ਵਿਲੀਅਮ
ਡੈਲਰਿੰਪਲ

ਅਰਾਜਕਤਾ

ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ
ਬੇਭਰੋਸਗੀ ਵਾਧਾ

ਬਲੂਮਸਬਰੀ

Table of Contents

ਅੱਧਾ - ਸਿਰਲੇਖ ਪੰਨਾ
ਉਸੇ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ
ਸਿਰਲੇਖ ਪੰਨਾ
ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ
ਐਪੀਗ੍ਰਾਫ
ਨਕਸ਼ੇ
ਡਰਾਮਾ ਪਾਤਰ
1. ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼
2. ਫ੍ਰੈਂਚ
3. ਮੁਗਲ
4. ਨਵਾਬ
5. ਰੋਹਿਲਾਸ
7. ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ
8. ਮਰਾਠਾ
ਜਾਣ - ਪਛਾਣ
1 1599
2 ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਠੁਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ 3 ਲੁੱਟ ਦੇ ਝਾੜੂ ਨਾਲ ਝਾੜੂ ਮਾਰਨਾ
4 ਛੋਟੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ
5 ਖੂਨ - ਖਰਾਬਾ ਅਤੇ ਉਲਝਣ
6 ਅਕਾਲ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ
7 ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ
8 ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਮਹਾਂਦੋਸ਼
9 ਭਾਰਤ ਦੀ ਲਾਸ਼
ਉਪਸੰਹਾਰ
ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

ਨੋਟਸ
ਗ੍ਰੰਥ ਸੂਚੀ
ਚਿੱਤਰ ਕ੍ਰੈਡਿਟ
ਇੰਡੈਕਸ
ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਨੋਟ
ਪਲੇਟਾਂ ਦਾ ਭਾਗ
ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਪੰਨਾ

□□□□□□

ਉਸੇ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ
Xanadu ਵਿੱਚ: ਇੱਕ ਖੋਜ
ਜੀਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ: ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ
ਪਵਿੱਤਰ ਪਹਾੜ ਤੋਂ: ਬਾਈਜੈਂਟੀਅਮ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਯਾਤਰਾ ਕਾਲੀ ਯੁੱਗ: ਭਾਰਤੀ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ
ਗੋਰੇ ਮੁਗਲ: ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਬੇਗਮ, ਠੱਗ ਅਤੇ ਗੋਰੇ ਮੁਗਲ: ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਦੇ ਜਰਨਲ
ਦ ਲਾਸਟ ਮੁਗਲ: ਦ ਫੇਲ ਆਫ਼ ਏ ਡਾਇਨੈਸਟੀ, ਦਿੱਲੀ 1857
ਨੌਂ ਜੀਵਨ: ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿੱਚ
ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਦੀ ਵਾਪਸੀ: ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਲਈ ਲੜਾਈ
ਮੁਗਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ, 1707–1857
(ਯੁਥਿਕਾ ਸ਼ਰਮਾ ਨਾਲ)
ਲੇਖਕ ਦੀ ਅੱਖ
ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੀ ਅੱਖ
ਕੋਹ-ਏ-ਨੂਰ: ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬਦਨਾਮ ਹੀਰੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
(ਅਨੀਤਾ ਆਨੰਦ ਨਾਲ)
ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਮਾਸਟਰ: ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਪੇਂਟਿੰਗ 1770–1857

THE ANARCHY

The Relentless Rise of the East India Company

WILLIAM DALRYMPLE

BLOOMSBURY PUBLISHING
LONDON • OXFORD • NEW YORK • NEW DELHI • SYDNEY

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

1. 1599

2. ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ

3. ਲੁੱਟ ਦੇ ਝਾੜੂ ਨਾਲ ਝਾੜੂ ਮਾਰਨਾ

4. [illegible]

5. □□□-□□□□□ □□□ □□□□

6. ਅਕਾਲ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ

7. ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ

8. [illegible]

9. ਭਾਰਤ ਦੀ ਲਾਸ਼

[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 14 [illegible] 1908

*[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [

□□□□□

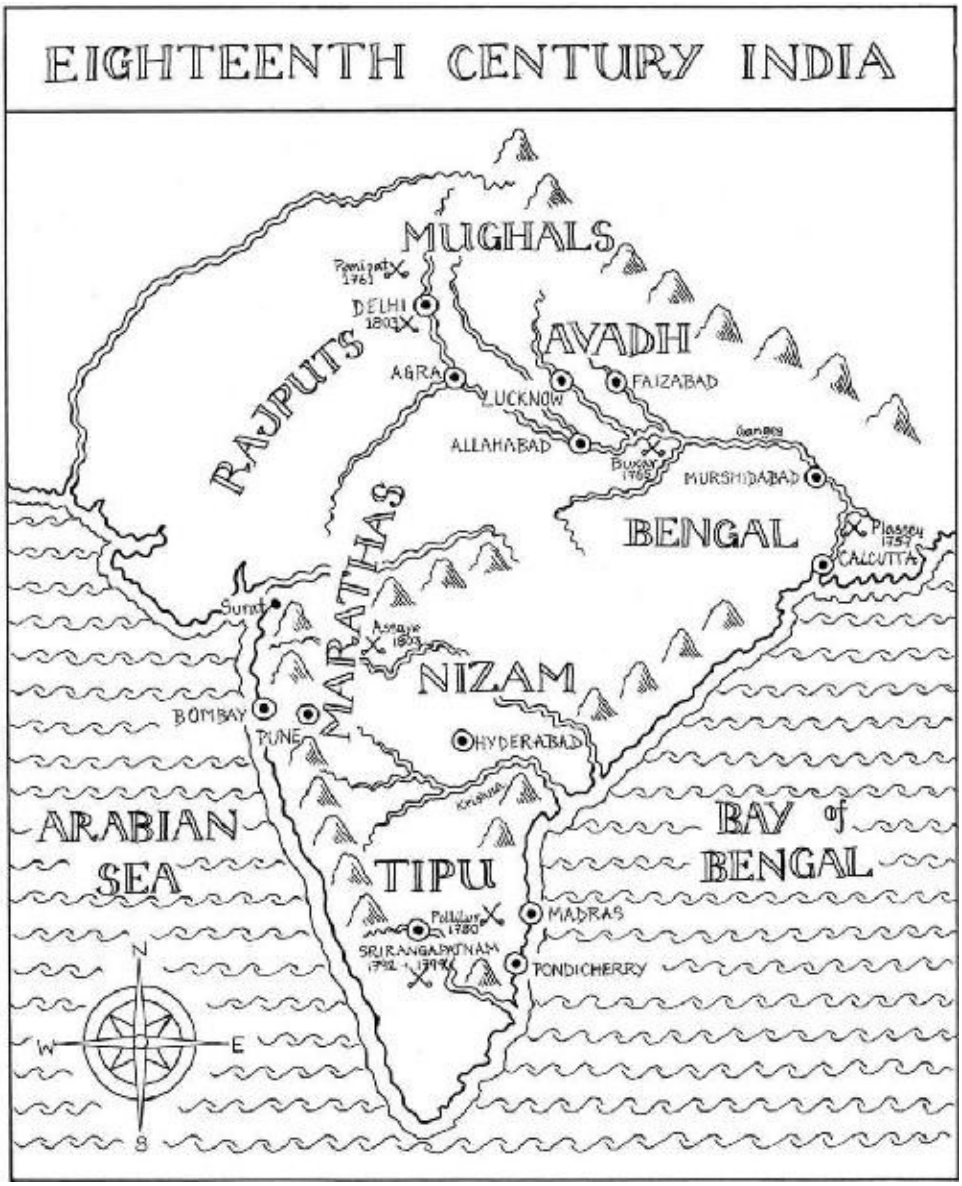
EIGHTEENTH CENTURY INDIA
MUGHALS
Panipat 1761
DELHI 1803
AVADH
RAJPUTS
AGRA
LUCKNOW
FAIZABAD
ALLAHABAD
Buxar 1765
MURSHIDABAD
BENGAL
Plassey 1757
CALCUTTA
Surat
MARATHAS
Assaye 1803
NIZAM
BOMBAY
PUNE
HYDERABAD
ARABIAN SEA
BAY of BENGAL
TIPU
Pollilur 1780
MADRAS
SRIRANGAPATNAM 1792 1799
PONDICHERRY
N
W
E
S

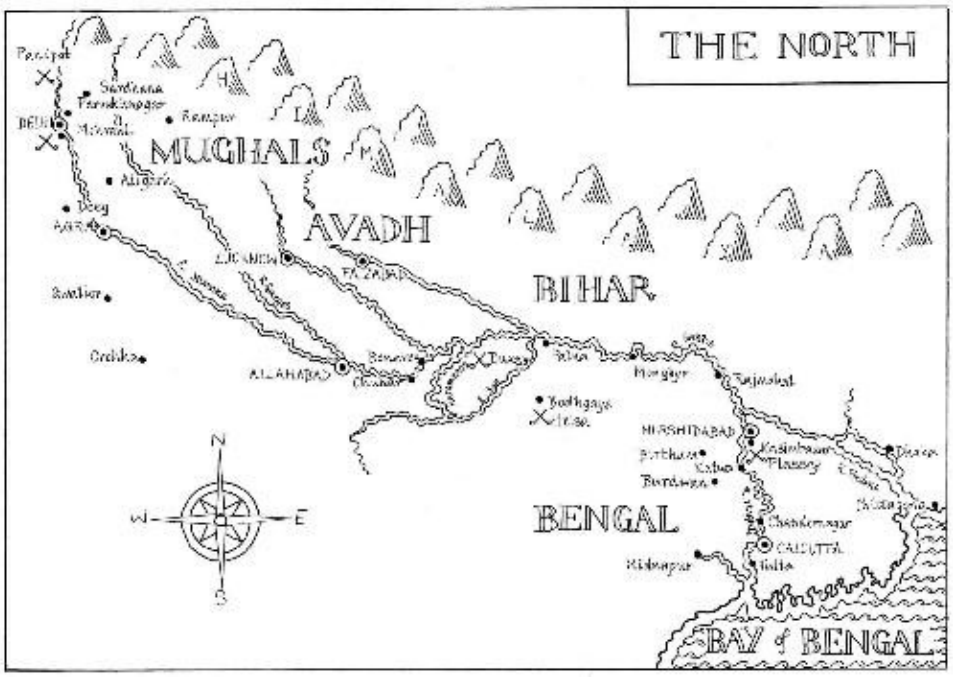
THE NORTH
MUGHALS
AVADH
BIHAR
BENGAL
BAY of BENGAL
Panipat
Sardhana
Farrukhabad
Rampur
Aligarh
Agra
Lucknow
Faizabad
Bandhar
Orchha
Allahabad
Benares
Patna
Monghyr
Rajmahal
Bodhgaya
Murshidabad
Kasimbazar
Plassey
Cuttack
Burdwan
Chandernagar
Calcutta
Kidderpur
N
W
E
S

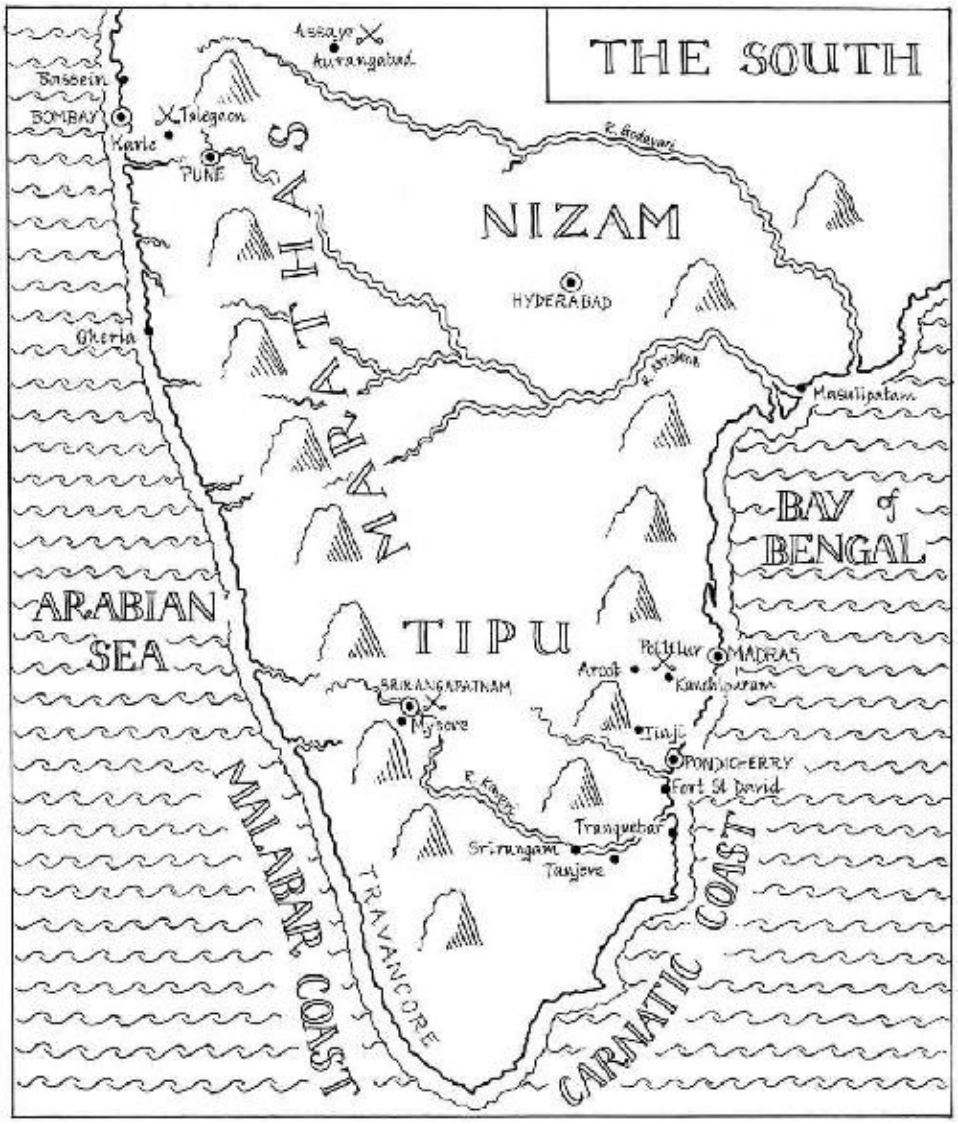
THE SOUTH
Bassein
BOMBAY
Kurla
Talegaon
PURE
Assaye
Aurangabad
S. Godavari
NIZAM
HYDERABAD
SYHADRI MTS
Ghoria
R. Krishna
Masulipatam
BAY of BENGAL
ARABIAN SEA
TIPU
Pettiur
MADRAS
Arcot
Kanchipuram
SRIRANGAPATNAM
Mysore
Tinji
PONDICHERRY
Fort St David
R. Kaveri
Tranquebar
Srirungam
Tanjore
MALABAR COAST
TRAVANCORE
CARNATIC COAST

[illegible]

1. [illegible]

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible]

1725–74

[illegible] [illegible] [illegible] [

[illegible]

[illegible], [illegible] [illegible]

1738–1805

[illegible]

[illegible], [illegible] [illegible]

1760–1842

[illegible]

[illegible] [illegible]

1769–1852

□□□□□ □□ □□□□□ □□□ '□□□□□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□ □□□□ □□□□□□□□', □□□□ 1799 □□□□ □□□□ □□□□ □□□□□ □□□ 1803 □□□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□

□□□□□□□, □□□□□ □□□□□□□□ □□□

1744–1808

□□□□ □□□, □□□□□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□□□□ □□□ □ □□□ □□□ □□□□□ □□□ □□ □□□□□ □□□□ □□□□ □□, □□ □□□□□ □□□□ □□□□ □□ □□ □□□□□□□ □□ □□□□□□□□ □□□□ □□: '□□□□ □□□□ □□□ □□□□□,' □□□□ □□□ □□□□ □□□□□□□□ '□□ □□□□□ □□□ '□□□□ □□□□ □□□ □□□□ □□□!' □□□□□□□ □□□ □□□ □□ □□, □□□ □□□ □□□□□ □□ □□□ □□□ □□□□□□ □□□□□□ □□ □□□ □□ □□□ □□□□□□ □□, □□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□ □□, □□ □□□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□ □□□ □□□□□ □□□□ □□ □□□□□□ □□, □□□□ □□□□□ 2 □□□ □□□ □□ □□□□ □□ □□□□□ □□□ □□ □□□□ □□□□□ □□, □□□□□□ □□□□□ □□□□□□□ □□□ □□ □□□□□□□ □□ □□□□ □□ □□□□□ □□□□□□ □□ □□□□ □□ □□□ 1803 □□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□□□□ □□ □□□□□□ □□□□□ □□□ □□□

□□□□□ □□□□□□, □□□□□ □□ □□□□□ □□□

1754–1839

□□□□□ □□□□□ ('□□□□ □□ □□□□□') □□ □□□□□, □□ □□□□□ □□ □□□ □□□ '□□ □□□□□ □□□□□ □□□

2. □□□□□□

□□□□□-□□□□□□□□ □□□□□□□

1697–1764

□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□ □□ □□□□□ □□□□, □□ □□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□□□□□ □□□□ □□□ □□□

□□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□

1755–98

□□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□ □□ □□□□ □□ □□□□□□□

□□□□ □□□□□ □□□□□-□□□□□

1755–1834

□□□□□ □□□ □□□□□□□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□□□□□ □□ □□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□□ □□ □□□□□ □□ □□□ □□ □□□ □□ □□□□□□ □□□□□ □□□ □□□□□ □□□ □□ □□□ □□□□-□□□□ □□□ □□□□□□□ □□ □□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□□ □□, □□ 1803 □□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□ □□□□□ □□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□ □□□□ □□□□□

3. □□□□

□□□□□□ □□□□□□□□□

1618–1707

□□□□□□ □□□ □□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□, □□□□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□□□□□□□ □□□□ □□ □□□□□□ □□□□ □□□ □□□ □□□□□□ □□ □□ □□□ □□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□, □□□ □□□□□□ □□ □□□ □□□□ □□□ □□ □□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□□ □□□□□□ □□ □□□□□ □□□□□, □□□ □□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□□□□□ □□□ □□□□ □□□□□ □□ □□□□ □□□ □□□ □□□□ □□□□□□ □□ □□□ □□□ □□□□ □□ □□□□□□□

□□□□□□ □□□□ □□□□□□

1702–48

□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□□□, □□□□□ □□□□□□□□□ □□□□□□□□□ □□□ □□□□ □□□□□□□ □□ □□□ □□□□ 1739 □□□□ □□□□□ □□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□□ □□□□ □□ □□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□ □□ □□□□ □□□□□ □□□ □□□□ □□□, □□□□ □□□ □□□ □□□□□□□ □□ □□□, □□□ □□□□ □□□□□□□ □□□-□-□□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□ □□ □□□□□□ □□□□ □ □□□, □□□□□□ □□□□ □□□ □□□ □□□□□□□□ □□□□ □□□ □□□ □□□ □□□ □□□□ □□□□□□ □□ □□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□□□ □□□ □□□□□□ □□□□ □□, □□□□□□ □□□ □□□ □□□

□□□□□-□□-□□□ □□□, □□□□ □□-□□□□

1736–1800

□□□□□□□□ □□ □□□□□ □□□□□□, □□□□□□ □□-□□□□ □□ □□□□□□ □□□□-□□□□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□ 1753 □□□□ □□□□ □□□□□□□, □□□□ □□□ □□□ □□□□□, □□□ 1754 □□□□ □□□□ □□□□□□□, □□□□□ □□□□ □□□ □□□□□□ □□ □□□□□, □□□ □□ □□□□□ □□□ □□□ □□□□ □□□ □□ □□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□ □□□□ □□□□□ □□□□ '□□ □□□□□□ □□□ □□□□, □□□□ □□□□ □□□□ □□ □□□□□, □□□□ □□□ □□□ □□□ □□□ □□□□ □□ □□□□□□□ □□□□, □□□ □□□

[illegible] 1759 [illegible] [illegible] [illegible]

4. [illegible]

[illegible] [illegible], [illegible] of [illegible]

1671–1756

[illegible], [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] EIC [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

5. [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]-[illegible]

[illegible]. 1770

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1757 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1770 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

□□□□□□□□ □□□ □□□ □□ □□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□ □□□ □□□□, □□□□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□□□ □□□□□ □□□□ □□□□, 1780 □□□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□ □□ □□□ □□□□ □□ □□□ □□□□□□□□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□

□□□□ □□□□□□

1750–99

□□□□□ □□ □□□□ □□□□□□, □□□□□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□ □□□□□□□□ □□□□ □□□□□, □□□ □□□□ 1780 □□□□ □□□□□□□ □□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□ □□ □□□□ □□□□ 1782 □□□□ □□□□ □□□□ □□ □□□ □□ □□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□□ □□□ □□□□□ □□□ □□□ □□□□, □□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□□ 1792 □□□□ □□□□□□□ □□□ □□□□□□□□□□□ □□□ □□□□ □□□□□□□□□ □□ □□□□□□ □□□□□□ □□□ □□□□ □□□□ □□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□ □□□ □□□□ 1799 □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□□ □□□ □□□□□ □□□□

8. □□□□□

□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□

□□. 1680

□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□ □□□□□□□ □□ □□□□ □□□□□ □□□□□ □□ □□□□□□ □□□ □□□□ □□□□ □□□ □□□ □□□□□ □□□ □□□ □□□□ □□□□□□ □□ □□□□□□ □□□□, □□□□□ 1686 □□□□ □□□□□□□ □□□ □□□□ □□□ □□□ □□□□ □□ □□□ □□□□ □□□□□ □□□□□□□□ □□ □□□□□□ □□□□ □□□ □□, □□□□ □□□□□□ □□□□, □□□ □□ □□□□ □□□□ □□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□ □□□□ □□□□□□ 1674 □□□□ □□□□ □□□□ □□ □□□ □□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□□□ □□ □□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□□□□, □□□ □□□□□ □□ □□□□ □□ □□□ □□□□□□□ □□□□

□□□□ □□□□□□

1742–1800

□□□□-□□□□□ □□□□□□□ □□□ □□□□□□□□□ □□ □□□□□, □□□□□□□ □□□ '□□□□□ □□□□□□□□□' □□□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□ □□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□ □□□□□□□ □□□ □□□□□ □□□□ □□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□ □□□ □□□□ □□ □□□□□ □□ □□□ □□□□□ □□ □□□□□□□□□□□□ □□□ □□□□□ □□ □□□□□□□□ □□□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□□□□ □□ □□□□□□□ □□□□ □□□ □□ □□□□□□ □□□ □□□□ □□□□□ □□ □□□, □□ □□□□□□□□ □□□ □□□□ □□□□□ □□□ □□□

□□□□□□ □□□□□

1723–97

□□□□□□ □□ □□□□ □□□□□□ □□ □□ □□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□□ □□ □□□□ □□□□□□ □□□ □□□□ □□□□ □□□□□ □□□□□□

□□□□□□ □□□□□□

1730–94

□□□□□ □□□□□ □□□ □□□□□□□ □□ 1770 □□ □□□□□ □□□ □□ □□ □□□ □□□□□ □□□ □□□□□ □□□□□□□□□ □□□□ □□ □□□ □□□□□□□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□□ 1761 □□□□ □□□□□□ □□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□ □□□ □□□□, □□ □□□□ □□□□ □□ □□□□□□□ □□□□□□□□□ □□□□ □□□ □□□□ □□□□ □□ □□□, □□ □□ □□□ □□□□ □□□□□□□□ □□ □□□□□ 1771 □□□ □□□□ □□□□ □□□ □□□ □□□□ □□□□ □□ □□□ □□□ □□□□□□ □□□ □□□□□ □□□□□□□□□ □□□□ □□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□□ □□□□□□ □□ □□□□□ □□ □□□□ □□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□ □□□ □□□□, □□ □□□□ □□□□□□□ □□ □□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□ □□□□ □□□□□□□ □□□ □□□□□ □□ □□□□ '□□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□□□□ □□□ □□ □□□□ □□□ □□□□ □□□ □□□□ □□□ □□□ □□□ □□□ □□□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□ □□ □□□□ □□ □□□□□ □□□□ □□□□□

□□□□□□ □□□□ □□□ □□□□

1775–1851

□□□□□ □□□□□□ □□ □□□□ □□□□□□, □□□□□ 1795-1818 □□□ □□□ □□□□□ □□□□ □□ □□□□□ □□□ □□□□□□ □□□□ □□□ □□□ □□ □□□□ □□□ □□ □□□□, □□□□□, □□□□□□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□□□ □□□□□□ □□ □□□ □□□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□ □□□□ □□□□ □□ □□□□ □□ □□□ □□□-□□□ □□□□□ □□□ □□□□□ □□□□ □□ □□□□□□ □□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□□ □□□□□□□□ □□ □□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□ □□, □□□ 1802 □□□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□ □□□□□ □□□□ □□ □□□□ □□ □□□□ □□□□□ □□□ □□ □□□□ □□□ □□□ □□□□□ □□□□□

□□□□ □□□ □□□□□□

1779–1827

□□□□ 1794 □□□□ □□□□□□ □□□□□□ □□ □□□ □□ □□, □□□ □□□□ □□□□□□□□□□□, □□□□ □□□, □□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□ □□□ □□□□□ □□□ □□ □□□□□□□ □□□ □□□□□□ □□□□

ਮਿਲੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬੇਨੋਇਟ ਡੀ ਬੋਇਨੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਗਾਮੀ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਿਖਾਈ। ਹੋਲਕਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਮੋਰਚਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲਤਾ 1803 ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਦੂਜੇ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ। ਇਸਨੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ ਹੋਲਕਰ
1776–1811
ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ, ਤੁਕੋਜੀ ਹੋਲਕਰ ਦਾ ਇੱਕ ਰਖੇਲ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯੁੱਧ ਨੇਤਾ, ਉਸਨੇ ਕੂਟਨੀਤੀ ਦੀ ਘੱਟ ਸਮਝ ਦਿਖਾਈ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਸਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ 1803 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਲੈਂਗ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਲੁੱਟ: ਲੁੱਟ। ਆਕਸਫੋਰਡ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਘੱਟ ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਚਾਨਕ ਪੂਰੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਮ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਜੜ੍ਹ ਫੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਲੈਂਡਸਕੇਪ ਵਿੱਚ ਵਧਿਆ-ਫੁੱਲਿਆ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਵੈਲਸ਼ ਮਾਰਚੇਸ ਵਿੱਚ ਪੋਵਿਸ ਕੈਸਲ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
ਆਖਰੀ ਵਿਰਾਸਤੀ ਵੈਲਸ਼ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਯਾਦਗਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਓਵੇਨ ਗਰੂਫਿਡ ਏਪੀ ਗਵੇਨਵਿਨ ਸੀ, ਨੇ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਪੋਵਿਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਜੋਂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ; ਇਹ ਜਾਇਦਾਦ ਵੇਲਜ਼ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਛੱਡਣ ਦਾ ਉਸਦਾ ਇਨਾਮ ਸੀ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹਨ।
ਕਿਉਂਕਿ ਪੋਵਿਸ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਲੁੱਟ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ (EIC) ਦੁਆਰਾ ਕੱਢੇ ਗਏ ਸ਼ਾਹੀ ਲੁੱਟ ਦੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਮਰੇ। ਵੈਲਸ਼ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਇਸ ਨਿੱਜੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ - ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਮਾਨ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਗਲ ਕਲਾਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੌਲਤ ਵਿੱਚ ਜਾਮਨੀ ਆਬਨੂਸ ਨਾਲ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸੜੇ ਹੋਏ ਸੋਨੇ ਦੇ ਹੁੱਕੇ; ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਬਦਖਸ਼ਾਨ ਸਪਿਨਲ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੇ ਹੋਏ ਖੰਜਰ; ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਰੰਗ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਰੂਬੀ, ਅਤੇ ਕਿਰਲੀ-ਹਰੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਟੁਕੜੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਨੀਲਮ ਅਤੇ ਪੀਲੇ ਪੁਖਰਾਜ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਗਏ ਬਾਘ ਦੇ ਸਿਰ ਹਨ; ਜੇਡ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੇ ਗਹਿਣੇ; ਪੋਸਤ ਅਤੇ ਕਮਲ ਨਾਲ ਕਢਾਈ ਕੀਤੇ

ਰੇਸ਼ਮੀ ਲਟਕਦੇ; ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਕਵਚ ਦੇ ਕੋਟ। ਦੋ ਮਹਾਨ ਜੰਗੀ ਟਰਾਫੀਆਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਹਾਰਨ ਅਤੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ: ਪਾਲਕੀ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਨਵਾਬ ਸੀ, ਪਲਾਸੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਵੇਲੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਮੁਹਿੰਮ ਤੰਬੂ।
ਇਹਨਾਂ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਦੀ ਇੰਨੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੈਲਾਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਮੈਂ ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫਰੇਮ ਵਾਲੇ ਕੈਨਵਸ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਯਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਲੁੱਟ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਆਈ। ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਇੱਕ ਹਨੇਰੇ, ਓਕ-ਪੈਨਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਲੱਕੜ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਲਟਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਮਾਸਟਰਪੀਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਪਹਿਨ ਕੇ, ਇੱਕ ਰੇਸ਼ਮੀ ਛੱਤਰੀ ਹੇਠ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਉੱਚਾ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਮੀਟਰ- ਅਤੇ ਬਰਛੇ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਅਫਸਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ; ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਪਾਊਡਰ ਅਤੇ ਪੈਰੀਵਿਗਡ ਜਾਰਜੀਅਨ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਲਾਲ ਫਰੌਕ ਕੋਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਮੋਟੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਕ੍ਰੌਲ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਫੜ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਇਹ ਪੇਂਟਿੰਗ ਅਗਸਤ 1765 ਦਾ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਜਲਾਵਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਅਣਇੱਛਤ ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਹਾਂਗੇ। ਇਹ ਸਕ੍ਰੌਲ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮੁਗਲ ਮਾਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ - ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨਾਲ ਬਦਲਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਿੱਚ 'ਉੱਚ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਉੱਚੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀ, ਸਾਡੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ, ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਹੀ ਅਹਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਯੋਗ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ' ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਗਲ ਟੈਕਸਾਂ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਗਈ - ਜਿਸਦਾ ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਇਸਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਚਾਰਟਰ ਦੁਆਰਾ 'ਯੁੱਧ ਕਰਨ' ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 1602 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਅਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੀ

ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸਨੇ 1630 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਬਸਤੀਆਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਛੋਟੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

1 ਫਿਰ ਵੀ, 1765 ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ
ਪਲ ਸੀ ਜਦੋਂ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਇੱਕ ਰਵਾਇਤੀ ਵਪਾਰਕ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਜੋ ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੋਰ ਵੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਚੀਜ਼ ਬਣ ਗਈ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, 250 ਕੰਪਨੀ ਕਲਰਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ 20,000 ਭਾਰਤੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਫੋਰਸ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਾਸਕ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਮਲਾਵਰ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੀ।
1803 ਤੱਕ, ਜਦੋਂ ਇਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਫੌਜ ਲਗਭਗ 200,000 ਆਦਮੀਆਂ ਤੱਕ ਵਧ ਗਈ ਸੀ, ਇਸਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪੂਰੇ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਖੇਤਰੀ ਜਿੱਤਾਂ 1756 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ; 47 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇੱਕ ਬੋਰਡਰੂਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੀ ਸਨਮਾਨ ਬਚਿਆ ਹੈ?' ਇੱਕ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਆਦੇਸ਼ ਲੈਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਤਲੇ ਧੋਣੇ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖੇ ਹਨ?'2
ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਵਾਕੰਸ਼ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਖਿੜਕੀਆਂ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਿੰਸਕ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਥਿਰ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸ਼ਿਕਾਰੀ - ਕਲਾਈਵ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਬਸਤੀਵਾਦ ਵੱਲ ਪਰਿਵਰਤਨ ਇੱਕ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਕਾਲ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਧੁੰਦਲੇ, ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਤਰੀਕੇ ਬਾਰੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਸਲ ਤੱਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ

ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਅਸਲ ਚਾਲਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਨ ਸੱਭਿਅਤਾ ਵਜੋਂ ਸੋਚਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ: ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਗਿਆਨ, ਰੇਲਵੇ ਅਤੇ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀਆਂ ਕਲਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੁਹਿਰਦ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਬਾਦਲਾ, ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਲੁੱਟ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਗਿਣਿਆ-ਮਿਥਿਆ ਅਤੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਭੁੱਲਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ।
ਦੂਜੀ ਤਸਵੀਰ, ਇਹ ਵਿਲੀਅਮ ਰੋਥੇਨਸਟਾਈਨ ਤੋਂ ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਕਾਮਨਜ਼ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਪੇਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਘੁੰਮਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਵੈਸਟਮਿੰਸਟਰ ਸੰਸਦ ਦੇ ਗੂੰਜਦੇ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਖੇਤਰ, ਸੇਂਟ ਸਟੀਫਨ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੇਂਟਿੰਗ "ਦਿ ਬਿਲਡਿੰਗ ਆਫ਼ ਬ੍ਰਿਟੇਨ" ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੀ ਕੰਧ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੈਂਗਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਬਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੋੜਾਂ ਵਜੋਂ ਮੰਨਦੀ ਸੀ: ਰਾਜਾ ਅਲਫ੍ਰੇਡ ਨੇ 877 ਵਿੱਚ ਡੈਨਜ਼ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ, 1707 ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਦਾ ਸੰਸਦੀ ਸੰਘ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ।
ਇਸ ਲੜੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਫਰੈਸਕੋ ਇੱਕ ਮੁਗਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਛੱਤਰੀ ਹੇਠ ਇੱਕ ਉੱਚੇ ਮੰਚ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਫਿਰ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਝੁਕ ਰਹੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅਤੇ ਤੁਰ੍ਹੀਆਂ ਵਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੁਗਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਹੈ।
ਸਰ ਥਾਮਸ ਰੋ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੇਮਜ਼ ਪਹਿਲੇ ਦੁਆਰਾ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਰਾਜਦੂਤ ਸੀ, ਨੂੰ 1614 ਵਿੱਚ ਸਮਰਾਟ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ - ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਕਬਰ ਤੋਂ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਮਿੰਗ ਚੀਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਭਾਰਤ, ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼, ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਓਟੋਮੈਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਗਈ ਆਬਾਦੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਰਾਜ ਕੀਤਾ - ਲਗਭਗ 100 ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕ - ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਰਜਾ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ।
ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਕਬਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਯੂਰਪੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਭਿਅਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ 'ਵਹਿਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ' ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਪਰ

ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਰਾਜ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਦੌਲਤ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਬਾਦਲੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸੂਬਾ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਯੁੱਧ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, 1769 ਦੇ ਅਕਾਲ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਉੱਚ ਟੈਕਸਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੰਪਨੀ ਟੈਕਸ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਸਨ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਪਗੋਡਾ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਣਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ - ਜਿਸਨੂੰ ਅੱਜ ਟੈਕਸ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵੱਡੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਉਲੰਘਣ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਦੌਲਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੁਲਾਹੇ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮਾਲਕਾਂ ਦੁਆਰਾ 'ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਂਗ' ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਧਾ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਲੈ ਕੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਜਿਸਦੀ ਕੀਮਤ ਉਸ ਸਮੇਂ £234,000 ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਯੂਰਪ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਸਵੈ-ਨਿਰਮਿਤ ਆਦਮੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। 1757 ਵਿੱਚ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ - ਇੱਕ ਜਿੱਤ ਜੋ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ, ਜਾਅਲੀ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ, ਬੈਂਕਰਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ - ਉਸਨੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੇ ਗਏ £2.5 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ EIC ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ - ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਰਕਮ। ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸੌ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਦਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਲਕੱਤਾ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ, ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ, ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਤੈਰਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਕਮਾਈ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਪੋਵਿਸ ਦੇ ਮੁੜ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
ਪੋਵਿਸ ਵਿਖੇ ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਹੈ: ਚਿੱਤਰਕਾਰ, ਬੈਂਜਾਮਿਨ ਵੈਸਟ, ਕਦੇ ਭਾਰਤ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ, ਇੱਕ ਸਮੀਖਿਅਕ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ 'ਸਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸੇਂਟ ਪਾਲ ਦੇ ਗੁੰਬਦ' ਨਾਲ ਸ਼ੱਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਨਤਕ ਸਮਾਰੋਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤਬਾਦਲਾ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਨਵੇਂ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਮੁਗਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਰੇਡ ਗਰਾਊਂਡ 'ਤੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਤਖਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਆਰਾਮ ਕੁਰਸੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਇਸ ਮੌਕੇ ਲਈ ਉਸਦੇ ਡਾਇਨਿੰਗ-ਰੂਮ ਟੇਬਲ 'ਤੇ ਲਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚਿੰਟਜ਼ ਬੈੱਡਸਪ੍ਰੈਡ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀ ਸੰਧੀ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਿਖਵਾਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਲਹਿਰਾ ਕੇ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਮੁਗਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ: 'ਇੰਨੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰੋਬਾਰ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਸਿਆਣੇ ਰਾਜਦੂਤਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗ ਵਾਰਤਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ, ਅਤੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਿੱਦੜ, ਜਾਂ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰ, ਜਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।'

3

ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ EIC ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਇਕੱਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਨੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਰੋਮਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੱਛਮੀ ਸਰਾਫਾ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। EIC ਨੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਅਫੀਮ ਚੀਨ ਭੇਜੀ, ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਆਫਸ਼ੋਰ ਬੇਸ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਫੀਮ ਯੁੱਧ ਲੜੇ।
ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਇਸਨੇ ਚੀਨੀ ਚਾਹ ਮੈਸੇਚਿਉਸੇਟਸ ਭੇਜੀ, ਜਿੱਥੇ ਬੋਸਟਨ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਡੰਪਿੰਗ ਨੇ ਅਮਰੀਕੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਅਸਲ, ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਡਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਦ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ 1773 ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਜੌਨ ਡਿਕਨਸਨ ਨੇ EIC ਚਾਹ ਨੂੰ 'ਸਰਾਪਿਆ ਰੱਦੀ' ਦੱਸਿਆ, ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ 'ਚੂਹਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਗਲਣ' ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ 'ਲਗਭਗ ਦੀਵਾਲੀਆ ਕੰਪਨੀ', ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ 'ਸਭ ਤੋਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਬਰਬਰਤਾ, ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਅਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ' ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਹੁਣ 'ਅਮਰੀਕਾ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਰੱਖ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਬਲਾਤਕਾਰ, ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇਗੀ।4
1803 ਤੱਕ, ਜਦੋਂ ਈਆਈਸੀ ਨੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਅੰਨ੍ਹਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਆਪਣੇ ਖੰਡਰ ਹੋਏ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਲਗਭਗ 200,000 ਦੀ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਫੋਰਸ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ - ਜੋ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਸੀ - ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੈਨਾ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਯੂਰਪ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਟਾਪੂ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਵਪਾਰੀ ਹੁਣ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਅਸਾਮ ਤੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਰਾਜਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਲਗਭਗ ਪੂਰਾ ਪੂਰਬੀ ਤੱਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਕੇਪ ਕੋਮੋਰਿਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੱਛਮੀ ਤੱਟ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਰਣਨੀਤਕ ਬਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ। ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 50 ਤੋਂ 60 ਮਿਲੀਅਨ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਛੋਟੇ ਸੂਬਾਈ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਯੂਰਪ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਆਬਾਦੀ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਸਨ।
EIC, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਇੱਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਨੇ ਮੰਨਿਆ, 'ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ' ਸੀ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਯੁੱਧ ਜਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੱਕ ਇਸਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਸੇਵਾ ਵੀ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਲੰਡਨ ਦੇ ਡੌਕਲੈਂਡਜ਼ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ EIC ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਮਾਜ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।
ਫਿਰ ਵੀ, ਹਾਲ ਹੀ ਦੀਆਂ ਮੈਗਾ-ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਵਾਂਗ, EIC ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਲਈ ਅਜੀਬ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਦੀਵਾਨੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਤ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਦੁੱਗਣੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਦੌਲਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਬੁਲਬੁਲਾ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਏ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਕਮੀ ਆਈ। EIC ਕੋਲ £1.5 ਮਿਲੀਅਨ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ £1 ਮਿਲੀਅਨ

* ਦਾ ਬਿੱਲ
ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਟੈਕਸ ਕਰਾਊਨ ਨੂੰ ਬਕਾਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜਨਤਕ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਤੀਹ ਬੈਂਕ ਪੂਰੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਡੋਮਿਨੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਢਹਿ ਗਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਠੱਪ ਹੋ ਗਿਆ।
ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੋ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜਾਣੂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਬੇਲਆਉਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਪਈ। 15 ਜੁਲਾਈ 1772 ਨੂੰ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੇ ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੂੰ £400,000 ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ। ਇੱਕ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਵਾਧੂ £300,000 ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਬੈਂਕ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ £200,000 ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ।** ਅਗਸਤ ਤੱਕ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ £1 ਮਿਲੀਅਨ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਰਕਮ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ, ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ

ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਕਿ EIC ਦੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, 'ਇੱਕ ਚੱਕੀ ਦੇ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ, [ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ] ਇੱਕ ਅਥਾਹ ਅਥਾਹ ਖੱਡ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ... ਇਹ ਸਰਾਪੀ ਕੰਪਨੀ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸੱਪ ਵਾਂਗ, ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਪਾਲਿਆ ਸੀ।'
ਪਰ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਗਲੇ ਸਾਲ, 1773 ਵਿੱਚ, ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਹਮਲਾਵਰ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੈਗਾ-ਬੇਲਆਉਟਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੁਆਰਾ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ - ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਅਸਫਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਜੋਂ, ਇਸਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਮ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਹਰਣ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸਦੇ ਵਪਾਰਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਹ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਲੰਡਨ ਦੇ ਇੱਕ ਦਫ਼ਤਰ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਕਾਰਜ ਨੇ 1756 ਅਤੇ 1803 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਵਜੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।
ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀਆਂ - ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਮੈਸੂਰ ਸਲਤਨਤ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ - ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਸਮਰਾਟ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਲੰਬੇ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਿਮਰ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੱਕ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇਖਣਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 'ਡਾਰਕ ਏਜ' ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਤਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਪੁਨਰ-ਉਥਾਨ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਉਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

5 ਹਾਲਾਂਕਿ, ਖੇਤਰੀ ਪੁਨਰ-ਉਥਾਨ 'ਤੇ ਇਹ
ਸਾਰਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ, ਜਿਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮੁਗਲ ਗੜ੍ਹਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਆਗਰਾ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫਕੀਰ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਵਿਗਾੜ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਖੇਤਰ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦਾ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ (ਦਾਰ ਅਲ-ਅਮਨ-ਇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਰ ਅਲ-ਫਿਤਨ ਗਸ਼ਤ)। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ, ਮੁਗਲ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਲ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ ਜਾਂ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੱਕ ਹੀ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।'

6

ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਫਕੀਰ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਵਰਗੇ ਕੁਝ ਨਿਰਾਸ਼ ਮੁਗਲ ਸੱਜਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਰ ਯਾਤਰੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੋਧਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਚਲੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਲਾਅ ਅਤੇ ਮੋਡੇਵ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੋਲੀਅਰ ਅਤੇ ਫਰੈਂਕਲਿਨ ਤੱਕ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ, ਵਾਰ-ਵਾਰ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਅਤੇ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ, ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦਿੱਤਾ।
ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਜੰਗਾਂ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਦੀ ਲੁੱਟ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ 1750 ਅਤੇ 1770 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਇਸ ਵਿਘਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਰੇ, ਅਰਾਜਕ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹਿੰਸਕ ਫੌਜੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਤੇ ਰਿਚਰਡ ਬਾਰਨੇਟ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕੈਂਬਰਿਜ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕ੍ਰਿਸ ਬੇਲੀ ਨੇ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਏਕੀਕਰਨ ਵਿਚਕਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਵਾਈ ਅਤੇ

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰ ਇਕੱਠੇ ਕਿਵੇਂ ਫਿੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਉਸ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਵਰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ।
ਅਰਾਜਕਤਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੀਲਾਂ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਤੋਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੀਡਨਹਾਲ ਸਟਰੀਟ ਵਿੱਚ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼, ਹੁਣ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਤਿਜੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਊਸ ਅਤੇ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ, ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਦੇ ਅਕਸਰ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਿਕਾਰਡ ਅੱਜ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ (NAI) ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, NAI ਵਿੱਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਚੀਬੱਧ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੂਚਕਾਂਕ ਲੱਭਣ ਲਈ ਵੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ NAI ਦੀਆਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਅਤੇ ਸਦਾ ਧੀਰਜਵਾਨ ਜਯਾ ਰਵਿੰਦਰਨ ਅਤੇ ਅਨੁਮਿਤਾ ਬੈਨਰਜੀ ਨੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਛਲੇ ਕਮਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸਟੋਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਏ। ਇਨਾਮ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਨ। ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੋਰਟ ਲੋਰੀਐਂਟ ਤੋਂ ਅਸਲ ਖੁਫੀਆ ਰਿਪੋਰਟ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਗਵਰਨਰ, ਰੋਜਰ ਡਰੇਕ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਕਾਸਸ ਬੇਲੀ ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਲਾਸੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੁਨੇਹਾ।
ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਕੰਪਨੀ ਰਿਕਾਰਡ ਜੋ ਮੈਂ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮੁਗਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ, ਪਤਵੰਤਿਆਂ, ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫ਼ਾਰਸੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ, ਸੀਰ ਮੁਤਖ਼ੇਰੀਨ, ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁਗਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਰਿਵਿਊ ਆਫ਼ ਮਾਡਰਨ ਟਾਈਮਜ਼, ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਭਾਰਤੀ ਸਰੋਤ ਹੈ, ਅਤੇ 1790 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਬਰਾਬਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫ਼ਾਰਸੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਣ-ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਅਤੇ ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹਨ।
ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਬਰੂਸ ਵੈਨਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਬਰਤ ਨਾਮਾ, ਜਾਂ ਫਕੀਰ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਦੀ ਕਿਤਾਬ, ਜਾਂ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅੰਸਾਰੀ ਦੀ ਤਾਰੀਖ-ਏ ਮੁਜ਼ਫਰੀ

ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਨੁਵਾਦ, ਮੇਰੇ ਮਹਿਰੌਲੀ ਬੱਕਰੀ ਫਾਰਮ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਈ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਸਲਾਮੀ ਸੰਸਾਰ ਦੋਵਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸਦਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਗਿਆਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਰੂਸ ਦਾ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਟੋਂਕ ਵਿੱਚ MAAPRI ਰਿਸਰਚ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ ਸਮੇਂ ਲਈ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਅਣਵਰਤੀ ਜੀਵਨੀ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਮੁੰਨਾ ਲਾਲ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਵਿੱਚ ਜੀਨ ਡੇਲੋਚੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਚਰਚਾ ਲਈ, ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲਾਂ ਅਣਵਰਤੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਾ ਵਰਤੇ ਗਏ ਫ੍ਰੈਂਚ ਸਰੋਤਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੈਂਟਿਲ, ਮੈਡੇਕ, ਲਾਅ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ੍ਰੇਨੋਬਲ ਤੋਂ ਵੋਲਟੇਅਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀ, ਕਾਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ, ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਿਆ, ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਚੌੜੇ ਬੁਲੇਵਾਰਡਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਸੜਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਤੱਕ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੂਝਵਾਨ, ਵਿਅੰਗਮਈ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਨਜ਼ਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕੰਪਨੀ 'ਤੇ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਰਜ਼ੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਲਿਲੀ ਟੇਕਸੇਂਗ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸਨੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਵਿੱਚ ਖੋਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਟਾਈਪ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਭਰਜਾਈ ਕੈਟੀ ਰੋਵਨ ਅਤੇ ਹਰਪਵਨ ਮੰਕੂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਦੋਵੇਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੇ ਤਾਮਰ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਕਲਾਈਵ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਅਤੇ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਨਾਲ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਜੂਝ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਆਲੀਆ ਨਕਵੀ ਅਤੇ ਕੈਥਰੀਨ ਬਟਲਰ ਸਕੋਫੀਲਡ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਖਰੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ: ਪੀਟਰ ਮਾਰਸ਼ਲ, ਰਜਤ ਦੱਤਾ, ਰਾਬਰਟ ਟ੍ਰੈਵਰਸ, ਨਜਫ ਹੈਦਰ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਨ, ਜੀਨ-ਮੈਰੀ ਲਾਫੋਂਟ, ਨੋਨਿਕਾ ਦੱਤਾ, ਸੋਨਲ ਸਿੰਘ, ਵਿਜੇ ਪਿੰਚ, ਮਹਿਮੂਦ ਫਾਰੂਕੀ, ਯਸ਼ਸ਼ਵਿਨੀ ਚੰਦਰ, ਨਾਰਾਇਣੀ ਬਾਸੂ, ਕੈਥਰੀਨ ਬਟਲਰ ਸਕੋਫੀਲਡ, ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਰੋਰੀ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਸੈਮ ਮਿਲਰ, ਗਿਆਨੀ ਡੁਬਿਨੀ, ਜੇਰੇਮੀ ਪਾਰਕਿੰਸਨ, ਰੀਆ ਸਰਕਾਰ, ਚਿਕੀ ਸਰਕਾਰ, ਜਯੰਤ ਸੇਨਗੁਪਤਾ, ਐਡਮ ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਅਤੇ ਨੰਦਿਨੀ ਮਹਿਤਾ।
ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਅਨਮੋਲ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਬੀ. ਐਨ. ਗੋਸਵਾਮੀ, ਏਬਾ ਕੋਚ, ਮੋਮਿਨ ਲਤੀਫ, ਜੌਨ ਫ੍ਰਿਟਜ਼, ਜਾਰਜ ਮਿਸ਼ੇਲ, ਸ਼ਸ਼ੀ ਥਰੂਰ, ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ, ਜਗਦੀਸ਼ ਮਿੱਤਲ, ਡਾਇਨਾ ਰੋਜ਼ ਹਾਓਬੀਜਾਮ, ਨਵਤੇਜ ਸਰਨਾ, ਤਾਨਿਆ ਕੁਰੂਵਿਲਾ, ਐਸ. ਗੌਤਮ, ਤਾਨਿਆ ਬੈਨਨ ਅਤੇ ਬਸ਼ਰਤ ਪੀਰ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਬਨਯਾਨ ਦੀ ਲੂਸੀ ਡੇਵਿਸਨ ਦਾ - ਹੁਣ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਯਾਤਰਾ ਏਜੰਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਕਰਨਾਟਕ ਤੱਟ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ, ਟੋਂਕ, ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਪੁਣੇ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਯਾਦਗਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਰਗਾ ਪੂਜਾ ਦੌਰਾਨ ਕਲਕੱਤਾ ਅਤੇ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਤੱਕ ਖੋਜ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਲੌਜਿਸਟਿਕਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ।
ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ: ਫਕੀਰ ਐਜਾਜ਼ੂਦੀਨ, ਅਲੀ ਸੇਠੀ, ਹੁਸੈਨ ਅਤੇ ਆਲੀਆ ਨਕਵੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਦੇ ਅੱਬਾਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਸਰੋਤਾਂ ਤੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਦਿਵਾਈ।
ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ: ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਆਲਮ, ਮਾਇਆ ਜੈਸਾਨੋਫ਼, ਆਇਸ਼ਾ ਜਲਾਲ, ਬੇਨ ਹੌਪਕਿੰਸ, ਨੀਲ ਗ੍ਰੀਨ, ਸੰਜੇ ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਮ, ਦੁਰਬਾ ਘੋਸ਼, ਐਲਬਰੂਨ ਕਿਮਲਮੈਨ ਅਤੇ ਨਵੀਨਾ ਹੈਦਰ। ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿੱਚ: ਨਿੱਕ ਰੌਬਿਨਸ, ਸਾਕਿਬ ਬਾਬੂਰੀ, ਉਰਸੁਲਾ ਸਿਮਸ-ਵਿਲੀਅਮਜ਼, ਜੌਨ ਵਿਲਸਨ, ਮਾਲਿਨੀ ਰਾਏ, ਜੈਰੀ ਲੋਸਟੀ, ਜੌਨ ਫਾਲਕਨਰ, ਐਂਡਰਿਊ ਟੌਪਸਫੀਲਡ, ਲਿੰਡਾ ਕੋਲੀ, ਡੇਵਿਡ ਕੈਨਾਡੀਨ, ਸੁਜ਼ਨ ਸਟ੍ਰੋਂਗ, ਅਮੀਨ ਜਾਫਰ, ਅਨੀਤਾ ਆਨੰਦ, ਇਆਨ ਟਰੂਗਰ, ਰਾਬਰਟ ਮੈਕਫਾਰਲੇਨ, ਮਾਈਕਲ ਐਕਸਵਰਥੀ, ਡੇਵਿਡ ਗਿਲਮੌਰ, ਰੋਰੀ ਸਟੀਵਰਟ, ਚਾਰਲਸ ਐਲਨ, ਜੌਨ ਕੀ, ਟੌਮੀ ਵਾਈਡ, ਮੋਨੀਸ਼ਾ ਰਾਜੇਸ਼, ਆਰਤੀ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਫਾਰੂਖ ਹੁਸੈਨ, ਚਾਰਲਸ ਗ੍ਰੀਗ, ਰੋਜ਼ੀ ਲੇਵੇਲਿਨ-ਜੋਨਸ, ਰਿਚਰਡ ਬਲਰਟਨ, ਐਨ ਬੱਡਲ, ਸੈਮ ਮਰਫੀ, ਹੈਨਰੀ ਨੋਲਟੀ, ਰਾਬਰਟ ਸਕੈਲਟਨ, ਫ੍ਰਾਂਸੈਸਕਾ ਗੈਲੋਵੇ, ਸੈਮ ਮਿਲਰ, ਸ਼ਿਰੀਨ ਵਕੀਲ, ਜ਼ਰੀਰ ਮਸਾਨੀ, ਤੀਰਥੰਕਰ ਰਾਏ, ਬ੍ਰਿਗਿਡ ਵੈਡਮਜ਼, ਬਾਰਨਾਬੀ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਰੋਜਰਸਨ, ਐਂਥਨੀ ਅਤੇ ਸਿਲਵੀ ਸੈਟਿਨ, ਹਿਊ, ਜੌਕ ਅਤੇ ਰੌਬ ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਅਤੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਕ੍ਰਿਸ ਬੇਲੀ ਜਿਸਦੇ ਤੀਹ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਂਬਰਿਜ ਲੈਕਚਰਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਟਿਲਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਸੀ। ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਭਾਰਤ।

ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਏਜੰਟ ਵਜੋਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਡੇਵਿਡ ਗੌਡਵਿਨ, ਅਤੇ ਬਲੂਮਸਬਰੀ ਵਿਖੇ ਮੇਰੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਮਿਲੇ: ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰਾ ਪ੍ਰਿੰਗਲ, ਟ੍ਰਾਮ-ਐਨਹ ਡੋਆਨ, ਲਿਲਿਧ ਕੇਂਡ੍ਰਿਕ, ਐਮਾ ਬਾਲ, ਰਿਚਰਡ ਚਾਰਕਿਨ, ਯੋਗੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ, ਮੀਨਾਕਸ਼ੀ ਸਿੰਘ, ਫੈਜ਼ਾ ਖਾਨ, ਬੇਨ ਹਾਈਮਨ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਸੰਪਾਦਕ, ਮਾਈਕ ਫਿਸ਼ਵਿਕ। ਮੈਨੂੰ ਬੁਚੇਤ ਚੈਸਟਲ ਵਿਖੇ ਵੇਰਾ ਮਿਕਲਸਕੀ ਅਤੇ ਇਟਲੀ ਵਿੱਚ ਅਡੇਲਫੀ ਵਿਖੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਰੌਬਰਟੋ ਕੈਲਾਸੋ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਓਲੀਵੀਆ, ਇਬੀ, ਸੈਮ ਅਤੇ ਐਡਮ ਨੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਲੱਗੇ ਲੰਬੇ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਦਾਰ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਓਲੀਵ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਚੱਟਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਸਦਾ-ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ, ਸਦਾ-ਉਦਾਰ, ਸਦਾ- ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਥੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੌਰਾਨ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਰਜ਼ਦਾਰ ਹਾਂ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਹ ਆਖਰੀ ਪੂਰਨ ਵਿਰਾਮ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਜੇ ਇਸਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦੋ ਅਧਿਆਏ ਦੂਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਇਹ ਉਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ, ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਵੇਂ ਜੀਣੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।
ਵਿਲੀਅਮ ਡੈਲਰਿੰਪਲ
ਉੱਤਰੀ ਬਰਵਿਕ-ਚਿਸਵਿਕ-ਮਹਿਰੌਲੀ,
ਮਾਰਚ 2013–ਜੂਨ 2019

* ਅੱਜ £262.5 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ £157.5 ਮਿਲੀਅਨ ਅਤੇ £105 ਮਿਲੀਅਨ।
** £400,000 = £42 ਮਿਲੀਅਨ; £300,000 = £31.5 ਮਿਲੀਅਨ; £200,000 = ਅੱਜ £21 ਮਿਲੀਅਨ।

1

1599

24 ਸਤੰਬਰ 1599 ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਵਿਲੀਅਮ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਸਾਊਥਵਾਰਕ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੈਮਲੇਟ ਦੇ ਇੱਕ ਖਰੜੇ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਇੱਕ ਮੀਲ ਦੂਰ, ਥੇਮਜ਼ ਦੇ ਪਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਦੀ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ, ਲੰਡਨ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮੋਟਲੀ ਸਮੂਹ ਇੱਕ ਘੁੰਮਦੀ-ਫਿਰਦੀ, ਅੱਧ-ਲੱਕੜੀ ਵਾਲੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਈ-ਕਈ ਰੰਗਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਟਿਊਡਰ ਖਿੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਜਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

1

ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਜਦੋਂ ਮੀਟਿੰਗ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਨੋਟਰੀ ਸਿਆਹੀ ਅਤੇ ਕੁਇਲ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥਨ ਲੰਡਨ ਦੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਕਰਾਸ ਸੈਕਸ਼ਨ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਜੋ ਉਸ ਦਿਨ ਮੂਰਗੇਟ ਫੀਲਡਜ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਫਾਊਂਡਰਜ਼ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ।

2 ਸਮਾਜਿਕ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ, ਉਸਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਚੇਨ
ਨਾਲ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਲਾਰਡ ਮੇਅਰ, ਸਰ ਸਟੀਫਨ ਸੋਮ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਚਿੱਤਰ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਫਸਟੀਅਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਦੋ ਪੂਰਵਗਾਮੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਈ ਸੀਨੀਅਰ ਐਲਡਰਮੈਨ - ਮੱਖਣ ਵਾਲੇ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥਨ ਬਰਗਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੱਟੇ-ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਚਿਹਰੇ ਕੈਂਬ੍ਰਿਕ ਰਫਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਖੰਭਾਂ ਵਾਲੇ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਘਿਸੇ ਹੋਏ ਸਨ।3 ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਆਡੀਟਰ ਸਰ ਥਾਮਸ ਸਮਿਥ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਬੱਕਰਾ, ਇਰਮਾਈਨ-ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਟੋਵਪਾਈਪ-ਟੋਪੀ ਵਾਲਾ ਚਿੱਤਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਯੂਨਾਨੀ ਟਾਪੂਆਂ ਤੋਂ ਕਰੰਟ ਅਤੇ ਅਲੇਪੋ ਤੋਂ ਮਸਾਲੇ ਆਯਾਤ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਪੈਸਾ ਕਮਾਇਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ 'ਆਡੀਟਰ ਸਮਾਈਥ' ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਪਾਰਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵਾਹਨ ਵਜੋਂ ਲੇਵੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ; ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲ ਸੀ।4
ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਚੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘੱਟ ਉੱਚੇ ਵਪਾਰੀ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਨਿਮਰ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ

ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਘੁੰਮਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਖਿੰਡਾਅ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇ ਨੋਟਰੀਆਂ ਨੇ ਡਿਊਟੀ ਨਾਲ ਨੋਟ ਕੀਤੇ ਸਨ: ਕਰਿਆਨੇ, ਡਰੈਪਰ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ, ਇੱਕ 'ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ', ਇੱਕ 'ਵਿੰਟਨਰ', ਇੱਕ 'ਚਮੜਾ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ' ਅਤੇ ਇੱਕ 'ਸਕਿਨਰ'।

5 ਵੂਲਵਿਚ ਅਤੇ ਡੈਪਟਫੋਰਡ ਦੇ ਡੌਕਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਮਲਾਹ ਅਤੇ
ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਸਾਹਸੀ ਸਨ, ਸਰਫ-ਬੈਟਰਡ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੁੱਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਆਰਮਾਡਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜੇ ਸਨ, ਸਾਰੇ ਡਬਲਟਸ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਝੁਮਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਰਕਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਡੈੱਕਹੈਂਡ ਅਤੇ ਮਿਜ਼ਨ-ਮਾਸਟਰਾਂ ਨੇ ਕੈਰੇਬੀਅਨ ਦੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਖਜ਼ਾਨਾ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਡਰੇਕ ਅਤੇ ਰੈਲੇ ਨਾਲ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਨੋਟਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਮਰ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥਨ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਿੱਚ 'ਪ੍ਰਾਈਵੇਟਰ' ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਖੋਜੀਆਂ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਹੋਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਗਏ ਸਨ: ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਆਰਕਟਿਕ ਖੋਜੀ ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਫਿਨ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਧਰੁਵੀ ਖਾੜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨੋਟਸ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ, 'ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ', ਨੌਜਵਾਨ ਰਿਚਰਡ ਹਕਲੂਇਟ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਪਾਈਸ ਰੂਟਾਂ ਬਾਰੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਹਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ £11 10s* ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

6

ਇੰਨਾ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਾ ਸਮੂਹ ਇੱਕ ਛੱਤ ਹੇਠ ਘੱਟ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ: ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਰਹੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਪਹਿਲੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਛਿਆਹਠ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸਿਆਣੀ ਅਤੇ ਰੰਗੀਨ ਔਰਤ ਸੀ, ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਈ 'ਉਹ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਹੋਰ ਟਾਪੂਆਂ ਅਤੇ ਕੰਟਰੀਆਂ ਨਾਲ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ... ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਸਾਮਾਨ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਜਾਂ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਕਰਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਟਾਪੂ ਜਾਂ ਕੰਟਰੀਆਂ ਚੀਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ... (ਜਿਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ)'।7 ਸਮਿਥ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ 101 ਅਮੀਰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ £100 ਤੋਂ £3,000 ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗਾਹਕੀਆਂ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੋਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਸੀ
- ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਰਕਮ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਮਿਥ ਨੇ £30,133 6s. 8d ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ।** ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ 'ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੀ' ਗਾਹਕੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਜੋੜ ਕੇ ਇਹ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਸਾਡੇ ਜੱਦੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਲਈ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ'।

ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਗਲਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ (EIC) ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਬਣ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ ਨੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਜ'। ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਣ 'ਤੇ, ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਉਭਾਰ ਲਗਭਗ ਅਟੱਲ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ 1599 ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਉੱਦਮ ਸਫਲਤਾ ਬਾਰੇ ਘੱਟ ਯਕੀਨੀ ਜਾਪਦੇ ਸਨ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਗਰੀਬ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇਸ਼ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇ: ਧਰਮ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸਦੀ ਬਿਤਾਈ ਸੀ।

8 ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਜੋ ਕਿ ਇਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ
ਦਿਮਾਗਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇੱਕਪਾਸੜ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯੂਰਪ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਰਾਇਆ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਾਂਗ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਆਪਣੇ ਹੈਰਾਨ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂਆਂ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੀਤਾ।
ਸਰ ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਡ੍ਰੇਕ ਨੇ ਸੁਰ ਤੈਅ ਕੀਤੀ। ਡ੍ਰੇਕ ਨੇ 1560 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੁਕੇਨੀਅਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਪਨਾਮਾ ਦੇ ਇਸਥਮਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਤੋਂ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੱਕ ਚਾਂਦੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਖੱਚਰ ਰੇਲਗੱਡੀਆਂ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛਾਪਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦੇ ਨਾਲ, ਡ੍ਰੇਕ 1577 ਵਿੱਚ ਗੋਲਡਨ ਹਿੰਡ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਆਪਣੀ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ 'ਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ

ਕੰਪਾਸ ਅਤੇ ਐਸਟ੍ਰੋਲੇਬ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦੁਆਰਾ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਸੀ - ਨਾਲ ਹੀ ਸਪੇਨ ਅਤੇ ਪੁਰਤਗਾਲ ਨਾਲ ਵਿਗੜਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ।

9

ਡ੍ਰੇਕ ਨੇ 'ਸੋਨੇ [ਅਤੇ] ਚਾਂਦੀ... ਮਸਾਲੇ ਦੇ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਕੋਚੀਨਲ' ਦੀ ਵੱਡੀ ਉਮੀਦ 'ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਯਾਤਰਾ ਇਬੇਰੀਅਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਛਾਪੇਮਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਇੱਕ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰੀ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਕੈਰੇਕ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਡ੍ਰੇਕ 'ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਮੋਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਲ' ਨਾਲ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਜਿਸਦੀ ਕੀਮਤ £100,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ,

* ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭਦਾਇਕ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ
ਦੇ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਇਬੇਰੀਅਨ ਸਾਮਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਅਤੇ ਲੁੱਟਣਾ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੱਖਣੀ ਅਤੇ ਮੱਧ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਤਾਜ ਦੁਆਰਾ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵ੍ਹਾਈਟਹਾਲ ਅਤੇ ਚੈਰਿੰਗ ਕਰਾਸ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥਨ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਸੰਗਠਿਤ ਅਪਰਾਧ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਡ੍ਰੇਕ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ, ਸਰ ਵਾਲਟਰ ਰੈਲੇ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਅਮਲਾ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਛਾਪੇਮਾਰੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਰਾਜਦੂਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ 'ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂ' ਕਹਿ ਕੇ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

10

ਸਪੈਨਿਸ਼ ਰਾਜਦੂਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਸ ਦਿਨ ਫਾਊਂਡਰਜ਼ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਸੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਸਮੂਹ ਨੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫ੍ਰੀਬੂਟਰ ਵਜੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਹੋਵੇ, ਹੁਣ ਤੱਕ ਲੰਬੀ ਦੂਰੀ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਮੰਗ ਵਾਲੇ ਹੁਨਰਾਂ ਜਾਂ ਵਿਹਾਰਕ ਕਲੋਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਫਲਤਾ ਦਿਖਾਈ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੋਵਾਂ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਨ। ਸਪਾਈਸ ਟਾਪੂਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਰਸਤੇ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਮੋਲੂਕਾਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਆਰਕਟਿਕ ਸਰਕਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੈਲੀਅਨ ਪੈਕ ਬਰਫ਼ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਲ ਆਈਸਬਰਗ ਦੁਆਰਾ ਵਿੰਨ੍ਹੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਈਕ-ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਲ ਨੂੰ ਧਰੁਵੀ ਰਿੱਛਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।11 ਉਹ ਆਇਰਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨਵਜੰਮੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਬਾਗਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ 1599 ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਹਮਲੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਨ। ਕੈਰੇਬੀਅਨ ਗੁਲਾਮ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉੱਤਰੀ

ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਸਤੀ ਲਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ।
1584 ਵਿੱਚ ਸਰ ਵਾਲਟਰ ਰੈਲੇ ਨੇ ਚੈਸਪੀਕ ਬੇ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ, ਰੋਨੋਕੇ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬਸਤੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਵਰਜੀਨੀਆ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਬਸਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਾਲ ਹੀ ਬਚੀ ਅਤੇ ਜੂਨ 1586 ਤੱਕ ਇਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਰਾਹਤ ਬੇੜਾ ਬਸਤੀ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦੇਖਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਤਸੁਕ ਨਵੇਂ ਬਸਤੀਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜਹਾਜ਼ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਟਾਕਡੇਡ ਅਤੇ ਘਰ ਦੋਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿਵਾਏ ਇੱਕ ਪਿੰਜਰ - ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਰਤੀ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਨਾਮ, ਕ੍ਰੋਏਟੋਆਨ, ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਕਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। 90 ਆਦਮੀਆਂ, 17 ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ 11 ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੈਲੇ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਵਸਨੀਕ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ।

12

ਲੰਡਨ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਮਲਾਹ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਖੋਜੀ ਵੀ, ਜੋ ਦੋਵੇਂ ਫਾਊਂਡਰਜ਼ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਲਈ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਤਾਂ ਚਾਲਕ ਦਲ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਨ।
ਰਾਲਫ਼ ਫਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸੀ। 1583 ਵਿੱਚ ਉਹ ਟਾਈਗਰ 'ਤੇ ਫਾਲਮਾਊਥ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਆਡੀਟਰ ਸਮਿਥ ਦੀ ਨਵੀਂ ਲੇਵੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਮਸਾਲੇ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ, ਫਿਚ ਲੇਵੈਂਟਾਈਨ ਤੱਟ ਤੋਂ ਅਲੇਪੋ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਰਸਤੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਪੁਰਤਗਾਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਸੂਸ ਵਜੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋਰਮੁਜ਼ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਉੱਥੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਗੋਆ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਟ੍ਰੈਪੈਡੋ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ - ਬੰਗੀ ਜੰਪਿੰਗ ਲਈ ਇਨਕੁਇਜ਼ੀਸ਼ਨ ਦਾ ਜਵਾਬ, ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰੱਸੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਤੇਜ਼ ਉਤਰਾਈ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਤਾਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਝਟਕਾ ਰੈਕ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਰਦਨਾਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਸੰਦੀਦਾ ਤਸ਼ੱਦਦ ਸੀ।
ਫਿਚ ਨੂੰ ਗੋਆ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੇਸੁਇਟ, ਫਾਦਰ ਥਾਮਸ ਸਟੀਵਨਜ਼, ਨੇ ਭੱਜਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਜ਼ਮਾਨਤ 'ਤੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਦੱਖਣ ਦੀਆਂ ਅਮੀਰ ਸਲਤਨਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਆਗਰਾ, ਅਤੇ

[13]

[14]

[15]

ਇਹ ਡੱਚਾਂ ਦੀ ਹਾਲੀਆ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸਫਲਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਲੰਡਨ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਵਿਭਿੰਨ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ, 19 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ, ਡੱਚ ਕੰਪੈਗਨੀ ਵੈਨ ਵੇਰੇ - ਦੂਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਕੰਪਨੀ - ਦੇ ਐਡਮਿਰਲ ਜੈਕਬ ਕੌਰਨੇਲਿਜ਼ੂਨ ਵੈਨ ਨੇਕ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਾਲ - 800 ਟਨ ਮਿਰਚ, 200 ਟਨ ਲੌਂਗ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਦਾਲਚੀਨੀ ਅਤੇ ਜਾਇਫਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸਨ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਨੇ ਇੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ 400 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲਾਭ ਕਮਾਇਆ: 'ਹਾਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨੇ ਭਰਪੂਰ ਜਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਏ,' ਇੱਕ ਈਰਖਾਲੂ ਲੇਵੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨਿਰੀਖਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।

16

ਅਗਸਤ ਤੱਕ, ਡੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਸ 'ਸਫਲਤਾ ਯਾਤਰਾ' ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਮਸਾਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮੱਧ ਪੂਰਬੀ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਰੀਦਦੇ ਸਨ, ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ ਰਸਤੇ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ। ਇਸ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰੇਰਕ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸਮਾਈਥ ਦੇ ਲੇਵੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਨੇ ਯੂਨਾਨੀ ਟਾਪੂ ਚੀਓਸ ਤੋਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਇਸ ਡੱਚ 'ਇੰਡੀਜ਼ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਨੇ ਅਲੇਪੋ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ'।

17

ਆਖਰੀ ਝਟਕਾ ਉਦੋਂ ਲੱਗਿਆ ਜਦੋਂ ਡੱਚਾਂ ਨੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਹੋਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਹਾਜ਼ਰਾਨੀ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਡਨ ਇੱਕ ਵਫ਼ਦ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥਨ ਲੰਡਨ ਦੇ ਮਾਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਹੈਮਬਰਗ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਟੀਲਯਾਰਡ ਵਿੱਚ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਐਮਸਟਰਡਮ ਏਜੰਟਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, 'ਲੰਡਨ ਦੇ ਸਾਡੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਡੱਚਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਤੁਰੰਤ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ।'

18 ਫਾਊਂਡਰਜ਼ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਮੀਟਿੰਗ
ਉਸ ਜਵਾਬ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਦੀ ਪ੍ਰਿਵੀ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, ਉਹ 'ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਘੱਟ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਏ ਜਿੰਨਾ ਡੱਚ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਸ਼ਟਰਮੰਡਲ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਸੀ... ਸਾਡੇ ਜੱਦੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ... ਇਸ ਸਾਲ ਪੂਰਬੀ ਇੰਡੀਜ਼ ਲਈ ਇੱਕ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ।'

19

ਸਮੁੰਦਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ-ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸਾ, ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਦੇ ਮੂਲ ਪੰਦਰਾਂ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਤ, ਲੇਵੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਡੱਚਾਂ ਨੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਗਾਹਕੀ ਦਾ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਮੀਟਿੰਗਾਂ

ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਦ ਕੰਪਨੀ ਆਫ਼ ਮਰਚੈਂਟਸ ਆਫ਼ ਲੰਡਨ ਟ੍ਰੇਡਿੰਗ ਟੂ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼' ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਲੇਵੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਇੱਕ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕਾਂ ਲਈ ਸਮੁੰਦਰੀ ਰਸਤਾ ਵਿਕਸਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮੌਜੂਦਾ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਪੂਰਬ ਤੱਕ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਵੀਂ ਪੂੰਜੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਧੀ ਸੀ।

20

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਸਮਿਥ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਕੰਪਨੀ ਲੱਭਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗਾਹਕ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਵੇਗਾ, ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਾ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ। ਕਿਉਂਕਿ, ਲੇਵੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਉਲਟ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਤਿਪੰਜਾਹ ਗਾਹਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਬੋਰਡ ਸੀ, EIC ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਸਟਾਕ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਸਮਿਥ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ, ਵੱਡੇ ਖਰਚਿਆਂ ਅਤੇ ਉੱਚ ਜੋਖਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, 'ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਸਟਾਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ'।

21 ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਲਾਗਤਾਂ ਬਹੁਤ
ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ। ਉਹ ਜੋ ਵਸਤੂਆਂ ਖਰੀਦਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਅਮਲੇ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਮਸਕਟ-ਮੈਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਭਾਵੇਂ ਸਭ ਕੁਝ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਿਆ, ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਨਿਵੇਸ਼ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵਾਪਸੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।
ਇੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਸਟਾਕ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਟਿਊਡਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਢਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਮੱਧਯੁਗੀ ਕਰਾਫਟ ਗਿਲਡਾਂ ਦੇ ਚਕਮਾ ਤੋਂ ਉੱਭਰੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਆਪਣੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੇ ਉੱਦਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਸਟਾਕ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਤਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਪੈਸਿਵ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਗਾਹਕੀ ਲੈਣ ਲਈ ਨਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਖੁਦ ਇਸਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੇਅਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਖਰੀਦੇ ਅਤੇ ਵੇਚੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਮੰਗ ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਧ ਜਾਂ ਘਟ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਅਜਿਹੀ ਕੰਪਨੀ 'ਇੱਕ ਸੰਸਥਾ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ' ਹੋਵੇਗੀ - ਯਾਨੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਸਦੀ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਅਮਰਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ', ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਲੀਅਮ ਬਲੈਕਸਟੋਨ ਨੇ

ਲਿਖਿਆ, 'ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਥੇਮਜ਼ ਨਦੀ ਅਜੇ ਵੀ ਉਹੀ ਨਦੀ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸਦੇ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਹਰ ਵਾਰ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ'।

22

ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, 1553 ਵਿੱਚ, ਲੰਡਨ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪਿਛਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਚਾਰਟਰਡ ਸਾਂਝੀ ਸਟਾਕ ਕੰਪਨੀ: ਮਸਕੋਵੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਸਨੂੰ ਇਸਦਾ ਪੂਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਿਰਲੇਖ, ਦ ਮਿਸਟਰੀ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ ਆਫ਼ ਦ ਮਰਚੈਂਟ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਫਾਰ ਦ ਡਿਸਕਵਰੀ ਆਫ਼ ਰੀਜਨਜ਼, ਡੋਮੀਨੀਅਨਜ਼, ਆਈਲੈਂਡਜ਼ ਐਂਡ ਪਲੇਸ ਅਨਨੋਨ ਦੇਣ ਲਈ।

23 ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਕਲਾਸੀਕਲ ਭੂਗੋਲ
ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਇੱਕ ਟਾਪੂ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਕ ਸਮੁੰਦਰ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਦੂਰ ਪੂਰਬ ਦੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੇਪ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਉੱਤਰੀ ਰਸਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ - ਅਤੇ ਉਹ ਰਸਤਾ ਸਾਰੇ ਇਬੇਰੀਅਨ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇਗਾ।
ਹਾਲਾਂਕਿ ਮਸਕੋਵੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਕਿ ਉੱਤਰੀ ਰਸਤਾ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੂਸ ਰਾਹੀਂ ਫਾਰਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਿੱਧਾ ਜ਼ਮੀਨੀ ਰਸਤਾ ਲੱਭਿਆ, ਅਤੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਵਪਾਰ ਕੀਤਾ। 1580 ਵਿੱਚ ਓਟੋਮਨ ਤੁਰਕੀ ਜਿੱਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੜਕ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਫਾਹਾਨ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਕਸਬਿਆਂ ਨੂੰ ਛੇ ਸਫਲ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਭੇਜੀਆਂ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਲਾਭ ਕਮਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ।

24

1555 ਵਿੱਚ, ਮਸਕੋਵੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਸਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਚਾਰਟਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 1583 ਤੱਕ ਚਾਰਟਰਡ ਵੈਨਿਸ ਅਤੇ ਤੁਰਕੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ 1592 ਵਿੱਚ ਲੇਵੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਬਣਨ ਲਈ ਰਲੇਵੇਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਸੇ ਸਾਲ ਗੁਲਾਮ-ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀਅਰਾ ਲਿਓਨ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧੀਆ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਚਾਰਟਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪੇਚੀਦਗੀ ਦੇ ਲੰਘਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮਹਾਰਾਣੀ ਬੇਕਾਬੂ ਰਾਬਰਟ ਡੇਵਰੇਕਸ, ਏਸੇਕਸ ਦੇ ਅਰਲ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਪਟੀਸ਼ਨ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲ ਸਾਬਤ ਹੋਈ।25
ਪਰ ਲਗਭਗ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਪ੍ਰਿਵੀ ਕੌਂਸਲ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਗਠਨ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਆ ਗਏ। 1598 ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਫਿਲਿਪ II ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਪੇਨ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਰਤਾ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ, 'ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ... ਇੱਕ ਝਗੜੇ ਦੁਆਰਾ

ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਨਾਲੋਂ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ' ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਸਾਹਸੀ 'ਇਸ ਸਾਲ ਲਈ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ'।
ਵਪਾਰੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਰੁਤਬਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ, ਕੋਲ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰਬ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਵਿਚਾਰ ਬਸ ਇਹੀ ਰਿਹਾ - ਇੱਕ ਮੱਧ-ਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਸੁਪਨਾ।
ਇਹ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ 1600 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪ੍ਰਿਵੀ ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਮਨ ਬਦਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਜਹਾਜ਼ ਭੇਜਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਪਟੀਸ਼ਨ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 23 ਸਤੰਬਰ 1600 ਨੂੰ, ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ: 'ਇਹ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ', ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, 'ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ... ਅਤੇ ਉਕਤ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'

26

31 ਦਸੰਬਰ 1600 ਨੂੰ, ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ, 'ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੰਡਨ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ', 218 ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ, ਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਹੀ ਚਾਰਟਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

27

ਇਹ ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਮੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਾਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ। ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਛੇ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਕਸਟਮ ਡਿਊਟੀਆਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਇਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਤੱਕ ਵਪਾਰ' 'ਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਖੇਤਰ ਜਿਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੇਪ ਆਫ਼ ਗੁੱਡ ਹੋਪ ਅਤੇ ਮੈਗੇਲਨ ਦੇ ਜਲਡਮਰੂ

ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਰੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਖੇਤਰਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਰਧ-ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਇੰਨੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ EIC ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ, ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ, ਕਿਲ੍ਹਾਬੰਦੀ ਕਰਨ, ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ, ਯੁੱਧ ਕਰਨ, ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਚਲਾਉਣ, ਅਦਾਲਤਾਂ ਰੱਖਣ, ਸਜ਼ਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਸਤੀਆਂ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਪੈਂਫਲਿਟਰ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ 'ਵਪਾਰਕ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲਗਭਗ ਦੋ-ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸੇ' 'ਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

28 ਅਤੇ
ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਢਾਈ ਸਦੀਆਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ, EIC ਦੇ ਚਾਰਟਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸਦੇ ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਨ, ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

29

ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ, ਵਪਾਰੀ ਸਾਹਸੀ ਵਿਹਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ 'ਕਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ' ਲਈ ਡਿਪਟਫੋਰਡ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਮਈ ਫਲੋਅਰ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ।

30 ਚਾਰ ਜਹਾਜ਼ ਖਰੀਦੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ
ਦੁਬਾਰਾ ਫਿੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁੱਕੀ ਡੌਕ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, 'ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਪੀਣ ਲਈ ਭੱਜਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਰੱਖਣ ਲਈ' ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੈਰਲ ਬੀਅਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ 900-ਟਨ ਫਲੈਗਸ਼ਿਪ, ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਨਿੱਜੀ ਜਹਾਜ਼, ਜੋ ਕਿ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੈਰੇਬੀਅਨ ਵਿੱਚ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਸ਼ਿਪਿੰਗ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਨ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ ਰੈੱਡ ਡਰੈਗਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂ ਲੱਗ ਸਕੇ।
ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਿਪਿੰਗ, ਸਗੋਂ ਨਵੇਂ ਮਾਸਟ, ਐਂਕਰ ਅਤੇ ਰਿਗਿੰਗ ਖਰੀਦਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਜ਼ੋ- ਸਾਮਾਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਕੇਜਰ', 'ਡ੍ਰੈਬਲਰ', 'ਸਾਰੇ ਸਟੈਂਡਰਡ ਰਿਗਿੰਗ ਅਤੇ ਰਨਿੰਗ ਰੱਸੇ', 'ਕੇਬਲ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਮਾੜੇ, ਇੱਕ ਮੇਨ ਕੋਰਸ ਬੋਨਟ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ' ਅਤੇ '1 ਵਧੀਆ ਵਾਰਪਿੰਗ ਹਾਊਸਰ' - ਦੀਆਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਸਨ: '40 ਮਸਕੇਟ, 24 ਪਾਈਕ... 13 ਸੈਕਰ, 2 ਫਾਊਲਰ, 25 ਬੈਰਲ ਪਾਊਡਰ' ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੋਪ ਲਈ 'ਸਪੰਜ, ਲੈਡਲ ਅਤੇ ਰੈਮਰ'।31

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੌਗਹੈੱਡਾਂ ਨੂੰ 'ਬੀਅਰ', 170 ਟਨ, ਪੋਰਕ ਲਈ 40 ਟਨ ਹੌਗਸ਼ੈੱਡ, ਓਟਮੀਲ ਲਈ 12 ਟਨ ਡ੍ਰਾਈ ਕੈਸਕ, ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਬੀਜ ਲਈ ਇੱਕ ਟਨ ਡ੍ਰਾਈ ਕੈਸਕ, ਚੌਲਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਟਨ ਡ੍ਰਾਈ ਕੈਸਕ... ਬਿਸਕੇਟ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਕਿਆ... ਚੰਗੀ ਮੱਛੀ... ਬਹੁਤ ਸੁੱਕਾ' ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ '120 ਬਲਦ' ਅਤੇ '60 ਟਨ ਸਾਈਡਰ' ਨਾਲ ਭਰਨ ਲਈ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕਮਿਸ਼ਨਿੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿੱਤਦਾਤਾਵਾਂ ਨੇ £30,000* ਸਰਾਫਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਣ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੀਜ਼ਾਂ - ਜਿਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਹੇ, ਟੀਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਚੌੜੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ 'ਨਿਵੇਸ਼' ਕਿਹਾ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆਈ ਮਿਰਚ, ਜਾਇਫਲ, ਲੌਂਗ, ਗਦਾ, ਇਲਾਇਚੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਮਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹ ਘਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।

32

ਇੱਕ ਆਖਰੀ ਅੜਚਣ ਆਈ। ਫਰਵਰੀ 1601 ਵਿੱਚ, ਨਵੀਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਆਡੀਟਰ ਸਮਿਥ, ਨੂੰ ਏਸੇਕਸ ਦੇ ਗਰਮ-ਦਿਲ ਅਰਲ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਟਾਵਰ ਆਫ਼ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

33 ਫਿਰ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਰਟਰ ਦੀ ਰਸਮੀ
ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, 13 ਫਰਵਰੀ 1601 ਨੂੰ, ਦੁਬਾਰਾ ਫਿੱਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਰੈੱਡ ਡ੍ਰੈਗਨ ਆਪਣੇ ਵੂਲਵਿਚ ਮੂਰਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਖਿਸਕਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਫਰਵਰੀ ਥੇਮਜ਼ ਧੁੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ, ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਇਸਦੇ ਤਿੰਨ ਛੋਟੇ ਐਸਕਾਰਟ, ਹੈਕਟਰ, ਸੂਜ਼ਨ ਅਤੇ ਅਸੈਂਸ਼ਨ। ਕਮਾਂਡ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਸਰ ਜੇਮਜ਼ ਲੈਂਕੈਸਟਰ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਪਰ ਹੁਣ-ਸਿਜ਼ਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੀ। ਲੈਂਕੈਸਟਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਹਸ ਤੋਂ ਕਈ ਸਬਕ ਸਿੱਖੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਕਰਵੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅਮਲੇ ਨੂੰ ਨਿੰਬੂ ਦਾ ਰਸ ਦੇਣ ਲਈ, ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹਥਿਆਰ - ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅਠੱਤੀ ਬੰਦੂਕਾਂ - ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

34

ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਲਗਭਗ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾੜੀ ਹੋਈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਥੇਮਜ਼ ਦੇ ਮੁਹਾਨੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਹਵਾ ਘੱਟ ਗਈ ਅਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਬੇੜਾ ਡੋਵਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ, ਚੈਨਲ ਵਿੱਚ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਹਵਾ ਆਖਰਕਾਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਤੱਕ ਬੇੜਾ ਕੇਪ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਭੋਜਨ ਲਈ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਮਾਸ ਖਰੀਦਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲੈਂਕੈਸਟਰ, ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਯੋਗਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਵੇਗਾ, 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਟਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ... ਗਾਈਆਂ ਅਤੇ ਬਲਦਾਂ ਲਈ ਮੋਥ ['ਮੂ'], ਅਤੇ ਭੇਡਾਂ ਲਈ ਬਾਹ'। ਫਿਰ ਉਹ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿੱਥੇ, ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚੱਟਾਨ 'ਤੇ ਉੱਕਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਮਿਲੀ।

ਇਹ ਚੰਗੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਪੰਜ ਡੱਚ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੇਰੀ ਸਿਰਫ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਸੀ।

35

ਜੂਨ 1602 ਤੱਕ ਲੈਂਕੈਸਟਰ ਦਾ ਬੇੜਾ ਅਚੇਹ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਲਈ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਚਾਲਕ ਦਲ ਨੇ ਇੱਕ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਕੈਰੇਕ ਦੇਖਿਆ। ਲੈਂਕੈਸਟਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ 'ਵਪਾਰੀ ਵਰਗੇ ਰਸਤੇ' 'ਤੇ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਜਾਂ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੇਕਰ 'ਬਿਨਾਂ ਪੱਖਪਾਤ ਜਾਂ ਖਤਰੇ ਦੇ ਇੱਕ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ'। ਉਸਨੇ ਝਿਜਕਿਆ ਨਹੀਂ।
ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 1 ਜੂਨ 1603 ਨੂੰ, ਫਰਾਂਸ ਰਾਹੀਂ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬੇੜਾ ਯੂਰਪੀਅਨ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ 6 ਜੂਨ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਲੈਂਕੈਸਟਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਡਾਊਨਜ਼ ਵਿਖੇ ਦੱਖਣੀ ਤੱਟ 'ਤੇ ਲੰਗਰ ਲਗਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, 'ਜਿਸ ਲਈ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਅਤੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਹੈ'।

36 ਇਸ ਵਾਰ ਲੈਂਕੈਸਟਰ
ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬਰਕਰਾਰ। ਉਹ ਘੱਟੋ- ਘੱਟ 900 ਟਨ ਮਿਰਚ, ਦਾਲਚੀਨੀ ਅਤੇ ਲੌਂਗ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਕੈਰੇਕ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਅਚੇਹ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦੇ ਗਏ ਹੋਰ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ 300 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲਾਭ ਦਿੱਤਾ।
ਇਹ ਅਗਲੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਦਰਾਂ ਹੋਰ EIC ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਡੱਚਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੈਨਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਰਚ 1602 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਲੈਂਕੈਸਟਰ ਅਜੇ ਵੀ ਮੋਲੂਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਡੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਡੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, VOC (Vereenigde Oostindische Compagnie), ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਰਾਜ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਐਮਸਟਰਡਮ ਦੇ ਲੇਖਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਗਾਹਕੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ VOC ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ EIC ਦੇ ਪੂੰਜੀ ਅਧਾਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਦਸ ਗੁਣਾ ਵਧਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ 3,600 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲਾਭਅੰਸ਼ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ।37
ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਦਾ ਉੱਦਮ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸੀਮਤ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸੀ। ਸੰਸਥਾਪਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ £68,373 ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਡੱਚਾਂ ਨੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਉੱਦਮ ਲਈ £550,000* ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੂੰਜੀ

ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਹੋਰ ਡੱਚ ਗਾਹਕੀਆਂ ਆਈਆਂ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ, ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਗਾਹਕਾਂ ਨੇ ਜੋ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਨਿਚੋੜਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਇਆ।
ਅਕਤੂਬਰ 1599 ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚ 'ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਢਿੱਲ-ਮੱਠਾਂ' ਬਾਰੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ ਸਨ ਪਰ 'ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆਇਆ'। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੇ ਫਾਊਂਡਰਜ਼ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਰ ਸਖ਼ਤ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵਾਅਦੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਸਨ। 11 ਜਨਵਰੀ 1600 ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਭਰਾ ਜੋ... ਤੁਹਾਡੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ... ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੌਰਾਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ'। ਫਿਰ ਚਾਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਮਾਰਸ਼ਲਸੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੇਕਰ ਉਹ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।
ਇਸ ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਫੰਡਿੰਗ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਕੰਪਨੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਛੋਟੇ ਬੇੜੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਸਥਾਈ ਪੂੰਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗਾਹਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਡੱਚਾਂ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਜੇਬਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵਰਜੀਨੀਆ ਅਤੇ ਨਿਊ ਵਰਲਡ ਨੇ ਅਮੀਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਈਸਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਵਧੇਰੇ ਕਿਫਾਇਤੀ ਅਤੇ ਘੱਟ ਜੋਖਮ ਭਰਿਆ ਵਿਕਲਪ ਜਾਪਦਾ ਸੀ: ਵਰਜੀਨੀਆ ਵਿੱਚ 100 ਉਪਜਾਊ ਏਕੜ ਦੇ ਪਲਾਟ ਲਈ ਦਸ ਸ਼ਿਲਿੰਗ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਟਾਕ ਵਿੱਚ ਦਸ ਅਸਥਿਰ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਲਈ £120** ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਕਰਸ਼ਕ ਵਿਕਲਪ ਸੀ। ਫਿਲਹਾਲ EIC ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਮੂਲੀ ਖਿਡਾਰੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।38
ਨਾ ਹੀ, ਗੰਭੀਰ ਜੋਖਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਕੰਪਨੀ ਬਿਨੈਕਾਰਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜ ਸੀ। 'ਇਹ ਅਸਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਊਗੇਟ [ਜੇਲ੍ਹ] ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਕਬਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ', ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਭਰਤੀਆਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, 'ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਕੋਲ [ਪਾਗਲ ਸ਼ਰਣ ਸਥਾਨ] ਬੈਡਲਮ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹਨ।'

39 ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ 'ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਵੇਸ਼ਵਾਵਾਂ

ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜਨ' ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੱਤਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਾਇਰੈਕਟਰ 'ਸੱਭਿਅਕ, ਸੰਜੀਦਾ ਆਦਮੀਆਂ' ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ 'ਲਾਪਰਵਾਹ ਜਾਂ ਬਦਚਲਣ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਆਮ ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ'।

40

ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਮੂਲੀ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਇਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਈਆਈਸੀ ਡੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆਮੈਨਾਂ ਦੇ ਬਿਹਤਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ, ਬਿਹਤਰ ਵਿੱਤ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਬੇੜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ। 'ਥੀਸ [ਡੱਚ] ਬਟਰਬਾਕਸ ਬਹੁਤ ਬੇਰਹਿਮ ਹਨ,' ਇੱਕ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ, 'ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਵੀ ਸਹਿਣਾ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਪੂਰੇ ਇੰਡੀਜ਼ 'ਤੇ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨਗੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਪਾਰ ਨਾ ਕਰੇ; ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਡਿੱਗਦੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।'

41 ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ
ਡੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣੀ ਸੀ। 1623 ਵਿੱਚ, ਮੋਲੂਕਾਸ ਵਿੱਚ ਅੰਬੋਈਨਾ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੈਕਟਰੀ (ਵਪਾਰ ਸਟੇਸ਼ਨ) 'ਤੇ ਡੱਚ ਵੀਓਸੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਹਾਲੈਂਡ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦਾ ਟਕਰਾਅ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ, ਕਦੇ- ਕਦਾਈਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਤਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਡੱਚ ਬੇੜੇ ਨੇ ਥੇਮਜ਼ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ੀਅਰਨੈੱਸ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚੈਥਮ ਅਤੇ ਰੋਚੈਸਟਰ ਡੌਕਯਾਰਡ ਵਿੱਚ ਜਹਾਜ਼ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ।

42

ਕਈ ਹੋਰ ਸਖ਼ਤ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, EIC ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੇ ਸਪਾਈਸ ਟਾਪੂਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਡੱਚਾਂ 'ਤੇ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਘੱਟ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੇ ਪਰ ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਵਾਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਵਧੀਆ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ, ਨੀਲ ਅਤੇ ਚਿੰਟਜ਼।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਦਾ ਸਰੋਤ ਭਾਰਤ ਸੀ।

28 ਅਗਸਤ 1608 ਨੂੰ, ਕੈਪਟਨ ਵਿਲੀਅਮ ਹਾਕਿੰਸ, ਜੋ ਕਿ ਥਰਡ ਵੋਏਜ ਦੇ ਇੱਕ ਧੁੰਦਲੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਪਤਾਨ ਸਨ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਹਾਜ਼, ਹੈਕਟਰ ਨੂੰ ਸੂਰਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੰਗਰ ਲਗਾਇਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ EIC ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਮਾਂਡਰ ਬਣ ਗਏ।

43

ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਉਦੋਂ 150 ਮਿਲੀਅਨ ਸੀ - ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਲਗਭਗ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ - ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਦਰਅਸਲ, ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪਾਵਰਹਾਊਸ ਅਤੇ ਨਿਰਮਿਤ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੁਣਾਈ ਨਾਲ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ - ਚਿੰਟਜ਼, ਕੈਲੀਕੋ, ਸ਼ਾਲ, ਪਜਾਮਾ, ਖਾਕੀ, ਡੰਗਰੀ, ਕਮਰਬੰਡ, ਟੈਫੇਟਾ - ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ।

44 ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਖੇਤਰ ਨਾਲੋਂ ਵਿਸ਼ਵ
ਵਪਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਭਾਰ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਨਿਰਮਾਣ ਭਾਰਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਕਾਰਨ 'ਡੀ-ਇੰਡਸਟਰੀਅਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ' ਦੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

45 ਇਸ ਦੇ
ਮੁਕਾਬਲੇ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਨਿਰਮਿਤ ਸਮਾਨ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ 3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

46 ਇਸ
ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਹਿੱਸਾ ਆਗਰਾ ਦੇ ਮੁਗਲ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ, ਲਗਭਗ £100 ਮਿਲੀਅਨ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਾਲਾ,

* ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ
ਅਮੀਰ ਰਾਜਾ ਬਣ ਗਿਆ।
ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਮੇਗਾਸ਼ਹਿਰ ਸਨ: 'ਉਹ ਏਸ਼ੀਆ ਜਾਂ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹਨ,' ਜੇਸੁਇਟ ਫਾਦਰ ਐਂਟੋਨੀਓ ਮੋਨਸੇਰੇਟ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, 'ਆਕਾਰ, ਆਬਾਦੀ ਜਾਂ ਦੌਲਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਲਾ ਜਾਂ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਉੱਥੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ।' 1586 ਅਤੇ 1605 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਚਾਂਦੀ

ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ 18 ਮੀਟ੍ਰਿਕ ਟਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਦਰ ਨਾਲ ਵਗਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਲੀਅਮ ਹਾਕਿੰਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ, 'ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਉਸੇ ਲਈ ਕੋਇਨ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ'।

47 ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਿਣਾਉਣੇ
ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਕੋਡਪੀਸ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ, ਰੇਸ਼ਮ ਪਹਿਨੇ ਮੁਗਲ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਟਪਕਦੇ, ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਜੀਵਤ ਰੂਪ ਸਨ - ਇੱਕ ਅਰਥ ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੋਂ 'ਮੁਗਲ' ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।
ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ, ਯੂਰਪੀ ਲੋਕ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਫੌਜੀ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। 1520 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਪੈਨਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਐਜ਼ਟੈਕ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੋਲੂਕਾਸ ਦੇ ਸਪਾਈਸ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ, ਡੱਚਾਂ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਸਕਾਂ 'ਤੇ ਮੋੜਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਟਾਪੂ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਡੰਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕੱਲੇ ਇੱਕ ਟਾਪੂ, ਲੋਂਟੋਰ 'ਤੇ, 800 ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਾਵਾ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਡੱਚ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ; 47 ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

48

ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੈਪਟਨ ਹਾਕਿੰਸ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੂਰਪੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੁਆਰਾ ਮਹਾਨ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ 40 ਲੱਖ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਹੇਠ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।

49 ਜਦੋਂ, 1632 ਵਿੱਚ, ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ
ਹੁਗਲੀ ਵਿੱਚ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ 'ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਵਾਲੇ ਨਿਵਾਸ' ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਮੁਗਲ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਬਸਤੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੁਰਤਗਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਭੱਜਣ ਦੀਆਂ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਰ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਸੁੱਟੇ ਗਏ ਇੱਕ ਤੂਫ਼ਾਨ ਦੁਆਰਾ ਅਸਫਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫੜੇ ਗਏ ਚਾਰ ਸੌ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਲਤ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ' ਫਿਰ ਰਹਿਮ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਲਈ ਆਗਰਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਦਸ਼ਾਹਨਾਮਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 'ਅਮੀਰਾਂ ਵਿੱਚ [ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਜੋਂ] ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ', 'ਜਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ

ਗਿਆ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਰੇ ਗਏ।' ਗੋਆ ਦਾ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

50

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਵਪਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਇਜਾਜ਼ਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਖੁਦ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਹਾਕਿੰਸ ਨੂੰ ਆਗਰਾ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲੱਗਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਇੱਕ ਅਫਗਾਨ ਰਈਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਹਿਨਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ। ਇੱਥੇ ਸਮਰਾਟ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦਾ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਤੁਰਕੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਅਰਧ-ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੁੱਤੇ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਈਸਾਈ ਪਤਨੀ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਨਾਲ ਘਰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਮਿਡਲਟਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ EIC ਬੇੜਾ, ਸੁਵਾਲੀ ਦੇ ਸੂਰਤ ਲੰਗਰ - ਜਾਂ 'ਸਵਾਲੀ ਹੋਲ' ਤੋਂ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ - ਸਥਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੱਡਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

51

ਇੱਕ ਨਵੇਂ, ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਕਿੰਗ ਜੇਮਜ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਦੂਤ ਭੇਜਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਆਦਮੀ ਇੱਕ ਦਰਬਾਰੀ, ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ, ਡਿਪਲੋਮੈਟ, ਐਮਾਜ਼ਾਨ ਐਕਸਪਲੋਰਰ, ਸਬਲਾਈਮ ਪੋਰਟੇ ਦਾ ਰਾਜਦੂਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ', ਸਰ ਥਾਮਸ ਰੋ ਸੀ।

52 1615 ਵਿੱਚ ਰੋਅ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ
ਪਹੁੰਚਿਆ, 'ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ' - ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਸਟਿਫ ਅਤੇ ਆਇਰਿਸ਼ ਗ੍ਰੇਹਾਊਂਡ - ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਕੋਚ, ਕੁਝ ਮੈਨੇਰਿਸਟ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ, ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੁਆਰੀ ਅਤੇ ਲਾਲ ਵਾਈਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਡੱਬੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਜਿਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਹੈ; ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਰੋਅ ਨੇ ਸਮਰਾਟ ਨਾਲ ਮੁਸ਼ਕਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਤਾਂ ਰੋਅ ਤੁਰੰਤ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਤਰਜੀਹੀ ਕਸਟਮ ਡਿਊਟੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਸੁਹਜ ਸਮਰਾਟ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਬਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਬੋਰੀਅਤ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਛੁਪਾ ਸਕਿਆ।
ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ, ਉਤਸੁਕ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਆਦਮੀ ਸੀ: ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀਆਂ ਉਤਸੁਕਤਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿਕਰਤਾ ਸੀ, ਵੇਨੇਸ਼ੀਅਨ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਫਾਵਿਡ ਰੇਸ਼ਮ, ਜੇਡ ਕੰਕਰ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨਰਵਾਲ ਦੰਦਾਂ ਤੱਕ। ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਇੰਡੋ-

ਮੁਗਲ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਇੱਕ ਮਾਣਮੱਤਾ ਵਾਰਸ, ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਬੱਕਰੀ ਅਤੇ ਚੀਤੇ ਦੇ ਪ੍ਰਜਨਨ, ਦਵਾਈ ਅਤੇ ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ, ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਭੁੱਖ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੁਝ ਗਿਆਨਵਾਨ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ।
ਇਹ, ਵਪਾਰ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਜੋ ਅੰਤਰ-ਉਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਰੋ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਕੂਟਨੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰਮਾਨਾਂ (ਸ਼ਾਹੀ ਆਦੇਸ਼ਾਂ) ਵੱਲ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਉਹ ਸੂਰਤ ਵਿਖੇ 'ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੈਕਟਰੀ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪੱਖ' ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ 'ਸਥਾਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ' ਵਿੱਚ 'ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਪੱਕਾ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ' ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਪਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਉਸਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਦੇ ਦਿਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਉਡੀਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਜਾਏ ਰੋ ਦੂਰ, ਧੁੰਦਲੇ ਟਾਪੂ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਰੋ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਅਜੀਬ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਲਾ ਬਾਰੇ। ਰੋ ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ 'ਵਧੀਆ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਪਰ ਪੱਥਰਾਂ, ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਦੁਰਲੱਭ ਟੁਕੜਿਆਂ ਲਈ ਉਸਦੀ ਅਧੂਰੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਖੁਆਉਂਦਾ ਹੈ'।

53

'ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਲਿਆਵਾਂਗੇ,' ਰੋ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ [ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚਕਾਰ] ਲੀਗ ਅਜੇ ਨਵੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ: ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਉਤਸੁਕਤਾਵਾਂ ਦੁਰਲੱਭ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਭੇਜਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸ਼ਾਂਤ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਸੁਕਤਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੀ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਗਹਿਣਿਆਂ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ: ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣ ਲਈ ਤੋਹਫ਼ੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਸੀ... ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਲਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀਆਂ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ: ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਘੋੜਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ... ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕਾਉਂਟਰੀ ਦੇ ਕਲਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਮਜ਼ਾਕ, ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ, ਅਤੇ ਕੀ? ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਕੀ? ਕਿਹੜੀ ਬੀਅਰ ਸੀ? ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ? ਅਤੇ ਕੀ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ...

54

ਰੋ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨਾਲ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ - 'ਧਰਮ ਅਨੰਤ ਹਨ, ਕਾਨੂੰਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ' - ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। 1616 ਵਿੱਚ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਜਨਮਦਿਨ ਦੇ ਜਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਕਿ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੰਡੂ ਦੇ ਸੁੰਦਰ, ਅੱਧ-ਖੰਡਰ ਪਹਾੜੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਵ੍ਹਾਈਟਹਾਲ ਵਿੱਚ

ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਰਾਜਾ ਚਾਰਲਸ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਰੋ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਲਗਭਗ ਅਕਲਪਿਤ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।
ਇਹ ਜਸ਼ਨ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤੇ ਗਏ 'ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਬਾਗ਼, ਸਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਰਗਾਕਾਰ, ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਰੁੱਖ, ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਪਿੰਕਲ, ਜਿੱਥੇ ਤੱਕੜੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ... ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੋਨੇ ਦੇ' ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਤੋਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।
ਇੱਥੇ ਸਾਰੇ ਕੁਲੀਨ ਲੋਕ ਗਲੀਚਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ; ਜੋ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਹੀਰੇ, ਰੂਬੀ, ਮੋਤੀ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਵਿਅਰਥ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ, ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ, ਇੰਨੇ ਮਹਾਨ, ਇੰਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ! ਉਸਦਾ ਸਿਰ, ਗਰਦਨ, ਛਾਤੀ, ਬਾਹਾਂ, ਕੂਹਣੀਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ, ਗੁੱਟਾਂ 'ਤੇ, ਉਸਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਅੰਗੂਠੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਹੀਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਖਰੋਟ ਜਿੰਨੇ ਮਹਾਨ ਰੂਬੀ - ਕੁਝ ਵੱਡੇ - ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਰਗੇ ਮੋਤੀ ਹੈਰਾਨ ਸਨ... ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਖਰੀਦ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ [ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ] ਬਣਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰੇਗਾ।

55

ਮੁਗਲ, ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਉਤਸੁਕ ਸਨ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਰੋਅ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਘੂ ਚਿੱਤਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੇ ਸਨ - ਸ਼ਾਇਦ ਲੇਡੀ ਹੰਟਿੰਗਡਨ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ 'ਇੰਡੀਆ' ਤੋਂ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। 56 ਪਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਰੋਅ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਇਸਦੀ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਕਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੋਅ ਇਸਦੀ ਕਾਪੀ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਕੋਚ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਟੈਟੀ ਟਿਊਡਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਟ੍ਰਿਮ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੁਗਲ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਕੋਚ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਕਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮੁਗਲ ਕਾਰ-ਖਾਨੇ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਦਿਖਾਇਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦੀ ਪਿਆਰੀ ਮਹਾਰਾਣੀ, ਨੂਰ ਜਹਾਂ, ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਕੋਚ ਹੋ ਸਕੇ।

57

ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਰੋਅ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੁਗਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਘਟੀਆ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ: ਪੂਰੇ ਦੂਤਾਵਾਸ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਕਾਰਵਾਂਸਰਾਈ ਕਮਰੇ ਅਲਾਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ 'ਤੰਦੂਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ, ਉੱਪਰੋਂ ਗੋਲ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਘੱਟ ਸਨ ਕਿ ਦੋ ਗੱਡੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭਰ ਸਕਦਾ ਸੀ'।58 ਹੋਰ ਵੀ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਦੁਕਾਨ-ਮਾੜੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਦੂਤਾਵਾਸ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਮਕ ਗਏ ਸਨ ਜਿਸਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ 'ਗਹਿਣੇ, ਬੈਲੇਸਟ [ਬਾਲਾਸ ਸਪਿਨਲ] ਅਤੇ ਮੋਤੀ' ਸਾਡੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਸੀ।59

ਜਦੋਂ ਰੋਅ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਥੱਕੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੋਂ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫੈਕਟਰੀ (ਵਪਾਰਕ ਸਟੇਸ਼ਨ) ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ 'ਸਾਡੇ ਸਵਾਗਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਲਈ' ਅਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ, ਦਾਇਰੇ ਅਤੇ ਸਮੱਗਰੀ ਵਿੱਚ ਸੀਮਤ, ਪਰ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਭੜਕਾਉਣ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਵਪਾਰਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਉਠਾਇਆ, ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

60

ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਕਲਾਕਾਰ, ਬਿਚਿਤਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਤਸਵੀਰ ਦੁਆਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗ੍ਰਾਫਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਪੇਂਟਿੰਗ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪਵਿੱਤਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਓਨਾ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਇਹ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ: ਰੋ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੱਸੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਲੰਘਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਬਿਤਾ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜਦੂਤ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ:
ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਮੂਰਖ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ, ਸਾਰਾ ਸੁਆਹ, ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਅਤੇ ਟੁਕੜਾ, ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਬਦਮਾਸ਼ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੁਖੀ ਬਦਮਾਸ਼, ਜਿਸਨੇ ਚੀਥੜੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਤਾਜ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਇੰਨੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਦਿਆਲਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ, ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਜੋ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ... ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕ ਲਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਸਰੀਰ ਛੂਹਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ, ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਉਸਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਪਿਤਾ ਕਹਿ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ, ਅਤੇ ਮੈਂ, ਇੱਕ ਗ਼ੈਰ-ਯਹੂਦੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

61

ਬਿਚਿਤਰ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਫਰੇਮ ਦਿਖਾ ਕੇ, ਇੱਕ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਮੰਡਲ ਇੰਨਾ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਤੋਂ ਭੱਜਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਪੁਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਮਕ ਦੀ ਚਮਕ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਚਾਉਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਪੁਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜੋੜਾ ਇੱਕ ਬੈਨਰ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਕਬਰ! ਹੇ ਰਾਜਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਰਹੇ!' ਸਮਰਾਟ ਓਟੋਮੈਨ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਕੁਲੂਲਸ-ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਸੂਫੀ ਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਮੁੜਦਾ ਹੈ। ਜੇਮਜ਼ ਪਹਿਲੇ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਈਗ੍ਰੇਟ-ਪਲਮਡ ਟੋਪੀ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ-ਚਿੱਟੀ ਜੈਕੋਬੀਅਨ ਡਬਲਟ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਫਰੇਮ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਖੱਬੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅਤੇ

ਬਿਚਿਤਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਵੈ-ਪੋਰਟਰੇਟ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਤਿੰਨ-ਚੌਥਾਈ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ - ਮੁਗਲ ਲਘੂ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਪਾਤਰਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਇੱਕ ਕੋਣ - ਮੁਗਲ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨੀਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸਿਰਕੇ ਵਰਗੀ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਝਲਕ ਦੇ ਨਾਲ।

62 ਰੋ ਦੁਆਰਾ ਜਹਾਂਗੀਰ 'ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰੀਮਾਂ ਲਈ, ਬਾਅਦ
ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਡਾਇਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਰੋ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਅਜੀਬ, ਕਲਾਹੀਣ ਉੱਤਰੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਸਲ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਸਦੀ ਹੋਰ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ।
ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬੇਢੰਗੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਰੋਅ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਇੱਕ ਮੁਗਲ-ਕੰਪਨੀ ਸਬੰਧ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇਦਾਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ EIC ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੁਗਲ ਗਠਜੋੜ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਗਲੇ 200 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖੇਗਾ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖੇਗਾ, ਇਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਚੰਗੀ ਫਾਰਸੀ, ਸਹੀ ਅਦਾਲਤੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਸਹੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਦੀ ਕਲਾ ਸਿੱਖੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਸ਼ਾਹੀ ਪੱਖ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ - ਪੁਰਤਗਾਲੀ, ਡੱਚ ਅਤੇ ਫ੍ਰੈਂਚ - ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਦਰਅਸਲ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸਫਲਤਾ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਇਸਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸੀ।

63 ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ,
ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਰਸਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੰਜੇ ਸੁਬ੍ਰਹਮਣੀਅਮ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, 'ਇੱਕ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਮਾਨਵ-ਰੂਪੀ, ਇੱਕ ਇੰਡੋ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਜੀਵ ਜਿਸਨੂੰ ਕੰਪਾਨੀ ਬਹਾਦਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ'।

64

ਲੰਡਨ ਵਾਪਸ ਆਉਣ 'ਤੇ, ਰੋ ਨੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵੇਲੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਇੱਕ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਸੰਗਤ ਹਨ।' ਦਰਅਸਲ ਉਸਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਬਸਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ 'ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਨਿਵਾਸ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਅਸਹਿਯੋਗੀ ਲਾਗਤਾਂ ਨਾਲ [ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ]। ਭਾਵੇਂ ਮੁਗਲ EIC ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ, ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮੈਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ... ਕਿਉਂਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਗੈਰੀਸਨ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਗਲਤੀ ਹੈ।' ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਨੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ: 'ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਲੋ।'

65

ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਲਾਹ ਮੰਨੀ। ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ EIC ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵਪਾਰਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਮਾਣ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਉਤੇਜਿਤ ਪੁਰਤਗਾਲੀਆਂ ਵਰਗੇ ਰਣਨੀਤਕ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਰਣਨੀਤੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਜਿਸਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲਾਭ ਦਿੱਤੇ। ਜਦੋਂ ਰੋ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕੰਪਨੀ ਦੂਤ, ਕੈਪਟਨ ਹਿਪੋਨ, ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਤੱਟ ਨਾਲ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਵਪਾਰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਦਕਨੀ ਵਿਰੋਧੀ, ਗੋਲਕੌਂਡਾ ਦੀ ਹੀਰੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ, ਮਸੂਲੀਪਟਨਮ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਦੂਜੀ ਫੈਕਟਰੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗਲੋਬ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਚਿੰਟਜ਼ ਖਰੀਦੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।

66 ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ
ਨਮਕੀਨ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇੱਕ ਤੀਜੀ ਫੈਕਟਰੀ - ਬਾਰੂਦ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਸਮੱਗਰੀ - ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ।
ਗਹਿਣਿਆਂ, ਮਿਰਚਾਂ, ਕੱਪੜਿਆਂ ਅਤੇ ਨਮਕੀਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਡੱਚਾਂ ਦੇ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੀਆ ਰਿਟਰਨ ਮਿਲਿਆ: 1630 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ EIC ਭਾਰਤ ਤੋਂ £1 ਮਿਲੀਅਨ ਦੀ ਮਿਰਚ ਆਯਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਪੈਟਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕੀ ਉਲਟਾ ਵਿੱਚ, ਹੁਣ ਇਸਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਲੇਵੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਰਾਹੀਂ ਇਟਲੀ ਅਤੇ ਮੱਧ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੀਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਹ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਮਿਲੀਅਨ ਟੁਕੜੇ ਆਯਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਤੋਂ ਸਨ।67 ਘਾਟਾ ਅਜੇ ਵੀ ਭਾਰੀ ਸੀ: 1601 ਅਤੇ 1640 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਕੁੱਲ 168 ਜਹਾਜ਼ ਭੇਜੇ; ਸਿਰਫ਼ 104 ਹੀ ਵਾਪਸ ਆਏ।68 ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟਾਂ ਵਧਦੀ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਇੰਨੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਯੂਰਪ ਭਰ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ EIC ਸਟਾਕ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ

ਲੱਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 1613 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਸੰਯੁਕਤ ਸਟਾਕ ਲਈ ਗਾਹਕੀ ਨੇ £418,000 ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 1617 ਵਿੱਚ, ਸੈਕਿੰਡ ਜੁਆਇੰਟ ਸਟਾਕ ਦੀ ਗਾਹਕੀ ਨੇ £1.6 ਮਿਲੀਅਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ,

* ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਿਆਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ
EIC ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਕੁਲੋਸਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ।

69 EIC ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਲੰਡਨ
ਡੌਕਸ ਨੂੰ ਸਗੋਂ ਨਵੇਂ ਲੰਡਨ ਸਟਾਕ ਐਕਸਚੇਂਜ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਦੀ ਦੇ ਮੱਧ ਤੱਕ ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਐਲਡਰਮੈਨ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਕੋਰਟ ਲਈ ਚੁਣੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਲੇਵੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਜਾਂ EIC ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਨ, ਜਾਂ ਦੋਵੇਂ।

70 ਕੰਪਨੀ ਦੇ
ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ, ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਥਾਮਸ ਮੁਨ, ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਵਪਾਰ ਹੁਣ 'ਰਾਜ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਸੌਟੀ' ਸੀ।

71

1626 ਤੱਕ ਹੀ EIC ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਕਿਲਾਬੰਦ ਭਾਰਤੀ ਅੱਡਾ, ਪੁਲੀਕੇਟ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਕੇਂਦਰੀ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਤੱਟ 'ਤੇ, ਆਰਮਾਗਨ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਅਤੇ ਘਟੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸਨੂੰ ਫੌਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਾਇਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਛੇ ਸਾਲ ਬਾਅਦ 1632 ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਛਤਾਵੇ ਨਾਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਕਾਰਕ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਲੱਭਣ ਨਾਲੋਂ ਗੁਆਚਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ'।

72

ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, EIC ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਆਰਮਾਗਨ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਫਰਾਂਸਿਸ ਡੇ ਨੇ, ਸੈਨ ਥੋਮ ਵਿਖੇ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਬਸਤੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਮਦਰਾਸਪਟਨਮ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਮੱਛੀ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਨਵਾਂ EIC ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਲਈ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤੀ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਗਵਰਨਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ, ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਵਪਾਰਕ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਫੌਜੀ ਵਿਚਾਰ ਜੋ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਚੋਣ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਡੇ ਦਾ ਇੱਕ ਤਾਮਿਲ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਪਿੰਡ ਮਦਰਾਸਪਟਨਮ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਮਕਾਲੀ ਸਰੋਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਡੇ 'ਉਸ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਮੋਹਿਤ ਸੀ' ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਚਿੰਤਤ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ 'ਇੰਟਰਵਿਊਆਂ' 'ਵਧੇਰੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਤੇ ਨਿਰਵਿਘਨ' ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਸਦੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਫੋਰਟ ਸੇਂਟ ਜਾਰਜ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਉਸਦੀ ਚੋਣ ਇੱਕ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤੈਅ ਸੀ।73 ਇਸ ਵਾਰ ਬਸਤੀ - ਜਿਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਮਦਰਾਸ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਵਧੀ- ਫੁੱਲੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਨਾਇਕ (ਰਾਜਪਾਲ) ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ 'ਫੁੱਲਣ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਹੋਣ' ਲਈ ਚਿੰਤਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਡੇਅ ਨੂੰ 'ਇੱਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹਾ' ਬਣਾਉਣ, ਕਸਟਮ ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ 'ਮੀਨਾਤਗ [e] ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ' ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਇਹ ਉਹ ਵੱਡੀਆਂ ਰਿਆਇਤਾਂ ਸਨ ਜੋ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਦੀ ਲੱਗਣਗੇ।

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਇੱਥੇ 'ਸਿਰਫ਼ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਪਾਦਰ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਛੇ ਮਛੇਰੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ... ਕਿ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਲਈ' ਕੋਈ ਕਸਟਮ ਡਿਊਟੀ ਨਹੀਂ ਲਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਜੁਲਾਹੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰੀਗਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਬਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਵੀ ਆਏ, 'ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ', ਅਤੇ ਤੱਟ ਦੇ ਲੋਕ ਬਿਲਕੁਲ ਉਹੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

74

ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਦਰਾਸ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਕਸਬਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਆਪਣਾ ਛੋਟਾ ਸਿਵਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਇੱਕ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਅਤੇ 40,000 ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਸੀ। 1670 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਆਪਣੇ ਸੋਨੇ ਦੇ 'ਪਗੋਡਾ' ਸਿੱਕੇ ਵੀ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਬਾਂਦਰ ਦੇਵਤਾ ਹਨੂੰਮਾਨ ਸੀ, ਦੋਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਿੱਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਏ ਗਏ ਸਨ।

75

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਸਤੀ ਕ੍ਰਾਊਨ ਰਾਹੀਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਜਿਸਨੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। 1661 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਚਾਰਲਸ ਦੂਜੇ ਨੇ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਇਨਫੈਂਟਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਗਾਂਜ਼ਾ ਦੀ ਕੈਥਰੀਨ, ਉਸਦੇ ਦਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ, ਟੈਂਜੀਅਰ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੇ ਨਾਲ, 'ਬੰਬੀ ਦਾ ਟਾਪੂ' ਸੀ। ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਠਿਕਾਣੇ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਉਲਝਣ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨਫੈਂਟਾ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲਾ ਨਕਸ਼ਾ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਬੰਬੀ' ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਲਾਰਡ ਹਾਈ ਚਾਂਸਲਰ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ 'ਬ੍ਰਾਜ਼ੀਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਤੇ' ਹੈ।

76

ਇਸ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ, ਅਤੇ ਟਾਪੂ ਦਾ ਅਸਲ ਕੰਟਰੋਲ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਸਰ ਅਬ੍ਰਾਹਮ ਸ਼ਿਪਮੈਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਤੰਬਰ 1662 ਵਿੱਚ 450 ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਬਈ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨੋਕ 'ਤੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ; ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨੂੰ ਆਖਰਕਾਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸ਼ਿਪਮੈਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਇੱਕ ਬੰਜਰ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੁਖਾਰ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਦੇ ਦੌਰੇ ਨਾਲ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਪਮੈਨ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 1665 ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਉਤਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਤਾਂ

ਨਵੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਝੰਡਾ, ਦੋ ਗਨਰ ਅਤੇ 111 ਸਬਅਲਟਰਨ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਨ।

77

ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਸ ਟਾਪੂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ: ਬੰਬਈ ਟਾਪੂ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੁਦਰਤੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਬਣ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਲ ਸੈਨਾ ਅੱਡਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੁੱਕੀ ਡੌਕ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੌਨਸੂਨ ਦੌਰਾਨ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁੜ-ਫਿੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸਨੇ ਪੱਛਮੀ ਤੱਟ 'ਤੇ EIC ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਹੰਗਾਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਘੱਟ ਅਤੇ ਘੱਟ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ: 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਵੇਸਵਾਵਾਂ, ਸ਼ਰਾਬੀ ਅਤੇ ਰਾਇਟਸ ਵਰਗੇ... ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵੇਸਵਾਘਰਾਂ ਅਤੇ ਰੈਕਹਾਊਸਾਂ [ਭਾਵ ਅਰੈਕ ਬਾਰ] ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ,' ਇੱਕ ਥੱਕੇ ਹੋਏ EIC ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸੂਰਤ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਬਨ-ਚੂਡੇ

* ਅਤੇ ਬੈਟੀ-
ਚੂਡੇ

† ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਮੇਰੀ ਮਾਮੂਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ'।

78

ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਬੰਬਈ 60,000 ਦੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਦਾਲਤਾਂ, ਇੱਕ ਐਂਗਲੀਕਨ ਚਰਚ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਵੱਡੇ ਚਿੱਟੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਘਰਾਂ ਦਾ ਵਧਦਾ ਜਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਲਾਬਾਰ ਹਿੱਲ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਅਸਟੇਟ ਤੱਕ ਢਲਾਣ 'ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੱਬ ਤੋਂ ਡਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਹੂਲਤ ਵੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਕੈਫੋਲਡ ਜਿੱਥੇ 'ਡੈਣਾਂ' ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕਬਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਆਖਰੀ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

79 ਇਸਦੀ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੈਰੀਸਨ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 300
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿਪਾਹੀ, '400 ਪੁਖਰਾਜ, 500 ਦੇਸੀ ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ ਅਤੇ 300 ਭੰਡਾਰੀ [ਕਲੱਬ-ਵਾਹਕ ਤਾੜੀ-ਟੈਪਰਸ] ਸਨ ਜੋ ਕੋਕੋ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। 1680 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਬੰਬਈ ਨੇ 'ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ' ਮਦਰਾਸ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।80
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਨ। 1693 ਵਿੱਚ, ਇਸਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਰ ਸਾਲ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੂੰ £1,200 ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ, ਸਾਲਿਸਿਟਰ ਜਨਰਲ,

ਜਿਸਨੂੰ £218 ਮਿਲੇ, ਅਤੇ ਅਟਾਰਨੀ ਜਨਰਲ, ਜਿਸਨੂੰ £545 ਮਿਲੇ, ਤੱਕ ਵੱਧ ਗਈ।

** ਇਸ ਦੀ
ਸੰਸਦੀ ਜਾਂਚ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਲਾਬਿੰਗ ਸਕੈਂਡਲ, ਨੇ EIC ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਲਾਰਡ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ।
ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸਦੇ ਭਿਆਨਕ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ। 1681 ਵਿੱਚ ਡਾਇਰੈਕਟਰਸ਼ਿਪ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਹਮਲਾਵਰ ਸਰ ਜੋਸੀਆ ਚਾਈਲਡ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਈ ਗਈ, ਜਿਸਨੇ ਪੋਰਟਸਮਾਊਥ ਵਿੱਚ ਨੇਵੀ ਨੂੰ ਬੀਅਰ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕਰੀਅਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਡਾਇਰੀ ਲੇਖਕ ਜੌਨ ਐਵਲਿਨ ਦੁਆਰਾ 'ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਨਿਆਰਾ ਆਦਮੀ... ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਣਾਉਣਾ ਲਾਲਚੀ' ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

81

ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਟ੍ਰੀਨਸ਼ਾਮ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਕਿ 'ਇੱਥੇ ਹਰ ਛੋਟਾ ਅਫ਼ਸਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਵੀ ਕੱਢ ਸਕਣ, ਉਹ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦੇਣ। ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਅਸੀਂ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ 'ਘਿਣਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਮਿੱਧੇ ਗਏ' ਹਾਂ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਾਮਲਾ ਸੀ: ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬ, ਸ਼ਾਇਸਤਾ ਖਾਨ, ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਨਾਪਸੰਦ ਨੂੰ ਲੁਕਾਇਆ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਮਾਮੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੀਚ, ਝਗੜਾਲੂ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਸੀ'।

82

ਮੁਗਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ, ਚਾਈਲਡ ਨੇ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਮੂਰਖਤਾਪੂਰਨ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ: 'ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਉਪਾਅ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲੀਡਨਹਾਲ ਸਟਰੀਟ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਲਿਖਿਆ, 'ਪਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਵਪਾਰ ਛੱਡਣਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਾਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੁਆਰਾ ਸਾਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਤਲਵਾਰ ਖਿੱਚਣੀ ਪਵੇਗੀ।'

83 ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, 1686 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਬੇੜਾ ਲੰਡਨ
ਤੋਂ ਬੰਗਾਲ ਲਈ 19 ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ, 200 ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ 600 ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। 'ਇਹ,' ਚਾਈਲਡ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਸੀਂ ਉਹ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗੇ ਜੋ ਅਸੀਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਲਵਾਰ ਖਿੱਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।'

84

ਪਰ ਚਾਈਲਡ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮਰਾਟ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਪਲ ਨਹੀਂ ਚੁਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਬੀਜਾਪੁਰ ਅਤੇ ਗੋਲਕੌਂਡਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਹਾਨ ਦੱਖਣ ਸੁਲਤਾਨਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਆਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਗਲ

ਸਾਮਰਾਜ ਬੇਮਿਸਾਲ ਖੇਤਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਉਭਰਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਫੌਜ ਹੁਣ ਇਸ ਨਵੇਂ ਖ਼ਤਰੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਯੁੱਧ ਮਸ਼ੀਨ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲੈਂਡਿੰਗ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ; ਜਲਦੀ ਹੀ ਹੁਗਲੀ, ਪਟਨਾ, ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ, ਮਸੂਲੀਪਟਨਮ ਅਤੇ ਵਿਜਾਗਪਟਮ ਵਿਖੇ EIC ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੂਰਤ ਫੈਕਟਰੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਦੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।
EIC ਕੋਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕਮਾਏ ਵਪਾਰਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫੜੇ ਗਏ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਵੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਪਾਉਣੀ ਪਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਨਾਲ ਘੁੰਮਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਸੂਰਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਢਾਕਾ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ 'ਅਸਹਿਣਯੋਗ ਅਤੇ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ... ਚੋਰਾਂ ਅਤੇ ਕਤਲਾਂ ਵਾਂਗ' ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

85

ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ EIC ਨੇ 'ਆਪਣੀਆਂ ਅਨਿਯਮਿਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੋਂ ਪਛਤਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ' ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਚੱਟਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ 1690 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਦਇਆ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਅਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਜੌਬ ਚਾਰਨੌਕ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਕਾਰਕ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਧਾਰ ਲੱਭਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਆਚੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਜੋ ਹੁਣੇ ਹੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। 24 ਅਗਸਤ 1690 ਨੂੰ, 'ਦਿਨ-ਰਾਤ ਮੀਂਹ ਪੈਣ' ਦੇ ਨਾਲ, ਚਾਰਨੌਕ ਨੇ ਕਾਲੀਕਾਟਾ ਅਤੇ ਸੁਤਾਨੁਤੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਲਦਲੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਸਤੀ ਲਗਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਵਪਾਰਕ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਰ ਇੱਕ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਨਾਲ। ਸਕਾਟਿਸ਼ ਲੇਖਕ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਹੈਮਿਲਟਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੌਬ ਚਾਰਨੌਕ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀ ਭਵਿੱਖੀ ਜਗ੍ਹਾ ਖਰੀਦੀ, 'ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਛਾਂਦਾਰ ਰੁੱਖ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ', ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਚੋਣ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ, 'ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਾਰੀ ਨਦੀ 'ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੈਰ-ਸਿਹਤਮੰਦ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ'।86 ਹੈਮਿਲਟਨ ਦੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਦੇ ਨਵੇਂ ਖਾਤੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ: 'ਸ਼੍ਰੀ ਚੈਨੌਕ ਨੇ ਕਲੋਨੀ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਚੁਣਨਾ, ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਹੁਣ ਹੈ, ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਜ ਕੀਤਾ':

[redacted][87]

[redacted][88]

[redacted][89]

[redacted]

ਇਹ 1707 ਵਿੱਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ, ਇੱਕ ਕੌੜਾ ਅਤੇ ਕੱਟੜ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿੰਨਾ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਸੀ, ਓਨਾ ਹੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਗਣਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਣਨੀਤੀਕਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੇ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ ਸੁਹਜ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਾਟ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਰਾਜ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਕਠੋਰ, ਦਮਨਕਾਰੀ ਅਤੇ ਅਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੜਦਾਦਾ ਅਕਬਰ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਪਰਜਾ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸਮਾਵੇਸ਼ੀ ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਤੋੜ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਲਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਆ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਰਾਬ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਸ਼ਿਸ਼ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਹਿੰਦੂ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਝਾਰਕਾ ਮਹਿਲ ਦੀ ਖਿੜਕੀ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ। ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ 1672 ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸਾਰੀ ਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਪਸ ਮੰਗਵਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। 1679 ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਰੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜਜ਼ੀਆ ਟੈਕਸ ਦੁਬਾਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਅਕਬਰ ਨੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਵੀ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

90

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ, ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਜ਼ਖ਼ਮ ਖੋਲ੍ਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ।* ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਕਰ

ਸਕਣ ਕਰਕੇ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ, ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਬਗਾਵਤਾਂ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਦਬਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਾਮਰਾਜ ਇੱਕ ਵਿਹਾਰਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਯੋਧੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਯੁੱਧ ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਮੂਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਗੱਠਜੋੜ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੱਟੜਤਾ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਨੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ, ਇਸਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ।
ਪਰ ਇਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਵਿਸਥਾਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੀਜਾਪੁਰ ਅਤੇ ਗੋਲਕੌਂਡਾ ਦੇ ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਲੜੀ, ਜਿਸਨੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਥੱਕਣ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਾਰਨ ਬਣਾਇਆ। ਇਸਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਓਨਾ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਇਹ ਅਚਾਨਕ ਸੀ। ਮਰਾਠਾ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਕਦੇ ਬੀਜਾਪੁਰ ਅਤੇ ਗੋਲਕੌਂਡਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। 1680 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਮੁਗਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਕਰਿਸ਼ਮਈ ਮਰਾਠਾ ਹਿੰਦੂ ਯੋਧਾ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਭੌਂਸਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਮਰਾਠਾ ਗੁਰੀਲਾ ਧਾੜਵੀਆਂ ਨੇ ਦੱਖਣ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰ ਮੁਗਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, 'ਮਰਾਠਾ ਫੌਜ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਦਮੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨ, ਤਰਖਾਣ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਭਰਪੂਰ ਹਨ'।

91 ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਿਸਾਨ ਸਨ; ਪਰ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ
ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਲੜਨਾ ਹੈ।
ਪੱਛਮੀ ਦੱਖਣ ਦੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ, ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੈਕਸ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਵਿਆਪਕ ਕਿਸਾਨ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਬਰਛਿਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਮਰਾਠਾ ਹਲਕੇ ਘੋੜਸਵਾਰ, ਆਪਣੀ ਅਤਿ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਲਾਈਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਹ ਮੀਲ ਤੈਅ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨਾ ਤਾਂ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰਸਦ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ: ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ 'ਕੋਈ ਲੁੱਟ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਤਨਖਾਹ ਨਹੀਂ'।92 ਇੱਕ ਜੈਕਬੀਅਨ ਯਾਤਰੀ, EIC ਦੇ ਡਾ. ਜੌਨ ਫ੍ਰਾਇਰ, ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਨੰਗੇ, ਭੁੱਖੇ ਬਦਮਾਸ਼' ਜੋ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ, 'ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਇੰਚ ਚੌੜੀਆਂ ਬਰਛੀਆਂ ਅਤੇ ਲੰਬੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ' ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ ਅਤੇ 'ਇੱਕ ਖੱਡ ਵਾਲੇ ਮੈਦਾਨ' ਵਿੱਚ ਲੜਾਈਆਂ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ 'ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ' ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੁਨਰਮੰਦ ਸਨ।93

ਫਰਾਇਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ, ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੁਗਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਢਹਿ ਨਹੀਂ ਗਈ। 1663 ਵਿੱਚ, ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਦੇ ਮਹਿਲ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦਲੇਰ ਰਾਤ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਚਾਚੇ, ਸ਼ਾਇਸਤਾ ਖਾਨ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਕੱਟਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਫਲ ਹੋਏ।

94 1664 ਵਿੱਚ, ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੀ ਕਿਸਾਨ
ਫੌਜ ਨੇ ਸੂਰਤ ਦੀ ਮੁਗਲ ਬੰਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ, ਇਸਦੇ ਭਰਪੂਰ ਗੁਦਾਮਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਵਸੂਲੇ। ਉਸਨੇ 1670 ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ 1677 ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਤੀਜੀ ਫੇਰੀ ਤੱਕ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।
ਆਖਰੀ ਦੋ ਛਾਪਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੇ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਹਾੜੀ ਤੇਜ 'ਤੇ, ਵਾਰਾਣਸੀ ਪੰਡਿਤ ਗਗਾਭੱਟ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਵੈਦਿਕ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਅਤੇ ਰਾਜਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਸਮੀ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਹ 6 ਜੂਨ 1674 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਛਤਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਛਤਰਪਤੀ, ਅਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਹਿੰਦੂ ਸਮਰਾਟ, ਜਾਂ ਸਮਰਾਜਯਪਦ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ ਤਾਂਤਰਿਕ ਰਾਜਗੱਦੀ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੋਂਕਣ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮਹਾਨ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਤੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਮਿਲੀ:
ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਲੋਕਪਾਲਾਂ, ਸੰਸਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਵਤਿਆਂ, ਨੂੰ ਖੂਨ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜਾਪ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਮੰਤਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘਾਸਨ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵੱਲੋਂ 'ਜਿੱਤ' ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਦਸ ਵਿਦਿਆਵਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਸਨ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ, ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਾਨ ਨੇ ਸਿੰਘਾਸਨ-ਰੂਮ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀਵੇ ਫੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਲੁਭਾਇਆ, ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਸੀ।

95

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੂੰ 'ਮਾਰੂਥਲ ਚੂਹਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ 1680 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, 500 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੂ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਨਾਮ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਮਰਾਠਾ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਰਧ-ਦੇਵਤਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਕਵੀਰਾਜ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੇ ਸ਼ਿਵਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ- ਅਵਤਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ:
ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਹਾਂ,
ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਸਾਰ,
ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਗਟ

ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬੋਝ ਹਟਾਉਣ ਲਈ!
ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਭੂਤ ਅਵਤਾਰ ਹਨ,
ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹੜ੍ਹ ਦੇਣ ਲਈ ਉੱਠਿਆ,
ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾਲ।
ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੂਤਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ,
ਅਤੇ ਮੈਂ ਧਰਮ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਫੈਲਾਵਾਂਗਾ।

96

ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਲਗਾਤਾਰ ਲੜਦੀ ਰਹੀ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਦੱਖਣ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕੰਪਨੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਰਾਠਾ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। 11 ਮਾਰਚ 1689 ਨੂੰ, ਉਸੇ ਸਾਲ ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸੰਭਾਜੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਬਦਕਿਸਮਤ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਬੇਤੁਕੀ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਊਠ 'ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਨਾਲ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਤੂੜੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਗੇਟ 'ਤੇ ਲਟਕਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਖਣ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

97 1700 ਤੱਕ, ਸਮਰਾਟ ਦੀਆਂ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਨੇ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਸਤਾਰਾ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਨ ਮੁਗਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, 'ਉਸ ਬੇਚੈਨ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਖੱਡਾਂ ਅਤੇ ਖੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ'।

98

ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਲੜੀ ਉਸਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਗੁਰੀਲਾ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਅਪਣਾਈਆਂ, ਮੁਗਲ ਸਪਲਾਈ ਟ੍ਰੇਨਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੌਲੀ, ਭਾਰੀ ਬੋਝ ਵਾਲੇ ਮੁਗਲ ਕਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਮਰਨ ਜਾਂ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਹਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਤੁਰੰਤ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 'ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਸ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵੀ ਸਾਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਇਸ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਕੋਈ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

99

ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਾਬੁਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਰਨਾਟਕ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਘਨ ਪੈ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਵੱਲ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਾਠੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ: 1680 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਹੁਣ ਸ਼ਾਹੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਦੁਆਬ ਦੇ ਜਾਟਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬਗਾਵਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੱਕ ਵਧਦੀ ਬਗਾਵਤ ਸੀ। ਸਾਮਰਾਜ ਭਰ ਵਿੱਚ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸੱਜਣ ਬਗਾਵਤ ਵਿੱਚ ਫਸ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਮੁਲਾਂਕਣਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਰਾਸਤੀ ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਵਿਵੇਕ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਡਾਕੂਪੁਣਾ ਆਮ ਹੋ ਗਿਆ: 1690 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਇਤਾਲਵੀ ਯਾਤਰੀ ਜਿਓਵਨੀ ਜੇਮੇਲੀ ਕੈਰੀ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ 'ਚੋਰਾਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ' ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।

100 ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਿੰਸ ਅਕਬਰ ਵੀ
ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਕੋਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਮਿਆਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ।
ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੰਮਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਕਿਰਾਏ, ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇੱਕ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬਣ ਗਿਆ ਜੋ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਇਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਤਨਖਾਹਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਫੌਜੀ ਖਰਚੇ ਵਧਦੇ ਗਏ, ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਦਰਾਰਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਾਰਾਂ, ਫਿਰ ਦਰਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈਆਂ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਦੇ ਟੈਕਸਟ, ਅਹਕਾਮ-ਏ-ਆਲਮਗੀਰੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖੁਦ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸੂਬਾ ਜਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੇ ਹੰਗਾਮਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਵੱਸੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਸ਼ਾਇਦ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।'

101

ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ, ਆਜ਼ਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ:
ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਵਾਂਗ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਬੀਤਿਆ ਪਲ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੁੱਖ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਅਤੇ ਰਖਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਇੰਨੀ ਕੀਮਤੀ, ਵਿਅਰਥ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਿਆ। ਜੀਵਨ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੈ। ਅਤੀਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਹੈ: ਹੈਰਾਨ, ਪਰੇਸ਼ਾਨ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਈ, ਚਾਂਦੀ ਵਾਂਗ ਕੰਬ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਡਰ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਵਿੱਚ ਪੱਕੀ ਉਮੀਦ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

102

[illegible] on the 20 [illegible] 1707 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], on [illegible] [illegible] [illegible] on, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [103] [illegible] [illegible], [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] on [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] (on [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] on); [illegible] [illegible] on [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible], 1719 [illegible], [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] on [illegible], '[illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] - [illegible], on on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible]'

[illegible] [illegible] on on [illegible] [illegible], [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] on on [illegible], on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible], on on [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸੀਂ ਲੰਘੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 600 ਅਜਿਹੇ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਹੋਣਗੇ।

105

ਫਿਰ ਵੀ ਜੇਕਰ ਮਰਾਠੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਕ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਰਮ ਸ਼ਾਸਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ।

106 ਇੱਕ ਹੋਰ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਯਾਤਰੀ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, 'ਮਰਾਠੇ ਆਪਣੇ
ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਘਿਣਾਉਣੀ ਬਰਬਾਦੀ ਨਾਲ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਭਿਆਨਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਲਈ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਦਿਆਲੂ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਹ ਖੇਤਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ।'

107 ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ, ਮਰਾਠੇ ਮੱਧ ਅਤੇ
ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਫੈਲ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਪੰਜ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੰਗਠਿਤ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਵਿਰਾਸਤੀ ਪਰਿਵਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਪੇਸ਼ਵਾ - ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਲਈ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ ਜਿਸਨੂੰ ਚੌਦ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਬਹਮਣੀ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ - ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਘ ਦਾ ਮੁਖੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰੀ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨਾਲ ਸਰਗਰਮ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਭੌਂਸਲੇ ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸਨ, ਗਾਇਕਵਾੜ ਗੁਜਰਾਤ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਹੋਲਕਰ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਬਦਬਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀਆ ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਧਦੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਸਨ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਲਗਭਗ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ।

108

ਵਧਦੀ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਮੁਗਲ ਖੇਤਰੀ ਗਵਰਨਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਸ਼ਾਸਕ ਹੋਣ। 1724 ਵਿੱਚ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮਨਪਸੰਦ ਜਰਨੈਲਾਂ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਚਿਨ ਕਿਲਿਚ ਖਾਨ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਮਰਾਟ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ ਗਵਰਨਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ, ਸਮਰਾਟ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪਾਵਰ ਬੇਸ ਬਣਾਇਆ। ਅਵਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ - ਲਗਭਗ ਮੌਜੂਦਾ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ - ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਕਤੀ ਇੱਕ ਸ਼ੀਆ ਫਾਰਸੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀ, ਨਵਾਬ ਸਾਦਤ

ਖਾਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਿਸ਼ਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਭਤੀਜੇ, ਜਵਾਈ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ, ਸਫਦਰ ਜੰਗ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਚਾਚਾ ਅਤੇ ਭਤੀਜਾ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਪਾਵਰ ਬ੍ਰੋਕਰ ਬਣ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਾਰ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਫੈਜ਼ਾਬਾਦ ਸੀ।

109

ਦੋਵਾਂ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ, ਅਤੇ ਸਮਰਾਟ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਧਦੀ ਗਈ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰੀ ਸ਼ਾਸਕ ਆਪਣੇ ਸੁਤੰਤਰ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਵੈ-ਸ਼ਾਸਨ ਵਾਲੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਆਦਮੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਰਾਜਵੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰਾਂ 'ਤੇ ਦਬਦਬਾ ਬਣਾਇਆ।
ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਸ਼ਕ ਅਪਵਾਦ ਬੰਗਾਲ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਗਵਰਨਰ, ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗੁਲਾਮ ਜਿਸਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੁਰਸ਼ੀਦ ਕੁਲੀ ਖਾਨ, ਸਮਰਾਟ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਉਸ ਅਮੀਰ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧਾ ਮਿਲੀਅਨ ਸਟਰਲਿੰਗ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਦਾ ਰਿਹਾ। 1720 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਬੰਗਾਲ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਲੀਏ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਫੰਡਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੁਰਸ਼ੀਦ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਟੈਕਸ-ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਲਈ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਥਾਨਕ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਡਿਫਾਲਟਰਾਂ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਨਵੀਂ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਬਿਨਾਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਗਵਰਨਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਡੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ 'ਜ਼ਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਤੋਂ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਿੱਚ ਨਾਲ ਕੁੱਟਦਾ ਸੀ'। ਜੇਕਰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਡਿਫਾਲਟਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ 'ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਸੜਨ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀੜਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਦਬੂ ਇੰਨੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਦਮ ਘੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ... ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਚਮੜੇ ਦੇ ਦਰਾਜ਼ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਵੀ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਿੱਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।'

110

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਅਰਾਜਕਤਾ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਗਿਆ, ਮੁਰਸ਼ੀਦ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭੇ। ਹੁਣ ਉਹ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਖੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰਾਫਾ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਹੀਂ ਭੇਜਦਾ ਸੀ: ਸੜਕਾਂ ਹੁਣ ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਗੜ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਨੇ ਮਾਰਵਾੜੀ ਓਸਵਾਲ

ਜੈਨ ਵਿੱਤਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਨੈਟਵਰਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੋਧਪੁਰ ਰਾਜ ਦੇ ਨਗਰ ਤੋਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 1722 ਵਿੱਚ ਸਮਰਾਟ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਰਾਸਤੀ ਵਖਰੇਵੇਂ ਵਜੋਂ ਜਗਤ ਸੇਠ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬੈਂਕਰਜ਼ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਟਕਸਾਲ, ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਤਬਾਦਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਰੋਥਸਚਾਈਲਡਜ਼ ਵਰਗੀ ਸਾਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਤਿਕਥਨੀ ਅਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ'। ਇੱਕ ਬੰਗਾਲੀ ਕਵੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ: 'ਜਿਵੇਂ ਗੰਗਾ ਆਪਣਾ ਪਾਣੀ ਸੌ ਮੂੰਹਾਂ ਤੱਕ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਡੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੌਲਤ ਸੇਠਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀ ਸੀ।'

111 ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਟਿੱਪਣੀਕਾਰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਸਨ: ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਰੌਬਰਟ ਓਰਮ, ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜਗਤ ਸੇਠ ਨੂੰ 'ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ਰਾਫ ਅਤੇ ਬੈਂਕਰ' ਦੱਸਿਆ।

112 ਕੈਪਟਨ ਫੇਨਵਿਕ ਨੇ '1747-48 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ
ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ' 'ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ, ਮਹਿਤਾਬ ਰਾਏ ਜਗਤ ਸੇਠ ਨੂੰ 'ਨਬੋਬ ਦਾ ਪਸੰਦੀਦਾ ਅਤੇ ਲੋਂਬਾਰਡ ਸਟ੍ਰੀਟ [ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬੈਂਕਿੰਗ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ] ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਬੈਂਕਰ' ਦੱਸਿਆ।

113

ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਗਤ ਸੇਠ ਅਸ਼ਾਂਤ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਜ਼ਾ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਨਿਯਮਤ ਅਤੇ ਉਦਾਰ ਲਾਭ ਵੀ ਲਿਆ: 1718 ਅਤੇ 1730 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਫਰਮ ਤੋਂ ਔਸਤਨ 400,000 ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਉਧਾਰ ਲਏ।

*

ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਵਿੱਤੀ ਦਿੱਗਜਾਂ ਦੇ 'ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਲਾਭ' 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਗਠਜੋੜ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਮਾਰਵਾੜੀ ਬੈਂਕਰਾਂ ਨੇ EIC ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦਿੱਤੀ, ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦੇਵੇਗੀ।114
ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਕੰਟਰੋਲ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤ ਸਨ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। 1701 ਵਿੱਚ, ਨਵੇਂ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਦਾਊਦ ਖਾਨ ਨੇ ਮਦਰਾਸ

ਕੌਂਸਲ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, ਉਸ ਨਾਲ 'ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘੋੜਸਵਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ... ਉਹ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਉਹ ਕਰਨਾਟਕ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਗੋਲਕੌਂਡਾ ਰਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ... ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੰਬਾਕੂ, ਸੁਪਾਰੀ, ਵਾਈਨ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਹਰ ਸਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਰਕਮ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ।'

115

ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦੂਤ, ਵੇਨੇਸ਼ੀਅਨ ਸਾਹਸੀ ਨਿਕੋਲਾਓ ਮੈਨੂਚੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਵਜੋਂ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ EIC ਨੇ ਇੱਕ ਰੇਤਲੇ ਬੀਚ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਜੇਕਰ ਦਾਊਦ ਖਾਨ ਸਖ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਂਦਾ, ਤਾਂ EIC ਆਪਣੇ ਕੰਮਕਾਜ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਹਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨਕ ਬੁਣਕਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਕੇ ਹਰ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਪਗੋਡਾ ਕਮਾਏ ਸਨ। ਰਣਨੀਤੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ: ਦਾਊਦ ਖਾਨ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ EIC ਨੇ 300 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਰਪੋਰੇਟਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਦੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨਿਯਮਨ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ: ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਓ, ਉਹ ਫੁਸਫੁਸਾਏ, ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਸ ਤੱਟਵਰਤੀ ਖੇਤਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ਾਸਕ ਦਾਊਦ ਖਾਨ ਵਾਂਗ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰੇਗਾ ਕਿ 'ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਸੀ'।
ਨੌਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਈਆਈਸੀ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਵਧ ਗਿਆ। ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਅਤੇ ਜਿਨਜੀ ਦੇ ਮੁਗਲ ਕਿਲਾਦਾਰ (ਕਿਲ੍ਹਾ ਰੱਖਿਅਕ) ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੇਂਟ ਡੇਵਿਡ ਦੇ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕ ਲਏ। 1710 ਵਿੱਚ, ਉਹ ਕੁਡਲੋਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ, ਮੁਗਲ ਰੇਖਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਤੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ 52 ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਮਾਸੂਮ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵਾਢੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਗੋਡਾ ਵਾਲੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ, 'ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਸੁਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ'। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸੀ। ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਦੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਦੋਸਤਾਨਾ ਵਿਚੋਲਗੀ ਰਾਹੀਂ, ਈਆਈਸੀ ਦਾ ਸਥਾਨਕ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲ

ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਲੰਡਨ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੇ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਉਪਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ: 'ਉੱਥੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੰਨੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਜੰਗ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ।'

116

ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ, ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਵੀ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵਧਦੇ ਆਕੜਬਾਜ਼ ਕੰਪਨੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਅਤੇ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਘਿਣਾਉਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਫੈਕਟਰੀ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇਵੇ, ਜਿਸਦੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾਇਆ, ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਈ ਨਾਲ ਘੇਰ ਲਿਆ ਜਿਸਦਾ ਦਰਿਆ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਤੋਪਾਂ ਲਗਾਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਲੁਭਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ 100,000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

*

… ਉਹ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ
ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

117

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਰ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ।

1737 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 20 ਲੱਖ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਲੰਡਨ ਅਤੇ ਪੈਰਿਸ ਦੇ ਜੋੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ, ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਓਟੋਮਨ ਇਸਤਾਂਬੁਲ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਈਡੋ (ਟੋਕੀਓ) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਾਮਰਾਜ ਇਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਇਹ ਇੱਕ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਅੰਬ ਵਾਂਗ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੜਨ ਵਿੱਚ, ਡਿੱਗਣ ਅਤੇ ਖਿੰਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ।
ਵਧਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ, ਮਤਭੇਦਾਂ ਅਤੇ ਬਗਾਵਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਜੇ ਵੀ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦਰਬਾਰ ਪੂਰੇ ਖੇਤਰ ਲਈ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਸਕੂਲ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤੀ-ਇਸਲਾਮਿਕ ਕਲਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਸੀ।

ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸ਼ਹਿਰ ਮੰਨਿਆ: 'ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲਾ ਸੀ,' ਯਾਤਰੀ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸਨੇ 1731 ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। 'ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਕਾਰਨ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਜਾਂ ਸਅਦੁੱਲਾ ਖਾਨ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇੱਕ ਗਜ਼ [ਵਿਹੜਾ] ਨਹੀਂ ਹਿਲਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।' ਦਰਬਾਰੀ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਆਨੰਦ ਰਾਮ ਮੁਖਲਿਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ 'ਹਲਚਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੁਲਬੁਲਾਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਾਂਗ' ਦੱਸਿਆ।

118 ਮੁਗਲ ਕਵੀ
ਹਾਤਿਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ,
ਦਿੱਲੀ ਕੋਈ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਬਾਗ ਹੈ,
ਇਸ ਦੀਆਂ ਉਜਾੜ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵੀ ਇੱਕ ਬਾਗ਼ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਨਮੋਹਕ ਹਨ।
ਸ਼ਰਮੀਲੀਆਂ, ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਇਸਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਖਿੜ ਹਨ,
ਹਰ ਕੋਨਾ ਹਰਿਆਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਈਪ੍ਰਸ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

119

ਇਸ ਅਮੀਰ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਾਮਰਾਜ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਸੀ - ਜਿਸਨੂੰ ਰੰਗੀਲਾ, ਜਾਂ ਰੰਗੀਨ, ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਸੁਹਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੀ, ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕਢਾਈ ਵਾਲੇ ਜੁੱਤੇ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ੌਕਤ ਰੱਖਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦਾ ਵੀ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਸੀ। ਇਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸਿਤਾਰ ਅਤੇ ਤਬਲੇ ਨੂੰ ਲੋਕ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਉਸਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਣਗੌਲਿਆ ਮੁਗਲ ਲਘੂ ਅਟੇਲੀਅਰ 'ਤੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਵਰ੍ਹਾਈ, ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬੁੱਕੋਲਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ: ਲਾਲ ਅਤੇ ਸੰਤਰੀ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਧੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹਾਇਆ ਮਹਿਲ ਹੋਲੀ ਦਾ ਜਸ਼ਨ; ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਯਮੁਨਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਧਾਂ ਵਾਲੇ ਅਨੰਦਮਈ ਬਾਗਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼; ਜਾਂ, ਬਹੁਤ ਘੱਟ, ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪਾਰਟਰੇਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਬਿਠਾਉਣਾ।

120

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਸਾਦੀ ਚਾਲ ਦੁਆਰਾ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਬਚਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ: ਸਵੇਰੇ ਉਹ ਤਿੱਤਰ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵੇਖਦਾ ਸੀ; ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਜਾਦੂਗਰਾਂ, ਮਾਈਮ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਦੂਗਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਉਸਨੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਪਾਲਾਂ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ; ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਰਾਜ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਗਿਆ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਖੇਤਰੀ ਨਵਾਬਾਂ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ, ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

'ਇਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਸਲੀਮ-ਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਨਰਮ ਅਤੇ ਔਰਤ-ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀ ਰਿਹਾ ਸੀ,' ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਯਾਤਰੀ ਅਤੇ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ ਜੈਂਟਿਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਹੁਣ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਅਤੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੇ ਤੂਫਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਹੈ।'
ਉਹ ਜਵਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਮੁਕਟ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਇੱਕ ਬਲੀਦਾਨ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੱਟੀ ਸੀ, ਜੋ ਮੌਤ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਮਲ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਜਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ - ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਦੋਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਯੋਗ ਦੇ ਬਚਾਅ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਹੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦੁਖੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਖਿਡੌਣਾ ਬਣ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਰਤਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਹੁਣ ਖਾਲੀ ਸਿਰਲੇਖ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਗਸਤ ਨਾਮ ਦਾ ਉਹ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਤਾ ਦੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਬਜ਼ੇ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਹੜੱਪਣ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਦੇ ਬਦਕਿਸਮਤ ਮਾਲਕ ਦੀ ਲੁੱਟ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ, ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ।

121

ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ, ਬਾਰ-ਲੇ-ਡੁਕ ਤੋਂ ਜੋਸਫ਼ ਡੀ ਵੋਲਟਨ, ਨੇ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੰਪਨੀ ਡੇਸ ਇੰਡੇਸ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੇ ਸੰਕਟ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਅਨੁਸਾਰ:
ਇਸ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਮਾੜੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ; ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੇ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ... [ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ] ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਆਤਮਾ ਇੰਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੂਰਖਤਾ 'ਤੇ ਸੀਮਤ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ... ਮਹਾਨ ਸਾਮਰਾਜ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਗਾਵਤਾਂ ਨਾਲ ਹਿੱਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਰਾਠਿਆਂ, ਦੱਖਣ ਦੇ ਲੋਕ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀ ਸਨ, ਨੇ ਜੂਲਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਸਹੂਲਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

122

ਡੀ ਵੋਲਟਨ ਸਹੀ ਸੀ: ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮਰਾਠਾ ਫੌਜਾਂ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਵਧਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਰਾਜਧਾਨੀ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। 8 ਅਪ੍ਰੈਲ 1737 ਨੂੰ, ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਟਾਰ ਕਮਾਂਡਰ, ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇੱਕ ਤੇਜ਼-ਤਰਾਰ ਜੰਗੀ ਜਥੇ ਨੇ ਆਗਰਾ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਮਾਲਚਾ, ਤਾਲ ਕਟੋਰਾ, ਪਾਲਮ ਅਤੇ ਮਹਿਰੌਲੀ ਦੇ ਉਪਨਗਰੀ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਕੁਤਬ ਮੀਨਾਰ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਲਗਾਇਆ, ਜਿੱਤ ਦਾ ਮੀਨਾਰ ਜੋ 600 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਇਸਲਾਮੀ ਜੇਤੂਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਆਦਤ ਖਾਨ ਅਵਧ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਧਾੜਵੀ ਖਿੰਡ ਗਏ; ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਮੁਗਲਾਂ ਲਈ

ਇੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਅਪਮਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਝਟਕਾ ਸੀ।

123

ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਖਿਸਕ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ: 'ਪੁਰਾਣੇ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਘਿਆੜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਨੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮੌਸਮ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸੀ।'

124 ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੇ ਸੰਮਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉੱਤਰ
ਵੱਲ ਲੰਬੇ ਸਫ਼ਰ ਲਈ ਇੱਕ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ; ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਦੇਣਾ ਕੋਈ ਆਸਾਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ: 'ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਸਰੋਤ ਦੁੱਗਣੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲੇ, ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਵਿਘਨ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਪਤਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।'

125 ਮੁਗਲ ਲੇਖਾਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ: 1730 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਮਰਾਠੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਅਮੀਰ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਰਤੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ 10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ

* ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ
ਵਜੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

126

ਨਿਜ਼ਾਮ ਦਾ ਡਰ ਹੋਣਾ ਸਹੀ ਸੀ। 7 ਜਨਵਰੀ 1738 ਨੂੰ, ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਦੀ ਮਰਾਠਾ ਫੌਜ ਨੇ ਭੋਪਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ, ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਕਿਲਾਬੰਦ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ, ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੰਦੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੇ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਲਈ ਮਾਲਵਾ ਦੀ ਗਵਰਨਰਸ਼ਿਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਹ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਬਣਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੇਗਾ।127 ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਪਮਾਨਿਤ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਸਾਮਰਾਜ ਲਈ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੰਭੀਰ ਖ਼ਤਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਫਸ਼ਰ, ਜੋ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਖ਼ੁਰਾਸਾਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਨਿਮਰ ਚਰਵਾਹੇ ਅਤੇ ਫਰੀਅਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫੌਜੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਫ਼ਾਵਿਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਭਰਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਓਨਾ ਹੀ ਸਖ਼ਤ, ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਕਲਾਤਮਕ ਅਤੇ ਅਰਾਜਕ ਸੀ। ਨਾਦਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਲਮ ਪੋਰਟਰੇਟ ਜੋ ਬਚਿਆ ਹੈ ਉਹ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਜੇਸੁਇਟ, ਪੇਰੇ ਲੂਈਸ ਬਾਜ਼ਿਨ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਨਾਦਰ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਡਾਕਟਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਬਾਜ਼ਿਨ ਉਸ

ਬੇਰਹਿਮ ਪਰ ਕਮਾਂਡਿੰਗ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ: 'ਆਪਣੇ ਨਿਮਰ ਜਨਮ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹ ਤਖਤ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ,' ਜੇਸੁਇਟ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮਹਾਨ ਗੁਣ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਜੋ ਇੱਕ ਨਾਇਕ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਜੋ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ':
ਉਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਜੋ ਕਿ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ; ਉਸਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੀਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ, ਉੱਚਾ ਕੱਦ; ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ, ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਚਿਹਰਾ, ਇੱਕ ਐਕੁਲੀਨ ਨੱਕ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਰ ਵਾਲਾ ਮੂੰਹ ਪਰ ਹੇਠਲਾ ਬੁੱਲ੍ਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਿੱਖੀ ਅਤੇ ਭੇਦ ਭਰੀ ਘੂਰ ਸੀ; ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਖੁਰਦਰੀ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਸਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਵੈ-ਹਿੱਤ ਜਾਂ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ...
ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਉਸਦਾ ਦਰਬਾਰ ਉਸਦਾ ਫੌਜੀ ਕੈਂਪ ਸੀ; ਉਸਦਾ ਮਹਿਲ ਇੱਕ ਤੰਬੂ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਤਖਤ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧੇ ਸਨ... ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਨਿਡਰ, ਉਸਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਕਾਹਲੀ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੱਕ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਾਰਵਾਈ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ... ਫਿਰ ਵੀ ਘਿਣਾਉਣੇ ਲਾਲਚ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅਣਸੁਣੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਥਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹਿੰਸਕ ਅਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਚਰਿੱਤਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜਿਸ ਵਧੀਕੀਆਂ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕਤਾ ਵੱਲ ਲੈ ਗਿਆ, ਉਸਨੇ ਫ਼ਾਰਸ ਨੂੰ ਰੋਇਆ ਅਤੇ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਣ ਕੀਤਾ: ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਡਰਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ...

128

1732 ਵਿੱਚ, ਨਾਦਰ ਨੇ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਤਖ਼ਤਾਪਲਟ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਆਖਰੀ ਨਵਜੰਮੇ ਸਫਾਵਿਦ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ 200 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਫਾਵਿਦ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੱਤ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 1739 ਦੀ ਬਸੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸਫਹਾਨ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਅਫਵਾਹਾਂ ਸਨ ਕਿ ਉਸਦੀ ਅਸਲ ਯੋਜਨਾ ਮੁਗਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੀ, ਮੁਗਲ ਮੋਰ ਤੋਂ 'ਕੁਝ ਸੋਨੇ ਦੇ ਖੰਭ ਖੋਹਣ' ਲਈ।

129

21 ਮਈ ਨੂੰ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ 80,000 ਲੜਾਕੂਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ, ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਬੁਲ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਕਾਬੁਲ ਦੇ ਮਹਾਨ ਬਾਲਾ ਹਿਸਾਰ ਨੇ ਜੂਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖੈਬਰ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਉਤਾਰਿਆ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸੌ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ, ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ - ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮਿਲੀਅਨ ਆਦਮੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਲੜਾਕੂ ਸਨ - ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਛੋਟੀ ਪਰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ 150,000 ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਕਿਜ਼ਿਲਬਾਸ਼ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ

ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਵੀਨਤਮ ਫੌਜੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ: ਸ਼ਸਤਰ-ਘੁਸਪੈਠ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਜਜ਼ਾਇਰ, ਜਾਂ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ।
ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਜਰਨੈਲਾਂ, ਸਆਦਤ ਖਾਨ ਅਤੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਵਿਚਕਾਰ ਵਧਦੀ ਤਿੱਖੀ ਫੁੱਟ ਕਾਰਨ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਸੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਆਦਤ ਖਾਨ ਮੁਗਲ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਡੇਰੇ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਅਵਧ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ, ਆਪਣੀ ਉੱਤਮ ਫੌਜੀ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ, ਆਪਣੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਧੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। 13 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ, ਉਹ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, 'ਇੱਕ ਕਮਾਂਡਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ', ਅਤੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਜੋ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ 'ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀ ਹੈ'।

130 ਉਸਦਾ ਸਾਵਧਾਨ
ਰਹਿਣਾ ਸਹੀ ਸੀ: ਸਆਦਤ ਖਾਨ ਸਿੱਧਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਛਾਏ ਗਏ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਆਦਤ ਖਾਨ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਭਾਰੀ ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰ - ਲੰਬੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਬਖਤਰਬੰਦ ਘੋੜਸਵਾਰ - ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੋਰਚੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੁਭਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਫਾਰਸੀ ਲਾਈਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਨਾਦਰ ਦੀ ਹਲਕੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਇੱਕ ਪਰਦੇ ਵਾਂਗ ਵੱਖ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਲਾਈਨ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਆਇੰਟ-ਬਲੈਂਕ ਰੇਂਜ 'ਤੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਮੁਗਲ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਫੁੱਲ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਨਿਰੀਖਕ, ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਸ਼ਰਿਸਤਾਨੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਕੋਈ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੜ ਸਕਦਾ।'

131

ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ 'ਤੇ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਦੀ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਚਾਲ ਦੁਆਰਾ ਖੁਦ ਉਸਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।132 'ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਮਿਲੀਅਨ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਸ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤ ਫਾਰਸੀਆਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸਨ,' ਆਨੰਦ ਰਾਮ ਮੁਖਲਿਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਮੁਗਲ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।'

133

ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਦੂਤ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਏ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਚੱਕਰੀ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ, ਸਿਰਫ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਵੱਧਦੇ ਹੋਏ, ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ। 'ਰੱਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਖ਼ਤਰਾ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ

[redacted]'[134]

29 [redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] VOC [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਪਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਪੰਜ ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ: 'ਹੁਣ ਲੁੱਟ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,' ਆਨੰਦ ਰਾਮ ਮੁਖਲਿਸ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ, 'ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਸਿੰਜਿਆ ਗਿਆ... ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਲਏ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨਿਗਲ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਚਾਕੂ ਦੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ... ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ 348 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਦੌਲਤ ਨੇ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਮਾਲਕ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ।'

139

ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਧਨ-ਦੌਲਤ 'ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਨਾਦਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਹਿਦੀ ਅਸਤਰਾਬਾਦੀ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਬੋਲੇ: 'ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਕਰ ਲਏ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਮੋਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੂੰਗਿਆਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ, ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਗਹਿਣਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਖਾਣਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਲੇਖਾਕਾਰ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਾਤਿਆਂ ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।'
ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਗਹਿਣੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸਨ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਮਰਾਟਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਇਸ ਤਖਤ ਨੂੰ ਜੜਨ ਲਈ ਦੋ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ

* ਗਹਿਣਿਆਂ
ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ: ਸਭ ਤੋਂ ਦੁਰਲੱਭ ਸਪਿਨਲ ਅਤੇ ਰੂਬੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਚਮਕਦਾਰ ਹੀਰੇ, ਜੋ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਜਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਨੂੰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਠਹਿਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਕੱਢੇ ਗਏ ਸਨ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ, ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼, ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜੇ, ਅਮੀਰ ਸੂਬਾਈ ਰਾਜਪਾਲ - ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਕਰੋੜਾਂ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਅਤੇ ਰਤਨ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ-ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਾਜ ਅਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਵਜੋਂ ਭੇਜਿਆ, ਇੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਰਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

140

ਨਾਦਰ ਕਦੇ ਵੀ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ, ਰੂਸੀਆਂ ਅਤੇ ਓਟੋਮਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਸਰੋਤਾਂ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਤਵੰਜਾ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ 200 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦੌਰਾਨ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਕੇ ਪਰਸ਼ੀਆ ਵਾਪਸ ਆਇਆ: ਦੌਲਤ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਫ਼ਲਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਹ-ਏ-ਨੂਰ ਹੀਰਾ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਤੈਮੂਰ ਰੂਬੀ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਹਾਨ ਮੁਗਲ ਹੀਰਾ ਵੀ ਲੈ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਹ-ਏ-ਨੂਰ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੱਡੀ, ਗੁਲਾਬੀ 'ਭੈਣ', ਦਰੀਆ-ਏ-ਨੂਰ, ਅਤੇ '700 ਹਾਥੀ, 4,000 ਊਠ ਅਤੇ 12,000 ਘੋੜੇ ਸੋਨੇ, ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਗੱਡੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਕੁੱਲ ਕੀਮਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਅੰਦਾਜ਼ਨ £87.5 ਮਿਲੀਅਨ

* ਸੀ।
ਇੱਕ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਝਟਕੇ ਵਿੱਚ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਜਾਦੂ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲਾ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਰਿਹਾ, ਪਰ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਜਾਂ ਅਸਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਹਟ ਗਿਆ, ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਗਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵਾਰਿਦ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ,
ਮਹਾਰਾਜਾ, ਦੁਖਦਾਈ ਖ਼ਬਰਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਨਵੇਂ ਲਗਾਏ ਗਏ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਚਾਰ ਲੀਜ਼ ਦੂਰ ਸਥਿਤ ਕੁਝ ਤਲਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿਰਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕੰਮ, ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਖੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਗੜਬੜ ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

141

ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਗਲ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਅੰਤ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਵੀ ਹਾਤਿਮ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:
ਕੁਲੀਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘਾਹ ਕੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੱਕ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਮਹਿਲ-ਵਾਸੀਆਂ ਕੋਲ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਖੰਡਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ।
ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਜੀਬ ਹਵਾਵਾਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
ਰਈਸ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਏ ਹਨ
ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਉੱਲੂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਏ ਹਨ,
ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਰੀਖਕਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਈਸ ਸ਼ਾਕਿਰ ਖਾਨ, ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਪਤਨ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਾਲੇ ਸੁਹਜਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਠੋਰ ਰੂਪ ਵੱਲ ਮੁੜੇ: 'ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣਾ, ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਸੀ, ਮੂਰਖਤਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕ, ਔਰਤਵਾਦ ਅਤੇ ਟ੍ਰਾਂਸਵੈਸਟਾਈਟਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ।'
ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ, ਭਾਵੇਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਉਪਲਬਧ ਸਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ, ਪਾਰਟੀਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਈ। ਲੋਕ ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਜੋ ਚੰਗਾ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਭੁੱਲ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਹੁਣ ਇੱਕ ਨੇਕ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾ ਸਕਦੇ ਸਨ
- ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਬਾਹੀ ਆਈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਹੁਣ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੂਝਵਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਦਹਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਹੀ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ: 'ਫਿਰ ਇਹ ਹੋਇਆ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸੂਰਜ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਰੀਡੀਅਨ ਤੋਂ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਝੁਕਿਆ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਬੇਵਕੂਫੀ, ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ।'
ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਰਾਏ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ, ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਵਿੱਚ ਕਮੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਤੇ ਇਹ ਹੀ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇੱਛਾ ਬਣ ਗਈ।
ਇਹ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਇੰਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਆਦਮੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਨੇਕੀ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਗਰੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦੂਜੇ ਆਦਮੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਹੋਰ ਵੀ ਦਲੇਰ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਜਾਂ ਪਛਤਾਵੇ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਅਤੇ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਅਣਗਿਣਤ ਦੁਸ਼ਟ ਲੋਕ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਦੁਖੀ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪੀਸਦੇ ਹਨ...
ਬੁਰਾਈਆਂ ਹੁਣ ਇੰਨੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਨੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਹਰ ਹਿੱਸਾ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਅਤੀਤ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

145

ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਯੁੱਗ ਦਾ ਅੰਤ ਜੋ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਮਰਾਜੀ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਸਦੀ ਨੇ ਖੇਤਰੀ ਪਛਾਣਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿੱਤਾ। 1707 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਵਿਘਨ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਾਪੇਖਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵੀ ਆਈ। ਪੁਣੇ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਏ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ, ਆਪਣੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਰੋਹਿਲਾ ਅਫਗਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਡੀਗ ਅਤੇ ਭਰਤਪੁਰ ਦੇ ਜਾਟ ਸਾਰੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਰਾਜ ਬਣਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਸੰਭਾਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੈਪੁਰ, ਜੋਧਪੁਰ, ਉਦੈਪੁਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜਪੂਤ ਦਰਬਾਰਾਂ ਲਈ, ਇਹ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੁਨਰ-ਉਭਾਰ ਦਾ ਯੁੱਗ ਵੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ, ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣ ਦੇ ਟੈਕਸ ਬੋਝ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਵਾਧੂ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਵੇਂ ਮਹਿਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਵਧ ਵਿੱਚ, ਫੈਜ਼ਾਬਾਦ ਦੇ ਬਾਰੋਕ ਮਹਿਲ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਮਹਿਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਉੱਭਰੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸਾਹਿਤਕ, ਕਲਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਜੋਂ ਉਭਰੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿੜਦੇ ਗਏ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਧਰਮ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਿਆ। ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ, ਨਾਦੀਆ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰਲ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤਕ ਉੱਤਮਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਸੂਝਵਾਨ ਕੇਂਦਰ ਸੀ।
ਦੱਖਣ ਵੱਲ, ਤੰਜੌਰ ਵਿੱਚ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਕਰਨਾਟਕ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਮਰਾਠਾ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਗਿਆਨਵਾਨ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਮਿਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸਨੇ ਤਾਮਿਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਉਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕੇਂਦਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ, ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀਆਂ ਤਲਹਟੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਛੋਟੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜ ਅਚਾਨਕ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਖਿੜ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੁਣ ਘੱਟ ਰਹੇ ਮੁਗਲ ਅਟੇਲੀਅਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਹੁਨਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਰੇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਇਟਲੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ, ਗੁਲੇਰ ਅਤੇ ਜਸਰੋਟਾ ਸੈਨ ਗਿਮਿਗਨਾਨੋ ਅਤੇ ਉਰਬਿਨੋ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਛੋਟੇ ਪਰ ਅਮੀਰ ਪਹਾੜੀ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਰਬਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਪਨਾਹ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਜੋ ਮੁਗਲ ਗੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੌਕਿਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣਗੀਆਂ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ, ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ, ਮੁਗਲ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਹੁਣ ਡੂੰਘੇ ਵੰਡੇ ਅਤੇ ਖੰਡਿਤ ਸੁਭਾਅ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਸਨ, ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਲਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੈਦਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣੀ ਅਤੇ ਉਦਾਰ ਤਨਖਾਹ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ EIC ਲੇਖਕ ਵਿਲੀਅਮ ਬੋਲਟਸ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਫਾਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦੇ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਬਲ ਮਿਲਿਆ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ।

ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਗਰਮ, ਰੇਤਲੇ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਤੱਟ 'ਤੇ, ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਬਸਤੀ ਵਿੱਚ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਕੰਪੈਗਨੀ ਡੇਸ ਇੰਡੇਸ ਦੇ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਸਮਰੱਥ ਨਵੇਂ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਨਰਲ, ਜੋਸਫ਼-ਫ੍ਰਾਂਸੋਆ ਡੁਪਲੈਕਸ ਦੁਆਰਾ ਨੇੜਿਓਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। 5 ਜਨਵਰੀ 1739 ਨੂੰ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਰਨਾਲ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਪੂਰਵ ਸੰਧਿਆ 'ਤੇ ਹਾਂ।'
ਮੋਗਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਹ ਮੰਨਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਆਧਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਦਰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਇਸ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਵਿਗਾੜ ਹੀ ਲਿਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਲਈ ਹੀ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

146

ਡੁਪਲੈਕਸ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਲਕ, ਫ੍ਰੈਂਚ ਕੰਪਨੀ ਡੇਸ ਇੰਡੇਸ, ਦੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਧਣ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਦੇਰ ਨਾਲ ਸਨ। 1664 ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ EIC ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਅੱਠ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਕੇ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਛਾਪਿਆਂ 'ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਅਵਤਾਰ ਵਿੱਚ, ਕੰਪੈਗਨੀ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸਾ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 1719 ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲੋਲੈਂਡ ਸਕਾਟਸ ਫਾਈਨੈਂਸਰ ਜੌਨ ਲਾਅ ਡੀ ਲੌਰੀਸਟਨ ਦੁਆਰਾ ਵਾਪਸ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਜੋ ਇੱਕ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਫਰਾਂਸ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਰੀਜੈਂਟ ਓਰਲੀਅਨਜ਼ ਦਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਾਅ ਨੇ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਦੀਵਾਲੀਆ ਫ੍ਰੈਂਚ ਇੰਡੀਜ਼ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਚੱਲ ਰਹੀ ਚਿੰਤਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਕੰਪੈਗਨੀ ਡੇਸ ਇੰਡੇਸ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਫੰਡ ਵਾਲਾ ਰਿਹਾ। EIC ਦੇ ਉਲਟ, ਜੋ ਇਸਦੇ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸੀ, ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਕੰਪੈਗਨੀ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ

ਵਾਂਗ, ਵਪਾਰ ਨਾਲੋਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ; ਡੁਪਲਿਕਸ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ।

147

1742 ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਡੁਪਲੈਕਸ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅੱਡੇ ਚੰਦਰਨਗਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਦੋਵੇਂ ਅਹੁਦੇ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਉਸਨੇ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਡੀ ਵੋਲਟਨ ਨੂੰ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ 5,000 ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਵਾਲਾ ਨਵਾਬ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਕੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੁਰੰਤ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਤਾਂ ਡੁਪਲੈਕਸ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿੰਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

148

ਉਸਨੇ ਕੰਪੈਗਨੀ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਮਿਲ-, ਮਲਿਆਲੀ- ਅਤੇ ਤੇਲਗੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ।

149 1746 ਤੱਕ, 'ਸਾਈਪਾਹ' (ਸਿਪਾਹੀਆਂ) ਦੀਆਂ ਦੋ ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਬਣਾਈਆਂ
ਗਈਆਂ ਸਨ, ਡ੍ਰਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਵਰਦੀ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਕਮਾਂਡਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਚਾਰਲਸ-ਜੋਸਫ਼ ਪੈਟਿਸੀਅਰ, ਮਾਰਕੁਇਸ ਡੀ ਬੁਸੀ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਹੁਣੇ ਹੀ ਇਲੇ ਡੀ ਬੌਰਬਨ - ਆਧੁਨਿਕ ਮਾਰੀਸ਼ਸ - ਤੋਂ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੰਪੈਗਨੀ ਲਈ ਫੌਜੀ ਝੰਡੇ ਵਜੋਂ। ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਖੇਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਲਝਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣਗੇ।
ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਡੁਪਲੈਕਸ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਦੌਲਤ ਬਣਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਮਰੁਤਬਾ ਵਾਂਗ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰੀ ਤਨਖਾਹ ਨਾਲੋਂ, ਅਕਸਰ ਭਾਰਤੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਨਿੱਜੀ ਵਪਾਰਕ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਧੇਰੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੀ ਦੋਵਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਵਧਦੀ ਐਂਗਲੋ-ਫ੍ਰੈਂਚ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜੰਗ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
1740 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਸੀ; ਇਸਦੀ ਆਬਾਦੀ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਕੋਲ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ; ਇਸ ਤੋਂ

ਇਲਾਵਾ, 1688 ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਕੋਲ ਡੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਬਣੇ ਵਧੇਰੇ ਉੱਨਤ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਨ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਜੰਗੀ ਵਿੱਤ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਕੋਲ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਡੁਪਲਿਕਸ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਪਾਰਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਵੇ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਦੇਰ ਨਾਲ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰਾਂ 'ਤੇ ਆਸਟ੍ਰੀਆ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਡੁਪਲਿਕਸ ਨੇ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ EIC ਹਮਰੁਤਬਾ, ਗਵਰਨਰ ਮੋਰਸ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਪਹਿਲੇ ਹਮਲਾਵਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ।
ਮੋਰਸ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਡੁਪਲੈਕਸ ਕੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ: ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਇਲ ਨੇਵੀ ਸਕੁਐਡਰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਿਨ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਕੁਐਡਰਨ ਫਰਵਰੀ 1745 ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਕਈ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਡੁਪਲੈਕਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਿੱਤੀ ਹਿੱਤ ਸੀ।

150

ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੇ ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਠੁਕਰਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਜਵਾਬੀ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਇਲੇ ਡੀ ਬੌਰਬਨ ਵਿਖੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਸਕੁਐਡਰਨ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਪੈਰਾਡਿਸ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਸਵਿਸ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ ਮਦਰਾਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਗੈਰੀਸਨ, ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਦਾ ਗਵਰਨਰ, ਦੋਵੇਂ ਤਰਸਯੋਗ ਸਨ'। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਫੰਡਾਂ ਨਾਲ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਕੱਤਰ, ਆਨੰਦ ਰੰਗਾ ਪਿੱਲਈ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ... ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਦਿਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ, ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਸੱਚ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।'

151

ਉਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ - ਲਗਭਗ 4,000 ਦੀ ਤਾਕਤਵਰ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਫਰੀਕੀ ਗੁਲਾਮ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ - ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੀ। ਤੁਰੰਤ, ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਅਤੇ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਤੋਂ ਅਫਰੀਕੀ

ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨੂੰ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਫੌਜੀ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ 'ਤੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ, ਅੱਠ ਯੁੱਧ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ। ਸੇਂਟ ਥਾਮਸ ਮਾਊਂਟ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਉਤਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਫਿਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਉਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਗਏ ਜਿੱਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਈਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਤੇ EIC ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ। ਘੇਰਾਬੰਦੀ 18 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮੋਰਟਾਰਾਂ ਦੀ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਬੰਬਾਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਕਿ EIC ਦੇ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਮੁੱਖ ਗਨਰ, ਮਿਸਟਰ ਸਮਿਥ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈਣ ਨਾਲ।

ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ 300 ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਗਾਰਸੀਨ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧੇ ਇੰਡੋ-ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਗਾਰਡ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਮਾਲਕਾਂ ਲਈ ਲੜਨ ਅਤੇ ਮਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਅੱਧੇ ਤਾਕਤਵਰ, ਗੁਲਾਬੀ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਸਿਖਿਅਤ ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ ਸਨ। ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਵਿੱਚ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗਵਰਨਰ ਮੋਰਸ ਨੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਗੀਆਂ। 20 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ, ਸਿਰਫ਼ ਛੇ EIC ਜਾਨਾਂ ਗੁਆਉਣ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਦਰਾਸ ਨੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੋਕਾਂ ਅੱਗੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਨੰਦ ਰੰਗਾ ਪਿੱਲਈ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਡਾਇਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰੰਗੀਨ ਸੰਸਕਰਣ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਬੇਰਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਸਨ: 'ਫਰਾਂਸੀਸੀ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੜਕਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਿੱਚ ਭੱਜਦਾ ਹੈ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਆਪਣਾ ਝੰਡਾ ਕੰਧ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ, ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਿਆ ਜੋ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।'

152

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਯੁੱਧ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਵਾਪਰੀ। ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਮੁਗਲ ਨਵਾਬ, ਅਨਵਰ ਉਦ-ਦੀਨ, ਡੁਪਲੈਕਸ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਦਰਾਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦੇਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ, ਮਹਿਫੂਜ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਕਰਨਾਟਕ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ।

24 ਅਕਤੂਬਰ 1746 ਨੂੰ, ਅਦਿਆਰ ਨਦੀ ਦੇ ਮੁਹਾਨੇ 'ਤੇ, ਮਹਿਫੂਜ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਪੈਰਾਡਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ 700 ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨੇ 10,000 ਮੁਗਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹਰਾਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਨੇ ਰੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਫਾਈਲ-ਫਾਈਰਿੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨੇੜਿਓਂ ਗ੍ਰੇਪਸ਼ਾਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਨੰਦ ਰੰਗਾ ਪਿੱਲਈ ਫਿਰ ਇੱਕ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਸੀ। 'ਐਮ ਪੈਰਾਡਿਸ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰੇਤ ਦੀ ਪੱਟੀ 'ਤੇ ਪਾਲਮੀਰਾ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਛਾਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬਣਾਇਆ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ,
ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਡਿਵੀਜ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਾਲੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ। ਇਸ 'ਤੇ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤਿੰਨ ਰਾਕੇਟ ਅਤੇ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਦਾਗੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ 'ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਮਾਰੇ ਗਏ।
ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਭੱਜ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਲ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਭੱਜਦੇ ਸਮੇਂ ਮਰ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਮਫ਼ੂਜ਼ ਖਾਨ ਵੀ ਪੈਦਲ ਦੌੜਿਆ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਸ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ, ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਕੁਨੱਤੂਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਉਡਾਣ ਨਹੀਂ ਰੋਕੀ। ਹਾਰ ਆਮ ਸੀ, ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਾਇਲਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੱਖੀ, ਨਾ ਚਿੜੀ, ਨਾ ਕਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ।

153

ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਿਰਤਾਂਤ - ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ
- ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 'ਕਿਉਂਕਿ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਲਝ ਗਈ'। ਸੱਚਾਈ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਅਦਿਆਰ ਨਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੋੜ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਮੌਤ 300 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ, ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਫਲੈਂਡਰਜ਼ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਮਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਤੁਰੰਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਸ਼ਸਤਰਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਯੂਰਪੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰਣਨੀਤਕ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਕਿ 1687 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਿਛਲੀ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਫਾਇਦਾ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਰ ਜੋਸੀਆ ਚਾਈਲਡ ਦੀਆਂ ਪਾਈਕ-ਚਾਲਕ ਜੈਕੋਬੀਅਨ ਫੌਜਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਦੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ

ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਾਈਕ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਫਲਿੰਟਲੌਕ ਮਸਕੇਟ ਅਤੇ ਸਾਕਟ ਬੇਯੋਨੇਟਸ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤ। ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ, ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਗੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਨ ਨੇ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰੰਤਰ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਜੰਗੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਿਆਰੀ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਹੁਣ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਵਾਲੀ ਫਾਇਰਿੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਬੇਯੋਨੇਟ ਚਾਰਜ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੋਬਾਈਲ ਅਤੇ ਸਟੀਕ ਫੀਲਡ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੇਚਾਂ ਦੀ ਕਾਢ ਨੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਫਾਇਰਪਾਵਰ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਨਾਰਾ ਮਿਲਿਆ। ਅਦਿਆਰ ਨਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਹਨਾਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਨਵੇਂ ਫਲਿੰਟਲੌਕ ਮਸਕੇਟਾਂ ਅਤੇ ਬੇਯੋਨੇਟਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟੁਕੜੀ, ਅਤੇ ਤੇਜ਼-ਫਾਇਰਿੰਗ ਮੋਬਾਈਲ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ, ਹੁਣ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਨਾ ਹੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਖਿੰਡਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਬਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣੇ ਫਾਈਲ-ਫਾਇਰਿੰਗ ਮਸਕੇਟਾਂ ਅਤੇ ਖੋਖਲੇ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਤੇਜ਼-ਫਾਇਰਿੰਗ ਅੰਗੂਰ ਅਤੇ ਡੱਬੇ ਦੇ ਸ਼ਾਟ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ, ਅਗਲੀ ਸਦੀ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।
154

ਅਡਯਾਰ ਨਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਆਨੰਦ ਰੰਗਾ ਪਿੱਲਈ ਨੇ ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਸੁਰੰਗਾਂ ਵਾਲੇ 1,000 ਅਜਿਹੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਿਪਾਹੀ ਸਾਰੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ, ਅਤੇ ਦੋ ਤੋਪਾਂ, ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਣਗੀਆਂ।
ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੋਵਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਕੋਲ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਮੌਕਾ ਹੋਵੇਗਾ।

1749 ਵਿੱਚ ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆਈਆਂ ਕਿ ਆਸਟ੍ਰੀਆ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਐਕਸ-ਲਾ-ਚੈਪਲ ਦੀ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਇਹ ਸਹਿਮਤੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮਦਰਾਸ ਨੂੰ EIC ਵਿੱਚ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਹੁਣ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸਾਬਤ ਹੋਈ: ਜੰਗ ਦੇ ਕੁੱਤੇ, ਜੋ ਕਦੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸਿਪਾਹੀ ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਰਤੀ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ।
ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ, ਚਾਰਲਸ ਫਲੋਅਰ ਨੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਡੁਪਲੈਕਸ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਕਾਰਨ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਮਾਮਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ ਗੁਪਤ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ'।

155 ਲੰਡਨ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ
ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਨੂੰ ਢਿੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ: 'ਤਜਰਬੇ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ',
ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ [ਮੁਗਲ] ਸਰਕਾਰ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਗੁਆਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ... ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਣਾਓ... ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਉਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨਗੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਫਰਾਂਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉੱਦਮੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।

156

ਜਲਦੀ ਹੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੋਵੇਂ ਦੱਖਣ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲ ਦਿਲਚਸਪ ਹੋ ਗਏ, ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਭੁਗਤਾਨ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੇਚਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। 1749 ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਵਪਾਰਕ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੇ ਬਦਲੇ, EIC ਤੰਜੌਰ ਦੇ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ, ਜਿਸਨੂੰ ਅੱਜ ਸ਼ਾਸਨ ਤਬਦੀਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਖ਼ਤਾ ਪਲਟਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇੱਕ ਦੁਖਦਾਈ ਅਸਫਲਤਾ ਸੀ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਉੱਦਮੀ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ। ਉਸਦੇ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਯੂਰਪੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨੀ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਸਰਾਫਾ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਮਾਲੀਏ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਤਖਤ ਦੇ ਦਾਅਵੇਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਫਿਰ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਕਦਮ ਵਿੱਚ, ਮਾਰਕਿਸ ਡੀ ਬੱਸੀ ਨੂੰ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਪੱਖ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਜੋ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਕ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਅਰਧ-ਅਲੱਗ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ £77,500 ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ, 7,000 ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਉੱਚ ਮੁਗਲ ਦਰਜਾ ਮਨਸਬ - ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡਿਊਕਡਮ ਦੇ ਬਰਾਬਰ - ਮਸੂਲੀਪਟਨਮ ਦੀ ਅਮੀਰ ਬੰਦਰਗਾਹ ਅਤੇ £20,000 ਦੀ ਜਾਗੀਰ (ਇੱਕ ਜ਼ਮੀਨੀ ਜਾਇਦਾਦ) ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

* ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ
ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵੇਚਣਾ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੀ।
ਡੁਪਲੈਕਸ ਦਾ ਜਰਨੈਲ, ਮਾਰਕੁਇਸ ਡੀ ਬੁਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪੈਸਾ ਕਮਾਇਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਭਾੜੇ ਦੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਨਾਟਕੀ ਨਤੀਜਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ: 'ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ,' ਉਸਨੇ 1752 ਵਿੱਚ ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਮੇਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹਮਲੇ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਧੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ... ਮੇਰੀ ਕੌਮ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਯੂਰਪ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਸਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।'

157

ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੋ-ਪੱਖੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਸਨ: ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯੂਰਪੀਅਨ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬਲਾਕ, ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਆ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ ਯੁੱਧ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀਆਂ ਕੰਪਨੀ ਫੌਜਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਕਸਰ ਅਸੰਗਤ ਅਤੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਨੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਕੋਲ ਹੁਣ ਭਾਰਤੀ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਇਕਸਾਰ ਫੌਜੀ ਬੜ੍ਹਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗਿਣਤੀ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵੇਂ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਚੱਲੀਆਂ ਕਰਨਾਟਕ ਜੰਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਹੀ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਸਥਾਈ ਰਣਨੀਤਕ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਧਦੀ ਜੰਗੀ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੱਪੜਾ ਨਿਰਯਾਤਕ, ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਰਚ ਵਪਾਰੀ, ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ਮੀਨ-ਧਾਰਕ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ, ਅਤੇ ਹੁਣ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੇ, ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਸੰਗਠਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਦੇਖਿਆ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਡੁਪਲੈਕਸ ਦੀਆਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ: 'ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਮਾੜੀ ਹੈ,' ਇੱਕ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿਪਾਹੀ, ਕਰਨਲ ਮਿੱਲਜ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਬਦਤਰ ਹੈ; ਉਹ ਜਲ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਨ... ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਹੇਠ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਪੈਨਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਨੰਗੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ...'158 ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ, ਥਾਮਸ ਸਾਂਡਰਸ, ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ: 'ਮੂਰਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੁਣ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ 'ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਯੂਰਪੀਅਨ ਰਾਸ਼ਟਰ ਜੋ ਸਹਿਣਯੋਗ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।'

159

ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਕਰਨਾਟਕ ਯੁੱਧਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਕਾਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਹਮਵਤਨਾਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਯੂਰਪੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਅਤੇ ਐਂਗਲੋ- ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਯੁੱਧਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ, ਅਤੇ, ਡੁਪਲੈਕਸ ਅਤੇ ਬੁਸੀ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਇੱਛਾ ਦੁਆਰਾ, ਇੱਕ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਕੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਪਾਰਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵੱਲ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ, ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ

ਹੋਏ, ਕਾਮਟੇ ਨੇ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਕਿੱਥੇ ਗਲਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। 'ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਇਕੱਠੇ ਰਿਹਾ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਲਈ।'

ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਾਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ, ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ, ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮਚ ਗਈ: ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਬੁਝਾਇਆ ਗਿਆ। ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਯੂਰਪੀਅਨ ਇਹਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਘਾਤਕ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਿਗਲਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਥੀਏਟਰ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਹਿੰਸਕ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਾਲੇ ਮਤੇ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਏਸ਼ੀਆ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਮੰਚ ਵਜੋਂ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੇਚੈਨ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਵਪਾਰ ਦੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮੂਹਾਂ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਡੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਨੀਚ, ਲਾਲਚੀ ਡੱਡੂ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਜੋ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਢੇਰਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੁਰਤਗਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਹੜੱਪਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਲਈ।
ਕੁਝ ਛੋਟੀਆਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ, ਜੋ ਅਸਲ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ - ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਰੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਈਆਂ - ਨੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ: ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਮੂਰਖਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰੀ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਭਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਣਜਾਣ ਸੀ, ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵਿਗਾੜੇ ਗਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਸੀ (ਅਤੇ ਜੋ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ) ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਸਫਲ ਰਹੇ: ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਗਲ ਉਮੀਦਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਠਿਕਾਣਿਆਂ ਤੋਂ, ਪੂਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਤ ਸਨ। ਉਸ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟੇ ਜਿਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ... ਇਹ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤ, ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਇੱਛਾਵਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਈਰਖਾ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ।
ਪਹਿਲੇ ਲਈ, ਪੂਰਨ ਦਬਦਬੇ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਲਈ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੰਮ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆਏ, ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਹ ਪਾਗਲ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਟੱਲ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਹ ਉਹ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸਦਾ ਅਸੀਂ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫਾਇਦਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਦੂਰ।

160

ਇਹ ਮੌਕਾ 1750 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਕਰਨਾਟਕ ਯੁੱਧ ਇੱਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅੰਤ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਐਂਗਲੋ-ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਧੁਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਚੰਗਿਆੜੀ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ

ਭੜਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਐਂਗਲੋ-ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਟਕਰਾਅ ਦੇ ਅਗਲੇ ਦੌਰ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਾਰੂਦ ਦਾ ਰਸਤਾ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਨਿਊ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕਿਆਂ - ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਕੈਨੇਡਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ - ਮਹਾਨ ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਓਹੀਓ ਨਦੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।
21 ਜੂਨ 1752 ਨੂੰ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਾਹਸੀ ਚਾਰਲਸ ਲੈਂਗਲੇਡ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ, ਜਿਸਦੀ ਇੱਕ ਹਿਊਰੋਨ ਪਤਨੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸੇਨੇਕਾ, ਇਰੋਕੋਇਸ ਅਤੇ ਮਿਕਮੈਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ, ਨੇ 240 ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਜੰਗੀ ਟੀਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਹਿਊਰੋਨ ਝੀਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਏਰੀ ਝੀਲ ਦੇ ਪਾਰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਓਹੀਓ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਸੇ ਹੋਏ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ। ਟੋਮਾਹਾਕਸ ਤਿਆਰ ਹੋਣ 'ਤੇ, ਉਹ ਪਿਕਾਵਿਲਨੀ ਦੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬਸਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ, ਪੂਰੀ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸਿਰਫ਼ ਵੀਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਸਨੀਕ ਸਟਾਕੇਡ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਇੱਕ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਖੋਪੜੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਬਾਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਆਦੀ ਹਿੱਸੇ ਖਾਧੇ ਗਏ।

161

ਇਸ ਹਿੰਸਕ ਛਾਪੇਮਾਰੀ ਨੇ ਨਿਊਯਾਰਕ ਅਤੇ ਵਰਜੀਨੀਆ ਤੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਆਦਿਵਾਸੀ ਗਾਈਡਾਂ, ਸਹਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਨਿਯਮਤ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਓਹੀਓ ਘਾਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲ ਗਈ, ਅਤੇ 1 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਵਰਜੀਨੀਆ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਜਾਂਚ ਲਈ ਇੱਕ 21 ਸਾਲਾ ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ ਵਲੰਟੀਅਰ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਜਾਰਜ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਅਜੇ ਵੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜੰਗ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

162

ਇਸ ਵਾਰ ਇਹ ਪੂਰੀ ਜੰਗ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੋ ਕਈ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ 'ਤੇ ਲੜੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਤਰੱਕੀ ਕਰੇਗੀ। ਇਹ ਯੂਰਪੀਅਨ ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਓਹੀਓ ਤੋਂ ਫਿਲੀਪੀਨਜ਼ ਤੱਕ, ਕਿਊਬਾ ਤੋਂ ਨਾਈਜੀਰੀਆ ਦੇ ਤੱਟ ਤੱਕ, ਅਤੇ ਕਿਊਬੈਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਬਰਾਹਿਮ ਦੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ ਤੋਂ ਪਲਾਸੀ ਦੇ ਦਲਦਲੀ ਸਮਤਲ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਤੇ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵੇਗੀ।
ਪਰ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਦਲੇਗਾ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਸੀ।

* [illegible] [illegible] £1,200‖
** [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: £100 [illegible] £3,000 = £10,000 [illegible] £300,000 [illegible]; £30, 133 6s. 8d. = [illegible] £3 [illegible] [illegible] [illegible]
* [illegible] £10 [illegible] [illegible] [illegible]
* [illegible] £3 [illegible] [illegible] [illegible]
* [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: £68,373 = [illegible] £7,179,165; £550,00 = [illegible] £57 [illegible] [illegible] [illegible]
** [illegible] £12,600‖
* [illegible] £10,000 [illegible] [illegible] [illegible]
* [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: £1 [illegible] = [illegible] £105 [illegible]; £418,000 = [illegible] [illegible] £44 [illegible]; £1.6 [illegible] = [illegible] £168 [illegible]
* [illegible]: '[illegible]-[illegible]'‖
† [illegible]: '[illegible]-[illegible]'‖ [illegible], [illegible], [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [

* □□□ £13 □□□□□□□□
* □□□ £13 □□□□□□□□
* □□□ £260 □□□□□□□□
* □□□ □□□□ £9,200 □□□□□□□□
* □□□□□ □□□□□ □□ □□□□□□ □□□□□□□□□ □□: £77,500 = □□□ £8 □□□□□□ □□□ □□□; £20,000 = □□□ £2 □□□□□□□□

2

ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਠੁਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ
ਨਵੰਬਰ 1755 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਗੁਮਨਾਮ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੇ ਸਕਾਰਫ ਦੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਮੁਹਾਰਾ ਦੇ ਪਾਰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਨੀ ਵਿੱਚ ਪੋਰਟ ਲੋਰੀਐਂਟ ਵਿਖੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸ਼ਿਪਯਾਰਡਾਂ ਵੱਲ ਇੱਕ ਦੂਰਬੀਨ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਗੋਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਘਾਟਾਂ ਅਤੇ ਗੋਦਾਮਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰੋਂ, ਸੁੱਕੇ ਡੌਕਾਂ ਅਤੇ ਮਿਲਿੰਗ ਕੁਆਇਸਾਈਡਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਗਿਆਰਾਂ ਉੱਚੇ-ਮਾਸਟਡ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਫਲੋਟੀਲਾ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਿਆ - ਛੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਆਦਮੀ ਪੂਰੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪੰਜ ਫ੍ਰੈਂਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆਮੈਨ - ਸਾਰੇ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ, ਦੂਜੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੱਖ, ਲੰਗਰ 'ਤੇ ਝੁਕ ਰਹੇ ਸਨ।
ਜਹਾਜ਼ ਬੇਚੈਨੀ ਭਰੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਨ: ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜਾਂ ਫ੍ਰੀਗੇਟਾਂ ਉੱਤੇ ਗੈਂਗਪਲੈਂਕਾਂ ਉੱਤੇ ਫਾਈਲ ਵਿੱਚ ਮਾਰਚ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੱਕੜ ਦੇ ਡੌਕਸਾਈਡ ਕ੍ਰੇਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੋਪਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੁਆਰਟਰਡੈੱਕ 'ਤੇ ਉਤਰੇ, ਵਾਈਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਬੈਰਲਾਂ, ਭੋਜਨ ਦੀਆਂ ਗੱਠਾਂ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਸਪਲਾਈ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪੈਲੇਟਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ। ਫਿਰ ਨਿਰੀਖਕ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਲਿਜਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਪਲਾਈ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੋਪ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੋਰਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ, ਲੋਡ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਰੇਕ ਜਹਾਜ਼ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਤੈਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਖੁਫੀਆ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਸੰਖੇਪ, ਅੱਜ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਤਿਜੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ

ਗਿਆ ਹੈ।

1 ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ
ਜਿਸਨੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ: ਇਹ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤੀਜੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨਾਲ ਗੁਆਂਢੀ ਘਾਟੀ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਉਤਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਲੇਖਕ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ, ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤੱਟ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਨਿਰੀਖਕ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਸਪਾਈਗਲਾਸ ਦੁਆਰਾ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਇੱਕ ਲੰਘਦਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟਰ ਬ੍ਰਿਟਨੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਤੱਟ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਜੋਖਮ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬ੍ਰੈਸਟ ਅਤੇ ਰੋਸ਼ਫੋਰਟ ਵਿਖੇ ਭਾਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਾਲੇ ਫ੍ਰੈਂਚ ਜਲ ਸੈਨਾ ਠਿਕਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਊਬੇਰੋਨ ਬੇ ਦੇ ਲੰਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ। ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਮਲਾਹਾਂ, ਡੌਕ ਵਰਕਰਾਂ ਅਤੇ ਗੋਦਾਮ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੇ ਸਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਂਡੀ ਦੇ ਗਲਾਸ ਉੱਤੇ। ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ, 13 ਫਰਵਰੀ 1756 ਨੂੰ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਚਿੰਤਤ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਲੀਡਨਹਾਲ ਸਟਰੀਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੈਨਲ ਵਾਲੇ ਕੌਂਸਲ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ, ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ, ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ, ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਰਹੱਦ 'ਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਜੰਗ ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਅਟੱਲ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਫਲੋਟੀਲਾ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਭਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਫ੍ਰੈਂਚ ਕੰਪੈਗਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਬੂਤ ਸੀ। ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਵਰਸੇਲਜ਼ ਹੁਣ ਉਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ: ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਤਖਤਾ ਪਲਟਣਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਥਾਂ ਇਸਦੇ ਫ੍ਰੈਂਚ ਹਮਰੁਤਬਾ ਦੁਆਰਾ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਕਲਪਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਰੋਜਰ ਡਰੇਕ ਨੂੰ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਜੰਗ ਹੁਣ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਦੁਹਰਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਡਰੇਕ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਚੌਕਸ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਸੀ ਕਿ ਫਲੋਟੀਲਾ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕਲਕੱਤਾ ਜਾਂ ਮਦਰਾਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ

ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਗੇ।'

ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਕੰਪਨੀ ਇਸਦਾ ਭਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਬਸਤੀ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਫੌਜੀ ਰੰਗਰੂਟਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਵਿਖੇ ਕਿਲ੍ਹੇਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਯੂਰਪੀਅਨ ਫੋਰਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਦੀ ਘਾਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, [ਨਿਰਦੇਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਅਦਾਲਤ] ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਉਪਾਅ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ, ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣਗੇ।

ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਮਿਲੀ ਸੀ: 'ਸਾਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬੇੜਾ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਪੋਰਟ ਲੋਰੀਐਂਟ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀ ਸਵਾਰ ਸਨ।'
ਛੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ, ਸਿਰਫ਼ ਅੱਧੇ-ਲੋਡ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਸੱਠ ਤੋਪਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੋਰਾਂ ਦੇ, ਹਰੇਕ ਬਾਕੀ ਪੰਜਾਂ ਲਈ ਕਾਫਲੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸੀ, ਜੋ ਆਮ ਵਾਂਗ ਲੋਡ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਗਿਆਰਾਂ ਜਹਾਜ਼, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਦਰਾਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਹਨ; ਅਤੇ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਥਿਆਰ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਜਾਂ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਤੱਟ ਲਈ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਟੀਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ: 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੰਦੋਬਸਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਹੈ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲਗਾਤਾਰ ਚੌਕਸ ਰਹੋ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵੇਂ ਉਪਾਅ ਇਕੱਠੇ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੀਆਂ ਹੋਰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਡਰ ਹੋਵੇ।'
ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਗੈਰੀਸਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ, ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਇਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਸਦੀ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪੂਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫੋਰਟ ਜਾਰਜ [ਮਦਰਾਸ] ਦੀ ਚੋਣ ਕਮੇਟੀ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ [ਫੌਜਾਂ] ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਾਵਧਾਨੀਪੂਰਨ ਉਪਾਅ ਕਰੋ, ਆਪਣੇ ਨਾਬੋਬ [ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬ, ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ] ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸਖਤ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖੋ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ [ਰੱਖਿਆ] ਕਰਦੇ ਹਾਂ,

ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਤ ਉਪਾਅ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਾਂਗੇ।

ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਗੁਪਤਤਾ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ: 'ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਟੱਲ ਗੁਪਤਤਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਇੱਕ ਖੋਜ ਦੇ ਘਾਤਕ ਨਤੀਜੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਪਤਤਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'

2

ਇਸ ਘਟਨਾ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਕਸਰ ਨਾਟਕੀ ਖੁਫੀਆ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਦੋਵੇਂ, ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੁਕਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਪੋਰਟ ਲੋਰੀਐਂਟ ਵਿੱਚ ਫਲੋਟੀਲਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਦਰਅਸਲ 1755 ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਬੇੜਾ ਬੰਗਾਲ ਲਈ ਨਹੀਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ, ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਦਸੰਬਰ 1756 ਵਿੱਚ, ਇਸਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਸੀ, ਕਲਕੱਤਾ ਨਹੀਂ।

3 ਪਰ ਸਹੀ ਜਾਂ ਗਲਤ, ਰਿਪੋਰਟ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹੋਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪੋਰਟ ਲੋਰੀਐਂਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੰਡਨ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ 'ਤੇ, ਗਵਰਨਰ ਡਰੇਕ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ 'ਤੇ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਇੱਕ ਕਾਰਵਾਈ ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ - ਜਿਸਨੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਘਾਤਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੋਰਟ ਲੋਰੀਐਂਟ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਨੂੰ ਉਸੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਕੌਂਸਲ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ, ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਕਾਰਨੀਸ਼ ਹਲਕੇ ਦਾ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅਹੁਦਾ ਜਿੱਥੋਂ ਉਸਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕਥਿਤ ਬੇਨਿਯਮੀਆਂ ਕਾਰਨ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੌਕਾ

ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੋਟੇ, ਸੰਖੇਪ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਸਮੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿੱਚ ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਜਾਰਜੀਅਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਰਾਹਗੀਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ: ਸਮਤਲ-ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਰੇਲਿੰਗਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਲੀ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ ਸਥਿਤ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਉੱਚਾ ਸੀ - ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਨੀਵਾਂ - ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਖਿੜਕੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ, ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਮਾਮੂਲੀ ਢਾਂਚਾ ਜੋ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ, ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਪਾਰਕ ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਇਹ ਗੁਮਨਾਮੀ ਅਚਾਨਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ, ਜਿਸਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਦਿਖਾਵੇ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਨੇ ਇਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੰਡਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਨੂੰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਪਾਇਆ। 1621 ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ, ਆਪਣੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਦੋ ਦਹਾਕੇ ਬਾਅਦ, ਕੰਪਨੀ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸਰ ਥਾਮਸ ਸਮਿਥ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਸਥਾਈ ਸਟਾਫ ਸਿਰਫ ਅੱਧਾ ਦਰਜਨ ਸੀ।

4 ਇਹ 1648 ਤੱਕ
ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲੀਡਨਹਾਲ ਸਟਰੀਟ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ, ਇੱਕ ਨਿਮਰ, ਤੰਗ-ਮੋਹਰੀ ਵਾਲੇ ਘਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਪਹਿਲਾ-ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਅਗਵਾੜਾ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੈਲੀਅਨ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। 1698 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਆਮ ਰਾਹਗੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਅੰਦਰ ਕੌਣ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ 'ਡੂੰਘੇ ਪਰਸ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ'।

5

ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਨੂੰ ਪੈਲੇਡੀਅਨ ਰੂਪ ਦੇਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, 1731 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਯਾਤਰੀ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ 'ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਲੀ ਵੱਲ ਪੱਥਰ ਦਾ ਮੋਹਰਾ ਸੀ; ਪਰ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਵਾਬਦੇਹ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ, ਦਫ਼ਤਰ ਅਤੇ ਭੰਡਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਹਾਲ ਅਤੇ ਕਮੇਟੀ ਰੂਮ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਨਹੀਂ ਹਨ'।6 ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਂਗ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਦੀ ਸਾਦੀ ਦਿੱਖ ਬਹੁਤ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਸੀ।

ਅੰਦਰ, ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹਾਲ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਬਲਾਕ ਸੀ: ਕਮਰਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਰਨ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲਫਾਂ ਸਕਰੋਲਾਂ, ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ, ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ 300 ਕਲਰਕ, ਨੋਟਰੀ ਅਤੇ ਲੇਖਾਕਾਰ ਵੱਡੇ ਚਮੜੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਲੇਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਕੜੇ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਈ ਕਮੇਟੀ ਕਮਰੇ ਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦਾ ਬੋਰਡਰੂਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਚੈਂਬਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਤੀਹ ਸਾਲਾਨਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਫ਼ਰਾਂ ਲਈ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਾਰਗੋ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ - ਜੋ ਕਿ ਫਿਰ £1.25 ਅਤੇ £2 ਮਿਲੀਅਨ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚੱਲਦੀ ਸੀ - ਦੀ ਗਣਨਾ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਇਹਨਾਂ ਕਮਰਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ 1750 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਪੈਮਾਨੇ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਕੁੱਲ £8 ਮਿਲੀਅਨ ਦੇ ਆਯਾਤ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗਭਗ £1 ਮਿਲੀਅਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਸਿਰਫ਼ ਚਾਹ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਨੇ ਅੱਧਾ ਮਿਲੀਅਨ ਸਟਰਲਿੰਗ ਕਲੀਅਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਲਗਭਗ 3 ਮਿਲੀਅਨ ਪੌਂਡ ਚਾਹ ਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। EIC ਦੇ ਬਾਕੀ ਖਾਤੇ ਨਮਕੀਨ, ਰੇਸ਼ਮ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੇਂਟ ਕੀਤੇ ਪਾਲਮਪੋਰਸ (ਬੈੱਡ ਕਵਰ) ਅਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਭਾਰਤੀ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਨਾਲ ਬਣੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗਭਗ 30 ਮਿਲੀਅਨ ਵਰਗ ਗਜ਼ ਹੁਣ ਸਾਲਾਨਾ ਆਯਾਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

7

EIC ਦਾ ਸਟਾਕ 1708
ਵਿੱਚ £3.2 ਮਿਲੀਅਨ 'ਤੇ ਸਥਿਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅੰਕੜਾ ਜਿਸਨੂੰ ਲਗਭਗ 3,000 ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਬਸਕ੍ਰਾਈਬ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਲਾਨਾ 8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲਾਭਅੰਸ਼ ਕਮਾਇਆ ਸੀ। ਹਰ ਸਾਲ ਲਗਭਗ £1.1 ਮਿਲੀਅਨ EIC ਸਟਾਕ ਖਰੀਦਿਆ ਅਤੇ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

8

EIC ਕੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਂਡ
'ਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਕਰਦੇ ਸਨ। 1744 ਵਿੱਚ, ਇਸਦੇ ਕਰਜ਼ੇ £6 ਮਿਲੀਅਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

* ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਸਟਮ ਡਿਊਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਨਾ ਇੱਕ ਮਿਲੀਅਨ
ਪੌਂਡ ਦਾ ਲਗਭਗ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, 1754 ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ 1 ਮਿਲੀਅਨ ਸਟਰਲਿੰਗ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਬਦਲੇ, EIC ਦੇ ਚਾਰਟਰ ਨੂੰ 1783 ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਸ਼ੀਆ ਨਾਲ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਇਸਦੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਇੱਕ ਆਰਥਿਕ ਦੈਂਤ ਸੀ, ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਨਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੰਗਠਨ।9
ਇਹ ਉਹ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੇ 25 ਮਾਰਚ 1755 ਨੂੰ ਤੀਹ ਸਾਲਾ ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸਾਈਨ ਅਪ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਲਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ: ਸਿਰਫ਼ ਅਠਾਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਲਾਈਵ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਦੌਲਤ ਕਮਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ

ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਨਿਮਰਤਾ, ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਦੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਾਂ।'

11 ਚਾਚੇ ਦੇ ਯਤਨ
ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਰਥ ਸਨ: ਨਿਮਰਤਾ, ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਉਹ ਗੁਣ ਰਹੇ ਜੋ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੇ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਪਿੰਡ ਦਾ ਅਪਰਾਧੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਮਾਰਕੀਟ ਡ੍ਰੇਟਨ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਰੈਕੇਟ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਹੁਣ ਆਪਣੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੰਬਦੇ ਚਿੰਤਤ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ 'ਤੇ ਬਲੈਕਮੇਲ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਹੁਣ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧੀ ਵਪਾਰੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਹੜ੍ਹ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਗਲੀ ਦੇ ਨਾਲੇ ਦੇ ਪਾਰ ਇੱਕ ਅਸਥਾਈ ਬੰਨ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

12

ਜਦੋਂ ਕਲਾਈਵ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਰਿਚਰਡ ਨੇ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਚਰਚ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਰਮ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਬੇਸਬਰੇ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਰਿਚਰਡ ਕਲਾਈਵ ਈਆਈਸੀ ਦੇ ਇੱਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਰਾਬਰਟ ਨੇ 15 ਦਸੰਬਰ 1742 ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਲੇਖਕ' ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜੂਨੀਅਰ ਰੈਂਕ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, 10 ਮਾਰਚ 1743 ਨੂੰ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਲਈ ਜਹਾਜ਼ ਲੈ ਗਿਆ।
ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ, ਕਲਾਈਵ ਬ੍ਰਾਜ਼ੀਲ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਗੁਆ ਬੈਠਾ, ਫਿਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੰਢੇ ਡਿੱਗਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ; ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਲਾਹ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਮੱਛੀਆਂ ਫੜੀਆਂ ਅਤੇ ਬਚਾਇਆ। ਮਦਰਾਸ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ: ਅਣਜਾਣ, ਅਸਾਧਾਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਇਕੱਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ। 'ਡਰ, ਅਲੱਗ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ', ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਸਨੇ ਫੋਰਟ ਸੇਂਟ ਜਾਰਜ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਬੁਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਵਾਈ। ਉਹ ਇਕੱਲਾ, ਘਰ ਦੀ ਯਾਦ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਨਫ਼ਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। 'ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਜੱਦੀ ਦੇਸ਼ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਵੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਮਾਣਿਆ,' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਘਰ ਲਿਖਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਰਸਤੇ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜਨਮਜਾਤ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ - ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੇਲਗੂ-ਭਾਸ਼ਾਈ - ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਲ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜਨ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋਬਾਈਲ ਯੂਰਪੀਅਨ ਫੀਲਡ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਸੌ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਹੀ ਵਰਦੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ੌਕੀਆ ਸੀ: 'ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਦੀ ਕਲਾ ਤੋਂ ਕਿੰਨੇ ਅਣਜਾਣ ਸੀ,' ਕਲਾਈਵ ਨੇ 1750 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, ਕਰਨਾਟਕ ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ।
26 ਅਗਸਤ 1751 ਨੂੰ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਉਦੋਂ ਬਣਾਇਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਆਰਕੋਟ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਮੌਨਸੂਨ ਬਾਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ 200 ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਅਤੇ 300 ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੁਗਲ ਰੰਗ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਫਲ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੌਜਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਫੀਲਡ ਤੋਪਖਾਨਾ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਧਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਲ ਸੀ।

14

ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਫੌਜੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ ਸ਼ੌਕੀਆ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਸੁੰਘਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ 'ਉਸਦੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਫੌਜੀ ਕਲਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਲਈ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ'।15 ਪਰ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਗਤੀ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਮਨਪਸੰਦ ਰਣਨੀਤੀ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਅਕਸਰ ਇੱਕ ਹੌਲੀ, ਸਲੀਕੇਦਾਰ ਅਤੇ ਰਸਮੀ ਮਾਮਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹਮਲਾਵਰਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਕਾਰਜ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਸੂਝਵਾਨ ਸ਼ਤਰੰਜ ਖੇਡ: ਰਿਸ਼ਵਤ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਸਮੀ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਸੀ; ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਨਖਾਹਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਤੋੜਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਲਾਈਵ ਇਹਨਾਂ ਖੇਡਾਂ ਨੂੰ ਖੇਡਣ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਉਸਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ, ਪਰ ਅਕਸਰ ਇਹਨਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤੋੜਦਾ ਸੀ, ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿੰਨੀ ਸੰਭਵ

ਹੋ ਸਕੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਮੌਨਸੂਨ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮਾਰਚ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਚਾਨਕ ਹਮਲੇ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾਂ ਸੰਘਣੀ ਧੁੰਦ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ 1752 ਵਿੱਚ ਆਈ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮਦਰਾਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਧਮਕੀ ਭਰੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਅਤੇ ਸਟ੍ਰਿੰਗਰ ਲਾਰੈਂਸ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਜਿੱਤਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਨਵਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਲਈ ਆਰਕੋਟ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਚਿਨੋਪੋਲੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਏ। ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ।

16 13 ਜੂਨ 1752
ਨੂੰ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕਮਾਂਡਰ, ਜੈਕ ਲਾਅ, ਜੋ ਕਿ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੰਪੈਗਨੀ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸੀ, ਨੇ ਤਾਮਿਲ ਵੈਸ਼ਨਵ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕੇਂਦਰ, ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਮ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਟਾਪੂ ਮੰਦਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਲਾਰੈਂਸ ਅੱਗੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੱਤ ਸੌ ਪਚਾਸੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ 2,000 ਕੰਪੈਗਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।
ਇਹ ਡੁਪਲੈਕਸ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਕਰਾਰਾ ਝਟਕਾ ਸੀ: ਉਸਦੇ ਸਕੱਤਰ, ਆਨੰਦ ਰੰਗਾ ਪਿੱਲਈ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਕਿ ਡੁਪਲੈਕਸ 'ਨਾ ਤਾਂ ਮਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ'। ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਡੁਪਲੈਕਸ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨਾਲ ਫਰਾਂਸ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

17 ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਕਲਾਈਵ ਇੱਕ ਹੀਰੋ ਦੇ ਰੂਪ
ਵਿੱਚ ਮਦਰਾਸ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਵਧਾਈ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ: 'ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਜਨਤਕ ਚਰਚਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਇਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਵਧਾਉਣ ਦਾ, [ਅਤੇ] ਦੇਸ਼ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਮੌਕੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ।'

18 ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਇਨਾਮ
ਵਜੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ ਵਿੱਚ ਕੁਆਰਟਰਮਾਸਟਰ ਦਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾਯੋਗ ਅਹੁਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅਹੁਦਾ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ £40,000* ਦੀ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।
18 ਫਰਵਰੀ 1753 ਨੂੰ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਸੇਂਟ ਮੈਰੀਜ਼, ਫੋਰਟ ਸੇਂਟ ਜਾਰਜ ਵਿੱਚ ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀ ਰਾਇਲ ਨੇਵਿਲ ਦੀ ਭੈਣ, ਮਾਰਗਰੇਟ ਮਾਸਕੇਲੀਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ।* ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ, 23 ਮਾਰਚ ਨੂੰ, ਇਹ ਜੋੜਾ ਬੰਬੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲੰਡਨ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਰਜ਼ੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਚੁਕਾ ਦਿੱਤੇ - ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ

ਰਿਚਰਡ ਨੇ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ, 'ਤਾਂ ਬੌਬ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਇੱਕ ਬੂਬੀ ਨਹੀਂ ਹੈ' - ਅਤੇ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਖਰਚ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਇੱਕ ਕਾਰਨੀਸ਼ ਸੜੇ ਹੋਏ ਬੋਰੋ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕੈਰੀਅਰ ਅੰਤਰ-ਪਾਰਟੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਅਠਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਕਿਸਮਤ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।
ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਹਮਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ, ਉਸਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਸਿਵਲ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਣੀ ਅਜੀਬ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਕਲਾਈਵ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਰੈਂਕ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ: ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਜੋ ਸਿਰਫ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ।

19 ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਉਕਸਾਏ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਮੰਤਰੀ ਹੁਣ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਰਤ
ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਘਬਰਾ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤੱਥ 'ਤੇ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੱਚਤ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਟਾਕ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ।

† ਸਰਕਾਰੀ ਮੰਤਰੀ ਲਾਰਡ ਹੋਲਡਰਨੈਸ, ਜਿਸਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਲਾਰਡ ਅਲਬੇਮਾਰਲੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ 'ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿਰਣਾਇਕ ਉੱਤਮਤਾ' ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਐਡਮਿਰਲ ਵਾਟਸਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਰਾਇਲ ਨੇਵੀ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਕੁਐਡਰਨ EIC ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਨਿਯਮਤ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜ ਦੇ ਜਵਾਨ ਵੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੀ ਗਈ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੋਵੇ।20 ਕਲਾਈਵ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਫਲੋਟੀਲਾ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਇੱਕ ਰਾਇਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸੀ।
ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਤਰਤੀਬ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਾਤ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਆਖਰੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਨਤੀਜੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਅਤਿ ਹਮਲਾਵਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀ-ਪਰਵਾਹੀ ਵਾਲੇ ਦਲੇਰੀ ਦੇ ਖਾਸ ਗੁਣ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ

ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅਜੀਬ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵੱਲ ਲੈ ਗਿਆ: ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀ ਜੋ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਹਰਾਉਂਦੀ, ਹੜੱਪਦੀ ਅਤੇ ਸੱਤਾ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦੀ ਸੀ।

'ਕਲਕੱਤਾ,' ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਟ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ... ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਲਾਲਚੀ ਅਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ।'

21

ਸਤੰਬਰ 1755 ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਜਹਾਜ਼, ਸਟ੍ਰੈਥਮ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬ੍ਰਿਜਹੈੱਡ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਠ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜੌਬ ਚਾਰਨੌਕ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰਕ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਚਾਰਨੌਕ ਦੀ ਨੂੰਹ ਅਜੇ ਵੀ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋਰ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਹੁਣ ਪਛਾਣ ਸਕਣ।

22

ਚਾਰਨੌਕ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕਲਕੱਤਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰਕ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਗਹਿਣਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ: ਇਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ EIC ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਸੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਆਯਾਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਸਾਰੇ EIC ਨਿਰਯਾਤ ਦਾ 60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁਣ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ।

23 ਇਹਨਾਂ ਨਿਰਯਾਤਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ, EIC ਹਰ ਸਾਲ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ £180,000
ਭੇਜਦਾ ਸੀ,

* ਇਸਦਾ 74 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਰਾਫਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ।

24

ਨਕਦੀ ਦੇ ਇਸ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਸ਼ਹਿਰ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ: ਇਸਦੀਆਂ ਕਿਲ੍ਹੇਬੰਦੀਆਂ, ਘਾਟ ਅਤੇ ਗੁਦਾਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਦ ਹੁਣ ਨਦੀ ਦੇ ਗਾਰੇ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਹੇਠਾਂ, ਸੁੰਦਰਬਨ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵੱਲ, ਇਸਦੀ ਸਮਤਲ ਅਸਮਾਨ ਰੇਖਾ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਵੀਆਂ 'ਯੂਨਾਨੀ' ਇਮਾਰਤਾਂ: ਰੋਜਰ ਡਰੇਕ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਹਾਊਸ, ਇੱਕ ਸਕੂਲ, ਪਲੇਹਾਊਸ, ਸੇਂਟ ਐਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਚਰਚ, ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸੇਂਟ ਨਾਜ਼ਰਥ, ਇੱਕ ਹਸਪਤਾਲ, ਜੇਲ੍ਹ, ਪੀਣ

ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਟੈਂਕ ਅਤੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਡਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਬਰਸਤਾਨ।
ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਸ਼ਾਇਦ ਲਗਭਗ 200,000 ਲੋਕ ਸਨ - ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਇਹ ਅੰਕੜਾ ਲਗਭਗ ਦੁੱਗਣਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ ਇਸਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਵਿਅਸਤ ਅਤੇ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਹਰ ਸਾਲ ਇਸਦੇ ਮੁਗਲ ਵਿਰੋਧੀ, ਹੁਗਲੀ, ਜੋ ਕਿ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣੇ ਜਹਾਜ਼ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਪੰਚ ਹਾਊਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੈਪਟਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਸਵਾਰਾਂ, ਸਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਇਲਟਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਬਦਨਾਮ ਵੇਸ਼ਵਾਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੀਂਦੇ ਸਨ।
ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ, ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀ ਘਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ, ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਅਤੇ ਹਵਾਦਾਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਸਨ, ਚਮਕਦਾਰ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਚੌੜੇ ਵਰਾਂਡੇ, ਸਥਿਰ ਬਲਾਕ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਬਾਗ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਵੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜੇਮੀਮਾ ਕਿੰਡਰਸਲੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ 'ਉਨਾ ਅਜੀਬ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਅਨਿਯਮਿਤ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਘਰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਡ ਗਏ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ, ਅਚਾਨਕ ਦੁਬਾਰਾ ਡਿੱਗ ਪਏ: ਲੋਕ ਲਗਾਤਾਰ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਜੋ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਜਾਂ ਨਿਯਮਤਤਾ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ।'।

25 ਇਹ ਹਫੜਾ-
ਦਫੜੀ ਵਾਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਵੀ ਸੀ।
ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਕੰਪਨੀ ਕਸਬੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸੀ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਕਿ ਇਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ। 1740 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ, ਜਦੋਂ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾਟਕ ਯੁੱਧ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਬੰਗਾਲ 'ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਹਿੰਸਾ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਡੱਚ VOC ਮੁਖੀ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ 400,000 ਨਾਗਰਿਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।26 1750 ਵਿੱਚ, ਮਰਾਠਾ ਨੇਤਾ ਭੌਂਸਲੇ ਦੇ ਇੱਕ ਜਰਨੈਲ ਭਾਸਕਰ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਬੰਗਾਲ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਵਾਰ 20,000 ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਛਾਪੇ ਮਾਰੇ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਕੈਂਪ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸੜਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੱਕ ਅਨਾਜ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡਾਂ

ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ, ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਅਸਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਾਫਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

27 ਬਰਦਵਾਨ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ

ਦੇ ਪੰਡਿਤ, ਵਨੇਸ਼ਵਰ ਵਿਦਿਆਲੰਕਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮਰਾਠੇ 'ਦਇਆ ਦੇ ਕੰਜੂਸ, ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ, ਆਤਮਾ ਦੇ ਭਿਆਨਕ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਪੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਹਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ [ਅਸ਼ੁੱਭ] ਧੂਮਕੇਤੂ ਵਾਂਗ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।'

28

ਬੰਗਾਲੀ ਕਵੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਪੁਰਾਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। 'ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਲੋਕ ਪਾਪ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਰਾਮ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਕੋਈ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਲੋਕ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਸਨ।' ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਨੰਦੀ ਨੂੰ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜਾ ਸ਼ਾਹੂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। 'ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਏਜੰਟ ਭੇਜਣ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਜੋ ਪਾਪੀਆਂ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇ।'

29

ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ:
ਬਰਗੀਆਂ [ਮਰਾਠਿਆਂ] ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਡਰ ਨਾਲ ਭੱਜ ਗਏ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੰਡਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ; ਸੁਨਿਆਰੇ ਤੱਕੜੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ; ਅਤੇ ਮਛੇਰੇ ਆਪਣੇ ਜਾਲਾਂ ਅਤੇ ਡੋਰਾਂ ਨਾਲ - ਸਾਰੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਲੋਕ ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਏ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੌਣ ਗਿਣ ਸਕਦਾ ਸੀ?
ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬਰਗਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਸੜਕ 'ਤੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਬਰਗਿਸ ਤੋਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਈਆਂ। ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਰਾਜਪੂਤ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਕਮਾ ਲਈ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਕੂੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਚੁੱਕ ਰਹੇ ਸਨ; ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਿਸਾਨ ਭੱਜ ਗਏ, ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੀ ਫਸਲ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੀਜ ਆਪਣੇ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਹਲ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ। ਅਤੇ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ, ਨੇ ਸੜਕ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਣੇਪੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।
ਕੁਝ ਲੋਕ ਸੜਕ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜੋ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਰਗੀ ਕਿੱਥੇ ਹਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ - ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਪਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭੱਜਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਵੀ ਭੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।
ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਬਰਗੀ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਲੁੱਟ ਲਈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵੱਢ ਦਿੱਤੇ, ਕੁਝ ਦੇ ਨੱਕ ਅਤੇ ਕੰਨ; ਕੁਝ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਅਤੇ ਗਰਦਨਾਂ ਨਾਲ ਰੱਸੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਮਦਦ ਲਈ ਚੀਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
ਬਰਗੀ ਸਾਰੇ ਘਿਣਾਉਣੇ, ਪਾਪੀ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ।

ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਏ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਬੰਗਲੇ, ਘਾਹ-ਫੂਸ ਦੀਆਂ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੰਦਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਕਰਦੇ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਦੇ ਭਾਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਲੱਤ ਮਾਰੀ। ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਚੀਕਦੇ ਰਹੇ, 'ਸਾਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦਿਓ, ਸਾਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦਿਓ, ਸਾਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦਿਓ।' ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੁਪਏ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ... ਬੰਗਲੇ, ਘਾਹ-ਫੂਸ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਘਰ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ-ਮੰਡਪ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ... ਹਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਂ ਵੈਸ਼ਨਵ ਜਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਦੇਖਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਗਊਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।

30

ਬੰਗਾਲ ਲਈ ਜੋ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਸੁਪਨਾ ਸੀ, ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮੌਕਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਤੋਪਖਾਨੇ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਮਰਾਠਾ ਘੋੜਸਵਾਰ ਬੇਅਸਰ ਸੀ।

31 ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ
ਡੂੰਘੀ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਖਾਈ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਮਰਾਠਾ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੁੱਟੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੜ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸਿਪਾਹੀ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯੂਰਪੀਅਨ ਗੜ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਬਣਾਇਆ: 'ਯੂਰਪੀਅਨ ਸੈਨਿਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਰਾਠੇ ਇੰਨੇ ਸਮਝਦਾਰ ਹਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਲਕੱਤਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਕਿਲਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਰਾਠੇ ਕੀੜੀਆਂ ਜਾਂ ਟਿੱਡੀਆਂ ਵਾਂਗ ਝੁੰਡ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਤਿਮਾਹੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਡਰ ਤੋਂ ਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨ ਆਪਸੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮ ਹਨ।'

32

ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲੋਕ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਰਾਜਵੰਸ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਵਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਬ ਅਤੇ ਰਾਮਦੁਲਾਲ ਡੇ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ।33 ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਆਕਰਸ਼ਣ ਸੀ। ਕਲਕੱਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿੱਜੀ ਉੱਦਮਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪਨਾਹਗਾਹ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬੰਗਾਲੀ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਪਾਰਸੀ,

ਗੁਜਰਾਤੀ ਅਤੇ ਮਾਰਵਾੜੀ ਉੱਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਘਰਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪਾਇਆ।

34 ਇਸ ਵੱਡੀ ਭਾਰਤੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਵਪਾਰੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ
ਸਨ ਜੋ ਨਵਾਬ ਦੇ ਟੈਕਸ ਜਾਲ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੇੜੇ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਫਾਰਸ, ਖਾੜੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਮਲੱਕਾ ਜਲਡਮਰੂ ਰਾਹੀਂ ਚੀਨ ਤੱਕ ਵਪਾਰਕ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਚਲਾਈਆਂ।

35 ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ
ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਪਾਰਕ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਰਸਮੀ ਵਪਾਰਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ, ਜੋ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆ ਭਰ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੈਂਕਰਾਂ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਸੰਦ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

36

ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, 1756 ਤੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਭਿੰਨ ਅਤੇ ਬਹੁਭਾਸ਼ੀ ਆਬਾਦੀ ਸੀ: ਬੰਗਾਲੀਆਂ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਜੈਨ ਮਾਰਵਾੜੀ ਬੈਂਕਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਪੁਰਤਗਾਲੀ, ਅਰਮੀਨੀਆਈ, ਫਾਰਸੀ, ਜਰਮਨ, ਸਵੀਡਿਸ਼ ਅਤੇ ਡੱਚ ਵੀ ਸਨ, ਕੁਝ - ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜਨਗਣਨਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ - ਸੂਝਵਾਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜੀਬ ਹੁਨਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਨ: ਘੜੀਆਂ - ਅਤੇ ਘੜੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ, ਪੇਸਟਰੀ ਕੁੱਕ, ਸੁਨਿਆਰੇ, ਅੰਡਰਟੇਕਰ ਅਤੇ ਵਿੱਗ ਫੈਬਰੀਕੇਟਰ।
ਬਲੈਕ ਟਾਊਨ - ਕਲਕੱਤਾ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਹਿੱਸਾ, ਇਸਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਅਤੇ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ - ਵਾਈਟ ਟਾਊਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਰਾਜਕ, ਗੰਦਾ ਅਤੇ ਦਲਦਲੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਬਸਤੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ। ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਯਾਤਰੀ, ਅਬਦੁਲ ਲਤੀਫ ਸ਼ੁਸ਼ਤਾਰੀ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਯਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਕਲਕੱਤਾ ਨੇ ਹੁਗਲੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਲਈ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਡੱਚ ਜਹਾਜ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। [ਵ੍ਹਾਈਟ ਟਾਊਨ] ਵਿੱਚ ਪੱਥਰ ਜਾਂ ਇੱਟਾਂ ਅਤੇ ਸਟੂਕੋ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ 2-3 ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਘਰ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਗਮਰਮਰ ਵਾਂਗ ਪੇਂਟ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।'
ਘਰ ਸੜਕ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਹਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੇਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਦਰ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਰਾਤ ਨੂੰ ਉੱਪਰਲੇ ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਪੂਰ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਜਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੈ। ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਜਾਂ ਹਾਈਵੇਅਮੈਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਹੋ; ਹਰ ਸਮੇਂ, ਵੱਡੇ ਜਹਾਜ਼ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਚੀਨ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਮਖਮਲੀ ਅਤੇ ਸਾਟਿਨ, ਪੋਰਸਿਲੇਨ ਅਤੇ ਕੱਚ ਦੇ ਸਮਾਨ ਆਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ 1000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਜਹਾਜ਼ ਲੰਗਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਪਤਾਨ ਆਉਣ ਜਾਂ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇਣ ਲਈ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ...

37

ਸ਼ੁਸ਼ਤਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੁਰਾਈਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਣ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ: 'ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਮਨਮਾਨੀ ਬਰਖਾਸਤਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, 'ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਜਾਂ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬੇਨਤੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਲਦੇ- ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਅੰਤਰ-ਵਿਆਹ ਆਮ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਨ: 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭਵਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ, ਦੁਸ਼ਟ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੱਝਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਦਾ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਜਦੋਂ ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁੱਤਰ 4 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'
ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਮੁੰਨਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਛਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰੋੜਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਟੇ ਦਿਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਚਿੱਟਾ ਪਾਊਡਰ ਛਿੜਕਦੇ ਹਨ, ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਬੁੱਢੇ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਨਾ ਤਾਂ ਮਰਦ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਗੁਪਤ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਛੱਡਣਾ ਸੁੰਦਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਦਰਅਸਲ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਯੂਰਪੀਅਨ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਵਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਹੁੰਦੇ ਵੀ ਹਨ, ਇਹ ਵਾਈਨ ਦੇ ਰੰਗ ਦੇ, ਨਰਮ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਨੰਗੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਪੈਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਘੱਟ ਜਨਮੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਘੁਟਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਧਮਕੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਜ਼ਾ ਕਾਬੂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹਨ। ਗਲੀਆਂ ਫੁੱਟਪਾਥਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ-ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।
ਵੇਸਵਾਘਰਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਰਾਤ ਦੀ ਕੀਮਤ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਫਰਨੀਚਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ... ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਅਤਸ਼ਕ [ਸੁਜਾਕ]
- ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਜਿਨਸੀ ਬਿਮਾਰੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੰਡਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਅੰਡਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ - ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਤੱਕ ਫੈਲਦਾ ਹੈ, ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਸੰਕਰਮਿਤ ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦਾ - ਅਤੇ ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਹੈ!

38

ਸ਼ੁਸ਼ਤਾਰੀ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਿਵਾਸੀਆਂ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਪੂਰਬ ਆਏ ਸਨ: ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ

ਉਹ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁੰਦਰਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਪਨੀ ਨੌਕਰ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜੋ ਹਰ ਸਾਲ ਕਲਕੱਤਾ ਆਉਂਦੇ ਸਨ - ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸੂਬਾਈ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਗਰੀਬ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ, ਸਕਾਟ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1745 ਦੇ ਜੈਕੋਬਾਈਟ ਵਿਦਰੋਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ (ਜਾਂ ਦੋਵੇਂ) ਗੁਆ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਪੂਰਬੀ ਸਿਰੇ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਤੋਂ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦਸਤੇ, ਨਿਮਰ ਐਂਗਲੋ-ਆਇਰਿਸ਼ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਪਾਦਰੀਆਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ - ਸਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋਖਮ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਬੇਰੋਕ ਦਲਦਲ ਅਤੇ ਭੜਕਦੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਅਸੰਭਵ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਜੋ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਮੌਤ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ: ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਿਹਤਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਕੱਤਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਾਅ 'ਤੇ ਜਾਂ ਸੀਟੀ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਬਿਮਾਰੀ ਜਾਂ ਵਾਧੂ ਕਾਰਨ ਮੌਤ ਇੱਕ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦੋ-ਤਿਹਾਈ ਨੌਕਰ ਜੋ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਕਦੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ - ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਘੱਟ, ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਸਾਲ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸੈਨਿਕ ਮਰਦੇ ਸਨ।

39 ਮੌਤ ਦੀ
ਨਿਰੰਤਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ: ਉਹ ਕਿਸੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਦੋਸਤ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੋਗ ਮਨਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਲਈ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ - ਉਸਦੇ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਬੱਗੀਆਂ, ਉਸਦੇ ਜੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੇ ਵਿਜ਼ਾਗਾਪਟਮ ਫਰਨੀਚਰ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਦੀ ਬੰਗਾਲੀ ਬੀਬੀ ਵੀ।

40 ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ
ਸ਼ਹਿਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ: ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਰੋਜਰ ਡਰੇਕ ਸਿਰਫ਼ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਕਲਕੱਤਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹਿੰਗਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ: ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਘਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲਗਭਗ £1,000 ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਖਰਚਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ * ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਸਨੀਕ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ਦਾਰ ਸਨ।41 3 ਜਨਵਰੀ 1754 ਨੂੰ, ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਸਕਾਟਿਸ਼, ਸਟੇਅਰ ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਜੋ ਕਿ ਉੱਤਰੀ ਬਰਵਿਕ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ਾ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਪਿਤਾ ਸਰ ਹਿਊ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ, 'ਇੱਥੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਇਸ ਉਦਾਸ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਵੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਇਸਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ... ਮੈਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾਏ ਹਨ।' 'ਚੰਗੀ ਆਰਥਿਕਤਾ' ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ

[redacted]

[redacted]

[redacted]

ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵੀ ਇਸ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੋਂ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਫਰਾਂਸ ਨਾਲ ਜੰਗ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਉਨੰਜਾ ਤੋਪ ਭੇਜੀ, ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਤੁਰੰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। 1756 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਰੇਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰੇ, ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵਾਬ, ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ, 'ਜਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਮਝੋਗੇ।' ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਧਮਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਤਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। 'ਨਵਾਬ ਦੀ ਮੌਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਉਸਦੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਉਲਝਣ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ; ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ, ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਾਲੇ ਉਪਾਅ ਕਰੋ।'

45

1756 ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਡ੍ਰੇਕ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣ ਦੇ ਉਸਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੈਕਟਰੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਲੀਅਮ ਵਾਟਸ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ 'ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ [ਅਲੀਵਰਦੀ] ਸਾਡੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਨੋਟਿਸ ਲਵੇਗਾ... ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਾਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਿਛਲੀ ਛੁੱਟੀ [ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਲਈ] ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਲਾਬੰਦੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'

46

ਪਰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਖੁਫੀਆ ਸੇਵਾ ਡਰੇਕ ਜਾਂ ਵਾਟਸ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਸ਼ਲ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਪੁਰਾਣੇ ਨਵਾਬ, ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ, ਨੂੰ ਡਰੇਕ ਦੇ ਮੁਰੰਮਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਬੇਰਹਿਮ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪੋਤੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਸੀ।

ਮੁਗਲ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ, ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਭਾਗੀਰਥੀ, ਜੋ ਕਿ ਗੰਗਾ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਉੱਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਫ਼ਰ ਸੀ।

ਢਾਕਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਬੁਣਾਈ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜੋ 1756 ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡਾ ਸੀ; ਦਰਅਸਲ, ਕੁਝ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਦੀ ਆਬਾਦੀ ਲਗਭਗ ਲੰਡਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ, ਨਵਾਬ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ 1756 ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਮ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿੰਨਾ ਦੂਰ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਇਹ ਹੁਣ ਬਹਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ। 1740 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਾ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵਾਬ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਮਾਲੀਆ ਭੁਗਤਾਨ ਭੇਜਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਹਮਲੇ ਹੁਣ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਮਾਲੀਆ ਭੁਗਤਾਨ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ, ਜੋ ਕਿ ਮਿਸ਼ਰਤ ਅਰਬ ਅਤੇ ਅਫਸ਼ਰ ਤੁਰਕਮਾਨ ਵਰਗ ਦਾ ਸੀ, 1740 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਤਖਤਾਪਲਟ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਜਗਤ ਸੇਠ ਬੈਂਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੰਡ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰਮਾਈਂਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਗਤ ਸੇਠ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਣਾ ਜਾਂ ਤੋੜ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਤਿੱਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਕਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੇਠਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਦਮੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਣਿਆ ਸੀ: ਅਲੀਵਰਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਾਸਕ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ; ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਮਰੱਥ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਸੀ ਜੋ ਮਰਾਠਾ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਕਦੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਧਾਰਨ ਫੌਜੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੁਆਰਾ, ਪਰ ਬੇਰਹਿਮ ਚਲਾਕੀ ਦੁਆਰਾ ਵੀ

ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ: 1744 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਭਾਸਕਰ ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਰਾਠਾ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਲਈ ਲੁਭਾਇਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੇ ਅਫਗਾਨ ਜਨਰਲ, ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਉਸ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਮਰਾਠਾ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਣੀ ਸੀ।
ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ, ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਸ਼ੀਆ ਦਰਬਾਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਮੁਗਲ ਪਤਨ ਦੀ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਟਾਪੂ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਵਾਸੀ - ਸਿਪਾਹੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ, ਗਾਇਕ, ਨ੍ਰਿਤਕ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ - ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਅਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਹਿੰਸਕ ਗਲੀਆਂ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਗਏ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਅਲੀਵਰਦੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇਰ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਕਲਾਵਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣ ਗਿਆ।

47

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀਪ ਚੰਦ ਅਤੇ ਨਿਧਾ ਮੱਲ ਨੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਅਟੇਲੀਅਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਤੁਰੰਤ ਪਛਾਣਨਯੋਗ ਖੇਤਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਸਥਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹਲ-ਕੰਢੇ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਜੋ ਅੰਬ ਅਤੇ ਕਦੰਬਰ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਨਾਲ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਿਸਾਨ ਹਲ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਤੱਕੜੀ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰੀ ਭਿਆਨਕ, ਬਾਘ ਦੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹੋਏ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਹਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਪਾਲਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਲੰਘਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਪਾਲਮੀਰਾ ਦੇ ਹਥੇਲੀਆਂ, ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਡੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਢਲਾਣਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਪੱਖਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਇੱਕ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੰਦਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਦਾਤਰੀ-ਆਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਹਰਮ ਬਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖਿਸਕ ਗਏ ਜਦੋਂ ਉਹ ਭਾਗੀਰਥੀ ਦੇ ਪਾਰ ਖੁਸ਼ਬਾਗ ਦੇ ਮੁਗਲ ਬਾਗਾਂ ਵੱਲ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ।48
ਇਹਨਾਂ ਦਰਬਾਰੀ ਲਘੂ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਕਿ 1755 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਲੀਵਰਦੀ ਦੇ ਜਵਾਈ ਸ਼ਹਾਮਤ ਜੰਗ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਿਰਾਸਤੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ, ਜਾਂ ਕਲਾਵਾਂਟਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਲ ਦੇ ਦੂਜੇ

ਪਾਸੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀਆਂ ਚਾਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਦਿੱਲੀ ਵੇਸ਼ਿਆ ਹਨ, ਦੁਬਾਰਾ ਫਿਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ।

49

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਖੰਡਰ ਹੋਈਆਂ ਗਲੀਆਂ ਤੋਂ ਹਿਜਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦਾ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁਗਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਨਾਇਕ ਸੀ। ਸੇਰ ਮੁਤਖ਼ੇਰੀਨ, ਜਾਂ ਮਾਡਰਨ ਟਾਈਮਜ਼ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਉਸਦਾ ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਭਾਰਤੀ ਸਰੋਤ, ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਇੱਕ ਬਿੱਲੀ- ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦਾ ਇੱਕ ਆਕਰਸ਼ਕ ਚਿੱਤਰ ਪੇਂਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਭੋਜਨ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ: 'ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵੱਲ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ:'
ਉਹ ਕਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਖਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਅਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਇਨਾਮ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ, ਉਹ ਖੁਦ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੰਗਤ ਸੀ; ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੁਆਰਾ ਬਰਾਬਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ, ਉਤਸੁਕ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਗੁਣ ਜਾਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਹੋਣ ਜੋ ਉਸ ਕੋਲ ਨਾ ਹੋਣ...
ਅਲੀਵਰਦੀ ਖੁਦ ਕਦੇ ਸਿਗਰਟ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕੌਫੀ ਪੀਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ... [ਉਸਦੀ ਸਵੇਰ ਦਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ] ਉਹ ਪੂਰਾ ਘੰਟਾ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਕੇ, ਆਇਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ, ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਮਨਮੋਹਕ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਆਦੇਸ਼ ਜੋੜਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਕਵਾਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ [ਇੱਕ ਵਿਅੰਜਨ] ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਪਰਸ਼ੀਆ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ਾ ਆਇਆ ਸੀ ਜੋ ਚੰਗੀ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਚੰਗਾ ਖਾਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸੁਆਦ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੀ।
ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਮਾਸ, ਮਸਾਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਸੋਈਏ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਤਰੀਕਾ ਖੋਜਦਾ ਸੀ... ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਝਪਕੀ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬੈੱਡ ਵਾਚਮੈਨ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।

50

ਅਲੀਵਰਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਜਨੂੰਨ ਚਿੱਟੀਆਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਬਿੱਲੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਸਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨੇ ਲੱਭਣ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਤੋਹਫ਼ਾ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਣ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।51 ਅਲੀਵਰਦੀ ਨੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਕੰਪਨੀਆਂ 'ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਹੋਈ; ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਉਸਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸ਼ਾਸਨ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉਸ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲਾਭਾਂ

ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਜੋ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ: 'ਵਪਾਰੀ ਰਾਜ ਦੇ ਦਾਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ,' ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ, 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਫਾਇਦਾ ਹਨ।'

52

ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਰਨੈਲ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਯੂਰਪੀ ਲੋਕ ਮਧੂ-ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਛੱਤੇ ਵਾਂਗ ਸਨ, 'ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਦ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੱਤੇ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡੰਗ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ'।

53 ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ
ਨਾ ਕਰਨ: 'ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਕੀ ਬੁਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਾਂ?' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਜ਼ਿੱਦੀ ਅਫਗਾਨ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: 'ਉਸ ਮੈਦਾਨ ਵੱਲ ਦੇਖੋ ਜੋ ਘਾਹ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ; ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਆਦਮੀ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਭੜਕਣ ਵਾਲੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਬੁਝਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਆਵੇਗਾ? ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕੰਨ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੇ।'

54

ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਾਲਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਯੁੱਗ ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯੁੱਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ: ਦੇਸ਼ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸੀ - 1720 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਮਾਲੀਆ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਧਿਆ ਸੀ - ਅਤੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਨਾ 650,000 ਟਨ ਚੌਲ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

55 ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਉਤਪਾਦ -
ਖੰਡ, ਅਫੀਮ ਅਤੇ ਨੀਲ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਦੇ 10 ਲੱਖ ਬੁਣਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੱਪੜਾ - ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰਾਜ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਮਾਣਿਆ। 1753 ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਵਪਾਰੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤੱਕ ਸੋਨਾ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਸਨ 'ਕਈ ਵਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ, ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਚਪੜਾਸੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ'।56 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਲਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ, ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਬੱਦਲ ਸੀ: ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦਾ ਪੋਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਸ, ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਵੀ - ਫ਼ਾਰਸੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਮੁਗਲ, ਫ੍ਰੈਂਚ, ਡੱਚ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ - ਸਿਰਾਜ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵੀ ਚੰਗਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਜੀਨ ਲਾਅ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੋ ਉਸਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੀ, 'ਉਸਦੀ ਸਾਖ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਕਲਪਨਾਯੋਗ ਸੀ।'

ਇਹ ਔਸਤ ਕੱਦ ਵਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ, ਜਿਸਦੀ ਉਮਰ ਲਗਭਗ 24 ਜਾਂ 25 ਸਾਲ ਸੀ... ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਚਲਣੀ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭਿਆਨਕ ਬੇਰਹਿਮੀ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੈਰ-ਯਹੂਦੀ [ਹਿੰਦੂਆਂ] ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਣ ਦੀ ਆਦਤ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਰਾਜ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਕੁਝ ਸੁੰਦਰ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਟੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭੇਜਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਸਕਣ। ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਨਦੀ ਹੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਫੈਰੀ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਟਕਾ ਦੇਵੇ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੀਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਸੌ ਜਾਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ - ਮਰਦਾਂ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ - ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਅਨੰਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੈਰਨਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮਰਨਾ ਯਕੀਨੀ ਸੀ।
ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਮੰਤਰੀ ਜਾਂ ਰਈਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਸਿਰਾਜ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਦਿੰਦਾ। ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ, ਜੋ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣਨਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਬਾਗ਼ ਜਾਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਜ਼ਿਕਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕੰਬ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਡਰ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ... ਇਸ ਬੇਸਮਝ ਨੌਜਵਾਨ ਕੋਲ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਕੋਈ ਅਸਲ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਡਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਕਾਇਰ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਉਹ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਕਾਹਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਿੰਮਤ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ, ਜ਼ਿੱਦੀ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਸੀ। ਉਹ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਉਲੰਘਣਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੀ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਾਰਨ ਦੇ, ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇਜ਼ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਵਿਰੋਧੀ ਜਨੂੰਨ ਦਾ ਹੰਗਾਮਾ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਸੀ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਸਹੁੰਆਂ ਖਾਧੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਸਹੂਲਤ ਨਾਲ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਬਹਾਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ, ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ, ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਘੱਟ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਸਬਕ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਸਿਖਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

57

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਚਿੱਤਰ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ, ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਟਾਫ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਇੱਕ ਸੀਰੀਅਲ ਬਾਇਸੈਕਸੁਅਲ ਬਲਾਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਮਨੋਰੋਗੀ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਸੀ: 'ਉਸਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਸੀ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਸਦੀ ਬੇਵਕੂਫੀ, ਉਸਦੀ ਕਠੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਪਸੰਦ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਲਈ ਸੀ':
ਇਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ... ਆਪਣੀ ਕਾਮਨਾ ਲਈ ਲਗਭਗ ਹਰ ਲਿੰਗ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਖੇਡ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲਿੰਗ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਬੇਪਰਵਾਹ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ... ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਨੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਪੋਤੇ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਗੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਡਰੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਣ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਤੋਂ ਗੁੱਸੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਰੁਖ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਦੂਰ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾੜੇ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਤਨ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰਾਏ ਨਾ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਖੁਦ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਸਿਰਾਜ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਜਬ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਅਯੋਗ ਸੀ, ਸਮਝ ਅਤੇ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਂਝਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ, ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਘਬਰਾਹਟ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਵਿੱਚ, ਨਾ ਹੀ ਬੁਰਾਈ ਅਤੇ ਨੇਕੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਬੇਵਕੂਫੀ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ, ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਠੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲੇਰਿਕ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਯੋਗ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਛੁਰਾ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ... ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਫ਼ਿਰਊਨ ਵਾਂਗ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਰੱਬ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਚਾਵੇ! 58

ਸਿਰਾਜ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਗੰਭੀਰ ਗਲਤੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮਹਾਨ ਬੈਂਕਰਾਂ, ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ, ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸੇਠਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੇ ਅਲੀਵਰਦੀ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਨਾ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ; ਪਰ ਸਿਰਾਜ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਉਲਟ ਕੀਤਾ ਜੋ ਹੁਣ ਬੈਂਕਿੰਗ ਹਾਊਸ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸਨ, ਮਹਿਤਾਬ ਰਾਏ, ਜੋ ਕਿ ਜਗਤ ਸੇਠ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਖਿਤਾਬ ਧਾਰਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਵਰੂਪ ਚੰਦ, ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ 'ਮਹਾਰਾਜਾ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੂਰਨੀਆ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅਤੇ ਲੈਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਿਰਾਜ ਨੇ ਬੈਂਕਰਾਂ ਨੂੰ 30,000,000 ਰੁਪਏ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ;

* ਜਦੋਂ ਮਹਿਤਾਬ ਰਾਏ
ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਿਰਾਜ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਿਆ।

59 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੇ
ਅਨੁਸਾਰ, 'ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਾਗਰਿਕ ਜਗਤ ਸੇਠ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਅਕਸਰ ਮਾਮੂਲੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਵਰਤਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇ ਕੇ ਘਾਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਸੀ ਅਤੇ [ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ] ਹਾਰ ਗਿਆ ਸੀ।'

60 ਇਹ ਇੱਕ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਟਾਲਣ ਵਾਲੀ ਗਲਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ
ਅਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਜਿਸਦਾ ਉਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਵੇਗਾ।
ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸਿਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ 'ਤੇ ਅਜੀਬ ਪਕੜ ਸੀ। ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਪੋਤੇ, ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਚੇਚਕ ਤੋਂ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ ਟਿੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਆਦਮੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ: ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਸਿਆਣਾ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪੋਤਾ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਖੋਟਾ ਸੀ; ਫਿਰ ਵੀ ਅਲੀਵਰਦੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਦੋਂ ਸਿਰਾਜ ਨੇ 1750 ਵਿੱਚ ਅਲੀਵਰਦੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਵੀ ਪਿਆਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ 'ਇੱਕ ਭਾਵੁਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ

ਵਾਰ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ੀ ਉਸ ਆਨੰਦ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸੀ'।

61

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਹ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਸਮਝਦਾਰੀ ਸਮਝੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਉਦਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਵਾਈ, ਨਵਾਜ਼ਿਸ਼ ਖਾਨ, ਜਿਸਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸਦੀ ਵੱਡੀ ਧੀ, ਘਸੀਤੀ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਕਲਪ ਹੁੰਦਾ; ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, 1754 ਵਿੱਚ, ਸਿਰਾਜ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਵਾਰਸ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
1755 ਤੱਕ, ਇਹ ਅਸਲ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਅੱਸੀ ਸਾਲਾ ਨਵਾਬ, ਜਲੋਧਰੀ ਨਾਲ ਪੀੜਤ, ਅੰਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਿੰਤਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿਰਾਜ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਵਾਜ਼ੀਸ਼ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਿਰਾਜ ਹੁਣ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਖੇਡੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੀਨ ਲਾਅ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਫਾਇਦਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਲੀਵਰਦੀ ਆਖਰਕਾਰ ਮਰ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ 'ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਨਫ਼ਰਤ ਤੋਂ ਯਕੀਨਨ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ।'
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਫੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਜੋ ਕਿ ਹੰਗਾਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਅਣਜਾਣ ਸੀ, ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਫਰਨੀਚਰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆਉਂਦਾ ਉਹ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਿਰਾਜ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੱਟ ਜਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਦੇ ਅਯੋਗ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਹ ਸਾਡੇ [ਫ੍ਰੈਂਚਾਂ] ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਫ਼ੀ ਪੱਖਪਾਤੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰੀਏ, ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਸਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਯੋਗਤਾ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਹਿਰਦ ਸਬੰਧ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

62

ਮਾਰਚ 1756 ਵਿੱਚ, ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਹੁਤ ਵਿਗੜ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਹ ਜਲੋਧਰ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਅੱਧਾ ਅਧਰੰਗੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬੁੱਢੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਆਏ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਮਿਲੀ ਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਨਾਟਕ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਮੁਗਲ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਯੋਗੀ ਔਜ਼ਾਰ ਬਣਨ

ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਮਾਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਾਸਕ ਬਣਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਛੱਡਦੇ ਸਨ। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, "ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਨੇ 'ਉਸਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਬਚਤ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਹੜੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਟਕਰਾਅ ਹੋਣ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਖ਼ਤਰਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।" ਉਹ ਪੂਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਉਸਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਬਣੇਗਾ, ਤਾਂ ਹੈਟ-ਮੈਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ।'

63

ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਆਈਆਂ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਕਿ EIC ਨੂੰ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰੰਗੇ ਹੱਥੀਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਅਲੀਵਰਦੀ ਨੇ ਸਿਰਾਜ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਾਲਾ ਜਵਾਬ ਵਾਪਸ ਭੇਜਿਆ, ਅਤੇ ਚੰਦਰਨਗਰ ਵਿਖੇ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਵੰਡ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਵੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਗਵਰਨਰ ਡ੍ਰੇਕ, ਜਿਸਦੀਆਂ ਕਿਲ੍ਹੇਬੰਦੀਆਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਮੂਲੀ ਸਨ, ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਖ ਕੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਗਾੜਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਜਵਾਬ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ: 'ਅਸੀਂ ਇੰਨੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ,' ਡ੍ਰੇਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।
ਇਸ ਸਦੀ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ [ਨਵਾਬ ਦੇ] ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਈ ਸੁਬਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦੇਖਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਾਂ... ਉਹ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮਦਰਾਸ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਹੋਏ ਵੱਡੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜੰਗ ਦੀ ਦਿੱਖ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਜੋ ਦਰਿਆ [ਹੜ੍ਹ] ਦੁਆਰਾ ਵਹਿ ਜਾਣ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸੀ।

64

ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਅਲੀਵਰਦੀ ਨੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਕੂਟਨੀਤੀ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਏਜੰਟ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਡਰੇਕ ਨੂੰ ਸਹੀ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਲਈ ਕਹਿਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ

ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕੰਪਨੀ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।
ਬੁੱਢੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਮੁਰਗੀਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਸੁਲ੍ਹਾ-ਸਫਾਈ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਏ: 'ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਝਗੜੇ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਜ ਸਹਿਮਤੀ ਅਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹੋ, ਤਾਂ ਜੋ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੋ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਝਗੜੇ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਡਿੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਰਹੇਗਾ।'

65

ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ 9 ਅਪ੍ਰੈਲ 1756 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 5 ਵਜੇ ਹੋਈ। ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਦਿਨ ਖੁਸ਼ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਘਸੀਤੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਮਹਿਲ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਉਸਦੇ ਘਰੇਲੂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਏ। ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ, 22 ਮਈ ਨੂੰ, ਸਿਰਾਜ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ 500 ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰਨੀਆ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਭਾਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਏਜੰਟ, ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਜੋ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਨਵੇਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਡਰੇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। "ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੀ ਸਨਮਾਨ ਬਚਿਆ ਹੈ," ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਵਪਾਰੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਤਲੇ ਧੋਣੇ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖੇ ਹਨ, ਰਾਜਦੂਤ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਸ਼ਾਸਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ?" ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ, ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ, ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਰਾਤ ਦੇ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਤਰ ਗਿਆ।'

66

ਈਆਈਸੀ ਫੈਕਟਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਮੈਦਾਨਾਂ 'ਤੇ ਤੇਜ਼ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ; ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਇੱਕ ਰੁਕਾਵਟ ਰਹੀ, ਫੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਕੁਝ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਸੀਮਤ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਫੌਜੀ ਵਿਰੋਧ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਸਿਰਫ 300 ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ 3 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਸਿਰਾਜ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੀਮ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਕਾਰਕਾਂ ਨੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਕਿ 30,000।

67 ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿਰਫ 200 ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ,
ਮੁੱਖ ਕਾਰਕ ਵਿਲੀਅਮ ਵਾਟਸ, ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੋਸਤਾਂ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿ ਨਵਾਬ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।
ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਮਿਸਟਰ ਵਾਟਸ' ਨਬੋਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗੁੱਟਾਂ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਰੁਮਾਲ ਲਪੇਟ ਕੇ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਗੁਲਾਮ ਅਤੇ ਕੈਦੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ [ਸਿਰਾਜ] ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ।'

68 ਵਾਟਸ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਅਤੇ
ਚੀਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ: 'ਤੋਮਰ ਗੁਲਾਮ, ਤੋਮਰ ਗੁਲਾਮ' - 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਲਾਮ।'
ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹਣ 'ਤੇ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੁਰੰਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਗੋਦਾਮਾਂ [ਗੁਦਾਮਾਂ] ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਜਨਤਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ, ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਕੱਟਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੱਕ ਵੱਢਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਬਕ [ਕੋਰੇ] ਮਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ, ਹੋਰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗਣ ਲਈ... ਫਿਰ ਉਸਨੇ [ਸਿਰਾਜ] ਨੇ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਰੱਖਿਆ। ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਕਚੈਰੀ [ਜੇਲ੍ਹ] ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਰਹੇ।

69

ਫੜੇ ਗਏ, ਲੁੱਟੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ 24 ਸਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਵੀ ਸੀ। ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕੀਤੇ ਗਏ ਗੈਰੀਸਨ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਐਲੀਅਟ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਅਪਮਾਨ, ਅਪਮਾਨ ਅਤੇ ਕੈਦ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ।

70

28 ਮਈ ਨੂੰ, ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ਇੱਕ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਵਿਚੋਲੇ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਡ੍ਰੇਕ ਲਈ ਆਖਰੀ ਮੰਗਾਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, 'ਜੇਕਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ, ਆਪਣੇ ਟੋਏ ਭਰੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮੁਰਸ਼ੀਦ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਸੁਬਾ [ਰਾਜਪਾਲ] ਹਾਂ... ਮੈਂ ਉਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿੜ ਹਾਂ...'71 ਸਿਰਾਜ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰ

ਕਰਨ ਜਿਵੇਂ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਲੋਕ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ: ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾ ਵਪਾਰੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਜੋਂ ਵਪਾਰ ਕਰਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮੁਗਲ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ।
ਡਰੇਕ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਆਪਣੀ 70,000 ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਕਲਕੱਤੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਕੰਪਨੀ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਤਾਉਣ ਲਈ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, 1,000 ਮੀਲ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁਗਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਤੀਹਵਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵੀ ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਘਾਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਲਝਣ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੌ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ, ਜਾਟਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਹਾਂਸੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਤਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਾਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਇੱਕ ਮਿਲਣਸਾਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ, 'ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚੰਗਾ', ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਜ਼ਾਤਮਕ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਰਸਤਾ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਖੂਨੀ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਸਫਲਤਾ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

72

ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਅਲੀ ਗੌਹਰ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਸੁੰਦਰ, ਸੁਚੱਜਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸੁਹਜ, ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਵਿੱਚ ਘਾਟ ਸੀ। ਉਹ ਕੋਈ ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕਵੀ ਸੀ; ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਤਲਵਾਰਬਾਜ਼ ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ।
ਜੀਨ ਲਾਅ, ਜਿਸਨੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਬਾਰੇ ਇੰਨੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ: 'ਉਹ ਆਕਰਸ਼ਕ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਔਸਤ ਕੱਦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਪਰ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰੰਗ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ।
ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲਾਭ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੋ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਸਭ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ। ਉਹ ਪੂਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਉਹ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਲਗਾਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲੰਘਦਾ... ਉਹ ਇੱਕ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਹੈ, ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਲਿੰਗੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਅਕਸਰ ਇਹ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

73

ਇਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨੰਗੀ ਹਮਲਾਵਰਤਾ ਅਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤਾਕਤ ਸੁਹਜ ਜਾਂ ਸੁਲ੍ਹਾ-ਸਫਾਈ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਤੀਜੇ ਦਿੰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਕਿਹਾ,
ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੀ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਕਾਰਨ, ਇਹ ਅਰਾਜਕਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਤਭੇਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਤਾਕਤਵਰ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ... ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਦਿਲ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦੇਵੇਗਾ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਦਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹਨ... ਭਰਮ ਅਤੇ ਧੋਖੇ ਦੇ ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ, ਮਹਾਰਾਜ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

74

ਦੋ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲਾ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਨਾਟਕੀ ਸੁੰਗੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਇਲਾਕੇ ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ, ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਵਿਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ਹੁਣ ਇੱਕ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ, ਕਿਲ੍ਹਾਬੰਦ ਗਣਰਾਜ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਮੁਸੀਬਤ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਪਿੰਡ ਗਣਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਟੈਕਸ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿਖਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਕੰਮ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਲਨਾਇਕ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਸੀ ਜੋ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਸਨ, ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ'।75 ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਹਾਂਸੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਬਕਾਏ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਫਿਰ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਕੈਂਪ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਜਨਮ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ 'ਪਿੰਜਰੇ' ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ
- ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਲਾਟਿਨ ਕੁਆਰਟਰ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ

ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲੁੱਟ ਲਏ; ਅਤੇ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਨੇ ਫਾਰਸੀਆਂ, ਅਫਗਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੋਂ ਕੀ ਗੁਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਲੋੜ ਸੀ। ਪਰ 1753 ਵਿੱਚ, ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਲੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਘਰੇਲੂ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰਿਕਵਰੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਮੀਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਅਦਾਲਤੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬ, ਵਜ਼ੀਰ ਸਫਦਰ ਜੰਗ, ਆਪਣੇ ਸਾਬਕਾ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ, ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾ ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਜੋ ਕਿ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਦਾ ਕਿਸ਼ੋਰ ਮਹਾਂ-ਮਾਨਵ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੀ, ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਬਦਲੇ ਵਿਚਕਾਰ ਘਰੇਲੂ ਯੁੱਧ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ, ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਉਪਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭੜਕਿਆ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਲੜਾਈ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਖੰਡਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਵੀ ਸੌਦਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਹਮਲੇ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ, ਆਦਮੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਮੁਸ਼ਾਇਰਿਆਂ [ਕਵਿਤਾ ਪਾਠ] ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਣ: 'ਯੁੱਗ ਦਾ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਨਿਆਂ ਦੇਖੋ!' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਬਘਿਆੜ ਆਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ: ਚਰਵਾਹੇ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ।'

76

ਇਸ ਨਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਿਤਾ, ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ-ਦੀਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤੀ ਅਤੇ ਤਪੱਸਿਆ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਟਿਊਟਰਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਮੁਸਲਿਮ ਸਬਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਖੁਸਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ। ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲਣ-ਮਿਲਣ ਜਾਂ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਤੀਜਾ ਅਚਨਚੇਤੀ ਬੌਧਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ; ਪਰ ਇਹ ਬੇਅੰਤ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖਾ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਸਫਦਰ ਜੰਗ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ, ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।
ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਇਮਾਦ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਤਨਖਾਹ ਮਾਲਕ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਦਾਲਤੀ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।77 'ਸਾਰੀਆਂ ਦਿੱਖਾਂ ਲਈ, ਨੌਜਵਾਨ ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਮਨਮੋਹਕ ਅਤੇ ਮਿਲਣਸਾਰ ਸੁਭਾਅ ਸੀ,' ਜੀਨ ਲਾਅ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਅਤੇ

ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੱਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
ਉਸਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਦਬਦਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ... ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਾਨੀ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਸੀ... ਉਸਦਾ ਆਚਰਣ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਅਤਿ ਚਲਾਕੀ ਅਤੇ ਵਿਦਰੋਹੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਲਾ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਰਗੀ ਸੀ - ਸਿਰਫ਼ ਪਖੰਡ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਉਦੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸਨੂੰ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਜ਼ੀਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

78

ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਦਾ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਗੜ੍ਹ - ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ
- ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਕਦੇ ਵੀ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ, ਜੋ ਕਿ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅਣਗਿਣਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਗੁਆ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।'

79

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਕੋਲ ਅਵਧ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਕਦੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ 'ਉਸਦੇ ਡਿੱਗਣ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਦਮੇ ਅਤੇ ਸੋਗ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ' ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ।

80

ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਦਾਨੀ, ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਨੂੰ ਡੇਗਣ ਦੀ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਮਹਾਨ ਸਰਪ੍ਰਸਤ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖੁਦ ਗੱਦੀਓਂ ਲਾਹੁਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰਗਾਨੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ, ਕੁਦਸੀਆ ਬੇਗਮ, ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰੰਗ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਪਾਏ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਗਰਮ ਸੂਈਆਂ ਨਾਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ, ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨੇ 55 ਸਾਲਾ ਆਲਮਗੀਰ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਤਜਰਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਾਬੂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਲਮਗੀਰ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਗੁਲਾਮ' ਸੀ।81
ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਛੱਬੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਆਲਮਗੀਰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਲਾਤੀਨ 'ਪਿੰਜਰੇ' ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਵਾਰਸ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਵੰਸ਼ ਦੇ ਉੱਚੇ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਦੇ

ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿੱਜੀ ਜਨੂੰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੀ। 'ਆਫ਼ਤਾਬ' ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਹੇਠ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਲੇਖਕ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਸ਼ਿਵ ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਕਾਲੀ ਅਤੇ ਸਰਸਵਤੀ ਲਈ ਭਰਪੂਰ, ਭਾਵੁਕ ਓਡ ਲਿਖੇ; ਉਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੀਵਾਨ (ਸੰਗ੍ਰਹਿ) ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਨਦੀਰਤ-ਏ-ਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅਜਾਇਬ ਅਲ-ਕਸਾਸ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਦਾਸਤਾਨ ਰੋਮਾਂਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ।

82 ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਝੁਕਾਅ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ
ਸੂਫ਼ੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਲਮਗੀਰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਕੱਟੜ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਤੰਗ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਸਜਿਦ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਜੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:
ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਕਾਬਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਕਰੋ, ਓ ਮੁੱਲਾ,
ਜਾਓ ਅਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਬ੍ਰਹਮ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਭੋ।

ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਮਹਾਨ ਸੂਫ਼ੀ ਕੁਤੁਬ-ਉਦ-ਦੀਨ ਬਖ਼ਤਿਆਰ ਖਾਕੀ ਦਾ ਖਾਸ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਰਿਹਾ, ਜਿਸਦਾ ਦਰਗਾਹ ਮਹਿਰੌਲੀ ਦੇ ਮੁਗਲ ਮਾਨਸੂਨ ਰਿਜ਼ੋਰਟ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਸੂਫ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਕਸਰ ਮਾਨਸੂਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ, ਖੁਸ਼ੀ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਤਾਂਘ ਦੇ ਮੌਸਮ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਨਪਸੰਦ ਸੰਤ ਦੀ ਸੂਫ਼ੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਮਨਪਸੰਦ ਰਾਗ, ਜਾਂ ਸੰਗੀਤਕ ਢੰਗ, ਹੁਣ ਗੁਆਚਿਆ ਮਾਨਸੂਨ ਰਾਗ, ਰਾਗ ਗੌਂਡ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ:
ਓ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਸਮ ਆ ਗਿਆ ਹੈ!
ਡੱਡੂ, ਮੋਰ ਅਤੇ ਕੋਇਲ ਬੁਲਾ ਰਹੇ ਹਨ; ਕੋਇਲ ਰੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮੀਂਹ ਅਤੇ ਪਾਣੀ, ਗਰਜ ਦੀ ਗਰਜ ਅਤੇ ਬੱਦਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੀਣ ਲਈ ਤਰਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਬਿਜਲੀ ਚਮਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ; ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ, ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੌਵੇਂਗਾ?

83

ਹਰੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਖੁਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਬੱਦਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ
ਇਹ ਕੰਗਾਲ ਸੁਆਮੀ ਕੁਤੁਬ-ਉਦ-ਦੀਨ ਤੋਂ ਵਰਦਾਨ ਮੰਗਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

84

ਫਿਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਸੂਫ਼ੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਉਸੇ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਕ੍ਰਾਊਨ ਪ੍ਰਿੰਸ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਈਰਖਾ ਨੂੰ ਲੁਕਾਇਆ ਨਹੀਂ: ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ, 'ਜਿਸਦਾ ਦਿਲ ਦੁਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਆਨੰਦ

[redacted] [redacted] [redacted] [

'ਪਕਾਏ ਹੋਏ ਪਕਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਟ੍ਰੇਆਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗਮਲੇ ਅਤੇ ਪਾਨ ਦੇ ਡੱਬੇ', ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। 87 ਪਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਵਧਦੀ ਸ਼ੱਕੀ, ਨੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਕਦੇ ਸੂਫੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

88

‘ਇਮਾਦ ਅਲ-ਮੁਲਕ ਨੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ,’ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। ‘ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਹਨਾਂ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਚਾਪਲੂਸੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਲਿਆ ਹੈ।’
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਝ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਲੀਆ-ਅਸਟੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਟੈਕਸ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਪੈਦਲ ਅਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਗਾਰਡ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਟਿਕਾਣਿਆਂ, ਟਾਵਰ-ਬੈਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਕਿਲਾਬੰਦ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਜੇਜ਼ੈਲ-ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਮਸਕੇਟੀਅਰ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਰਾਕੇਟ ਆਪਰੇਟਰ ਅਤੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਲਗਾਏ।
ਇੱਕ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਤੱਕ ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਝੂਠੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਉਲਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ; ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਿਨ, ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਦਰਗਾਹ, ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪਨਾਹਗਾਹ [ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ] ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਮਨਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਪਾਰ ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਵੱਲ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਚਾਰੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਅੰਗੂਠੀ ਇੱਕ ਉਂਗਲੀ ਨੂੰ ਘੇਰਦੀ ਹੈ। ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਜਾਹਿਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਾਰਡ ਆਫ਼ ਆਨਰ ਵਜੋਂ, ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਹਵੇਲੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਕੁਝ ਕੰਧਾਂ ਤੋੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

89

ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਕੋਲ 'ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਹੀ ਆਦਮੀ ਬਚੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ'।
ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ, ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵੱਲ ਵਧੇ, ਜਿੱਥੇ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਦਰਾੜ ਸੀ ਜੋ ਨਦੀ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੌਰਾਨ ਇੰਨੀ ਨਿੱਜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਇਕਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਕੱਟ ਲਈ ਹੁੰਦੀ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਦੇਖ ਕੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੀੜ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਹ ਨਿਡਰ ਫੌਜ ਮੁੜੀ, ਆਪਣੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਭੱਜ ਪਈ, ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜੰਗ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਭੱਜਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।

90

ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ, ਗਿਣਤੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ: ਉਸ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ 400 ਸਾਥੀ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਕੋਲ 1,500 ਤੋਂ ਵੱਧ ਫ਼ੌਜਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਠ

ਯੂਰਪੀਅਨ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜੋ ਨਵੀਨਤਮ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ; ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਨੇਸਾ, ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਧਨੁਸ਼' ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ।

91

'ਫਿਰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਅਤੇ ਅਲੀ ਆਜ਼ਮ ਖਾਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸਨ, ਨੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਲੜਨ ਲਈ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ':
ਆਓ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੀਏ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰੀਏ। ਜੇ ਸਫਲ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਖੋਪੜੀਆਂ ਅਤੇ ਗਰਦਨਾਂ ਤੋੜ ਦੇਵਾਂਗੇ, ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਬਚ ਨਿਕਲਾਂਗੇ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਅਸੀਂ ਸਦੀਵੀ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ, ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਕੁਝ ਨਿਡਰ ਲੜਾਕਿਆਂ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨ ਲਈ ਉੱਠਿਆ, ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢ ਸੁੱਟਿਆ। ਕੱਟ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਬਚਾਅ ਲਈ ਆਈ: ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਭੱਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪਰ ਗਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਸਮੇਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅਲੀ ਆਜ਼ਮ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਿਆ: 'ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਅਣਗਿਣਤ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਰੋਤ ਬਣਨਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਨ ਸਾਡੀ ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਭੱਜੋ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰੋ; ਮੈਂ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਂ ਲੜਾਂਗਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਚਣ ਲਈ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਾਂਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਵੀ!' ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗਰਜਦੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਕਈ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ; ਕਈ ਵਾਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।
ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ; ਉਹ ਆਖਰਕਾਰ ਆਪਣੇ [ਮਰਾਠਾ] ਦੋਸਤ, ਅਥਿਲ ਰਾਓ ਦੇ ਫੌਜੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਲਈ ਤੰਬੂ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਫਾਰੂਖਾਬਾਦ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ 3 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ-ਭੇਂਟ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

* ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਰੋਹਿਲਾ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚਲਾ
ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਲਦੀ ਕੀਤੀ, ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ।

92

ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਸਦੇ ਹੋਰ ਸਮਰਥਕ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਆਉਣਗੇ। ਹੁਣ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇਗਾ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਨੇ 'ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ [ਪੂਰਬ] ਦਾ ਚਾਰਜ ਸੰਭਾਲ ਸਕੇ ਜੋ ਕਿ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਸਨ'।93 ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰਾਂ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਹੀ ਬਕਾਇਆ ਭੇਜਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 'ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ,' ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜੋ ਜੰਗਲੀ ਬੂਟੀ ਅਤੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

[redacted] [redacted] [redacted] [

ਖਾਸ ਕਰਕੇ, ਰਾਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਬਦਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੀ।

* ਇਹਨਾਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ: £1.25 ਅਤੇ £2 ਮਿਲੀਅਨ = £130 ਮਿਲੀਅਨ ਅਤੇ £210 ਮਿਲੀਅਨ ਅੱਜ; £1 ਮਿਲੀਅਨ = £105 ਮਿਲੀਅਨ; £8 ਮਿਲੀਅਨ = £840 ਮਿਲੀਅਨ; £3.2 ਮਿਲੀਅਨ = £336 ਮਿਲੀਅਨ; £1.1 ਮਿਲੀਅਨ = £115 ਮਿਲੀਅਨ; £6 ਮਿਲੀਅਨ = £630 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ £4 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ।
* ਰੈਵਰੈਂਡ ਨੇਵਿਲ ਮਾਸਕੇਲੀਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਦਾਵਾ ਸੋਬੇਲ ਦੀ ਬੈਸਟਸੈਲਰ ਕਿਤਾਬ "ਲੌਂਗਿਟਿਊਡ: ਦ ਸਟੋਰੀ ਆਫ਼ ਏ ਲੋਨ ਜੀਨੀਅਸ ਹੂ ਸੋਲਵਡ ਦ ਗ੍ਰੇਟੈਸਟ ਸਾਇੰਟਿਫਿਕ ਪ੍ਰੋਬਲਮ ਆਫ਼ ਹਿਜ਼ ਟਾਈਮ", ਲੰਡਨ, 1995 ਦਾ ਖਲਨਾਇਕ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਮਾਸਕੇਲੀਨ ਨੂੰ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਆਲੋਚਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, 'ਇੱਕ ਸੁਸਤ ਪਰ ਈਰਖਾਲੂ ਅਤੇ ਘਮੰਡੀ ਕੈਂਬਰਿਜ-ਸਿਖਿਅਤ ਪਾਦਰੀ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਕੁਲੀਨਤਾ ਅਤੇ ਮਕੈਨੀਕਲ ਕਾਢ ਉੱਤੇ ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਉਸਨੂੰ ਯੌਰਕਸ਼ਾਇਰ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ ਅਤੇ ਲਿੰਕਨਸ਼ਾਇਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ [ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਨਾਇਕ, ਜੌਨ] ਹੈਰੀਸਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪੱਖਪਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਈਰਖਾਲੂ, ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਰੁਕਾਵਟ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਿਰਾਦਰਪੂਰਨ ਨਿਰਣੇ ਉੱਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਨੂੰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।'
† ਉਦਾਰ ਸਟਾਕ ਲਾਭਅੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਜੋ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੀ ਪਈ, ਉਹ ਸੀ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ: ਯਾਨੀ ਕਿ, ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਾਭਦਾਇਕ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ। ਇਹ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ EIC ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਰਾਇਲ ਨੇਵੀ ਦੇ ਬੇੜੇ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਭੇਜਣ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਸੀ।
* ਅੱਜ ਲਗਭਗ £19 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ £105,000।
* ਅੱਜ £390 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ ਲਗਭਗ £4 ਮਿਲੀਅਨ।

3

ਲੁੱਟ ਦੇ ਝਾੜੂ ਨਾਲ ਝਾੜੂ ਮਾਰਨਾ
ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਗਤੀ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਦਨਾਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚੱਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਕਸਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਸਨ; ਪਰ ਸਿਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ, ਬੰਗਾਲੀ ਜੂਨ ਦੀ ਭਿੱਜਦੀ ਗਰਮ ਖੰਡੀ ਗਰਮੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 130 ਮੀਲ ਤੈਅ ਕੀਤਾ।
ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਗਵਰਨਰ ਡਰੇਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਂ ਨਵਾਬ ਸਿਰਫ਼ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਉਸਦੀ ਬੁੱਧੀ ਇੰਨੀ ਮਾੜੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਭਾਵੇਂ ਸਿਰਾਜ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉਸਦੇ ਬਾਹਰੀ ਬਚਾਅ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਨ। ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਖੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੁਸੰਗਤ ਰੱਖਿਆ ਰਣਨੀਤੀ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਸਿਰਾਜ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਫੌਜ 13 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਮਦਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉੱਤਰੀ ਉਪਨਗਰਾਂ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਖਾਈ ਵੱਲ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੀ ਵੇਖੀ ਗਈ।
ਡ੍ਰੇਕ ਸਿਰਫ਼ ਅਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਵੀ ਸੀ। ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਨਾਗਰਿਕ, ਜਿਸਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਵਿਲੀਅਮ ਟੂਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਡ੍ਰੇਕ ਇੰਨਾ ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਸੰਗਤ ਬਚਾਅ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਸੀ: 'ਸ਼੍ਰੀ ਡ੍ਰੇਕ ਦਾ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਆਚਰਣ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਬਹੁਤ ਦੋਸ਼ੀ ਰਿਹਾ ਸੀ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਉਸ ਬੇਸਮਝ (ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਨਾ ਕਹਿਣ ਲਈ) ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਪਰਾਧ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਬੁਰਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹਰ ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸਮਝ ਵਾਲਾ

[redacted] [redacted] [redacted] [

'ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੰਗੀ' ਉਦੋਂ ਘੱਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ 16 ਜੂਨ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਰੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਾਈ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਭਾਰੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾਲ ਭਜਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ, ਵੀਹ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ 'ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ, [ਮੁਗਲ ਐਡਵਾਂਸ ਗਾਰਡ ਦਾ] ਪੂਰਾ ਸਰੀਰ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਝੁਕ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਲੈਕ ਟਾਊਨ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਵਾਲੀ ਖਾਈ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸਦੀ ਹੱਦ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੰਘਣਯੋਗ ਸੀ, ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ'।

6

ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਬਲੈਕ ਟਾਊਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ: 'ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਾਡੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ, ਹਰ ਘਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ... ਇਸ ਰਾਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕ ਵੱਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਲੁੱਟਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।'

7 ਗੈਰੀਸਨ ਨੇ ਬਲੈਕ ਟਾਊਨ ਦੀ
ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਜਾਂ ਡਰੇ ਹੋਏ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਈ, ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸਟਾਫ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ, ਗੈਰੀਸਨ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਲਾਸਕਰ, ਗੋਲੀ ਅਤੇ ਪਾਊਡਰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕੂਲੀ, ਬੈਟਰੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਰਖਾਣ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਜਾਂ ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣ ਲਈ ਰਸੋਈਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
18 ਤਰੀਕ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਘਰ-ਘਰ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਗੀ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਿਰਾਜ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉੱਥੇ, ਦੁਪਹਿਰ 3 ਵਜੇ, ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ: 'ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟੀਮ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਛੇ ਘੰਟਿਆਂ ਤੱਕ ਇਸਦਾ ਬਚਾਅ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਦਮੀ ਜ਼ਖਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।' ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ, ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰੇਟ ਟੈਂਕ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉੱਤਰੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਬੈਟਰੀਆਂ ਹੁਣ ਦੋਵੇਂ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜਲਦੀ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲਾਈਨ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ: 'ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ,' ਕੈਪਟਨ ਗ੍ਰਾਂਟ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।

ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਬੈਟਰੀਆਂ ਇੰਨੀਆਂ ਅਚਾਨਕ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੇ ਘਾਤਕ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਣਗੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਚਰਚ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਬੰਦੂਕਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ, ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂਕਿ [ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ] ਗੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਪੇਟ ਬਹੁਤ ਨੀਵੇਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਬਜ਼ ਇੰਨੇ ਚੌੜੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰੇਤ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਸ ਨੁਕਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੰਨੇ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਮਿਲਿਟੀਆ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਤਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਇੰਨੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ।

8

ਦੇਰ ਰਾਤ ਹੋਈ ਇੱਕ ਜੰਗੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੇ ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਗੋਲਾ-ਬਾਰੂਦ ਬਚਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਸਿਪਾਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਥੱਕ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸਨ: 'ਸਾਡੇ ਅੱਧੇ ਆਦਮੀ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਕੋਈ ਰਸਦ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਅਲਾਰਮ 'ਤੇ ਢੋਲ ਤਿੰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਾਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ।'

9

'ਹੁਣ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ,' ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ ਦੇ ਡੇਵਿਡ ਰੈਨੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।
ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੀ... ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਿੰਨੀ ਭੰਬਲਭੂਸਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਫੌਜ ਅਤੇ ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਲੜਨਗੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਹੁਣ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਡੀ ਗੈਰੀਸਨ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਰਸੋਈਆ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਸਦਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਬੁੜਬੁੜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਉੱਥੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣਾ ਰਸਦ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਣ। ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਹੇਠ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਗੈਰੀਸਨ ਕਾਫ਼ੀ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਬਹੁਤ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਈ ਅਫਸਰਾਂ 'ਤੇ ਸੰਗੀਨੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਸਨ।
ਹੁਣ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜਹਾਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਭੇਜਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਗਭਗ 12 ਵਜੇ [ਅੱਧੀ ਰਾਤ] ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਗੋਦਾਮਾਂ [ਗੁਦਾਮਾਂ] ਦੀ ਰੇਂਜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੌੜੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਰੰਤ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰਦੇ [ਦੀਵਾਰ] ਤੱਕ ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ। ਹੁਣ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਜਾਂ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰਨੇਡ ਸੁੱਟੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

10

ਅਗਲੇ ਦਿਨ, 19 ਤਰੀਕ ਨੂੰ, ਵਿਰੋਧ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਬਰਾਹਟ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਜਰਨੈਲ, ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਆਪਣੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੋਲਾ-ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਬਚੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡਣ

ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਲੰਗਰ ਕੀਤੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ। ਦੁਪਹਿਰ 2 ਵਜੇ ਤੱਕ, ਜਦੋਂ ਕੌਂਸਲ ਅਜੇ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੌਂਸਲ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤੋਪ ਦਾ ਗੋਲਾ ਫਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੀਟਿੰਗ 'ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ, ਉਲਝਣ, ਹੰਗਾਮੇ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਨਾਲ' ਟੁੱਟ ਗਈ।

11 ਮਨੋਬਲ ਹੁਣ ਸਭ ਤੋਂ
ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਸ਼ਰਾਬ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਾਲਾ ਨਿਕਾਸੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅੱਗ ਦੇ ਤੀਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ, ਇੱਕ ਜਹਾਜ਼, ਡੋਡਾਲੀ, ਅੱਗ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਰਿਆ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਦੂਜੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਡਰ ਗਏ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੱਜ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਨਾਰੇ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਏ। ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਰ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਪਲਟ ਗਈਆਂ।
ਉਸ ਸਮੇਂ, 'ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਵੀ ਫੈਕਟਰੀ ਛੱਡਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਏ। ਇਸ ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਫੈਕਟਰੀ ਛੱਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਵਰਨਰ ਸ਼੍ਰੀ ਡਰੇਕ... [ਅਤੇ] ਕਮਾਂਡੈਂਟ ਮਿਨਚਿਨ... ਇਸ ਗਲਤ-ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਹੰਗਾਮੇ ਅਤੇ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਾਇਆ।'

12 ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸਾਰੇ ਜਹਾਜ਼ ਲੰਗਰ ਤੋਂ ਭਾਰੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਬਨ
ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਤੱਟ ਵੱਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।
'ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮਿਸਟਰ ਡਰੇਕ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ।'

ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲਈ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਸ ਬੇਚੈਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨਾਲ ਲੜਿਆ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਊਡਰ ਅਤੇ ਗੋਲਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦਾ ਕੌੜਾ ਪਿਆਲਾ ਪੀ ਲਿਆ; ਕੁਝ ਹੋਰ, ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਫੜੇ ਗਏ, ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ।

13

ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਗੈਰੀਸਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿੰਸ ਜਾਰਜ 'ਤੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਲੰਗਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਜਹਾਜ਼ ਘੱਟ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਟਕਰਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਹਿੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। 'ਸਾਰੇ ਰਿਟਰੀਟ ਨੂੰ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਕੇ, ਬਾਕੀ ਬਚੇ

ਡਿਫੈਂਡਰਾਂ ਨੇ ਗੇਟ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਵੇਚਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਲੜੇ।'

14

ਡਬਲਿਨ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ ਜੌਨ ਜ਼ੈਫਨੀਆ ਹੋਲਵੈਲ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ, ਗੈਰੀਸਨ ਦੇ ਲਗਭਗ 150 ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਮੈਂਬਰ ਜੋ ਭੱਜਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਵੇਰ ਲਈ ਵਿਰੋਧ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਪਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੈਪਟਨ ਗ੍ਰਾਂਟ ਨੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਰਪਸ਼ੂਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੰਬੇ ਬੈਰਲ ਵਾਲੇ ਜੈਜ਼ਾਈਲਾਂ ਨਾਲ ਚਰਚ ਟਾਵਰ ਦੇ ਸਮਤਲ ਪੈਰਾਪੇਟ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ, 'ਜੋ ਕਿ ਕੰਧਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਗੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇੰਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਉਹ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਸਾਡੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਚੇ ਹੋਏ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਤੱਕ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪਿਸਤੌਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।'

15

ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਜੋ ਬਚੇ ਸਨ ਉਹ 'ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਥੱਕ ਗਏ ਸਨ'। ਕੰਧ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਸੌ ਲੜਾਕੂ ਬਚੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ, 'ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਲਗਭਗ 4 ਵਜੇ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੋਲਵੈਲ ਨੇ ਜੰਗਬੰਦੀ ਦਾ ਝੰਡਾ ਦਿਖਾਇਆ, ਅਤੇ ਗੈਰੀਸਨ ਨੂੰ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।'
ਜਿਸ 'ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਕਪਾਹ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀਆਂ ਗੱਠਾਂ ਨਾਲ ਬੰਦ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਸਾਡੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਚੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ, ਕੁਝ ਪਿਛਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਏ, ਕੁਝ ਇੱਕ ਕਿਸ਼ਤੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਕਿ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਅੱਧੀ ਤੈਰਦੀ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਸੁੱਕੀ ਪਈ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਭਰ ਗਈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਉਤਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

16

ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸਿਰਾਜ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਹੁਣ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ: 'ਫੈਕਟਰੀ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ ਸੀ,' ਜੌਨ ਕੁੱਕ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, 'ਜਿਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਂ ਗੁਆਏ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਸਨ; ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਸਾਡੀਆਂ ਘੜੀਆਂ, ਬਕਲਾਂ, ਬਟਨ ਆਦਿ ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ

ਅਪਾਰਟਮੈਂਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪਏ ਚੌੜੇ ਕੱਪੜੇ, ਕੋਰਲ ਦੇ ਸੰਦੂਕ, ਪਲੇਟ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੂਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ ਸਨ।'

17

ਉਸ ਸ਼ਾਮ, 'ਕਲਕੱਤਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਦੇ ਝਾੜੂ ਨਾਲ ਝੰਜੋੜਨ' ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨਵੇਂ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਕੂੜੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

18 ਉਸਨੇ
ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਇਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਲਕੱਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਇਮਾਮ ਅਲੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਅਲੀਨਗਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ - ਜੋ ਕਿ ਸ਼ੀਆ ਸ਼ਾਸਿਤ ਸੂਬੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਦਰਬਾਰੀ, ਰਾਜਾ ਮਾਣਿਕਚੰਦ ਨੂੰ ਅਲੀਨਗਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰੱਖਿਅਕ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਘਰ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਉਹ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਨੂੰ 'ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ' ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਘਿਣਾਉਣੇ ਡਰੇਕ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

19 'ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਇੰਨੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ
ਗੈਰੀਸਨ ਲੱਭ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਜਾਪਦਾ ਸੀ,' ਇੱਕ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ, 'ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਸ਼੍ਰੀ ਡਰੇਕ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਿਸਟਰ ਹੋਲਵੈਲ ਨੂੰ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ 'ਤੇ, ਨਾਬੋਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੁਖੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।'

20 ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ
ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ।
ਹੁਣ ਤੱਕ, ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕੀਤੇ ਗਏ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਮਿਆਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ: ਕੋਈ ਤੁਰੰਤ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਸੰਖੇਪ ਫਾਂਸੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਸੂਲੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਸਿਰ ਕਲਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਤਸੀਹੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਇਹ ਸਭ ਮੁਗਲ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ, ਬਾਗ਼ੀ ਪਰਜਾ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਆਮ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਟੁੱਟਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ।
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਗੈਰੀਸਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਜੇ ਵੀ ਅੰਨ੍ਹੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਜਿਸਦਾ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਪਿਸਤੌਲ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਗਲ ਲੁਟੇਰੇ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਤੁਰੰਤ ਸੁਰ ਬਦਲ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸਜ਼ਾ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਅਠਾਰਾਂ ਫੁੱਟ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਚੌਦਾਂ ਫੁੱਟ ਦਸ ਇੰਚ ਚੌੜੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਖਿੜਕੀ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਹਵਾ ਅਤੇ ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਸੀ। ਕੋਠੜੀ ਨੂੰ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ, ਮੁਗਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ,

ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ 'ਲਗਭਗ 100 ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ਉਸ ਦਿਨ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਪੰਜੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਮ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਰ ਗਏ।'

21

ਗਿਣਤੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਬਹਿਸ ਹੋਈ ਹੈ: ਹਾਲਵੈਲ, ਜਿਸਨੇ 1758 ਵਿੱਚ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੰਗੀਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਘਟਨਾ ਦੀ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਔਰਤ ਅਤੇ 145 ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 123 ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

22 ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤਿਕਥਨੀ
ਸੀ। ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਿਹਨਤੀ ਹਾਲੀਆ ਸਰਵੇਖਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ 64 ਲੋਕ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਅਤੇ 21 ਬਚ ਗਏ। ਜਿਹੜੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰੀ ਬਰਵਿਕ ਦਾ ਉਨ੍ਹੀ ਸਾਲਾ ਸਟੇਅਰ ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਸੀ, ਜੋ ਸਿਰਫ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੀ ਲਾਗਤ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਬਣਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਸਹੀ ਅੰਕੜੇ ਜੋ ਵੀ ਹੋਣ, ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 150 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਰਬਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਕਿਉਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ, ਸਮਕਾਲੀ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਲੈਕ ਹੋਲ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਸਮੇਤ ਕਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ, ਇਸਦੇ ਬੇਰਹਿਮ ਗੈਰੀਸਨ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹ ਸੀ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਤ ਕਰਦਾ ਸੀ।

23

ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਪਤਨ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੈਮਾਨਾ ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸਨੇ ਲਗਭਗ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ: ਵਿਲੀਅਮ ਲਿੰਡਸੇ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਰਾਬਰਟ ਓਰਮ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਹ 'ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਭੰਗ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ... ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੰਬਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਨਿੱਜੀ ਸੱਜਣ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਲਈ। ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜੋ ਵੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਓਨੀ ਹੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਜਿੰਨੀ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇੱਥੇ ਵਸੇ ਸੀ।'

24

ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਜਾਨਾਂ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਦਮਾ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨ ਜਿਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ EIC ਲਈ ਇੱਕ ਆਰਥਿਕ ਸਰੀਰਕ ਝਟਕਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਸਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਤਮ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਸੀ: 'ਮੈਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਵਾਲੇ ਮਾਮਲੇ ਨਾਲ ਕੀ ਗੁਆਇਆ ਹੈ,' ਕੈਪਟਨ ਰੈਨੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਪਰ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮੌਜੂਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਗੇ, ਜੇਕਰ ਤੁਰੰਤ ਮੁੜ ਵਸੇਬਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।'
ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਹੁਣ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਮਾਲ-ਮਾਲ ਵਿਕਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਅਗਲੇ ਸੀਜ਼ਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਮਕੀਨ ਅਤੇ ਕੱਚੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ, ਹੁਣ ਡੱਚ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਪ੍ਰਸ਼ੀਅਨ ਅਤੇ ਡੈਨਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਖਰੀਦਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਾਕਾ ਦੇ ਮਲਮਲ... ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਵੱਡੇ ਨੁਕਸਾਨ ਲਈ।
ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਅਤੇ ਮਾਲਾਬਾਰ ਦਾ ਤੱਟ, ਫਾਰਸ ਦੀ ਖਾੜੀ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸਾਗਰ, ਸਗੋਂ ਮਨੀਲਾ, ਚੀਨ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਦਾ ਤੱਟ ਵੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਕਪਾਹ, ਮਿਰਚ, ਦਵਾਈਆਂ, ਫਲ, ਚੰਕ, ਕਾਉਰੀ, ਟੀਨ ਆਦਿ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸਨ: ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੱਚਾ ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਤਪਾਦ, ਅਫੀਮ, ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ, ਚੌਲ, ਅਦਰਕ, ਹਲਦੀ, ਲੰਬੀ ਮਿਰਚ ਆਦਿ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ।

25

ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਪਤਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ, ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਬੇਨਤੀ, 14 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮਦਰਾਸ ਪਹੁੰਚੀ। ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਮਹੀਨਾ ਬਾਅਦ, 16 ਅਗਸਤ ਨੂੰ, ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ 'ਤੇ ਸਫਲ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਪਹੁੰਚੀ। ਆਮ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਦਰਾਸ ਸ਼ਾਇਦ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਇੱਕ ਵਫ਼ਦ ਭੇਜਦਾ, ਗੱਲਬਾਤ ਹੁੰਦੀ, ਮੁਆਫ਼ੀ ਅਤੇ ਭਰੋਸਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਚੱਲਦਾ, ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ। ਪਰ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਚੰਗੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੌਕਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਕਲਪ ਸੀ।

ਕਿਉਂਕਿ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਚਾਹਿਆ, ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਰਾਇਲ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਫੋਰਟ ਸੇਂਟ ਡੇਵਿਡ ਵਿਖੇ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਤੱਟ 'ਤੇ ਐਡਮਿਰਲ ਵਾਟਸਨ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅਤੇ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਫਲੋਟੀਲਾ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਫੋਰਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਫ੍ਰੈਂਚਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈਆਂ ਚਰਚਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਦਰਾਸ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਕਈ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੋਰਟ ਲੋਰੀਐਂਟ ਤੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਫ੍ਰੈਂਚ ਫਲੋਟੀਲਾ ਤੋਂ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਿਨ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਈ ਕੌਂਸਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ, ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਵਪਾਰਕ ਸਟੇਸ਼ਨ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਦੂਜਾ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਜੋਖਮ ਲੈਣਾ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ।
ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਐਡਮਿਰਲ ਵਾਟਸਨ, ਕ੍ਰਾਊਨ ਦੇ ਇੱਕ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੇਵਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਫ੍ਰੈਂਚਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਤਾਕਤਵਰਾਂ ਤੋਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ। ਪਰ ਕਲਾਈਵ ਆਪਣਾ ਵੱਡਾ ਮੌਕਾ ਗੁਆਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਟਾਕ ਵਿੱਚ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਾਫ਼ੀ ਰਕਮ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਮਲਾਵਰ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਕੌਂਸਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਵਾਟਸਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫ੍ਰੀਗੇਟ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਵਾਟਸਨ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ੋਰ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸੂਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੱਕ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਜੋਖਮ ਲੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘੱਟ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਾ ਛੱਡੇ ਬਿਨਾਂ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਮਿਲੇਗੀ।26
ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਇੱਕ ਜੇਤੂ ਕਲਾਈਵ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ: 'ਇਹ ਮੁਹਿੰਮ, ਜੇਕਰ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਉੱਦਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਮਹਾਨ ਤਾਕਤਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।' ਲੀਡਨਹਾਲ ਸਟਰੀਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਪੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਹੰਕਾਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ: 'ਮਾਣਯੋਗ ਸੱਜਣੋ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੂਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਲਕੱਤਾ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਅਤੇ

ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀਆਂ ਬਦਕਿਸਮਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣੋਗੇ।'
ਹਰ ਛਾਤੀ ਦੁੱਖ, ਦਹਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ... ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਭਰੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਸਹੀ ਸਮਝਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇੱਕ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ, ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ ਗਈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਸਕੁਐਡਰਨ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਰਜਾ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਪਮਾਨ ਅਤੇ ਬਰਬਰਤਾ ਲਈ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਮੁਹਿੰਮ ਸਿਰਫ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਅਤੇ ਸਥਾਈ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੈਟਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

27

ਮਦਰਾਸ ਦੀ ਚੋਣ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ਕਲਾਈਵ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ: 'ਸਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ,' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਨਾ ਸਿਰਫ਼ [EIC ਦੇ ਬੰਗਾਲ] ਬਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਿਹਤਰ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਹਥਿਆਰ ਦਾ ਭਾਰੀ ਭਾਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਅਤੇ ਜ਼ਬਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ।'

28

ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ, ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਫਿੱਟ ਕਰਨ, ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਲੋਡ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਟੋਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। 785 ਯੂਰਪੀਅਨ ਫੌਜਾਂ, 940 ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ 300 ਮਰੀਨ ਦੀ ਰਾਹਤ ਫੋਰਸ, ਜੋ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਫੋਰਸ ਸੀ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ 13 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ। ਪਰ ਉਹੀ ਤੇਜ਼ ਮੌਨਸੂਨ ਹਵਾਵਾਂ ਜੋ ਵਾਟਸਨ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਗੀਆਂ, ਪੂਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਡੁੱਬਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀ, ਬੇੜਾ ਤੁਰੰਤ ਖਿੰਡ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਜਹਾਜ਼ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਤੱਕ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਉਡਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵਾਟਸਨ ਦੇ ਫਲੈਗਸ਼ਿਪ, ਕੈਂਟ ਨੂੰ ਉਸ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਛੇ ਹਫ਼ਤੇ ਲੱਗੇ ਜਿੱਥੇ ਕਲਾਈਵ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗੰਗਾ ਦੇ ਗਾਦ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਸਕਿਆ।29
9 ਦਸੰਬਰ ਤੱਕ ਟਾਸਕ ਫੋਰਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਹਾਜ਼, ਘੱਟ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਹੁਗਲੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੱਕ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਅੱਧੇ ਸਿਪਾਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਈ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਕਰਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕੋਪ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਛੇ

[30]

[31]

[32]

ਜਿਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਮਾਰਚ ਕੀਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਲਿਜਾਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਗਣਨਾ 200 ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ, 4 ਜਿਮੀਦਾਰ ਅਤੇ 1 ਹਾਥੀ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ [ਰਾਜਾ ਮਾਣਿਕਚੰਦ] ਨੇ ਪੱਗ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ।'

33

ਜਦੋਂ ਮਾਨਿਕਚੰਦ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਵਾਟਸਨ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਚੌੜੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਤੋਪਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨੀ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਇੱਕ ਸਟ੍ਰਾਹਨ, ਇੱਕ ਆਮ ਮਲਾਹ, ਜੋ ਕਿ ਕੈਂਟ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ', ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਮ ਪੀ ਕੇ, ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਖਾਈ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਤੇ 'ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤੋਪ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਪਾੜ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ'। ਇੱਥੇ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਗੈਰੀਸਨ ਨਾਲ ਹੋਇਆ, 'ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਕੱਟਲਾਸ ਵਧਾਇਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਿਸਤੌਲ ਚਲਾਈ। ਫਿਰ ਤਿੰਨ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਚੀਕਿਆ, "ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਮੇਰੀ ਹੈ।" ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਭੱਜੇ ਅਤੇ ਗੈਰੀਸਨ ਜਲਦੀ ਹੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਪਿਘਲ ਗਿਆ।

34

ਫਿਰ ਬੇੜਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਹੋਰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਅਤੇ ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਲੜਾਈ ਦੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।
2 ਜਨਵਰੀ 1757 ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਹੁੰਦੇ ਹੀ, ਸਕੁਐਡਰਨ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ। ਮਰੀਨ ਨੂੰ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਪੱਖ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਬ੍ਰਾਡਸਾਈਡ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌਂ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮਾਨਿਕਚੰਦ ਦੁਬਾਰਾ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ: 'ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਮੂਰਖ ਗਵਰਨਰ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਇੰਨੀ ਦਲੇਰੀ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਮਝਦਾਰੀ ਸਮਝੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਨਰਲ [ਕਲਾਈਵ] ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਅਲੋਪ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਫੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਆਪਣੇ ਜੇਤੂ ਝੰਡੇ ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਸੱਜਣਾਂ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਨਿਵਾਸ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।'

35

ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਇੱਕ ਯੂਨੀਅਨ ਜੈਕ ਨੂੰ ਦਰੱਖਤ ਨਾਲ ਲਟਕਾਇਆ;

36

ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੈਮਾਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ: ਸਰਕਾਰੀ ਘਰ, ਸੇਂਟ ਐਨ ਦਾ ਚਰਚ ਅਤੇ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸਥਿਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਿਲ ਸਾਰੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਸ਼ੈੱਲ ਸਨ, ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਵਾਲੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਲੇ ਮਸੂੜੇ ਤੋਂ ਕਾਲੇ, ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਦੰਦ। ਘਾਟਾਂ ਖਾਲੀ ਪਈਆਂ ਸਨ; ਮਹਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਾਰਜੀਅਨ ਫਰਨੀਚਰ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹਾਰਪਸਿਕੋਰਡ

ਨੂੰ ਬਾਲਣ ਵਾਂਗ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕਦੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਪੂਰਬੀ ਪਰਦੇ ਦੀਵਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ।

37

ਫਿਰ ਵੀ, 2 ਜਨਵਰੀ 1757 ਦੀ ਸਵੇਰ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੱਕ, ਇਹ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਬਰਬਾਦ ਹੋਇਆ ਕਲਕੱਤਾ ਵਾਪਸ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ।

3 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ; ਵਾਟਸਨ ਨੇ ਤਾਜ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜਦੋਂ EIC ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ: 'ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਤਰੰਜ ਬੋਰਡ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਖੇਡ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਸਲੀਮ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਰਿਆਜ਼ੂ-ਏਸ-ਸਲਾਤੀਨ ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

38

ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕਲਾਈਵ ਸਿੱਧਾ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। 9 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ, ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਵਾਟਸਨ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਹਿੰਸਕ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਬੰਦਰਗਾਹ, ਹੁਗਲੀ ਬੰਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੈਂਟ ਵਿੱਚ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਘਾਟਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗੂਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ, ਫਿਰ ਸ਼ਾਮ ਚਾਰ ਵਜੇ ਗ੍ਰਨੇਡੀਅਰ ਉਤਾਰੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਸਵੇਰੇ 2 ਵਜੇ, ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ, ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਗੈਰੀਸਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦਰਗਾਹ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਸਾੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ

'ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨਾ ਜਿੰਨਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ, ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਤੇ ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਜਨੂੰਨ, ਡਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ। ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਦੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਸਾਰੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ।'

39 ਫਿਰ
ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਈਆਂ, ਹਥਿਆਰਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ, ਉਹ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਸਨ।
ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ, 23 ਤਰੀਕ ਨੂੰ, 60,000 ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਫਿਰ ਕਲਕੱਤੇ ਉੱਤੇ ਉਤਰਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। 4 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ, ਕਲਾਈਵ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰਾਜ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਬਾਹਰੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ, ਇੱਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਲਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦੋ ਸੀਨੀਅਰ ਵਾਰਤਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਰਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ 'ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਮੀਦ ਸੀ'।

40 ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ
'ਗੱਲਬਾਤ' ਲਈ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਜਾਲ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਕਲਾਈਵ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਕਰਨਾਟਕ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਮਨਪਸੰਦ ਰਣਨੀਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ: ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਰਾਤ ਦਾ ਹਮਲਾ।
ਆਪਣੀ ਆਮ ਨਿਰਣਾਇਕਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕਲਾਈਵ 'ਐਡਮਿਰਲ ਵਾਟਸਨ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਕੀਤੇ ਨਾਬੋਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ; ਅਤੇ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਸੌ ਮਲਾਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ; ਜਿਸਦੀ ਉਸਨੇ [ਵਾਟਸਨ] ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਮਲਾਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਇੱਕ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਲਗਭਗ ਦੋ ਵਜੇ, ਫੌਜਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਹੇਠ ਸਨ, ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਵਜੇ ਉਹ ਨਾਬੋਬ ਦੇ ਕੈਂਪ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਸਨ।'

41

ਨਵਾਂ ਦਿਨ, 5 ਫਰਵਰੀ 1757, ਨਦੀ ਤੋਂ ਛਾਈ ਇੱਕ ਸੰਘਣੀ, ਸਵੇਰੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਧੁੰਦ ਨਾਲ ਉੱਠਿਆ। ਚੁੱਪ-ਚਾਪ, 'ਅਸੀਂ 470 ਰੈਂਕ ਐਂਡ ਫਾਈਲ, 800 ਸਿਪਾਹੀ, 6 ਫੀਲਡ ਪੀਸ, 1 ਹਾਵਿਟਜ਼ਰ ਅਤੇ 70 ਰੇਲਗੱਡੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਲਾਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੋਲੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਅੱਧੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ,' ਐਡਵਰਡ ਮਾਸਕੇਲੀਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ।
ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ, ਅਸੀਂ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਾਬੋਬਸ ਕੈਂਪ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਹੋਈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਾਰਚ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਇਸਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇੱਥੇ 300 ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੋਲੀ ਬਟਾਲੀਅਨ ਦੇ 10 ਗਜ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧੁੰਦ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਲਟੂਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੋ [ਵਾਲੀਆਂ] ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 13 ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਬਚ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵੱਡੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਘੇਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਂਸ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ 2 ਘੰਟੇ ਰਹੇ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਕਈ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ; ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।

42

ਸਵੇਰੇ 11 ਵਜੇ ਤੱਕ, ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਫੌਜ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 150 ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਸਹਾਇਕ-ਡੀ-ਕੈਂਪ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸੈਕਟਰੀ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜੋ ਦੋਵੇਂ ਉਸਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ: 'ਇਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰਮ ਸੇਵਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ,' ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਇਸ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਹਮਲਾ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ' - ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਫੜਨਾ ਜਾਂ ਮਾਰਨਾ।

43 ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਚਾਲ ਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸਫਲਤਾ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ
ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਈਡ ਧੁੰਦ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਘੇਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਾਂ ਖੁੰਝ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਤੋਪਾਂ ਵੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ। ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ ਸੀਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਦਹਿਸ਼ਤ, ਜੋ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ। ਉਸ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਲਗਭਗ 1,500 ਇੰਨੇ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਨਾ ਹੀ 600 ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਚਾਰ ਹਾਥੀ। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੁਗਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਿਵੇਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ: 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਦੋ ਵਜੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀਆਂ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕੈਂਪ ਦੇ ਸਿਰੇ ਵੱਲ ਕਿਸ਼ਤੀ ਚਲਾਈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਰਾਤ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਿੱਸੇ ਤੱਕ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।'

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹੀ ਉਹ ਫੌਜ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਤਰੇ, ਅਤੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਇੱਕ ਗਰਮ ਅੱਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਗੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਮ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਘੋੜੇ, ਜੋ ਇਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ, ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ ਮੁੱਖ ਕਮਾਂਡਰ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਨਿੱਜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਜ਼ਖਮੀ ਅਤੇ ਅਪਾਹਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਈ ਹੋਰ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੋਇਆ; ਅਤੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਸਿਰਾਜ ਨੂੰ ਖੁਦ ਫੜਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਇੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਧੁੰਦ ਅਤੇ ਧੁੰਦ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕੋਹੇਸਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਇੰਨਾ ਹਨੇਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਆਦਮੀ [ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਸਿਰਾਜ], ਭਾਵੇਂ ਇੰਨੇ ਨੇੜੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ

ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਗਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਬਚ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦਿਨ ਸੀ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਬੇਅੰਤ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਕੈਂਪ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਵੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

44

ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਰਾਤ ਦਾ ਹਮਲਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਮੋੜ ਸੀ। ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ, ਸਿਰਾਜ ਕੈਂਪ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਮੀਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਰਾਜਦੂਤ ਭੇਜਿਆ। ਰਾਤ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਉਹ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨਾਲ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉਦਾਰ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਪਰ 9 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਅਲੀਨਗਰ ਦੀ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ, ਜਿਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁੱਖ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਸਾਰੇ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਟੈਕਸਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਲ੍ਹੇਬੰਦੀਆਂ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਟਕਸਾਲ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਕਿ ਡਰੇਕ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ - 'ਰੋਜਰ ਡ੍ਰੇਕ' ਨੂੰ ਕਹੋ ਕਿ 'ਸਾਡੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰੇ' - ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ।

45

ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਾਪਸ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਵਾਟਸਨ ਆਪਣੀ ਸਫਲਤਾ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਕਲਾਈਵ ਮਦਰਾਸ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਯੁੱਧ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ: ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ 23 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ: 'ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਤੱਟ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।'

46

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ, ਵਾਟਸਨ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕ੍ਰਾਊਨ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ।47 ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜੰਗ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਣਗੀਆਂ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ, ਕਿਊਬੈਕ ਤੋਂ ਸੇਨੇਗਲ ਨਦੀ ਤੱਕ, ਓਹੀਓ ਤੋਂ ਹੈਨੋਵਰ ਤੱਕ, ਮਿਨੋਰਕਾ ਤੋਂ ਕਿਊਬਾ ਤੱਕ, ਹੁਣ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਵਿਚਕਾਰ ਹਰ ਸ਼ਾਹੀ ਥੀਏਟਰ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਾਟਸਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੈਕੇਟ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕਾਪੀ ਅਤੇ ਐਡਮਿਰਲਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਰਾਜਾ ਦੇ

ਅਧੀਨ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ' ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

48

ਵਾਟਸਨ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ: ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਮਿਲਣ। ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਚੰਦਰਨਗਰ ਦੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਬਸਤੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨਾ, ਜੋ ਕਿ ਵੀਹ ਮੀਲ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਸੀ।

ਚੰਦਰਨਗਰ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਰਹੇ ਹਨ: ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਚੰਦਰਨਗਰ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਵਾਲੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਪਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਸਿਰਫ਼ ਡਰੇਕ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕੌਂਸਲ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ: 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਉਡਾਣ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬਦਨਾਮੀ ਨਾਲ ਢੱਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾਉਣਗੇ,' ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਗਵਰਨਰ, ਐਮ. ਰੇਨੋ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਹਰ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ... ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਜੋ ਵੀ ਕਹੇ, ਇਹ ਸੱਜਣ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੀ ਡਰੇਕ, ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਬਦਨਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਡਰੇਕ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।'

49

ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਮੁੜ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਮਰੁਤਬਾ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਲਈ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ, ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਕਲਕੱਤਾ ਨੇ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਇਹ ਵਾਟਸਨ ਸੀ ਜਿਸਨੇ 6 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੀਨ ਲਾਅ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਐਡਮਿਰਲ ਨੇ ਇਹ ਸਟੈਂਡ ਲਿਆ ਕਿ 'ਚੰਦਰਨਗਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਧੀਆਂ

ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਖਰੜੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦਸਤਖਤ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਦਿਨ ਹੀ, ਐਡਮਿਰਲ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੋ ਗੁੰਮ ਹੋਏ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਡੀਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜਹਾਜ਼ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਆ ਗਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਦਲ ਲਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਹੁਣ ਚੰਦਰਨਗਰ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁੰਮ ਹੋਏ ਜਹਾਜ਼ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।'

50

8 ਮਾਰਚ ਨੂੰ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਮਾਰਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜੋ ਹੁਣ 2,700 ਤੱਕ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਲਿਆ, ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਵਪਾਰਕ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀਹ ਮੀਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲਏ। ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਸਿਰਾਜ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਵਜੋਂ ਲਿਆ। ਇਹ ਈਆਈਸੀ ਦੁਆਰਾ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜੇਕਰ ਬੰਗਾਲ ਉੱਤੇ ਅਫਗਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੁਆਰਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਨਾ ਛਾਪਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਲੁੱਟ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। 12 ਤਰੀਕ ਤੱਕ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਚੰਦਰਨਗਰ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਦੂਰ ਡੇਰਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਚੰਦਰਨਗਰ, ਕਲਕੱਤਾ ਵਾਂਗ, ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਬਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਕੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਵਪਾਰਕ ਚੌਕੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਲਕੱਤਾ ਵਾਂਗ, ਇਹ ਹਮਲੇ ਲਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਘੱਟ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਫੋਰਟ ਡੀ'ਓਰਲੀਅਨ, ਜੋ ਕਿ ਸੇਬਾਸਟੀਅਨ ਡੀ ਵੌਬਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਸੀ, ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਿਲਾਬੰਦੀ ਸੀ; ਪਰ ਨਦੀ ਤੋਂ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਸਦੀ ਰੱਖਿਆ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਭਿਆਨਕ ਸੀ। ਰੇਨੋ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਉਸਨੇ ਚਾਰ ਜਹਾਜ਼ ਡੁਬੋ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੂਰਬੀ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕਈ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਚਲਾਈਆਂ।
23 ਮਾਰਚ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮੁੱਖ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਬੈਟਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਐਡਮਿਰਲ ਵਾਟਸਨ ਨੇ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਨਾ ਕਿ ਕਲਾਈਵ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ। ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ

ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ 700 ਆਦਮੀ ਸਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਸੜਦੀਆਂ, ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ, ਰਾਹਤ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਹ ਫਿਰ ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਚੰਦਰਨਗਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਰਿਕਾਰਡ ਛੱਡਿਆ: 'ਕੈਂਟ ਅਤੇ ਟਾਈਗਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦਰਿਆ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ,' ਐਡਵਰਡ ਮਾਸਕੇਲੀਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਫ੍ਰੈਂਚਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੈਨਲ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਡੁਬੋ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਪਛੜ ਗਏ ਸਨ।'

ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ [ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਅਤੇ ਬੂਮ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ] ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਜਹਾਜ਼ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਸਕੇਟ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, 16 ਤੋਪਾਂ ਵਾਲੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਬ੍ਰੌਡਸਾਈਡਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ 150 ਅਫਸਰ ਗੁਆ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਦੋ ਗੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਲਿਆ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਝੰਡਾ ਲਟਕਾਇਆ ਅਤੇ ਵਿਵੇਕ ਨਾਲ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
[ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ] ਕੈਂਟ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰ-ਡੈੱਕ ਤੋਂ ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਐਡਮਿਰਲ [ਵਾਟਸਨ] ਅਤੇ ਪਾਇਲਟ, ਕੈਪਟਨ ਸਪੀਕ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਅਫਸਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 150 ਆਦਮੀ ਸਨ। ਟਾਈਗਰ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕੈਂਟ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਲਾਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਕੈਪਟਨ ਸਪੀਕ ਦੀ ਲੱਤ ਦੁਖਦਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਿਲੀ ਨੇ ਉਸੇ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੱਟ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਮਨਮੋਹਕ ਨੌਜਵਾਨ ਸਾਥੀ ਪੇਰੇਉ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੈਕਿੰਡ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਹੇਅਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੱਟ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।
ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ [ਜ਼ਮੀਨੀ ਫੌਜਾਂ] ਘਰਾਂ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਅਤੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਮਾਲਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਸੀਅਰਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਬਚਾਅ ਕੀਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਤੋਂ ਸਿਰਫ 2 ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬਚ ਗਿਆ।

'ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣੋਗੇ ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਕੈਂਟ ਅਤੇ ਟਾਈਗਰ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ,' ਬਚੇ ਹੋਏ ਮਲਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇੰਨੀ ਮਹਿੰਗੀ ਜਿੱਤ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।'

51

ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਬਾਹੀ ਓਨੀ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਜਿੰਨੀ ਡੇਕ 'ਤੇ। ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੱਕ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ 24-ਪਾਊਂਡਰ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਂ ਤੋਪਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਊਂਟ ਤੋਂ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, 'ਡੀ'ਓਰਲੀਅਨ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਖੰਡਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਤੋਪਚੀ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਆਂਢੀ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਅਤੇ ਮਸਤਕਾਂ ਦੇ ਸਿਖਰਾਂ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰਿਗਿੰਗ ਤੋਂ ਮਸਕੇਟੀਅਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੋ ਕੈਪਟਨ ਅਤੇ ਦੋ ਸੌ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ।'

52

ਚੰਦਰਨਗਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਲਈ ਇੱਕ ਸਰੀਰਕ ਝਟਕਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੀਨ ਲਾਅ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, 'ਚੰਦਰਨਗਰ ਦੇ ਪਤਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਜੋ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਘਟਨਾ ਦੁਆਰਾ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਵਪਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਥਾਨ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਬੰਦਰਗਾਹ ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੇ ਜਹਾਜ਼ ਪਨਾਹ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਧਦੀ-ਫੁੱਲਦੀ ਬਸਤੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਲੋਕ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਿਆ।'

53

ਜਦੋਂ ਲੜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੁਚਿੱਤੀ ਦੀ ਪੀੜ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ: ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸੰਧੀ ਤੋੜਨ ਦਾ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਉਸਨੇ ਚੰਦਰਨਗਰ ਵੱਲ ਇੱਕ ਰਾਹਤ ਫੋਰਸ ਭੇਜੀ, ਝਿਜਕਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ 'ਤੇ ਆਪਣੀ 'ਅਕਹਿ ਖੁਸ਼ੀ' ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਸੁਨੇਹੇ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਤੋਹਫ਼ਾ ਭੇਜਿਆ।
'ਹੁਣ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਦੀ ਰਾਈ ਲੈ ਕੇ,' ਰਿਆਜ਼ੂ-ਸ-ਸਲਾਟਿਨ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ, ਨੌਜਵਾਨ ਨਵਾਬ ਨੇ ਦੋ ਚੀਤਿਆਂ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਨਾਲ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ 'ਹਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ'। ਪਰ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। 'ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਤੀਰ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਢਾਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਰੱਬ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਲੰਘ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'

54

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਨੇੜੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਵਾਟਸਨ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਗਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਦਰਾਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਬਿਨਾਂ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਅਤੇ

ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਹਮਲੇ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਪੂਰੀ ਬੰਗਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬੈਂਕਰਾਂ ਦੇ ਰਾਜਵੰਸ਼, ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਲਈ।
ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਾ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਭੱਜਣਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਲੀਨਗਰ ਦੀ ਸੰਧੀ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਹੋਇਆ, ਨੇ ਉਸ ਡਰ ਦੇ ਜਾਦੂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਫੌਜੀ ਕਮਾਂਡਰਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਜਨਰਲ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਜੋ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਇਰਾਕ ਦੇ ਸ਼ੀਆ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਨਜਫ ਤੋਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਇੱਕ ਅਰਬ ਸਿਪਾਹੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਲੀਵਰਦੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਿੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ ਉੱਤੇ ਸਫਲ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਵਿਰੋਧੀ, ਰਾਜਾ ਮਾਨਿਕਚੰਦ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ, 'ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪਦਵੀ ਦੇ, ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ, ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਥੱਕ ਗਏ ਸਨ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ'।
ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ, ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜਦੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ, ਇਸ ਵਾਅਦੇ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿਲੋਂ ਸਮਰਥਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਖਾਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਜਗਤ ਸੇਠ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਇੱਕ ਸੰਘ ਬਣਾਇਆ... ਹੋਰ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਸਦੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਬੇਸਮਝੀ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਜਿਸਦੀ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਬਾਇਆ।

55

ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਯੋਜਨਾ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੀ ਧੀ, ਘਸੀਤੀ ਬੇਗਮ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਰਾਜ ਨੇ ਉਸਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਦਮ ਵਧਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਯੋਜਨਾ ਕਦੇ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਉਤਰੀ। ਦੂਜੀ ਯੋਜਨਾ ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ, ਪੂਰਨੀਆ ਦੇ ਸ਼ੌਕਤ ਜੰਗ, 'ਜਗਤ ਸੇਠ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮੂਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸੁਆਦ ਦਾ ਇੱਕ ਸੂਬੇਦਾਰ', ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਸਿਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਸੀ।56 ਉਹ ਅਫੀਮ ਦੇ ਇੰਨੇ ਬੱਦਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਮਾਰ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਤਰਿਆ ਕਿ ਉਹ

'ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕਣ ਦੇ ਅਯੋਗ' ਸੀ ਜਾਂ 'ਆਪਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੇ ਅਯੋਗ ਸੀ... ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ... ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹੋਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਮਸਕੇਟ-ਗੋਲਾ, ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਟਿਕ ਗਿਆ, ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

57

ਜਦੋਂ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਚੰਦਰਨਗਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਕਾਰਾਂ ਨੇ ਤੀਜੇ ਵਿਕਲਪ ਵਜੋਂ ਕੰਪਨੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ EIC ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਸਕਣ। ਵਿਲੀਅਮ ਵਾਟਸ, ਜੋ ਅਲੀਨਗਰ ਸੰਧੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਹੁਣੇ ਹੀ ਲੁੱਟੀ ਗਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੈਕਟਰੀ ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਸੀ, ਨੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਬੁੜਬੁੜਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ EIC ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਈਸਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁੜਬੁੜਾਂ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਤਖ਼ਤਾਪਲਟ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਏਜੰਟ, ਖਵਾਜਾ ਪੈਟਰਸ ਅਰਾਤੂਨ ਨੂੰ ਜਾਂਚ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਜਵਾਬ ਆਇਆ ਕਿ ਮੀਰ ਜਾਫਰ, ਬੰਗਾਲ ਫੌਜ ਦੇ ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ 2.5 ਕਰੋੜ

*

ਰੁਪਏ ਦੀ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਜੇਕਰ ਉਹ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ। ਹੋਰ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਪਰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ, ਇੱਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜਰਨੈਲ ਜਿਸਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਖਤਾਪਲਟ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਸਲ ਤਾਕਤ - ਜਗਤ ਸੇਠ ਬੈਂਕਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮੋਰਚਾ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹਨ,' ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਜੀਨ ਲਾਅ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਦੇ ਵੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੇਠਾਂ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।'

58

ਵਾਟਸ ਨੇ ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਚੰਦਰਨਗਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਡੇਰਾ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ, ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ ਮਹਿਲ ਇਨਕਲਾਬ ਬਾਰੇ ਗੂੰਜ ਸੁਣਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 30 ਅਪ੍ਰੈਲ 1757 ਨੂੰ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਹੁਣ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਜੁੜਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੰਸਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ - 'ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਉਹ ਸ਼੍ਰੀ ਵਾਟਸ ਨੂੰ ਸੂਲੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ... ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹਰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ ਜੋ ਮਾੜੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਮਾਮੂਲੀ ਨੌਕਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।'

ਹੁਣ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਾਜ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਲਈ 28 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ, ਜਾਂ £3 ਮਿਲੀਅਨ ਸਟਰਲਿੰਗ - ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਾਲਾਨਾ ਮਾਲੀਆ - ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ 110,000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, EIC ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰੀ - ਜ਼ਮੀਨੀ ਅਧਿਕਾਰ - ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਟਕਸਾਲ ਅਤੇ ਡਿਊਟੀ-ਮੁਕਤ ਵਪਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸੀ। 19 ਮਈ ਤੱਕ, ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੇ EIC ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਰਕਮ - £1 ਮਿਲੀਅਨ

*

- ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਵਜੋਂ ਅੱਧਾ
ਮਿਲੀਅਨ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ।

62

4 ਜੂਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅੰਤਿਮ ਸੌਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਸ਼ਾਮ, ਖਵਾਜਾ ਪੈਟਰਸ ਨੇ ਵਾਟਸ ਲਈ ਇੱਕ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਹਰਮ ਪਾਲਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ 'ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੂਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਧੋਖੇ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ'।

63 ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੇ ਘਰ ਲਿਜਾਇਆ
ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੀਰਾਨ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ, ਅਤੇ ਸੰਧੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਰਾਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸਮੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ ਜਾ ਸਕੇ।

64 11 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ
ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਕੋਲ ਕਲਕੱਤਾ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਫਿਰ ਇਸ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ-ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ। ਅਗਲੀ ਸ਼ਾਮ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਵਾਟਸ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀ ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਡੇਰੇ ਲਾ ਕੇ ਚੰਦਰਨਗਰ ਦੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਰਾਤ ਭਰ ਭੱਜ ਗਏ।
13 ਜੂਨ 1757 ਨੂੰ, ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਕਲਕੱਤਾ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਲਟੀਮੇਟਮ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਉੱਤੇ ਅਲੀਨਗਰ ਸੰਧੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਦਿਨ, 800 ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ, 2,200 ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਠ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਪਲਾਸੀ ਵੱਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਾਰਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਸਮਤਲ, ਹਰੇ ਭਰੇ ਹੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਭਰਪੂਰ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਸਮਾਨ ਦਲਦਲੀ ਸੁੰਦਰਬਨ, ਗੰਗਾ ਡੈਲਟਾ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵੱਲ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ
- ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਰਾ ਈਦਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਬਲਦ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਚਿੱਕੜ ਨੂੰ ਵਾਹਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਉੱਚੇ ਬੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਤਖਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਕਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਬੰਗਾਲੀ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਨੌਜਵਾਨ ਹਰੇ ਬਾਂਸ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬੋਹੜਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੈਰਾਕੀਟ ਦੇ ਬੱਦਲ ਘੁੰਮਦੇ ਅਤੇ ਚੀਕਦੇ ਹਨ।
ਮਾਨਸੂਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ, ਕਲਾਈਵ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਛਾਂਦਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਰਚ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਗਿੱਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੈਚਵਰਕ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਸੀ: ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅੱਧ-ਕਟਾਈ ਕੀਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੇ ਝੋਨੇ ਨੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਸਤਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹਰੇ ਬੂਟੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਹੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਗੀਰਥੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਜਲ ਮਾਰਗ ਲੰਘਦਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਬਾਂਸ ਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬੇੜਾ - ਇਹ ਹੁਣ ਵਾਟਸਨ ਦੇ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ - ਜ਼ਮੀਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਚੱਲਦਾ ਸੀ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਆਵਾਜਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੇਚੈਨ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕਲਾਈਵ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਉਹ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਸ਼ੁਭ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। 15 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉਹ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਸਨ:
ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਬੋਬ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗੜਬੜ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਆਉਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅੰਤ ਕਰੇਗਾ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਾਹ ਸੁਣਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਕੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗੋਆ ਡਿਏਪ ਵਿੱਚ ਹੋਵਾਂਗਾ; ਯਕੀਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਫੌਜ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

65

ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ, ਇਸ ਵਾਰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੂੰ: 'ਮੈਂ ਪੈਟਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਟੈਂਟੇਸੌਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਖ਼ਬਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਸੁਣਨ

ਦਿਓ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਮੈਂ ਪੈਟਲੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਾਂਗਾ।'

66 ਫਿਰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਕਲਾਈਵ ਹੁਣ ਸ਼ੱਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ: 'ਮੈਂ ਆਪਣੀ
ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਪੈਟਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ 17 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਨਾ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਓਗੇ।'

67

ਚੁੱਪੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਨੇ 18 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਇੱਕ ਪਲਟਨ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਟਵਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਸਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਥਿਤ ਸਹਿਯੋਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੁਪਹਿਰ, ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਸੰਕਟ ਸੀ: 'ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਖਿਆ,
ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਪੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ [ਭਾਵ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਣ]। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਬੋਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ 8,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਧਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਘਾਤਕ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਸਫਲਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਫਾਇਦਾ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ... ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਨਾਜ਼ੁਕ ਮੋੜ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

68

ਉਸ ਰਾਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਨੋਟ ਮਿਲਿਆ: 'ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਨਬੋਬ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਵਾਂ। ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ, ਪਰ ਜਿਸ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਹਾਂ ਉਹ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਰਚ ਲਈ ਚੰਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚਾਂਗਾ।'

69 ਕਲਾਈਵ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ
ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਸੁਣ ਕੇ ਇੰਨਾ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪੱਤਰ ਦੇ ਯੋਗ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੰਪੂਰਨ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਪੱਤਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਚੁੱਪੀ ਦੁਆਰਾ ਝੱਲੇ ਗਏ ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।' ਮੈਂ ਕਟਵਾ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਦਲ ਭੇਜਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉੱਥੋਂ ਕੂਚ ਕਰਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ 2 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਨਕੁਰਾ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਲਿਖੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਆਪਸੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੋ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਨਾਬੋਬ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰੋਗੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ: ਕਿ ਮੈਂ ਨਾਬੋਬ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਤੋਂ 24 ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ 'ਤੇ

ਹਮਲਾ ਕਰਾਂਗਾ। ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

70

ਪਰ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗੀ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ: 'ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਈ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਹਨਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।'
ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਰਚ 'ਤੇ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਉਪਾਅ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਯਕੀਨਨ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖ਼ਬਰਾਂ ਭੇਜੋ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸਦਾ ਵਾਹਕ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ, ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੋ; ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਾਂਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਸਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਮੇਰੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੋ। ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਕਿ ਨਬੋਬ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇਗਾ। ਪਲਾਸੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਓ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕਿੰਨੀ ਤਾਕਤ ਹੈ
- ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਣਗੇ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਵੱਲ ਤੁਰੰਤ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਜਿੱਤਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

71

21 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਜੰਗੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਬੁਲਾਈ ਕਿ ਮੁਹਿੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹੁਣ ਪਲਾਸੀ ਦੇ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਫੌਜ, ਜੋ 50,000 ਤੱਕ ਵਧ ਗਈ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਵੋਟ ਦਿੱਤੀ। ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਰਾਤ ਦੁਚਿੱਤੀ ਨਾਲ ਬਿਤਾਈ, ਪਰ ਜਾਗਣ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਚਨਬੱਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ: 'ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਨੇੜੇ ਆਓਗੇ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਾਂਗਾ।'
ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਖਾਤਰ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋਖਮ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਹਾਂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਹਨਤ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ।'
ਮੈਂ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਨਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਲਾਸੀ ਵਿਖੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਓਗੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਅੱਧਾ ਰਸਤਾ ਮਾਰਚ ਕਰਾਂਗਾ, ਫਿਰ ਨਬੋਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਲੜਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿਓ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਇਸ 'ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਯਕੀਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਸੂਬਾ [ਰਾਜਪਾਲ]

ਹੋਵੋਗੇ, ਪਰ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਇੰਨੀ ਦੂਰੀ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗਲਤੀ ਮੇਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨਬੋਬ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

72

ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਛੇ ਵਜੇ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਖੇਪ ਅਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਿਆ: 'ਤੁਹਾਡਾ ਪੱਤਰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਪਲਾਸੀ ਜਾਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ 'ਤੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਦੇ ਜਵਾਬ ਲਈ ਬੇਸਬਰੇ ਹਾਂ।'

73

ਫਿਰ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਪਾਹੀ ਵਧਦੇ ਤਰਲ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਟਾਪੂ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਜਾਲ ਅਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ, ਲਿਲੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪੁਖੂਰ ਤਲਾਬਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੈਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਇਹਨਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਠਦੇ ਹੋਏ, ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਈ ਉੱਚੇ ਟਿੱਲੇ ਵੇਖੇ ਜੋ ਹਵਾ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ, ਬਾਂਸ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਘਾਹ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਕ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਵਾਟਲ ਪਿੰਡ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਘਾਹ ਦੇ ਢੇਰ, ਅਤੇ ਕਈ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਹੁਗਲੀ ਨਦੀ ਦੇ ਇੱਕ ਘੁੰਮਦੇ ਬਲਦ ਧਨੁਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਛੋਟਾ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਲਾਜ ਉੱਠਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਪਲਾਸ਼ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸੰਤਰੀ-ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇੱਥੇ ਸੀ, ਪਲਾਸੀ ਵਿਖੇ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ 1 ਵਜੇ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਮਾਨਸੂਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਪਨਾਹ ਲਈ। ਉਸਦੀਆਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਘੱਟ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੰਘਣੇ ਲਗਾਏ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਦੀ ਪਨਾਹ ਹੇਠ ਡੇਰਾ ਲਗਾਇਆ।
ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਹੋਈ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਵੱਲੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣੇ ਜਾਣ 'ਤੇ। ਸਵੇਰੇ 7 ਵਜੇ, ਇੱਕ ਚਿੰਤਤ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਧਮਕੀ ਭਰਿਆ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਵੇਗਾ: 'ਮੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਡੰਡਪੁਰ ਆਓਗੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਪਲਾਸੀ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਕਰਾਂਗਾ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਨਬੋਬ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ।'

74 ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ
ਸੰਭਾਵਨਾ ਪਲ-ਪਲ ਘੱਟ ਅਤੇ ਘੱਟ ਮੰਨਣਯੋਗ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈਆਂ, ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਕੰਪਨੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਘੇਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕੀ ਸੀ।

ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਆਏ ਤੂਫ਼ਾਨ ਨੇ ਹਵਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ 22 ਜੂਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਚਮਕਦਾਰ, ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਧੁੱਪਦਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਘਰ ਦੀ ਸਮਤਲ ਛੱਤ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕੇ। ਜੋ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਗਿਆ: 'ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਸਾਰੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਕਢਾਈ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਆਪਣੀਆਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਤੋਪ ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੇਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੀ ਗਈ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੰਡੇ ਉੱਡਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣਾਇਆ।'
ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ 35,000 ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ, 15,000 ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ 53 ਟੁਕੜੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਮਾਹਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੀਮ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਮੋੜਾਂ ਵੱਲ ਇਸਦੀ ਪਿੱਠ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਤੱਕ ਕਲਾਈਵ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਆਪਣੇ ਵਾਅਦਿਆਂ 'ਤੇ ਖਰਾ ਉਤਰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਲੜਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਤੀਹ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੇ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੇਠਾਂ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦਾ ਅਸਲ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ, 'ਸਾਨੂੰ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਕਲਕੱਤੇ ਵਾਪਸ ਮਾਰਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਫਲਤਾ ਬਾਰੇ ਓਨਾ ਹੀ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ।'

75 'ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਆਏ,' ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣੀ
ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਭਾਰੀ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।'
ਉਹ ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਤੱਕ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਸਾਡੀ ਸਥਿਤੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਦਦਗਾਰ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਗਰੋਵ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਚੰਗੇ ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੇ ਕੰਢਿਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੋਪ ਨੂੰ [ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ] ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣਾ ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਚੌਕੀ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ ਰਹੇ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪ 'ਤੇ ਸਫਲ ਹਮਲੇ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ।

76

ਫਿਰ, ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਅਸਮਾਨ ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਗਰਜ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਮਾਨਸੂਨ ਤੂਫ਼ਾਨ ਆਇਆ, ਜਿਸਨੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਡੁਬੋ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਇੱਕ ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਊਡਰ ਅਤੇ ਫਿਊਜ਼ ਨੂੰ ਤਰਪਾਲਾਂ ਹੇਠ ਸੁੱਕਾ ਰੱਖਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ; ਪਰ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ

ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮੀਂਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਦਸ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਲਾਈਵ ਸੁੱਕੀ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਸਿਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ।
ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਵੀ ਅਯੋਗ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਕਮਾਂਡਰ, ਮੀਰ ਮਦਨ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ 5,000 ਕੁਲੀਨ ਅਫਗਾਨ ਘੋੜੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ: 'ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਅੱਗ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਅੰਗਿਆਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਹੇਠ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਭੜਕ ਉੱਠੀ ਹੈ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।
ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕੌਮ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ, ਗੋਲਿਆਂ ਅਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਲਗਾਤਾਰ ਬਾਰਿਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਗਰਮ-ਅੰਤਹੀਣ ਗੋਲੀਬਾਰੀ, ਕਿ ਦਰਸ਼ਕ ਖੁਦ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ; ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਗਰਜ ਨਾਲ ਬੋਲ਼ੀ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਬੇਅੰਤ ਚਮਕ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੱਧਮ ਹੋ ਗਈਆਂ।

77

ਮਾਰੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੀਰ ਮਦਨ ਖੁਦ ਵੀ ਸੀ, 'ਜਿਸਨੇ ਮੋਰਚੇ ਵੱਲ ਧੱਕਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਤੋਪ ਦਾ ਗੋਲਾ ਵੱਜਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ'।

78

'ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ, ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੀਰ ਮਦਨ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵਾਲੇ ਤੋਪਖਾਨੇਦਾਰ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕ ਭੱਜ ਗਏ, ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਭੱਜਣ ਲੱਗ ਪਏ।'

79 ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ,
ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਡਿਪਟੀ, ਮੇਜਰ ਕਿਲਪੈਟ੍ਰਿਕ, ਨੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਕਈ ਮੁਗਲ ਬੈਟਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਵੇਖ ਕੇ, ਛੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਸੁਨੇਹੇ ਅੱਗੇ ਭੇਜੇ, ਕਿਲਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਲਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ; ਪਰ ਅਣਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੇ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤ ਲਈ। ਐਡਵਰਡ ਮਾਸਕੇਲੀਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਉਹ ਬਿੰਦੂ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਲਹਿਰ ਮੁੜਨ ਲੱਗੀ: 'ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਮੌਕਾ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।'
ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਪਹਿਲੀ ਬਟਾਲੀਅਨ ਦੇ ਗ੍ਰੇਨੇਡੀਅਰਾਂ ਨੂੰ 2 ਫੀਲਡ ਪੀਸ ਅਤੇ 4 ਪਲਟੂਨਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਬਟਾਲੀਅਨ ਦੇ 2 ਫੀਲਡ ਪੀਸ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਤੋਂ 300 ਗਜ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਉੱਨਤ ਚੌਕੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ...

80

ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਟੁਕੜੀ ਫਿਰ ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਆਪਣੇ ਵਾਅਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਫੌਜਾਂ ਹੁਣ

ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਭਗਦੜ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਮੁਗਲ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਹੁਣ ਭੱਜਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ: 'ਇਸ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਆਮ ਹਾਰ ਹੋਈ,' ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬਚੀ ਹੈ, 'ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਛੇ ਮੀਲ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ 40 ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਬੇਅੰਤ ਹੈਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਮਾਨ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।'
ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਊਠ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਜੋ ਵੀ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਖੁਦ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਗਣਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਲਗਭਗ 500 ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸਿਰਫ਼ 22 ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਹ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਸਨ।

81

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, 24 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਝੂਠਾ ਨੋਟ ਲਿਖਿਆ: 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਜਿੱਤ ਲਈ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਨਹੀਂ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੋਗੇ। ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਲਈ ਉਸ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਬੋਬ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲੇਗਾ।'

82

ਉਸ ਸਵੇਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਘਬਰਾਹਟ ਅਤੇ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਗਾਰਡ ਉਸਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਡਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਭਰੋਸਾ ਮਿਲਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਰਨਲ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾਇਆ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ ਵਜੋਂ ਸਲੂਟ ਕੀਤਾ। ਕਲਾਈਵ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧੋਖੇ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਕਦੇ ਵੀ ਵਿਹਾਰਵਾਦੀ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਰਤਣ ਦੀ ਉਸਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ

ਉਸਨੇ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਜਲਦੀ ਜਾਣ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਵਾਟਸ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਿਸਨੂੰ ਖਜ਼ਾਨੇ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਲਾਈਵ ਮੁੱਖ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਚੱਲਿਆ, ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਤੱਕ ਪੰਜਾਹ ਮੀਲ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੱਗ ਗਏ, ਛੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੋਪਾਂ, ਟੁੱਟੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੁੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ।

ਕਲਾਈਵ 27 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਕਤਲ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ 29 ਜੂਨ ਨੂੰ ਹੀ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੁਆਰਾ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਸੰਗੀਤ, ਢੋਲ ਅਤੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ, ਅਤੇ 500 ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਗਾਰਡ ਦੁਆਰਾ, ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਜੇਤੂਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਕਲਾਈਵ ਦੁਆਰਾ ਮਸਨਦ, ਤਖਤ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸਲਾਮੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ, ਪਰ 'ਸਿਰਫ਼ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇਗੀ'।

83 ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਰਨੈਲ ਨੇ 'ਮਹਿਲ ਅਤੇ
ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਨਬੋਬ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ'। ਫਿਰ ਇਹ ਜੋੜਾ ਸਿੱਧਾ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਲਈ ਗਿਆ ਜਿਸਨੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਹੁਣ ਸਨ: ਮਹਿਤਾਬ ਰਾਏ ਜਗਤ ਸੇਠ। ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ, 'ਮੇਰੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ', 'ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਿੰਨਾਂ ਸੁਬਿਆਂ [ਸੂਬਿਆਂ - ਬੰਗਾਲ, ਉੜੀਸਾ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ] ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਦੋਂ ਨਵਾਂ ਨਵਾਬ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਮੇਰੀ ਫੇਰੀ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜਗਤ ਸੇਠ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਦੀ ਉਸਨੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ।'

84

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਗਤ ਸੇਠ ਦੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੁਰੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ 1.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸਨ - ਉਮੀਦ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਮਹਾਨ ਬੈਂਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਲਾਲ ਕੀਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਨਾਮੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਕੀਮਤ £234,000 ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਜਾਗੀਰ, ਇੱਕ ਜ਼ਮੀਨੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜਿਸਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਅਦਾਇਗੀ £27,000 ਸੀ।* ਤੇਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਕਲਾਈਵ ਅਚਾਨਕ ਯੂਰਪ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ

ਆਦਮੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਸੀ - ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਜੇਕਰ ਪੈਸੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਕਈ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਦਿਨ ਆਏ। ਕਲਾਈਵ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਿੰਤਤ ਸੀ ਕਿ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਆਪਣੇ ਵਾਅਦਿਆਂ ਤੋਂ ਡਿਫਾਲਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਪੁਰਾਣੇ ਜਨਰਲ ਦੁਆਰਾ ਦੋਹਰੇ-ਪਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਡਕੈਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਅਤੇ ਕਲਾਈਵ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਜਗਤ ਸੇਠ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ: 'ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਚਿੰਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ,' ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ,

ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੈ: ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਚੰਗਿਆਈ ਲਈ ਪਰਦੇਸੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਗਲਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਕਈ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਵਾਟਸ ਅਤੇ ਵਾਲਸ਼ ਜਗਤ ਸੇਠ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਦੁਆਰਾ ਤੁਹਾਡੇ ਮਹਾਮਹਿਮ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਕਸਦਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਮਹਿਮ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕੱਢਦੇ ਕਿ ਪਲੇਟ ਵਿੱਚ ਕੀ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕੀ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕੀ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਨ ਆਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
ਮੈਂ ਪੈਸੇ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਵਾਰਥੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਵਾਦ ਅਤੇ ਮਤਭੇਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਿੱਤ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਇੱਕ ਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਉੱਠਣਾ ਜਾਂ ਡਿੱਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਧਮਕੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ: 'ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਾਦਸਾ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਮਾਣਯੋਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ, ਵਿਸ਼ਾ ਇੰਨਾ ਕੋਮਲ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਮੂੰਹ-ਜ਼ਬਾਨੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।'

85

ਜਦੋਂ ਕਲਾਈਵ ਆਪਣੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਜਗਤ ਸੇਠ ਦੇ ਜ਼ੋਰ' 'ਤੇ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਮੀਰਾਂ, ਭਗੌੜੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ, 'ਮਾੜੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ... ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੀ ਮਨਪਸੰਦ ਰਖੇਲ ਅਤੇ ਖੁਸਰੇ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ'। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ, ਪਲਾਸੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਰਾਜ ਨੇ 'ਪੂਰੇ ਦਿਨ ਲਈ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਪਾਇਆ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ।'

ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਲੁਤਫ਼-ਉਨ-ਨਿਸਾ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ, ਅਤੇ ਕਈ ਮਨਪਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਢੱਕੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਲੱਦ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਈ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਫਰਨੀਚਰ ਲੈ ਕੇ, ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਆਪਣਾ ਮਹਿਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਭੱਜ ਗਿਆ... ਉਹ ਬਾਗਵਾਂਗੋਲਾਹ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਕਈ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ...
[ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ] ਇਹ ਬਦਕਿਸਮਤ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਿਆ ਸੀ, ਰਾਜਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਲਈ ਉਤਰਿਆ, ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਖਿਚੜੀ [ਕੇਡਗੇਰੀ - ਚੌਲ ਅਤੇ ਦਾਲ] ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਤੋਂ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਚੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫਕੀਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਆਦਮੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅਣਆਗਿਆਕਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਅਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੇ ਇਸ ਯੋਗ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ; ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ, ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੇ ਪਾਣੀ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਭੇਜਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਸਵਰਗ ਅਤੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ।
ਸ਼ਾਹ ਦਾਨਾ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ - ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਫਕੀਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ [ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦਾ ਜਵਾਈ] ਨੇ ਪਾਣੀ ਪਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਘੇਰ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਿਲਿਆ... ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹੁਣ ਕੈਦੀ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ... ਇੱਕ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ।
ਇੱਕ ਮਹਿਮਦੀ ਬੇਗ ਨੇ [ਸਿਰਾਜ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ] ਹੁਕਮ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਭਗੌੜੇ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਨਿਕਲ ਪਿਆ। ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ਉਸ ਬਦਮਾਸ਼ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ? ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੇ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ, ਬਦਕਿਸਮਤ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਇਸ ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ 'ਤੇ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ।
ਉਸਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਦਇਆਵਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਮਰ ਬਣਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਵਿਵਹਾਰ ਲਈ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਤਲ ਵੱਲ ਮੁੜ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਉੱਥੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ? ਉਸ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਕਸਾਈ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਾਰਿਆ; ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੱਟਾਂ ਉਸਦੇ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪਈਆਂ, ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਨਿਯਮਤਤਾ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡੁੱਬ ਗਿਆ, ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਖੂਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੁੱਟੇ ਗਏ ਮ੍ਰਿਤ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ।

86

ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਮੀਰਾਂ ਨੇ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ: 'ਲਗਭਗ ਸੱਤਰ ਮਾਸੂਮ ਬੇਗਮਾਂ ਨੂੰ ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਕਾਂਤ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਡੁੱਬ ਗਈ।' ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਨਾਰੇ ਧੋਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਬਾਗ ਦੇ ਛਾਂਦਾਰ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਬੁੱਢੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਕਬਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਬਚਿਆ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੁੰਦਰ ਲੁਤਫ਼-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਦਾ ਹੱਥ ਮੰਗਿਆ। 'ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਜਵਾਬ ਭੇਜਿਆ: "ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਗਧੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।"'

87

ਉਸੇ ਦਿਨ ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, 7 ਜੁਲਾਈ, ਟਾਸਕ ਫੋਰਸ ਦੇ ਹੁਗਲੀ ਤੋਂ ਫੁਲਟਾ ਜਾਣ ਤੋਂ ਠੀਕ 200 ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਆਖਰਕਾਰ ਆਪਣਾ ਪੈਸਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਲਾਭਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ - ਆਧੁਨਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ £232 ਮਿਲੀਅਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ £22 ਮਿਲੀਅਨ ਕਲਾਈਵ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਕਲਕੱਤਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀਆਂ।
'ਸਾਡੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਫਲ 75 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮਿਲੀਅਨ ਸਟਰਲਿੰਗ,

* ਜੋ ਕਿ ਸੌਬਾ ਨੇ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 200 ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ, ਜੋ ਕਿ
ਬੇੜੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸਾਡੇ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਫੌਜ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ,' ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਸਹਾਇਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਲੂਕ ਸਕ੍ਰਾਫਟਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਮਹਾਨ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਕੁਐਡਰਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬੇੜਾ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਵਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਢੋਲ ਵਜਾਏ ਗਏ, ਰੰਗ ਉੱਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਡੱਚਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਲੰਘੇ, ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਨਬੋਬ ਦਾ ਬੇੜਾ ਅਤੇ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ, ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਲੰਘੀ ਸੀ। ਕਿਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿੱਤੀ, ਮੈਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਵਾਂਗਾ।

1757 ਵਿੱਚ ਕਲਾਈਵ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਕੈਰੇਬੀਅਨ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਅਮੀਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 157 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ: ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਲਾਭਅੰਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਸੀ, ਮਹਿਮਾ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਬਾਰੇ, ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਲੁੱਟ ਬਾਰੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸਿਰਫ

ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ: ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੁਆਰਾ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਭਗ £1,238,575 ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਲਾਈਵ ਲਈ ਘੱਟੋ ਘੱਟ £170,000 ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਸ਼ਾਇਦ £2.5 ਮਿਲੀਅਨ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੁਆਰਾ 1757 ਅਤੇ 1765 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ 'ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ' ਵਜੋਂ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਖੁਦ ਕੁੱਲ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ 'ਤਿੰਨ ਮਿਲੀਅਨ ਸਟਰਲਿੰਗ' ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਗਾਇਆ ਸੀ।

*88

ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਭਾਗੀਰਥੀ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਲੁੱਟ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ 'ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ'।

89 ਇਹ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਦਾਅਵਾ ਸੀ; ਪਰ ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਜੋ ਬਦਲਾਅ ਕੀਤੇ ਸਨ ਉਹ ਸਥਾਈ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਪਲ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਸਲ ਅਤੇ ਠੋਸ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

90 ਇਹ
ਪਲਾਸੀ ਵਿਖੇ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। 1740 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਦਹਿਸ਼ਤਜ਼ਦਾ ਅਤੇ ਲੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਹਿੰਸਕ ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਬਾਅਦ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਉਸੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਵਧੇਰੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਅਤੇ ਵਿਧੀਗਤ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਲਾਲਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਘਾਤਕ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਅਤੇ ਨਿਰਦਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਵਧੇਰੇ ਸਥਾਈ ਸੀ।

91

ਇਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਬੇਅੰਤ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਖੁਦ 'ਪਗੋਡਾ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਣਾ' ਦੱਸਿਆ।

92 ਇਸ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ,
ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਪਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਬਦਲ ਗਈ: ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ £6 ਮਿਲੀਅਨ

** ਬਾਹਰ
ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ 1757 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਸਰਾਫਾ ਬਾਹਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੰਗਾਲ, ਉਹ ਡੁੱਬਣ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 1757 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਾਫਾ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਲਾਸੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿੱਥੋਂ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਦੌਲਤ ਕੱਢੀ ਗਈ ਸੀ।
ਬੰਗਾਲ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਾਲੀਆ ਸਰਪਲੱਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਲਾਸੀ ਨੇ ਈਆਈਸੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਰਪਲੱਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ - ਵਿੱਤੀ ਮੌਕਾ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਰੋਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1803 ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ, ਇਸਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ

[redacted] [redacted] [redacted] [redacted], [redacted] [redacted] [redacted]

4

ਘੱਟ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ
ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਪਲਾਸੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਮਨਾਉਣ ਲਈ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ।
ਇਹ ਨਵੇਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਫੇਰੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਵਜੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਸਦੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਲੰਡਨ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਆਖਰੀ ਫੇਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਓਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਵਪਾਰਕ ਸਮਝੌਤਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ: ਥੀਏਟਰ ਦਾ ਦੌਰਾ, ਕਈ ਸੰਗੀਤ ਸਮਾਰੋਹ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੇਂਦ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ 'ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਦੁਖਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ' ਨੱਚਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਿਮ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਜਾਵਟ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ: 'ਬਾਰਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਮੋਮ ਦੇ ਕੰਮ ਵਾਲੇ ਵੀਨਸ', ਜੋ ਤੁਰ੍ਹੀਆਂ, ਸਿੰਗਾਂ ਅਤੇ ਕੇਟਲਡਰਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਲੂਕ ਸਕ੍ਰਾਫਟਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਸਾਨੂੰ ਨਬੋਬ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗੇਂਦਾਂ, ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜਨਤਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।'

1

ਪਰ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਬੰਗਾਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਨਫ਼ਰਤ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਮਹਿਮ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ,' ਸਕ੍ਰਾਫਟਨ ਨੇ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਨਰਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਹੈ,

[2] [3] [4] [5]

ਇੰਨੀ ਨੇੜਤਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਲਾਈਵ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਹਿਯੋਗੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪੈਕੇਟ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਫਾਰਸੀ ਪੱਤਰ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸ਼ਾਸਕ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਅਮੀਰ ਲੰਡਨ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਬਣੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਬੋਰਡ। ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੇ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੀ 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ... ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ ਜੋ ਲਿਖੀ ਜਾਂ ਬੋਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ... ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ, ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹਾਂ... ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰੀ, ਨਬੋਬ ਸਾਬੁਤ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ [ਕਲਾਈਵ], ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਭੇਜੋ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿਓ।'

6

ਇਹ ਸਮਝ ਆਪਸੀ ਸੀ। ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਗੱਦੀਓਂ ਲਾਹੀ ਅਤੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨੂੰ ਧੁੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਚਿੰਤਤ ਪਰ ਬੇਪਰਵਾਹ ਕੰਪਨੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰ ਰੋਜਰ ਦੌਲਤ ਇੱਕ ਬੈਰੋਨੇਟ ਸੀ?

7

ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਲੋਕ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ ਉਹ ਸੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਰਕਮ - ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ, ਲੁੱਟ - ਜੋ ਕਲਾਈਵ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਕੋਰਟੇਸ ਨੇ ਯੂਰਪ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਾਹਸੀ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।
5 ਫਰਵਰੀ 1760 ਨੂੰ, ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਮਾਰਗਰੇਟ ਰਾਇਲ ਜਾਰਜ 'ਤੇ ਘਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਗੱਪਸ਼ ਉਸ ਬੇਮਿਸਾਲ ਦੌਲਤ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਲਾਈਵ ਘਰ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ ਨੇ ਸਾਲਾਨਾ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ 'ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਰਲ £1,200,000 ਨਕਦ, ਬਿੱਲਾਂ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਕਿ ਉਸਦੀ ਔਰਤ ਕੋਲ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਤਾਬੂਤ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਘੱਟੋ ਘੱਟ £200,000 ਹੈ।* ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਪਰਜਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕੇ।'
ਅਸਲ ਰਕਮ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘੱਟ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ 35 ਸਾਲਾ ਸਾਬਕਾ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਵਾਲਕੋਟ ਦੀ ਸ਼੍ਰੋਪਸ਼ਾਇਰ ਜਾਇਦਾਦ ਖਰੀਦੀ ਅਤੇ ਬਰਕਲੇ ਸਕੁਏਅਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਟਾਊਨਹਾਊਸ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਲੰਡਨ ਦੇ ਮੇਫੇਅਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਹਿੱਸਾ

ਸੀ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਕਲਾਈਵਜ਼ ਨੇ, ਡਚੇਸ ਆਫ਼ ਨਿਊਕੈਸਲ ਤੋਂ £25,000 ਵਿੱਚ ਕਲੇਅਰਮੋਂਟ ਜਾਇਦਾਦ ਖਰੀਦੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਏਸ਼ਰ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਵੀਕਐਂਡ ਰਿਟਰੀਟ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਟ੍ਰੈਕਟ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਧਾਰਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਧੂ £43,000 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿੱਚ ਜੋੜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਕਲੇਅਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵੀ ਖਰੀਦੀਆਂ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਕਲਾਈਵ ਤੁਰੰਤ ਬਾਲੀਕਿਲਟੀ ਤੋਂ ਪਲਾਸੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। 'ਇਸ ਕ੍ਰੋਏਸਸ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੀ ਲਾਗਤ ਤੁਰੰਤ ਵਧ ਗਈ,' ਹੋਰੇਸ ਵਾਲਪੋਲ, ਭਾਂਡੇਦਾਰ ਵਿਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਹ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਹੀਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ... ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਭਿਖਾਰੀ ਦਾਨ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਦੋਸਤ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਛੋਟਾ-ਮੋਟਾ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।" ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੀ ਮਿੱਲ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸੈਲਿਸਬਰੀ ਜਰਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਲੇਡੀ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਪਾਲਤੂ ਫੈਰੇਟ ਕੋਲ ਵੀ £2,500 ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਹੀਰੇ ਦਾ ਹਾਰ ਸੀ।

**8

ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਜਿਸ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ।

ਨੌਜਵਾਨ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਜੋ ਹੁਣ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ (ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਦੂਤ) ਹੈ, ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਲਾਰਮ ਵਜਾਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਬੌਸ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਉਸ ਅਰਾਜਕਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵਧਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਤੇਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਬਕਾਏ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਬਿਨਾਂ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲੇ ਸੈਨਿਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਭੁੱਖੇ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ: 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਸਿਰਫ਼ ਪਿੰਜਰ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਰ ਥੋੜੇ ਬਿਹਤਰ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਮਾਦਾਰ [ਅਧਿਕਾਰੀ] ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ

[9]

[10]

[11] 1760

ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਸੇਠਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਬੁਖਲਾਹਟ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲੰਘਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਠੋਕਰ ਖਾਂਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਇਸਦੀ ਫੌਜੀ ਮਸ਼ੀਨ ਅਧਰੰਗ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਦਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਪਰ ਹਿੰਸਕ ਪੁੱਤਰ ਮੀਰਾਂ ਵਧਦਾ ਜਾਪਦਾ ਜ਼ਾਲਮ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। 'ਉਸਦਾ ਝੁਕਾਅ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਦਾ ਸੀ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। 'ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਹੁਨਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰ ਬਦਨਾਮ ਜਾਂ ਘਿਣਾਉਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਤਾ ਦੇ ਕੰਮ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਲਈ, ਤਰਸ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।'

12

ਮੀਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਚਿੰਤਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਵਾਬੀ ਤਖ਼ਤਾਪਲਟ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਿਟਾ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਰਮ ਨੂੰ ਡੁੱਬਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਪੰਜ ਸਭ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਉਸਦੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਛੋਟੇ ਭਰਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੇਹਦੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ: 'ਉਸ ਬਦਕਿਸਮਤ ਮਾਸੂਮ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤਾਹ [ਤਖ਼ਤੇ] ਨਾਮਕ ਲੱਕੜ ਦੇ ਦੋ ਫਰੇਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਧੱਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸ਼ਾਲਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹਨ; ਅਤੇ ਰੱਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਦਬਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੈਕ ਤੋਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਆਤਮਾ ਨੇ ਅਟੱਲ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਆਰਾਮ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਉਡਾਣ ਭਰ ਲਈ'।13 ਮੀਰਾਂ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਾਦੀ ਦੇ ਇੱਕ ਕਹਾਵਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ: 'ਸੱਪ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਇੱਕ ਸਿਆਣੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਹੋਰ ਸੰਭਾਵੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕਈ ਪਸੰਦੀਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਦੋ ਸੀਨੀਅਰ ਮੰਤਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਉਸਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਚਾਕੂ ਮਾਰਿਆ, ਜਾਂ 'ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਖੁਰਾਕ ਨਾਲ' ਭੇਜਿਆ। ਮੀਰਾਂ ਦਾ ਘਬਰਾਹਟ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਧਿਆ: ਸੰਭਾਵੀ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੇਬ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜਲਦੀ ਹੀ 300 ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਗਈ।14 ਜਿਵੇਂ ਕਿ

ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਕਤਲੇਆਮ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ, 'ਕੋਈ ਵੀ ਦਲੀਲ ਇੰਨੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਖਲਨਾਇਕ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਜਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ (ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਸਰ, ਜੇ ਮੈਂ ਜੋੜਦਾ ਹਾਂ) ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅਜਿਹੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨਾ'।

15

ਪਰ ਕੰਪਨੀ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਦੂਰ, ਉਸ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬੰਗਾਲੀ ਹੰਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਮਰੋੜਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜੋ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸੋਨੇ ਦੇ ਅੰਡੇ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਲਾਸੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਨਿੱਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਭਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਤਾਇਆ ਜੋ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। 1762 ਤੱਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤੀਹ ਨੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ 400 ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਵੇਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਪਾਰਕ ਚੌਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਕੁਝ ਟੈਕਸ, ਟੋਲ ਜਾਂ ਕਸਟਮ ਡਿਊਟੀਆਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਖਾ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਦੀਮਕ ਦਾ ਹਮਲਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਗਾਤਾਰ ਕੁਤਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

16

'ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਜਿਤ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਲਈ,' ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨੌਜਵਾਨ ਹੈਨਰੀ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕਲਾਈਵ ਤੋਂ ਗਵਰਨਰ ਵਜੋਂ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਿਅਰਥ। 'ਨੈਬੋਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ।'

17 ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ
ਕੁਝ ਵਪਾਰੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ: 1762-3 ਤੱਕ, ਆਰਚੀਬਾਲਡ ਕੀਰ 12,000 ਟਨ ਨਮਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 13,000 ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਵਪਾਰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ।18
ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਇਆ: ਪਾਸ, ਇਜਾਜ਼ਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਸਨ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੇ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਵਪਾਰੀ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦਸਤਕਾਂ (ਪਾਸ) ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬਟਾਲੀਅਨ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਅਸਾਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ 'ਬਹੁਤ ਹਿੰਸਕ ਅਤੇ ਮਨਮਾਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ' ਵਪਾਰ ਥੋਪਿਆ ਸੀ।19 ਆਪਣੇ ਹਮਵਤਨ, ਕੋਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਦੇ

ਅਨੁਸਾਰ, ਐਮ. ਸ਼ੇਵਲੀਅਰ ਨੇ 'ਅਮੀਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਅਸਾਮ ਵਿੱਚ ਲੂਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਭੰਡਾਰ ਉਤਾਰਿਆ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਾਸਾਂ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਐਸਕਾਰਟ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਇਸ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਐਸਕਾਰਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਵਸਨੀਕਾਂ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਨਮਕ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਹਿੰਸਾ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਵਪਾਰਕ ਸਮਾਨ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕੀਤਾ।'

20

ਮੋਡਾਵੇ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਤੁਸੀਂ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਸਥਿਤੀ ਓਨੀ ਹੀ ਬਦਤਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ: 'ਗੰਗਾ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸਿਰਫ਼ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਣਾਉਣੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ, ਜਾਂ ਉਪ-ਚੋਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।'

ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਮਿਆਰ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਜ਼ਤ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਿੱਗ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੇਕ ਅਤੇ ਸੋਚਵਾਨ ਦਰਸ਼ਕ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਨਿੱਜੀ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਭੁੱਲਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਬਦਕਿਸਮਤ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਕਢਵਾ ਸਕਣ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਕਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸਨ।
ਦੇਸ਼ ਅਰਾਜਕਤਾ ਹੇਠ ਕੁਰਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਕੋਲ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਅੰਤਮ ਹੱਦ ਤੱਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ, ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹੇਠ ਕੁਰਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਸੜਨ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਸਾਮਰਾਜ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਾਇਜ਼ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ। ਇਹ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਅਚਾਨਕ ਆਮ ਇਨਕਲਾਬ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

21

ਫਿਰ ਤੋਂ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਲਗਾਮ ਜਬਰਦਸਤੀ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਹੋਇਆ: 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਰਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਜੋ, ਜੇਕਰ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਨਬੋਬ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸਥਾਈ

ਸਦਭਾਵਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯਤਨ ਨੂੰ ਬੇਅਸਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ; ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹੇਠ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜ਼ੁਲਮ।'
ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੁਰਾਈ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੀ ਪਰਜਾ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੰਨ ਕੇ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਗੋਮਸਤਾ [ਏਜੰਟ/ਪ੍ਰਬੰਧਕ] ਕਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਘੁਟਾਲੇ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਮੈਨੂੰ [ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਨਾਲ] ਕਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਝੰਡੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਲੰਘਿਆ ਹਾਂ; ਅਤੇ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇੱਕ ਵੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਜੋ ਵੀ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਲਈ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ; ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

22

'ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੱਕ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇਗਾ,' ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਨਬੋਬ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਖਾਸ ਸੀਮਾ ਤੈਅ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।'

23

ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਹੁਣ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਉੱਭਰਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ: ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਾਰਬਾਡੋਸ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਤੁਰੰਤ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਵਾਰਨ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਪਾਲਿਆ ਅਤੇ ਡੇਲਸਫੋਰਡ ਦੇ ਗਲੋਸਟਰਸ਼ਾਇਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਚੈਰਿਟੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਚਾਚੇ ਦੁਆਰਾ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵੈਸਟਮਿੰਸਟਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਡਨ ਭੇਜਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਰੋਮਨ ਪਤਨ ਅਤੇ ਪਤਨ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਐਡਵਰਡ ਗਿਬਨ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਕਟ ਖੇਡਿਆ ਸੀ।

* ਉੱਥੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ
ਵਜੋਂ ਉੱਤਮਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਉਸਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਬੰਗਾਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, 1756 ਵਿੱਚ ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਪਤਨ 'ਤੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਾ ਕੈਦੀ ਬਣਨ ਲਈ।24
ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਖਰੀਦਦਾਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲੀ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫਾਰਸੀ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਗੋਦ ਲਏ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ 'ਥੋੜ੍ਹਾ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ'। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੋਰਟਰੇਟ ਇੱਕ ਪਤਲਾ, ਸਾਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨੇ ਅਤੇ ਗੰਜਾ ਨੌਜਵਾਨ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਧਾਰਨ ਭੂਰੇ ਫੁਸਟੀਅਨ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁੱਧੀਮਾਨ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਦਾਸ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈੱਟ ਵਿੱਚ ਹਾਸੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਨਾਲ। ਉਸਦੇ ਅੱਖਰ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਘੂੰਮਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਸੰਕੋਚੀ, ਤਪੱਸਵੀ, ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਉੱਠਦਾ ਸੀ, ਠੰਡਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਬਾਜ਼ ਲੈ ਕੇ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਗਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ ਸੀ, 'ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ਰਾਬ' ਪੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ ਪੜ੍ਹਨ, ਗਿਟਾਰ ਵਜਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫਾਰਸੀ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਈ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਭੇਜੇ ਪੱਤਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।

25 ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਦੇ
ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਲਾਸੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੰਪਨੀ ਗੋਮਾਸਤਾ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਸਹਾਰਾ ਪਾਇਆ ਸੀ: ਇਹਨਾਂ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਕਸਰ ਇੰਨੇ 'ਘਿਣਾਉਣੇ' ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਸੱਟ ਪਹੁੰਚਾਏ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ... ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹਾਂ ਜੋ ਨਿਆਂ, ਪਛਤਾਵਾ ਜਾਂ ਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹਨ।'

26 ਹੁਸ਼ਿਆਰ, ਮਿਹਨਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਭਾਸ਼ਾ
ਵਿਗਿਆਨੀ, ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਣਨ ਲਈ ਤਰੱਕੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਬਦਕਿਸਮਤ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਢਹਿਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਸੀ।
ਇਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਟੈਕਸਾਂ ਅਤੇ ਕਸਟਮ ਡਿਊਟੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੇ ਨਵਾਬ 'ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਦਬਾਅ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹੁਣ ਮਾਮਲੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਸਨੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਕੰਪਨੀ-ਸਮਰਥਿਤ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪਰਤਾਏ ਹੁੰਦੇ। ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮੀਕਰਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੀੜਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੀਰ ਅਸ਼ਰਫ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਵਪਾਰੀ ਸੀ। ਮੀਰ ਅਸ਼ਰਫ ਪਟਨਾ-ਅਧਾਰਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਪਾਰੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਜੋ ਬਿਹਾਰ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਖਣਿਜ ਨਾਈਟ੍ਰੇਟਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਮਕੀਨ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਅਮੀਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮੱਗਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਮੀਰ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਦੇ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਬੰਧ ਸਨ, ਅਤੇ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਨਾਲ ਲੂਣ ਦੇ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣਾ ਆਸਾਨ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਮਰੁਤਬਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਏ, ਜੋ ਮੀਰ ਦੇ ਕੁਸ਼ਲ ਖਰੀਦ ਸੰਗਠਨ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ, ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਸਫਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੂਣ ਦੇ ਸਟਾਕਾਂ 'ਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਪਲਾਸੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੀਰ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਬਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਨੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਘੁਸਪੈਠੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਵਿਰੁੱਧ ਦਾਇਰ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਤੁਕਾ ਹੰਕਾਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਤਖਤਾਪਲਟ ਤੋਂ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੀਰ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਲੂਣ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ: ਅਗਸਤ 1757 ਵਿੱਚ, ਪਾਲ ਪੀਅਰਕਸ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਕੰਪਨੀ ਕਾਰਕ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਿਲਾਬੰਦ ਉੱਪਰੀ ਅਧਾਰ, ਮਹਾਨ ਪਟਨਾ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਤਾਇਨਾਤ 170 ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਦੇ ਗੋਦਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਭੰਨਤੋੜ ਕੀਤੀ। ਉਸਦਾ ਬਹਾਨਾ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੜਿਆ ਗਿਆ ਦੋਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਵਪਾਰਕ ਵਿਰੋਧੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੀਅਰਕਸ ਨੇ ਗੋਦਾਮ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਲੂਣ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ ਕਈ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਖਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਮੀਰ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਹਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ।

27

ਇਹਨਾਂ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, 1760 ਤੱਕ ਮੀਰ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਜਗਤ ਸੇਠ ਦੋਵੇਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੇ ਵੀ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਵਾਂ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸੀ, ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਰਾਜ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਗਲ ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਘੇਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।28
9 ਫਰਵਰੀ 1760 ਨੂੰ, ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਭਾਰਤ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸੀਮਾ, ਕਰਮਨਸਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ ਲਈ ਬੰਗਾਲ ਦੇ 'ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਸੂਬੇ' ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ

ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼ '[ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਵਜ਼ੀਰ] ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਮਾਲੀਆ ਕਮਾਉਣਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ'।

29

ਪਰ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਟੀਚਾ, ਮੀਰ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਦੁਆਰਾ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਪਤ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੇ ਪੱਛਮੀ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ, ਪਟਨਾ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਗਲ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਨੇ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਖੋਖਲੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨੌਜਵਾਨ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਅਜੀਬ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਮਰਥਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

30

ਜਦੋਂ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੀ: ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਸੜਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਗਿੱਦੜਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸਦੀ ਦੌਲਤ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਬਚਿਆ ਸੀ ਉਹ ਲੰਘਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਲਈ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਮਰਾਠਾ ਧਾੜਵੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਅਫਗਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਅਤੇ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਇਹਨਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਕਬਜ਼ਿਆਂ ਦੌਰਾਨ, ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਨਾਲ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ, ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਕਠਪੁਤਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਆਲਮਗੀਰ II ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ, ਜਿਸਦਾ ਹੁਣ ਆਲਮਗੀਰ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ, ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਫਗਾਨ ਹਮਲੇ ਦੀ ਪੂਰਵ

ਸੰਧਿਆ 'ਤੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਬੋਝ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰੇ।

31

ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਿਤਾਬ ਆਫ਼ ਐਡਮਨਿਸ਼ਨ, ਇਬਰਾਤਨਾਮਾ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 29 ਨਵੰਬਰ 1759 ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ, ਚੌਦਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਫਿਰੋਜ਼ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੋਟਲਾ ਵਿੱਚ, ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ, ਯਮੁਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ। 'ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ 'ਤੇ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਖਾਨ-ਏ ਖਾਨਾਨ 'ਤੇ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁਪਤ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਧਿਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।'
ਇਸ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਨ-ਏ-ਖਾਨਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੌਰਾਨ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਝੂਠੀ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੀ ਕਿ, 'ਕੰਧਾਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਭਟਕਦਾ ਦਰਵੇਸ਼ ਫਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੁਟਲਾ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵਸ ਗਿਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਅਜੂਬਾ-ਕਾਰੀਗਰ ਜੋ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖਣ ਯੋਗ ਹੈ!' ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਵਤਨ ਤੋਂ ਆਏ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਸੱਦੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਰਾਜਾ ਆਪਣੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਚਲਾ ਗਿਆ: ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲੈ ਲਈ ਗਈ ਅਤੇ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ: ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਅੰਦਰ ਸੀ, ਪਰਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਬਾਬਰ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢੀ: ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਮਾਦ ਅਲ-ਮੁਲਕ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਕੂੜੇ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਲਾਤੀਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ।
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਕੁਝ ਬਦਮਾਸ਼ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ, ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਹੱਥੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਛੁਰਿਆਂ ਨਾਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਰੇਤਲੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਇਸਦਾ ਕੋਟ ਅਤੇ ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਲਾਹ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਛੇ ਪਹਿਰ ਨੰਗਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਸਮਰਾਟ ਹੁਮਾਯੂੰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਲਈ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ।

32

ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਜੇ ਵੀ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦਰਬਾਰੀ ਲਿਖਤ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ, ਨੌਜਵਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖਿਤਾਬ ਅਤੇ ਵਾਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਂਟ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਵਾਂਗ ਸਮਰਥਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਚੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ: ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣਾ, ਸਵਾਗਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਅਤੇ ਰੰਗਰੂਟਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ।33 ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੈਸਾ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਸੁਹੱਪਣ, ਕਾਵਿਕ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸੁਧਰੇ ਹੋਏ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਭਰਪਾਈ ਕੀਤੀ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਜਾਦੂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਪੈਸੇ ਰਹਿਤ ਭਟਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ

ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੀ ਜੂਰ ਸ਼ਾਸਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਭੀ ਸ਼ਾਹੀ ਖਿਤਾਬ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ।

34 ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪਵਿੱਤਰ
ਰਹੱਸਮਈ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਵਧਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਲਗਭਗ 20,000 ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਸ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੈਸੇ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਕਰਿਸ਼ਮੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਮਹੱਤਵ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਸ ਖਾਲੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਪੈਸੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਕੋਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕੰਧਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਮੂਲ ਦੇ ਭੱਜੇ ਹੋਏ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕਮਾਂਡਰ, ਜੀਨ ਲਾਅ ਡੀ ਲੌਰੀਸਟਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਅੰਸ਼ਕ ਹੱਲ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਚੰਦਰਨਗਰ ਦੇ ਪਤਨ ਅਤੇ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਦੋਹਰੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਲਾਅ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ ਭੱਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਅਤੇ ਮਨਮੋਹਕ ਨੌਜਵਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ।
ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। 'ਮੈਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਨਵਾਬ ਜਾਂ ਰਾਜੇ, ਜੋ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਕੋਈ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਹਨ - ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਵਰਗ ਕਿਸੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇੱਥੇ, ਪੂਰੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਗੜਬੜ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਸਵਰਗ ਮੇਰੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅੰਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਿਰਫ਼ ਉਡੀਕ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।'

35

ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸਵਾਗਤ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸਖ਼ਤ ਅਨੁਭਵ ਨੇ ਲਾਅ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਗਲ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਜਿਸ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, 'ਮੈਂ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ

ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਗਰੀਬਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਰਾਹਗੀਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।'
ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ [ਅਵਧ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ], ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਰਗੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ, ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਿਯਮਨ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਰਨ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਝੁਕਾਅ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਤੋਲਿਆ... ਭਾਰਤੀ ਰਈਸ ਬੇਢੰਗੇ, ਅਸੰਗਤ ਬਲਾਕਹੈੱਡਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹਨ, ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

36

ਆਪਣੇ ਨਾਲ, ਲਾਅ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਖਰੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੌ ਦੀ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਫੌਜ ਅਤੇ 200 ਉੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਜੰਗੀ-ਕਠੋਰ ਬਟਾਲੀਅਨ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਫੌਜਾਂ ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਸਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈਆਂ। 23 ਦਸੰਬਰ 1759 ਨੂੰ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗੋਥੌਲੀ ਵਿਖੇ, ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੋਗ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤੰਬੂਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ।
ਮੁਗਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸ਼ਕੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੇ ਜੇਤੂ ਦਿਨ 'ਤੇ, ਉਸਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਮਹਿਮਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਸਰਬ-ਦਿਆਲੂ ਦਾ ਉਪ-ਰਾਜਪਾਲ, ਸਮਰਾਟ ਜੋ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਲਈ ਪਨਾਹ ਹੈ, ਨੇ ਆਮ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਰਾਜਾ, ਯੋਧਾ, ਸਮਰਾਟ, ਉੱਚੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸਿੱਕੇ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਖੁਤਬਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਫਾਰਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਓਰੀਓਲ ਨਾਲ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਰਾਜ ਬਖਸ਼ੇ!'37
ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਦਰਬਾਰੀ ਕਲਾਕਾਰ, ਮਿਹਿਰ ਚੰਦ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਾਜਗੱਦੀ ਵਾਲੇ ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਰੁਪਏ ਕੈਂਪ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵੰਡੇ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਮਾਂਡਰ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। 'ਮੈਨੂੰ ਮੀਰ ਆਤਿਸ਼ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ,' ਲਾਅ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਜੋ ਕਿ ਮੁਗਲ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭਾਰੀ ਤੋਪਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਫਾਇਰਲਾਕ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਅਧੀਨ ਸਨ':
ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਸੌਂਪੇ ਗਏ। ਸਮਾਰੋਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ, ਨੌਬਤ [ਤੁਰ੍ਹੀ] ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ...

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਅੱਗ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਕਈ ਧੜਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਕੋਈ ਇਕਸਾਰ ਕਮਾਂਡ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਤਨਖਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਾਟ ਸੀ... ਮੈਂ ਕੁਝ ਸੰਗੀਨਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ ਸਨ ਜੋ ਲੰਬੇ ਖੰਭਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਲਗਭਗ 300 ਕੋਲੀ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਾਡਾ ਪਿੱਛਾ

ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਫਾਰਮ ਵਿੱਚ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਲਗਭਗ 15 ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਕੁਐਡਰਨ ਵੀ ਜੋੜਿਆ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਾਰ... ਇਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਮੀਰ ਆਤਿਸ਼ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ।

38

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਬੰਗਾਲ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਕਰਮਨਸਾ ਪਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਮੰਗੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ 'ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਦੀ ਰਾਈ ਹਟਾਉਣ' ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬੰਗਾਲੀ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਮਰਥਨ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਫੌਜੀ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਕਾਹਲੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

39

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ ਮੇਜਰ ਜੌਨ ਕੈਲਾਡ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਸਕਣ। ਇਸ ਲਈ 9 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪਟਨਾ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਮਸੂਮਪੁਰ ਵਿਖੇ, ਪਟਨਾ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨਰਾਇਣ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਦੇਹਵਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਲੜੀ ਗਈ। 'ਮਸਕੇਟ ਦੇ ਗੋਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਈਨ ਤੋਂ ਗੜਿਆਂ ਦੇ ਤੂਫਾਨ ਵਾਂਗ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਸਨ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, 'ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਮੋੜ ਲਈ...'
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅੱਗ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ, [ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ] ਕਾਮਗਰ ਖਾਨ ਰਾਮ ਨਰਾਇਣ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ [ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ] ਕਈ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ... ਰਾਮ ਨਰਾਇਣ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣਾ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਖੁਦ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਇਆ। ਕਾਮਗਰ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਬਰਛਾ ਚਲਾਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ... ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਾਉਡੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਜਿੱਥੇ, ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੂੰ ਬੋਰਡਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ... ਰਾਮ ਨਰਾਇਣ ਬੇਹੋਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਆਪਣਾ

ਹਾਥੀ ਮੋੜ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ... ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਸੰਗੀਤ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

40

ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣਾ ਇੱਕ ਨੇਕ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਘਾਤਕ ਗਲਤੀ ਵੀ ਸੀ: 'ਜੇਕਰ ਜੇਤੂਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਅਤੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੇ, ਅਤੇ ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੇ, ਜੋ ਹਿੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸਮਤ ਦੁਆਰਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਾਮਗਰ ਖਾਨ ਨੇ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਮਤਲ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਯੋਗਦਾਨ ਹੇਠ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ।'

41

ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਕਿਸ਼ਤੀ ਰਾਹੀਂ ਨਦੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਪਰ ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਦੀ ਫੌਜ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੀ ਕਿਉਂਕਿ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਮਰਾਟ ਕੋਲ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੋਪਖਾਨਾ ਜਾਂ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀਆਂ ਅਤਿਕਥਨੀ ਵਾਲੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਜਿੱਥੇ ਇਸਨੇ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਮੀਰ ਜਾਫਰ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਅਤਿ ਅਸਥਿਰਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ, ਡੂੰਘੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।

42 ਹਾਲਾਂਕਿ,
ਇਹ ਇੱਕ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜਿੱਤ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਮੇਜਰ ਕੈਲਾਡ ਅਤੇ ਮੀਰਾਨ ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ, ਗੈਰੀਸਨ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ। ਕੈਲਾਡ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿੰਗ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕੀਤੀ, ਮੀਰਾਨ ਨੇ ਦੂਜਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਸਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਉੱਤੇ ਸੀ ਕਿ ਸਮਰਾਟ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ।
'ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ,' ਕੈਲਾਉਡ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਝ ਬੇਨਿਯਮੀਆਂ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਕਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ, ਪੂਰਬੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ।'

43

ਮੀਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਹਮਲੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਗਈ: 'ਉਸਦੇ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮੀਰਾਂ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਗਿਆ; ਉਹ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੇ ਝਿਜਕਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਵਿਅਰਥ ਬੁਲਾਇਆ।' ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹਾਉਦੇ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ: 'ਇੱਕ ਤੀਰ ਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਦੰਦ ਟੁੱਟ ਗਏ; ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉੱਥੇ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤੀਰ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਿਆ।' ਪਰ ਕੈਲਾਡ

ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਫੜੀ ਰੱਖਿਆ, ਇੱਕ ਵਰਗ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ। ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ।
ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਵੇ। ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਕਾਮਗਰ ਖਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਕੁਲੀਨ, ਹਲਕੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟੁਕੜੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦਾ ਦਲੇਰਾਨਾ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ। ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹੋਏ, ਪੂਰਬ ਵੱਲ, ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਉਸਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਕੱਟ ਕੇ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਅਮੀਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਦੌਲਤ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵੇਗਾ।'

44

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦੁਆਰਾ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਗਤੀ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੈਲਾਡ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕਈ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿੱਛਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਕਰੈਕ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫ਼ੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ।
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਲੀਡ ਨਾਲ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਕਾਮਗਰ ਖਾਨ, ਤਾਰੀਖ-ਏ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, 'ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਕਈ ਉੱਚੇ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਰ ਕੀਤਾ, ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ, ਬੀਰਭੂਮ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬਰਧਵਾਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।' ਉੱਥੇ ਰਾਜਾ, ਜੋ

ਕਿ ਕਾਮਗਰ ਖਾਨ ਦਾ ਚਾਚਾ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਲਈ ਐਲਾਨ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

45

ਇਹ ਇੱਥੇ ਸੀ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਰੁਕਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰ ਭਰਤੀ, ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਹਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੈਲਾਉਡ ਨੇ ਖੁਦ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਡੋਲਤਾ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਤਭੇਦ ਕਾਰਨ, ਉਸਨੇ [ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ] ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਬੋਬ 'ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਝਿਜਕ ਕੇ ਇੱਕ ਨਾ-ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਯੋਗ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਵੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਦੇਰੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇੰਨੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਇੰਨੀ ਸਥਿਰਤਾ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਰਹੀ।'

46

ਪਟਨਾ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਸਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸੰਗਠਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬਰਦਵਾਨ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਕੈਲਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ 4 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੀ ਛੋਟੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜੰਕਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ।
ਹੈਰਾਨੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਫੌਜ ਦਮੋਦਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਮੰਗਲਕੋਟ ਵਿਖੇ ਕਤਾਰਬੱਧ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਾਸਿੰਗ ਪਲੇਸ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਰੀ ਕੁਝ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਜੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਬਰਦਵਾਨ ਵੱਲ ਮੁੜੇ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਧਾ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀ, ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਲਈ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ: 'ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਡੇਰਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੜੀਆਂ।'
ਦਮੋਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਇੰਨੀਆਂ ਭਾਰੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕਤਾਰਬੱਧ ਦੇਖ ਕੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਪਟਨਾ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਜੇਤੂ ਦੇਖ ਕੇ, ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਰਹੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਫੋਰਸ ਭੇਜੀ; ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਾਮਗਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਭੱਜਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਟਨਾ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਮ. ਲਾਅ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ।

47

ਇਹ ਇੱਕ ਦਲੇਰ, ਕਲਪਨਾਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਫਲ ਹੜਤਾਲ ਸੀ। ਪਰ ਖੇਡ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਲੋਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇੰਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਇੱਕ ਵੱਡੀ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਹੀਣ ਅਤੇ ਹਾਰਨ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਦੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਥੱਕ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਉਸਦੀਆਂ ਬੇਕਾਬੂ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੇਢੰਗੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਤੋਂ, ਕਲਪਨਾਯੋਗ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਜਬਰਦਸਤੀ ਦੇ ਹਰ ਕੰਮ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ; ਅਤੇ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਫ਼ਸਰ ਕਿੰਨਾ ਸਖ਼ਤ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੇਖਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, [ਅਫ਼ਸਰ] ਆਪਣੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ 'ਤੇ ਇੰਨਾ ਸਖ਼ਤ ਹੱਥ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਘਾਹ ਦਾ ਇੱਕ ਵੀ ਪੱਤਾ ਵੀ ਛੂਹਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ; ਫਿਰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਤੱਕੜੀ ਪਲਟ ਗਈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਦੂਜੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਸੁਣਿਆ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ।'

48

ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਆਖਰੀ ਹਾਰ 15 ਜਨਵਰੀ 1761 ਨੂੰ ਬੋਧਗਯਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੇਲਸਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹੋਈ, ਜੋ ਕਿ ਬੁੱਧ ਦੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ।
ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰਾਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਲਾਅ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ - 'ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿੱਜੀ ਮਾਮਲਾ, ਮਾਹੌਲ ਬਹੁਤ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਆਮ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਦਕਿਸਮਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਘੇਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ, ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ, ਇਹ ਬਿਹਤਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮੋੜ ਲਵੇ। "ਹਾਏ!" ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜੇ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ? ਉਸ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਿੱਚ ਨਫ਼ਰਤ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਪਰਜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।"'

49

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ, ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹੋਏ, 'ਕੱਲ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ'। 12-ਪਾਊਂਡਰ ਦੀ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਗੋਲੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਟਕਣ ਵਾਲੀ ਗੋਲੀ ਨੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ।50 ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ,

ਆਪਣੀਆਂ ਆਮ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਚਾਲਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ, ਕਾਮਗਰ ਖਾਨ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, 'ਜੋ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ', ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਿਪਾਹੀ ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ ਜੈਂਟਿਲ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ। 'ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਨਤੀਜੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਨਰਲ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਸ਼ਾਹੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ, ਮਹਾਮਹਿਮ ਲਾਅ ਡੀ ਲੌਰੀਸਟਨ, ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਫੌਜੀ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।'

51

ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਲਾਅ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਆਖਰੀ ਸਟੈਂਡ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਇੱਕ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਮੌਤ ਤੱਕ ਲੜਾਈ ਲਈ ਵੇਖਿਆ ਸੀ: 'ਐਮ. ਲਾਅ, ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਕੁਝ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋ ਉਹ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੰਖਿਆਤਮਕ ਉੱਤਮਤਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ। ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਫੌਜਾਂ ਜੋ ਐਮ. ਲਾਅ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭੱਜਣ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਭਟਕਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਥੱਕ ਗਈਆਂ ਜੋ ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਿੱਛੇ ਮੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਭੱਜ ਗਈਆਂ। ਐਮ. ਲਾਅ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕੱਲਾ ਪਾ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਨਾ ਮੋੜਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ; ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਪਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ ਰਿਹਾ।'

52

ਲਾਅ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ, ਜੌਨ ਕਾਰਨੈਕ, ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ, ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗਾਰਡ ਦੇ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਸਟਾਫ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ, ਪੈਦਲ ਚੱਲ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ 'ਟੋਪੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਡਾਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਲਈ', ਲਾਅ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ: 'ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਇੱਕ ਬਹਾਦਰ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਲਮ ਦੁਆਰਾ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ,' ਉਸਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। 'ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਤੋਂ ਲਾਹ ਦਿਓ, ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਓ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਤਿਆਗ ਦਿਓ।'
ਲਾਅ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ 'ਇਸ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਪਰ ਇਹ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ

ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਰਪਣ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ; ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੇ, ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਜਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੀ ਹਰ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।'

53

ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾਏ ਗਏ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਤਾਅਨੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਇਹ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋਏ ਕਿ 'ਬੀਬੀ [ਮਿਸਟ੍ਰੈਸ] ਕਾਨੂੰਨ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?'
ਕਾਰਨੈਕ ਇਸ ਟਿੱਪਣੀ ਦੀ ਅਣਉਚਿਤਤਾ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ: 'ਇਹ ਆਦਮੀ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ; ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਰਿਵਾਜਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ।' ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਝਿੜਕ ਤੋਂ ਬਚਿਆ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਫੜੀ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵੀ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੈਨਾਪਤੀ ਸੀ... ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਵਿਦਾਇਗੀ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।
ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕੌਮ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ:
ਇਸ ਝਿੜਕ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ; ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਜਨਬੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਲਈ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਚਰਣ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਵੀ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ।

54

2 ਜੁਲਾਈ 1761 ਨੂੰ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦਾ 'ਘਿਣਾਉਣਾ', ਕਾਤਲ, ਬਦਮਾਸ਼ ਪੁੱਤਰ ਮੀਰਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ - ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਅਚਾਨਕ ਬਿਜਲੀ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ। ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਜੌਨ ਕੈਲਾਡ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਨੌਜਵਾਨ ਨਬੋਬ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਹਾਲਾਤ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਹਿੰਸਕ ਤੂਫ਼ਾਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਚਮਕ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਅੱਗ ਤੰਬੂ ਦੇ ਉੱਪਰੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ, ਉਸਦੀ ਖੱਬੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਲੱਗੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ।'

55

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਘਟਨਾ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਹਰਮ ਦੇ ਮੀਰਾਨ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ 'ਤੇ ਵਾਪਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਫਵਾਹਾਂ ਸਨ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ - ਜਾਂ, ਵਿਕਲਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਕੋਈ ਹਾਦਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੀਰਾਨ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਸੰਭਾਵਿਤ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੋਗੀ ਰਖੇਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੀਰਾਨ ਦੇ ਕਾਤਲਾਨਾ ਰੁਝਾਨਾਂ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਭੈਣ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਫਿਰ ਤੰਬੂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਬਦਲਾ ਛੁਪਾਇਆ ਸੀ।

56

ਇਸ ਖੂਨੀ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ; ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਲਈ, ਇਹ ਆਖਰੀ ਤੂੜੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਰਜਾ ਅਤੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ, ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ 'ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੇ ਬਿਨਾਂ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਿਆ। 'ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ, 'ਪਰ ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਉਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸਮਝ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਬਚੀ ਸੀ। ਫੌਜ ਦੇ ਮਾਮਲੇ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਕਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ ਜਿਸਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।'

57

ਪਰ ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਦਾ ਇੱਕ ਜਵਾਈ ਸੀ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅਰਾਜਕ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਹੁਰੇ ਤੋਂ ਓਨਾ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਨੇਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ, ਭਾਵੇਂ ਪਟਨਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਫੌਜੀ ਤਜਰਬਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਵਾਨ, ਸਮਰੱਥ, ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲਾ ਸੀ।58
ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ; ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਨਯੋਗ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ 'ਸਿੱਖਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜਨਮ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ

ਰਹੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ ਕੁਝ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇੱਕ ਉੱਘੀ ਡਿਗਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਸੂਬੇ ਦੇ ਜਮਾਦਾਰਾਂ [ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ] ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਪੱਤਰ ਦੇਖੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਚਰਿੱਤਰ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।'

59

ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ, ਹੈਨਰੀ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਲਕੱਤਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਇੰਟਰਵਿਊ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਰਧਵਾਨ, ਮਿਦਨਾਪੁਰ ਅਤੇ ਚਟਗਾਓਂ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਗਏ - ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਖੇਤਰ। ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਤਖ਼ਤਾ ਪਲਟ, ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਵੱਡੀਆਂ ਰਿਸ਼ਵਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ £50,000 ਦੀ ਨਕਦ ਅਦਾਇਗੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ £150,000* ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਨੇ ਸੌਦੇ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ।

60

ਇਸ ਦੌਰਾਨ, 10 ਜੁਲਾਈ 1761 ਨੂੰ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਮਾਮਲਾ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਤਖ਼ਤਾਪਲਟ ਲਈ ਬਹਾਨਾ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਵਰ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਗਏ: 'ਫ਼ੌਜ, ਆਪਣੀ ਤਨਖਾਹ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਕਾਇਆ ਸੀ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ', ਰਿਆਜ਼ੂ-ਏ-ਸਲਾਤੀਨ ਦਰਜ ਕੀਤਾ। 'ਬਗਾਵਤੀਆਂ ਨੇ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਆਪਣੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਪਾਲਕੀਆਂ ਤੋਂ ਖਿੱਚ ਲਿਆ, ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ 'ਤੇ ਪੱਥਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਚਿਹਿਲ ਸੁਤੁਨ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ।'
ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਜਗਤ ਸੇਠ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ... ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਇਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ [ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਇਹ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੀ]। ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਮੁਸਨਦ [ਸਿੰਘਾਸਣ] 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ।

61

ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਰਵ-ਵਿਆਪੀ ਮੇਜਰ ਕੈਲਾਡ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਐਸਕਾਰਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, 'ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਔਰਤਾਂ, ਗਹਿਣੇ, ਖਜ਼ਾਨਾ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਉਹ ਸਹੀ ਸਮਝੇ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ

ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ'।

62 ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ,
ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਓਨਾ ਨਹੀਂ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਹੈਰਾਨ ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ, ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ: 'ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁਸਨਦ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਗਣੀਆਂ ਤੋੜਨ ਲਈ ਸਹੀ ਸੋਚਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਤੋੜਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਬਤ ਜੰਗ [ਕਲਾਈਵ] ਕੋਲ ਭੇਜੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰੇਗਾ, ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੱਕਾ ਜਾਣ ਦਿਓ।'

63

ਪਰ ਬਜ਼ੁਰਗ, ਅਸਫਲ ਸਾਬਕਾ ਨਵਾਬ, ਜੋ ਹੁਣ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਵਿਕਲਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਨੂੰ ਉੱਤਰੀ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਦਾ ਟਾਊਨਹਾਊਸ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਮਾਮੂਲੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਦੂਜਾ ਇਨਕਲਾਬ, ਇਸ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਵਿਘਨ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੂਨ-ਰਹਿਤ ਨਿਕਲਿਆ।
ਪਰ ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਣੇ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨਾਲੋਂ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਕਰਨਾ ਘੱਟ ਆਸਾਨ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਮੁਜ਼ਫਰੀ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ, 'ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਇੱਕ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸਦੀ ਹੁਣ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ।'

64

ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਜੋ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਵੀ ਉਸ ਗਤੀ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਪਲਟ ਦਿੱਤਾ।

ਦੁਆਰਾ ਖਾਲੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਦਾਲਤ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁੱਖ ਕਾਰਕ, ਵਿਲੀਅਮ ਐਲਿਸ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਅਤੇ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੋਂਗੀਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਗਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀ ਜਾਸੂਸੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।
ਮੋਂਗੀਰ ਵਿਖੇ ਉਸਨੇ ਵਿੱਤ ਸੁਧਾਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਤੋਂ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਥੇ ਉਸਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਕੰਪਨੀ ਪ੍ਰਤੀ ਬਕਾਇਆ ਫਰਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਬਕਾਏ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ।
ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਕੋਲ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ 90,000 ਫੌਜਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਅਯੋਗ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਨਵੀਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, 16,000 ਮੁਗਲ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਫੋਰਸ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਤਿੰਨ ਬਟਾਲੀਅਨ ਬਣਾਈ, ਜਿਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਭਗ 25,000 ਪੈਦਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਯੂਰਪੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਈਸਾਈ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ। ਪਹਿਲਾ ਵਾਲਟਰ ਰੇਨਹਾਰਡਟ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਉਪਨਾਮ ਸੁਮਰੂ ਜਾਂ ਸੋਮਬਰੇ ਸੀ, ਇੱਕ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਭਾਵਨਾਹੀਣ ਅਲਸੇਸ਼ੀਅਨ ਜਰਮਨ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਰਾਈਨ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪੈਲੇਟੀਨੇਟ ਵਿੱਚ ਮੋਸੇਲ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਊਂਟਡ ਕਿਊਰਾਸੀਅਰ ਗਾਰਡ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਇਟਿੰਗੇਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਲੱਭਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਲਈ ਇੱਕ ਜਹਾਜ਼ ਫੜਿਆ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ, ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਸਾਥੀ, ਕਾਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ 'ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੱਖਪਾਤ ਨੂੰ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਲੈ ਲਿਆ ਕਿ ਮੁਗਲ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਆਪਣੇ ਸਟਾਫ ਰਾਹੀਂ, ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।'

68

ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦਾ ਦੂਜਾ ਈਸਾਈ ਕਮਾਂਡਰ ਖੋਜਾ ਗ੍ਰੈਗਰੀ ਸੀ, ਜੋ ਇੱਕ ਇਸਫਾਹਾਨੀ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਗੁਰਗੀਨ ਖਾਨ, ਜਾਂ ਬਘਿਆੜ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਆਦਮੀ ਸਮਝਿਆ: 'ਆਮ ਆਕਾਰ ਤੋਂ

[redacted], [redacted] [redacted], [redacted] [redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted], [redacted] [redacted]'[69] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted

ਜਨਵਰੀ 1761 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੇਲਸਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਿਮਰ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਭਾੜੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ।
ਰੈੱਡਕੋਟਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। 24 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ, ਮੇਜਰ ਜੌਨ ਕਾਰਨੈਕ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਸੀਂ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਨੇੜਿਓਂ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕੈਂਪ ਦੀਆਂ ਅੱਗਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ... ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੰਡ ਗਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ... ਅਤੇ ਉਹ ਇੰਨਾ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਡਰ ਨਾਲੋਂ ਤਰਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ।'

74

ਫਿਰ ਵੀ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭੰਗ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਅਜੇ ਵੀ ਨੈਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ - ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸਮਾਨ, ਲਿਖਣ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਅਤੇ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਦਾ ਕੇਸ ਵੀ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਹਾਵੜੇ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਹਾਥੀ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ - ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਹਾਰਕ ਮੁੱਲ ਦੀ ਲਗਭਗ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ: 'ਇਹ ਕਲਪਨਾਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਰੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਕਰ ਲਵੇ,' ਕਾਰਨੈਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਫਿਰ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਦੁਖੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਜੈਂਟੂ [ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ] ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।'
ਕਾਰਨੈਕ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੁਨਰਮੰਦ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਵੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: 'ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਸ ਜਨੂੰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਵਰਤਣ

[redacted]

ਖ਼ਬਰ ਫੈਲੀ, ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਈਚਾਰਾ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਝਲਕ ਦੇਖਣ ਲਈ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ: ਜੇਤੂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਜਿਸਨੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਦੁਭਾਸ਼ੀਏ ਵੀ ਆਰਚੀਬਾਲਡ ਸਵਿੰਟਨ ਸੀ, ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਸਨੇ ਹੇਲਸਾ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਫਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਲਿਆ ਸੀ।

77

ਫਿਰ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ: 'ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪਣੀ ਫੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, 'ਉਨ੍ਹਾਂ [ਲੰਬੀਆਂ] ਮੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਤਖਤ ਵਿੱਚ।'
[ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਹੀ] ਹਾਲ, ਜੋ ਕਿ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਸਮਾਨ ਨਾਲ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਿੱਖ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ... ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇਹ, ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਮਾਰਚ 'ਤੇ ਆਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ, ਮੇਜਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਪੈਦਲ ਚੱਲ ਪਏ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਉਸਦੇ ਚਲਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੇ ਨਾਲ ਪੈਦਲ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਮਰਾਟ, ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਉਤਰ ਕੇ, ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸਦੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਮੇਜਰ ਨੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਲੈ ਲਈ।

78

ਇਸ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਵੇਂ ਨਿਯੁਕਤ ਨਵਾਬ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ, ਚੰਗੇ ਕਾਰਨ ਨਾਲ, ਕਿ ਹੁਣ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ, ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ ਨਵਾਬ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਘੱਟ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹੋਣਾ ਸਹੀ ਸੀ: ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।79
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪਨਾਹਗਾਹ, ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਅਫੀਮ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਅਸਥਾਈ ਤਖਤ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੁਝ ਦਰਬਾਰੀ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਸੌਦਾ ਤੈਅ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ 1,001 ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਨਜ਼ਰ [ਭੇਟ] ਕੀਤੀ, 'ਅਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਅਤੇ ਉਤਸੁਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਕਈ ਟ੍ਰੇਆਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ

ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਹਿੰਗੇ ਸਮਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਚੈਪਲ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਬਾਜ਼ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਐਗਰੇਟ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।'
ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਸੁਬਾਧਾਰੀ [ਸ਼ਾਸਨ] ਵਿੱਚ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੀਆਂ ਸਾਲਾਨਾ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇਗਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 2.5 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਾਲਾਨਾ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਫਿਰ ਲਗਭਗ £325,000 ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ 1,800 ਰੁਪਏ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਭੱਤਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

*80

ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਕੋਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਹੱਲ ਹੋਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਮੀਰ ਪਾਇਆ, ਆਮਦਨ ਦੇ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਸਦਾ ਉਹ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਫ ਸੁਪਨਾ ਹੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ: ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨਵਾਂ ਸਹਿਯੋਗੀ, ਕੰਪਨੀ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਤੁਰੰਤ ਭੇਜੇ, ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਤਖਤ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਬਿਠਾਏ। ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ, ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ, ਦਿੱਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਏ; ਪਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਗੜਬੜ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਖੂਨੀ ਅਫਗਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਣਚਾਹੀ ਫੇਰੀ ਦੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਵਾਨਸਿਟਾਰਟ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ 'ਬਾਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੱਕ' ਟਾਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

81

ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਪਸ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਗਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਬੇਸਬਰੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦਾ ਅਗਲਾ ਬੰਦਰਗਾਹ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਵਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਉੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨਵਾਬ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਵਧੇਰੇ ਲਚਕਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।
ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਲਾਨਾ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਤੇ ਨਕਦੀ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਨਾ ਹੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਕੋਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਸੀ। ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਤੋਂ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ

ਅਧੀਨਗੀ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ 'ਤੇ, 5 ਜੂਨ 1761 ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਵਧ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਵੱਲ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

82

ਮੇਜਰ ਕਾਰਨੈਕ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੇ ਫੌਜੀ ਸਨਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਕਰਮਨਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ 21 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਵਧ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਨਵਾਬ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਸ਼ੁਜਾ ਨੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਫ਼ਗਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ ਜੈਂਟਿਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੁਜਾ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ: 'ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ।'
ਇਹ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਸਨ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਸਾਰੇ ਤੈਮੂਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸਨ - ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਹੀ ਅਜੇ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਸੀ। ਦੁਰਾਨੀ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੁਗਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਉਸ ਇੱਛਾ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ: ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾ ਕਰੇ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਲਾਹ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਦੇ ਸੱਦੇ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ।

83

ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਬੰਗਾਲ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਧਦੇ ਬੇਚੈਨ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਾਸਨ ਹੇਠ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਅਗਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, 1761-2, ਬੰਗਾਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਗੜਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਿੰਸਕ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬੰਗਾਲੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ।
ਇਹ ਨਿੱਜੀ ਵਪਾਰੀ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਸਲੂਕ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਰ ਗਿਆ ਕਿ ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਕ ਵਿਲੀਅਮ ਐਲਿਸ, ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਭੜਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਐਲਿਸ ਨੇ 1756 ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਲੱਤ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਉਸਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਨਾਮਾਤਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਗੜਿਆ, ਲਗਭਗ ਉਦਾਸ, ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਹੈਨਰੀ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪਾਪ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਬਣਨ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਰੱਕੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ; ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਵਜੋਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੇ ਮੁਗਲ-ਕੰਪਨੀ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਚਿੰਤਤ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇਜ਼ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਬੋਬ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਜਾਂ ਸੰਜਮ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਕੀ ਸਾਡੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਮਤਭੇਦ ਵਾਲਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਉੱਠ ਸਕਦਾ ਸੀ... ਉਸਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਕੀੜੇ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਆਤਮਾ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿੱਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਸਕਦਾ ਸੀ... ਦੁਨੀਆ ਨਬੋਬ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਦੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'

84 ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ: 'ਜੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ
ਪ੍ਰਭੂਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਵਪਾਰ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰੱਖਣ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।'

85

ਫਿਰ, ਫਰਵਰੀ 1762 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਐਲਿਸ ਨੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਖੋਜਾ ਅੰਤੂਨ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੈਦ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈ ਲਈ। ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਐਲਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਮੇਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿੰਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ

[redacted][86]

[redacted]

[redacted]

[redacted

ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। 'ਇਹ ਬੁਰਾਈ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਨਿਰਭਰ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਆਦਤ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਮੈਨੇਜਰ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ...'
ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰਚ 'ਤੇ ਆਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੋਲੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੜਕ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ; ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਛੋਟੇ ਕਸਬੇ ਅਤੇ ਸਰਾਏ ਸੁੰਨਸਾਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਡਰੋਂ ... ਹਰ ਆਦਮੀ ਜੋ ਟੋਪੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ... ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਬੋਬ ਮੰਨ ਲਵਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਘਾਟਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਜਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਵਾਂ।

88

ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਐਲਿਸ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਵਿਵਹਾਰ, ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ, 'ਇੰਨਾ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾਬੋਬ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਇੰਨੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੀ ਸਹੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਉਸ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ'।

89

ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੁਬਾਰਾ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਮੋਂਗੀਰ ਗਿਆ, ਇਸ ਵਾਰ ਗਵਰਨਰ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੇਖ ਸਕੇ। ਦੋਵੇਂ ਜੋ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਕਲਕੱਤਾ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਪਰ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ, ਦੋਵੇਂ ਨੌਜਵਾਨ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਕੌਂਸਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹਮਲਾਵਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਐਲਿਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਜੇਮਜ਼ ਅਮਿਆਟ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਯੰਤਰਣ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ: 'ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ [ਨਵਾਬ ਦੀ] ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ... ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਖੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਮ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫ਼ਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਲਈ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਗੱਠਜੋੜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਰੱਖੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਅਪਮਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਦਾ ਹੈ?'90

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੈਂਟਲ ਨੇ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਤੋੜ-ਵਿਛੋੜਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਵੱਡੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਮਿਸਟਰ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੀ ਸਿਆਣੀ ਸਲਾਹ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ - ਪਰ ਕੁਝ ਦੀਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੌਂਸਲਰ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਨਤਕ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਯੁੱਧ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ।'

91

ਦਸੰਬਰ 1762 ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਮੀਅਤ ਕਲਕੱਤਾ ਛੱਡਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਇੱਕ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ। ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਐਲਿਸ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੜਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਟੈਂਡ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕੰਪਨੀ ਚੌਕੀਆਂ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਟੈਕਸ ਅਤੇ ਕਸਟਮ ਡਿਊਟੀਆਂ ਅਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਡਿਊਟੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, 'ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਅਮੀਰਾਂ ਤੋਂ ਡਿਊਟੀਆਂ ਵਸੂਲਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਰੋਕਦਾ ਰਹੇਗਾ'।

92 ਇਸ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਵਪਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਚਿਤ ਲਾਭ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਉਸਦੇ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਵੀ।
ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, 11 ਮਾਰਚ 1763 ਨੂੰ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਝੜਪਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਢਾਕਾ ਅਤੇ ਜਾਫਰਗੰਜ ਵਿੱਚ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਜਿੱਥੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਮੈਨੇਜਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ,

[redacted] [redacted] [redacted] [

ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਕੁਝ ਵੇਰਵੇ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਆਪਣੇ ਸਾਬਕਾ ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਖਰੀ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣਾ ਸੀ: 'ਸ਼੍ਰੀ ਐਲਿਸ ਨੇ ਪਟਨਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੌੜੀਆਂ ਅਤੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਨੀ ਦੂਰੀ ਤੱਕ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਹੈ; ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਉਪਾਅ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।'

96 ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਵੁਲਫ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜੁਟਾਉਣ
ਲਈ ਭੇਜਿਆ।
ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੱਕ, ਐਲਿਸ ਕੋਲ 300 ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਤੇ 2,500 ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। 23 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ 'ਤੇ, ਪਟਨਾ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਸਰਜਨ ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ [ਬਘਿਆੜ ਦੇ] ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਟੁਕੜੀ ਪਟਨਾ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਜੰਗ ਅਟੱਲ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਿਆ।' ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਬਗਾਵਤ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਉਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਅਠਾਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ।
24 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ, ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ: ਬਾਂਸ ਦੇ ਸਕੇਲਿੰਗ ਪੌੜੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਸੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਢੇਰ ਕਰਕੇ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪਾਊਡਰ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰਨੇਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਠੀਕ ਬਾਅਦ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਫੈਕਟਰੀ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਹੇਠ ਪਰੇਡ ਕੀਤੀ।

97

25 ਤਰੀਕ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਜੇ, ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਗੇਟ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਐਲਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਅਹਾਤੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸਨ।

* ਇਹਨਾਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ: £1,200,000 = £126 ਮਿਲੀਅਨ; £200,000 = £21 ਮਿਲੀਅਨ।
** £25,000 = £2,625,000; £43,000 = £4,515,000; £2,500 = £262,500।
* ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਗਿਬਨ ਪੰਜ ਸਾਲ ਛੋਟਾ ਸੀ, 1737 ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਜਨਮ 1732 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਅਪੌਕ੍ਰਿਫਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।
* ਇਹਨਾਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ: £50,000 = £5 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ; £150,000 = ਲਗਭਗ £16 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ ਲਗਭਗ £20 ਮਿਲੀਅਨ।
** ਅੱਜ £390 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਇਹਨਾਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ: £325,000 = £34 ਮਿਲੀਅਨ; 1,800 ਰੁਪਏ = £23,400।
* ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਰਯੋਟ। ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਟੈਕਸਟ ਵਿੱਚ 'ਕਿਸਾਨ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ 'ਕਿਸਾਨ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

† ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦਸਤਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਟੈਕਸਟ ਵਿੱਚ 'ਪਾਸ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ 'ਪਾਸ' ਸ਼ਬਦ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
* ਅੱਜ £32.5 ਮਿਲੀਅਨ।

5

ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਅਤੇ ਉਲਝਣ
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੋ ਟੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਏ। ਇੱਕ ਟੋਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵੱਲ ਵਧੀ। ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੌਲੇ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਗੜ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਗਾਰਡਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਹਰੇਕ ਛੱਤਰੀ-ਢੱਕੇ ਬੁਰਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਉੱਤੇ ਲਪੇਟੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਗੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ।
ਦੂਜੀ ਧਿਰ, ਐਲਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ, ਪਟਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਮੁੱਖ ਗਲੀ ਵੱਲ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੀ। ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮੀਲ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਪਹਿਲਾਂ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ, ਫਿਰ ਭਾਰੀ, ਹਵੇਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਅਤੇ ਗੇਟਹਾਊਸਾਂ ਤੋਂ। ਪਰ ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੇ, ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਗਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ: 'ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਉਹ ਸਿਪਾਹੀਆਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨਾਈਪਰ-ਹੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗ ਰਹੇ ਸਨ,' ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅੰਸਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਝ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਰੀਂਗਦੇ ਹੋਏ ਚਲੇ ਗਏ।'
ਫਿਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਕੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਦੋ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕੁਆਰਟਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵੱਲ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਜੋ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ।

ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਫੈਕਟਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਐਲਿਸ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਛੱਡ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਗੇਟ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ 'ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਪਲਟਨਾਂ ਨਾਲ ਬਾਰਜਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਭੱਜਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ, ਅਵਧ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਵੱਲ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ'।
ਪਰ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਛਪਰਾ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ 'ਤੇ ਸਰਨ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, [ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਜਰਮਨ ਕਮਾਂਡਰ] ਸਮਰੂ [ਵਾਲਟਰ ਰੇਨਹਾਰਡਟ] ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਬਕਸਰ ਵਿਖੇ ਉਸਦੇ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮਾਰਚ ਕਰਕੇ, ਉਸਦੇ ਕੁਝ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਮਰੂ ਨੇ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਂਗੀਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਫਿਰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਹਰ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਮਿਲੇ, ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

5

ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ 5,000 EIC ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, 3,000 ਮਾਰੇ ਗਏ, ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਾਂ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ ਕੌਂਸਲ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਰਾਜਦੂਤ, ਜੇਮਜ਼ ਅਮਾਇਟ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਫੌਜੀ ਗਵਰਨਰ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। 'ਉਸਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ ਉਹ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਸੰਕੇਤ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।'

6

ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਐਲਿਸ ਨੇ, 'ਰਾਤ ਦੇ ਡਾਕੂ ਵਾਂਗ, ਪਟਨਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਲੁੱਟਿਆ, ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ... ਤੁਸੀਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ; ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬੇਰਹਿਮੀ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਕੱਤਾ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ [ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੁਆਰਾ ਇਸਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ]।'

7

ਪਰ ਉਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ, ਸੂਬਾਈ ਮੁਗਲ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਨਵਾਬ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਹੋ ਕੇ ਉੱਠਿਆ, ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪਰਦੇਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣਕਾਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਆਖਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ। ਭਾਵੇਂ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ, ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਜੰਗ ਅਟੱਲ ਸੀ।

ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ, 4 ਜੁਲਾਈ 1763 ਨੂੰ, ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੀ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਮਾਪ ਵਜੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਹੁਰੇ, ਸਾਬਕਾ ਨਵਾਬ, ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਬਿਠਾਉਣ ਲਈ ਵੋਟ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਫੀਮ ਦੇ ਆਦੀ ਬਣਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਰਾਜ ਦੇ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਲਾਪਰਵਾਹ, ਪੁਰਾਣੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਜਵਾਈ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇ ਖਰਚੇ ਲਈ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ 5 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ

* ਤੱਕ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ।
ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਫੋਰਸ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਾਪਸ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ 28 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲੀ ਮਾਨਸੂਨ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦੇ ਗਰਮ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 850 ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਤੇ 1,500 ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ ਜੇਨਟਿਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ, ਘੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਜਰ ਐਡਮਜ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ।' 'ਇਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ [9 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ] ਉਸਨੇ ਪਲਾਸੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਟਵਾ ਵਿਖੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਫੌਜੀ ਕਮਾਂਡਰ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੇਜਰ ਬਾਰਿਸ਼ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਰਾਜਮਹਿਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਅਤੇ ਗੋਲਾ-ਬਾਰੂਦ,

[1]

[2]

[3]

[4]

[5]

[6]

[7]

[8]

[9]

[10]

ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਦੇ ਬਾਕੀ ਬਚੇ 20,000 ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾਇਆ। ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦੌਰਾਨ, ਮੇਜਰ ਐਡਮਜ਼ ਦੀਆਂ ਭਾਰੀ ਤੋਪਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਚਾਅ ਪੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਖੀ ਨੂੰ ਢਿੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਚੌਕੀ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੁਆਰਾ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਅਸੰਭਵਤਾ 'ਤੇ ਇੰਨਾ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਵਿੱਚ ਲਾਪਰਵਾਹ ਹੋ ਗਏ; ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਫ਼ਸਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣਾ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਮਾਂ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੇਖਣ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ 'ਤੇ ਲਿਜਾਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਣਾ ਇੱਕ ਅਭਿਆਸ ਬਣਾ ਲਿਆ।'

11

ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਊਰਜਾਵਾਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਨੌਜਵਾਨ ਫਾਰਸੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਕਮਾਂਡਰ ਸੀ ਜੋ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਇਸਫਾਹਨ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾਮ ਜੋ ਮੁਗਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਗਾਈਡ ਲੱਭੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। 'ਉਹ ਚੁੱਪਚਾਪ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਝੀਲ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਵਹਾਅ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ। ਫਿਰ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ, ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਛਾਉਣੀ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨਵਾਬ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਰੈਂਕਾਂ ਭੂਚਾਲ ਨਾਲ ਹਿੱਲ ਗਈਆਂ।'

12

ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਰਖਵਾਲਿਆਂ ਲਈ, ਇੱਕ ਗਾਈਡ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ, 4 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ, ਉਹ ਮੇਜਰ ਐਡਮਜ਼ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਲੁਕਵੇਂ ਰਸਤੇ, ਦਲਦਲੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚੋਂ, ਮੁਗਲ ਗੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਿਆ: 'ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਸ ਰਸਤੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਆਪਣਾ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹੀ ਰਸਤਾ ਖੁਦ ਵਰਤਦੇ ਸਨ,' ਅੰਸਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਲੰਬੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪਲਟਨ ਭੇਜੀ।'
ਸਭ ਤੋਂ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਉਹ ਝੀਲ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਵਹਾਅ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਠੋਡੀਆਂ ਤੱਕ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਪਾਊਡਰ ਦੇ ਥੈਲੇ ਉੱਪਰ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਇਆ। ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਨਾਲੇ ਅਤੇ ਝੀਲ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ, ਆਪਣੇ ਪੈਲੇਟਾਂ 'ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਗੇਟਵੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਇੱਕ ਹੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਰਾਪੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਹਨ! ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ - ਉਹ ਜੋ ਜਾਗਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ - ਆਪਣੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸੂਨ ਨਾਲ ਭਰੀ ਨਦੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਭੱਜ ਗਏ, ਅਤੇ ਬਰਫੀਲੇ, ਤੇਜ਼ ਵਹਾਅ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਉਸ ਰਾਤ, ਲਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ। ਇੱਕ ਸੌ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ।
ਨਜਫ਼ ਖਾਨ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ; ਪਰ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਡੁੱਬ ਗਏ ਜਾਂ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਮਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮੂਹ, ਮੋਂਗੀਰ ਵਿੱਚ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚੋਂ ਬਚੀ ਹੋਈ ਫੌਜ, ਬਹੁਤ ਡਿੱਗਣ ਅਤੇ ਠੋਕਰ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜਿੱਤ ਦੇ ਢੋਲ ਵਜਾਏ ਅਤੇ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਜੰਗੀ ਝੰਡਾ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਡੇਢ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

13

ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਉਸ ਰਾਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ ਮੋਂਗੀਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਿਨ ਲੜਨ ਲਈ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਉਹ ਉਧੂਆ ਨਾਲੇ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। 'ਉਹ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦੇ ਹਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ, ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ... ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਸੋਗ ਦੇ ਤੜਫ ਵਿੱਚ ਉਛਾਲਿਆ, ਅਤੇ ਗੁਰਗਿਨ ਖਾਨ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।'

14 ਕੁਝ ਹੋਰ

ਵਿਕਲਪਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਟਨਾ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਕਮਾਂਡਰ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਜ਼ੁਲਮ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦਾ ਸੀ,' ਅੰਸਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਪਰ ਹੁਣ, ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਤਾਰਾ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਤਰੇੜਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਉਹ ਬੇਰਹਿਮੀ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਵਧ ਗਿਆ।'

ਲਗਾਤਾਰ ਹਾਰਾਂ ਤੋਂ ਚਿੰਤਤ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਨਪਸੰਦ ਪਤਨੀ ਨੂੰ, ਕੁਝ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਰੋਹਤਾਸ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਬਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਬਦਨਾਮ

ਹਾਰਾਂ, ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਨੇ ਉਸਦੇ ਕੁਝ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਨਿਰਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ, ਉਸਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਹਰ ਰੋਜ਼, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸ਼ੱਕ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

15

ਆਪਣੇ ਘਬਰਾਹਟ ਭਰੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਕਮਾਂਡਰ, ਵੁਲਫ, ਗੁਰਗਿਨ ਖਾਨ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਤਿ ਮੂਰਖਤਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ, ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ ਜੇਨਟਿਲ ਇੱਕ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਸੀ। 'ਪਟਨਾ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਨਾ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮੰਤਰੀ, ਗੁਰਗਿਨ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ, ਉਸਨੂੰ ਗੱਦਾਰ ਵਜੋਂ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਗਿਨ ਖਾਨ ਇਹਨਾਂ ਘਿਣਾਉਣੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ।' ਜੈਂਟਿਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਤੰਬੂ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਲਗਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਸੀ।'
ਇੱਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਦੇਰ ਨਾਲ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਰਸੋਈ ਤੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਕਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: ਮੰਤਰੀ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕਿਆ, ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਲਾਪਰਵਾਹ ਹੋ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਬਾਰੇ ਫੈਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਦਨਾਮੀਆਂ - ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ, ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ!' ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਕਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜੋ ਘੱਟ ਸ਼ੱਕੀ ਹੱਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।
ਮੋਂਗੀਰ ਅਤੇ ਪਟਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੱਧੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਮੈਂ ਗਰਮੀ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਬਿਸਤਰਾ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੱਕ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਮੰਤਰੀ ਖਰਾਬ ਸੜਕਾਂ ਕਾਰਨ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਦੇਰ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਕਮੀ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਖਾਣਾ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉਸਦੀ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲੀ ਸੀ।
ਗੁਰਗਿਨ ਖਾਨ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਹੋਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੰਤਰੀ ਹੁਣ ਹੋਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਤੇ ਠੰਡਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੀਹ ਕਦਮ ਹੀ ਚੱਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰੁਕੇ ਹੋਏ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਪੁਕਾਰਦੇ ਸੁਣਿਆ: ਮੈਂ ਮੁੜਿਆ, ਅਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਗੁਰਗਿਨ ਖਾਨ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ।
ਉਸਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਿਹੱਥੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਮਲਮਲ ਦੇ ਚੋਲੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਵੀ ਪਹਿਨਿਆ ਸੀ: ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਤੇਜ਼ 3 ਵਾਰ ਲੱਗੇ ਸਨ: ਪਹਿਲੇ ਨੇ ਉਸਦੀ ਅੱਧੀ ਗਰਦਨ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ, ਦੂਜੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਦੀ ਹੱਡੀ ਨੂੰ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ, ਤੀਜੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਗੁਰਦੇ ਵੱਢ ਦਿੱਤੇ। ਕਾਤਲ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੰਜਾਹ ਕਦਮ

ਦੂਰ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵੱਲ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਲੰਬੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਟੈਂਟਾਂ 'ਤੇ ਠੋਕਰ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਪਤਲਾ ਹਲਕਾ ਮਲਮਲ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤਲਵਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਘੋੜਸਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਹੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਭੱਜ ਕੇ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਪਾਲਕੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਢੋਹਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਪੀਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ: ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਦੇਖ ਕੇ, ਗੁਰਗਿਨ ਖਾਨ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੱਟ 'ਤੇ 3 ਵਾਰ ਵਾਰ ਮਾਰਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

16

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪਟਨਾ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਗਵਰਨਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ, ਜਿਸਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੰਨੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਇੱਕ ਕਾਯਸਥ ਸੀ, ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਸੀ ਜੋ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਮਦਰੱਸੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਭੇਜਦਾ ਸੀ। ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਫਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਫਹਾਨ ਦੇ ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਹਾਜ਼ਿਨ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਸਨ, ਜੋ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਜਲਾਵਤਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਦੀ ਫਾਂਸੀ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ (ਕਾਵਿਕ ਗੁਰੂ) ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਦੋਹੇ ਦੀ ਇੱਕ ਆਖਰੀ ਲੜੀ ਲਿਖੀ। ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੀਆਂ ਇਹ ਆਇਤਾਂ ਕਦੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ:

ਬਸ! ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਇਕੱਲੀ ਮੋਮਬੱਤੀ,
ਇਸਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ, ਮੋਮੀ ਹੰਝੂ ਇਸਦੇ ਸਕਰਟਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵਗਦੇ ਹਨ
ਤੇਰੀ ਚੁਲਬੁਲੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਮੇਰੇ ਕਾਲੇ ਦਿਨ, ਸਭ ਬੀਤ ਜਾਣਗੇ,
ਰਾਜੇ ਦੀ ਸਵੇਰ, ਕੰਗਾਲ ਦੀ ਸ਼ਾਮ, ਸਭ ਬੀਤ ਜਾਵੇਗਾ।
ਬਾਗ਼ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ, ਹੱਸਦੀ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਕਲੀ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪਲ ਭਰ ਲਈ ਹਨ।
ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ, ਸਭ ਕੁਝ ਲੰਘ ਜਾਵੇਗਾ।

17

ਇਹਨਾਂ ਆਖਰੀ ਪਉੜੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ, ਸਮਰੂ ਨੇ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ।
ਜਗਤ ਸੇਠ ਅੱਗੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਐਲਿਸ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤਾਂ ਦੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੋ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਗਤ ਸੇਠ ਮਹਿਤਾਬ ਰਾਏ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਮਹਾਰਾਜ ਸਵਰੂਪ ਚੰਦ ਵੱਲੋਂ ਐਲਿਸ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਖਰਚਾ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ

ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਸਥਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਮੋਂਗੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ, ਮੁੜ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। 'ਭਰਾ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਸਨ,' ਜੈਂਟਿਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਲੋਭ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਸਨ।'
ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਹਰੇਕ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਦੇ ਨਾਲ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸੂਬਾਈ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਜਾਂ ਬਰਖਾਸਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਐਲਿਸ, ਅਮਿਆਟ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ।
ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਦੇਖ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਗੁਰਗਿਨ ਖਾਨ ਅਤੇ ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਜਗਤ ਸੇਠ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ ਪਾਇਆ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਬਦਕਿਸਮਤ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗੀ, ਅਤੇ ਚਾਰ ਕਰੋੜ [40 ਮਿਲੀਅਨ] ਰੁਪਏ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ

* ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇਣ
ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਤੇ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਕੀ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ? ਚਾਰ ਕਰੋੜ! ਜੇ ਮੇਰੇ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਭੱਜ ਜਾਣਗੇ, ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣਗੇ!'
‘ਨਾ ਹਿੱਲੋ!’ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਸਮਰੂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਜਰਮਨ ਕਾਤਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੁਹਰਾਈ, ਉਸਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਉਸਨੇ ਸਾਰੇ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤੰਬੂ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਮਰੂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆ ਕੇ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿਸਤੌਲ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ।

18

ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ, 29 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ 'ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅਤੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ [ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਮੱਕਾ ਹੱਜ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ]।'

19

ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ: ਉਹ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਗੁੱਸਾ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਡਰਪੋਕਤਾ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਅਟੱਲ ਬਰਬਾਦੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੁਆਰਾ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ, [ਜਿਸਨੇ] ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹਰ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਹਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਜਿਸਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਸੀ ਜਾਂ, ਉਸਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ, ਉਸਦੇ ਬਦਲੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।'

20

ਜਦੋਂ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਦੋਸਤ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਟਰੰਪ ਕਾਰਡ ਖੇਡਿਆ। ਉਸਨੇ ਮੇਜਰ ਐਡਮਜ਼ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, EIC ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੀ ਜਾਇਜ਼ਤਾ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਖਰੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ: 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ? ਪਰ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋ, ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਜਾਣੋ ਕਿ ਮੈਂ ਮਿਸਟਰ ਐਲਿਸ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਕੀ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿਆਂਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿਆਂਗਾ।'

21

6 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਮੋਂਗੀਰ ਨੂੰ ਫੜਨ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ, ਐਡਮਜ਼ ਨੇ ਅਲਟੀਮੇਟਮ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਜਵਾਬ ਭੇਜਿਆ: 'ਜੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਾਲ ਵੀ ਸੱਟ ਲੱਗਦੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਮ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਰੂਪ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿੱਛਾ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਿਰੇ ਤੱਕ ਕਰਨਗੇ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ, ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਫੜਦੇ, ਤਾਂ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫੜਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਵਰਗਾ ਭਿਆਨਕ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋ।'

22

ਜਿਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਐਡਮਜ਼ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਜੈਂਟਿਲ ਨੂੰ ਪਟਨਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਗਏ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ। 'ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਪਾਇਆ,' ਉਸਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਖਤ ਦੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਥੜ੍ਹੇ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ':

'ਮੈਂ ਮੇਜਰ ਐਡਮਜ਼ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਰਾਜਮਹਿਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕੁਰਾਨ 'ਤੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਮੋਂਗੀਰ ਨੂੰ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੈ। ਯਕੀਨਨ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਹੁੰ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ? ਜੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਗੇ। ਖੈਰ, ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਾਂਗਾ! ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ?'
ਉਸਦੇ ਸੁਝਾਅ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਮੇਰੀ ਚੁੱਪੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰਕਪੂਰਨ ਦਲੀਲ ਨਾਲੋਂ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏਗੀ। ਪਰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਰਾਏ ਦੇਵਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਹੁੰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧ ਹੋਵੇਗਾ: ਇੱਕ ਵਿਅਰਥ ਅਪਰਾਧ, ਜੋ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੌਰਾਨ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ - ਇਹ ਉਹ ਜੋਖਮ ਹਨ ਜੋ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੜਾਕੂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ, ਉਹ ਆਦਮੀ ਜੋ ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਭਰੋਸੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖੇ ਹਨ - ਇਹ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬੇਮਿਸਾਲ। ਨਾ ਸਿਰਫ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਗੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਨਫ਼ਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਕੱਢਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ!'
'ਪਰ,' ਨਵਾਬ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਜੇ ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਗੇ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ।'

‘ਕਦੇ ਨਹੀਂ!’ ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ‘ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਕਰੋ: ਸਗੋਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਗੇ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਹੁਰੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਵਜੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ: ਜੇ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਵਜੋਂ ਹਟਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਅਹੁਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਉਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੇਣਗੇ।’
'ਅਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ?' ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਤਿਕਾਰਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ,' ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਕੇ: ਮੈਂ ਗਰੰਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਗੱਲਬਾਤ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਆਉਣਗੇ।' ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਮਰੂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਦੂਰੋਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ; ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਖਿਝੇ ਹੋਏ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।
ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਤੰਬੂ ਤੋਂ ਅਜੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਮਰੂ ਵੀ ਉੱਠਿਆ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਚੈਟੋ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਿਪਾਹੀ ਸਾਰਜੈਂਟ ਨੇ ਸਮਰੂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, 'ਭਾਵੇਂ, ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਲਾਦ ਨਹੀਂ ਹਾਂ: ਮੇਰਾ ਇਸ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ- ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ!' ਸਮਰੂ ਨੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਦ ਚਲਾ ਗਿਆ।

23

ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਰੈਂਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਫੌਜੀ ਮੁਖੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

27

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਵਧ ਦੀ ਸਰਹੱਦ, ਕਰਮਨਸਾ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਲੈ ਲਿਆ: ਲਗਭਗ 30,000 ਉਸਦੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਲੜਾਕੂ ਅਤੇ 100 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ,

*

300 ਖਜ਼ਾਨਾ ਹਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ
ਹੋਰ ਪਰਦਾ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ - 'ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਡੱਬੇ ਅਤੇ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਮਨਪਸੰਦ ਔਰਤਾਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੰਘੀਆਂ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਥੈਲਿਆਂ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉੱਚ ਮੁੱਲ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਸਨ'।

28 ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੈਂਟਿਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਇਕੱਠੀ
ਹੋਈ ਦੌਲਤ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢੀ ਸੀ, ਜੋ ਖੁਦ ਅਨਾਦਿ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਅਮੀਰ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ'।

29

ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜੇ ਸਨ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਵਜੋਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੁਗਲ ਗੱਠਜੋੜ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਫੌਜ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਾ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪਹੁੰਚੇ, ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ 'ਕੁਝ ਖਾਲੀ ਪੱਤਿਆਂ 'ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਆਚਰਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ, ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਮੋਹਰ ਹੇਠ'।

30

ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਮਾਰਚ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੇ ਜੈਂਟਿਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਦਮੀ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਹੈ। 'ਮਾਰਚ ਦੌਰਾਨ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਇਸ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ: "ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵੇਖਦੇ ਹੋ? ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ? ਕਮਾਂਡਰ ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ - ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੱਦਾਰ ਹਨ! ਜੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਲੜਨਗੇ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣਗੇ! ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ: ਉਹ ਸਿਧਾਂਤਹੀਣ ਡਰਪੋਕ ਹਨ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ! ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ

ਹੈ: ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਟਨਾ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੇਣਦਾਰ - 25 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਅਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।"'

*31

ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਗੱਠਜੋੜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗੱਲ ਕੀਤੀ - ਨੌਜਵਾਨ ਫਾਰਸੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਫ਼ਸਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ, ਜੋ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਲਗਭਗ ਹਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਡਬਲ-ਕ੍ਰਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਗੱਠਜੋੜ ਕੀਤਾ ਸੀ: 'ਕਦੇ ਨਹੀਂ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਓ। ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਰੋਹਤਾਸ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਓ, ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿਓ।'

32

ਪਰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਚੁਣਿਆ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰੋਹਤਾਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, 19 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ, ਉਹ ਕਰਮਨਸਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਵਧ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਮਹਾਨ ਮੁਗਲ ਵਜ਼ੀਰ ਸਫਦਰ ਜੰਗ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਜੋਂ ਉਸਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਸੱਤ ਫੁੱਟ ਲੰਬਾ, ਤੇਲ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਉਕਾਬ ਦੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਖੰਭਾਂ ਵਾਂਗ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। 1763 ਤੱਕ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇੰਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਝੂਲੇ ਨਾਲ ਮੱਝ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਦੋ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਹਰੇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ। ਇੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਮਰਾਠਾ ਸਰੋਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ 'ਕੋਈ ਆਮ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਉਹ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਇੱਕ ਭੂਤ ਹੈ... ਜੋ, ਜੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪੈਰ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪੂਛ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਥੀ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।33* ਜੀਨ ਲਾਅ ਨੇ ਉਸਨੂੰ 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਵਿਅਕਤੀ' ਦੱਸਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਦੁਆਰਾ ਇਮਾਦ

ਉਲ-ਮੁਲਕ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਦਿਲ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹਿੰਸਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

34

ਸ਼ੁਜਾ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਵਰਗਾ ਆਦਮੀ ਸੀ: ਭਾਵੁਕ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ, ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸੀ - ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਔਗੁਣਾਂ ਉਸਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਇੱਛਾ, ਉਸਦੀ ਹੰਕਾਰੀ ਸਵੈ-ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸਦੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਰਾਏ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਦਲੇਰ ਸੀ, ਓਨਾ ਹੀ ਮੂਰਖ ਵੀ। ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਸ਼ੁਜਾ 'ਉਨਾ ਹੀ ਘਮੰਡੀ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨੀ ਵੀ ਸੀ':
ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਓਨੀ ਹੀ ਉੱਚੀ ਸੋਚ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਜਿੰਨੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ [ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ] ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਸਨ, ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ, ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜਾਂ ਸਨ; ਪਰ ਇੰਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਅਸਲ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ... ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਉੱਤਮਤਾਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਸਮਝਿਆ... [ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ] ਕਿ ਸਲਾਹ ਮੰਗਣਾ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਸਲਾਹਕਾਰ ਇੱਕ ਅਰਸਤੂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ...
ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਭਰਪੂਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁੱਰਾਨੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਸੀ, ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਣ 'ਤੇ ਇੰਨਾ ਮਾਣ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਜੰਗ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਢੰਗ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, 'ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰੋ; ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਲੜੋ!'35 ਸ਼ੁਜਾ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਕੰਪਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੁਗਲ ਗੱਠਜੋੜ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਜਲਾਵਤਨ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਸਰੋਤਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਕਰ ਲੈਣ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੂਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ 'ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ - ਜਦੋਂ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਿਮਰ ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਵਜੋਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ - ਮਹਾਰਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਚੌਕੀ ਸੌਂਪਣ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਵਪਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਵੇਗੀ।'

36

ਉਸਦਾ ਮਹਿਮਾਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਘੱਟ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਅਤੇ ਸ਼ੁਜਾ ਸਨ। ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲੜਾਈ ਦੇ

ਤਰੀਕੇ ਦੇਖੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ:'
'ਬੁਝ ਚੁੱਕੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਭੜਕਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਪਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਦਾ ਔਖਾ ਸਮਾਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਸਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ 50,000 ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਪਾਹੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵੀ ਬਚਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ! ਇਸ ਲਈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਂਤੀ-ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਪੱਤਰ ਭੇਜਣਾ ਸਿਆਣਪ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਰਖਿਆ ਅਤੇ ਪਰਖਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਹੀ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਗੇ।'
ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਬਹਾਦਰ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ - ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਹੀ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਥੱਪੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਵੇਗਾ!' ਮਹਾਰਾਜਾ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਮਨ ਦੀ ਨਿਰਣਾਇਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ, ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

37

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਅਤੇ ਸ਼ੁਜਾ ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ ਵਿੱਚ ਓਰਛਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅਵਧ ਦੇ ਉਲਟ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਕਰਮਨਸਾ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਗਲੇ ਫਰਵਰੀ, 1764 ਤੱਕ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨੋਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ।

'ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ [ਸ਼ੁਜਾ] ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ [ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ] ਨੇ ਉੱਚੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਤੰਬੂ ਲਗਾਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਦੋ ਨਵਾਬ ਤਖਤ ਰੱਖੇ।'

ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਫ਼ੌਜ ਛੇ ਮੀਲ ਤੱਕ ਸੜਕ 'ਤੇ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਜੈਕਟਾਂ ਅਤੇ ਚਮਕਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚਕਮਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਾਲਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ, ਤਖਤਾਂ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ। ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਕੀਮਤੀ ਚੋਗੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀਆਂ 21 ਟ੍ਰੇਆਂ ਭੇਜੀਆਂ, ਨਾਲ ਹੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਰਗੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਾਥੀ ਵੀ। ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਉਸ ਅਮੀਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਕੱਢਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨ ਨਾਲ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨੁਕਸਾਨ 'ਤੇ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ, ਮਦਦ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦੀ ਉਸਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਅਤੇ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ, ਅਤੇ, ਇੱਕ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਦੋ ਸ਼ੁਭ ਤਾਰਾਮੰਡਲਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਵਾਂਗ, ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ।

38

ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਮੁਗਲ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਕਰ ਵਸੂਲਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਅੰਤਿਮ ਸਾਂਝੇ ਯਤਨ ਲਈ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਮਾਰਚ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ,

ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਦੁਆਰਾ ਵਧ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਨ ਸਿਪਾਹੀ, ਰੇਨੇ ਮੈਡੇਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਣਚਾਹੇ, ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੰਯੁਕਤ ਫੌਜਾਂ 'ਹੌਲੀ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੀਆਂ, ਕੀੜੀਆਂ ਜਾਂ ਟਿੱਡੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲਿਆ'। ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ 17 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕੱਠੇ ਡੇਰਾ ਲਗਾਇਆ, ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੁਜਾ ਨੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਾਰ ਸੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਫੋਰਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੈਮਾਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ।
ਨਿਰੀਖਕਾਂ ਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਇੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਮੇਜ਼ਬਾਨ, 150,000 ਤੋਂ ਵੱਧ, ਹੁਣ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਭਰ ਤੋਂ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸੁਮਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਲਈ ਸਾਖ ਪਟਨਾ ਕਤਲੇਆਮ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ, ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਤੁਰਾਨੀ ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਤੰਬੂ ਸਨ। ਸ਼ੁਜਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਭਿੰਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਿਜ਼ਿਲਬਾਸ਼ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ 3,000 ਕਬੂਤਰ-ਕੋਟੇਡ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਬੂਟਾਂ ਵਾਲੇ ਅਫਗਾਨ ਰੋਹਿਲਾ, ਜੋ ਕਦੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਸਨ; ਉਹ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਊਠ ਦੋਵਾਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਵੱਡੇ-ਬੋਰ ਵਾਲੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ। ਫਿਰ ਮੈਡੇਕ ਦੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਭਗੌੜਿਆਂ ਦੀ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਸੀ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ, ਕੁਝ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਵਰਦੀ ਵਿੱਚ ਸਜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ੁਜਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਡਰਾਉਣੇ ਕਰੈਕ ਸੈਨਿਕ 6,000 ਡਰਾਉਣੇ ਹਿੰਦੂ ਨਾਗਾ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਸਨ, ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਦਲ ਡੰਡਿਆਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸਨ, ਸੁਆਹ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਪਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੰਗੇ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਡਰਾਉਣੇ ਗੋਸਾਈ ਆਗੂਆਂ, ਭਰਾਵਾਂ ਅਨੂਪਗਿਰੀ ਅਤੇ ਉਮਰਾਓਗਿਰੀ ਦੇ ਅਧੀਨ।39
ਸਾਂਝੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਪੈਮਾਨੇ ਨੇ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਗਾਵਤਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨੇ। ਸ਼ੁਜਾ, ਜੋ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵਜੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ EIC ਨੂੰ ਅਲਟੀਮੇਟਮ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ। ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ੁਕਰੇ ਪਰਦੇਸੀ - ਜਾਇਜ਼ ਮੁਗਲ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੇਈਮਾਨ ਅਤੇ ਅਣਆਗਿਆਕਾਰ ਬਾਗ਼ੀ ਦੱਸਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਲਿਆ ਸੀ... ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸੌਂਪ ਦਿਓ,' ਉਸਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, 'ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ

ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਬੰਦ ਕਰੋ। [ਨਿਮਰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਵਜੋਂ] ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਜਾਓ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਪੇਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸੀਮਤ ਰੱਖੋ - ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਯੁੱਧ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਭੁਗਤੋ।'

40

ਪਰ ਸ਼ੁਜਾ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖੁਦ, ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਜੰਗੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਬਾਰੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਸ਼ੁਜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ, ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਹਾਜ਼ਿਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬਨਾਰਸ ਲੈ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਆਫ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਸ ਗਿਆ ਸੀ: ਪਹਿਲੀ, 1722 ਵਿੱਚ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸਫਹਾਨ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਬਰਖਾਸਤਗੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ 1739 ਵਿੱਚ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਬਹੱਤਰ ਸਾਲ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਕਵੀ-ਸੰਤ ਨੇ ਸ਼ੁਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੇਰੀ ਦਾ ਮਕਸਦ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: 'ਮੈਂ ਕਾਫ਼ਿਰ ਈਸਾਈਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗਾ!'
ਸ਼ੁਜਾ ਨੂੰ ਕਵੀ ਵੱਲੋਂ ਵਧਾਈ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ। ਪਰ ਸਲੇਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ੇਖ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਗੈਰ-ਸਿਖਿਅਤ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਿਆਨ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਢਾਲ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨੇੜਿਓਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਖਿੰਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਉਡਾ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛੋ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਨਾ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਹੈ। ਫਿਰੰਗੀ ਰਣਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਹਨ... ਸਿਰਫ਼ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਹਿ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਜਿੱਤ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ।'
ਇਹ ਚੰਗੀ ਸਲਾਹ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਿਦਵਾਨ-ਸੂਫ਼ੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਾਣ ਲਈ ਉੱਠੇ, ਤਾਂ ਸ਼ੇਖ ਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਰੱਬ ਇਸ ਊਠਾਂ ਵਾਲੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੀ ਬੁਰਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀ ਚੰਗਾ!'41
ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ, 26 ਮਾਰਚ ਤੱਕ, ਪੂਰੀ ਫੌਜ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਪੁਲ ਰਾਹੀਂ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪਟਨਾ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ: 'ਫੌਜ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਅੱਖ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਇਸਨੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੜ੍ਹ ਵਾਂਗ ਢੱਕ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਇਹ ਇੱਕ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪਾ ਸਕਦੇ ਸੀ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ

ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਪੱਖ ਸ਼ਹਿਰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਤੇ ਅੱਖ ਸੀ।'

42

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵੱਡੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵਧੀ, ਮੇਜਰ ਜੌਨ ਕਾਰਨੈਕ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਵਧ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਵਾਰਡਨ, ਆਪਣਾ ਭਾਰੀ ਸਮਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਪਟਨਾ ਵੱਲ ਜਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ, ਬਿਨਾਂ ਕਰਮਨਸਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ 19,000 ਫੌਜਾਂ ਸਨ - ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਫੌਜ, ਪਰ 150,000 ਦੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਛੋਟੀ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਸੰਭਾਵੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਡਾਈਕ, ਮੋਰਚੇ ਅਤੇ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਆਧੁਨਿਕ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਸੀ।

43

ਕਾਰਨੈਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਗਾਵਤਾਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ; ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਪਟਨਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਰਾਰਾਂ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਨੰਗੇ ਨਾਗਾ ਸਾਧੂਆਂ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲੜਾਈਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪੂਰੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਣ ਲੱਗੀਆਂ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਸੀ: 'ਮਹਾਰਾਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ,' ਅੰਸਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਜਾਂ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਦੌਰਾਨ ਦੂਰੋਂ ਆਪਣੇ ਲੜਾਕੂ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੇ।'

44

'ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਘੱਟ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਸੀ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਘੱਟ ਆਦਮੀ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੇ ਆਦੀ ਸਨ ਕਿ ਕੈਂਪ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਚਕਾਰ, ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜਦੇ, ਮਾਰਦੇ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੇ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਦੇ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਹ ਬੇਕਾਬੂ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ

ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿਣ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਇਕੱਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਹਾਈਵੇਅਮੈਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਟੋਲੇ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ... ਹਰ ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਹ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਸਨ।'

45

'ਲੁੱਟਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਸਨ ਕਿ ਦਸ ਮੀਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਰਿਹਾਇਸ਼ ਜਾਂ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ,' ਅੰਸਾਰੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ। 'ਆਮ ਲੋਕ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ ਸਨ।'

46

ਸੰਯੁਕਤ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 3 ਮਈ 1764 ਨੂੰ ਪਟਨਾ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਸ਼ੁਜਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ, ਉਹ ਸਿੱਧੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਤਰ ਗਏ। ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਨੇ 'ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਲੜਾਈ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਆਪਣੇ ਲੰਬੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦਿਆਲੂ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਪਰ ਸ਼ੁਜਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।
'ਮੈਂ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਘੋੜਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੁਰੰਤ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ!' ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਰੈਕ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖਿਆ, ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹਾਦਰ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਉੱਭਰਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਈਨਾਂ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਗਰਜ ਉੱਠੀ, ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਨੇ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਈਨਾਂ ਦੂਰੋਂ ਲਾਲ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ 'ਤੇ ਪਤਝੜ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ, ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਧੂੜ ਵਿੱਚ ਝੁਲਸਦੇ ਅਤੇ ਖੂਨੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ।

47

ਅੱਗ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਗਾ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਝੱਲੀ, ਜੋ 'ਅੱਗੇ ਨੰਗੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ' ਸਨ। ਉਹ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਭੰਗ (ਹੈਸ਼-ਇਸ਼) 'ਤੇ ਉੱਚੇ ਸਨ, ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਗੜ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦੌੜਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ, 'ਸ਼ੁਜਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ'।
ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ, "ਮੈਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਥੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਹਾਂ - ਹਰ ਪਲ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਮੇਰੇ ਸੇਵਕ ਮੋਮਬੱਤੀ ਦੀ ਲਾਟ ਵੱਲ ਭੱਜਦੇ ਪਤੰਗਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੂਰੋਂ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ! ਆਓ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੋ, ਜਾਂ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੋ, ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸਮਰੂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨਾਲ ਭੇਜੋ!" ਪਰ ਉਸਦਾ ਬੰਗਾਲੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਤਾਂ ਖੁਦ ਹਿੱਲਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਸਮਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਭੇਜਿਆ।

ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਦਿਨ ਢਲਦਾ ਗਿਆ, ਗੋਸਾਈਂ ਅਤੇ ਨਾਗਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਮਲਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਫਿਰ ਰੋਹਿਲਾ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ ਜੋ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਏ। ਲੜਾਈ ਭਿਆਨਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਖੋਪੜੀਆਂ ਫੁੱਟ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਗਰਦਨਾਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ, ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਖਿੰਡ ਗਈਆਂ, ਜੰਗਲੀ ਲਾਲ ਪੋਸਤ ਅਤੇ ਟਿਊਲਿਪਸ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਬੋਲ਼ੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਚਮਕਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬਲੇਡ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਹੱਥ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਥੱਪੜ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਮੇਜਰ ਕਾਰਨੈਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ, ਅਤੇ, ਸਵਰਗ ਦੇ ਸਰਾਪ ਵਾਂਗ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰੀਲੇ ਦਿਲ ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਝੁਲਸਦੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਣਹੋਂਦ ਦੀ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।
ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦੌਰਾਨ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਦੋ ਵਾਰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ, ਆਪਣੇ ਬੰਗਾਲੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ, ਜਿਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਦਿਨ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਘਰ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ! ਅਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ!'
ਇਸ ਜਵਾਬ ਤੋਂ ਵੀ ਅਜੀਬ ਹਵਾ ਸੀ: ਸ਼ੁਜਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵਗਦੀ ਰਹੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਧੂੜ ਅਤੇ ਤੂੜੀ ਭਰਦੀ ਰਹੀ, ਹੁਣ ਇਹ ਅਚਾਨਕ ਘੁੰਮ ਗਈ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਵਗਣ ਲੱਗੀ, ਜਿਸਨੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਅਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਕੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਕੂੜੇ, ਧੂੰਏਂ ਅਤੇ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ੁਜਾ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਢੋਲ ਵਜਾਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੜਨ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ।

48

ਪਟਨਾ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਮਈ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਗਰਮੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਣੇ ਦੇਖੀ ਸੀ, ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹੀਆਂ। ਜੇਕਰ ਲੜਾਈ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸੀ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵੀ ਸੀ।

ਫਿਰ ਵੀ, ਸ਼ੁਜਾ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਬਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ, ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ, ਸਿਰਫ ਦੋ ਗਾਰਡਾਂ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਗਸ਼ਤ ਦੁਆਰਾ ਲਗਭਗ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ: 'ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ, ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਲਗਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ

ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਇਸ ਮੌਤ ਦੇ ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਗਿਆ'।

49 ਪਰ
ਸ਼ੁਜਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕਾਰਨਾਕ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਕੋਲ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, 'ਜੋ ਕਿ ਅੱਗ ਅਤੇ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਦੀ ਉਲਟੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੰਧ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ'।

50 ਸ਼ੁਜਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ,
ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਚਿੜਚਿੜੇਪਨ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਉਸਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੌਕਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨੋਟ ਕੀਤਾ।
ਸ਼ੁਜਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਸਿਰਫ਼ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਾਹਸੀ ਰੇਨੇ ਮੈਡੇਕ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ: 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ,' ਬ੍ਰਿਟਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।'
ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਇੰਨੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀਹ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਹਮਲੇ ਚੱਲੇ। ਨਵਾਬ ਅਕਸਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਜੋਖਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪਾਵਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਅਗਲੇ ਸੀਜ਼ਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਕੰਮਕਾਜ ਨੂੰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ।

51

14 ਜੂਨ 1764 ਨੂੰ, ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ੁਜਾ ਦੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਪਲਾਈ ਖਤਮ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਾਰਨਾਕ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸ਼ੁਜਾ ਅਚਾਨਕ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਤੋਂ ਥੱਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਢੋਲ ਵਜਾਏ। ਉਸਨੇ ਮਾਨਸੂਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਅਵਧ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬਕਸਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸੈਟਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਉਸਨੇ ਖੁਦਾਈ ਕੀਤੀ, ਬੈਰਕਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਅਤੇ ਦਸਹਿਰੇ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਤਝੜ ਵਿੱਚ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਮੌਸਮ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਬੰਗਾਲ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਿਫੈਂਡਰ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਘਿਣਾਉਣੇ, ਭੁੱਖੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਤੋਂ ਕਿੰਨੇ ਮਾਮੂਲੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਚ ਗਏ ਸਨ, ਨੇ ਸ਼ੁਜਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ, ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਸ਼ੁਜਾ 'ਮਨੋਰੰਜਨ, ਸੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਡੁੱਬ

ਗਿਆ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ [ਤੋਪਾਂ] ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਤਰਾ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਜਾਂ ਪਾਊਡਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚੇ ਬਿਨਾਂ; ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ। ਉਸਨੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਇੱਕ ਅਫਸਰ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਲਾਪਰਵਾਹ ਅਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਪਾਸਿਆਂ 'ਤੇ ਖੇਡਣ, ਆਪਣੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦੀ ਉਡਾਣ ਨੂੰ ਦੇਖਣ, ਆਪਣੀਆਂ ਨਾਚ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਸੀ।'

52

ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ - ਅਤੇ ਉਹ ਉਸਦੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਅਯੋਗਤਾ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਟਨਾ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ, ਸਮਰੂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਅਤੇ, ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਵਾਅਦਿਆਂ ਨਾਲ, ਜਰਮਨ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਲੁੱਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ: 'ਸਮਰੂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਤੰਬੂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਮਰੂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਡੇਰਾ ਲਗਾਇਆ।'
ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਨਤਕ ਇਕੱਠ ਦੌਰਾਨ, ਬੇਵਕੂਫੀ ਨਾਲ, ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇਤੁਕੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਸੂਸਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੇਠ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ।
ਸਵੇਰੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਫੌਜ ਬੰਗਾਲੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਲਈ ਗਈ, ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਜਾਂ ਭੰਡਾਰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਲੱਦ ਕੇ ਲੈ ਗਈ। ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਹੁਣ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫਕੀਰ ਬਣ ਗਿਆ, ਪਾਗਲਪਨ ਦੇ ਦਿਖਾਵੇ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਲਈ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਿੰਦੂਰ ਲਾਲ ਕਮੀਜ਼ ਅਤੇ ਇੱਕ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨੀ, ਆਪਣਾ ਤਖਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਮਕਦਾਰ ਰੰਗ ਦੇ ਮੂਰਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵੀ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਦਰਵੇਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ। ਕੈਂਪ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਅਫ਼ਸਰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਉਸ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਲੈ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸਦੇ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਹਾਉਦਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਭੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਗਈ, ਜਿੱਥੇ ਬੰਗਾਲੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

53

ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਸ਼ੁਜਾ ਦਾ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜਿਆ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕੈਦੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, 22 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ, ਰੈਜੀਮੈਂਟਲ ਢੋਲ ਦੀ ਤਾਲ 'ਤੇ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਦੇ ਲਾਲ ਕੋਟ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ, ਬਕਸਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਕਿੰਗਜ਼ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ਾ ਆਈ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਕਮਾਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਇੱਕ ਦਲੇਰ, ਠੰਢੇ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲਾ ਪਰ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਰਹਿਮ 38 ਸਾਲਾ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਹਾਈਲੈਂਡਰ ਮੇਜਰ ਹੈਕਟਰ ਮੁਨਰੋ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।
ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ ਜੇਨਟਿਲ, ਜੋ ਹੁਣ ਸ਼ੁਜਾ ਦੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਸੀ, ਸਿੱਧਾ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ: 'ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਹੁਣ ਜਾਗੋ, ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝਣਾ ਬੰਦ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰੋ!'
ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਜੇ ਜੰਗੀ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਰਗੇ ਅਜੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ - ਹੁਣ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ! ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਅਤੇ ਖਿੰਡਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੈਠਣ ਤੱਕ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇਗਾ!' ਪਰ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿਰਫ਼ ਹੱਸਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰੀ, 'ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤੀ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਿਰਣੇ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿਓਗੇ!'54
ਉਸ ਰਾਤ, ਸ਼ੁਜਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨਾ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਫੈਜ਼ਾਬਾਦ ਵਾਪਸ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਹੇਠ ਸੌਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ ਡਰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹਮਲਾ ਸਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸ਼ੁਜਾ ਦੀ ਅਸਲ ਯੋਜਨਾ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਪਟਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਸਵੇਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੋਂ ਕਿੰਨਾ ਦੂਰ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਦਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਮਲਾਵਰ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। 'ਮੁਨਰੋ ਨੇ

ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ,' ਅੰਸਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦਾ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸਨੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਦਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭੱਠਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਿਆ।'

55

ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ੁਜਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਨਰੋ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੌੜਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ: ਉਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਕਿ ਸ਼ੁਜਾ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਫਾਇਦਾ ਕਿਉਂ ਗੁਆ ਦੇਵੇਗਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਮੈਡੇਕ ਦਾ ਭਾਰੀ ਤੋਪਖਾਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਹਲਕੀ, ਵਧੇਰੇ ਮੋਬਾਈਲ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਵਾਲੀ ਤੋਪ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਜਾਂ ਚੀਤੇ, ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ,' ਅੰਸਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਚਮਕਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬਲਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ।'

56

ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੱਕ, ਦੋਵੇਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਦਲਦਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਦਾ ਚੌੜਾ, ਸਮਤਲ ਵਿਸਤਾਰ ਮੁਗਲ ਖੱਬੇ ਵਿੰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ੁਜਾ ਦੀ ਨਾਗਾ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨ ਘੋੜਸਵਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਲਾਈਨ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਦਲਦਲ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਕੇ, ਮੁਨਰੋ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਵ੍ਹੀਲ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਗਠਨ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਲੜਾਈ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ, ਜਿੱਥੇ ਗ੍ਰੇਨੇਡੀਅਰ ਤਾਇਨਾਤ ਸਨ।
ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ, ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਪੱਖ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁਜਾ ਦਾ ਘੋੜਸਵਾਰ ਗ੍ਰੇਨੇਡੀਅਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਿਜ਼ਰਵ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਖੱਬੇ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗੈਬਰੀਅਲ ਹਾਰਪਰ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ: 'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਨੇ ਗ੍ਰੇਨੇਡੀਅਰਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦਿਨ ਗੁਆ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ... ਮੌਕਾ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਪਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।'

57 ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰ ਤੋੜ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ
ਚਲੇ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਨ, ਖਜ਼ਾਨੇ ਅਤੇ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨਿਯਮਿਤ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਘੋੜਸਵਾਰ ਤੋਂ ਉਤਰ ਗਏ ਅਤੇ

ਲੁੱਟਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸ਼ੁਜਾ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਈ।
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਉੱਤਮ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਿਨ ਜਿੱਤ ਦਿਵਾਈ। ਮੁਨਰੋ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਕਿ 'ਨਿਯਮਿਤ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਉੱਤਮਤਾ ਹੈ ਜੋ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਕੋਲ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ', ਅਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ।

58 ਆਪਣੇ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੁਨਰੋ ਦੇ
ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੌਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੈਡੇਕ ਅਤੇ ਸਮਰੂ ਦੀਆਂ ਭਾਰੀ ਤੋਪਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸੰਘਣੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਤੋਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਝੱਲਣਾ ਪਿਆ।
ਪਹਿਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸ਼ੁਜਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਿਨ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜਿੱਤ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਕਮਾਂਡਰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੋਸਟਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹ ਜੈਂਟਿਲ ਸੀ, ਜੋ ਮੁਗਲ ਲਾਈਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਜਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਡੁੱਬਦੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੋਇਆ: 'ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਗਏ ਹੋਣ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਭੰਡਾਰ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਖਰਚਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਵੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।'
ਮੁਨਰੋ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਿਆਂ, ਸਪਲਾਈ ਬਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਭੇਜੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਕੋਲ ਦਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰੀ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਾਹਤ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ, ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੁਨਰੋ ਨੇ ਸਾਡੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹਤਾਸ਼ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ।

59

ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੁਨਰੋ ਆਪਣੀ ਲਾਈਨ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੌੜਿਆ, ਮੁਗਲ ਤੋਪਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਮ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। 'ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੇ ਕੰਮ ਨਾਲ,' ਜੈਂਟਿਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮੁਨਰੋ ਉਸੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਪਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।'

60 ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ 'ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ,' ਮੈਡੇਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਹਾਰ ਗਏ ਹਨ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਾਧਨ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬਚਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ, ਗੰਗਾ ਵੱਲ ਸਾਡੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ

[redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted], [redacted] '[redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]'[61]

[redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] '[redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted], [redacted] [redacted] '[redacted] [redacted] [redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] '[redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [

ਬਕਸਰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਖੂਨੀ ਲੜਾਈ ਸੀ: ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੇ 7,000 ਆਦਮੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 850 ਮਾਰੇ ਗਏ, ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਜਾਂ ਲਾਪਤਾ ਹੋ ਗਏ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁੱਲ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ; ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਈ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ 5,000 ਮਰੇ। ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦਿਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਣਾਇਕ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਸੱਤ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੜਾਈ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ।
ਮੁਗਲ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮਹਾਨ ਫੌਜਾਂ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਕੰਪਨੀ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਬਣ ਗਈ। ਬਕਸਰ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਤੱਟ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪੱਛਮ ਤੱਕ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਕੰਪਨੀ, ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਮਾਲਕਾਂ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਕੈਰੇਬੀਅਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂਆਂ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਵਾਲੇ ਉੱਦਮ ਵਜੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰਕ ਨਿਗਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਸ਼ੇਅਰ ਕੀਮਤ ਇੰਨੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੇ ਸਟਾਕ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤੀ ਤੱਟਵਰਤੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਾਹਨ ਵਜੋਂ, ਸਗੋਂ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਵਜੋਂ।
ਇਸ ਲਈ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਉਹ ਪਲ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਵਪਾਰਕ ਸੰਗਠਨ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਖੇਤਰੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਉੱਦਮ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਕ੍ਰਿਸਾਲੀ ਤੋਂ ਉੱਭਰ ਕੇ ਇੱਕ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਤਾਜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ 20 ਮਿਲੀਅਨ ਭਾਰਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਵਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਅਸਲ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਸਮਕਾਲੀ ਨਿਰੀਖਕ ਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਣਕਿਆਸੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ, ਨਿੱਜੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਮਾਜ ਏਸ਼ੀਆਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ [ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ]।'

65 ਨਤੀਜਾ ਉਹ
ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਐਡਮ ਸਮਿਥ 'ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਬੇਤੁਕੀ' ਕਹੇਗਾ - ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਰਾਜ।66
ਜਦੋਂ ਵੀਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਚਾਹ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀ ਥਾਮਸ ਟਵਿਨਿੰਗ ਨੇ ਬਕਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਹੁਣ ਉਜਾੜ ਸਥਾਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੰਗਾ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ, ਤਾਂ

ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਇੱਥੇ ਫਿਰ ਫੌਜੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਲੜੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਹੇਠ ਲਿਆਂਦਾ, ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਤੱਟਾਂ 'ਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਸਾਹਸੀ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਇਦ, ਇਹਨਾਂ ਲੈਣ-ਦੇਣਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਘੱਟ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇੰਨੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਨਤੀਜੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।'

67

ਟਵਿਨਿੰਗ ਦਾ ਇੱਕ ਮਤਲਬ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਜੂਆ ਖੇਡਿਆ ਸੀ - ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਗਈ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਸਾਧਾਰਨ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਕਬਜ਼ੇ ਲਈ ਮੰਚ ਤਿਆਰ ਸੀ।

68

ਬਕਸਰ ਵਿਖੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਤਿੰਨ ਮੁਗਲ ਸੰਘ ਜੋ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਬਕਸਰ ਤੋਂ ਭੱਜਦੇ ਸਮੇਂ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਸ਼ੁਜਾ ਨੇ ਉਸਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੋਵੇਂ ਖੋਹ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਪਟਨਾ ਕਤਲੇਆਮ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਲਈ ਮਾਫ਼ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੈਲੀਡੋਸਕੋਪ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਭਟਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਗਰਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ 'ਤੇ, ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਵਾਇਨਿੰਗ ਚਾਦਰ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ।

69

ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਫੌਜੀ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਰਸਤਾ ਚੁਣਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੁਨਰੋ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਬਟਾਲੀਅਨ ਅਵਧ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੀਲਾ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੇਜਰ, ਹੁਣ

ਜਨਰਲ ਕਾਰਨੈਕ ਨੇ ਸ਼ੁਜਾ ਦੀ ਫੈਜ਼ਾਬਾਦ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਨਿਵਾਸ ਵਜੋਂ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਚੁਨਾਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਸ਼ੁਜਾ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਉਹ 3 ਮਈ 1765 ਨੂੰ ਕੋਰਾ ਵਿਖੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਆਖਰੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਅਤੇ ਹਾਰਨ ਲਈ ਬਚ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਦੁਆਬ ਦੇ ਰੋਹਿਲਾ ਅਫਗਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਭੱਜਣ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਬਿਤਾਏ।
ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਉਸਦਾ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ ਜੈਂਟਿਲ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਲਈ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਜੈਂਟਿਲ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੇਠ, ਇੱਕ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ੁਜਾ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੀਆਂ ਅਮੀਰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨਹੀਣ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਉਪਯੋਗੀ ਬਫਰ ਸਟੇਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਬਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਅਫਗਾਨ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ, ਅਰਾਜਕਤਾ ਅਤੇ ਖੂਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੰਘਦਾ ਰਿਹਾ।
ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਸ਼ੁਜਾ ਨੇ ਆਖਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੁਨਰੋ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ, ਸਿਰਫ਼ 200 ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ।

70 'ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਵਜੇ ਸਨ,'
ਜੈਂਟਿਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਅਜੇ ਵੀ ਖਾਣਾ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਿਵਾਜ ਹੈ, ਮਿਠਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ-ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਐਸਕੌਰਟ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਠਾਏ ਗਏ ਧੂੜ ਦੇ ਬੱਦਲ ਨੇ ਅਲਾਰਮ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ, ਢੋਲ ਵਜਾਏ, ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਪੋਸਟ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ। ਪਰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਦੋ ਦੌੜਾਕ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਨਵਾਬ-ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।'

71

ਸ਼ੁਜਾ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ 'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿਖਾਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਆਲਤਾ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ [ਭਾਵ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ]।'

72 ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਅਤੇ
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰੀ ਹੇਠ, ਉਸਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਲਈ ਉਸਨੂੰ 5 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਯੁੱਧ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਬਸਿਡੀ ਦੇਣੀ ਪਈ।*73 ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬਕਸਰ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਗੁਪਤ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ, ਬਕਸਰ ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਨੌਕਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲੜੀ ਗਈ ਲੜਾਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਤਖਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਟਕਰਾਅ

[74]

[75]

[76]

[77]

ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਬੇਕਾਬੂ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਗੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ, ਬੈਰਨ ਪਲਾਸੀ ਦਾ ਹੁਣ ਨਵਾਂ ਉੱਭਰਿਆ ਅਤੇ ਵਧਦਾ ਹੋਇਆ ਮੋਟਾ ਚਿੱਤਰ ਸੀ।

ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਅਤੇ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਬੰਗਾਲ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ 'ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਫਰਵਰੀ 1764 ਵਿੱਚ ਲੀਡਨਹਾਲ ਸਟਰੀਟ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਲੰਡਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀਆਂ; ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪਟਨਾ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆਈ। ਹਾਰਾਂ, ਵਧਦੇ ਫੌਜੀ ਖਰਚਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨਿਵੇਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਘਬਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸਟਾਕ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਮੱਚ ਗਈ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ 14 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਡਿੱਗ ਗਈ।

78

ਇੱਕ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਚਿੰਤਤ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਨੇ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਤੁਰੰਤ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਦੋਵੇਂ ਸਨ।

79 ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਮਤੇ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।
ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਲਾਈਵ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ: ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੀਟ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੀਅਰੇਜ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇੱਕ ਆਇਰਿਸ਼ ਸੀਟ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੀਟ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਧਾਰਕ ਨੂੰ ਵੈਸਟਮਿੰਸਟਰ ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਲਾਰਡਜ਼ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ: 'ਅਸੀਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋ,' ਉਸਨੇ ਮਈ 1762 ਵਿੱਚ ਕਾਰਨੈਕ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।'

80 ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਗਵਰਨਰਸ਼ਿਪ ਦੀ

ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਝਿਜਕਿਆ ਨਹੀਂ। 4 ਜੂਨ 1764 ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ 'ਤੇ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਤੀਜੀ ਪੋਸਟਿੰਗ ਲਈ ਕੈਂਟ 'ਤੇ ਪੋਰਟਸਮਾਊਥ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਛੱਡ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸ਼ੈੱਫ, ਚਾਰ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬੈਂਡ ਅਤੇ ਸ਼ੈਂਪੇਨ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਦਰਜਨ ਚੈਸਟ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ।

81

ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮਝ - ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ - ਅਜੀਬ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਪ੍ਰੈਲ 1765 ਵਿੱਚ ਕੈਂਟ ਮਦਰਾਸ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਬਕਸਰ ਵਿੱਚ ਮੁਨਰੋ ਦੀ ਜਿੱਤ, ਅਵਧ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਬਹਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਤੁਰੰਤ ਆ ਗਈਆਂ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ, ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਏਜੰਟ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਗਿਰਵੀ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਖਰੀਦੇ। 82 ਅੱਗੇ ਉਸਨੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਤਿੱਖਾ, ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਨੇ ਪੂਰੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ: 'ਅਸੀਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੰਜੋਗ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਾਂ, ਜਿਸਦਾ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਸੀ,' ਉਸਨੇ EIC ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਉਹ ਸੰਜੋਗ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੂਰੇ [ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ] ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਕਰਾਂਗੇ।'
ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਪੁੱਤਰ ਨਾਬਾਲਗ ਹੈ। ਸ਼ੁਜਾ ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ ਇੱਕ ਅਤਿਕਥਨੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸਾਮਰਾਜ ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ... ਕੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ, ਸਗੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇੰਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾ ਕੇ, ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਡੱਚ ਜਾਂ ਹੋਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਦੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਛੇੜਛਾੜ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ?
ਸਾਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਨਬੋਬ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੇਸ ਬਦਲੇ... ਸਾਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ... ਜੇਕਰ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ।

83

ਨਵਾਂ ਗਵਰਨਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 3 ਮਈ 1765 ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਅਸਥਿਰ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸਫੋਟਕ ਸ਼ਕਤੀ ਖਲਾਅ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਧਾ ਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜੋ ਬਕਸਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਧੂਰਾ ਅਤੇ ਅਣਸੁਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਜੇਕਰ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸਥਾਈ ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਾਰਨੈਕ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਅਤੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ,

ਮੈਂ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੈਂਪ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਉੱਥੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਰਹਿਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਰਾਜਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਸੰਧੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।'

84 ਉਹ ਜਲਦੀ ਮੁੜਿਆ, ਅਤੇ 25 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਲਈ
ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।
ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਾਲ ਸੀ। ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਜੈਂਟਿਲ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਹੱਲ ਦੇ ਤਰਕ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ: ਕਿ ਪੂਰੇ ਅਵਧ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇੱਕ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਸ਼ੁਜਾ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਠਪੁਤਲੀ-ਨਿਰਭਰ ਵਜੋਂ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾਮਾਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੇਠ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।
2 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਕਲਾਈਵ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਪਛਤਾਵੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਸ਼ੁਜਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕਲਾਈਵ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਖੁਸ਼ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਜੇਕਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਸਮਝਦਾਰੀ, ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੀਮਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਪਾਏ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਸ਼ੁਜਾ ਦੌਲਾ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਦੇਖੇ ਗਏ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।'

85

ਅੱਗੇ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਅੰਤਮ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਅਤੇ ਕੋਰਾ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸ਼ੁਜਾ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜਦੂਤ ਵਜੋਂ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਮਰਥਨ ਬਾਰੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਵਾਅਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸਮਰਾਟ ਰਾਜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅਮੀਰ ਪੂਰਬੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ - ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੁਗਲ ਕਾਨੂੰਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨੀ - ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਇਸਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਲਈ ਮੁਗਲ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਇਸਨੇ EIC ਨੂੰ ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ 20 ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ £2 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ £3 ਮਿਲੀਅਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਨੁਮਾਨਤ ਮਾਲੀਆ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ

ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ

*

- ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਿਆਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਅਚਾਨਕ ਲਾਭ।
ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਉਪਜਾਊ ਝੋਨੇ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਵਾਧੂ ਭੰਡਾਰਾਂ, ਇਸਦੇ ਮਿਹਨਤੀ ਬੁਣਕਰਾਂ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਖਣਿਜ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਨਾਲ, ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਵੱਡੇ ਮੌਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿੱਤ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਾਲੀਆ, ਜਿਸਨੇ ਇੰਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੁਗਲ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਕਲਾਈਵ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅਟੱਲ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਸੀ - ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ, ਇੱਕ ਦਿਨ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ 1 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। 9 ਤਰੀਕ ਨੂੰ, ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਰਾਜ ਜਹਾਜ਼ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਰੁਕਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਕਲਾਈਵ ਨੇ 'ਕੀੜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੱਖੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਤੜਫਾਏ ਜਾਣ' ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸਦਾ 'ਕਬਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ'।

86

ਭਾਵੇਂ ਸੌਦੇ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਰੂਪ-ਰੇਖਾਵਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤੈਅ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਗੱਲਬਾਤ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਲਈ, ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਰਾਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ: 'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 20 [ਲੱਖ ਰੁਪਏ, ਅੱਜ £26 ਮਿਲੀਅਨ] ਕਾਫ਼ੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਨ [ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਪੈਨਸ਼ਨ],' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਲੀਏ ਲਈ ਇੱਕ ਸਨਦ [ਰਸਮੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਆਦੇਸ਼] ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ, ਛੇ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਦਾ ਉਠਾਏ।'

87 ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਰਤਾਂ 11 ਅਗਸਤ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ
ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈਆਂ।
ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, 12 ਤਰੀਕ ਨੂੰ, ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਰੇਸ਼ਮ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਡਾਇਨਿੰਗ-ਰੂਮ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਈ ਇਹ ਰਸਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਚੱਲੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: 'ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਦਿਖਾਵਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧੋਖਾ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਸਿਆਣੇ ਰਾਜਦੂਤਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗ ਵਾਰਤਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਅਤੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਝਗੜਾ, ਇੱਕ ਗਿੱਦੜ-ਖੋਤੇ ਜਾਂ ਬੋਝ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਲਈ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ।'

88

ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਲ ਸੀ: ਕਲਮ ਦੇ ਇੱਕ ਝਟਕੇ ਨਾਲ, 2.6 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਮਾਮੂਲੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇ ਬਦਲੇ,

* ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਕਲਾਈਵ ਦੇ 'ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ
ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਕਰਨ' ਦੇ ਸਨਕੀ ਵਾਅਦੇ ਦੇ ਬਦਲੇ, ਸਮਰਾਟ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਇਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, 20,000 ਭਾਰਤੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਫੋਰਸ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ 250 ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਕਲਰਕ ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣਗੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ 200 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਟਾਕ ਮਾਰਕੀਟ-ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਜਿਸਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਸੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਲ ਸੀ।
ਭਾਵੇਂ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁਣ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਮੁਗਲ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀ ਸੰਧੀ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਜ਼ਮੀਨੀ ਤਬਦੀਲੀ ਤੁਰੰਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਿਆਜ਼ੂ-ਏ-ਸਲਾਤੀਨ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਨੋਟ ਕੀਤਾ: 'ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਸੁਬਿਆਂ [ਸੂਬਿਆਂ] ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕੁਲੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਹੋਰ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਹੈ... ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ, ਜ਼ਾਹਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਵਜੋਂ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਵਰਗ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਨਤੀਜਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ।'

89

ਦਰਅਸਲ, ਨਤੀਜਾ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬੰਗਾਲ ਨਵਾਬ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ, ਰਸਮੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ: 'ਉਸ ਕੋਲ ਨਾਮ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ', ਇਹ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।90 ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਰਿਆ ਕਿਨਾਰੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਮਾਤਰ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਚ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ EIC ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਬੰਗਾਲ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਲਾਈਵ ਨੇ EIC ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮਾਮੂਲੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ: ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਦਫਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਫਰੌਕ-ਕੋਟੇਡ ਅਤੇ ਪੈਰੀਵਿਗ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਪਿਰਾਮਿਡ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਨ, ਸਾਰੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਮਾਲੀਆ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ

ਨਿਗਮ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਰਾਜ ਦੋਵੇਂ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ: ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨਾ, ਨਿਆਂ ਦੇਣਾ, ਟੈਕਸਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ, ਸਿੱਕੇ ਬਣਾਉਣਾ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇਣਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ।
ਹੁਣ ਤੋਂ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਕੰਟਰੋਲ ਅਧੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਏ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ EIC ਲਈ ਕੁੱਲ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, 'ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖਰਚਿਆਂ [ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਲਈ ਖਰੀਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ] ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ, ਚੀਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ [ਚੀਨ ਤੋਂ ਚਾਹ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੈਸਾ] ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਬਸਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਤੁਲਨ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗਾ।'
ਹੁਣ ਤੱਕ, ਸੋਨਾ ਸਰਾਫਾ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ EIC ਦੇ ਆਯਾਤ ਦਾ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ 'ਸੂਬੇ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਨ' ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਰੋਤ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਕੱਪੜਾ, ਮਸਾਲੇ ਅਤੇ ਨਮਕੀਨ ਪਦਾਰਥ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੇਜਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ: ਭਾਰਤੀ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਹੁਣ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖਰੀਦਾਂ ਲਈ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਾਗ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਨਾਫੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੰਡਨ ਭੇਜੇ ਜਾਣਗੇ।

91

ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਕੰਪਨੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ, ਰਿਚਰਡ ਬੇਚਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, 'ਪਹਿਲਾ ਵਿਚਾਰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਜਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਸੀ' - ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਟੈਕਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਵਾਧੂ ਰਕਮ ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਦੇ ਬੈਂਕ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਕਰਨ ਲਈ।92
ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਿੱਤ ਸੀ: 'ਕਿਸਮਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਜਾਪਦੀ ਹੈ,' ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਜੀਵਨੀ ਲੇਖਕ, ਰੌਬਰਟ ਓਰਮ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਹਰ ਵਸਤੂ, ਹਰ ਉਮੀਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਸਭ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹਾਂ ਜਿਸਦੀ ਮੈਂ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਕੇ ਕਿ ਕੰਪਨੀ, ਸਾਰੀ ਈਰਖਾ, ਦੁਰਭਾਵਨਾ, ਧੜੇਬੰਦੀ ਅਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਕੰਪਨੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।'

93

ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਲਈ, EIC ਸਟਾਕ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੱਧ ਗਈ, ਅੱਠ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਦੁੱਗਣਾ ਹੋ ਗਿਆ।
ਪਰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ, ਦੀਵਾਨੀ ਦੇਣਾ ਇੱਕ ਬੇਰੋਕ ਆਫ਼ਤ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਟੈਕਸ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸਾਨ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਆਮ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਜੁਲਾਹੇ ਨੂੰ ਮਾਰਕੀਟ ਰੇਟਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਡੱਚ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੈਂਤ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਨੱਕ ਰਗੜਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਕੇ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

94 ਕੁਝ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 1769 ਵਿੱਚ, ਬੇਚਰ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ, 'ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ
ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਦਰਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਦਤਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ; ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤੱਥ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਵਧੀਆ ਦੇਸ਼, ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਮਨਮਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਧਿਆ-ਫੁੱਲਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਬਰਬਾਦੀ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ।'

95

ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸੂਚਕ ਸਾਰੇ ਮਾੜੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਬਦਤਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ: ਦੀਵਾਨੀ ਸੌਂਪੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਆ ਘਟ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਿੱਕਾ ਛੋਟਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਪਾਰ ਸੁੰਗੜ ਰਿਹਾ ਸੀ।

96

ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਨਿਰੀਖਕ ਸੀ, ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸਦਾ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੀ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ, ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੇਂਡੂ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਪੂਤ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਬਸਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪੈਦਲ ਯੁੱਧ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੁਆਰਾ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਟਾਕ... ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਖੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸਵਰਗ ਦੀ ਛਤਰੀ ਹੇਠ ਇੱਕ ਵੀ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਹੈ... ਇਸ ਲਈ ਗਿਣਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼

ਛੱਡ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਤਮ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।'
ਉਸਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ 40,000 ਤੋਂ 50,000 ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਉਸ ਅਣਗਿਣਤ ਘੋੜਸਵਾਰ' ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ 'ਹਜ਼ਾਰਾਂ-ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਪਾਰੀਆਂ' ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਦੇਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਅਤਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ: 'ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਰੀਗਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੁੱਝੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ', ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਵਿਕਲਪਕ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲੱਭਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਹਨ' ਅਤੇ 'ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ', ਕਾਰੀਗਰ ਸਿਰਫ਼ ਚੋਰੀ ਜਾਂ ਭੀਖ ਮੰਗ ਸਕਦੇ ਸਨ।
ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦਸਤਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰ ਲਗਾਤਾਰ ਦੁੱਖ ਝੱਲਦੇ ਹਨ, ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਹਨ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਖਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਕਾਰੀਗਰ ਹਨ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਰਖਾਣ, ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਮਿਸਤਰੀ, ਲੋਹਾ ਮਿਸਤਰੀ ਆਦਿ।

97

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਇੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਪ੍ਰਜਾ ਬਸਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਬਸਤੀਵਾਦ ਦਾ ਇਹ ਅਜੀਬ ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਪਰਦੇਸੀ ਰੂਪ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਕਿੰਨਾ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। 'ਇਹ ਜਲਦੀ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਇਹ ਕਮੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਾਂ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਨਤਕ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਕੰਜੂਸੀ, ਜਾਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਕੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨਿਰਯਾਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀ ਜੋ ਹਰ ਸਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।' ਪਰ ਇਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਦੌਲਤ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਅਸਲ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਆਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ 'ਹਰ ਸਾਲ ਪੰਜ ਜਾਂ ਛੇ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ, ਜੋ ਵੱਡੀ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਲੱਖਾਂ-ਲੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।'

98

ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਇਹ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਖਰਾ ਸੀ, ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੀ ਸਨ, ਪਰ '[ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ] ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਵਸਣ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈਤਾ ਅਤੇ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਪੈਰ ਪੱਕੇ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਬਣਾਉਣ ਦੇ':
ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਪਰਜਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ; ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟੇ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਬਣ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ... [ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ] ਇੱਕ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਖੰਡ ਜੋ ਇੱਕ ਉਬਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

99

ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਲੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਲਈ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਦਲ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ 'ਇਹ ਨਵੇਂ ਸ਼ਾਸਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਯੁਕਤ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਲੁੱਟਿਆ, ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ, ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ।'
ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਿਖਾਈ। ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਉਸ ਰਿਵਾਜ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਿਵਾਜ ਨੂੰ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਇੱਕ ਬ੍ਰਹਮ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਹੈ: ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਬੇਅੰਤ ਰਕਮਾਂ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣਾ; ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰਿਵਾਜ, ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ, ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਦੀਵੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਜਾਣਗੇ।

100

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਕਾਲੇ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਕੰਪਨੀ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ 'ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਬੁਕੇਨੀਅਰ ਇੱਕ ਗੈਲੀਅਨ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ'।101 ਇਸ ਅਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਲੁੱਟ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ; ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਨਤੀਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸਨ। ਹੁਣ 1770 ਦੇ ਮਹਾਨ ਬੰਗਾਲ ਅਕਾਲ ਲਈ ਪੜਾਅ ਤਿਆਰ ਸੀ।

* ਅੱਜ £65 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ £520 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ £1 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ।
* ਅੱਜ £325 ਮਿਲੀਅਨ।

* ਭੌਸਾਹੇਬਾਂਸੀ ਭਾਕਰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁਜਾ ਦਾ ਜਨਮ ਚਮਤਕਾਰੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਫਕੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਂਝ ਮਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਫਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਤੁਰੰਤ 'ਉਪਜਾਊ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁਮਾਰ ਰਾਮ ਅਤੇ ਪੋਲਿਕਾ ਰਾਮ ਵਾਂਗ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ'। ਵੇਲਚੇਰੂ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਓ, ਡੇਵਿਡ ਸ਼ੁਲਮਨ ਅਤੇ ਸੰਜੇ ਸੁਬ੍ਰਹਮਣੀਅਮ, ਟੈਕਸਚਰਜ਼ ਆਫ਼ ਟਾਈਮ: ਰਾਇਟਿੰਗ ਹਿਸਟਰੀ ਇਨ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਆ 1600–1800, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2003, ਪੰਨੇ 232–3 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
* ਅੱਜ £65 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ £210 ਤੋਂ £315 ਮਿਲੀਅਨ।
* £325,000, ਜੋ ਕਿ ਅੱਜ £34 ਮਿਲੀਅਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

6

ਅਕਾਲ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ
1768 ਦੇ ਮਾਨਸੂਨ ਨੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਹਲਕੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਹੀ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਅਗਲੀ ਗਰਮੀ, 1769, ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਤੇਜ਼ ਗਰਮੀ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰਹੀ, ਨਦੀਆਂ ਘੱਟ ਗਈਆਂ, ਤਲਾਬ ਸੁੱਕ ਗਏ ਅਤੇ ਪੁਖੁਰ - ਹਰ ਬੰਗਾਲੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਤਲਾਅ - ਪਹਿਲਾਂ ਚਿਪਚਿਪੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ, ਫਿਰ ਸੁੱਕੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ, ਫਿਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ।
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਡੂੰਘੇ ਸੋਕੇ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲੀਏ 'ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ: ਚੌਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਇੰਨੀਆਂ ਸਖ਼ਤ' ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਰਾਇਟਸ [ਕਿਸਾਨਾਂ] ਨੂੰ ਅਗਲੀ ਫਸਲ ਲਈ ਹਲ ਵਾਹੁਣ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਈ ਹੈ,' ਇੱਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਖੇਤ, 'ਸੂਰਜ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਤੂੜੀ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਏ ਹਨ'।1
ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਹਫ਼ਤੇ-ਦਰ-ਹਫ਼ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਪੰਜ ਗੁਣਾ ਨਹੀਂ ਵਧ ਗਈ। ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸੋਕਾ ਅਕਾਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲੱਗਾ, ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ 'ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਘਾਟ' ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਗਈ।2 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ 'ਕਪਾਹ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਤੂਤ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਮਰੱਥ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ... ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮੀਰ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ'।3 ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਮੁਹੰਮਦ ਰਜ਼ਾ ਖਾਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਇੰਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਸਨ ਕਿ ਭੁੱਖੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ 'ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੱਡ ਹੀ ਦਿੱਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹਲ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ।'

4

ਭੁੱਖੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ 'ਮਜ਼ਦੂਰ, ਕਾਮੇ, ਨਿਰਮਾਤਾ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ [ਕਿਸ਼ਤੀ ਚਾਲਕ] ਸਨ' ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ 'ਮਾਲਕਾਂ ਵਾਂਗ ਅਨਾਜ ਦੇ ਭੰਡਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸਨ'।

5 ਇਹ, ਪੇਂਡੂ ਕਾਰੀਗਰ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ
ਗਰੀਬ, ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਜਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੁਪੋਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਿਮਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ, ਫਿਰ, ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ, ਭੁੱਖਮਰੀ ਜਾਂ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਮਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਫਰਵਰੀ 1770 ਤੱਕ, ਜਦੋਂ ਆਮ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਫਸਲ ਦਾ ਲਗਭਗ 70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਆਮ ਦਰ ਤੋਂ ਦਸ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਸੀ, ਤਾਂ ਭੁੱਖਮਰੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੈਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।
ਜੇਮਜ਼ ਗ੍ਰਾਂਟ, ਜੋ ਕਿ ਰਾਜਮਹਿਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵਧਦੀ ਘਾਟੇ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ: 'ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਹਾਈਵੇਅ ਅਤੇ ਖੇਤ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਘੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਆਏ, [ਜਿੱਥੇ] ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 7,000 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਇਹੀ ਅਭਿਆਸ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਪਰ ਆਮ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ... ਇੱਕ ਹਮਲਾਵਰ ਹਵਾ ਸਾਹ ਲਏ ਬਿਨਾਂ, ਬੇਚੈਨ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣੇ ਬਿਨਾਂ, ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਮਰਾਂ ਅਤੇ ਲਿੰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ... ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਦਾਸ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ।'

6

'1770 ਦੀਆਂ ਘੁੱਟ ਭਰੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੌਰਾਨ, ਲੋਕ ਮਰਦੇ ਰਹੇ,' ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਹੰਟਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਮਾਲਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਸ਼ੂ ਵੇਚ ਦਿੱਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੰਦ ਵੇਚ ਦਿੱਤੇ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੀਜ ਦਾਣੇ ਖਾ ਲਏ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਖਰੀਦਦਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਖੇਤ ਦੀ ਘਾਹ ਖਾ ਲਈ; ਅਤੇ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਨੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਉਂਦੇ ਲੋਕ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਿਨ-ਰਾਤ ਭੁੱਖੇ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੜ੍ਹ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਗਿਆ... [ਤਾਂ ਜੋ ਜਲਦੀ ਹੀ] ਗਲੀਆਂ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੇ ਬੇਕਾਰ ਢੇਰਾਂ ਨਾਲ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ।'

7

ਜੂਨ 1770 ਤੱਕ, ਪੂਰੇ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਤਬਾਹੀ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੰਜ ਸੌ ਲੋਕ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ।8 ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚੌਲਾਂ ਦੀ

ਘਾਟ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਜੁਲਾਈ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ 76,000 ਲੋਕ ਇਸਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਏ ਸਨ। 'ਪੂਰਾ ਸੂਬਾ ਇੱਕ ਭੱਠੇ ਦੇ ਘਰ ਵਰਗਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ,' ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਕੁੱਲ ਸੰਖਿਆਵਾਂ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਹਨ, ਪਰ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸ਼ਾਇਦ 1.2 ਮਿਲੀਅਨ - ਪੰਜ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ - ਉਸ ਸਾਲ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸੂਬੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੁਖਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣ ਗਿਆ।

9

ਅਕਾਲ ਨੇ ਪੂਰੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੂਹਿਆ, ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਸੀ; ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਗਲ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦਾ ਦੋ-ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਪੇਂਡੂ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧੇ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਹੁਗਲੀ ਸੁੱਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਤੈਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿੱਥੇ 'ਕੁੱਤੇ, ਗਿੱਦੜ, ਗਿਰਝ ਅਤੇ ਹਰ ਪੰਛੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰ ਮੋਟੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਾਸ 'ਤੇ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ'।

10 'ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਵਸਨੀਕ
ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ,' ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗਵਰਨਰ, ਹੈਨਰੀ ਵੇਰੇਲਸਟ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ।

11

ਜੁਲਾਈ 1770 ਤੱਕ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਰਿਸ਼ ਨੇ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਲਈ ਨਿਰਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮ੍ਰਿਤਕਾਂ ਅਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਬਾਰੇ, ਸਗੋਂ ਖਾਲੀ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੇ ਟਿੰਡਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀਆਂ ਅੱਗਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਿਮਾਰੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚੇਚਕ ਦਾ ਪ੍ਰਕੋਪ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨਵਾਬ, ਸੈਫ਼ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਇਆ: 'ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਸੋਕੇ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ... ਜਦੋਂ ਪੂਰਾ ਦੇਸ਼ ਅਕਾਲ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਉਪਾਅ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਹੈ।'

12

ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ, ਹੋਰ ਵੀ ਉਪਾਅ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਦੈਵੀ ਦਖਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਕਾਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ, ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਸੋਕੇ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰਾਂ, ਜਨਤਕ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਰਾਹਤ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਵੀ, ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਸਾਧਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾਸ਼ੀਲ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਚੌਲ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਰਸੋਈਆਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ।13

ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਪਟਨਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਾਜਪਾਲ, ਸ਼ਿਤਾਬ ਰਾਏ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੰਮ ਤੋਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ਼ਿਤਾਬ ਰਾਏ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੁਆਰਾ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੌਤ ਤੋਂ ਵਾਲ-ਵਾਲ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਦਿਖਾਇਆ: 'ਸ਼ਿਤਾਬ ਰਾਏ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪਿਘਲਿਆ ਹੋਇਆ, ਗਰੀਬਾਂ, ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ, ਬੁੱਢਿਆਂ ਅਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ,' ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਅਕਾਲ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਰ, ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਫੈਲ ਗਈ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਸ਼ਿਤਾਬ ਰਾਏ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਸਤਾ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ,

* ਦੀ ਰਕਮ ਵੱਖ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਘਰ ਨਾਲ

ਸਬੰਧਤ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅਨਾਜ, ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਟਨਾ ਲਿਆਉਣ।'
ਪਟਨਾ ਵਿਖੇ ਉਤਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਇਹ ਅਨਾਜ ਬਨਾਰਸ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਵੇਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਜਿਸ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੁਆਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਉਤਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਡ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਕਾਲ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ, ਤਿੰਨ ਸਕੁਐਡਰਨ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਲਗਾਤਾਰ ਮੱਕੀ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਸਲ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਖਰਚੇ, ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਰੀਦਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।
ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇੰਨੇ ਮਹਿੰਗੇ ਅਨਾਜ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਚਾਰ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਕੈਦੀਆਂ ਵਜੋਂ, ਗਾਰਡਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਪਰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਵਜੋਂ ਕਈ ਕਲਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਈ ਨੌਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨਾਜ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਅਤੇ ਬਾਲਣ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਜੈਂਟੂਆਂ [ਹਿੰਦੂਆਂ] ਲਈ, ਅਤੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਅਫੀਮ, ਭੰਗ [ਹਸ਼ੀਸ਼], ਤੰਬਾਕੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ; ਅਤੇ ਇਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਅਜਿਹੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ 'ਤੇ, [ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ] ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਡੱਚਾਂ ਨੇ ਸੰਕੇਤ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਉਦਾਹਰਣ 'ਤੇ, ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਘੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਮੌਤ ਦੇ ਜਬਾੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ... ਪਰ [ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਹੋਰ] ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਦਰਅਸਲ ਕੁਝ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਇੰਨੇ ਸਮਰਪਿਤ ਸਾਬਤ ਹੋਏ, ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਅਨਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਰੁੱਝਾਉਣ ਲਈ ਹਿੰਸਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਭਰੀ ਹੋਈ ਕਿਸ਼ਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

14

ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕੁਝ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਭੁੱਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ, ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਜਮ੍ਹਾਂਖੋਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ।

15 ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ, ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ, ਰਿਚਰਡ ਬੇਚਰ, ਨੇ 'ਚਾਵਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਪਲਾਈ ਦੀ ਮੁਫਤ ਵੰਡ ਲਈ ਛੇ ਕੇਂਦਰ ਖੋਲ੍ਹੇ'। ਉਸਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹਾਈਵੇਅ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਹਾਈਵੇਅ ਡਕੈਤੀਆਂ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਅਣਜਾਣ ਸਨ, ਹੁਣ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਹਤਾਸ਼ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਬਚਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

16 ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਗਵਰਨਰ, ਜੌਨ
ਕਾਰਟੀਅਰ, ਨੇ ਵੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ: ਉਸਨੇ 'ਅਨਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਿਆ। ਗਲੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ 150 ਲਾਸ਼ਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।'

17

ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਾਲ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਯਤਨ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਸਨ। ਰੰਗਪੁਰ ਵਿੱਚ, ਸੀਨੀਅਰ EIC ਅਧਿਕਾਰੀ, ਜੌਨ ਗ੍ਰੋਸ, ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ 5 ਰੁਪਏ ਦੇ ਚੌਲ ਵੰਡਣ ਲਈ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹੀ ਆ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ 'ਅੱਧੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ' ਜੂਨ 1770 ਤੱਕ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਖੇਤਰ 'ਕਬਰਸਤਾਨ ਦੀ ਚੁੱਪ' ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

18 ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕੰਪਨੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ
ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਕਾਲ ਰਾਹਤ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਨਾ ਹੀ ਇਸਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੀਜ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ਾ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਇਆ, ਜਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਫ਼ਸਲ ਬੀਜਣ ਲਈ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਕਦੀ ਭੰਡਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਉੱਚ ਫੌਜੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲੀਏ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਚਿੰਤਤ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ, ਟੈਕਸ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਲੀਆ ਮੁਲਾਂਕਣਾਂ ਵਿੱਚ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਵੀ ਕੀਤਾ।
ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਟੈਕਸ ਵਸੂਲੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਗਿੱਬਟ ਲਗਾਏ।19 ਭੁੱਖੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ; ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਛੋਟ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਰਿਚਰਡ ਬੇਚਰ ਜੋ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਲਈ ਲਿਖਿਆ: 'ਕੀ ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਚੁੱਪਚਾਪ ਖੜ੍ਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਣਾਉਣੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਬਿਨਾਂ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ?' ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। 'ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜੀਵ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖਰਚੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ 'ਤੇ ਵੀ।'

20 ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ
ਕਰਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਬੇਰਹਿਮ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਅਕਾਲ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਲੇਜ਼ਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਟੈਕਸ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, 'ਹਿੰਸਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿਆਰਾਂ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ'। 21 ਫਰਵਰੀ 1771 ਵਿੱਚ, ਕੌਂਸਲ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ ਕਿ 'ਪਿਛਲੇ ਅਕਾਲ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਕਮੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, [ਮਾਲੀਆ ਵਿੱਚ] ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ'।

22

ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੌਜੀ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ £22 ਮਿਲੀਅਨ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਦਾ 44 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ

* ਫੌਜ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ
ਨਿਰਮਾਣ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਪਾਹੀ ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ 26,000 ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

23

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਚੌਲ ਹੀ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਸੀ; ਫੌਜੀ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

24

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਜਮ੍ਹਾਂਖੋਰੀ, ਮੁਨਾਫ਼ਾਖੋਰੀ ਅਤੇ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਸਨ। ਅਕਾਲ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ, ਮੁਹੰਮਦ ਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ 'ਚਾਵਲਾਂ 'ਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ'।25 ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ, ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੌਨ ਡੇਬ੍ਰਿਟ, ਦੁਆਰਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਪਸ ਭੇਜੀ ਗਈ ਇੱਕ ਅਗਿਆਤ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਤੇ ਜੈਂਟਲਮੈਨਜ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ: 'ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸੀਜ਼ਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਕੀ ਨੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ, ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸੱਜਣ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ, ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਖਰੀਦਣ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਜੋ ਉਹ ਫੜ ਸਕਦੇ ਸਨ।'
ਜਦੋਂ ਘਾਟ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਰ ਵੀ ਸਮਝਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਗਏ, ਤਾਂ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਬੋਬ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਚੌਲ ਹੜੱਪ ਲਏ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨਬੋਬ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਦੁਆਰਾ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ; ਪਰ ਸਬੰਧਤ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
ਸਾਡੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਚੌਲ 120 ਅਤੇ 140 ਸੇਰ ਇੱਕ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਾਲੇ [ਭਾਰਤੀ] ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ 15 ਸੇਰ ਇੱਕ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਬੰਧਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ; ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਇੱਕ ਲੇਖਕ, ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ 1000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇਸ ਸਾਲ ਘਰ ਭੇਜਣ ਲਈ £60,000 * ਭੇਜਿਆ ਹੈ।

26

ਇਹ ਬੇਨਾਮ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ: 1770-71 ਵਿੱਚ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਅਕਾਲ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ £1,086,255 ਲੰਡਨ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ - ਸ਼ਾਇਦ ਆਧੁਨਿਕ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ £100 ਮਿਲੀਅਨ।

27

1770 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇੰਨੇ ਭਿਆਨਕ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਰਖ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਕੰਧਾਂ ਵਾਲੇ ਕਲਕੱਤਾ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਡੇਬ੍ਰਿਟ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੰਡਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, 'ਨਬੋਬ ਅਤੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਈ ਮਹਾਨ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਚੌਲ ਵੰਡੇ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਟਾਕ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਾਨ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ ਗਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਕਲਕੱਤਾ ਆ ਗਏ, ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰਾਹਤ ਮਿਲੇਗੀ।'
ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਅਸੀਂ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸੀ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਉਸ ਗਰਮ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਹਵਾ ਬਹੁਤ ਛੂਤ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪਲੇਗ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰਾਇਆ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਖਾਤੇ 'ਤੇ 100 ਲੋਕ ਡੂਲੀ, ਸਲੇਜ ਅਤੇ ਬੇਅਰਰ ਦੇ ਨਾਲ ਕਚਰੀ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਮ੍ਰਿਤਕਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਸਨ।
ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਚਾਲੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਗਿਣੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕੰਧ ਤੋਂ ਵੀਹ ਗਜ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਸੈਂਕੜੇ ਮੌਤ ਦੇ ਦਰਦ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਦੋਹਰੇ ਝੁਕਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੋਰ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗਰੀਬ ਜੀਵ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਫੈਲਾ ਕੇ ਚੀਕ ਰਹੇ ਸਨ, 'ਬਾਬਾ! ਬਾਬਾ! ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ! ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ! ਇਹ ਮੁਸੀਬਤ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਮਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ। ਮੈਂ ਹਿੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਕਰੋ।'
ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ, ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਬਦਤਰ ਸੀ, ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਸੀਰ ਬਾਕੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਾੜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਵੇਲੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘਰ ਲਿਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਸੜਕ 'ਤੇ ਭੁੱਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਭੀੜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਪੁਕਾਰ ਰਹੇ ਸਨ, 'ਮੇਰੇ ਰੱਬ! ਮੇਰੇ ਰੱਬ! ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਭੁੱਖਾ ਹਾਂ,' ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ, ਕੁੱਤੇ, ਗਿੱਦੜ, ਸੂਰ, ਗਿਰਝ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੰਛੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ।
ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਆਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਗਿਰਝ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੰਛੀ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤੜੀਆਂ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਜਾਨਵਰ ਪੈਰਾਂ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਕੁਤਰਦੇ ਹਨ; ਇਸ ਲਈ ਕਚਰੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਸਰੀਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਚਦਾ ਹੈ; ਫਿਰ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਸਮਾਂ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਨੂੰ ਇੱਕ ਧੂਲੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਵੀਹ ਸਿਰ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਪੰਛੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਛੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਦੀ ਵਿੱਚ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਨਦੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਖਾਧਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਚਾਨਕ ਮਰ ਗਏ। ਸੂਰ, ਬੱਤਖਾਂ ਅਤੇ ਹੰਸ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲਾਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਮਾਸ ਮਟਨ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ਕੀ ਕਾਰਨ ਇੰਨਾ ਮਾੜਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਦਾ ਭਾਰ ਡੇਢ ਪੌਂਡ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ੋਰਬਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਾਇਦ 100 ਗਰੀਬ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਬਚੇ ਹੋਏ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ; ਤਾਂ ਜੋ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਲੋਕ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਸਕਣ; ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਕਾ ਕੇ ਚੂਸਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਰੇਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਚੁੱਕਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

28

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੰਗਾਲ ਅਕਾਲ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਕਾਰ ਸੀ... ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ', ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕਾਂ ਨੇ, ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਨੂੰ ਆਮ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸ਼ੇਅਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ - ਦੀਵਾਨੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਦਰ ਦੁੱਗਣੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ - ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਮਿਸਾਲ 12.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲਾਭਅੰਸ਼ ਵੋਟ ਕਰਕੇ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਇਆ।

29

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਮੁੱਲ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਬਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ; ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਅੱਗੇ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਬੇਮਿਸਾਲ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਸੀ - ਵਿੱਤੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ - ਜੋ ਕਿ EIC ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਏਗਾ, ਇਸਨੂੰ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਏਗਾ।
1771 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਮੂਡ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਦਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ: ਮ੍ਰਿਤਕਾਂ ਅਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਛੁਪਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹੋਰੇਸ ਵਾਲਪੋਲ ਦੇ ਪੱਤਰ ਇਸ ਵਧਦੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ EIC ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੁਨਾਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੜਿਆ ਹੋਇਆ ਕੰਮ

ਸੀ। 'ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸਵਰਗ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਜਿੱਥੇ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ ਜਨਰਲ [ਕਲਾਈਵ] ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਨਕਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਅਸੀਂ ਪੇਰੂ ਵਿੱਚ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ! ਉਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਕਸਾਈ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਗੱਦੀਓਂ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਲੁੱਟਿਆ ਹੈ, ਹੜੱਪਿਆ ਹੈ - ਤੁਸੀਂ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੀਹ ਲੱਖ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਇਹ ਸਭ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ - ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਸੋਨਾ ਜਿਸਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨਕਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

30

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਲਾਰਡਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਾਇਆ। ਵਿਲੀਅਮ ਪਿਟ, ਲਾਰਡ ਚੈਥਮ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਸੀ: ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, 'ਡਾਇਮੰਡ ਪਿਟ', ਮਦਰਾਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਗਵਰਨਰਸ਼ਿਪ ਤੋਂ ਉਹ ਕਿਸਮਤ ਵਾਪਸ ਲਿਆਏ ਜਿਸਨੇ ਪਿਟ ਦੇ ਕਰੀਅਰ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਪਿਟ ਨੂੰ ਇਹ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਅਲਾਰਮ ਉਠਾਇਆ ਕਿ EIC ਆਪਣੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸੰਸਦਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਬੈਂਚਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਦੌਲਤ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਡਿਸਪੈਚ ਬਾਕਸ 'ਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲਗਜ਼ਰੀ, ਸਗੋਂ, ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ, ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੇ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਆਯਾਤਕ ਨਿੱਜੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਹਾਅ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਿੱਜੀ ਵਿਰਾਸਤੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।'

31

1772 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਲੰਡਨ ਪੋਸਟ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਥਿਤ ਅਪਰਾਧਾਂ ਅਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰਾਫਿਕ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ।

32 ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ, ਜੈਂਟਲਮੈਨਜ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ, ਉਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਜਿਸਨੇ
ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਅਕਾਲ 'ਤੇ ਡੇਬ੍ਰਿਟ ਦਾ ਲੇਖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਨੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ EIC 'ਇਸ ਟਾਪੂ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦੁਹਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲ ਅਤੇ ਮਾਸੂਮ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ... ਗੈਰ-ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਉਸ ਢੇਰ ਨਾਲ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਕੰਪਨੀ!'33
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਾਲ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਭਿਆਨਕ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਲੇਖ, ਪੈਂਫਲੇਟ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਭਾਰਤ ਲੰਡਨ ਦੇ 'ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ' ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਰਾਏ ਕੰਪਨੀ, ਇਸਦੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਨਾਬੋਬਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ

ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਦਾਹਰਣ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਗਈ।

34 ਇੱਕ
ਪੈਂਫਲੇਟ ਵਿੱਚ 'ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ; ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ; ਜਗੀਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਚੋਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ; ਇਹ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ "ਖੁਸ਼ੀਆਂ" ਅਤੇ "ਧਰਮ" ਸਨ।'

35

ਵਾਲਪੋਲ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ 'ਸਾਡੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ... ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਬੋਬਾਂ ਦੇ ਜਨਮ' ਬਾਰੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਸੁਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

36

ਉਸ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਘਿਣਾਉਣੀਆਂ ਗੱਪਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਈ। EIC - Debates in the Asiatic Assembly ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਅੰਗ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰ ਜੈਨਸ ਬਲਬਰ, ਸ਼ਾਇਲੌਕ ਬਫੇਲੋ, ਪੀਲੀਆ ਬ੍ਰੇਵੈੱਲ, ਸਰ ਜੂਡਾਸ ਵੇਨਮ, ਡੋਨਾਲਡ ਮਾਚਾਗੀਜ਼, ਕੈਲੀਬਨ ਕਲੌਡਪੇਟ, ਸਕੈਲਟਨ ਸਕਾਰਕ੍ਰੋ ਅਤੇ ਖਲਨਾਇਕ ਲਾਰਡ ਵੁਲਚਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਕਲਾਈਵ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਡਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਾਤਰ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਪਰੇਡ ਲਾਰਡ ਵੁਲਚਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਪਾਤਰ - ਜਾਰਜ ਮੈਨਲੀ - ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ 'ਹਤਾਸ਼ ਡਾਕੂਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ... ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਘਿਣਾਉਣੀ ਸੰਘ' ਵਜੋਂ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਮੈਨਲੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ '[ਲਾਰਡ ਵੁਲਚਰ ਦੇ] ਲਾਲਚ, ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਉਸਦੀ ਅਣਮਨੁੱਖੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਦੀ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰੀਏ... ਕੀ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਇੰਜਣਾਂ ਨੂੰ ਵਾਅਦਿਆਂ ਅਤੇ ਧਮਕੀਆਂ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਦੇ ਹਰ ਹਨੇਰੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਾਂਗੇ?' ਮੈਨਲੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਾਰਡ ਵੁਲਚਰ 'ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਹਰ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲ਼ਾ ਹੈ', ਅਤੇ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ 'ਇਸ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਰਪੀ ਦੀ ਬੇਤੁਕੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਇੱਛਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ'।37
ਫਿਰ, ਜੂਨ 1772 ਵਿੱਚ, ਹੇਮਾਰਕੇਟ ਥੀਏਟਰ, ਪਿਕਾਡਿਲੀ ਸਰਕਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ, ਇੱਕ ਨਾਟਕ, ਦ ਨੈਬੋਬ, ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਹੇਮਾਰਕੇਟ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਸੈਮੂਅਲ ਫੁੱਟ ਦੁਆਰਾ ਨਵਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਭੈੜੇ ਵਿਅੰਗ ਵਿੱਚ, ਸਰ ਮੈਥਿਊ ਮਾਈਟ ਇੱਕ ਘਿਣਾਉਣਾ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਪਰਵੇਨੂ 'ਨੈਬੋਬ' ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਬੰਗਾਲ ਲੁੱਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰਾਂ ਦੇ ਹਲਕੇ ਲਈ ਸੰਸਦ ਲਈ ਚੋਣ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ, ਮਾਈਟ ਦਾ ਸਹਾਇਕ, ਟੱਚਿਟ, ਮਾਈਟ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ:

ਟੱਚਿਟ: ਅਸੀਂ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਬਜ਼ਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।
ਮੇਅਰ: ਅਤੇ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਟੱਚਿਟ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅਸੱਭਿਅਕ ਹੈ?
ਟੱਚਿਟ: ਓਹ, ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ! ਇਹ ਲੋਕ ਟਾਰਟਰਾਂ ਜਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜੇ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਹਨ।
ਮੇਅਰ: ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਮਿਸਟਰ ਟੱਚਿਟ; ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ: ਇਹ ਉਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਟਾਰਟਰ ਫੜ ਲਏ ਹਨ।

38

ਉਸ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ 'ਤੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਕਈ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ। ਕੁਝ ਨੇ ਕੰਪਨੀ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ; ਕੁਝ ਨੇ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ; ਕੁਝ ਨੇ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆਏ ਨਾਬੋਬਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਬਤਾਰੋਹ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਪਕਦੇ ਭਾਰਤੀ ਹੀਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਬੋਰੋ ਨਾਲ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਹ ਜਾਇਜ਼ ਨੁਕਤਾ ਉਠਾਇਆ ਕਿ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਵਪਾਰ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨਹੀਂ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ: 'ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਇੱਕੋ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ,' ਆਰਥਰ ਯੰਗ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਪੈਂਫਲਿਟ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ। 'ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੈ, ਲੜਾਈਆਂ ਲੜਨਾ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਨਾ ਨਹੀਂ।'

39

ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ 'ਤੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਮਲਾ ਇੱਕ ਵਾਪਸ ਆਏ EIC ਅਧਿਕਾਰੀ, ਸਕਾਟਿਸ਼ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਡੋ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ ਅਨੁਵਾਦ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭੜਕਾਊ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਮਨੁੱਖੀ, ਜਾਣੂ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਡੋ ਦਾ ਹਮਲਾ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਬਰਬਰਤਾ 'ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਅਨਮੋਲ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੈ: 'ਬੰਗਾਲ, ਆਪਣੇ ਜਲਵਾਯੂ ਦੀ ਨਰਮਾਈ, ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਉਦਯੋਗ ਤੋਂ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਵਪਾਰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਹ ਡੁੱਬ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ... [ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲੀ ਹੈ] ਦੇਸ਼ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਨਤਕ ਦੁੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।'
ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਰਾਜ ਦੇ ਅੱਧੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ; ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਜਾਊ ਖੇਤ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ; ਅਤੇ ਪੰਜਾਹ ਲੱਖ ਬੇਕਸੂਰ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦੂਰਦਰਸ਼ਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਜਨਮਜਾਤ ਬਰਬਰਤਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਘਾਤਕ ਬਣ ਗਈ; ਅਤੇ [ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ] ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੂਨ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਪਾਇਆ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਲੁੱਟ ਸੀ।

ਇੱਕ ਵਹਿਸ਼ੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕ ਸੱਭਿਅਕ ਜੇਤੂ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਪਾਰ ਵਾਧੂ ਟੈਕਸਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ... ਬਦਕਿਸਮਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੰਗਾਂ, ਅਜੀਬ ਬੇਤੁਕੀ ਨਾਲ, ਵਧੀਆਂ ਸਨ... ਅਸੀਂ ਪਤਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦਿਨ ਬੰਗਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ; ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੀ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪਲ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਤ ਸਨ। ਦੂਰਦਰਸ਼ਤਾ ਦੀ ਖਾਸ ਘਾਟ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲੇ ਬਿਨਾਂ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਕੱਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ...

'ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਹੁਣ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਧੱਬੇਦਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ,' ਡਾਓ ਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ, 'ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਹੱਡੀ ਤੱਕ ਚੁੱਕੀ ਗਈ ਹੈ।'

40

ਹਾਲਾਂਕਿ, 1772 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ EIC ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟ੍ਰੈਕਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਵਿਲੀਅਮ ਬੋਲਟਸ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ।

41 ਬੋਲਟਸ, ਜੋ ਕਿ ਐਂਗਲੋ-ਡੱਚ ਮੂਲ ਦਾ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ
ਸਭ ਤੋਂ ਬੇਈਮਾਨ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਪਟਨਾ ਦੇ ਵਿਲੀਅਮ ਐਲਿਸ ਦਾ ਇੱਕ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੀ, ਜੋ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਬੇਰਹਿਮ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਪਰ ਕਲਾਈਵ ਨਾਲ ਮਤਭੇਦ ਹੋਣ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਪਾਰ ਲਈ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਸਾਬਕਾ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਡੇਗਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ। ਉਹ ਲੰਡਨ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵ੍ਹਿਸਲਬਲੋਅਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬਦਨਾਮ ਲੈਣ-ਦੇਣ 'ਤੇ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਉਸਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਟਸ ਦਾ ਖੁਦ ਸਿੱਧਾ ਹੱਥ ਸੀ।

42

ਬੋਲਟਸ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਲੇ [ਭਾਰਤੀ] ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨਾਲ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਵਸੂਲੀ ਗਈ।' ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁਣਕਰਾਂ ਦੇ ਸਵੈ-ਵੰਡਣ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਆਪਣੇ ਅੰਗੂਠੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ' ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਰਗੇ ਫੈਕਟਰੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਸ਼ਮ ਨੂੰ ਢਾਲਣ ਲਈ ਦਬਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।43 ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਨਿਆਂ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸੀ: 'ਅਸੀਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ ਦੇ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ।'
ਬੋਲਟਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀ ਸੰਧੀ ਦੁਆਰਾ ਦੀਵਾਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਬਕਵਾਸ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜੀ ਜਿੱਤਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਘੜਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਕੰਪਨੀ 'ਵਿਸ਼ਾਲ, ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ,

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ 'ਤੇ 60,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਖੜ੍ਹੀ ਫੌਜ ਹੈ'। ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸਿਰਫ਼ 'ਨਾਮ-ਮਾਤਰ ਨਬੋਬ... ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ' ਸਨ, ਜੋ EIC ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਂ ਸੰਧੀ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ 'ਹਿੰਸਾ ਜਾਂ ਹੜੱਪਣ ਦੁਆਰਾ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਜਾਇਦਾਦ' ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ 'ਕੋਈ [ਮੁਗਲ] ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਂ ਸਾਮਰਾਜ [ਅਜੇ ਵੀ] ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ'। ਕੰਪਨੀ 'ਏਕਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਸਰਕਾਰ' ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਕੰਗਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਬੋਲਟਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਕੰਪਨੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰਪੱਖ ਵਪਾਰ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਾਡਲ ਸੀ।

44

ਬੋਲਟਸ ਦਾ ਹੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਤਾਜ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਬਸਤੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਵੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੀ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਸੂਬੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਖੋਹਣ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਬੋਲਟਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ, ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸੰਭਾਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ' ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣਾ ਦਿਆਲੂ ਹੱਥ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ।
ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਅੱਧ-ਸੱਚ ਅਤੇ ਝੂਠੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ; ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬੋਲਟਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਐਲਿਸ ਦੇ ਕੰਮ ਸਨ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਨ। ਇਸਨੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਲੋਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਨਵੀਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਵੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਨ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮ ਹੋ ਗਈਆਂ: ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇੱਕ ਲੇਖਕ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਇਸ ਸਵਾਲ ਨਾਲ ਜੂਝਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਨਜਿੱਠਣਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਤੰਬੂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸਨੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮੀਰ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਵੀ ਪੁੱਛੇ: ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਬੋਲਟਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਮੀਰ ਸ਼ਾਸਕ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਲਈ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ?
ਲੰਡਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਅੰਸ਼ ਦੁਬਾਰਾ ਛਾਪੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਅਤਿਕਥਨੀ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪੱਖਪਾਤ

ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, 'ਇਸਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਲਾਲਚੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਗਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸੰਸਦ ਦੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਇਹਨਾਂ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ'।

45 ਹੋਰੇਸ ਵਾਲਪੋਲ ਲਈ ਇਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ
ਬਾਰੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕ ਸੀ। ਬੋਲਟਸ ਨੇ 'ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ ਤੱਕ ਦੋਸ਼ ਪਹੁੰਚਾਏ; ਅਤੇ... ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ, ਹੜੱਪਣ ਅਤੇ ਜਬਰਦਸਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਖਸ਼ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਉਲੰਘਣਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦੇ ਭਾਰੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ... ਅਜਿਹੀਆਂ ਏਕਾਧਿਕਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਅਤੇ 30 ਲੱਖ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦਾ ਦਸਵੰਧ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ।'

46

ਬੋਲਟਸ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਰਤਾ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰੌਲੇ ਦਾ ਅੰਤ ਕੀਤਾ: 'ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂਚੀ ਜਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਸਥਾਈ ਮਾਲਕਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਸੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ; ਅਤੇ ਜੋ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਉੱਚ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਓਵਰਲੋਡ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਨੀਂਹਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।'

47

ਇਹ ਇੱਕ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਵਾਲਾ ਹਵਾਲਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ, ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, EIC ਦੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਨੀਂਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਾਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

8 ਜੂਨ 1772 ਨੂੰ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਫੋਰਡਾਈਸ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਬੈਂਕਰ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਤੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਸਿਰ £550,000 ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਸੀ।

* ਉਸਦਾ ਬੈਂਕ, ਨੀਲ, ਜੇਮਜ਼,
ਫੋਰਡਾਈਸ ਅਤੇ ਡਾਊਨ, ਜਲਦੀ ਹੀ ਫਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਟਾਕ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾ, ਡਗਲਸ, ਹੇਰੋਨ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਇਰ ਬੈਂਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ

ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ।

ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ, ਉੱਤਰੀ ਸਾਗਰ ਦੇ ਪਾਰ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਟਾਕ ਵਿੱਚ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਡੱਚ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਕਈ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਆਈਆਂ। ਇੱਕ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਦਸ ਹੋਰ ਬੈਂਕ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ, ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀਹ ਹੋਰ: ਤੀਹ ਬੈਂਕ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਡੋਮਿਨੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਹੇਠਾਂ ਚਲੇ ਗਏ।

48

ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਏ, ਵਰਜੀਨੀਆ ਵਿੱਚ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਰ ਜਾਰਜ ਕੋਲਬਰੂਕ ਦੇ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਤੱਕ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕੀਤਾ। ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੂੰ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਬੈਂਕ ਖੁਦ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। 'ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਦਾਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹਾਂ: ਨਿਰੰਤਰ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ, ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਨੁਕਸਾਨ, ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸ਼ੱਕ,' ਡੇਵਿਡ ਹਿਊਮ ਨੇ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਐਡਿਨਬਰਗ ਤੋਂ ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਕੀ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ? ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ [ਦ ਵੈਲਥ ਆਫ਼ ਨੇਸ਼ਨਜ਼] ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਪੁਨਰਵਿਚਾਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ?'49
ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, 10 ਜੁਲਾਈ 1772 ਨੂੰ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਘਰ ਵਾਪਸ ਭੇਜੇ ਗਏ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ £747,195 ਦੇ ਬਿੱਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੈਕੇਟ ਲੀਡਨਹਾਲ ਸਟਰੀਟ ਦੇ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਹੁਣ EIC ਵਿੱਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਅਸਲ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ 1771 ਅਤੇ 1772 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਨਕਦੀ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ ਪੈਸੇ £1.5 ਮਿਲੀਅਨ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

50 ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਕੀ EIC ਨੂੰ
ਇਹਨਾਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਖਾਤਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਬਿੱਲਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, 'ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਗੰਭੀਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ'।
ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਅਕਾਲ ਕਾਰਨ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਏ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀ EIC ਚਾਹ ਲੰਡਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੋਦਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਵਿਕਣ ਦੇ ਪਈ ਸੀ: ਬਿਨਾਂ ਵਿਕਣ ਵਾਲਾ ਸਟਾਕ 1762 ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ £1 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ 1772 ਵਿੱਚ £3 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ 1764 ਤੋਂ 1770 ਤੱਕ ਫੌਜੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਗਣੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ 12.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲਾਭਅੰਸ਼ ਦੀ ਲਾਗਤ EIC ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ £1 ਮਿਲੀਅਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ * ਜੋੜ ਗਈ ਸੀ।

ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੁਣ ਸੰਤੁਲਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸਨ।

51 ਸਾਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ
ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਲਾਨਾ ਕਸਟਮ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿਫਾਲਟ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਵਿੱਚ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸੰਕਟ ਦਾ ਗਿਆਨ ਫੈਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, EIC ਸਟਾਕ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਸੱਠ ਅੰਕ ਡਿੱਗ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹੀ EIC ਨੂੰ ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਕੋਲ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕੈਪ ਇਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

52

15 ਜੁਲਾਈ 1772 ਨੂੰ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੇ ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੂੰ £400,000 ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ। ਇੱਕ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਵਾਧੂ £300,000 ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਬੈਂਕ ਸਿਰਫ਼ £200,000 ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। £1.6 ਮਿਲੀਅਨ ਦੇ ਬਕਾਇਆ ਬਿੱਲ ਅਤੇ £9 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ £5 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਨ।

53 ਅਗਸਤ ਤੱਕ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ
ਵਿੱਚ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ £1 ਮਿਲੀਅਨ ਦੇ ਹੋਰ ਬੇਮਿਸਾਲ ਬੇਲਆਉਟ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ।

*

EIC ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਡੂੰਘੇ ਕਰਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ: 1769 ਅਤੇ 1772 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ £5.5 ਮਿਲੀਅਨ

** ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ
ਚੇਅਰਮੈਨ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, 'ਸਾਡੀਆਂ ਘਰੇਲੂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆ ਗਈਆਂ - ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਤੋਂ ਉੱਠੀ ਇੱਕ ਆਮ ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਜਨਤਕ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਖੜੋਤ ਵੱਲ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਵਿਕਰੀ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ (ਸਾਡਾ ਇਕੱਲਾ ਸਰੋਤ) ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ'।

54 ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ
ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਪੇਂਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹਨ', ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ EIC ਦੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਚਿੱਲੀ ਦੇ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ, [ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ] ਇੱਕ ਅਥਾਹ ਅਥਾਹ ਖੱਡ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ... ਇਹ ਸਰਾਪੀ ਕੰਪਨੀ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸੱਪ ਵਾਂਗ, ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਪਾਲਿਆ ਸੀ।'

55

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਦੌਲਤ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ EIC ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ 'ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਨਤੀਜਾ' 'ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ' ਹੋਵੇਗਾ, ਜਾਂ ਜੋ ਕਿ ਉਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ, 'ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰਜ਼ੇ 'ਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ'।56

ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਥਾਮਸ ਪਾਓਨਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ 'ਲੋਕ ਹੁਣ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿੱਤੀ ਜੋੜਾਂ ਵਜੋਂ; ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਤੋਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਿੱਤ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ... ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਇਸ ਭਾਰਤੀ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਪਤਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ 'ਤੇ ਵੀ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਦੇ ਪਤਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਪੂਰੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ'।

57 ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਜਾਰਜ III ਨੇ
ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਇਸ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਅਸਲ ਸ਼ਾਨ' ਭਾਰਤ ਦੀ ਦੌਲਤ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ 'ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਭਾਰ ਕਾਰਨ ਇਸਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਤਰੀਕਾ' ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

58

26 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ, ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ EIC ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲਗਾਏ ਗਏ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਹੁਣ ਵਿਆਪਕ ਦੋਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ: ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੌਲਤ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ ਇੰਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੀ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਤੱਤ ਵੀ ਸੀ: 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਕੋਲ EIC ਸਟਾਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ।
ਹੁਣ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸੰਸਦ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ £1.4 ਮਿਲੀਅਨ

* ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ
ਦੇਣ ਲਈ ਵੋਟ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਕਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ EIC ਦੀ ਸੰਸਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਕਿ EIC ਆਪਣੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸੰਸਦ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਲੀਅਮ ਬਰੇਲ ਐਮਪੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ: 'ਸਰ, ਕੋਈ ਵੀ ਸੱਜਣ ਇਹ ਨਾ ਸੋਚੇ ਕਿ ਇਹ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦਾ ਮਾਮੂਲੀ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਸਰ, ਇਹ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ; ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੇਟ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਅਣਡਿੱਠਾ ਹੋਵੇਗਾ।'

59

18 ਦਸੰਬਰ 1772 ਨੂੰ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਦੇ ਸਦਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਜਨਰਲ ਜੌਨ ਬਰਗੋਇਨ ਦੀ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ EIC ਦੁਰਵਿਵਹਾਰਾਂ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗਬਨ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਕਈ EIC ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਾਈਵ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਰਗੋਇਨ ਨੇ 'ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ, ਜੇ ਮੁੱਖ ਅਪਰਾਧੀ ਨਹੀਂ' ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਇਆ ਕਿ 1757 ਅਤੇ 1765 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ 2 ਮਿਲੀਅਨ ਪੌਂਡ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ 'ਤੋਹਫ਼ੇ' ਵੰਡੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ 'ਰਾਜ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਲਈ' 'ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਰਕਮ... ਨਿਯੋਜਿਤ' ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਤਾਜ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

60

ਕਲਾਈਵ ਨੇ 21 ਮਈ 1773 ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ 'ਇੱਕ ਆਮ ਭੇਡ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ' ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਇਤਰਾਜ਼ ਸੀ। ਪਲਾਸੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਗਰਜ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸੀ; ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਰੇ ਰਹਿਮ 'ਤੇ ਪਿਆ ਸੀ; ਇਸਦੇ ਅਮੀਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਮੇਰੀਆਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ; ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿਜੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਜੋ ਇਕੱਲੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਸਨ! ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਚੇਅਰਮੈਨ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੰਜਮ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ।'
ਕਲਾਈਵ ਦੋ ਘੰਟੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ। 'ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਛੱਡ ਦਿਓ, ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਖੋਹ ਲਓ', ਆਖਰੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਚੈਂਬਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਸਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਸੁਣੋ, ਸੁਣੋ!' ਦੀਆਂ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਚੀਕਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਕੇ, ਉਹ ਘਰ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ 'ਸਵੇਰੇ ਆਪਣਾ ਕਹਿਣ ਲਈ ਛੇ ਪੈਸੇ ਹਨ'।61 ਬਹਿਸ ਰਾਤ ਤੱਕ ਚੱਲੀ,

ਵਧਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ ਬਰਗੋਏਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੋਧਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੇ ਕਲਾਈਵ ਦੀਆਂ 'ਇਸ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਸੇਵਾਵਾਂ' ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਕੇ ਮਤੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਰਹਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਚੱਲੀ ਬਹਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਨਿੰਦਾ ਲਈ 95 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਹਰੀ ਝੰਡੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ 155 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਹਰੀ ਝੰਡੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

62

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਲਾਰਡ ਨੌਰਥ, ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਲੜਾਈ ਹਾਰ ਗਏ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ EIC ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ। ਬਰਗੋਇਨ ਦੇ ਨਿੰਦਾ ਬਿੱਲ ਦੇ ਹਾਰਨ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਸਰ, ਇਹ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਦ ਦਾ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਵੇ... ਅਜਿਹੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧੀਕੀਆਂ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਧੋਖਾਧੜੀਆਂ, ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ੁਲਮ, ਕਿ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਚੀਕ ਉੱਠੇ, ਇਸਨੂੰ ਤਾਜ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ।'

63 ਉਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ EIC ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ 20
ਮਿਲੀਅਨ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸਦਨ ਨੂੰ 'ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁਖੀ, ਮਿਹਨਤੀ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜੂਲੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਉਹ ਹੁਣ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ'।

64

ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਨੌਰਥ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਚਾਰਟਰਡ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਕ੍ਰਾਊਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਾਅ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ EIC ਸਟਾਕ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ, ਅਤੇ EIC ਦੇ ਟੈਕਸਾਂ ਨੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ - ਕਸਟਮ ਡਿਊਟੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਸਾਲਾਨਾ £886,922* ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ - ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਡੁੱਬਣ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਸਨੂੰ ਇਸਦੇ ਆਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ: ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਅਸਫਲ ਹੋਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੀ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਸੰਸਦ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਸੌਦੇ ਦੀਆਂ ਰੂਪ-ਰੇਖਾਵਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਭਾਈਵਾਲੀ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇਗੀ। £1.4 ਮਿਲੀਅਨ * ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਰਜ਼ਾ ਜਿਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਲੋੜ ਸੀ, ਉਸ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ, ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰੈਗੂਲੇਟਿੰਗ ਐਕਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ, ਜੋ ਕਿ ਜੂਨ 1773 ਦੇ ਲਾਰਡ ਨੌਰਥ ਦੇ ਇੰਡੀਆ ਬਿੱਲ ਦੁਆਰਾ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ EIC ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸੰਸਦੀ ਜਾਂਚ

ਦੇ ਅਧੀਨ ਲਿਆਏਗਾ। ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ ਜੋ ਹੁਣ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬੰਗਾਲ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੀ ਸਗੋਂ ਮਦਰਾਸ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਦੀ ਵੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰੇਗਾ।
19 ਜੂਨ 1773 ਨੂੰ, ਲਾਰਡ ਨੌਰਥ ਦੇ ਬਿੱਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਰੀਡਿੰਗ 47 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 15 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਹਮਲਾਵਰ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੈਗਾ-ਬੇਲਆਉਟਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੁਆਰਾ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਅਸਫਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਇਸਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲਗਾਮ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਉਦਾਹਰਣ ਸੀ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਸਦੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, EIC ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਰਧ-ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਹੁਣ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੈਨੋਵਰੀਅਨ ਰਾਜ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ, ਰੈਗੂਲੇਟਿੰਗ ਐਕਟ ਨੇ EIC ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਸਨੇ ਇੱਕ ਮਿਸਾਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅੱਸੀ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, 1858 ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋਵੇਗੀ।
ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਿਯੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ 41 ਸਾਲਾ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਇੱਕ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੀ। ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ, ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ, ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ, ਮਿਹਨਤੀ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਐਕਟ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ ਵੱਲੋਂ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਤਿੰਨ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੌਂਸਲਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਰ ਅਜੀਬ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਬਦਲਾਖੋਰ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ, ਨੌਜਵਾਨ ਸੰਸਦੀ ਸਕੱਤਰ ਸੀ। ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ ਇੱਕ ਆਇਰਿਸ਼ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਪਾਦਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਜੋ ਡਬਲਿਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਜਨਮ ਜਾਂ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਫਾਇਦੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ'। ਇੱਕ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਬਾਹਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੇਤ, 'ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਚੌਕਸ', ਉਹ ਇੱਕ ਹੁਨਰਮੰਦ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਚਾਲਕ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛਲ, ਚਾਲਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ: ਉਹ 'ਜੂਨੀਅਸ' ਦੇ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਮੀਦਵਾਰ ਹੈ, ਜਾਰਜ III ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੰਤਰੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭੜਕਾਊ ਲੇਖ, ਜੋ 1768 ਅਤੇ 1772 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ

ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਮਹਾਂਦੀਪੀ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਛਾਪੇ ਗਏ ਸਨ। 65 ਇਹ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਦੀ ਇਕੱਠੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਦੀ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ - 'ਇਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਮਰਾਜ ਜਿਸਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ' - ਇਸ ਨਾਲ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਧਰੰਗ ਹੋਣਾ ਸੀ।

66

ਰੈਗੂਲੇਟਿੰਗ ਐਕਟ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਸੰਸਦੀ ਬਹਿਸਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨੁਕਸਾਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕਲਾਈਵ ਖੁਦ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਸਹੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਬਰਗੋਏਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਚੋਣ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੋਏ ਦੁਖਦਾਈ ਸਲੂਕ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਉਭਰ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਰਸਮੀ ਨਿੰਦਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹ ਹੁਣ ਇੱਕ ਬਦਨਾਮ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਰਡ ਵੁਲਚਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਹੀਣ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਸੀ।
ਰੈਗੂਲੇਟਿੰਗ ਐਕਟ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਕਲਾਈਵ ਗ੍ਰੈਂਡ ਟੂਰ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਾਬਕਾ ਕੰਪੈਗਨੀ ਡੇਸ ਇੰਡੇਸ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਇਟਲੀ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸੀਕਲ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ, ਕਲਾਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ; ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਅਟੁੱਟ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਬੋਝ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਦਰਦਨਾਕ ਪੇਟ ਦਰਦ ਅਤੇ ਗਠੀਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, 22 ਨਵੰਬਰ 1774 ਨੂੰ, ਸਿਰਫ ਉਨਤਾਲੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਬਰਕਲੇ ਸਕੁਏਅਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਟਾਊਨਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰ ਲਈ।
ਉਸਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੋਰੇਸ ਵਾਲਪੋਲ ਨੇ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਬਿਮਾਰੀ ਸੀ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੋਚਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਿੰਸਕ ਦਰਦਾਂ ਅਤੇ ਕੜਵੱਲਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਸੋਮਵਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਿਮਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲਾਉਡੇਨਮ ਦੀ ਇੱਕ ਖੁਰਾਕ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸਦਾ

ਲੋੜੀਂਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਬਾਕੀਆਂ 'ਤੇ, ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ; ਇੱਕ, ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਖੁਰਾਕ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ; ਦੂਜੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸਲਾਹ ਦੇ ਉਲਟ, ਇਸਨੂੰ ਖੁਦ ਦੁੱਗਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ 50 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਾਨ, ਬਦਨਾਮੀ, ਕਲਾ, ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ!'67

ਸੱਚਾਈ ਹੋਰ ਵੀ ਦੁਖਦਾਈ ਸੀ: ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧੁੰਦਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਮਾਰਗਰੇਟ, ਆਪਣੀ ਸੈਕਟਰੀ ਰਿਚਰਡ ਸਟ੍ਰਾਚੀ ਅਤੇ ਸਟ੍ਰਾਚੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਜੇਨ ਨਾਲ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜੇਨ ਸਟ੍ਰਾਚੀ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੀਟੀ ਦੀ ਇੱਕ ਖੇਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜੋ ਕਿ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਹਿੰਸਕ ਪੇਟ ਦਰਦ ਕਾਰਨ ਰੁਕ ਗਈ ਸੀ, ਕਲਾਈਵ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਤੋਂ 'ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਲਮਾਰੀ ਦੇਖਣ ਲਈ' ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਸਟ੍ਰਾਚੀ ਨੇ ਮਾਰਗਰੇਟ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿੱਥੇ ਹੈ।' ਮਾਰਗਰੇਟ 'ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਣ ਗਈ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਤਾਂ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਗਲਾ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਆਏ। ਪੈਟੀ ਡੁਕਰੇਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਖੂਨ ਪਾਇਆ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਚੱਟ ਲਿਆ।'

68

ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬਰਕਲੇ ਸਕੁਏਅਰ ਤੋਂ ਮੋਰੇਟਨ ਸੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚਰਚ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਅਣ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀ ਕਬਰ ਵਿੱਚ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਖ਼ਤੀ ਦੇ, ਉਸੇ ਚਰਚ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬਪਤਿਸਮਾ ਲਿਆ ਸੀ।
ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਕੋਈ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਨੋਟ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ, ਪਰ ਸੈਮੂਅਲ ਜੌਹਨਸਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਆਪਕ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ: ਕਲਾਈਵ, ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਜਿਹੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਬਣਾਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਕੱਟਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ'।69

19 ਅਕਤੂਬਰ 1774 ਨੂੰ, ਰੈਗੂਲੇਟਿੰਗ ਐਕਟ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਿੰਨ ਕਰਾਊਨ ਕੌਂਸਲਰ, ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ, ਜਨਰਲ ਕਲੇਵਰਿੰਗ ਅਤੇ ਕਰਨਲ ਮੌਨਸਨ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਇੱਕੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਤਾਰਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ 'ਮਾੜੇ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨਜਨਕ' ਸਵਾਗਤ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਏ: 'ਕੋਈ ਗਾਰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਾਡਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ।'

70

ਫਿਰ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ 'ਤੇ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਸਵਾਗਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ: 'ਯਕੀਨਨ ਸ਼੍ਰੀ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਇੱਕ ਰਫਲ ਕਮੀਜ਼ ਪਾਈ ਹੋਵੇਗੀ,' ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ ਦੇ ਜੀਜਾ ਅਤੇ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। ਜਨਰਲ ਕਲੇਵਰਿੰਗ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ। ਇੱਕ ਬਦਮਾਸ਼ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਵੀਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹਾਲ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ, 20 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ, ਨਵੇਂ ਕੌਂਸਲਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਸਮੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਰੋਹਿਲਾ ਯੁੱਧ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਹ ਪੁੱਛਣਾ ਸੀ ਕਿ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ, ਅਵਧ ਦੇ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬੇਕਾਬੂ ਰੋਹਿਲਾ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਸ਼ੁਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਰਾਏਦਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁਜਾ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਅਫਗਾਨਾਂ 'ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।
ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਲੋਚਨਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਅਤਿ ਦੁਰਭਾਵਨਾ ਦੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ। 'ਗੂੜ੍ਹੇ ਸੰਕੇਤ, ਰਹੱਸਮਈ ਸੰਕੇਤ, ਕੌੜੇ ਭੜਕਾਊ ਅਤੇ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਆਦੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਲਿਖਿਆ।71 ਇੱਕ ਖੁਸ਼ ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪਸੀਨਾ ਵਹਿ ਗਿਆ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਗਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਭਟਕਾਉਣ ਦੇ ਫਿੱਟ ਵਿੱਚ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਭੱਜਿਆ'।72 ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਲਾਰਡ ਨੌਰਥ ਨੂੰ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ: 'ਉਸਨੂੰ ਤੀਜੇ ਜਾਂ ਚੌਥੇ ਕ੍ਰਮ ਦੀ

ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉਸਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਣੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਓਨੇ ਹੀ ਧੋਖੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿੰਨਾ ਉਸਦੀਆਂ ਹੋਰ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਖੁਦ ਦੇ ਪੂਰਵ-ਅਨੁਮਾਨ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਇੱਕ ਡਿਲੀਰੀਅਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਹੈ...'73
ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਦੁਰਭਾਵਨਾਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ, ਜਿਸਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਇੰਡੋਫਿਲਿਆ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਫਰਾਂਸਿਸ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਬੰਗਾਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੈਂਡ ਟੂਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਮਿਸਟਰ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਖਲਨਾਇਕ ਹਨ।' ਕੌਂਸਲ ਵਿੱਚ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਹਿਯੋਗੀ, ਰਿਚਰਡ ਬਾਰਵੈਲ ਲਈ, 'ਉਹ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ, ਝੂਠਾ, ਹੰਕਾਰੀ ਬਲਾਕਹੈੱਡ ਹੈ'।

74

ਇਹ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਸਨ ਜੋ ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੱਕ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਉਣ, ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। 'ਬੰਗਾਲ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਸਟਰ ਐਚ ਨੇ ਇਹ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਿਖਿਆ। 'ਅਗਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰਾਜ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਭੇਜਾਂਗੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਹਰ ਆਦਮੀ ਕੰਬ ਜਾਵੇਗਾ।'

75 ਉਸਦੇ ਦੋ ਸਾਥੀ ਕੌਂਸਲਰ,
ਦੋਵੇਂ ਮਸਾਲੇਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀ, ਨਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ, ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਸਾਲ ਭਰ ਦੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਫਰਾਂਸਿਸ ਦੇ ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਸਾਰੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ।

ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਕੋਲ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹਰ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਫਰਾਂਸਿਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੱਕ, ਕੰਪਨੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਦਾਗ ਸਾਖ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੰਬਾ, ਪਤਲਾ, ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਸ਼ਾਂਤ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸੁੱਕਾ ਵਿਦਵਤਾ ਵਾਲਾ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਕੰਪਨੀ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੰਪਨੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀਆਂ ਜੰਗਲੀ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਉਦਯੋਗ ਲਈ ਵੀ ਉਸਦੀ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨਾਲ ਗੰਗਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਲਾਕਾਰ ਵਿਲੀਅਮ ਹੌਜਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਧੂਮਧਾਮ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਣੇ ਸਾਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਤੇ

ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮਾੜਾ ਸਲੂਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ। ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਉਧਾਰ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਉਦਾਰਤਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਸੀ: ਉਸਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਨੌਕਰ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅੰਨ੍ਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਲਈ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ।

76 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਵੀ
ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਇਕਲੌਤਾ ਹਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਨਸਾਫ਼ ਲਈ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ: 'ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਦਾਤਾ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਲਦੀ ਆਉਣ ਲਈ ਇਨਾਮ ਦੇਵੇ... ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਅਤੇ ਰੋਣਾਂ ਸੁਣਨ ਲਈ, ਜੋ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।'

77

ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ: 'ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਰੱਖਣਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ, ਤੁਰੰਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਬਣਾਉਣਾ; ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖੇ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ... [ਇਹ] ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਾਡੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚਰਿੱਤਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹਨ... ਅਤੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀਤਾ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।'

78 ਉਹ
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਨਿਆਂਪੂਰਨ, ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ: ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨੌਕਰ, ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਅਕਸਰ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸਨ, ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਪਟੀਸ਼ਨਕਰਤਾ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਸਨ। ਇਸਨੂੰ ਉਹ 'ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਰ ਚੈਨਲ ਰਾਹੀਂ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਜੜ੍ਹ' ਮੰਨਦਾ ਸੀ।79 'ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ,' ਉਸਨੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖਿਆ, 'ਕਿ ਇਸ ਵਧੀਆ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗਰੀਬ ਸਾਹਸੀਆਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕੁਰਸੀ ਬਣੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਬੈਠ ਕੇ ਨਿੱਜੀ ਕਿਸਮਤ ਕਮਾ ਸਕਣ।'

80

ਫਰਵਰੀ 1772 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਅਤੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਫਰਾਂਸਿਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੌਂਸਲਰਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕਲਕੱਤਾ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ, ਉਹ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਗੜਬੜ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ: 'ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹਜ਼ਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਢੇਰ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਖੁਦ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ, ਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਨਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ (ਜੇਕਰ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ), ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ, ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਇੱਕੋ ਹੱਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਕਸਰ ਦੋਵੇਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕਿੱਥੇ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਹੈ।'

81

ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲੱਗ ਗਿਆ, EIC ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵੱਡਾ ਬਦਲਾਅ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਬੰਗਾਲ ਅਜੇ ਵੀ ਨਵਾਬ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ ਇੱਕ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸ਼ਾਸਕ ਵਜੋਂ ਉਭਰੀ: 'ਕਲਕੱਤਾ ਹੁਣ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਦਾ ਹਰ ਦਫ਼ਤਰ ਅਤੇ ਟਰੱਸਟ ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ... ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੇਖਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ, ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਨਬੋਬ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ।'

82 ਫਿਰ ਵੀ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਮੌਜੂਦਾ ਮੁਗਲ
ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲਈ। ਉਸਨੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੂਰਪੀਅਨ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਸਿਵਾਏ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦੇ।
1773 ਦੌਰਾਨ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਊਰਜਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਹਿੰਦੂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਕੋਡੀਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪਾਂ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਟੈਕਸ ਅਤੇ ਕਸਟਮ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਆ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਏਜੰਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿੱਜੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਕੁਸ਼ਲ ਡਾਕ ਸੇਵਾ ਬਣਾਈ, ਜੇਮਜ਼ ਰੇਨੇਲ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇੱਕ ਸਹੀ ਕਾਰਟੋਗ੍ਰਾਫੀਕਲ ਸਰਵੇਖਣ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਟਨਾ ਵਿਖੇ ਮਹਾਨ ਗੋਲਾ ਸਮੇਤ ਜਨਤਕ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ

ਇੱਕ ਲੜੀ ਬਣਾਈ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ 1770-71 ਦਾ ਅਕਾਲ ਕਦੇ ਨਾ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਵੇ।

83

ਤਿੱਬਤੀ ਸਾਹਸੀ ਅਤੇ ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਜਾਰਜ ਬੋਗਲ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਕੋਲ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਸਥਿਰਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਸੰਜਮ ਹੈ; ਉਹ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ, ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ, ਭਾਵੇਂ ਮਿਲਣਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਰ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਪਯੋਗੀ ਨਿਯਮ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।'

84

ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਧਰਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਡੂੰਘਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਤੋਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ, ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਉਲਟ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਭਾਰਤ ਪਸੰਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗਵਰਨਰ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਚੰਗੀ ਬੰਗਾਲੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਦਰਬਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ 'ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਏਅਰ' ਵੀ ਗਾਇਆ। ਉਸਦੇ ਪੱਤਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਸੈਮੂਅਲ ਜੌਹਨਸਨ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਪੱਤਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਨਸਲਵਾਦੀ ਪੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਸਨ: 'ਸਾਡੇ ਭਾਰਤੀ ਪਰਜਾ,' ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਓਨੇ ਹੀ ਮੁਕਤ ਹਨ ਜਿੰਨੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਲੋਕ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਉਹ ਕੋਮਲ, ਦਿਆਲੂ, ਗਲਤੀਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਦਿਆਲਤਾ ਲਈ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਤੋਂ ਘਿਣਾਉਣੇ, ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਅਧੀਨ ਹਨ।'

85 ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ
ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਦੇ ਹੰਕਾਰੀ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਸਰ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਹਿਜੇ ਨੂੰ ਨਾਪਸੰਦ ਸੀ: 'ਯੂਰਪੀਅਨ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਰੂਰਤਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਬੰਗਾਲੀ ਦੇ ਕੋਮਲ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਚੜ੍ਹਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਵਾਧੂ ਭਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮਰਥਨਯੋਗ ਹੈ।'

86

ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਓਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ, ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਦਵਾਨ

ਅਤੇ ਮੋਹਰੀ ਪੂਰਬੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਜੋਨਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ, ਜਿਸਨੂੰ ਨਵੀਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ, 1784 ਵਿੱਚ ਇੱਕ 'ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੋਸਾਇਟੀ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ, ਹੋਰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਨੁਵਾਦ ਨੂੰ ਸਪਾਂਸਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਲਈ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਇੱਕ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਲਿਖੀ: 'ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠੇ ਦੁਰਲੱਭ ਜੀਵ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਨਾ ਹੀ, ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ, ਉਹ ਪੱਖਪਾਤ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਉਦਾਹਰਣ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਉਦਾਰ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰੇਗੀ, ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੁਦ ਦੇ ਮਾਪ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣਾ ਸਿਖਾਏਗੀ। ਪਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ: ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਵੀ ਬਚੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਰੋਤ ਜੋ ਇਸਨੇ ਕਦੇ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਯਾਦਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਜਾਣਗੇ... ਸੱਚ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।'

87

ਜੋਨਸ ਅਤੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੋਸਾਇਟੀ ਉਸ ਸੱਭਿਅਤਾ 'ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਲਈ ਉਤਪ੍ਰੇਰਕ ਬਣ ਗਈ ਜਿਸਨੂੰ ਜੋਨਸ 'ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦੇਸ਼' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸਨੇ ਬੰਗਾਲੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨਾਲ ਸਥਾਈ ਸਬੰਧ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੋਨਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਰਕੇਡੀਆ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਪਲ ਸੀ, ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ, ਸੱਚੀ ਅੰਤਰ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਦਾਨੀ ਦਾ।

88

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੀ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸਿਰਫ਼ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇਸਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸਲੋਕ [ਪੰਕਤੀ] ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨਿਆ, 'ਤੁਹਾਡਾ ਹੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਕਰਮ ਲਈ ਹੈ, ਕਦੇ ਵੀ ਇਸਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਨੋਰਥ ਨਾ ਬਣਾਓ। ਅਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਨਾ ਰਹੋ। ਕਰਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਵਿਵੇਕ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।'

89

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ 'ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਅਣਜਾਣ ਅਤੇ ਬੇਸੁਧਾਰੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ' ਪ੍ਰਤੀ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ, ਨਾਲ

[redacted][90] [redacted] [redacted] [redacted

ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਰਾਠੇ ਸਨ, ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਗਭਗ ਸੱਤਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਟੁੱਟਣ ਲਈ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਨ। 1761 ਵਿੱਚ, ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ, ਚਾਲਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਘੱਟ ਸਪਲਾਈ ਵਾਲੇ, ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘਿਰੇ ਅਤੇ ਕੁਪੋਸ਼ਣ, ਬਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ ਭੁੱਖੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਵਿਨਾਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਅਫ਼ਗਾਨ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਭਾਰੀ ਬੰਬਾਰੀ ਹੇਠ ਮਾਰੇ ਗਏ: ਪਹਿਲਾਂ ਬਲਵੰਤ ਰਾਓ ਮੇਹੈਂਡਲੇ, ਫਿਰ ਗੋਵਿੰਦਪੰਤ ਬੁੰਡੇਲੇ: 'ਧਰਤੀ ਕੰਬ ਗਈ, ਲੋਕ ਮਾੜੇ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਅਤੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਰਜ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ'।

94 ਫਿਰ, 7 ਜਨਵਰੀ 1761 ਦੇ ਭਿਆਨਕ
ਦਿਨ, ਨਿਰਾਸ਼ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੁੱਖੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੇਰੇ ਹੋਏ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਪੀਲੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਊਠਾਂ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਚਾਰਜ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਦਾ ਅੰਤ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ 28,000 ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੌਜਵਾਨ ਮਰਾਠਾ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਹੋਰ 40,000 ਨਿਹੱਥੇ ਮਰਾਠਾ ਕੈਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ 'ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੇਸ਼ਵਾ ਬੱਲਾਜੀ ਰਾਓ ਦੀ ਮੌਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਟੁੱਟੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਹੋਈ: 'ਉਸਦਾ ਮਨ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਣ ਅਤੇ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ'।

95 ਪਰ ਇੱਕ
ਦਹਾਕੇ ਬਾਅਦ, ਦੁਰਾਨੀ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਕਾਬੂ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਾਵੇਰੀ ਤੋਂ ਸਿੰਧ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।
ਦੂਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਤਾਕਤ ਸੀ, ਜੋ 1770 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉੱਭਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ: ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਯੋਧੇ ਪੁੱਤਰ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਮੈਸੂਰ ਸਲਤਨਤ। ਹੈਦਰ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਲ ਦਾ ਸੀ, ਮੈਸੂਰ ਫੌਜ ਦੇ ਦਰਜੇ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰਿਆ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਕਰਨਾਟਕ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿੱਖੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ।

1760 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਵੋਦੀਆਰ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਅੱਜ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਤਖ਼ਤਾ ਪਲਟ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮੈਸੂਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਛੋਟੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ।
ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਦੇ ਟਾਪੂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਕੀਤਾ। ਹੈਦਰ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਨੇ ਇੱਕ ਜਲ ਸੈਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 1766 ਤੱਕ ਦੋ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼, ਸੱਤ ਛੋਟੇ ਜਹਾਜ਼ ਅਤੇ ਚਾਲੀ ਗੈਲੀਵੈਟ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਸਟੈਨੇਟ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

96

ਮਰਾਠਿਆਂ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਦੀ ਮੈਸੂਰ ਸਲਤਨਤ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਫੌਜੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣਗੇ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਰੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹੋਣਗੇ।

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਚਿੰਤਤ ਸਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜੀ ਤਕਨੀਕਾਂ ਪੂਰੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ: ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪਲਾਸੀ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਆਸਾਨ ਜਿੱਤਾਂ ਹੁਣ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਅਨ ਨਵੀਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ; ਪਰ 1760 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਵਧਦੇ ਸਬੂਤ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਪਾੜਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ: 'ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਦੇ ਤੱਟ 'ਤੇ, ਜੰਗ ਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਰੱਕੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ,' ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, ਬੰਗਾਲ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ 'ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਫਸਰ ਜਾਂ

ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ' ਅਤੇ 'ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰੋ'।

97

ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਇਜ਼ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ ਜਦੋਂ ਅਗਸਤ 1767 ਵਿੱਚ, ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲਗਭਗ 50,000 ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਬੰਗਲੌਰ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਘਾਟਾਂ 'ਤੇ ਉਤਰਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, 23,000 ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਨ, ਪਰ 28,000 - ਲਗਭਗ ਵੀਹ ਬਟਾਲੀਅਨ - ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਸਿਪਾਹੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦੀਆਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਕਾਈਆਂ ਸਨ। ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਹੈਦਰ ਕੋਲ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਾਲੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਇਕਲੌਤਾ ਝਟਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਾਈਫਲਾਂ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ ਨਵੀਨਤਮ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਭਾਰੀ ਬੋਰ ਅਤੇ ਲੰਬੀ ਰੇਂਜ ਸੀ।
ਕਈ ਹੋਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਮੈਸੂਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਊਠ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰਾਕੇਟ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਵਿਲੀਅਮ ਕੌਂਗਰੇਵ ਦੇ ਰਾਕੇਟ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ।

98 ਹੈਦਰ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਨੇ ਚਿੱਟੇ
ਡੇਕਨੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਬਲਦ 'ਪਾਰਕ' ਵੀ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਸਕਣ, ਇੱਕ ਲੌਜਿਸਟਿਕਲ ਨਵੀਨਤਾ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਉਧਾਰ ਲਈ ਗਈ ਸੀ।
ਸਤੰਬਰ 1767 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਹੈਦਰ ਤ੍ਰਿਨੋਮਾਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮੁੱਖ ਮਦਰਾਸ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾ ਟੀਪੂ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਲਾਈਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਉਪਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਲੇਰਾਨਾ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰੈਕ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨਾਲ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ, ਸੇਂਟ ਥਾਮਸ ਮਾਊਂਟ ਦੀਆਂ ਢਲਾਣਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਵਾਲੇ ਮਦਰਾਸ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵੀਕਐਂਡ ਜਾਰਜੀਅਨ ਵਿਲਾ ਨੂੰ ਸਾੜਨਾ ਅਤੇ ਲੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਵੀ ਫੜਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਜੇਕਰ ਉਸਦਾ ਘੋੜਸਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਭਟਕਿਆ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। 'ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕਾਲੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੈਦਰ ਵਾਂਗ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ,' ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ।99

ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕੀਤਾ। ਹੈਦਰ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਗਿਆ: ਇੱਕ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਸੂਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਹਾਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੈਸੂਰ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰ ਅਤੇ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਸਬਕ ਸੀ।

ਪੁਣੇ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 1779 ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ, ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਬੰਬਈ ਕੌਂਸਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਉਲਝਾ ਗਈ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਕੱਢੇ ਗਏ ਨੇਤਾ, ਰਘੂਨਾਥ ਰਾਓ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ, ਉਸਨੂੰ ਨੌਜਵਾਨ ਮਰਾਠਾ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਰੀਜੈਂਟ ਵਜੋਂ ਪੁਣੇ ਦੇ ਤਖਤ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। 24 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ, ਕਲਕੱਤਾ ਦੁਆਰਾ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਇਸ ਬਦਮਾਸ਼ ਮੁਹਿੰਮ ਨੇ ਬੰਬਈ ਬੰਦਰਗਾਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ 2,000 ਸਿਪਾਹੀਆਂ, ਕੁਝ ਸੌ ਯੂਰਪੀਅਨ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ, ਅਤੇ ਰਘੂਨਾਥ ਰਾਓ ਦੇ ਮਰਾਠਾ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ 7,000 ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਪੁਣੇ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਰਨਲ ਐਗਰਟਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ-ਇਨ-ਕਮਾਂਡ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਰੋਧੀ ਜੌਨ ਕਾਰਨੈਕ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਸੀ।
ਏਗਰਟਨ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ। 30 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾਂ ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮੀਲ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ, 19,000 ਬਲਦ ਬੰਦੂਕਾਂ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਵਿੱਚਬੈਕਾਂ 'ਤੇ ਸਪਲਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਰਲੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਗਿਆਰਾਂ ਦਿਨ ਬਿਤਾਏ, ਜੋ ਕਿ ਕੁਝ ਮਸ਼ਹੂਰ ਬੋਧੀ ਗੁਫਾ ਮੱਠਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਿਰਫ ਅੱਠ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਪਲਾਈ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਰਲੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ, ਏਗਰਟਨ ਨੌਜਵਾਨ ਮਰਾਠਾ ਨੇਤਾ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ 50,000 ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰ ਗਿਆ।*
ਕਾਰਨੈਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਕਰਨਲ ਏਗਰਟਨ ਦੇ ਫੌਜੀ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਉਸੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ

ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣਾ ਪਵੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਹੈ।'
ਜੇ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਾਂਗ ਹੀ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ, ਇੱਕ ਚੌਕੀ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਚੌਕੀ ਤੱਕ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਹਿੰਮ ਕਦੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਾਇਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸੇ ਹੋਵੇਗਾ, ਜ਼ਮੀਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲੁਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ... ਮਰਾਠੇ ਸਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ 11 ਵਜੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤੱਕ, ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਅਤੇ ਰਾਕੇਟ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹਨ... ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕਰਨਲ ਐਗਰਟਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਟਿਕ ਸਕਦੇ ਹਨ।

100

9 ਜਨਵਰੀ 1779 ਤੱਕ, ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪੁਣੇ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਅਠਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਤਾਲੇਗਾਂਵ ਤੱਕ ਅੱਗੇ ਵਧੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਖੋਹ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਤੜਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਪਲਾਈ ਰਸਤਾ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਰਾਠਾ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਭੱਜਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਬੰਜਾਰਾ (ਘੁੰਮਦੇ ਵਪਾਰੀ) ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਝੁੰਡਾਂ ਨੂੰ ਜੋਖਮ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ।

101 ਗੜਬੜ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ, ਏਗਰਟਨ ਹੁਣ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰ ਸੀ। ਰਘੂਨਾਥ
ਰਾਓ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਰਚ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਪੁਣੇ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੀਲ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਉੱਠਣਗੇ। ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਸਪਲਾਈ ਖਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਰੀ ਤੋਪ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਦੇ ਟੈਂਕ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਟੋਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਾਲੀ, ਭੁੱਖਮਰੀ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਾਲਮ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ: ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 350 ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਐਗਰਟਨ ਕੋਲ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਛੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵਡਗਾਓਂ ਦੀ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਰਘੂਨਾਥ ਰਾਓ ਅਤੇ ਕਈ ਸੀਨੀਅਰ ਕੰਪਨੀ ਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ।102
ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਸਾਖ ਕਦੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਪੁਣੇ ਦੀ ਅਸਫਲ ਮੁਹਿੰਮ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੂਰੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਖੇਤਰ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਕਾਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਮਰਾਠਾ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ, 'ਮਰਾਠਾ ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ' ਲਈ, ਇਹ ਉਹ ਪਲ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਣ, ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਘੁਸਪੈਠੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗੱਠਜੋੜ ਬਣਾਉਣ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਮੋਰਚੇ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਅਜੇ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ।

103

7 ਫਰਵਰੀ 1780 ਨੂੰ, ਵਡਗਾਓਂ ਦੀ ਸੰਧੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਚੁੱਕੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਸੂਰ ਸੁਲਤਾਨ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਹਾੜੀ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ: 'ਅੰਗਰੇਜ਼,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਸਹਿਣਯੋਗ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੜਾਕੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹਮਲੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਸੰਧੀਆਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।'
ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਨੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਮਿੱਠੇ-ਮਿੱਠੇ ਵਾਅਦੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਦੁਸ਼ਟ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਸਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਾੜੋ ਅਤੇ ਹੜੱਪੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਉਹ ਸਵਾਰਥੀ ਹਿੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਲਿਖਤੀ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੁਣੇ, ਨਾਗਪੁਰ, ਮੈਸੂਰ ਅਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ 'ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇੱਕ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਘਾਤਕ ਮਤਭੇਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹਨ।

104

ਹੈਦਰ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਨੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ 'ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਰਬੋਤਮਤਾ ਸਾਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸੀ'।

105 ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ
ਅੰਦਰ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦਾ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੂਜੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਈ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ, 'ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਕੱਢਣ' ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਇੱਕ ਟ੍ਰਿਪਲ ਅਲਾਇੰਸ ਲਈ ਠੋਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਜੂਨ ਵਿੱਚ, ਖ਼ਬਰਾਂ ਮਦਰਾਸ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਕਿ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਖੇਪ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਵੇਲੋਰ ਤੋਂ ਹੋਰ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਨੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਕਿ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਬੰਗਲੌਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, 17 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ, ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਰਿਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਸ ਕੋਲ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਹਮਲੇ ਲਈ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ

ਫੌਜ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਫੌਜ ਸੀ: 100,000 ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 60,000 ਘੋੜਸਵਾਰ, 35,000 ਯੂਰਪੀਅਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਅਤੇ 100 ਤੋਪਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਫਿਰ ਵੀ ਬਚਾਅ ਲਈ ਕੋਈ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ: ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਨ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਖਿੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਲਈ ਬਲਦ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਜਾਂ ਭੋਜਨ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਮਦਰਾਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ 30,000 ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਆਦਮੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗਣਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ 8,000 ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਹੈਦਰ ਦੀ ਗਤੀ ਨੇ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ: ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਆਰਕੋਟ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਹੈਦਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਅਸਰ ਰਹੀਆਂ। ਗੈਰੀਸਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੈਦਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅੱਗੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਬਦਲੇ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ।

106

ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਇੱਕ ਜਹਾਜ਼ ਕਲਕੱਤਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਸਥਿਤੀ ਮਦਰਾਸ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਲਝਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਟੀਪੂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸੇਂਟ ਥਾਮਸ ਮਾਊਂਟ ਅਤੇ ਸੈਨ ਥੋਮ ਦੇ ਅਮੀਰ ਵਿਲਾ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਹੈਦਰ ਮਦਰਾਸ, ਵੇਲੋਰ ਅਤੇ ਆਰਕੋਟ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਭੋਜਨ ਸਪਲਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਬਚਿਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜਾ, ਜਿਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਧਰੰਗੀ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਤਿੱਖੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ।
14 ਅਗਸਤ ਨੂੰ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਮਿੰਟ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਦੱਸਿਆ: 'ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੇ ਵਾਅਦੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਹਰ ਉਸ ਉਪਾਅ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਹਰਾਉਣਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਭਾਵਨਾ ਅਜਿਹੀ ਰਹੀ ਹੈ... ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਜਨਤਕ ਆਚਰਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਦੋਸ਼ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿੜ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਆਂ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਨਿਵਾਰਣ ਵਜੋਂ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮੀ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਧੋਖਾਧੜੀ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਨਿਵਾਰਣ ਜਿਸ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਹੈ ਇਸਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਨਾ।

107

ਅਗਲੇ ਦਿਨ, 15 ਅਗਸਤ 1780 ਨੂੰ, ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੁਵੱਲੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ।

ਦੋਵੇਂ ਡੁਏਲਿਸਟ, ਆਪਣੇ ਸਕਿੰਟਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, 17 ਅਗਸਤ ਦੀ ਸਵੇਰ 5.30 ਵਜੇ ਬੇਲਵੇਡੇਅਰ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ 'ਤੇ ਮਿਲੇ, ਜੋ ਕਿ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ।

*

ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਰਾਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਪਤਨੀ ਮੈਰੀਅਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਦਾਇਗੀ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ: 'ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਰੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕੀ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਜੇਕਰ ਕਦੇ ਇਹ ਪੱਤਰ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ... ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗਾ ਜਿਸਦਾ ਮੈਨੂੰ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਸਿਵਾਏ ਤੁਹਾਡੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮੈਰੀਅਨ, ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਭੁੱਲੋ। ਅਲਵਿਦਾ, ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ। ਮੇਰੇ ਆਖਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੋ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਅਲਵਿਦਾ।'

108 ਫਿਰ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਸਵੇਰੇ 4 ਵਜੇ ਤੱਕ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌਂ ਗਿਆ ਜਦੋਂ
ਤੱਕ ਉਸਦਾ ਦੂਜਾ, ਕਰਨਲ ਥਾਮਸ ਡੀਨ ਪੀਅਰਸ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।
'ਅਸੀਂ ਬੇਲਵੇਡੇਅਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਸਮੇਂ, 5.30 ਵਜੇ,' ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਮਿਸਟਰ ਫਾਰੈਂਸਿਸ ਅਤੇ ਕਰਨਲ ਵਾਟਸਨ ਨੂੰ ਸੜਕ 'ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਸਕਿੰਟਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਮਾਪੀ ਗਈ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ

ਦੋਵਾਂ (ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਾਜ਼ਾ ਉਦਾਹਰਣ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ) 14 ਰਫ਼ਤਾਰਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਰਨਲ ਵਾਟਸਨ ਨੇ ਗਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 7 ਰਫ਼ਤਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਕੋਈ ਹਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਕਿੰਟਾਂ (ਕਰਨਲ ਵਾਟਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ) ਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਪਰ ਹਰ ਇੱਕ ਨੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਚੁਣਿਆ।'
ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੀਅਰਸ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, 'ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਢੰਗਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸਨ'; ਦਰਅਸਲ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਹਨ। ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਕ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਚਲਾਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਯਾਦ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਆਪਣੇ ਸਕਿੰਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੋਡ ਕਰਨੇ ਪਏ, ਜੋ ਫੌਜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ।
ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਜੋ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੱਜਣ ਸੀ, ਨੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਟਰਿੱਗਰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਥੌੜਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਪਰ ਪਿਸਤੌਲ ਗਲਤ ਚੱਲਿਆ। ਫਿਰ, ਫਰਾਂਸਿਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਪਿਆ, ਪਿਸਤੌਲ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ਾ ਪ੍ਰਾਈਮਰ ਲਗਾ ਕੇ ਅਤੇ ਫਲਿੰਟਾਂ ਨੂੰ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ। 'ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ,' ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਫਾਇਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ, ਪਰ ਮਿਸਟਰ ਐਫ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ, ਅਤੇ ਦੋ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਪਿਸਤੌਲ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ।' ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਫਿਰ 'ਆਪਣਾ ਟਰਿੱਗਰ ਕੱਢਿਆ,' ਪੀਅਰਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਪਰ ਉਸਦਾ ਪਾਊਡਰ ਗਿੱਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਪਿਸਤੌਲ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ। ਮਿਸਟਰ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਆਪਣੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਮਿਸਟਰ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਈਮਰ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਕਾਰਤੂਸ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਾਧੂ ਪਾਊਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਟੈਂਡ ਲਏ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ।'

109

'ਮੈਂ ਹੁਣ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ,' ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਅਸਲ ਦਿਸ਼ਾ ਤੈਅ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ।'
ਉਸਦੀ ਪਿਸਤੌਲ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਚਲੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਸੇ ਪਲ ਇੰਨੀ ਨੇੜੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹੜੀ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸੇ ਪਲ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਲੜਖੜਾ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸੱਟ

ਲੱਗਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਗ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਪਰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, 'ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ ਹਾਂ।'
ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਭੱਜਿਆ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਸੈਕਿੰਡ ਵੀ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਭੱਜਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਕੋਟ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਗੇਂਦ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਗਈ ਹੈ; ਪਰ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਅੰਗ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਕਰਨਲ ਵਾਟਸਨ ਨੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਸੀ, ਨਿੱਜੀ ਰੰਜਿਸ਼ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਐਫ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਦੇ ਦੇਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ; ਸ਼੍ਰੀ ਐਫ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਘਟਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਪਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਰਾਮ ਮਿਲਿਆ। ਮੇਜਰ ਟੌਲੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮੰਜਾ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪਾਲੀਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ 'ਤੇ ਬੇਲਵੇਡੇਅਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਨਲ ਪੀਅਰਸ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਡਾ. ਕੈਂਪਬੈਲ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਡਾ. ਫਰਾਂਸਿਸ [ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਡਾਕਟਰ] ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ। ਦੋਵੇਂ ਤੁਰੰਤ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ, ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੇਠਾਂ ਕਮਰਕੋਟ ਦੀ ਸੀਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਵਾਲੀ ਚਮੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਉਲਟ ਪਾਸੇ ਚਮੜੀ ਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦੂਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਮਿਸਟਰ ਮਾਰਖਮ ਨੂੰ ਸਰ ਈ [ਏਲੀਜਾਹ ਇੰਪੀ, ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ] ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਾਰੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਘਾਤਕ ਹੋਣ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਕਾਨੂੰਨ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕੇ।

110

ਪਰ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੀ ਮਸਕਟ ਗੇਂਦ 'ਮਿਸਟਰ ਫਰਾਂਸਿਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਿੰਨ੍ਹ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਪਸਲੀ ਦੁਆਰਾ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਗੇਂਦ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ। ਇਹ ਤਿਰਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਗਿਆ, ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਨੂੰ ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਇੰਚ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਜ਼ਖ਼ਮ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

111

ਦਸ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, 25 ਅਗਸਤ 1780 ਨੂੰ, ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੈਦਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੱਟਵਰਤੀ ਸੜਕ ਦੇ

ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਰ ਹੈਕਟਰ ਮੁਨਰੋ ਸਨ, ਹਾਈਲੈਂਡ ਜਨਰਲ ਜਿਸਨੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਕਸਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਹਾਰ ਦੇ ਜਬਾੜਿਆਂ ਤੋਂ ਜਿੱਤ ਖੋਹ ਲਈ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਵਾਰ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ 5,000 ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਅਰਧ-ਵਿਦਰੋਹੀ ਸਨ - ਅਤੇ ਉਹ 100,000 ਦੀ ਤਾਕਤਵਰ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।
ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਪੱਚੀ ਮੀਲ ਦੂਰ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਸੈਨਿਕ, ਕਰਨਲ ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਲੀ, ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ ਵਿਖੇ ਮੁਨਰੋ ਨਾਲ 2,800 ਦੀ ਦੂਜੀ ਫੋਰਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਮਿਲੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਥਾਨਕ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸੌ ਨਵੇਂ ਆਏ ਹਾਈਲੈਂਡਰ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਦਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਤੱਕ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਮੈਸੂਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੁਝ ਮੌਕਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਫ਼ੌਜ ਕੋਲ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਹੈਦਰ ਵਰਗੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਫ਼ੌਜ ਜੋ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਮਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਾਲੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਢੱਕਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਇੱਕ ਰਸਤੇ ਨਾਲ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ'।

112 ਮੁਨਰੋ ਨੂੰ ਬੈਲੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਪਰ,
ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਬੇਸਬਰੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਹੈਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਮੁਨਰੋ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀ ਦੇਰੀ ਦੋਵਾਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ।
25 ਅਗਸਤ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਬੈਲੀ ਨੇ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀ ਨਦੀ ਕੋਰਟਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਉਸ ਸ਼ਾਮ, ਮਾਨਸੂਨ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਘੰਟਿਆਂ ਤੱਕ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਮੀਂਹ ਪਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੱਕ, ਕੋਰਟਾਲੀਅਰ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਵਹਾਅ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਬੈਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਾਉਣ ਵਿੱਚ ਗਿਆਰਾਂ ਦਿਨ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ, ਟੀਪੂ ਬੈਲੀ ਅਤੇ ਮੁਨਰੋ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਣੇ 11,000 ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। 113 ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਬੈਲੀ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਾਲਮ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ 6 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਦੂਰੀ ਦੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਬੈਲੀ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ 'ਮੋਟੀ, ਬੂੰਦਾ-ਬਾਂਦੀ ਬਾਰਿਸ਼

ਵਿੱਚ, ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਡੇ-ਗੋਡੇ ਡੂੰਘੀ ਘੁੰਮਦੀ' ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਨਕਾਬ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫੌਜ ਨੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਲੜਾਈ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

114 ਹੈਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ
ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਭੇਜੀ, ਪਰ ਮੁਨਰੋ ਨੇ ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਦਰ ਤੋਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਰਿਆਇਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ, ਨੌਂ ਊਠਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਬੈਲੀ ਦੇ ਟੁਕੜੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੰਦਰ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਭੇਜੇ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੰਦਰ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ। ਰਾਹਤ ਟੁਕੜੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੀ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੇ ਮੈਸੂਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ, ਟੀਪੂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭੱਜਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਕੇ, ਬੈਲੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜੰਕਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 3,800 ਅਤੇ ਦਸ ਫੀਲਡ ਟੁਕੜੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਰਾਹਤ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਬੈਲੀ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਹਿੱਲਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਛਤਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ ਮੰਦਰ ਦੀ ਪਨਾਹ ਵਿੱਚ ਮੁਨਰੋ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਨੌਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ। ਪਰ ਬੈਲੀ ਨੇ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਿਆ। ਇਹ ਇੱਕ ਘਾਤਕ ਝਿਜਕ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।
ਬੈਲੀ ਨੇ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਕੈਂਪ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਲਗਭਗ 5.30 ਵਜੇ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਦੀ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਚੜ੍ਹਾਈ 'ਤੇ ਮਾਰਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੋਲਿਲੂਰ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਹੋਰ ਤੋਪਖਾਨੇ ਖੋਦੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਟੀਪੂ ਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੈਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਬਾਰੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਘਾਤ ਲਗਾ ਕੇ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਬੈਲੀ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕਾਲਮ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੈਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇੱਕ ਰਸਤੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਇੱਕ ਬੰਨ੍ਹ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ 'ਤੇ ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਖੇਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਦੀ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ, ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਲ ਵਿਕਲਪ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਬੈਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖੋਖਲਾ ਵਰਗ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਇੱਕ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉੱਪਰ, ਤਿੰਨ ਕੋਰ ਡੂੰਘੇ', ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਦੇ

ਵਿਚਕਾਰ। ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈਆਂ।
ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਵਧਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਰਹੀ, ਬੈਲੀ ਦੇ ਚੌਕ ਦੇ ਅਗਲੇ ਕਤਾਰਾਂ 'ਤੇ ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਤੀਹ ਦੇ ਕਰੀਬ ਤੋਪਾਂ ਤੋਂ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੈਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੱਤ ਵਿੱਚ ਤੋਪ ਦਾ ਗੋਲਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ; ਪਰ ਉਹ ਪਾਲਕੀ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਸਾਰੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ।
ਤੀਹ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ, ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਅਤੇ ਨਾਗੇਸ਼ਵਰਮ (ਲੰਬੇ ਤਾਮਿਲ ਓਬੋ) ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਦੂਰੋਂ ਧੂੜ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਬੱਦਲ ਉੱਠਿਆ। ਇਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਕਾਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਲੰਬੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਕਾਟਸ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੁਨਰੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਜੈਕਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਕਾਲਮ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰ ਦੀ ਮੁੱਖ ਫੌਜ ਸੀ - ਲਗਭਗ 25,000 ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤੀਹ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ - ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਸੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਸਾਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹੈਦਰ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ,' ਹਾਈਲੈਂਡ ਦੇ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਧ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਲਗਭਗ 50 ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਜੋ ਡਿਗਰੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ।'

115

ਅਗਲੇ ਘੰਟੇ ਦੌਰਾਨ, ਬੈਲੀ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਹੇਠ, ਸਕਾਟਿਸ਼ ਚੌਕ ਨੇ ਮੈਸੂਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤੇਰਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ 'ਤੇ, ਹੈਦਰ ਨੇ ਰੁਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ। ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ, ਸਭ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਤੋਪਾਂ ਨੇ ਨੇੜਿਓਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੋਟੇ ਭਰੇ ਲਾਲਕੋਟਾਂ ਦੀਆਂ ਰੈਂਕਾਂ 'ਤੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਗੋਲੀ ਵੱਜੀ। 'ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰਮ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲਈ ਸੀ,' ਬੈਲੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਜੌਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਸਾਨੂੰ ਸਕੋਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।'

116 ਫਿਰ ਦੋ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਟੰਬਰਿਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ
ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਫਟ ਗਏ, 'ਦੋਵਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹਾਥੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਤਖਤਾ ਪਲਟਿਆ।'

117

ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਸਾਰੇ ਬਾਰੂਦ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬੈਲੀ ਨੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਰੁਮਾਲ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਉੱਪਰ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਡਿਪਟੀ, ਡੇਵਿਡ ਬੇਅਰਡ, ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਹੇਠਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ; ਪਰ ਉਸਦੇ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗੋਲੀਬਾਰੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਨਿਹੱਥੇ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; 'ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨਾ ਵਿਅਰਥ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ।'

118

73 ਵੀਂ ਹਾਈਲੈਂਡ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਦੇ ਇੱਕ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਆਖਰੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਢਾਲਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਫੁੰਕਾਰੇ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰਨ, ਬਰਛਿਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ, ਖੂਨੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਚਮਕ, ਸਹੁੰਆਂ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਹਾਂ ਅਤੇ ਚੀਕਾਂ, ਮਰ ਰਹੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਗਰਜ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਿਆਨਕ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਤਾੜਦੇ ਅਤੇ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ।'
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਭੀੜ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ; ਕਈ ਦਮ ਘੁੱਟਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਕਾਰਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗੀਆਂ ਸਨ, ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਰਹਿਮ 'ਤੇ ਸਨ... ਕੁਝ ਹਾਥੀਆਂ, ਊਠਾਂ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਲਾਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ, ਤੇਜ਼ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਮੌਤ ਮਰ ਗਏ, ਜੋ ਕਿ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਗਏ।

119

ਛਿਆਸੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਛੱਤੀਸ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਚੌਂਤੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ; ਫੜੇ ਗਏ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਬੈਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੱਤ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਿੱਠ ਅਤੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੱਟ ਲੱਗੀ। ਬੇਅਰਡ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ, ਪੱਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੋਲੀ ਅਤੇ ਬਾਂਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਈਕ ਜ਼ਖ਼ਮ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਏਡੀਸੀ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ, ਜੇਮਜ਼ ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਨੂੰ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮ ਅਤੇ 'ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜ਼ਖ਼ਮ' ਮਿਲੇ।* ਲਗਭਗ 200 ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ 3,800 ਦੀ ਫੋਰਸ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।120
ਮੈਸੂਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਮੁਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਰ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਉਹ ਲੁੱਟ ਸਕਦੇ ਸਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਟ ਦੇ ਬਟਨ ਖਿੱਚ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਂਦੀ ਲਈ ਲਿਆ ਸੀ,' ਜ਼ਖਮੀ

ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਾਰਨ, ਕੈਦੀ ਬਣਾਏ ਜਾਣ, ਅਤੇ ਬਦਸਲੂਕੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ। ਮੁਨਰੋ, ਜਿਸਦੀ ਬੈਲੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲਤਾ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਆਪਣੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਮਦਰਾਸ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ 'ਤੇ, ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਨੇ ਪੋਲਿਲੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਝੱਲਿਆ ਗਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਝਟਕਾ' ਕਿਹਾ।

123

ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹਾਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਭਾਰਤੀ ਮੈਡੀਕਲ ਆਰਡਰਲੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸਰਜਨ ਥਾਮਸ ਡੇਵਿਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ', ਪਰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਡਾਕਟਰੀ ਸਪਲਾਈ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

124 ਕੰਪਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਟੀਪੂ
ਦੁਆਰਾ ਫੜੇ ਗਏ 7,000 ਕੈਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਲਗਭਗ 300 ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਸੁੰਨਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਨਾਮ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪੰਜ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਟੀਪੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਸੇਰਿੰਗਾਪੱਟਮ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕਈ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜੀਮੈਂਟਲ ਢੋਲਕੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਰਾਵੇ - ਘੱਗਰਾ ਚੋਲੀ - ਪਹਿਨਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨੌਚ (ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ) ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

125

ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ, ਇਹਨਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜੇਮਜ਼ ਸਕਰੀ, ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਜਾਂ ਚਾਕੂ ਅਤੇ ਕਾਂਟਾ ਵਰਤਣਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ; ਉਸਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਗੁਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ', ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ 'ਨੀਗਰੋਜ਼ ਦੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ' ਤੱਕ ਕਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਯੂਰਪੀਅਨ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣਾ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ।126
ਇਹ ਬਸਤੀਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਆਖਰੀ ਭਿਆਨਕ ਸੁਪਨਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ: ਬੰਦੀ ਆਪਣੇ ਬੰਦੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਨੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਬਣ ਗਏ।

ਪੋਲਿਲੁਰ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਨੂੰ ਆਫ਼ਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲਈ ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਹਾਜ਼ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ 20 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਆਈ। ਜਦੋਂ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਆਫ਼ਤ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹਾਰ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ: 'ਸਾਡੀਆਂ ਫੌਜਾਂ,' ਉਸਨੇ ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਜੋ ਕਿ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਿੱਤ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਲਈ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਭਿਆਨਕ ਉਲਟਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਭਰ ਨਹੀਂ ਸਕਣਗੀਆਂ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਸਫਲ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।'

127 ਲਾਰਡ ਮੈਕਕਾਰਟਨੀ ਨੇ ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਇਸੇ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਲਿਖਿਆ: 'ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਡਰ ਘੱਟ ਹੈ; ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਲਈ ਘੱਟ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗਿਣਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ।'

128

ਕੰਪਨੀ - ਹੁਣ £10 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ - ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਵਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

129 ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਲੀਕ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ, ਲੀ ਕਿਨਾਰੇ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਕਿਸੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦੇ।'

130

ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਹਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਰਤੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਪੋਲਿਲੁਰ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੌਕੇ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ: 'ਜੇਕਰ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਦੇ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਮੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹਰ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਚੁੱਪ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ... ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਘੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਸਕਣਗੇ...'132 ਡਿਕਨਸਨ ਨੇ ਚਾਹ ਨੂੰ 'ਸਰਾਪਿਆ ਰੱਦੀ' ਦੱਸਿਆ, ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੀ ਤੁਲਨਾ 'ਚੂਹਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਗਲ ਜਾਣ' ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ 'ਲਗਭਗ ਦੀਵਾਲੀਆ ਕੰਪਨੀ', 'ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਨ' ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ 'ਸਭ ਤੋਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਬਰਬਰਤਾ, ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਅਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ' ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। 'ਪਰ ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਸੀ ਪੋਏ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਨਾ ਹੀ ਮਰਾਠਾ।' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਮੌਜੂਦ ਅਮਰੀਕੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ 'ਹਰ ਰਾਤ, ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, "ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ" ਕਹਿਣ ਲਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।'

133

ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੈਟ੍ਰੀਅਟਸ ਚਾਹ ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਰਕਾਰੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਹੈਦਰ ਇੱਕ ਡਰੇ ਹੋਏ ਮੁਨਰੋ ਦਾ ਮਦਰਾਸ ਵਾਪਸ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਯੌਰਕਟਾਊਨ ਵਿੱਚ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਦੁਆਰਾ ਆਖਰੀ ਹਾਰ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਸਨਸਨੀ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਮਿਨੋਰਕਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ 13 ਪ੍ਰਾਂਤ, ਅਤੇ ਦੋ ਪੇਨਸਾਕੋਲਾ; ਵੈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, ਟੋਬੈਗੋ; ਅਤੇ ਅਫਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਬਸਤੀਆਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ'।

134 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ,' ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ,
'ਆਪਣੀ ਨੀਂਹ ਤੱਕ ਹਿੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।'

135

ਜਲਦੀ ਹੀ ਸੰਸਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਛੇ-ਜਿਲਦਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, 'ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਖਰੀਦ, ਅਸਲੀਅਤ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਲਪਨਿਕ ਹੈ, ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਇੰਨੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਣਾ। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਹਾਂ।'

136

ਹੋਰੇਸ ਵਾਲਪੋਲ ਨੇ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ', ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਭੱਜ ਰਹੇ ਹਨ।'

137

* ਅੱਜ £390,000।
* ਅੱਜ £65।
* ਅੱਜ £2,310 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਇਹਨਾਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ: 1,000 ਰੁਪਏ = £13,000; £60,000 = £6 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ।
* ਅੱਜ ਲਗਭਗ £58 ਮਿਲੀਅਨ।

* [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: £747,195 = £78,455,475; £1.5 [illegible] = £157 [illegible]; £1 [illegible] = £100 [illegible]; £3 [illegible] = £300 [illegible]
* £400,000 = £42 [illegible]; £300,000 = £31 [illegible]; £200,000 = £21 [illegible]; £1.6 [illegible] = £168 [illegible]; £9 [illegible] = £945 [illegible]; £5 [illegible] = £525 [illegible]; £1 [illegible] = £105 [illegible]
** [illegible] £577 [illegible]
* [illegible] £147 [illegible]
** [illegible] £210 [illegible]
* [illegible] £93 [illegible] [illegible] [illegible]
* [illegible] £147 [illegible]
* [illegible] [illegible] [illegible] 4 [illegible] 1779 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

7

ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ
12 ਅਪ੍ਰੈਲ 1771 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਲੰਬੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਵਾਲੇ ਤੁਰ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬੋਲ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਧੂਮਧਾਮ ਅਤੇ ਊਠਾਂ ਵਾਲੇ ਨਗਾਰਾ ਢੋਲ ਦੀ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਗੂੰਜ ਦੇ ਨਾਲ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਸਜਾਵਟੀ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਚੱਲ ਪਿਆ।
ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜਲਾਵਤਨੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਆਸਾਨ ਯਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਰਸਤਾ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਡਰਨ ਦਾ ਹਰ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉਸਨੂੰ ਫੜਨ, ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨ ਜਾਂ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਦੀ ਅੰਤਮ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੜੀ ਹੋਈ ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਵਿਰੋਧੀ ਅਫਗਾਨ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਖੰਡਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।
ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਿਨਾਂ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੇ 16,000 ਨਵੇਂ ਉੱਠੇ ਹੋਏ ਸੈਨਿਕ ਅਤੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸਨ। ਇੱਕ ਮੁਗਲ ਪੇਂਟਿੰਗ ਬਚੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਰਚ ਦੀ ਲਾਈਨ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ: ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਕਾਲਮ ਚੌੜੇ, ਸੱਪਾਂ ਵਰਗੇ ਸੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਯਮੁਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ, ਇੱਕ ਉਪਜਾਊ ਲੈਂਡਸਕੇਪ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਜਲੂਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹਨ। ਫਿਰ ਗਦਾ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇ ਧਾਰਕਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰੋ - ਸ਼ਾਹੀ ਛਤਰੀਆਂ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਾਹੀ ਮਰਾਤਿਬ ਮੱਛੀ ਦਾ ਝੰਡਾ, ਇੱਕ ਕਿਰਨ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਫਾਤਿਮਾ ਦਾ ਹੱਥ, ਸਾਰੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਡੰਡਿਆਂ 'ਤੇ ਉੱਚੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਲ

ਰੇਸ਼ਮੀ ਲਹਿਰਾਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖੁਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਬਰਛਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਝਾੜੀ ਨਾਲ ਲੈਸ ਇੱਕ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਦੁਆਰਾ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ।
ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ, ਭਗਵੇਂ ਸਿਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਤਾਰ 'ਤੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਰੇਕ 'ਤੇ ਸਮਰਾਟ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਢਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਢੱਕੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਫਿਰ ਭਾਰੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ, ਫੌਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਅੱਖ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ, ਘੋੜਸਵਾਰ, ਤੋਪਖਾਨੇ ਅਤੇ ਊਠ ਕੋਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਹਨ, ਹਰੇਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਇੱਕ ਹਾਥੀ-ਸਵਾਰ ਅਫ਼ਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁੰਬਦਦਾਰ ਹਾਉਦਾਹ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਮੁਹਿੰਮ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਰਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਘਾਹ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ, ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕਸਬਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਟਾਪੂਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨ ਰੇਖਾਵਾਂ ਮੀਨਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰਾਮਿਤ ਹਨ।

1

ਇਸ ਪਲ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੋੜ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਹੁਣ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਫੌਜ, ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਐਸਕਾਰਟ ਦੇਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਈ ਵਾਅਦਿਆਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕੰਪਨੀ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ - ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ, ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਮਰਾਠੇ ਸਨ। ਪਰ ਜੋ ਵੀ ਖ਼ਤਰੇ ਹੋਣ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਹੀ ਸਥਾਨ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ।2
ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਰ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਚਿੰਤਤ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ 'ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਗੈਰ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉੱਦਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ', ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਕੰਮ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ, ਜਦੋਂ ਪੂਰੇ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਗੜਬੜ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ'।3

'ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ
ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਕੰਮ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋਸਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਦਨਾਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਚਲ ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਨ।' 'ਉਹ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣਗੇ ਅਤੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਤ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿੱਚ ਫਸਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ।'

4

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਇਸ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿਆਲੂ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਲਦੀ ਜਾਣ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚਾਨਕ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਦੂਸਰੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਮਰਾਠੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਲਗਭਗ ਪੂਰੇ ਪੱਛਮੀ ਤੱਟ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਵੀ ਦਬਦਬਾ ਬਣਾਇਆ। ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ, ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ 'ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵਾਧੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ'।

5

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜਨਰਲ ਬਾਰਕਰ, ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਤਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ 'ਪਰਛਾਵੇਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਪਦਾਰਥ ਸੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ... ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਵਿਅਰਥ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ'। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਰਾਠਿਆਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਦੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ, 'ਉਹੀ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘਾਤਕ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ ਸਨ'।

6

ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਾਰਕਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ 'ਸਾਰੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਤੋਂ ਬੋਲ਼ਾ' ਪਾਇਆ।7 ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਾਂ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦੀ ਧਮਕੀ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜੇਕਰ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਸਹਿਣਯੋਗ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਜੋ ਵੀ ਜੋਖਮ ਹੋਣ। 'ਉਸਨੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲਈ ਸਾਹ ਲਿਆ,' ਵਿਲੀਅਮ ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਜੀਵਨੀ ਲਿਖੀ।8
ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੰਭਵ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ: 'ਰਾਜੇ ਦੇ ਇਸ ਕਦਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਸਾਡੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ,' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨਵਰੀ 1771 ਵਿੱਚ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ

ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਉਸਦੇ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਕ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਾਣਯੋਗ ਮਾਲਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਘੱਟ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ।'

9 ਬਾਰਕਰ ਨੇ

ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ: 'ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਭ ਗੁਪਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਮਤੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਮਿਲੇ ਹਨ।'

10

ਦਰਅਸਲ, ਕੰਪਨੀ ਕੋਲ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਨਾਟਕੀ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਛੇ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ EIC ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਬਦਸਲੂਕੀ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਹੀ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਜੂਏ 'ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ: 'ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ,' ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ ਜੇਨਟਿਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਸੈਟਿੰਗ ਵਿੱਚ - ਉਸਦੇ ਪੂਰਵਜ ਅਕਬਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ - ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਸੀ।' ਇਹਨਾਂ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਬਚਿਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੰਦੀਆਂ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਸਦੀ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।
ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ [ਕੰਪਨੀ] ਨੇ 1765 ਦੀ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਸੰਧੀ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਪੂਰੇ 26 ਲੱਖ ਰੁਪਏ

* ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਬਟਾਲੀਅਨ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਲੀਵਰ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਨੌਕਰ ਹੋਰ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੇਗਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੂਕ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇ। ਖੈਰ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਇਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੂਤ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਘੋੜੇ ਨਾਲ ਕੋਰੜੇ ਮਾਰੇ, ਕਿਹਾ: 'ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਬਣਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ!'
ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਸਮਿਥ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਵਾਇਤੀ ਨੌਬਤ ਤੁਰ੍ਹੀ ਵਜਾਉਣ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਉੱਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਜਾਇਆ, ਸਮਿਥ ਨੇ ਗਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰਲੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ: ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਬਚ ਗਏ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਜ਼ ਹੀ ਸਨ ਜੋ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।
ਇਸ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਝਗੜਾਲੂ ਸੁਭਾਅ ਨੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਖੋਹ ਲਈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਉੱਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹੋ ਰਹੇ ਅਪਮਾਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮਹਿਲ ਛੱਡਣ, ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਯਮੁਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਖੰਡਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

11

ਜੂਨੀਅਰ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਹਨਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਕੀਤੇ ਅਪਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਕੁੜੱਤਣ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਧੋਖਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਾਅਦਿਆਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਲਾਈਵ ਨਾਲ ਇੱਕ ਗੱਲਬਾਤ ਅਜੇ ਵੀ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।
1766 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਰਜ ਤੀਜੇ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਦੂਤ ਭੇਜਿਆ, 'ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਕੁਲੀਨਤਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ'। ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਹੈਨੋਵਰੀਅਨ ਰਾਜਾ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾਈਵ ਦੁਆਰਾ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, 100,000 ਰੁਪਏ ਦੇ ਦੁਰਲੱਭ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਨਜ਼ਰ (ਰਸਮੀ ਤੋਹਫ਼ੇ) ਦੇ ਨਾਲ,

* ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ
ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਕਲਾਈਵ ਦੁਆਰਾ ਲੰਡਨ ਵਾਪਸ ਆਉਣ 'ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਦੂਤ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਿਤਾਬ, ਦ ਵੈਂਡਰਜ਼ ਆਫ਼ ਵਿਲਾਇਤ ਲਿਖੀ, ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਵਿਸਕੀ-ਇੰਧਨ ਵਾਲੇ ਸਕਾਟਸ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ; ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਵੇ।

12

ਦਸੰਬਰ 1769 ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਨੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਵਾਰ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਣਉਚਿਤਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ', ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਕੰਪਨੀ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਹੈ: ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ - ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਹਿਯੋਗੀ ਲੱਭਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਏਗੀ।13
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾਟਕੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। 1761 ਵਿੱਚ ਪਾਣੀਪਤ ਵਿਖੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਅਤੇ 35,000 - ਮਰਾਠਾ ਯੋਧਿਆਂ ਅਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ - ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ 1761 ਤੋਂ 1770 ਤੱਕ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਰਿਹਾ।14 1762 ਵਿੱਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨੂੰ

[illegible]

[illegible] 'Of the Nature of Bodies' [illegible]

[illegible] 'Of Natural Philosophy in General' [illegible] [illegible] [illegible] [illegible][15] [illegible] 1770 [illegible] [illegible] [illegible]

ਭਵਿੱਖ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਫਗਾਨ ਦਬਦਬੇ ਦੇ ਦਿਨ ਹੁਣ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।
ਅਸਫਲ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਰਹੀ ਦੁਰਾਨੀ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਉਲਟ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਯੋਗਤਾ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਸੀ। ਨਿਮਰ ਮੂਲ ਦੇ, ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਅਫਗਾਨ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਵਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਉਸਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਕੁਹਾੜੀ ਨਾਲ ਗੋਡੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਖੂਨ ਵਹਿਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਧੀਆ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਿਨ ਲੜਨ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰੀਂਗ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜ਼ਖ਼ਮ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਗੜਾ ਰਿਹਾ। ਕਸਰਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ, ਸਿੰਧੀਆ ਬਹੁਤ ਮੋਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਸਮਰੱਥ, ਚਲਾਕ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਸੀ।

20

ਉਸਦਾ ਮਹਾਨ ਵਿਰੋਧੀ, ਤੁਕੋਜੀ ਹੋਲਕਰ, ਵੀ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬਚਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜੀਵਨ-ਸਾਥੀ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਜਾਂ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਘੱਟ, ਉਹ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀਆ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਅਸਹਿਮਤ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਤਰ ਸਰਦਾਰ, ਮਰਾਠਾ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਪਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਝਗੜਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਆਦਮੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੇਠ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।21 ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
1770 ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧੀਆ ਦਾ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਸੁਨੇਹਾ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮਰਾਠਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਦੋਵਾਂ ਮਰਾਠਾ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਗੱਠਜੋੜ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਦੂਤ ਭੇਜਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਕੈਂਪਾਂ ਨੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ। 15 ਫਰਵਰੀ 1771 ਨੂੰ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਕ੍ਰਾਊਨ ਪ੍ਰਿੰਸ, ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰੀਜੈਂਟ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਰਾਠੇ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ

ਕੱਢਣਗੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੰਧੀਆ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਮਹਿਲ ਉਸਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਣਗੇ। ਇਹ ਸਭ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੁਆਰਾ 40 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

*

22 ਮਾਰਚ 1771 ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।
ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਮੱਧ ਤੱਕ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਯਮੁਨਾ ਪਾਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਉੱਪਰੀ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰੋਹਿਲਖੰਡ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੱਥਰਗੜ੍ਹ ਵੱਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਮੇਰਠ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਖਰਾਬ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਅਜਿੱਤ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਟੁਕੜੇ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸਨ।

22

ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਅੰਤਿਮ ਮਾਮਲਾ ਤੈਅ ਹੋਣਾ ਬਾਕੀ ਸੀ: ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ। ਇੱਥੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ। ਉਸਦੀ ਚੋਣ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ 'ਤੇ ਪਈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੇਵਕ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਫਾਰਸੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਫ਼ਸਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਅਜੇ ਵੀ ਤੀਹਵਿਆਂ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ, ਸੁੰਦਰ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਮਨਮੋਹਕ, ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫਾਰਸੀ ਸਫਾਵਿਦ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦਾ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਰਾਹੀਂ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਸੁਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕੂਟਨੀਤਕ, ਇੱਕ ਯੋਗ ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨ ਸਿਪਾਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਸਮੇਂ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਾਈਲ-ਫਾਇਰਿੰਗ ਦੀ ਕਲਾ, ਆਧੁਨਿਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਬੈਲਿਸਟਿਕਸ ਦੇ ਵਧੀਆ ਬਿੰਦੂ ਸਿੱਖੇ ਸਨ। ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ: ਉਹ 'ਉੱਚਾ ਜੋਸ਼ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਰਗਰਮ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਕਮਾਂਡਰ, ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵਾਲਾ' ਸੀ, ਵਿਲੀਅਮ ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖਿਆ। 'ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਨਿਰੰਤਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਨਿਯਮਤਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵਿਵਸਥਾ ਬਹਾਲ ਕੀਤੀ।' ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਅਸਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਿਰ, ਉਹ 'ਇੱਕ ਮਨੁੱਖੀ ਅਤੇ ਦਿਆਲੂ ਆਦਮੀ' ਸੀ।23 ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਅਰਥਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ

ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਮੋਰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਸਫਲ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਜਫ ਖਾਨ ਉਹ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸ਼ਾਕਿਰ ਖਾਨ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, 'ਇੱਕ ਬਹਾਦਰ, ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਆਦਮੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਰਣਨੀਤੀ ਦੀ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਸਮਝ ਹੈ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੱਲਜੁਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ।'

24

ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਵੀਹ ਮੀਲ ਦੂਰ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਵਧ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸੇ ਰਾਤ ਸਰਾਏ ਆਲਮਚੰਦ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉੱਥੇ, 30 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ, ਨਵਾਬ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਸੱਤ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਕਸਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਭੱਜ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਨ। ਸ਼ੁਜਾ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਨੁਭਵੀ, ਡਰਾਉਣਾ ਨਾਗਾ ਕਮਾਂਡਰ, ਅਨੂਪਗਿਰੀ ਗੋਸੈਨ ਆਇਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਫਾਰਸੀ ਮੁਗਲ ਉਪਾਧੀ, 'ਹਿੰਮਤ ਬਹਾਦਰ' - ਜਾਂ 'ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਮਹਾਨ' ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਸ਼ੁਜਾ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ 'ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਹੈ', ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅਨੂਪਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੀ 10,000 ਗੋਸਾਈ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਫੌਜ, ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜ ਤੋਪਾਂ, ਸਪਲਾਈ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਕਈ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ, ਤੰਬੂ ਅਤੇ 12 ਲੱਖ ਰੁਪਏ

* ਪੈਸੇ, 'ਇਹ
ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ'।

25 ਪਰ ਉਸਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ
ਨਾਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਹੈ।

26

ਸ਼ੁਜਾ ਦੀਆਂ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਜਨਰਲ ਬਾਰਕਰ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਜਨਰਲ ਨੇ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ: 'ਬਾਰਸ਼ ਹੁਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਾਰਚ, ਜੇ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੋਰਾ [ਅਵਧ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ]

ਰੁਕਦਾ ਹੈ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਜੇਕਰ, ਜੋ ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੋਰਾ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਵਾਂਗੇ।'

27

ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤੇ ਸਰਾਏ ਆਲਮਚੰਦ ਵਿਖੇ ਰਿਹਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ 'ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਦਿੱਖ' ਰਿਹਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਹਰ ਵੇਰਵੇ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਖੁਸਰੇ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਥੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ 2.5 ਲੱਖ ਰੁਪਏ

** ਦੇ ਕੇ ਅੱਗੇ
ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਸਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਸੀ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਨੌਜਵਾਨ ਮਰਾਠਾ ਆਗੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਰਾਜ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਸੌਂਪਣ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਸੀ।

28

2 ਮਈ ਨੂੰ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੈਕਜਿੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਮਾਰਚਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਲੜੀ ਰਾਹੀਂ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਿਠੂਰ ਵਿਖੇ ਆਖਰੀ ਕੰਪਨੀ ਛਾਉਣੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਇੱਥੇ ਜਨਰਲ ਬਾਰਕਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਲਵਿਦਾ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਜੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਅਤੇ ਚਾਰ ਫੀਲਡ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ।

29

ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਫੌਜ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਕੰਨੌਜ ਤੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਰੋਹਿਲਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। 17 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ, ਮਾਨਸੂਨ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਾਲਮ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਪਿਆ, 'ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਬਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਈ' ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਧੁਰੇ ਮਾਨਸੂਨ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੜਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਰਦੇ ਰਹੇ ਜੋ ਟਰਨਪਾਈਕ ਨਾਲੋਂ ਨਹਿਰਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ।30 ਅਗਸਤ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗਿੱਲੀ ਅਤੇ ਘਸੀਟੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚ ਗਈ, ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਬਾਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਟਪਕਦੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਅਸਲ ਚੁਣੌਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।
ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਦੇ ਰੋਹਿਲਾ ਨਵਾਬ, ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬੰਗਸ਼, ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਮਰਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਹੁਣ ਰਵਾਇਤੀ ਮੁਗਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤਾਜ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਰੋਹਿਲਾ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ, ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਕਾਲਮ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ

ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜੇ। ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਪਲ ਸੀ: ਕੀ ਮਰਾਠੇ ਆਪਣੇ ਵਾਅਦੇ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰੱਖਿਅਕ ਬਣ ਜਾਣਗੇ, ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਸਮਰਥਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਫਗਾਨ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਮਲਾ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਣਗੇ? ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਰੋਹਿਲਾ ਲੜਾਈ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਮਰਾਠੇ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਨੌਜਵਾਨ ਬੰਗਸ਼ ਨਵਾਬ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ, ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਬਦਲੇ 7 ਲੱਖ ਰੁਪਏ

* ਦਾ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ (ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ) ਦੇਣ ਲਈ
ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਤੋਂ ਵੀਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਨਬੀਗੰਜ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਮੌਨਸੂਨ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

31

18 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ, ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਏ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਅਕਬਰ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਲੰਗੜਾ ਕੇ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧੀਨਗੀ ਦੇਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਪਲ ਦੀ ਝਿਜਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਰਾਹਤ ਲਈ, ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਸਮਰਾਟ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, 'ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਠਾਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੇ ਲੰਗੜੇਪਣ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਸਨੂੰ ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।'

32 ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਫਿਰ ਸਮਰਾਟ
ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਂ (ਰਸਮੀ ਤੋਹਫ਼ੇ) ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ, ਜੋ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਰਾਟ ਨੇ 'ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਹੱਥ ਰੱਖੇ। ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।'

33

ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਸਿੰਧੀਆ ਦੂਜੀ ਫੇਰੀ ਲਈ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਆਗੂਆਂ, ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ, ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। 29 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ, ਨਵੀਆਂ ਸੰਘੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕੈਂਪ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧੇ।34
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ 1772 ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਿਕੰਦਰਾ ਨੇੜੇ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਅਤੇ ਉਸ ਸ਼ਾਮ, ਯਮੁਨਾ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹਦਰਾ ਵਿਖੇ, ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਗੁੰਬਦਾਂ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ। ਮਰਾਠਾ ਗੜੀ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲੀ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ, ਮਹਾਰਾਣੀ ਮਾਂ, ਕ੍ਰਾਊਨ ਪ੍ਰਿੰਸ ਜਵਾਨ ਬਖਤ ਅਤੇ 'ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸਤਾਈ [ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੋਰ] ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਈ।'

35 ਸ਼ਾਹ
ਆਲਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਰਸਮੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ।

ਪੰਜ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਸਵੇਰੇ ਪੌਣੇ ਅੱਠ ਵਜੇ, ਆਪਣੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਢੋਲ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਿੱਲੀ ਗੇਟ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ, ਈਦ-ਉਲ-ਫਿਤਰ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਤਿਉਹਾਰ, ਜੋ ਕਿ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਵਰਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਬਜ਼ਗਸ਼ਤ, ਜਾਂ ਘਰ ਵਾਪਸੀ ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਇਹ ਉਹ ਦਿਨ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਸਨ।

36

ਜਨਵਰੀ 1772 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਮੁੜ ਜਿੱਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਉਸ ਦੇ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੇ ਦੋ ਤੁਰੰਤ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ: ਡੀਗ ਦੇ ਜਾਟ ਰਾਜਾ ਨੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਆਗਰਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਹੜੱਪ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਠੱਗ ਰੋਹਿਲਾ ਨੇਤਾ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੰਮਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਡੇਰਾ ਲਾ ਕੇ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ, ਈਦ ਗਾਹ ਵਿਖੇ ਈਦ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ, ਹੁਮਾਯੂੰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ, ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੁਆਚੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਫਿਰ, 16 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ, ਉਹ ਸ਼ਾਹਦਰਾ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, 17 ਤਰੀਕ ਨੂੰ, ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਅਤੇ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨਾਲ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਫੌਜ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀਆਂ ਤਲਹਟੀਆਂ ਵੱਲ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਗਈ, ਫਿਰ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵਧੀ। ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਂਦੀਘਾਟ ਵਿਖੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਾਰ ਇੱਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਹਰਿਦੁਆਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀ ਮਾਰਚ ਸੀ। ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕ੍ਰਾਸਿੰਗ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਦੂਰ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਨਦੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਡੱਬਾ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਸਰਦੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਨਸੂਨ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਘੱਟ ਗਏ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਦੀ ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀ ਬਰਫ਼ ਪਿਘਲਣੀ ਅਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। 23 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਰਾਠਾ ਨਿਊਜ਼ਲੇਟਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਜੇਕਰ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਮੇਰੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਦਿਓ।" ਤੁਰੰਤ, ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਯੋਗ ਪਾਇਆ ਗਿਆ, ਪਾਣੀ ਸਿਰਫ ਗੋਡਿਆਂ ਤੱਕ ਡੂੰਘਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੱਤ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਅੱਧ ਤੱਕ।' ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਵੇਰ ਹੋਈ, ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਨੇੜਿਓਂ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਈ। 'ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਤਿੰਨ ਮੀਲ, ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਵੀ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ, ਫਿਰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਅਫਗਾਨ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਡਿੱਗ ਪਏ।'

37

ਮੋੜ ਉਦੋਂ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਊਠ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਅੱਧੇ ਪਾਰ ਇੱਕ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਰੀ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਖਚਾਖਚ ਭਰੇ ਅਫਗਾਨ ਰੈਂਕਾਂ 'ਤੇ ਨੇੜਿਓਂ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਲੜਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀ ਪਨਾਹ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਕਈ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕਦੇ ਹੋਏ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ।

38

ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਫ਼ੌਜਾਂ, ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ, ਪੱਥਰਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੱਥਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਲਈ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈਆਂ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹਾ ਨਵਾਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ; ਇਹ ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਨਜਫ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। 'ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸ ਚੈਨਲ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ,' ਮਰਾਠਾ ਨਿਊਜ਼ਰਾਈਟਰ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। 'ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਂਗ ਦਾਗੇ ਗਏ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤੁਰੰਤ ਗੈਰੀਸਨ ਨੇ ਚੌਥਾਈ ਲਈ ਚੀਕਿਆ।'

39 ਕਿਲਾਦਾਰ ਨੇ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਤ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ
ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਗੈਰੀਸਨ ਦੀ ਜਾਨ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ।

16 ਮਾਰਚ ਨੂੰ, ਪੱਥਰਗੜ੍ਹ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ: 'ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਟੈਂਡ ਲੈ ਲਿਆ,' ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਨੇ ਦਰਜ ਕੀਤਾ। 'ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਬਾਹਰ ਆਏ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਕੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਨੰਗੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ, ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਰਤਨ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਤਾਬੂਤ ਗਿੱਲੀ ਖਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਨਿਗਲ ਲਏ।'

40

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਰਾਠੇ ਭੱਜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਏ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਡਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੋਹਿਲਾ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲੱਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਅਤੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਵਿੱਚ, ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਨਜੀਬ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਕਬਰ ਖੋਲ੍ਹੀ ਗਈ, ਲੁੱਟੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੰਡ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੇ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਹੋਰ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੇਠ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

41 ਆਜ਼ਾਦ ਕੀਤੇ ਗਏ
ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਰਾਠਾ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜੋ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੰਦੀ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

42

ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੱਥਰਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ, ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਪੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਖਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟੇ ਗਏ ਗਹਿਣੇ ਲੱਭੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਨਜੀਬ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਲੁੱਟ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ 150 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸੀ,

* ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ
ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ, ਬੰਦੂਕਾਂ, ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।
ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਕੈਦੀਆਂ ਅਤੇ ਬੰਧਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਗਭਗ ਗੋਦ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਕੁਦਸੀਆ ਬਾਗ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗਾਂ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੁਗਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, 'ਫ਼ਿਰਊਨ ਵਾਂਗ ਹੰਕਾਰੀ' ਬਣ ਕੇ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ।43 ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਰਈਸ, ਜਿਸਦਾ ਭਰਾ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਦਾ ਸਿਰ ਮੰਗਿਆ, ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ: 'ਜੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ?' ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ, ਤਾਂ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫੜੋ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਓ।'

44

ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਉਹ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਬੰਧਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲ ਗਈਆਂ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਆਪਣੇ ਨੌਜਵਾਨ ਰੋਹਿਲਾ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਲਈ ਪਿਆਰ ਕੁਝ ਹੱਦਾਂ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇੱਕ ਗੱਪ-ਸ਼ੱਪ ਵਾਲੀ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਹੀ ਯਾਦ, ਵਕੀਅਤ-ਏ-ਅਜ਼ਫਾਰੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ' ਮਹਾਰਾਜਨੇ ਇਸ ਨਾਸ਼ੁਕਰੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਹੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਇਆ ਦਿਖਾਈ'।
ਉਸਨੂੰ ਨਰਮੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਕੁਦਸੀਆ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਟ੍ਰੇਆਂ ਭੇਜੀਆਂ। ਸ਼ਾਹ ਅਕਸਰ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਰਸ ਕਰਕੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਮੁਬਾਰਕ ਹੱਥ ਰਗੜਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਲਿਖਣਾ ਸਿੱਖਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਖਿਤਾਬ ਰੌਸ਼ਨ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ, ਜਦੋਂ ਮੁੰਡਾ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸੀਨੀਅਰ ਰਈਸ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਬਦਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬੰਧਕ ਨੂੰ 'ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਪੁੱਤਰ' ਕਿਹਾ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਰੇਖਤਾ [ਉਰਦੂ] ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕਈ ਲਾਈਨਾਂ ਯਾਦ ਹਨ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਇੱਕ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ [ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਆਫਤਾਬ, ਸੂਰਜ ਦੇ ਕਲਮੀ ਨਾਮ 'ਤੇ ਖੇਡਦੀ ਹੋਈ] ਸੀ:
ਉਹ ਮੇਰਾ ਖਾਸ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਲਾਮ ਹਨ,
ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਮੇਰੇ ਭਗਤ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਸਦਾ ਰੱਖ।
ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਬਾਗ਼ ਖਿੜਦਾ ਰਹੇ,
ਪਤਝੜ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਬਾਗ਼ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁਸਪੈਠ ਨਾ ਕਰੇ।
ਉਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਪਾਲਿਆ ਜਾਵੇ,
ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਫਤਾਬ (ਸੂਰਜ) ਚਮਕਦਾ ਹੈ
ਅਤੇ ਸਵਰਗੀ ਤਾਰੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦੇ ਹਨ।

45

ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਆਧਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਹੀ ਅਜ਼ਫਾਰੀ ਦੇ ਸਮਲਿੰਗੀ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਕਿ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਉਬਨਾਹ - ਉਸਦੇ ਗਧੇ ਵਿੱਚ ਖੁਜਲੀ - ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਮਲਿੰਗੀ ਸੰਬੰਧ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਫ਼ੀ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਜਾਂ ਘਟੀਆ ਮਜ਼ਾਕ ਲਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਫਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ 'ਉੱਪਰ' ਦੀ

ਬਜਾਏ 'ਹੇਠਲਾ' (ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੀ ਹੀਣਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ) ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਤਰ ਸੀ। ਪਰ ਕੁਝ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਰੋਤ ਹੋਰ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਜੀਬ-ਉਲ-ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਸੌ ਸਾਲ ਬਾਅਦ 1865 ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਸ਼ੱਕ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪਸੰਦੀਦਾ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ੀਲਾ ਪਦਾਰਥ ਪਿਲਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਪੁੰਸਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰੋਹਿਲਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਚਰਚਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਜੇਕਰ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੁਸਰਾ ਹੁੰਦਾ।

*

ਫਿਰ ਵੀ, ਜੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬੰਦੀ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਆਪਣੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੁਗਲ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਅਣਚਾਹੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਅਤਿਅੰਤ, ਮਾਨਸਿਕ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਮੇਜ਼ ਬਦਲੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬੰਦੀਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਸੀ।

46

ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। 1739 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਜੰਗ, ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਅਤੇ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ: 'ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਅੱਖ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਖੰਡਰ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਲੰਬੀਆਂ ਕੰਧਾਂ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਗੁੰਬਦਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਆਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ... ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਚਾਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ... ਉਹ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਚੌਦਾਂ ਮੀਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ... ਲਾਲ ਪੱਥਰ ਨਾਲ

ਬਣੀ ਮਹਾਨ ਮਸਜਿਦ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੜ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ [ਚਾਂਦਨੀ] ਚੌਕ ਹੈ, ਜੋ ਹੁਣ ਖੰਡਰ ਹੈ; ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੀ, ਪਿਛਲੇ ਸੱਤਰ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਜਾੜ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ...'47
ਸਵਿਸ ਸਾਹਸੀ ਐਂਟੋਇਨ ਪੋਲੀਅਰ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਿਖਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਦਿੱਲੀ ਹੁਣ 'ਖੰਡਰਾਂ ਅਤੇ ਕੂੜੇ ਦਾ ਢੇਰ' ਸੀ। ਹਵੇਲੀਆਂ ਖੰਡਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਰੋਹਿਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਲੱਕੜ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨੱਕਾਸ਼ੀ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਲਕੋਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਫੈਜ਼ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਨਹਿਰਾਂ ਬੰਦ ਅਤੇ ਸੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। 'ਸਿਰਫ਼ ਚੰਗੀ ਮੁਰੰਮਤ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਨ,' ਕਾਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ।

48 ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
ਪੋਲੀਅਰ ਨੇ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਨਜੀਬ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕੀਤਾ ਸੀ... ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੀਆਂ ਤਬਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਲੁੱਟਾਂ ਹਿੰਸਕ ਤੂਫ਼ਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਕੁਝ ਲੈ ਗਈਆਂ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਈਆਂ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰੋਹਿਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਬਾਹੀ ਮਹਾਂਮਾਰੀਆਂ ਵਰਗੀ ਸੀ ਜੋ ਨਿਰੰਤਰ ਅੰਦੋਲਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ'।

49

ਮਹਾਨ ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਮੀਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਜਲਾਵਤਨੀ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਇਸ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਕਿਸਮਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਨਿਘਾਰ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਜੋ ਤਬਾਹੀ ਪਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ। ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਤਿਆਗੀਆਂ ਅਤੇ ਉਜਾੜ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ, ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਕਿਸੇ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਵਿਅਰਥ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ: 'ਮੈਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਮੁੰਡਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ?' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਸੁੰਦਰ ਨੌਜਵਾਨ ਮਰ ਗਏ ਸਨ, ਪਵਿੱਤਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਰ ਗਏ ਸਨ। ਮਹਿਲ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਗਲੀਆਂ ਮਲਬੇ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ ਸਨ...'
ਅਚਾਨਕ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ - ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ; ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਰੋਂਦਾ ਸੀ; ਜਿੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਲੇ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਗਾਈਆਂ। ਪਰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਚਿਹਰਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਪਲ ਬਿਤਾ ਸਕਾਂ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਹੋਵੇ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਉਜਾੜ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਗਿਆ, ਓਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਜਾਂ ਘਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ... ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।

50

ਇੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਕੰਡੇ ਉੱਗਦੇ ਹਨ, ਧੂੜ ਅਤੇ ਖੰਡਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਉੱਤੇ ਫੈਲਦੇ ਹਨ,
ਮੇਰੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਬਾਗਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਧੂੜ ਸੁੰਨਸਾਨ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਡਦੀ ਹੈ
ਬੀਤੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਝੋਲੀ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਭਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਘਰ-ਦਰ-ਘਰ ਦੇਖਿਆ,
ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਖੰਡਰ ਹੋਈਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ।
ਸਿੱਖ, ਮਰਾਠੇ, ਚੋਰ, ਜੇਬਕਤਰੇ, ਭਿਖਾਰੀ, ਰਾਜੇ, ਸਾਰੇ ਸਾਡਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।
ਧੰਨ ਹੈ ਉਹ ਜਿਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹੀ ਅੱਜ ਦੀ ਸੱਚੀ ਦੌਲਤ ਹੈ।
ਇਹ ਉਮਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੀਰ,

ਸਮਾਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ।
ਮੇਰੀਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੰਝੂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਾਂਗ ਵਗਦੇ ਹਨ।
ਮੇਰਾ ਦਿਲ, ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਂਗ, ਹੁਣ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

51

ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਪੱਥਰਗੜ੍ਹ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾਜ਼ੁਕ ਨਵਾਂ ਗਠਜੋੜ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ: 'ਬੇਵਫ਼ਾ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੇ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ,' ਇੱਕ ਮਹਿਲ ਦੇ ਨਿਊਜ਼ਰਾਈਟਰ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ, 'ਅਤੇ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਬੇਕਾਰ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।'

52

ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 40 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇਣੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਦੁਆਰਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਲਈ ਝਿੜਕਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ: 'ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਦੂਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ।' ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ 150 ਰੁਪਏ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ 2 ਲੱਖ ਰੁਪਏ

* ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜੋ
ਉਸਨੇ ਜ਼ਬੀਤਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਏ ਸਨ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ: 'ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਡੈਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਮੇਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਰਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।'

53

ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਮਾਮਲਾ ਅਜੇ ਵੀ ਅਣਸੁਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਸੰਬਰ 1772 ਤੱਕ ਹਾਲਾਤ ਇੰਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਵੱਲ ਵਧ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ 17 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫ਼ੌਜ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਝੜਪ ਦੌਰਾਨ, ਨਵੇਂ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਬ੍ਰਿਟਨ ਸਾਹਸੀ ਰੇਨੇ ਮੈਡੇਕ, ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ

ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਦੇ ਪੱਟ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗ ਗਈ। 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ,' ਮੈਡੇਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੈਮੋਇਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਪਰ ਮਰਾਠੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭਵ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਦਕਿਸਮਤ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੁਨ 'ਤੇ ਨੱਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।'
ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ, ਜੋ ਕਿ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਇਹ ਸਨ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਗਾਰਡ ਵਜੋਂ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਸੀ... ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਬਗਾਵਤ ਦੇ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਸਨ।

54

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਲਈ ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤ ਮਾੜੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਉਹ ਬਚ ਗਿਆ। ਸਤੰਬਰ 1773 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਪੁਣੇ ਤੋਂ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਕੋਰੀਅਰ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ ਮਰਾਠਾ ਪੇਸ਼ਵਾ, ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਓ ਦੀ ਖਾ ਕੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਹਿੰਸਕ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵਿਵਾਦ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ ਦੇ ਕਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧੜੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੰਟਰੋਲ ਲਈ ਲੜਾਈ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆਈ, ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਲਕਰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਪੁਣੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਜਾਣ। ਪੁਣੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਪੂਰਾ, ਨਿਰਵਿਘਨ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਅੰਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹੁਣ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। 1773 ਦੇ ਮਾਨਸੂਨ ਤੱਕ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਕਠਪੁਤਲੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਸਕ ਪਾਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਉਸਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਸੀ।
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਹੁਣ ਪੈਂਤਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਮੁਗਲ ਮਿਆਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ। ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਮਿਲੀ-ਜੁਲੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ: ਉਹ ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਤੋਂ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਚਾਰ

ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਜੇਤੂਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਲਈ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਚਮਤਕਾਰੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਨਦੀਰਤ-ਏ-ਸ਼ਾਹੀ, ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਆਫ਼ਤਾਬ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ 700 ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ (ਗੀਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਾਇਕਾ ਭੇਦਾ ਤੱਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ 1797 ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਵਰਗ-ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ:
ਪ੍ਰਭੂ! ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ
ਦਿਲਾਂ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਚਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਓ
ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ [ਆਲਮ] ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ [ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ] ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
ਇਸ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਤੇ ਇੱਕ ਸਿੱਕਾ ਮਾਰੋ।
ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਵਰਗ ਦਾ ਸੂਰਜ [ਆਫ਼ਤਾਬ] ਬਣਾਇਆ ਹੈ।
ਮੇਰੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰੋ।
ਤੇਰੇ ਪਵਿੱਤਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਜੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇੱਕ ਭਿਖਾਰੀ ਹਾਂ।
ਇਸ ਬਦਕਿਸਮਤ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ
ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸੱਚੇ ਅਤੇ ਸਰਵਉੱਚ ਜੱਜ ਹੋ, ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ! ਮੇਰੇ ਰਾਜ ਦੇ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਚੱਟਾਨ ਅਤੇ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦਿਓ
ਤੇਰੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮੂਸਾ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਫ਼ਿਰਊਨ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।
ਤੁਹਾਡੀ ਬ੍ਰਹਮ ਸਹਾਇਤਾ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਦਾਰਾ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਾਇਆ।
ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚਮਕਾਇਆ ਹੈ [alam] ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾਰ ਹੈ [aftab]
ਮੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਸੂਰਜ ਤੋਂ, ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿਓ।

ਅਗਲੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦੌਰਾਨ ਨਵੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਨਸੂਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਰਾਠਾ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ 'ਮੇਰੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪੀਰ ਦੇ ਉਰਸ [ਤਿਉਹਾਰ] ਲਈ ਦਿੱਲੀ', ਮਹਾਨ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਬਖ਼ਤਿਆਰ ਖਾਕੀ ਮਹਿਰੌਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਸੀ।55 ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਤੋਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲੈਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਸੰਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਾਪਸ ਲਿਆਵੇ।
ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਮਾਸਟਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਹਾਂਸੀ ਅਤੇ ਹਿਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

56 ਫਿਰ ਉਹ ਰਵਾਇਤੀ ਮੁਗਲ ਢੰਗ ਨਾਲ
ਆਪਣੀ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਮਹਿਰੌਲੀ ਦੇ ਮਾਨਸੂਨ ਆਨੰਦ ਰਿਜ਼ੋਰਟ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਮੰਡਪ, ਝੂਲੇ, ਅੰਬ ਦੇ ਬਾਗ ਅਤੇ ਝਰਨੇ ਹਨ: ਸੂਫੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ, ਸੰਗੀਤ, ਗੀਤ, ਕਵਿਤਾ ਪਾਠ, ਝਰਨੇ, ਦਾਅਵਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਿਰੌਲੀ ਦੇ ਮੁਗਲ ਕੰਧਾਂ ਵਾਲੇ ਬਗੀਚਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਥਾਪਤ ਤੰਬੂ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ।
ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗੀਤ ਲਿਖੇ ਸਨ, ਰਾਗ ਗੌਂਡ ਦੇ ਹੁਣ ਗੁਆਚੇ ਸੰਗੀਤਕ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸੂਨ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ, ਮੀਂਹ ਨਾਲ ਰੰਗੀਆਂ ਆਇਤਾਂ 'ਬੱਦਲਾਂ ਅਤੇ ਧਰਤੀ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੇ ਮੇਲ ਦੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪਲ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ'।

57 ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੀਜ਼ਨ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ
ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ, ਮਹਿਰੌਲੀ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਸੰਤ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੰਤ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਮੰਗਣ ਲਈ ਗਾਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ:
ਮੋਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਡੱਡੂ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ੋਰ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁੰਦਰ ਝਰਨਿਆਂ ਵੱਲ ਮੋੜੋ ਅਤੇ ਢੱਕਣ ਵਾਲਾ ਕੱਪੜਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲਾਓ!
ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਸੁਆਮੀ ਕੁਤੁਬ-ਉਦ-ਦੀਨ, ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੋ।
ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣੋ, ਲਗਾਤਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹੋ।
ਇਸ ਸੁੰਦਰ ਦਿਨ ਤੇ ਆਓ; ਹਵਾ ਲਓ ਅਤੇ ਬਾਗ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣੋ,
ਆਪਣੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਓ ਅਤੇ ਰਾਗ ਗੌਂਡ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣੋ।
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਿਓ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਘਰ ਭਰ ਦਿਓ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਬ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਹੇਠ ਟਹਿਲਦਾ ਹੋਇਆ, ਝਰਨਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ।

58

[redacted]
[redacted]
[redacted][59]
[redacted]: [redacted]; [redacted] [redacted] [redacted]

ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਸ ਜੋੜੇ ਨੇ ਦੁਆਬ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਰਾਜ ਬਣਾਇਆ: ਜਦੋਂ ਕੋਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਮਿਲਣ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਦੀ ਅਮੀਰੀ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਸਮਰੂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਤਾਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ: ਉਹ 'ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਜਰਮਨ ਵਾਂਗ ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ' ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੈੱਟ [ਕੈਥੋਲਿਕ ਤਿਉਹਾਰ] ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ ਵਰਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ੈਤਾਨ ਤੋਂ ਓਨਾ ਹੀ ਡਰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ... ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਘਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੇਰਾਗਲੀਓ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦਾ।'

60 ਨਾ ਹੀ ਇਸਨੇ
ਉਸਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ, ਅਤੇ ਕਾਮਟੇ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਭਾੜੇ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਸੁਮਰੂ 'ਜੰਗੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਲੈਸ ਸੀ... ਉਸਦਾ ਫੌਜੀ ਕੈਂਪ ਸੰਪੂਰਨ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ... ਉਸਦਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ [ਬੰਦੂਕਾਂ ਖਿੱਚਣ ਲਈ] ਲਗਭਗ 1,200 ਗੁਜਰਾਤੀ ਬਲਦ ਹਨ।'

61

ਫਿਰ ਸਵਿਸ ਸਾਹਸੀ ਐਂਟੋਇਨ ਪੋਲੀਅਰ ਸੀ, ਇੱਕ ਹੁਨਰਮੰਦ ਫੌਜੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਜਿਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ਪੁਰਾਣਾ ਫੋਰਟ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਜੰਗਲੀ ਸਰਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਖੁਦ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕੋਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਧੱਕਿਆ ਸੀ, ਗ੍ਰੇਨੋਬਲ ਵਿੱਚ ਵੋਲਟੇਅਰ ਦਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨ ਗੁਆਂਢੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ, ਡਕ ਡੀ ਚੋਇਸੁਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਸੀ। ਮੋਡੇਵ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫ੍ਰੈਂਚ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਅਤੇ ਨਿਰੀਖਣ ਯਾਦਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹਨ।
ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਵਰਗ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ: ਅਨੂਪਗਿਰੀ ਗੋਸੈਨ ਦੇ ਡਰਾਉਣੇ ਨਾਗੇ। ਅਨੂਪਗਿਰੀ ਹੁਣੇ ਹੀ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਭੱਜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ 6,000 ਨੰਗੇ ਯੋਧੇ ਅਤੇ ਚਾਲੀ ਤੋਪਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਨਾਗੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਝਟਕੇ ਵਾਲੇ ਫੌਜੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕਾਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਨਾਗਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ, ਲੁੱਟਣ, ਕਤਲੇਆਮ

ਕਰਨ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਇੱਕ ਬਟਾਲੀਅਨ ਭੇਜੀ ਸੀ... [ਪਰ] ਨਾਗਿਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਹਿੰਦੂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ, ਛਾਪੇਮਾਰੀ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।'

62

ਅਗਸਤ ਤੱਕ, ਇਹਨਾਂ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ, ਨਜਫ਼ ਨੇ ਰਾਕੇਟਾਂ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੇ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੌਜ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੁੱਲ 30,000 ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਆਪਣਾ ਸਾਮਰਾਜ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।

ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮੁੜ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। 27 ਅਗਸਤ 1773 ਨੂੰ, ਉਸਨੇ ਡੀਗ ਦੇ ਜਾਟ ਰਾਜਾ ਨਵਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਰੀ ਚੌਕੀ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਮੈਦਾਨਗੜ੍ਹੀ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਜਾਟ ਸ਼ਾਸਕ ਸੂਰਜਮਲ ਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਵਿੱਚ, ਮਹਿਰੌਲੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਕੁਤਬ ਮੀਨਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। 'ਦੇਸੀ ਡਿਫੈਂਡਰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਲੜੇ ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਮਿਲੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।' ਫਿਰ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੇ ਕਈ ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਲੈ ਲਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾਟ ਰਾਜਾ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

63

ਨਵਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਜੰਗ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਰੋਹਿਲਾ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਤਬਾਹ ਹੋਈਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਪਿਆਸਾ ਸੀ। ਪਰ ਨਜਫ ਖਾਨ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਸਦੀ ਤੇਜ਼ ਤਰੱਕੀ ਨੇ ਨਵਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ। 24 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ, ਉਹ

ਜਾਟ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਮਾਰਚ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ 30 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਡੀਗ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਬਰਸਾਨਾ ਵਿਖੇ, ਸੂਰਜ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਚੇ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਾਟ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਕਲਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 3,000 ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜਾਟ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਗੋਲੀ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਈ ਜਾਵੇ। ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੋਡਿੰਗ ਅਤੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦੀ ਤਾਲ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉੱਠੀਆਂ ਅਤੇ ਜਾਟ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਲੋਡ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ' ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਜਫ ਖੁਦ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ; ਪਰ ਜਾਟ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਹੋਈ ਭਾਰੀ ਲੁੱਟ ਨੇ ਬਾਕੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਖਰਚਾ ਚੁਕਾ ਦਿੱਤਾ।

64

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲ ਗਈ, ਉਸਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੱਜਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਜਫ ਨੇ ਆਗਰਾ ਦੇ ਅੱਧੇ ਰਸਤੇ ਬੱਲਭਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੋਟਵਾਨ ਅਤੇ ਫਾਰੂਖਨਗਰ ਵਿਖੇ ਛੋਟੇ ਜਾਟ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ 'ਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

65 ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ, ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੇ ਆਗਰਾ ਵਿਖੇ ਅਕਬਰ ਮਹਾਨ ਦੇ
ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪੋਲੀਅਰ ਛੱਡ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਧੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹੋਰ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਅਚਾਨਕ ਲੈ ਲਿਆ, ਫਿਰ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ।
8 ਫਰਵਰੀ 1774 ਨੂੰ, ਪੋਲੀਅਰ ਦੁਆਰਾ ਆਗਰਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ 5,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਚਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋੜ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸੁਮਰੂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬ੍ਰਿਗੇਡ ਨੂੰ ਗੈਰੀਸਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

66 ਅੰਤ ਵਿੱਚ 29 ਅਪ੍ਰੈਲ 1776 ਨੂੰ,
ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਡੀਗ ਦਾ ਅਜਿੱਤ ਜਾਟ ਗੜ੍ਹ ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਰਾਜਾ ਭੱਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਭੁੱਖਮਰੀ ਨੇ ਗੈਰੀਸਨ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਡੇਕ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਤਨੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਿਲ ਦੇ ਖੁਸਰੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ: 'ਉਹ ਗਲੀਚੇ 'ਤੇ ਪਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਖਤਮ ਕੀਤਾ।'

67 ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ
ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ: 'ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਖੂਨ ਵਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਗਲੇ ਵੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ,' ਕਾਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਬਕਾ ਰਾਜਾ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰ ਲਈ। ਫਿਰ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗ

ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਗ ਪਾਊਡਰ ਸਟੋਰ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਈ, ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਭਿਆਨਕ ਧਮਾਕੇ ਹੋਏ। ਨਜਫ ਨੇ ਲੁੱਟ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੱਗ ਗਏ।'

68

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤਗੀ ਲਈ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ: 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਨਹੀਂ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਇਹ ਦੁਬਾਰਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬੰਦੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰੋ।'

69

ਫਿਰ ਵੀ, ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੜ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁੜ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੇਕਾਬੂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। 1772 ਵਿੱਚ ਰੋਹਿਲਾ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਫਿਰ 1774 ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, 1777 ਵਿੱਚ, ਜਾਟਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੜ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। 1778 ਤੱਕ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੈਪੁਰ ਨੇ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਵਧ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਾਜ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਆਪਣੇ ਕੋਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਾਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਦਿੱਲੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਵਾਪਸ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ: ਨਾਲ ਹੀ ਕਵੀ ਮੀਰ ਅਤੇ ਸੌਦਾ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਹਾਨ ਚਿੱਤਰਕਾਰ, ਨਿਧਾ ਮਲ, ਖੈਰਉੱਲਾ ਅਤੇ ਮਿਹਿਰ ਚੰਦ, ਸਾਰੇ ਲਖਨਊ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਜਲਾਵਤਨੀ ਤੋਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।70

ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਦਰਬਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ, ਆਮ ਦਰਬਾਰੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਇਸਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਵੱਲ ਸੀ, ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਬਾਹਰੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ੀਆ ਵੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੁੰਨੀ ਮੰਤਰੀ, ਅਬਦੁਲ ਅਹਦ ਖਾਨ, ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੀ ਵਧਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਤੋਂ ਈਰਖਾਲੂ ਸੀ, ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਉਸਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁਸਫੁਸਾਈ ਕਿ ਨਜਫ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ੀਆ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਲੱਭਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਲਵੇਗਾ। 'ਅਬਦੁਲ ਅਹਦ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸੀ, 60 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦਾ, ਪਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਚੁਸਤ ਅਤੇ ਊਰਜਾਵਾਨ ਸੀ,' ਕਾਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਜਵਾਨੀ ਤੋਂ ਹੀ ਦਰਬਾਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲਾ ਲਈ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣਾਈ ਸੀ।'
ਸਤ੍ਹਾ 'ਤੇ, ਇਸ ਅਬਦੁਲ ਅਹਿਦ ਖਾਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੱਭਿਅਕ ਅਤੇ ਨੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਚਾਲਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਟਿਸ਼ੂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਖੇਡ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਨਫ਼ਤ ਖਾਨ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜੀਬ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖੁਦ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।

71

ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੇ ਗੱਪਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸਨੇ ਨਿਰੀਖਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ: 'ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ,' ਪੋਲੀਅਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਇਸ ਦਰਬਾਰੀ ਭੀੜ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਬਰ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਹੈ।'

72 ਮੋਡਾਵੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ: 'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਸ
ਬਲਗਮੈਟਿਕ ਪੋਕਰ-ਫੇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੌਰਾਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਕਸਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰਫ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੋਕ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਸਾਧਨਾਂ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।' ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਜਾਟਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਮੁਹਿੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ... ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ, ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਿਣਾਉਣੇ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਡਰ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹੇ ਹਿੰਸਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ

ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਿ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਫੌਜ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

73

ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸੈਨਾਪਤੀ ਵਿਚਕਾਰ, ਇੱਕ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਠੰਡਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੋਦਾਵੇ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ: 'ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਤਿਆਰ-ਪਕਾਇਆ ਭੋਜਨ ਭੇਜਣਾ ਇੱਕ ਸਥਾਪਿਤ ਰਿਵਾਜ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਜਿਸਦਾ ਜਵਾਬ ਰਾਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਭੇਜ ਕੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।'
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਚੁਣੇ ਗਏ ਪਕਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਥਾਲੀਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮੋਹਰ ਨਾਲ ਸੀਲ ਕੀਤੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਥੈਲੇ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੇਰਾਗਲੀਓ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੀ ਰਸੋਈ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਕਵਾਨ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਯਮੁਨਾ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਾਪਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਨਜਫ ਖਾਨ ਸ਼ਾਹੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਰਸਮੀ ਝੁਕ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਭੋਜਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਨੌਕਰ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਕਾਏ ਹੋਏ ਪਕਵਾਨ ਹਲਾਲ-ਖਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਦਾਅਵਤ ਕਰਦੇ ਸਨ - ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਵਧੀਆ ਸਾਥੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟੀਆਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।

74

ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੋਦਾਵੇ ਅਤੇ ਪੋਲੀਅਰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਮਿਲਿਆ। 18 ਮਾਰਚ 1773 ਨੂੰ, ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਪੋਲੀਅਰ ਦਾ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ ਸਿੰਘਾਸਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਫਦਰ ਜੰਗ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਾਥੀ, ਇੱਕ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਘੋੜਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੱਗ 'ਤੇ ਗਹਿਣਾ ਖੁਦ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮੇਜ਼ ਤੋਂ ਭੋਜਨ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। 'ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਹੁਣ ਲਗਭਗ 50 ਸਾਲ ਦਾ ਹੈ,' ਪੋਲੀਅਰ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਢਾਂਚਾ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ, ਉਸਦਾ ਆਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲੂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਦਿਆਲਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸੌਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ।'
ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਸੰਜਮੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੀ ਨੁਕਸ ਲੱਭਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਿਆਰਾ ਪਿਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਅਧੀਨਗੀ ਅਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।
ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਨਿਰੀਖਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਗੰਧ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ

ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ, ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੈ, ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਕਸਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੀਤ ਲਿਖ ਕੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਅਕਸਰ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਹਿੰਮਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਾਵਨਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸਖ਼ਤ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਸਿਹਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਹੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਤਾਇਆ, ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਦੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬਿਹਤਰ ਰਾਏ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਅਕਸਰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ।
ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਲਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਮਨ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਚਾਪਲੂਸ ਦੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨਸੂਬਾ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਵ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ 'ਤੇ ਥੋਪਣ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮਨਸੂਬੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਰਾਜੇ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਨੁਕਸ ਹਨ ਚਾਪਲੂਸੀ ਦਾ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਰੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਦਿਆਲੂ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣਾਉਣਗੇ...

75

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਸਟੀ ਕਾਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡਾਵੇ ਨੇ ਸਮਰਾਟ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਪਣਾਇਆ। ਮੋਡਾਵੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨੇਕ ਇਰਾਦਾ ਵਾਲਾ, ਕੋਮਲ, ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਘਾਟ ਵਾਲਾ ਸਮਝਿਆ। 'ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚੰਗਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਦਿਆਲਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਅਕਸਰ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਦੇ ਉਹ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਦੇਖ ਸਕਿਆ ਜੋ ਡੂੰਘੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।'
ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਇੱਕ ਕੋਮਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਿਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਲੇ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ 27 ਮੁੰਡੇ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਲ-ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਸਮਿਆਂ 'ਤੇ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਲ-ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਇੱਕ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਉਸਦੇ 3 ਤੋਂ 6 ਸਾਲ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਨ ਬੋਝਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਸਨ।
ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਸਾਹਸ ਨੇ ਇਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਵਰਤਾਓ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਆਮ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ 'ਤੇ, ਉਸਦੇ ਮਾਮਲੇ ਇੰਨੇ ਗੜਬੜ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਲਸੀ ਵਿਹਲੇਪਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਇੰਨੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅਸਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹੁਣ ਤੱਕ...
ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਹਨ - ਬੁੱਧੀ, ਕੋਮਲਤਾ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੂਝਵਾਨ ਸਮਝ - ਪਰ ਉਸਦੀ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸੋਚ ਸਭ ਕੁਝ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਇੱਕ ਫਿੱਕੀ, ਔਰਤ ਵਰਗੀ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਸ਼ੌਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨਪਸੰਦ ਰਖੇਲਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਬੋਰਡ-ਗੇਮ ਖੇਡਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਉਂਗਲੀ [ਚੌਪਰ] ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਦੇ ਆਇਤਾਕਾਰ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ... ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ ਹਰ ਖੇਡ ਵਿੱਚ 3 ਜਾਂ 4 ਪੈਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਹ ਹਾਰਨ 'ਤੇ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੱਤਣ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਜਰਨੈਲ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨਾਲ ਹੈ - ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਡਿੱਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ... ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਫੌਜੀ ਪੇਸ਼ੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜਿਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਕਿੱਤਾ ਬਣਾਏ। ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਚਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
ਉਸਦਾ ਮੰਤਰੀ [ਅਬਦੁਲ ਅਹਿਦ ਖਾਨ] ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦਾ ਇੰਨਾ ਲਾਲਚੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚਮੁੱਚ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਚਰਣ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਜਫ ਖਾਨ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਭੜਕਾਹਟ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ... ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲ [ਨਜਫ] ਤੋਂ ਈਰਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

76

ਪਰ ਦਰਬਾਰ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਅੰਦਰੂਨੀ ਫੁੱਟ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। 9 ਸਤੰਬਰ 1773 ਨੂੰ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ 'ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੀ ਮੁਸੀਬਤ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ'। ਉਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਧੀ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ - ਮਾਲੀਆ ਭੇਜਣਾ ਅਤੇ ਕੋਰਾ ਅਤੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣਾ।

77

ਅਪੀਲ ਅਸਫਲ ਰਹੀ। ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਜੋ ਕਿ ਮਹਾਂ ਅਕਾਲ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇ 'ਇਸ ਬਦਕਿਸਮਤ ਰਾਜੇ ਨੂੰ' ਸਾਰੀਆਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ।78 'ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੁੱਖ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਸ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦੌਲਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰਕੇ ਇਲਾਜ ਤੋਂ ਪਰੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਜੋ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਚੀ ਹੈ।'

79 ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੱਚਤ ਦੀ

ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ। 'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ,' ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ, ਜੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ

ਹੋਰ। ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ... ਸੂਬੇ ਦੀ ਦੌਲਤ (ਜੋ ਕਿ ਇਸਦਾ ਖੂਨ ਹੈ) ਇੱਕ ਮਖੌਲੀ ਰਾਜਾ, ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਹਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ! ਪਰ ਕਿੰਨੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਉਹੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਸੰਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਹਾਇਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।'

80 ਜਦੋਂ ਕੌਂਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ
ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਚਾਰਟਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ 'ਕੁਦਰਤੀ ਚਾਰਟਰ' ਦੁਆਰਾ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। 1774 ਵਿੱਚ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਰਸਮੀ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ।

81

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਨੁਕਸਾਨ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਨਖਾਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, 'ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਖਰਚੇ ਉਸਦੇ ਮਾਲੀਏ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ ਕਿ ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਜਾਂ ਲੁੱਟ ਦੇ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਛੱਡ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਸਾਰੇ ਸਾਹਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।'

82

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਜਫ ਖਾਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ ਵਾਪਸ ਜਿੱਤ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਟਾਂ ਤੋਂ ਮਹਿਲ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਸਿਹਤ ਵਿਗੜਨ ਲੱਗੀ, ਅਤੇ ਨਜਫ ਖਾਨ ਟੁੱਟੇ ਅਤੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ, ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਨਜਫ ਖਾਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1775 ਦੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਸੀਮਤ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਸੀ, ਜਾਟਾਂ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਠੀਕ ਹੋਣ ਤੱਕ ਹੀ ਉਹ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਜੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ।
ਨਵੰਬਰ 1779 ਵਿੱਚ, ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਮੰਤਰੀ ਅਬਦੁਲ ਅਹਦ ਖਾਨ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੂੰ ਰੀਜੈਂਟ, ਜਾਂ ਵਕੀਲ-ਏ-ਮੁਤਲਕ, ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਥਾਂ ਬਣਾਇਆ। ਉਹ ਬਤਾਲੀ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਤਰੱਕੀ ਸੀ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ: ਸਾਰੇ ਨਿਰੀਖਕ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਰੇ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ, ਉਹ ਬੁਖਾਰ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਲੰਬੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। 'ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ,' ਇੱਕ ਨਿਰੀਖਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ [ਨਜਫ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ] ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਬਿਗਲ ਅਤੇ ਢੋਲ ਇੱਕ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਂਗ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਘੋਲ ਰਹੇ ਸਨ।'

83

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸ ਸ਼ੀਆ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਉਭਾਰ ਤੋਂ ਈਰਖਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਬਿਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ ਇਬਰਤਨਾਮਾ ਵਿੱਚ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਨ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੁਸ਼ਟ ਖੁਸਰੇ ਨੇ ਗੁਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। 'ਇੱਕ ਲਤਾਫਤ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ।'
ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ ਹੋਣ ਦੇ ਆੜ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਰਾਜ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਅਤੇ ਹਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਾਮੁਕਤਾ ਦੇ ਅਣਜਾਣ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਲੈਣ ਲਈ। ਲਤਾਫਤ ਅਲੀ ਖਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਵੇਸਵਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ, ਜੋ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਉਸ ਨਾਲ ਮੋਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸਦੀ ਜਿਨਸੀ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਚੈਨਲ ਦੁਆਰਾ, ਲਤਾਫਤ ਅਲੀ ਖਾਨ ਬੇਅੰਤ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ; ਪਰ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਇਸ ਔਰਤ ਨਾਲ ਬਿਤਾਇਆ, ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁੱਜੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਬੁਖਾਰ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ

ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਾਰਟੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਸੰਜਮਿਤ ਕਰਨ ਲਈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਇਸਦਾ ਇਲਾਜ ਜਾਂ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ: ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕੌੜੇ ਪਾਣੀ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਵਰਗ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਫੁੱਲ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਮਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

84

ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਭਾਵੇਂ ਜੋ ਵੀ ਹੋਣ, ਉਸਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਬਾਰੇ ਸੱਚਾਈ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਾਲਮ ਸੀ। ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਦਾ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਜਿਨਸੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦਰਦ ਅਤੇ ਪੀੜਾ ਵਿੱਚ, ਖੂਨ ਥੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਅਗਸਤ 1781 ਤੱਕ ਉਹ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ 1782 ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਤ, ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰਿਹਾ। 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਨਿਵਾਸੀ ਤੱਕ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਚਿੰਤਤ ਹੋ ਗਏ,' ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਵਰਗੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵੱਲ ਮੁੜੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਿਹਤਯਾਬੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੱਲੋਂ 7 ਵੀਂ ਰਬੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ [ਓਕਲਾ ਦੇ ਨੇੜੇ] ਦੇਵੀ ਕਾਲਕਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭੇਟ (ਭੇਟ) ਕੀਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਿਹਤਯਾਬੀ ਲਈ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡੀਆਂ, ਅਤੇ ਕਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨਕਦ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਲਈ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਗਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨਾਲ ਛੇੜਛਾੜ ਨਾ ਕਰੇ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਸੀ।'

85 ਜਦੋਂ
ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਨਜਫ ਖਾਨ 'ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਰਵਾਇਤੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ':
ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰੋ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ... ਨਵਾਬ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਅਫਵਾਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਉਸਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਿੱਜੀ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ, ਰੋਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀਆਂ, ਉਸਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਭੀੜ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹੋਸ਼ ਦੀ ਆਖਰੀ ਝਲਕ ਆਈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਪਛਤਾਵੇ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ, 'ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਮੇਰੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠੋ, ਆਪਣਾ ਦਿਆਲੂ ਪਰਛਾਵਾਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਪਾਓ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣਨ ਦਿਓ'; ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਤ ਦਾ ਇੱਕ ਪਹਿਰ ਅਜੇ ਵੀ ਬਾਕੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਹ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

86

ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ 6 ਅਪ੍ਰੈਲ 1782 ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਛਿਆਲੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ, ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, 'ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਉਮੀਦ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਜੋ ਚਮਕਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ, ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੇ ਵਧਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈਆਂ।'

87 ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ੁਲ-ਫਿਕਰੂ'ਉਦ-ਦੌਲਾ (ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤਮ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਦਾ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

88 ਉਸਨੂੰ ਸਫਦਰ ਜੰਗ
ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

*

ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਵਾਂਗ, ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
ਲਗਭਗ ਤੁਰੰਤ ਹੀ, ਦਰਬਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਸੱਤਾ ਲਈ ਝਗੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਫਰਾਸੀਆਬ ਖਾਨ, ਨਜਫ ਖਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਯੋਗ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ, ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਵਪਾਰੀ ਦਾ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਨੂਪਗਿਰੀ ਗੋਸੈਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਯੋਧਾ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ; ਪਰ ਉਸਦੇ ਨਿਮਰ ਪਿਛੋਕੜ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।
ਉਸਦੇ ਉਭਾਰ ਦਾ ਨਜਫ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੁਲੀਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਫੀ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੇ 10 ਸਤੰਬਰ 1782 ਨੂੰ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਜਵਾਬੀ ਤਖ਼ਤਾ ਪਲਟ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ। ਦੋਵੇਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਿੱਖ, ਜਾਟ ਅਤੇ ਰੋਹਿਲਾ ਸਾਰੇ ਬਗਾਵਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋ ਕੇ ਉੱਠਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਗੱਠਜੋੜਾਂ ਨਾਲ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਗਈ।

89 ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਦੋਵੇਂ ਦਾਅਵੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ
ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰੀ ਲਾਭ ਗੁਆ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪਾਲਮ - ਸੁਲਤਾਨਤ-ਏ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਅਜ਼ ਦਿਲੀ ਤਾ ਪਾਲਮ - ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਚੱਲਿਆ - ਸਿਰਫ਼ ਦਸ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ।
ਮਰਾਠਾ ਨਿਊਜ਼ਲੇਟਰ ਨੇ ਪੁਣੇ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ 'ਸ਼ਹਿਰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ਰਾਬ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਦਿਨ-ਰਾਤ ਗੁੱਜਰ ਡਕੈਤੀ [ਹਿੰਸਕ ਡਕੈਤੀ] ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਹਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੋਰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰੌਤੀ ਲਈ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।'

90 ਸਿੱਖ ਜੰਗੀ ਦਲਾਂ ਨੇ
ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉੱਤਰੀ ਉਪਨਗਰਾਂ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੋਲੀਅਰ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, ਸਿੱਖ 'ਹੁਣ ਬਾਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 10,000 ਘੋੜਿਆਂ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ 'ਤੇ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਹੱਥ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।'

91

[redacted] [redacted] [redacted] [redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]

[redacted]'[95] [redacted] [redacted] [redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]:

[redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted],
[redacted] [redacted] [redacted] [redacted][96]

[redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [

ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ, ਪਾਟਨ ਅਤੇ ਮੇਰਟਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬੰਬਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੜਾਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ, ਨਾ ਕਿ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੋ ਡੀ ਬੋਇਨੇ ਨੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਕਮਾਂਡਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, '[ਸਿੰਧੀਆ] ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰੋ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਡੀ ਬੋਇਨੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿਓ।'

99

ਨਵੰਬਰ 1784 ਵਿੱਚ, ਸਿੰਧੀਆ ਫਤਿਹਪੁਰ ਸੀਕਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਨੂਆ ਵਿਖੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਫਿਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ 101 ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰ ਦਿੱਤੇ, ਇਸ ਲਈ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਲੀ ਹੋਏ ਵਕੀਲ-ਏ-ਮੁਤਲਕ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨਿਰੀਖਕ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, 'ਸਿੰਧੀਆ [ਹੁਣ] ਨਾਮਾਤਰ ਗੁਲਾਮ ਸੀ, ਪਰ [ਅਸਲ ਵਿੱਚ] ਬਦਕਿਸਮਤ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਮਾਲਕ ਸੀ।'

100

ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਮਰਾਠਾ ਜਰਨੈਲ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਰਜੀਹਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਭੁੱਖਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

101 ਜਦੋਂ ਸਿੰਧੀਆ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਤੌਰ
'ਤੇ ਸਸਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਤੀਲ ਦੀਆਂ ਮਿਠਾਈਆਂ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ'। ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਬਿਨਾਂ ਸਮਰਾਟ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੇ।

102 ਅੰਤ ਵਿੱਚ,
ਜਨਵਰੀ 1786 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜੈਪੁਰ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਪਰ ਅਨੂਪਗਿਰੀ ਗੋਸਾਈਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬਟਾਲੀਅਨ ਲਈ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ, ਜੋ ਹੁਣ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦੀ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਚਾਚਿਆਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ' ਬਦਮਾਸ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਖੁਦ ਫ਼ਿਰਊਨ ਹੋਵੇ,' ਅਜ਼ਫਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਹੀਆਂ, ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ, ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, "ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੈਂ

ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਆਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਬਦਲਾ ਲਵਾਂਗਾ। ਜਿਸ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਾਂਗਾ ਅਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਯਮੁਨਾ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਦਿਆਂਗਾ।" ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਕਿ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਆਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਇਸਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਤੋਂ ਉਖਾੜ ਦੇਵੇਗਾ।'

103

ਜੁਲਾਈ 1788 ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਉਹ ਕਾਠੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੋਹਿਲਾ ਫੌਜ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਪਿਆ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਬਕਾ ਬੰਦੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਰਮ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

17 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ, ਰੋਹਿਲਾ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਯਮੁਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹਦਰਾ ਵਿਖੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਹਟ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਂਤ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ: 'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਅਨਾਥ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕਿਉਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਇਹ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਨਮਕ ਖਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

* ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹਿੰਸਕ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇਗਾ? ਇਹ ਸਭ ਸਿਰਫ਼ ਜਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਬਦਨਾਮੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਓ, ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਓ।'

104

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੋਹਿਲਿਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਸਮਰਾਟ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਿਧਵਾ, ਦੋਹਰੀ ਮਹਾਰਾਣੀ, ਮਲਿਕਾ-ਏ-ਜ਼ਮਾਨੀ ਬੇਗਮ, ਜੋ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਦੇ ਦਾਦਾ, ਨਜੀਬ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਸਾਬਕਾ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੀ, ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਰੋਹਿਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਲੱਖ ** ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਸਦੇ ਪੋਤੇ, ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ, ਬੇਦਰ

[illegible] [illegible] 'in [illegible], [illegible], in in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in, [illegible] 'in [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] 28 [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] in [illegible] in [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible][†]

29 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] in [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] 'in [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible][105] in [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] 'in [illegible], [illegible], [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] 'in [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'in [illegible], [illegible] in in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] 2,000 [illegible] [illegible] in in, [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in, [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: '[illegible] in in in-in in [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in, [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible]!'[106]

'[illegible] in [[illegible] '[illegible]] [illegible] [illegible] in [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] in,' [illegible] [illegible] in [illegible] 'in [illegible] in [illegible] in in [illegible] in [illegible] in in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] 'in [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] in [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ਅਪਾਰਟਮੈਂਟਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੜਕਾਂ, ਰਸਤਿਆਂ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ।'

108

ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੇ ਲਾਲ ਪਲਟਨ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਅਜੇ ਵੀ ਲੜਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ। ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ ਤਖਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਮਨਪਸੰਦ ਪੁੱਤਰ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਅਕਬਰ ਨੇ ਦੂਜੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ: 'ਇੱਕ ਵਿਕਲਪ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿਓਗੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਦਾਰਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਵਾਂਗੇ, ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਾਂਗੇ।' ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ: 'ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਕਿਯਾਮਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ਕਤੀ ਹੁਣ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ।'

109

ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਗਾਰਡਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਮੋਤੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਨਾ- ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਯੋਗ ਉਲੰਘਣਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੋਲ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਦੇ ਗੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, 'ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਤੰਬਾਕੂ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਫੂਕਿਆ'।

110 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਿਸਨੂੰ ਮਰਾਠਾ ਨਿਊਜ਼ਰਾਈਟਰ
ਨੇ 'ਰਾਕਸ਼ਸਾਂ ਦਾ ਨਾਚ' ਕਿਹਾ ਸੀ, ਦਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਰਾਜ ਜੋ ਨੌਂ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਚੱਲਿਆ।

111

ਉਸ ਸ਼ਾਮ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਇੱਕ ਬਾਗ਼, ਹਯਾਤ ਬਖਸ਼ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, 30 ਤਰੀਕ ਨੂੰ, ਰੋਹਿਲਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। 'ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਿਵੀ ਸੀਟ (ਸਰੀਰ-ਏ-ਖਾਸ) 'ਤੇ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਝਿੜਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: "ਮੈਨੂੰ ਸਾਡੇ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਸਮਝੌਤੇ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹੁੰ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਸੀ," ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।'
ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜੇ ਬੋਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਰੋਹਿਲਾ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਬੇਦਰ ਬਖ਼ਤ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਛੁਰਾ ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਤੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆ, ਫਿਰ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲੀਮਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਬੇਦਰ ਬਖ਼ਤ ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਢੋਲ ਵਜਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਬੇਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸਿੱਕੇ ਚਲਾਏ ਗਏ।112 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਿਰਫ਼ ਹੈਰਾਨੀ ਦੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੱਟ ਸਕਦਾ ਸੀ।'

113

ਨਿਊਜ਼ਲੇਖਕ ਦੇ ਡਿਸਪੈਚ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਫਿਰ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ [ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਦਾਦੀ] ਮਲਿਕਾ-ਏ-ਜ਼ਮਾਨੀ ਬੇਗਮ ਤੋਂ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।'
ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਆਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲਾਂ ਅਤੇ ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਵਧਣਗੇ।' 'ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਹੁਣ ਸਭ ਮੇਰੀ ਹੈ,' ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।'
ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਫਿਰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ, ਫਰਨੀਚਰ ਅਤੇ ਅਲਮਾਰੀਆਂ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਤੋਂ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਏ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਬੇਗਮਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਮਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਨੱਕ ਅਤੇ ਕੰਨ ਹੀ ਬਚੇ। ਫਿਰ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮਰਦ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉੱਥੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਤਾਰ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ। ਉਸਨੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਪੁੱਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ, 'ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਮੇਰਾ ਘਰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਪੱਥਰਗੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਵੀ ਉਹ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਘਰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

114

ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਗੁੰਬਦ ਤੋਂ ਸੋਨੇ ਦਾ ਪੱਤਾ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

115 ‘ਨਾਜ਼ਰ ਮਨਸੂਰ
ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ।’

116 ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਜੌਹਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਤੋਂ 25 ਕਰੋੜ
ਰੁਪਏ ਦੇ ਗਹਿਣੇ

* ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ ਸਨ। ਅਜ਼ਫਾਰੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਮਹਿਲ
ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਰੋਹਿਲਾ ਨੇ ‘ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭੰਗ, ਬਾਊਜ਼ਾ [ਬੀਅਰ ਵਰਗੀ ਸ਼ਰਾਬ] ਅਤੇ ਗਾਂਜੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ’।

117

ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਲਟਕਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀਆਂ ਲੁਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗ ਉੱਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ।

118 ‘ਕੁਝ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੱਚਣ
ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੁਆਰਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਪਰਦੇ ਜਾਂ ਢੱਕਣ ਦੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਸਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।'

119 ਮੁੱਖ ਖੁਸਰੇ ਮਨਸੂਰ ਅਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੈਟਰੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਘਸੀਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ
ਹੇਠਾਂ ਸੀਵਰੇਜ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ: 'ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ: "ਜੇ ਇਹ ਗੱਦਾਰ (ਨਮਕ-ਹਰਾਮ) ਅਗਲੇ ਪਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੱਤ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਭਰ ਦਿਓ!"'120 ਜਦੋਂ ਖੁਸਰੇ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਦੀ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜਵਾਬ

ਦਿੱਤਾ, 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹਾਵਤ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, "ਸੱਪ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਹੈ"।'
ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਗਈ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਨਵੇਂ ਰਾਜਾ ਬੇਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਤੋਂ ਖਾਣਾ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਇੱਕ ਰੁਪਏ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਪੈਦਲ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਲਈ ਗਈ ਤਾਂ ਰੋਹਿਲਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ [ਰੰਗੀਲਾ] ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਤਿ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਲੁੱਟ ਲਈ ਗਈ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸੱਤ ਦਿਨ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੋਜਨ ਦੇ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਮੋਟੀ ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ।'

121

ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਲੁਕਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ 10 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਲੀਮਗੜ੍ਹ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਇਆ। ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰੋਹਿਲਾਵਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਕਬਰ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸੁਲੇਮਾਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਗਲੀਚੇ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕੋਰੜੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ... ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਵਹਿ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜੋ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰੋ! ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਮਾਸੂਮ ਹਨ।" ਫਿਰ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਕੁਝ ਜ਼ਿੱਦੀ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਇਸ ਬਕਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿਓ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਓ।"'

122

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਵੱਲ ਸਿੱਧਾ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ: 'ਕੀ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਓਗੇ ਜੋ ਸੱਠ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਲਗਨ ਨਾਲ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ?'123 ਪਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਅਪੀਲ ਦਾ ਅਫਗਾਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਸੂਈ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕਰਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।' ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਹ, ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਉਸ ਰਾਤ ਮੋਤੀ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਹ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣ ਕੇ, ਉਹ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਚੀਕਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਅਤੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਆਦਮੀ ਨਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਬੇਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਬਾਹਰ ਆਓ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ।' ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਫਿਰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸੋਨਾ ਲੱਭੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ

ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿਆਂਗਾ।' ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਅਤੇ ਝਿੜਕਿਆ, ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿਓ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਣ ਨਾਲੋਂ ਮਰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ।'
ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਖਾਨ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ, ਕੰਧਾਰੀ ਖਾਨ ਅਤੇ ਪੁਰਦਿਲ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕੂਹਣੀ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣ। ਆਪਣੇ ਅਫਗਾਨ ਚਾਕੂ ਨਾਲ [ਸੂਈਆਂ ਨਾਲ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਆਮ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਉਲਟ] ਕੰਧਾਰੀ ਖਾਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਇੱਕ ਅੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਾਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਦੂਜੀ ਅੱਖ ਉਸ ਬੇਰਹਿਮ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਗਰਦਨ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਮੁਰਗੀ ਵਾਂਗ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਲਟਕਿਆ।
ਫਿਰ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੂਈ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਅਕਬਰ, ਸੁਲੇਮਾਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਅਤੇ ਅਹਿਸਾਨ ਬਖ਼ਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾਵੇ। ਫਿਰ ਸ਼ਾਹੀ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈਆਂ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ; ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਤ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, 'ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਨ ਲਗਾਓ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚਾਂਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕੁੱਟਣ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦੇਣ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੀ ਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪੇਂਟ ਕਰੋ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚਾਕੂ ਲੈ ਕੇ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ ਦਿਓ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

124

ਉਸ ਰਾਤ ਤਿੰਨ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦੋ ਪਾਣੀ ਢੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੋਂਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੋਲ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਡਿੱਗੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੜਨ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

25 ਤਰੀਕ ਨੂੰ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੈਟਾਮਾਈਟ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰੇ। ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਮਰਾਟ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ ਸਮੇਤ ਵੀਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਰੋਹਿਲਾ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਗਾਉਣ ਅਤੇ ਨੱਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ: 'ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ, ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ: "ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਚ ਅਤੇ ਗਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ!"
ਫਿਰ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਗਾਰਡਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਭੌਂਕਿਆ: 'ਜੇਕਰ ਉਹ ਹੋਰ ਬਹਾਨੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਮੁੰਨ ਦਿਓ, ਸੱਚਮੁੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਮੁੰਨ ਦਿਓ!' ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਕੋਲ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਨੱਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੇ ਕੁੱਲ੍ਹੇ, ਮੋਢੇ ਅਤੇ ਗਰਦਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ: 'ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਇਨਾਮ ਦੇਵਾਂ?' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਲੋੜ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤੁਹਾਡੀ ਆਗਿਆ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗੇ।'
ਉਸਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ, ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਛੁਰੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ, ਕ੍ਰਾਊਨ ਪ੍ਰਿੰਸ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ

'ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਸੌਣ ਲਈ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ, ਫਿਰ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਥੱਪੜ ਮਾਰਿਆ, ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਗਲਣ ਲਈ ਇੰਨੇ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਾ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਹਹ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਰਖ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਨਾ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਚਿਣਗ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਛੁਰੀ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਲਦੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ!' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਨਾਲ ਢੇਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

125

ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੀ ਕੰਧ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਯਮੁਨਾ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਕਈ ਹੋਰ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰ ਗਏ: 'ਨਮਕੀਨ ਖੁਸਰਾ (ਨਮਕੀਨ ਖਵਾਜਾ-ਸਾਰਾ) ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇੱਕ ਦਸ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਪਿਆਸ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਰੋਹਿਲਾ ਚੀਕਿਆ: "ਬੱਸ ਇੱਕ ਟੋਆ ਪੁੱਟ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਡਿੱਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੁੱਟ ਦਿਓ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਾ ਕਰੋ!"'126
ਅਗਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਆਖਰੀ ਬਚੀ ਹੋਈ ਮਨਾਹੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਪਵਿੱਤਰ, ਵਰਜਿਤ ਸ਼ਾਹੀ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਮੋੜਿਆ। 29 ਅਗਸਤ ਨੂੰ, ਦੋਹਤੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਮਲਿਕਾ-ਏ-ਜ਼ਮਾਨੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਭੋਜਨ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਕਈ ਛੋਟੀਆਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨੰਗੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, 'ਹਰ ਛੱਤ ਵਿੱਚ' ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ, ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕੋੜੇ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਫਿਰ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੈਂਸਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਦਾ ਫਾਰਸੀ ਮੂਲ ਸਾਰੀ ਬੇਰਹਿਮ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਹਿਕਾ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਝਕਾ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਧੀਆਂ' ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ; ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਸ਼ਾਮ, ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਬਦਕਿਸਮਤਾਂ ਨੂੰ ਮੋਤੀ ਮਹਿਲ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਪਰਦੇ ਜਾਂ ਢੱਕਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਨ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨਿੱਜੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੁੰਦਰਤਾਵਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਪਾਪ ਵਿੱਚ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਲਈ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਬੇਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਉਸ ਝੂਠੇ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਹਾਨੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: 'ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਨੌਕਰ ਉਸ ਵਰਗੇ ਸੂਰਬੀਰ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ?'
ਫਿਰ ਬੇਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ, ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਘਿਣਾਉਣਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ! ਪਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ! ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਜਾਂ ਭੈਣਾਂ ਵੱਲ ਨਿਰਾਦਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰੋ!' ਪਰ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਪੱਥਰ ਸੁੱਟਿਆ: 'ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਰਖੇਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਹਰਮ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚੁਦਾਈ ਕਰ ਸਕਣ! ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਆਪਣੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂਆਂ ਤੋਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਮਰਦਾਨਾ ਅਤੇ

ਬਹਾਦਰ! ਪੱਥਰਗੜ੍ਹ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦੌਰਾਨ, ਸ਼ਾਹੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ! ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਗੁੰਡੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।'

127

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਜ਼ਫਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਜੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਆਫ਼ਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜੇ ਇਸਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਬੋਲ਼ਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਬਚੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਦਇਆ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿੱਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਫਟ ਜਾਂਦਾ।'

128

ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਸਮੱਗਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਇਹ ਫਿਰ ਮਾਨਸੂਨ ਸੀ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਹੌਲੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ, ਆਮ ਵਾਂਗ, ਹੜ੍ਹ ਵਾਲੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 21 ਤਰੀਕ ਤੱਕ ਮਰਾਠਾ ਫੌਜ ਸ਼ਾਹਦਰਾ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੂਪਗਿਰੀ ਦੇ ਯੋਧੇ ਗੋਸੈਨ ਅਤੇ ਬੇਗਮ ਸਮਰੂ ਦੁਆਰਾ ਸਰਧਾਨਾ ਤੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬਟਾਲੀਅਨ ਅਤੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਅਪ੍ਰੈਲ 1778 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਆਇਰਿਸ਼ ਭਾੜੇ ਦਾ ਸੈਨਿਕ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਜਾਰਜ ਥਾਮਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, 'ਟਿੱਪੇਰੀ ਦਾ ਰਾਜਾ', ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੈਬਿਨ ਲੜਕਾ ਜਿਸਨੇ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਤੋਪਖਾਨੇਦਾਰ ਅਤੇ ਤੋਪ ਦੇ ਢੋਲਕ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।
ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਭੇਜੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਰਾਣਾ ਖਾਨ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਖਾਈ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਿਹਤਯਾਬ ਕਰਨ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਵਜੋਂ, ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਇਸ ਮੁਸਲਿਮ ਸਾਬਕਾ ਭਿਸਟੀ, ਜਾਂ ਪਾਣੀ-ਵਾਹਕ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨੇ

ਉਸਨੂੰ ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਰੱਕੀ ਦਿੱਤੀ। ਬਚਾਅ ਕਾਰਜ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨੇਤਾ ਸੁਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੇਵੋਯਾਰਡ ਭਾੜੇ ਦਾ ਸੈਨਿਕ ਬੇਨੋਇਟ ਡੀ ਬੋਇਨ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਸਿੰਧੀਆ ਲਈ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ।
29 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਰਾਹਤ ਫੋਰਸ ਨੇ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵੇਖੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁੰਨਸਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ, ਫਿਰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਥਿਤੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ, ਇਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਾਨਸੂਨ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।
ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, 2 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀਆਂ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਅਸਮਾਨ ਇੱਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਫਟ ਗਿਆ: 'ਇਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਮੌਤ ਦੇ ਦੂਤ ਦੀ ਤੁਰ੍ਹੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ,' ਅਜ਼ਫਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਪੱਤਰ ਦੇ ਧਮਾਕੇ ਤੋਂ ਦਿਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ, ਜਿਸਦੇ ਉੱਡਦੇ ਬਾਰੂਦ, ਤੋਪਾਂ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਨੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਧੂੜ ਅਤੇ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਆਇਤ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ: "ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਢੱਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।" ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਜੰਗੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦਾ ਢਹਿਣਾ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤ ਛੱਤਾਂ ਦਾ ਢਹਿ ਜਾਣਾ - ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਆਇਤ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ: "ਅਤੇ ਪਹਾੜ ਉੱਨ ਦੇ ਫੁੱਲੇ ਹੋਏ ਟੁਫਟਾਂ ਵਾਂਗ ਹੋਣਗੇ।"
ਮੇਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ, ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ; ਪਰ ਮੇਰੇ ਕਈ ਭਰਾ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਮਾਸੀ, ਰੱਬ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਅਸਮਾਨ ਹਨੇਰਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਤੋਪਾਂ, ਪੱਥਰਾਂ, ਇੱਟਾਂ ਅਤੇ ਪਲੱਸਤਰ ਹਵਾ ਤੋਂ ਵਰ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਰਾਹਿਆਂ ਅਤੇ ਚੀਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਸਮਾਨ ਤੱਕ ਉੱਠੀ: ਅਸੀਂ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਚੀਕਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ, ਪਰ ਧੂੜ ਅਤੇ ਧੂੰਏਂ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕੇ। ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਧਮਾਕੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵੀਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਤੱਕ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਰ ਆਦਮੀ ਕੰਬਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ: 'ਕੀ ਅਸਮਾਨ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਹੈ?'129
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਬੱਦਲ ਖਿੰਡਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ, ਬਚੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਹੇਠਾਂ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਦੇਖ ਸਕਣ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਆਖਰਕਾਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੁੱਟੀ ਹੋਈ ਹਰ ਚੀਜ਼, ਪ੍ਰਿੰਸ ਅਕਬਰ ਸਮੇਤ ਉੱਨੀਂ ਸੀਨੀਅਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਧਕ ਬਣਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਉਹ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।130

ਅਨੂਪਗਿਰੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਨੌਂ ਹਫ਼ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਚੌਕੀ ਛੱਡਣ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ; ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟੋਲੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟੀ ਗਈ ਰੱਸੀ ਨੂੰ ਚਮਕਾਇਆ, ਬਾਕੀ ਫੌਜ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ, ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰ ਆਪਣੇ ਲੁਕਣ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੇ ਰਾਹਤ ਬਲ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੁੱਧ-ਕਠੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੇਦਾਗ਼, ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਕਾਲੇ, ਪਿੰਜਰ ਅਤੇ ਗੰਦੇ, ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਨਾਲ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਦੁਖਦਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਣਾ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਪਿਆ ਸੀ।

131 ਉਸਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਇਲਾਜ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ
ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਸਰਜਨ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ 'ਤੇ ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ 'ਸਰਜਨ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਈ ਮਲਮ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ "ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਵੀ ਮੌਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।"

132

ਜਦੋਂ ਰਾਣਾ ਖਾਨ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਚਾਰਜ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ, ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਲਿਆਇਆ, ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਕਈ ਨਾਈ ਵੀ ਲਿਆਏ, ਬੇਗਮ ਸਮਰੂ ਅਤੇ ਡੀ ਬੋਇਨੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲ ਪਏ। ਰੋਹਿਲਾ ਪੱਥਰਗੜ੍ਹ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰਠ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੱਕ ਹੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ, 12 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ, ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਉਸੇ ਰਾਤ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, '500 ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਸਨੇ ਪੂਰੀ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਬਣਾਇਆ, ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਬਚ ਨਿਕਲਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ।'

133

ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ। ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਵਾਂਗ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਸੀ। 'ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ

ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ,' ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਉਹ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਏ।'
ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਰਸਤਾ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਇੱਕ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਈ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਤ ਹਨੇਰੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਰਸਤਾ ਕੰਡਿਆਲੇ ਬਬੂਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਮੁੜਨਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਵੇਰ ਹੋਈ, ਕੁਝ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵੇਖੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਥੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਸਤੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੁੱਖ ਝੱਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਿੰਡ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਜ਼ਾਲਮ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

134

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ, ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਆਦਮੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਦੀ ਜਿਹੀ ਬੈਲਗੱਡੀ 'ਤੇ, ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਕਾਲਰ ਨਾਲ, ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, 'ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਗਈ'। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ, ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ, ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ।

135

ਫਿਰ, 'ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਦੇ ਕੰਨ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਲਟਕਾਏ ਗਏ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਾਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਾਇਆ ਗਿਆ।'
ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸਦਾ ਨੱਕ, ਜੀਭ ਅਤੇ ਉੱਪਰਲਾ ਬੁੱਲ੍ਹ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਘੁੰਮਾਇਆ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ, ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਘੁੰਮਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਪੈਰ, ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਗੁਪਤ ਅੰਗ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ। ਫਿਰ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ ਤੋਂ ਗਰਦਨ ਹੇਠਾਂ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਕਾਲਾ ਕੁੱਤਾ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਚਿੱਟਾ, ਆਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖੂਨ ਟਪਕਦੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਚੱਟ ਲਿਆ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਪੱਥਰ ਅਤੇ ਢੇਲੇ ਸੁੱਟੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ, ਲਾਸ਼ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਕੁੱਤਾ ਵੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ।

136

ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਕੰਨ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਤਾਬੂਤ ਵਿੱਚ ਭੇਜੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮਨਸੂਰ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਮੁੱਖ ਖੁਸਰਾ ਜਿਸਨੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਨੂੰ 'ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਮਿੱਧਿਆ' ਦਿੱਤਾ।137 ਪਰ ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੱਕ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬੇਗਮ ਸਮਰੂ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਆਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਬੁਰਜ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਮਲਬੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਾਂਤ ਬੈਠਾ ਪਾਇਆ, ਚੁੱਪਚਾਪ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਦੋਹਰਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ:

ਸਾਡੇ ਅੰਗ ਕੱਟਣ ਨਾਲ ਬਿਪਤਾ ਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਚੱਲ ਪਈਆਂ ਹਨ।
ਸਾਡੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦਾ ਉੱਚਾ ਸੂਰਜ (ਆਫ਼ਤਾਬ) ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਸੀ,
ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦੇ ਹਨੇਰੇ 'ਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਇੱਕ ਅਫਗਾਨ ਦੇ ਉਸ ਗਲਤ ਜਨਮੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤਾ
ਹੁਣ ਰੱਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੌਣ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?
ਅਸੀਂ ਸੱਪ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਇਆ, ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਪਾਲਿਆ-ਪੋਸਿਆ
ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਸਾਡਾ ਜਲਾਦ ਬਣ ਗਿਆ।
ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਧਨ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।
ਹੁਣ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਅਫ਼ਗਾਨ ਨੇ ਮੇਰੇ ਰਾਜ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਸਰਬ ਉੱਚ!
ਯਹੋਵਾਹ, ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਕਰੋ,
ਇੱਕ ਪਾਪੀ।

* ਅੱਜ £33.8 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ £1 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ।
* ਅੱਜ £52 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ ਲਗਭਗ £16 ਮਿਲੀਅਨ।
** ਅੱਜ £3 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ £9 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ £195 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਦੇਖੋ ਸਈਅਦ ਮੁਸਤਫਾ ਬਰੇਲਵੀ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਰੁਹੇਲਾ, ਲਾਹੌਰ, ਸੰ., ਪੰਨਾ 55। ਅਫਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਇਬਰਤਨਾਮਾ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਮੁਗਲ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ - 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਖੇਲਾਂ ਵਜੋਂ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੈਕਸ ਕਰਨ' - ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਾਧੂ ਸਬੂਤ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਖੁਸਰਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
* ਇਹਨਾਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ: 40 ਲੱਖ ਰੁਪਏ = £52 ਮਿਲੀਅਨ; 2 ਲੱਖ ਰੁਪਏ = £2.6 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਕਸਬੇ, ਨਜਫਗੜ੍ਹ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਵੀ ਹੈ।
* ਨਮਕ ਪਰਵਰਦਾ: ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਖਰਚੇ 'ਤੇ ਪਾਲਿਆ-ਪੋਸਿਆ ਅਤੇ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ।
† ਵਿਲੀਅਮ ਪਿੰਚ, ਵਾਰੀਅਰ ਐਸੇਟਿਕਸ ਐਂਡ ਇੰਡੀਅਨ ਐਂਪਾਇਰਜ਼, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2006, ਪੰਨਾ 2 ਵਿੱਚ, ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨੂਪਗਿਰੀ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨਾਲ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ।
** ਅੱਜ £15.6 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਅੱਜ £3,250 ਮਿਲੀਅਨ।
** ਅੱਜ £9 ਮਿਲੀਅਨ।

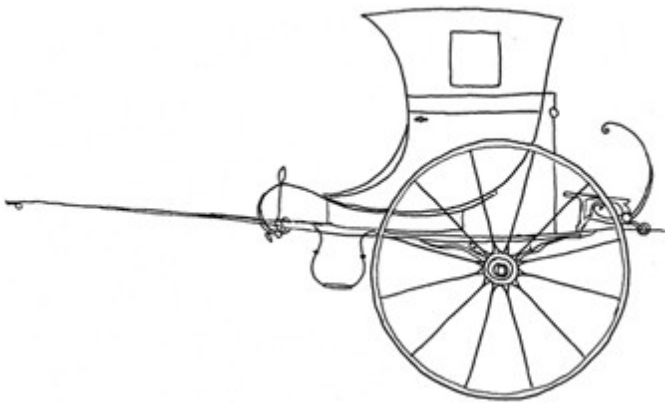

8

ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਮਹਾਂਦੋਸ਼
13 ਫਰਵਰੀ 1788 ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ, ਜਦੋਂ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ ਦੇ ਬਾਹਰ ਭਾਰੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਲਾਰਡਜ਼ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਵੈਸਟਮਿੰਸਟਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕੇ।
ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਕੁਝ ਸੀਟਾਂ ਲਈ ਟਿਕਟਾਂ £50 ਤੱਕ ਬਦਲ ਗਈਆਂ,

* ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ
ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ 'ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਭੀੜ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਭੀੜ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਲੇਹਾਊਸ ਦੇ ਟੋਏ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੈਰਿਕ ਕਿੰਗ ਲੀਅਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ... ਔਰਤਾਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਪੈਲੇਸ ਯਾਰਡ ਵਿੱਚ [ਸਵੇਰੇ] ਛੇ ਵਜੇ ਤੱਕ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੌਂ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ... ਕੁਝ ਲੋਕ, ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ, ਔਰਤਾਂ ਵੀ, ਵੈਸਟਮਿੰਸਟਰ ਹਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਕੌਫੀ ਹਾਊਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਰੱਖ ਸਕਣ।'

1

170 ਲਾਰਡਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉੱਥੇ ਨੱਕਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬੁਰਸ਼ ਕੀਤੇ ਜੱਜ, ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਚੋਲੇ ਵਾਲੇ ਵਕੀਲ, ਅਤੇ ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਕਾਮਨਜ਼ ਦੇ 200 ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਰਾਣੀ, 'ਭੌਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸਾਟਿਨ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ, ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਾਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਹੀਰਿਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪਤਲੇ ਛਿੜਕਾਅ ਨਾਲ', ਰਾਇਲ ਬਾਕਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਲਈ, ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ, ਡਚੇਸ ਆਫ਼ ਗਲੋਸਟਰ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਬਰਲੈਂਡ, ਗਲੋਸਟਰ ਅਤੇ ਯੌਰਕ ਦੇ ਡਿਊਕਸ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਵੇਲਜ਼ ਦਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਚਾਰਲਸ ਜੇਮਜ਼ ਫੌਕਸ

ਦੇ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਸੀ। ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਸਮਾਜ ਅਭਿਨੇਤਰੀ ਅਤੇ ਵੇਸ਼ਿਆ ਸਾਰਾਹ ਸਿਡਨਸ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਜੋਸ਼ੂਆ ਰੇਨੋਲਡਸ, ਡਾਇਰੀ ਲੇਖਕ ਫੈਨੀ ਬਰਨੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਐਡਵਰਡ ਗਿਬਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।
ਇਸ ਮੌਕੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਥੀਏਟਰ ਲਈ - ਦਰਅਸਲ ਇੱਕ ਵਕੀਲ ਨਾਟਕਕਾਰ ਰਿਚਰਡ ਬ੍ਰਿੰਸਲੇ ਸ਼ੈਰੀਡਨ ਸੀ - ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਜਾਰਜ ਤੀਜੇ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ - ਐਂਗਲੋ-ਆਇਰਿਸ਼ ਵਿਗ ਰਾਜਨੇਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਘੱਟ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਵਿਰੋਧੀ, ਚਾਰਲਸ ਜੇਮਜ਼ ਫੌਕਸ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।
ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ - ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਰਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਦਘਾਟਨੀ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਰੁੱਧ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਨਾਲ':
ਜਬਰਦਸਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ... ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ... ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ, ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ, ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ... ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਵਿੱਚ... ਅਣਸੁਣੀਆਂ ਬੇਰਹਿਮੀਆਂ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਨਾਲ... ਅਪਰਾਧ ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਵਧਦੇ ਹਨ - ਲਾਲਚ, ਲਾਲਚ, ਹੰਕਾਰ, ਬੇਰਹਿਮੀ, ਬਦਨਾਮੀ, ਹੰਕਾਰ, ਬੇਰਹਿਮੀ, ਬੇਰਹਿਮੀ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ, ਬੇਰਹਿਮੀ, ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ - ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਵੀ ਜੋ ਸਾਰੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜੋ ਦਿਲ ਦੀ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਕਾਲਾਪਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇੱਕ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਕਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਦਿਲ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੂਲ ਤੋਂ ਸਮੂਹਿਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ... ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ, ਬੇਰਹਿਮੀ ਦੇ ਕੈਪਟਨ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਲਿਆਏ ਹਾਂ - ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਧੋਖਾਧੜੀਆਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀਆਂ, ਸਾਰੀ ਹਿੰਸਾ, ਸਾਰੀ ਜ਼ੁਲਮ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹਨ।

2

ਬਰਕ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਬਿਲਕੁਲ ਸਰਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਅਪਰਾਧੀ ਸੀ: 'ਉਹ ਇੱਕ ਡਾਕੂ ਹੈ। ਉਹ ਚੋਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਚੋਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਸੂਲੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।' ਉਹ 'ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ' ਸੀ।3 ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਬਰਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ 'ਇੱਕ ਚੂਹਾ', 'ਇੱਕ ਨੇਲਾ', 'ਇੱਕ ਸੂਰ ਦੇ ਡੰਗਰ ਦਾ ਰੱਖਿਅਕ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ' ਵੀ ਸੀ। 'ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਮੁਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਰ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਰਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।'

4

ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਮਾੜਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਉਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ, ਜੋ ਬੰਗਾਲ 'ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਬਰਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੋਈ ਵੀ ਆਮ ਚੈਕ ਅਤੇ ਬੈਲੇਂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਅਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਬਣਾ ਸਕੇ: 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਸ਼ਟਰ

ਨਹੀਂ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। 'ਜਦੋਂ ਟਾਰਟਰ ਚੀਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਗੋਥ ਅਤੇ ਵੈਂਡਲ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਜਦੋਂ ਨੌਰਮਨ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਜੋਂ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ।'
ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੋ ਇਸਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ... ਉਹ ਸਥਾਨਿਕਾਂ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰ ਹਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਗਣਰਾਜ ਹਨ, ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰਮੰਡਲ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ... ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਦੇਖਣਾ ਪਵੇ, ਅਤੇ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ...
ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ... ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗੰਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ; ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਇਮਾਨਦਾਰ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਅਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਇਨਾਮ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਇਸਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

5

ਫਿਰ ਬਰਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਰਜਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਰੁਕਿਆ:
ਇਸ ਲਈ, ਮੈਂ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਐਸਕਵਾਇਰ, 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਅਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰੇਟ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਕਾਮਨਜ਼ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਸਦੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਗ੍ਰੇਟ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਕਾਮਨਜ਼ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ, ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਦੀਵੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸਨੇ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਦੋਵਾਂ ਲਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਉਮਰ, ਦਰਜੇ, ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ।

6

ਬਰਕ ਦੇ ਉਦਘਾਟਨੀ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਦਿਨ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਲੁੱਟ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ 'ਤੇ 'ਭੂਗੋਲਿਕ ਨੈਤਿਕਤਾ... ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਭੂਮੱਧ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ' ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਸਨ: 'ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਨਿਯਮ,' ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਜਬਰਦਸਤੀ, ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜੋ ਯੂਰਪ, ਏਸ਼ੀਆ, ਅਫਰੀਕਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਜਬਰਦਸਤੀ, ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਹੋਵੇ।'

7

ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਾਜ ਨੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਿਵਾਏ ਇਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਖੋਹਣ ਦੇ: 'ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਕਮਾਇਆ ਗਿਆ ਹਰ ਰੁਪਿਆ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਗੁਆ

ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਦੂਜੇ ਜੇਤੂ... ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸਮਾਰਕ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦਬਦਬੇ ਦੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਇੱਕ ਓਰਨ-ਆਉਟੰਗ ਜਾਂ ਸ਼ੇਰ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਇਸ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ... [ਕੰਪਨੀ] ਵਪਾਰ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦੀ ਹੈ... [ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ] ਵਪਾਰ ਨਾਲੋਂ ਲੁੱਟ ਵਰਗਾ ਹੈ।'

8 ਹੁਣ, ਉਸਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਫਰਜ਼
ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਸੰਸਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹੋਣ।
ਜਦੋਂ ਬਰਕ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਟੈਕਸ ਕੁਲੈਕਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੰਗਾਲੀ ਕੁਆਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ - 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਘਸੀਟਿਆ ਗਿਆ, ਨੰਗੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਰੜੇ ਮਾਰੇ ਗਏ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਨਿੱਪਲਾਂ ਨੂੰ ਤਿੱਖੇ ਬਾਂਸਾਂ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ' - ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਔਰਤਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਮੈਕਾਲੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਗੈਲਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ, ਅਜਿਹੇ ਭਾਸ਼ਣ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਦੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬੇਕਾਬੂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਰੁਮਾਲ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ ਗਏ; ਸੁੰਘਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਫੜਾਈਆਂ ਗਈਆਂ; ਹਿੰਸਕ ਚੀਕਾਂ ਅਤੇ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ; ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸ਼ੈਰੀਡਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।'

9

ਫਿਰ ਸ਼ੈਰੀਡਨ ਨੇ ਖੁਦ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ, ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਕੇਸ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਕਥਿਤ ਨੈਤਿਕ ਹਨੇਰੇ ਵੱਲ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਉਸਨੇ 'ਸੱਪ ਦੀ ਝੁਕਣ ਵਾਲੀ ਬੇਢੰਗੀ... ਹਿੱਲਦੀ, ਅਸਪਸ਼ਟ, ਹਨੇਰੀ, ਧੋਖੇਬਾਜ਼' ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੇ ਮਾਲਕਾਂ, ਕੰਪਨੀ ਲਈ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਇੱਕ ਵਪਾਰੀ ਦੀ ਨੀਚਤਾ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂਆਂ ਦੀ ਬੇਵਕੂਫੀ... ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਡੰਡਾ ਫੜਨਾ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੇਬ ਕੱਢਣਾ' ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ।10

ਉਸਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਕਲਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਪੀਕਰ ਵੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ ਭਾਵੁਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ, ਸ਼ੈਰੀਡਨ ਨੇ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ, 'ਮੇਰੇ ਮਾਲਕੋ, ਮੈਂ ਕੀਤਾ ਹੈ', ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਝੁਕ ਗਿਆ, ਬਰਕ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। 'ਸਾਰਾ ਘਰ - ਮੈਂਬਰ, ਸਾਥੀ, ਅਜਨਬੀ - ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ... ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੁੱਕੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਨ।'

11 ਗਿਬਨ, ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਘਬਰਾ

ਗਿਆ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਘੁੰਮਿਆ ਕਿ ਕੀ ਸ਼ੈਰੀਡਨ ਠੀਕ ਹੈ: 'ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕੀਤਾ। 'ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਅਦਾਕਾਰ।'

12

ਇਸਤਗਾਸਾ ਪੱਖ ਦੇ ਕੁਝ ਦੋਸ਼ ਅਤੇ ਸੂਝ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਂ 'ਕੁਦਰਤੀ' ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ - ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਡੂੰਘੀਆਂ ਵੀ ਸਨ।

13 ਬਾਕੀ ਦਾ
ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਨੋਰੰਜਕ ਅਤੇ ਘਿਣਾਉਣਾ ਸੀ। ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸੰਸਦ ਨੇ ਗਲਤ ਆਦਮੀ 'ਤੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਚਲਾਇਆ ਸੀ।
ਆਪਣੇ ਕਰੀਅਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਬਰਕ ਨੇ ਸੰਸਦੀ ਜਾਂਚ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਹੀਣ ਲੁਟੇਰਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਕੰਪਨੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਇਹ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ ਦਾ ਉਸ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਬਦਲਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਵੱਲੇ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਇੱਕ ਜਨੂੰਨੀ ਜਨੂੰਨ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਕਤੂਬਰ 1780 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੁਵੱਲੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਤੋਂ ਠੀਕ ਹੁੰਦੇ ਹੀ, ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਲੰਡਨ ਲਈ ਜਹਾਜ਼ ਫੜ ਲਿਆ। ਉੱਥੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਭਾਰਤੀ ਦੌਲਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਕ ਸੰਸਦੀ ਸੀਟ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਲਾਬਿੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਫਰਵਰੀ 1782 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਉੱਭਰਦਾ ਵਿਗ ਸਟਾਰ ਸੀ, ਵਿੱਚ ਹਮਦਰਦੀ ਵਾਲਾ ਕੰਨ ਮਿਲਿਆ। ਬਰਕ ਕਦੇ ਭਾਰਤ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਟਾਕ ਵਿੱਚ ਗਲਤ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਕਾਰਨ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਰਕ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਬਰਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਂ ਦਾ 'ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ' ਦੱਸਿਆ ਸੀ।14 ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਾਲੇ ਜਾਦੂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਅਪ੍ਰੈਲ 1782 ਤੱਕ, ਉਸਨੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬਾਈ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬਰਕ ਫਿਰ ਸਦਨ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਇਆ।15 ਮਈ

1787 ਵਿੱਚ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਸਾਖ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜਨੂੰਨੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਰਕ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਮਨਾ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਬੂਤ ਹਨ। 21 ਤਰੀਕ ਨੂੰ, ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਏ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਸਾਰਜੈਂਟ-ਐਟ-ਆਰਮਜ਼ ਨੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਲੈਕ ਰੌਡ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਲਾਰਡਜ਼ ਦੇ ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਗੋਡੇ ਟੇਕਣ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੋਸ਼ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ।
ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਯਕੀਨਨ ਕੋਈ ਦੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ EIC ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨਿਖੇਧੀਸ਼ੀਲ ਸੀ। ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ, ਸੂਡੋ-ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚਾਰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਰਕ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ।

16 ਇਸ
ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, 1780 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਸੰਕਟ ਦੌਰਾਨ, ਟੀਪੂ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਜੰਗ ਲੜਨ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜਲਦੀ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ 'ਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਕਮ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ੱਕੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਖਨਊ ਦੇ ਨਵਾਬ, ਆਸਫ਼ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਪਰਦਾ-ਬੰਦ ਮਾਸੀਆਂ, ਅਵਧ ਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖੋਹਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਰਾਜਾ ਚੈਤ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਵੀ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਥਾਨਕ ਵਿਦਰੋਹ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗੁਆਉਣੀ ਪਈ। ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ੱਕੀ ਫੈਸਲੇ ਸਨ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਦੀਵਾਨ ਨੰਦਕੁਮਾਰ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਾਫ਼ੀ ਦੇ ਕੇ ਦਖਲ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਝੂਠੇ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਨੰਦਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵੈਸਟਮਿੰਸਟਰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਦੋਸਤ, ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ, ਸਰ ਏਲੀਜਾਹ ਇੰਪੀ ਦੁਆਰਾ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਲਈ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵ੍ਹਿਸਲਬਲੋਅਰ ਦੇ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ 'ਨਿਆਂਇਕ ਕਤਲ' ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ।
ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਦੋਸ਼ ਸਨ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦ ਸੀ। ਵੀਹਵਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ, ਉਸਦੇ ਪੱਤਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਦਾ

ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਗੈਰ-ਸਿਧਾਂਤਕ ਤਰੀਕੇ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਭਾਰਤੀ ਦੋਸਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਚੈਂਪੀਅਨ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਟਿਕਾਊ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਠੋਸ ਉਪਾਅ ਕੀਤੇ ਕਿ 1770 ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਅਕਾਲ ਦੀ ਦੁਹਰਾਈ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਗੋਲਾ ਬਣਾਉਣਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਜ ਤੱਕ ਬਚਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ, 'ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿਆਰਾ'।

17

ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ: ਇੱਕ ਦਿਖਾਵੇਦਾਰ ਅਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ-ਅਮੀਰ 'ਨੈਬੋਬ' ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਇੱਕ ਮਾਣਮੱਤਾ, ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਾਦੇ ਕਾਲੇ ਫਰੌਕ ਕੋਟ, ਚਿੱਟੇ ਸਟੋਕਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਸਲੇਟੀ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੁਟੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਿਊਰਿਟਨ ਮੰਤਰੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ: ਲਗਭਗ ਛੇ ਫੁੱਟ ਲੰਬਾ, ਉਸਦਾ ਭਾਰ ਅੱਠ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ: 'ਖਾਲੀ ਆਦਤ ਵਾਲਾ, ਬਹੁਤ ਗੰਜਾ, ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਐਨੀਮੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ।'
ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਦੇ ਲੇਖ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਗਾੜਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮੁੱਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਬਾਰੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵੇਰਵੇ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਨੋਰੰਜਕ ਭਾਸ਼ਣ ਐਡ ਹੋਮਿਨਮ ਰੈਂਟਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਬਿਹਤਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਝੂਠੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰੀਅਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 'ਇੱਕ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਬੈਲ ਠੇਕੇਦਾਰ' ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਨਾਰਸ ਦਾ ਚੈਤ ਸਿੰਘ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, 'ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ' ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ 'ਰੋਹਿਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ' ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਅਵਧ ਦੇ ਖੁਸਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋੜੇ ਨਹੀਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।18 ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਬਚਾਅ ਨੂੰ ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਲੱਗ ਗਏ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਪੱਖ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ।

ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਉਸ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਬਾਰੇ ਅਣਦੇਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇੰਨੀ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਨਾਲ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਕੁਝ ਦੋਸ਼ ਲਗਭਗ ਹਾਸੋਹੀਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਸਨ: ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂ ਰੋਹਿਲਾ ਅਫਗਾਨ ਜੰਗਬਾਜ਼ ਹਾਫਿਜ਼ ਰਹਿਮਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬੁਰਕੇ ਨੇ ਚੌਦਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਰਹੱਸਮਈ ਫਾਰਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਵੀ ਹਾਫਿਜ਼ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ 400 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

19

ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, 23 ਅਪ੍ਰੈਲ 1795 ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਆਖਰਕਾਰ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਪਰ ਇਸਨੇ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਹਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਗ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਸਨੇ 'ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਾਲ... ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਝੂਠਾਂ ਦੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਤਾਰ, ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਕੋਰਸ ਦੌਰਾਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਣਾਉਣੇ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਗਿਆ, ਮੋਟੇ ਅਤੇ ਅਸ਼ਲੀਲ ਉਪਨਾਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੀ ਇਸ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਆਂ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਉਦਾਹਰਣ ਨਹੀਂ ਸੀ।'

20

ਇਹ ਮੁਕੱਦਮਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਗਲਤ ਅਤੇ ਗਲਤ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇੱਕ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਿਆ: ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾੜੇ ਕੰਮ ਸੰਸਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਵਾਬਦੇਹ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ EIC ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਬਦਨਾਮੀ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ, ਨਿਯਮਨ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਲਈ ਮੰਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 1773 ਦੇ ਰੈਗੂਲੇਟਿੰਗ ਐਕਟ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ 1784 ਦੇ ਪਿਟ ਦੇ ਇੰਡੀਆ ਐਕਟ ਦੁਆਰਾ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ 1858 ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਪਰ 1784 ਤੱਕ ਲਿਖਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੰਧ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਸ ਸਾਲ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹੁਣ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹਾਈਡ੍ਰੋਗ੍ਰਾਫਰ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: 'ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਦੋ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ', ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਵਪਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਜੋਂ; ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਅਟੁੱਟ ਹਨ: ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ।'

21

ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਮਾਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਇਹ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਆਦਮੀ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀਤਾ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਚਾਰਲਸ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ

ਦੀਆਂ ਤੇਰਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਕਲੋਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਰਜ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਹੁਣ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਵਾਪਰੇ।

ਅਗਸਤ 1786 ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ, ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਧੂੜ ਦੇ ਕਟੋਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬੰਗਾਲ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਇਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਕਲਕੱਤਾ ਖੁਦ ਲਗਭਗ 400,000 ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਬੂਮ ਟਾਊਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਪਲਾਸੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਪੂਰਬ ਦੇ ਸੇਂਟ ਪੀਟਰਸਬਰਗ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਗਲ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਸਵਰਗ, ਜ਼ੰਨਤ-ਅਲ-ਬਿਲਾਦ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਪੁਲ ਹੈੱਡ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਪੂਰਬ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ: 'ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਹੈ,' ਨਵੇਂ ਆਏ ਵਿਲੀਅਮ ਹੰਟਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਲਕੱਤਾ ਕੀ ਹੈ।'

22

ਸ਼ਹਿਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਹੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ: 'ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਿੜਚਿੜੇਪਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਕਲਕੱਤਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ,' ਕਾਮਟੇ ਡੀ ਮੋਡੇਵ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਇੱਕ ਨਿਯਮਤ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਖਾਕੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਕੇ, ਇਸਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਇੰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦਾ; ਕੋਈ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇੰਨੀ ਵਧੀਆ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਅਸਫਲ ਰਹੇ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਅਜੀਬ ਸੁਆਦ ਵਿੱਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਅਜੀਬ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿੱਤੀ। ਦੋ ਜਾਂ

ਤਿੰਨ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰ ਗਲੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਬਾਕੀ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਤੰਗ ਗਲੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਚੰਗੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸਮਰੂਪਤਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।'

23

ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨਵੀਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਜੋ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਨ: ਬੰਗਾਲੀ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਵੀ ਵਧੇ-ਫੁੱਲੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਮਲਿਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਬਾਰੋਕ ਮਹਿਲ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋ ਜ਼ੈਬਰਾ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੀ ਗਈ ਇੱਕ ਸਜਾਵਟੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਤੇਜ਼ੀ ਹੋਰ ਨਿਮਰ ਬੰਗਾਲੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚੀ: 1780 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

24

ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਹਾਲਤ ਅਸਲ ਵਿੱਚ 1740 ਅਤੇ 1750 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸੀ: ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ ਕਿ ਮਾਲੀਆ ਖਰਚਿਆਂ ਤੋਂ £2 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਰਯਾਤ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦਣ ਲਈ 'ਨਿਵੇਸ਼' ਲਈ £1.3 ਮਿਲੀਅਨ ਬਚੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ £2.4 ਮਿਲੀਅਨ ਵਿੱਚ ਵੇਚਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਸੀ।

*25 ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ
ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਮੁਨਾਫਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਖੰਡ, ਅਫੀਮ ਅਤੇ ਨੀਲ ਵਰਗੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਨਕਦੀ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਰਫ਼ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਰ ਸਾਲ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹੀ ਬੰਗਾਲੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਜੋ ਕਦੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਕੰਪਨੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

26

ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਆਮਦਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ। ਵਪਾਰ ਵੀ ਵਧ-ਫੁੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। 1772 ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਨਿਰਯਾਤ ਪੰਜ ਗੁਣਾ ਵਧਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ 15 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ, ਜਾਂ ਲਗਭਗ £5 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।27 ਵਧੀਆ ਬੰਗਾਲੀ ਕੱਪੜਾ - ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੂਤੀ ਟੁਕੜੇ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਮਸਲਿਨ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਰੇਸ਼ਮ - ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਾਲਾਨਾ 28 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ*

, ਜਿਵੇਂ ਕਿ
ਮਾਲਵਾ ਅਫੀਮ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਕਪਾਹ ਸੀ; ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਚੀਨ ਤੋਂ ਚਾਹ ਸੀ।28 1795 ਤੱਕ, ਚਾਹ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਇੱਕ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਗਣੀ ਹੋ ਕੇ 20 ਮਿਲੀਅਨ ਪੌਂਡ (9,000 ਟਨ) ਹੋ ਗਈ; EIC ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ

ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹ 'ਗ੍ਰੇਟ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭੋਜਨ' ਬਣ ਗਈ ਹੋਵੇ।

29 ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਸਪਲਾਈ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ: 'ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਖਰੀਦੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਮਾਤਰਾ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ,' ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਲੰਡਨ ਵਾਪਸ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ।
ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, 1770 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਅਧਰੰਗੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ: ਕਲਕੱਤਾ ਟਕਸਾਲ ਹੁਣ ਹਰ ਸਾਲ 2.5 ਮਿਲੀਅਨ

** ਰੁਪਏ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਕਮਾ ਰਹੀ ਸੀ।

30 ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ
ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ - ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਾਂਤ - ਹੁਣ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰੀ ਮੁਗਲ-ਉੱਤਰੀ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੋਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ।
ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਰਾਜ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਖਰਚੇ ਲਈ ਸਾਲਾਨਾ £3 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਰਕਮ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

31 ਪਲਾਸੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1757 ਵਿੱਚ 2,900 ਸਿਪਾਹੀਆਂ
ਤੋਂ, ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੱਕ ਬੰਗਾਲ ਫੌਜ ਲਗਭਗ 50,000 ਆਦਮੀਆਂ ਤੱਕ ਵਧ ਗਈ ਸੀ।

32

ਕੰਪਨੀ ਕੋਲ ਫੌਜੀ ਲੇਬਰ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੀ ਸੀ: 'ਜੈਂਟਲਮੈਨ ਟਰੂਪਰ' ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਬੰਗਾਲ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਲਗਭਗ 300 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਕਮਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਸੂਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਾਲਾਨਾ ਸਿਰਫ 192 ਰੁਪਏ ਕਮਾਉਂਦੇ ਸਨ (ਟੀਪੂ ਨੇ ਇੱਕ ਆਮ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ 48 ਰੁਪਏ ਦੇ ਚਾਰ ਗੁਣਾ); ਅਵਧ ਦੇ ਲੋਕ ਸਾਲਾਨਾ 80 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਮਾਉਂਦੇ ਸਨ।

*33 ਜਿਵੇਂ
ਕਿ ਬਰਟਨ ਸਟਾਈਨ ਨੇ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: 'ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਜਿੱਤ ਓਨੀ ਹੀ ਖਰੀਦੀ ਗਈ ਜਿੰਨੀ ਲੜੀ ਗਈ।'

34

ਇਹਨਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਜੰਗੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਹਥਿਆਰਖਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਦਮਦਮ ਦੀਆਂ ਹਥਿਆਰ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ 1787 ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀ ਮੰਤਰੀ ਮੀਰ ਆਲਮ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਬਿਤਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਲਕੱਤਾ ਫੌਜੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਹ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਵਿੱਚ ਵੇਖੇ ਗਏ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ: 'ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਟਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨ ਸਨ, ਗੋਲਾ-ਬਾਰੂਦ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੋ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਪਾਂ ਪੰਜ ਤੋਂ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਰ ਰਿਜ਼ਰਵ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਲਈ

ਤਿਆਰ ਸਨ।'

35 ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, 1750 ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਨਿਗਮ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ
ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਲ ਅਤੇ ਕੁਝ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਰਹੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਸਨ; 1790 ਤੱਕ ਇਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਰਤੀ ਕਬਜ਼ੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਵਿੱਤੀ-ਫੌਜੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ 1791 ਵਿੱਚ, ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਜੰਗ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਹੁਣ ਬੇਮਿਸਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸਮੱਗਰੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਕੋਲ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕਾਰਨ ਸੀ: ਜੇਕਰ ਟੀਪੂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਅਟੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੁਣ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੋਲਿਲੁਰ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਬੁਰੀ ਹਾਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ।

1783 ਵਿੱਚ, ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ 'ਇੱਕ ਡਿਨਰ ਪਲੇਟ ਦੇ ਆਕਾਰ' ਵਾਲੇ ਟਿਊਮਰ ਕਾਰਨ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਟੀਪੂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ।
ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਟੀਪੂ ਨੂੰ 'ਹੈਦਰ ਦਾ ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਵਾਰਸ' ਕਿਹਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬੁਰਾਈਆਂ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।

36 ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼
ਨਿਰੀਖਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਟੀਪੂ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦਾ ਹੈ, 'ਲਗਭਗ 5 ਫੁੱਟ 7 ਇੰਚ ਕੱਦ ਦਾ ਸੀ, ਅਸਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਜੋ ਕਿ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਲੱਤ, ਗਿੱਟੇ ਅਤੇ ਪੈਰ ਸੁੰਦਰ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਬਹੁਤ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਰੀਕ ਅਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਨ... ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸੀ, ਪਤਲਾ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ, ਨਰਮ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਐਨੀਮੇਟਡ ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਨ।'

37

ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ, ਹੈਦਰ ਨੇ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਲਾ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗੀ: 'ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਦੀ ਈਰਖਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਅੱਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੁਆਰਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।'
ਉਸਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਟੀਪੂ ਕੋਲ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮੌਕਾ ਵੰਡਣ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ: 'ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਰੋਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰੱਖੋ। ਇਹ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਕੋਲ ਪੱਕੇ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਹਨ; ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ।'
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ: 'ਜੇ ਰੱਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਕਰੀਅਰ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਉੱਦਮਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਹੁੰਦਾ।'
ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਮੀਰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ, ਬਾਰਾਂ ਮਿਲੀਅਨ ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ, ਫੌਜਾਂ, ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਛੱਡਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਹਿੰਮਤ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਕਸਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹੋਵੋਗੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਬਹਾਦਰੀ ਸਾਨੂੰ ਤਖਤ ਤੱਕ ਉੱਚਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਡਰਪੋਕਤਾ ਕਾਰਨ ਤਾਜ ਨੂੰ ਖੋਹ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਦੀ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

38

ਟੀਪੂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਡਰਾਉਣੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਫੌਜੀ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ: ਯੋਗ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ, ਵਿਧੀਗਤ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤੀ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਸੀ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਹੁਨਰਾਂ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਰਤਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਟੀਪੂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੋਲਿਲੁਰ ਵਿੱਚ ਹਰਾਇਆ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਵਾਰ ਵੀ: 1782 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਤੰਜੌਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਰਨਲ ਜੌਨ ਬ੍ਰੈਥਵੇਟ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ, ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਆਪਣੇ ਰਾਜਗੱਦੀ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਕੋਲੇਰੂਨ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇੱਕ ਤੀਜੇ ਕੰਪਨੀ ਕਾਲਮ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ

ਟੀਪੂ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਓਨਾ ਹੀ ਕਲਪਨਾਸ਼ੀਲ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸੀ।
ਟੀਪੂ ਨੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਆਯਾਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਦੱਖਣੀ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੀੜਿਆਂ ਦੇ ਅੰਡੇ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਦੂਤ ਭੇਜੇ ਅਤੇ ਮੈਸੂਰ ਵਿੱਚ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਖੇਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਿੰਚਾਈ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਡੈਮ ਬਣਾਏ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਰਾਜ 'ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਮਿਹਨਤੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸ਼ਹਿਰ [ਬੰਗਲੌਰ ਸਮੇਤ] ਨਵੇਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਵਧਿਆ ਸੀ'।
ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਰਾਜ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀ ਬਣਾਈ। ਟੀਪੂ ਦੇ 'ਵਪਾਰਕ ਵਿਭਾਗ' ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਿਯਮ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਚੰਦਨ, ਰੇਸ਼ਮ, ਮਸਾਲੇ, ਨਾਰੀਅਲ, ਚੌਲ, ਗੰਧਕ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਵਰਗੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਵਿੱਚ ਆਯਾਤ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਸੂਰ ਵਿੱਚ ਤੀਹ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਤੱਟ 'ਤੇ ਕੱਛ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਨਾਲ ਹੀ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਅਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਹਾਇਕਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾਈ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਵਪਾਰ ਲਈ ਪੂੰਜੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਮਾਲੀਏ ਤੋਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਿਟਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਹੋਰ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਮਸਕਟ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਫਾਰਸ ਦੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਪਾਰ ਬਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਟੀਪੂ ਨੇ ਓਟੋਮੈਨ ਇਸਤਾਂਬੁਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਰਾਜਦੂਤਾਂ ਨੂੰ ਬਸਰਾ ਦਾ ਇਜਾਰਾ - ਫਾਰਮ - ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ, ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਸਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ ਜੋ ਉਸਦੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਅਧਾਰ ਹੋਵੇ।39
ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਟੀਪੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ, ਸਨਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕੁਝ ਹੀ ਚਾਂਸਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਬਚੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮੰਦਰ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ,

ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, 1784 ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵੈਂਕਟਚਲ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾਨ ਦਿੱਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ' ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਮੇਲਕੋਟ ਦੇ ਮੰਦਰ ਕੰਪਲੈਕਸ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੈਟਲਡਰਮ ਭੇਜਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਇਤ ਵੀ ਭੇਜੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਤੁੰਗਭੱਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ' ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਾਂਟ ਦਰਜ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਉਸਦੇ ਬਾਕੀ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਵੱਡੀਆਂ ਦਾਨ ਜਾਂ ਪੈਸੇ, ਘੰਟੀਆਂ, ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਜਾਂ 'ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਲਿੰਗਾਂ' ਦੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ, 'ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ' ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਮੰਦਰ ਦੇ ਜਲੂਸਾਂ ਲਈ ਬੇਨਤੀਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ।

40

ਪਰ ਇਹ ਸ੍ਰਿੰਗੇਰੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਮੰਦਿਰ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਦਾਰ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 1950 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਮੰਦਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੱਭੇ ਗਏ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਟੀਪੂ ਨੇ ਮੈਸੂਰ ਉੱਤੇ ਮਰਾਠਾ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਮਰਾਠਾ ਪਿੰਡਾਰੀ ਧਾੜਵੀ ਦਲ ਦੁਆਰਾ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨੁਕਸਾਨ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ: 'ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਜ਼ਰੂਰ ਭੁਗਤਣਾ ਪਵੇਗਾ,' ਟੀਪੂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਜੋ ਲੋਕ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬੁਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਨਤੀਜੇ ਭੁਗਤਣਗੇ। ਗੁਰੂਆਂ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਕਤਾਰ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ।'

41

ਟੀਪੂ ਨੇ 'ਦੇਵੀ ਸ਼ਾਰਦਾ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਣ ਲਈ' ਅਤੇ 'ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ' ਦੇਣ ਲਈ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਇੱਕ ਖੇਪ ਭੇਜ ਕੇ, ਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੋ'। ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੋਟ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਗਲਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਣਗੇ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮੱਠ ਤੋਂ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਪਾਲਕੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਦੇਵੀ ਲਈ ਕੱਪੜਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੋ।'

42

ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜ-ਚਾਲ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਟੀਪੂ, ਇੱਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਚੈਂਪੀਅਨ ਮੰਨਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ

ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਹਰ ਸਵੇਰ ਇੱਕ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਲਗਨ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਟੀਪੂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ, ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ: ਇੱਕ ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖੰਡਰ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਿੱਲਦੀਆਂ ਸਨ: ਇੱਕ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਟੀਪੂ ਨੇ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

43 ਇਹ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ
ਟੀਪੂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ, ਨੂੰ ਕਾਇਰਤਾ ਨੂੰ ਧੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਤੋਂ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 'ਆਪਣੇ [ਬ੍ਰਾਹਮਣ] ਸ਼ਗਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ' ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਸਮੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਟੀਪੂ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਦੋਵਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ 1793 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰੀ ਦੇ ਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: 'ਤੁਸੀਂ ਜਗਤਗੁਰੂ ਹੋ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਗੁਰੂ... ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ, ਉਹ ਦੇਸ਼ ਚੰਗੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ।'

44

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਕੱਟੜ ਵਹਿਸ਼ੀ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ, ਪਰ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਇੱਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 2,000 ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਨ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ, ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਗਿਆਨਾਂ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਥਰਮਾਮੀਟਰ ਅਤੇ ਬੈਰੋਮੀਟਰ ਸਮੇਤ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੰਤਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

45 ਜਦੋਂ
ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਇੱਕ ਛਾਪੇਮਾਰੀ ਦੌਰਾਨ, ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਗਿਆਨ 'ਤੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ, ਤਾਂ ਟੀਪੂ ਨੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਮੈਸੂਰ ਵਿੱਚ ਟੀਪੂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕਲਕੱਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੀ ਹੈ: ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਟੈਕਨੋਕਰੇਟ ਜਿਸਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸਟੋਫਰ ਬੇਲੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਪਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ: ਰਾਜ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਹਮਲਾਵਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ'। ਉਸਦੀ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਜੇਕਰ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਨਤ ਸੀ; ਉਹ ਸਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਰੋਤ ਹੁਣ ਵੱਡੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੈਸੂਰ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲ ਰਹੇ ਸਨ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਟੀਪੂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਗੰਭੀਰ ਕਮੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਲਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਟੀਪੂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ, ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਹਰਾਇਆ ਸੀ, ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੇਲੋੜੀ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁੱਸੇ ਵਾਲੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਸੁਲ੍ਹਾ-ਸਫਾਈ ਬਰਾਬਰ ਸੰਭਵ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੀ ਹੁੰਦੀ। ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ, ਲੱਤਾਂ, ਕੰਨ ਅਤੇ ਨੱਕ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਨਾ ਬਰਾਬਰ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ, ਲੱਤਾਂ, ਕੰਨ ਅਤੇ ਨੱਕ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੰਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਲੜਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਾਗੀਆਂ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਈਸਾਈ, ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਚਰਚਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮਾਲਾਬਾਰ, ਮੰਗਲੌਰ ਅਤੇ ਕੂਰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਹਿੰਮਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਖਾਸ ਭਿਆਨਕ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਕੀਤਾ। ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ: ਦੱਖਣੀ ਕਰਨਾਟਕ ਤੋਂ ਮੈਸੂਰ ਤੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 60,000 ਈਸਾਈ।

46 ਈਸਾਈ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਉਸਨੇ ਨੰਗੇ ਈਸਾਈਆਂ
ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਘੁੰਮਾਇਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਬੇਸਹਾਰਾ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ'। ਇਸ ਅਕਸਰ ਵਿਰੋਧੀ-ਉਤਪਾਦਕ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਮਹੌਲ ਦਾ ਸਾਥ ਕੂਟਨੀਤਕ ਹੁਨਰਾਂ ਦੀ ਘਾਤਕ ਘਾਟ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਸਤੰਬਰ 1786 ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਟੀਪੂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਰਾਠਾ ਪੇਸ਼ਵਾ ਅਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜੋ ਦੋਵੇਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਨ। ਹੈਦਰ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੋ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਰੁੱਧ ਟ੍ਰਿਪਲ ਅਲਾਇੰਸ ਗੱਠਜੋੜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਟੀਪੂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਅਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਘਬਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ, ਜਦੋਂ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਈ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਟ੍ਰਿਪਲ ਅਲਾਇੰਸ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਵਾਰ ਗੱਠਜੋੜ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਟੀਪੂ ਦੇ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ ਸਨ, ਟੀਪੂ ਨੇ ਫਿਰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਤੋੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਮਾਤਰ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼, ਖੁਤਬਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ 'ਉਹ ਮੂਰਖ ਜੋ ਖੁਤਬਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਖੌਤੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ: ਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਾਈਫਰ ਹੈ, 15,000

ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਾਸਿਕ ਤਨਖਾਹ 'ਤੇ ਸਿੰਧੀਆ ਦਾ ਨੌਕਰ ਹੈ।

* ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ 'ਤੇ, ਪਵਿੱਤਰ ਖੁਤਬਾ
ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰਭਰ ਦਾ ਨਾਮ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪਾਪ ਹੈ।'

47

ਫਿਰ, ਦਸੰਬਰ 1789 ਵਿੱਚ, ਟੀਪੂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਮੋਰਚਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਤਰੀ ਮਾਲਾਬਾਰ ਨੂੰ ਕੋਚੀਨ ਤੱਕ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ; ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਤ੍ਰਾਵਣਕੋਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਰਾਜਾ ਨੇ ਤ੍ਰਾਵਣਕੋਰ ਲਾਈਨਾਂ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ: ਇੱਕ ਚਾਲੀ ਮੀਲ ਦੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜੋ ਕਿ ਸੋਲਾਂ ਫੁੱਟ ਦੀ ਖਾਈ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਭੇਦ ਬਾਂਸ ਦੀ ਵਾੜ ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਆਪਸੀ ਰੱਖਿਆ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਵੀ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਸਨ।
ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ 29 ਦਸੰਬਰ 1789 ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ, ਟੀਪੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭਾਰੀ ਤੋਪਖਾਨਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤ੍ਰਾਵਣਕੋਰ ਦੇ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਗੋਲਾ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੇ ਟਾਈਗਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਖ਼ਬਰ ਰਾਜਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਾਠਿਆਂ, ਹੈਦਰਾਬਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਤ੍ਰਾਵਣਕੋਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ - ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ।

ਤੀਜੀ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਯੁੱਧ ਹੋਏ ਸਨ, ਟੀਪੂ ਦੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਨਾਲ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਨਾਲ। ਉਹ ਦਸੰਬਰ 1790 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਚਿਨੋਪੋਲੀ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਇੱਕ ਲੱਕੜਹਾਰੇ ਕੰਪਨੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਮਦਰਾਸ ਅਤੇ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੱਟ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਿਰੂਵੰਨਮਲਾਈ ਦੇ ਮਹਾਨ ਮੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਖੂਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕੰਪਨੀ ਕੋਲ ਟੀਪੂ ਦੇ ਮਾਰਚਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਅਫ਼ਸਰ, ਮੇਜਰ ਜੇਮਜ਼ ਰੇਨੇਲ, ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਸੂਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ 'ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਾਰਚ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ... ਟੀਪੂ ਦੇ ਮਾਰਚਾਂ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਇੰਨੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਰਗੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੋਈ ਵੀ ਫੌਜ ਇਸਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦੀ ਸੀ।'

48 ਇਹ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਕੰਪਨੀ ਅਧਿਕਾਰੀ
ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਛੇ ਨੌਕਰਾਂ, ਕੈਂਪ ਫਰਨੀਚਰ ਦਾ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਸੈੱਟ, 'ਆਪਣੇ ਲਿਨਨ ਦੇ ਸਟਾਕ (ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 24 ਸੂਟ); ਲਗਭਗ ਦਰਜਨਾਂ ਵਾਈਨ, ਬ੍ਰਾਂਡੀ ਅਤੇ ਜਿਨ; ਚਾਹ, ਖੰਡ ਅਤੇ ਬਿਸਕੁਟ; ਜ਼ਿੰਦਾ ਪੋਲਟਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦੁਧਾਰੂ ਬੱਕਰੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੈਂਪਰ' ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

49 ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕੋਲ ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਝ ਸਨ। ਪਰ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦਾ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਸਾਖ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਯੌਰਕਟਾਊਨ ਵਿਖੇ ਜਾਰਜ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਅੱਗੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਕੇ ਧੱਬਾ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਵਾਬੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ: 'ਅਸੀਂ ਸਮਾਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨੇ ਸਾਖ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ,' ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲੈਣ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਖੁਦ ਜਾਵਾਂ... ਅਤੇ ਦੇਖਾਂ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਬਿਹਤਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'

50

ਫਰਵਰੀ 1791 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਮਾਰਕਿਊਸ ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਦੀ ਪੋਤਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ 19,000 ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਚਾਰਜਰ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। 21 ਮਾਰਚ ਤੱਕ ਉਹ ਪੂਰਬੀ ਘਾਟ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪਰੇ ਪਠਾਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਟੀਪੂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਬੰਗਲੌਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਉਸਦੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀ ਸਹਿਯੋਗੀ, ਮੀਰ ਆਲਮ, ਉਸਦੇ ਨਾਲ 18,000 ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਮਈ ਤੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਸੈਨਾ ਤਿਆਰ ਸੀ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਪਰ ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਟੀਪੂ ਨੇ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੇ ਮਾਰਚ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਭੋਜਨ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਘੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਟੀਪੂ ਦੇ ਟਾਪੂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ, 10,000 ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਬਲਦ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ; ਜੋ ਬਚੇ ਸਨ ਉਹ ਭੁੱਖਮਰੀ ਦੇ ਇੰਨੇ ਨੇੜੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਭਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਬੈਲਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਰੈਂਕ-ਐਂਡ-ਫਾਈਲ ਯੂਰਪੀਅਨ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਲਈ

ਭਾਰੀ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰੀ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਨਸੂਨ ਜਲਦੀ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਰਾਸ਼ਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਿਮਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਭਿੱਜ ਗਿਆ ਸੀ। ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਰੇ ਹੋਏ ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਮਾਸ 'ਤੇ ਬਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚੇਚਕ ਫੈਲ ਗਈ।

51 24 ਮਈ ਨੂੰ, ਟੀਪੂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਝੜਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ,
ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਰੂ ਰੇਲਗੱਡੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੰਗਲੌਰ ਲਈ ਚਿੱਕੜ ਭਰੀ ਵਾਪਸੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।
ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਰਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਅਜੇ ਅੱਧਾ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ, ਮੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਲਕੋਟ ਦੇ ਨੇੜੇ, 2,000 ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੜਕ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਅਲਾਰਮ ਵੱਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਘੋੜਸਵਾਰ ਟੀਪੂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮਰਾਠਾ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਫੋਰਸ ਆਈ ਅਤੇ ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਦੇ ਬਲਦਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਪਾਈ ਗਈ।
ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਅਤੇ ਵਾਂਝੇਪਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਾਠਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਸਮਾਨ ਦੀ ਭਰਪੂਰਤਾ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ: 'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਚੌੜੇ ਕੱਪੜੇ, ਬਰਮਿੰਘਮ ਪੈੱਨ-ਚਾਕੂ, ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸ਼ਾਲ, ਦੁਰਲੱਭ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਗਹਿਣੇ ਬਲਦ, ਭੇਡਾਂ, ਮੁਰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।'

52 ਭੁੱਖੇ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ
ਮਹਿੰਗੇ ਭਾਅ 'ਤੇ ਭੋਜਨ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਮਰਾਠਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬੈਲ ਖਰੀਦ ਲਏ ਜੋ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ।53 ਇਕੱਠੇ, ਤਿੰਨੋਂ ਸਹਿਯੋਗੀ ਫੌਜਾਂ ਬਾਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਬਚਣ ਅਤੇ ਮਾਨਸੂਨ ਘੱਟਣ ਅਤੇ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਘੱਟ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬੰਗਲੌਰ ਵਾਪਸ ਮਾਰਚ ਕੀਤੀਆਂ।
ਆਪਣੇ ਮਰਾਠਾ ਅਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ, ਦਾਅਵਤਾਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਪਰੇਡਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਟੀਪੂ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜੋ ਘਾਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੰਦੀ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਬੰਗਲੌਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਾਵੰਤੁਰਗਾ ਦੇ ਡਰਾਉਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਨੇੜੇ-ਉੱਚੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਜਿੱਤ

ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਤੱਕ, ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪਲਾਈ ਰੂਟਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮਈ ਦੀਆਂ ਲੌਜਿਸਟਿਕਲ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਦੁਹਰਾਓ ਨਾ ਹੋਵੇ।
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, 26 ਜਨਵਰੀ 1792 ਨੂੰ, ਤਿੰਨੋਂ ਫੌਜਾਂ ਬੰਗਲੌਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਟਾਈਗਰ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਖੱਡ ਵਿੱਚ ਘੇਰਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਕੋਲ ਹੁਣ 22,000 ਸਿਪਾਹੀ, 12,000 ਮਰਾਠੇ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀ ਸਨ।

54

ਟੀਪੂ ਕੋਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਸੀ - 50,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਿਕ
- ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਜਰਨੈਲ ਵਜੋਂ ਇੰਨੀ ਸਾਵਧਾਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਜੋਖਮ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਹ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਿਹਾ ਜੋ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਵੀਨਤਮ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਸੇਬੇਸਟੀਅਨ ਡੀ ਵੌਬਨ ਦੁਆਰਾ ਤੋਪਖਾਨੇ-ਰੋਧਕ ਕਿਲ੍ਹੇਬੰਦੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਰਕੁਇਸ ਡੀ ਮੋਂਟਾਲੇਮਬਰਟ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਲਾ ਫੋਰਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਪਰਪੈਂਡੀਕੁਲੇਅਰ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਵੀਨਤਮ ਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜੋ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ, ਬੰਬਾਂ ਅਤੇ ਖਾਣਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਧੀ ਹੋਈ ਫਾਇਰਪਾਵਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨਤਮ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ।

55 ਇਹਨਾਂ ਰੱਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ
ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਹੁਣ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੁਣੌਤੀ ਸੀ।
5 ਫਰਵਰੀ 1792 ਨੂੰ ਦੇਰ ਨਾਲ, ਤਿੰਨੋਂ ਫੌਜਾਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਟਾਪੂ ਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹੁੰਚੀਆਂ। ਟੀਪੂ ਦੇ ਪਹਿਲੀ ਚਾਲ ਚੱਲਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾਂ, ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਚਾਂਦਨੀ ਰਾਤ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਤੁਰੰਤ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਟਾਪੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉੱਚੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਟੀਪੂ ਦੇ ਕਿਲਾਬੰਦ ਡੇਰੇ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਾਵੇਰੀ ਉੱਤੇ ਪੁਲਾਂ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਟੀਪੂ, ਜਿਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੱਕ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਬਹਾਦਰ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਉਹ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ।

ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਟੀਪੂ ਨੇ ਛਾਉਣੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਰਾਖੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਤਾਂ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਟਾਪੂ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਇੱਕ ਦੂਜਾ ਕਾਲਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹੀ, ਸੁੰਦਰ ਲਾਲ ਬਾਗ, ਲਾਲ ਬਾਗ਼, ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜੇਮਜ਼ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ, ਜੋ ਦੂਜੇ ਕਾਲਮ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਨੇ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੁਗਲ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਮਹਿਲ, 'ਲਾਲ ਬਾਗ਼, ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ' ਦੇਖਿਆ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ: 'ਹਾਏ!' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਇਹ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਐਮਰਜੈਂਸੀਆਂ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।' ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਹਸਪਤਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਬਾਗ਼ 'ਘੇਰੇ ਲਈ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਢਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਈਪ੍ਰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਗਏ ਸਨ, ਨਾ ਹੀ ਸੰਤਰਾ, ਸੇਬ, ਚੰਦਨ ਦਾ ਰੁੱਖ ਜਾਂ ਗੁਲਾਬ ਅਤੇ ਚਮੇਲੀ ਦੇ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਝੁੰਡ ਇਸ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਖੰਡਰ ਵਿੱਚ ਬਚੇ ਸਨ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀਆਂ ਬੈਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਬ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਮੋਹ, ਚਮੇਲੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪੈਕਟਾਂ ਨਾਲ ਪੈਕਟ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਦੇਖੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਹੀ ਮੋਢੀ ਖੁਦ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਹੋ ਗਏ...'56
ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਯੂਰਪੀਅਨ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ 'ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਮੌਤ' ਅਤੇ 'ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਵੀਹ ਮੀਲ ਤੱਕ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਤ੍ਹਾ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਵਾਲੇ ਲੱਖਾਂ ਸੜੇ ਹੋਏ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਛੂਤ ਵਾਲੇ ਸਾਹ' ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੋਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਘੇਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ: 'ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਹਿਲ ਅਤੇ ਬਾਗ਼ ਬੰਗਲੌਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਅਤੇ ਬਾਗ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਵਿਸਥਾਰ, ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਮੁੱਖ ਬਾਗ਼ਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹਨ।'

57

ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਟੀਪੂ ਨੇ ਕਈ ਬੇਅਸਰ ਜਵਾਬੀ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਗਈ, ਉਸਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੌਜਾਂ ਭੱਜ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਫੜੇ ਗਏ ਕੰਪਨੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੋਰਨਵਾਲਿਸ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੋਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸਖ਼ਤ ਸਨ: ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਤਿਆਗਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਅਤੇ 30 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਦਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ,

* ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ
ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਧਕ ਵਜੋਂ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ; ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ; ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਘਾਟਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੂਰਗ ਅਤੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮਾਲਾਬਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਸਨ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਦੋ ਨੌਜਵਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ - ਅਬਦੁਲ ਖਾਲਿਕ, ਜੋ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੁਇਜ਼ੁਦੀਨ, ਜੋ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ - ਨੂੰ 18 ਮਾਰਚ 1792 ਨੂੰ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਦੁਆਰਾ ਮਦਰਾਸ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੈਂਡਲ ਦੇ ਮਸੀਹਾ ਅਤੇ ਜੂਡਾਸ ਮੈਕਾਬੀਅਸ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

58 ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ, ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਮਦਰਾਸ ਸਮਾਜ
ਵਿੱਚ ਸਨਸਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਟੀਪੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਕਿਸ਼ਤ ਦਿੱਤੀ।
ਇਹ ਸਭ ਟੀਪੂ ਲਈ ਇੱਕ ਕਰਾਰਾ ਝਟਕਾ ਸੀ। ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 70 ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ 800 ਤੋਪਾਂ ਗੁਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ 49,340 ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਝੱਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਰਾਜ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਗੁਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਟੀਪੂ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਅਡੋਲ ਸੀ।
ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਉਹ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ: 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰੀਤ ਨਹੀਂ ਪਤਾ?' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚਦੇ ਹਨ।' ਮਰਾਠਾ ਸੂਤਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਇੱਕ ਰਾਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਟੀਪੂ ਮਰਾਠਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ 'ਸੱਭਿਆਚਾਰੀ ਪੁਰਾਣੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ' ਜਰਨੈਲ, ਹਰੀਪੰਤ ਫੜਕੇ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਤੁਹਾਡਾ ਅਸਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'

59

ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ 1792 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮੋੜ ਸੀ: ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕੰਪਨੀ ਅਕਸਰ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੰਪਨੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ, EIC ਅਜੇ ਵੀ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਛੋਟੀ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਜੋ 4.17 ਮਿਲੀਅਨ ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ 388,500 ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦੀ ਸੀ - ਭਾਰਤੀ ਭੂਮੀ ਸਮੂਹ ਦਾ ਲਗਭਗ 9.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਉੱਤਰ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ।

60 ਪਰ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਟੀਪੂ
ਤੋਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਖੋਹੀ ਗਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਕੰਪਨੀ ਰਾਜ ਹੁਣ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖੇਤਰੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ, ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਨ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਸੀ। ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਮੂਲ ਅਮਰੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਤੋਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਾਪਤ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਵਰਗ ਕਦੇ ਵੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਭਰ ਨਾ ਸਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਦਮੀ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ 11,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ ਸਨ।

61 ਹੁਣ
ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਨਸਲਵਾਦੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਸਮੂਹ ਲਿਆਂਦਾ ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਪਤਨੀਆਂ, ਜਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਸਨ।
1786 ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ ਅਨਾਥ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਲਈ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਇੱਕ ਆਦੇਸ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 1791 ਵਿੱਚ, ਇਹ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਉਦੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਮਾਪਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਸਿਵਲ, ਮਿਲਟਰੀ ਜਾਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਇਸਨੂੰ 'ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ' ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 1795 ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਸਿਵਾਏ 'ਪਾਈਪਰ, ਢੋਲਕੀ, ਬੈਂਡਮੈਨ ਅਤੇ ਫੈਰੀਅਰ' ਦੇ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਿਤਾਵਾਂ ਵਾਂਗ, ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਕੇ, ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ

ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ, ਇੱਕ ਸਦੀ ਬਾਅਦ, ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ ਨਾਬਾਲਗ ਕਲਰਕਾਂ, ਡਾਕੀਆਂ ਅਤੇ ਟ੍ਰੇਨ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

62

ਇਹ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀਆਂ - ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਆਖਰੀ ਬਚੇ ਹੋਏ - ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਠੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 'ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ' ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

63 ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ, ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਕੰਪਨੀ
ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਵਿਖੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੋਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਰੇ ਗੈਰ-ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਫੌਜੀ ਸਕੱਤਰ, ਮੇਜਰ ਵਿਲੀਅਮ ਪਾਮਰ, ਜਿਸਦਾ ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਮੁਗਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਨੇ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭਾਰਤੀ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਵੇਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ: 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਸਭ ਤੋਂ ਠੰਡੇ ਅਤੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਇਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਗੇ।'

64

ਫਿਰ ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਜਿੱਤੀ ਗਈ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 1793 ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਥਾਈ ਬੰਦੋਬਸਤ ਨੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਟੈਕਸ ਦੀ ਰਕਮ ਅਦਾ ਕਰਨ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਾਲੀਆ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਅਦਾ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਉਸ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਮਾਲੀਆ ਆਇਆ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।65
ਇਹਨਾਂ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੰਪਨੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ: ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਸਾਬਕਾ ਨੌਕਰ ਆਪਣੇ ਸਾਬਕਾ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਵਿਕਰੀ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਖ਼ਤ ਟੈਕਸ ਮੁਲਾਂਕਣਾਂ ਕਾਰਨ ਲਗਭਗ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਹੱਥ ਬਦਲ ਗਈਆਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਗਲ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਮਾਨ

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਮਾਜ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਔਖੀ ਲੱਗੀ। ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ, ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਸਨ। ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਏ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਗਈ ਸੀ; ਟੈਕਸ ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂ-ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼- ਪੱਖੀ ਬੰਗਾਲੀ ਬੈਂਕਰਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਵਰਗ ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਮਾਲਕਾਂ ਵਜੋਂ ਉਭਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਸਥਾਨਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪ ਸਕਦੀ ਸੀ।
ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਮੁਗਲ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਉੱਚਾ ਅਹੁਦਾ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੰਪਨੀ-ਸ਼ਾਸਿਤ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਪੌੜੀ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸੇਵਾਦਾਰ ਆਇਆ। ਟੈਗੋਰ, ਦੇਬ ਅਤੇ ਮਲਿਕ ਵਰਗੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਬੰਗਾਲੀ ਭਦਰਲੋਕ (ਉੱਚ-ਮੱਧਮ ਵਰਗ) ਦੇ ਇਸ ਸਮੂਹ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਮੱਧ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਜਨਤਕ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲਈ, ਨਾਲ ਹੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਿਸਾਨ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਟਰੋਲ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਕਦੀ ਫਸਲ ਵਪਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ - ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਦਵਾਰਕਾਨਾਥ ਟੈਗੋਰ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੀਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਸਮਤ ਕਮਾ ਰਹੇ ਸਨ - ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਉਧਾਰ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ, ਅਕਸਰ 10-12 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿਆਜ 'ਤੇ। ਇਹ ਇਸ ਵਰਗ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਤੋਪਾਂ, ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ, ਬਲਦ ਖਰੀਦੇ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਲੜਨ ਅਤੇ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲੀ। ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸਾਮਰਾਜ ਖੇਤਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮਰਥਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਉਸ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੰਤੁਲਨ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਰਾਏਦਾਰਾਂ, ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਨਵਾਬਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਆਪਣੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ।66
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਅਸੀਮਿਤ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਭੰਡਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸੀ, ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਸਥਿਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੁਆਰਾ, ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੁਆਰਾ, ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਬੜ੍ਹਤ ਦਿਵਾਈ। ਇਹ ਹੁਣ ਉੱਤਮ ਯੂਰਪੀਅਨ ਫੌਜੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਕ ਪਾਇਆ। ਇਹ ਵੱਡੇ ਵਿੱਤੀ

ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਜੁਟਾਉਣ ਅਤੇ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਫੌਜ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਫਰਮਾਂ - ਲਾਲਾ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਮੱਲ, ਰਾਮਚੰਦ-ਗੋਪਾਲਚੰਦ ਸ਼ਾਹੂ ਅਤੇ ਗੋਪਾਲਦਾਸ-ਮਨੋਹਰਦਾਸ ਦੇ ਘਰ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਟਨਾ ਅਤੇ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਸਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਫੌਜੀ ਪੈਸੇ ਭੇਜਦੇ ਸਨ, ਬੰਬਈ ਜਾਂ ਸੂਰਤ ਜਾਂ ਮੈਸੂਰ ਵਿੱਚ ਐਕਸਚੇਂਜ ਦੇ ਬਿੱਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਵੱਡੇ ਨਕਦ ਕਰਜ਼ੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਨਿਯਮਤ ਅਦਾਇਗੀ, ਰੱਖ-ਰਖਾਅ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਇਆ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ 1782 ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਅਨਮੋਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੋਪਾਲਦਾਸ ਦਾ ਘਰ ਹੁਣ ਤੋਂ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

67

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ ਰੇਅ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਵਪਾਰਕ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੀ ਸਾਖ ਇੱਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀ ਵਿਕਸਤ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ [ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ] ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਡੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਲਈ ਜਮਾਂਦਰੂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਾਲੀਆ ਸਰਪਲੱਸ ਉਪਲਬਧ ਸੀ।'

68

ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤਦਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਹਰੀ ਚਰਨ ਦਾਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ 'ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ, ਬੈਂਕਰਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਆਲੂ ਹਨ ਜੋ ਅਮੀਰ ਹਨ।'

69

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਨੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦੀ ਸੀ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਵਿੱਤਦਾਤਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਭਾਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ।70 ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਭ ਪੈਸੇ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਬੰਗਾਲ ਹਰ ਸਾਲ 25 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸਥਿਰ ਮਾਲੀਆ ਸਰਪਲੱਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਸਿੰਧੀਆ ਮਾਲਵਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ 1.2 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ* ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।71 ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ ਕਿ 'ਪੈਸੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਯੁੱਧ ਚਲਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ'।72

[redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]

ਇਸ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਭਟਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਤੱਕ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦੇ ਹਨ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਦੇਖੇ ਗਏ ... ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਰੋਮਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਉਸ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਯਾਨੀ ਕਿ, ਟੈਸੀਟਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ [ਸਥਾਨਕ ਵਿਰਾਸਤੀ] ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।
ਅੱਜ, ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੰਚ 'ਤੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਇਕੱਲੀ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ ਜੋ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਵਧਾਉਣ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ, ਸਭ ਇਸ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਉਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਝੁਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ, ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਹਿਸ਼ਤ, ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ, ਚਾਪਲੂਸੀ, ਵਾਅਦਿਆਂ ਜਾਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਘਟਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਉਸ ਟੀਚੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਕਦਮ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ, ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਟਕਲਾਂ ਅਤੇ ਗਣਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਗੁਆਇਆ ਹੈ, ਲਈ ਇੱਕ ਲਾਭਦਾਇਕ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਤੱਟ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੌਜੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ 'ਤੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਇਸਦੇ ਆਖਰੀ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੱਕ, ਸਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ: ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ ਜੋ ਪੂਰੇ ਯੂਰਪ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।

76

ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ ਅਟੱਲ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਾਕਤ ਸੀ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਰੋਕ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੋਡਾਵੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਤਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਬੋਨਾਪਾਰਟ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਾਲੇ ਕੋਰਸਿਕਨ ਕਰਨਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਨੇ 1 ਫਰਵਰੀ 1793 ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਦਸੰਬਰ 1797 ਵਿੱਚ, ਟੀਪੂ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦੂਤਾਵਾਸ ਭੇਜਿਆ। ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਫੌਜ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਟੂਲਨ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਟੀਪੂ ਦਾ ਦੂਤਾਵਾਸ ਪੈਰਿਸ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਪ੍ਰੈਲ 1798 ਵਿੱਚ, ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਆਪਣੇ 194 ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ 19,000 ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਆਦਮੀ ਸਨ, ਟੂਲਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਭੂਮੱਧ ਸਾਗਰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਮਿਸਰ ਗਏ। ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ।

ਤੁਰਕੀ ਯੁੱਧ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ 1788 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਸਨ, 'ਮਿਸਰ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਾਂਗੇ, ਅਸੀਂ ਸੁਏਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਪੁਰਾਣੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਕੇਪ ਆਫ਼ ਗੁੱਡ ਹੋਪ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇਵਾਂਗੇ।' ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ: 'ਵਪਾਰਕ ਸ਼ਾਨ

ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਛੂਹਣਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ।'

77

1798 ਵਿੱਚ ਕਾਇਰੋ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਲਈ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਣਨੀਤੀ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ:
ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਾਲ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਅਣਗਿਣਤ ਅਤੇ ਅਜਿੱਤ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਜੂਲੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਇੱਛਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਵਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਰਾ, ਮਸਕਟ ਅਤੇ ਮੋਚਾ ਦੇ ਰਸਤੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੁਏਜ਼ ਜਾਂ ਕਾਇਰੋ ਭੇਜ ਸਕੋ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਾਵੇ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰੇ!
ਤੁਹਾਡਾ &c &c
ਬੋਨਾਪਾਰਟ

9

* ਅੱਜ £5,250।
* ਇਹਨਾਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ: £2 ਮਿਲੀਅਨ = £210 ਮਿਲੀਅਨ; £1.3 ਮਿਲੀਅਨ = £136 ਮਿਲੀਅਨ; £2.4 ਮਿਲੀਅਨ = £252 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਇਹਨਾਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ: £5 ਮਿਲੀਅਨ = ਅੱਜ £525 ਮਿਲੀਅਨ; 28 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ = £364 ਮਿਲੀਅਨ।
** ਅੱਜ 2.5 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ = £32.5 ਮਿਲੀਅਨ।
* £3 ਮਿਲੀਅਨ = £315 ਮਿਲੀਅਨ; 300 ਰੁਪਏ = £3,900; 192 ਰੁਪਏ = £2,496; 48 ਰੁਪਏ = £624; 80 ਰੁਪਏ = £1,040।
* ਅੱਜ £195,500।
* ਅੱਜ £390 ਮਿਲੀਅਨ।
* ਇਹਨਾਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ: 25 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ = £325 ਮਿਲੀਅਨ; 1.2 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ = £15.6 ਮਿਲੀਅਨ।

9

ਭਾਰਤ ਦੀ ਲਾਸ਼
17 ਮਈ 1798 ਨੂੰ, ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੇ ਬੇੜੇ ਦੇ ਟੂਲਨ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮੈਡੀਟੇਰੀਅਨ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰੀਆ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਇੱਕ ਉੱਚਾ-ਮਾਸਟ ਵਾਲਾ ਜਹਾਜ਼, ਇਸ ਵਾਰ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆਮੈਨ, ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਗਲੀ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਓਨਾ ਹੀ ਬਦਲ ਦੇਵੇਗਾ ਜਿੰਨਾ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਫਰਾਂਸ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਵੇਗਾ; ਦਰਅਸਲ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਗਲੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਖੇਤਰ ਜਿੱਤ ਲਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਨੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ।
ਜਦੋਂ ਰਾਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਦਸੰਬਰ 1756 ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਬਿੰਦੂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ ਜਿੱਥੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਗਾਦ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਰੰਗ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹੀ ਬਚੇ ਸਨ ਜੋ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਆਏ ਕੁੱਟੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਮਲੇਰੀਆ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਸਨ, ਜੋ ਫੁਲਟਾ ਵਿਖੇ ਸੁੰਦਰਬਨ ਮੈਂਗ੍ਰੋਵ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਝੁੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਲਕੱਤਾ ਖੁਦ ਇੱਕ ਖੰਡਰ ਸੀ। ਹੁਣ, ਸਿਰਫ਼ ਬਤਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਕਲਕੱਤਾ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਬਦਬਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਯਾਤਰੀ ਨੇ ਗੋਲਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਬਰਥ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਖਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਏਕੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਪੂਰਬ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਹ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਝਲਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋਇਆ: 'ਮੇਰੇ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ,' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਤੱਕ ਨਦੀ, ਜੋ ਕਿ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਥੇਮਜ਼ ਜਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਹੈ, ਸੁੰਦਰ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੇ ਪੇਂਡੂ ਘਰਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੋਰਟੀਕੋ ਅਤੇ ਕੋਲੋਨੇਡ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਉਸੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਲਾਅਨ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਹੈ... ਇੰਨੇ ਗਰਮ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ। ਰੁੱਖ ਵਧੇਰੇ ਸੁੰਦਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਰੇ ਭਰੇ ਹਨ... ਆਰਥਰ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੂਰ ਮਿਲਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਇੱਕ ਸਲਾਮੀ ਨਾਲ ਸਲਾਮੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।'

1

ਯਾਤਰੀ ਨਵਾਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ, ਰਿਚਰਡ, ਮਾਰਕੇਸ ਵੈਲੇਸਲੀ ਸੀ;

2

'ਆਰਥਰ' ਉਸਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੀ,
ਜਿਸਨੂੰ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਰਿਚਰਡ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਦੇ ਡਿਊਕ ਵਜੋਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਦੋਵੇਂ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਣਗੇ।
ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਟੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਰਾ ਨਾ ਤਾਂ ਮਹਾਨ ਕੁਲੀਨ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਛੋਟੇ, ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਐਂਗਲੋ-ਆਇਰਿਸ਼ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸੰਪਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਟੀਲ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਤੇਜ਼ ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਚੁਟਜ਼ਪਾਹ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਾਈਵ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹਮਲਾਵਰ ਅਤੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਵਿਹਾਰਵਾਦੀ ਸਨ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਮਲਾ ਬਚਾਅ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਰੂਪ ਹੈ; ਉਸ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਘਾਟ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਨਿਡਰ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਤ, ਜਾਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ, ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣਗੀਆਂ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ, ਇਹ ਰਿਚਰਡ ਸੀ, ਆਰਥਰ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਚੌਵੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਕਾਮਨਜ਼ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਵਿਲੀਅਮ ਪਿਟ ਨਾਲ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ, ਸੈਂਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਾਲ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵਜੋਂ ਲਾਰਡ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਖੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ, ਤਾਂ ਰਿਚਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਵਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਮੱਥੇ ਉੱਚਾ, ਮੋਟੀਆਂ, ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ

ਭਰਵੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੋਮਨ ਨੱਕ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ-ਸੈੱਟ, ਆਕਰਸ਼ਕ ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਠੋਡੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ-ਚੌਥਾਈ-ਲੰਬਾਈ ਵਾਲੇ ਸਾਈਡਬਰਨ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ਪੂਰਨ ਸੈੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉੱਲੂ ਵਰਗੀ ਚਮਕ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਵੱਲ ਵੀ। ਪਰ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਵੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਪਾਗਲਪਨ ਵੀ, ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਪੋਰਟਰੇਟ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਨੁਕਸ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਤਿਅੰਤ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਸਕ ਨਾਲ ਭੇਸ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।
ਜਿੱਥੇ ਵੈਲਸਲੀ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਤੋਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਖਰਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਕੰਪਨੀ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਲਕੱਤਾ ਹੁਣ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਛੋਟੇ, ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਖਰਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਪਨੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੀ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਨਾਲੋਂ ਲਗਭਗ ਵੀਹ ਗੁਣਾ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਹੈ; ਪਰ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ, ਸੰਸਦ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਰਡ ਨੌਰਥ ਦੇ 1773 ਦੇ ਰੈਗੂਲੇਟਿੰਗ ਐਕਟ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਿਟ ਦੇ 1784 ਦੇ ਇੰਡੀਆ ਐਕਟ ਨਾਲ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਦੋਵਾਂ ਬਿੱਲਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੀਡਨਹਾਲ ਸਟਰੀਟ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ 1784 ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ, ਵ੍ਹਾਈਟਹਾਲ ਵਿੱਚ।
ਵੈਲਸਲੀ, ਬਿਨਾਂ ਪਛਤਾਵੇ ਦੇ, ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, 'ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਣਾਉਣੇ ਡੇਰੇ' ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ 'ਪੂਰੀ ਨਫ਼ਰਤ' ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।3 ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਮਰਾਜ ਜਿੱਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਦੀਵਾਲੀਆ ਕਰਨ ਦੇ ਝਟਕੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਟੀਚਿਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸਦੀ ਸੇਵਾ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸਦੀ ਵਪਾਰਕ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਵੈਲਸਲੀ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਦੋ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਟੀਚਿਆਂ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ ਅਤੇ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ 'ਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਤੋਂ

ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੰਟਰੋਲ ਬੋਰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈਨਰੀ ਡੁੰਡਾਸ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਫ੍ਰਾਂਸੋਫੋਬੀਆ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਭਾਰਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੰਬੀਆਂ ਬ੍ਰੀਫਿੰਗਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲ ਵੈਲਸਲੀ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡੁੰਡਾਸ ਨੇ ਵੈਲਸਲੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੇਬਾਂ ਨੂੰ 'ਸਾਫ਼' ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੁਆਰਾ 'ਦੂਸ਼ਿਤ' ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਰੋਧੀ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਨੈੱਟਵਰਕ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਰੋਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਿਪਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ, ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਫਰਾਂਸ ਨਾਲ, ਸਗੋਂ ਹਾਲੈਂਡ ਅਤੇ ਸਪੇਨ ਨਾਲ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਜਦੋਂ ਇਸਦੇ ਆਖਰੀ ਸਹਿਯੋਗੀ - ਆਸਟਰੀਆ - ਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਸਨ; ਜਦੋਂ ਚੈਨਲ ਫਲੀਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਲ ਸੈਨਾ ਵਿਦਰੋਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ; ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਆਇਰਲੈਂਡ ਦੋਵਾਂ 'ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਬਗਾਵਤ ਦੀ ਕਗਾਰ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੱਖਣੀ ਤੱਟ, ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ।

4

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਖ਼ਤਰੇ ਬਾਰੇ ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਉਦੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਆਏ ਜਦੋਂ, ਉਸਦੀ ਬਾਹਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅੱਧੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਕੇਪ 'ਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਲਈ ਡੌਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ, ਜਨਵਰੀ 1798 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਕੰਪਨੀ ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਕੇਪ ਮਿਨਰਲ ਬਾਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਗਾਊਟ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਣੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਜਰ ਵਿਲੀਅਮ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਵੈਲਸਲੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਫ੍ਰੈਂਕੋਫੋਬ ਸੀ, ਪਰ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਉਲਟ, ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਲਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉੱਥੇ ਬਿਤਾਈ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕਿਰਾਏਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ, ਵੈਲਸਲੀ ਹਰਾਉਣ ਅਤੇ ਕੱਢਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ।
ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਮੇਜਰ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੂੰ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜਾਂ ਬਾਰੇ ਕਈ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬਟਾਲੀਅਨ ਜਿਸਦੀ ਕਮਾਂਡ ਰੇਮੰਡ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਜੈਕੋਬਿਨਵਾਦ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਬਦਨਾਮ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਾਲੇ

ਫਰਾਂਸੀਸੀ... ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼, ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮੀ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਪਾਰਟੀ... ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਧੜੇ ਦਾ ਆਧਾਰ।'

5 ਉਸਨੂੰ ਮਿਲੇ ਜਵਾਬਾਂ ਨੇ
ਉਸਨੂੰ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸੰਪਾਦਿਤ, ਡੁੰਡਾਸ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਉਸਨੇ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਦੇ ਫੌਜੀ ਸਕੱਤਰ ਵਜੋਂ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।
ਕੇਪ ਵਿੱਚ ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਬੌਸ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਖ਼ਤਰੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਚੁੱਕੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਕਦਮਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਸ ਫਰਾਂਸੀਸੀ-ਕਮਾਂਡ ਵਾਲੀਆਂ ਮਰਾਠਾ ਸਿਪਾਹੀ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਧੀਆ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੈਵੋਯਾਰਡ ਜਨਰਲ ਬੇਨੋਇਟ ਡੀ ਬੋਇਨੇ ਦੁਆਰਾ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਡੀ ਬੋਇਨੇ ਹੁਣ ਯੂਰਪ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਪੀਅਰੇ ਪੈਰੋਨ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਣਾਈ ਫੌਜ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸਦੇ ਬੇਰਹਿਮ ਕੁਸ਼ਲ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਡਿਵੀਜ਼ਨ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਾਰਚ 1795 ਵਿੱਚ, ਉਹ ਉਦੋਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਦੋਂ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਫੌਜ ਖਾਰਦਲਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਹੇਠ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਵਰਦੀ, ਡ੍ਰਿਲ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਸਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਨਸਲੀ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਵੈਲਸਲੀ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਟੱਲ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਦੁਸ਼ਮਣ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ 500 ਇਨਕਲਾਬੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ, ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ, ਟੈਕਨੀਸ਼ੀਅਨਾਂ ਅਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ, ਮਈ 1797 ਵਿੱਚ, ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜਾਂ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਾਪਟਨਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜੈਕੋਬਿਨ ਕਲੱਬ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਤੱਕ ਗਈਆਂ ਸਨ: 'ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ [ਤਿਰੰਗੇ] ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਤੇ ਲਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ', ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੂਰਵ-ਇਨਕਲਾਬੀ ਬੌਰਬਨ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। 'ਲਿਬਰਟੀ ਟ੍ਰੀ' - ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜੈਕੋਬਿਨ ਮੇਪੋਲ - ਦੇ ਬਾਅਦ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਦੌਰਾਨ ਰਿਪਬਲਿਕਨ ਭਜਨ ਗਾਏ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰੁੱਖ ਨੂੰ 'ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਟੋਪੀ' ਨਾਲ ਤਾਜ ਪਹਿਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਭਾ ਨੇ 'ਸਾਰੇ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ, ਸਿਵਾਏ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ, ਜੇਤੂ, ਫਰਾਂਸ ਗਣਰਾਜ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ, ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਕਰਨ ਅਤੇ

ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਗਰਿਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਟੀਪੂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ'। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਿਪਬਲਿਕਨ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ, 'ਜਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਮਰੋ... ਆਜ਼ਾਦ ਜੀਓ ਜਾਂ ਮਰ ਜਾਓ!'6
ਸਮਾਰੋਹ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੋਰ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਾਪਟਨਮ ਪਰੇਡ ਗਰਾਊਂਡ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਪ੍ਰਿੰਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਟੀਪੂ ਨੇ 2,300 ਤੋਪਾਂ, 500 ਰਾਕੇਟਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੋਂ ਸਲਾਮੀ ਦੇਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। 'ਦੇਖੋ,' ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਟੀਪੂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਝੰਡੇ ਦੀ ਮੇਰੀ ਮਾਨਤਾ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਹਿਯੋਗੀ ਹਾਂ; ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਭੈਣ ਗਣਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ! ਜਾਓ, ਆਪਣਾ ਤਿਉਹਾਰ ਸਮਾਪਤ ਕਰੋ!'7
ਵੈਲਸਲੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਡਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਟੀਪੂ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾੜੇ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ
ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੋਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਣਗੇ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਝਟਕੇ ਨਾਲ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ। ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਅਤੇ ਝੁਕਾਅ, ਜੋ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਫਸਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ, ਨਿਜ਼ਾਮ, ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕੋਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਜੋ ਕਿ ਜੰਕਸ਼ਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪੁਣੇ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ 'ਤੇ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

8

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਕਲਕੱਤਾ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਇਸ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਫੌਜਾਂ ਭੇਜਣ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਆਈ ਜਦੋਂ 8 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਉਸਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਟਾਪੂ ਦੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ, ਐਮ. ਮਾਲਾਰਟਿਕ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਐਲਾਨ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਇਸਨੇ ਟੀਪੂ ਦੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਗਠਜੋੜ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 'ਉਹ ਸਿਰਫ ਉਸ ਪਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਉਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ'।9
ਉਸ ਪਲ ਤੋਂ, ਟੀਪੂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਮੋਹਰ ਲੱਗ ਗਈ। ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੀ ਤਰਜੀਹ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣਾ ਸੀ। ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਜਨਰਲ

ਹੈਰਿਸ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਟੀਪੂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨੁਭਵੀ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਦੇ ਸਾਡੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਮੁਹਿੰਮ ਨਾਲ ਤੱਟ 'ਤੇ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ', ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ 'ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ' ਹੈ।

10

ਅਗਸਤ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ, ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੰਗੀ ਯੋਜਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਉਸਨੇ ਲੰਡਨ ਦੇ ਡੁੰਡਾਸ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਉਪਾਅ ... ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਸੰਯੁਕਤ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ' ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

11 ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦਾ ਸਬੰਧ ਸੀ, ਟੀਪੂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਸਾਬਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਅਤੇ
ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: 'ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਪੂਰਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਸਭ ਤੋਂ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਸਥਾਈ ਸੰਧੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧ ਦੁਆਰਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੜਕਾਹਟ ਦੇ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਸਾਡੀ ਪੂਰੀ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ।'

12

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਪਹਿਲਾਂ, ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਰੇਮੰਡ ਦੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਫੋਰਸ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੈਲਸਲੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫ੍ਰੈਂਕੋਫੋਬ ਪਾਗਲਪਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਵਾਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰੇਮੰਡ ਦੁਆਰਾ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੰਭਾਵੀ ਖ਼ਤਰੇ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਲੱਭੇ ਗਏ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਹੈ, ਰੇਮੰਡ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਡੀ ਬੋਇਨੇ ਦੇ ਕੋਰ ਦੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਾਪਟਨਮ ਵਿੱਚ ਟੀਪੂ ਲਈ ਕੰਮ

ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੇਮੰਡ ਖੁਦ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਰੇਮੰਡ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ 1790 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਵਿਖੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਗਏ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਰੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਭਰੇ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ: 'ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਜੇ ਮੈਂ ਇੰਨਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਕਦੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।' ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ: 'ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਫਰਜ਼ ਵਜੋਂ ਜੋ ਵੀ [ਆਦੇਸ਼] ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਉਸਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਾਂਗਾ... ਜੇਕਰ ਕਦੇ ਮੈਂ ਫਰਾਂਸ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਵਹਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਇਸ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਚੰਗੀ ਰਾਏ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।'

13

ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਜੇਮਜ਼ ਅਚਿਲਸ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਫ੍ਰੈਂਚ ਕੋਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਇਆ ਸੀ, ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮਿਲਟਰੀ ਸੈਕਟਰੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰੇਮੰਡ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਆਮਦਨ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੀ - ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਆਪਣੇ ਆਪ 500,000 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਦਿੰਦੀ ਸੀ

a

-

ਅਤੇ 1798 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੇਮੰਡ ਨੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੀ ਫੋਰਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਵਾਰ 14,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਦਮੀਆਂ ਤੱਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਬੰਦੂਕ ਫਾਊਂਡਰੀ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਰੇਲਗੱਡੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ 5,000 ਆਪਣੇ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਫੋਰਸ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੋਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਖੁਦ ਬਣਾਈਆਂ, ਇਸਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੋਪਖਾਨੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ; 600 ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਮੂਹ ਵੀ ਸੀ। ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਦਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਰੇਮੰਡ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਵਾਰਸ, ਸਿਕੰਦਰ ਜਾਹ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ 'ਰੇਮੰਡ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ' ਸਹੁੰ ਖਾਣ ਤੱਕ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ।14

ਫਿਰ, 25 ਮਾਰਚ 1798 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਰੇਮੰਡ ਮ੍ਰਿਤਕ ਪਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੀ ਉਮਰ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਤਾਲੀ ਸਾਲ ਸੀ; ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰਨ ਜ਼ਹਿਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਪੱਖੀ ਧੜੇ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੱਚਾਈ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਰੇਮੰਡ ਦੀ ਅਚਾਨਕ

ਮੌਤ ਨੇ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ਕਿ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ, ਮੀਰ ਆਲਮ, ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕਲਕੱਤਾ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਬੈਰਕਾਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਸਨ, ਅਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰ ਰਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇੱਕ ਗੱਠਜੋੜ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਦੋ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਗੁਆਂਢੀਆਂ, ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਟੀਪੂ ਦਾ ਮੈਸੂਰ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਇੱਕ ਨੇੜਲੇ ਫੌਜੀ ਗੱਠਜੋੜ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ: 6,000 ਕੰਪਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ £41,710 ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਸਬਸਿਡੀ ਦੇਣੀ ਸੀ,

b ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੋਰ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ
ਅਤੇ ਕਦੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਇਹ ਸੰਧੀ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਦਸਤਖਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਬੇਚੈਨੀ ਭਰਿਆ ਮਹੀਨਾ ਬੀਤ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਰ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਕੰਪਨੀ ਫੋਰਸ, ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਇੱਕ ਰੇਲਗੱਡੀ ਦੇ ਨਾਲ, ਗੁੰਟੂਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੱਟ ਤੋਂ 150 ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ ਵਧੀ। ਇਹ ਕੰਪਨੀ-ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੈਦਰਾਬਾਦ 'ਤੇ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

15

22 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, EIC ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਛਾਉਣੀਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲਾਈਨਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਰਿਜ 'ਤੇ ਰੱਖੀਆਂ, ਜਿੱਥੋਂ ਰੇਮੰਡ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਕਲਾਸੀਕਲ ਯੂਨਾਨੀ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਓਬੇਲਿਸਕ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਸਵੇਰ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੋਰ ਜਾਗ ਪਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਇਆ। ਨੌਂ ਵਜੇ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੇ ਵਿਦਰੋਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਦੀ ਬਕਾਇਆ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ 'ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਝੰਡੇ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜੋ ਕੈਂਪ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਲਗਭਗ ਅੱਧਾ ਮੀਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ।'

16

ਤੀਹ ਮਿੰਟਾਂ ਤੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੋਰ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹੀ। ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਕੰਪਨੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੈਂਪ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ; 500 ਹੋਰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ 4,000 ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਸੀ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਫਿਰ, ਸਵੇਰੇ 9.30 ਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਰਾਹਤ ਦੇਣ ਲਈ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫ਼ੌਜ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਰਸਾਲੇ, ਸਟੋਰ ਹਾਊਸ, ਪਾਊਡਰ ਮਿੱਲਾਂ, ਤੋਪਾਂ ਦੀਆਂ ਫਾਊਂਡਰੀਆਂ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਿਪਾਹੀ ਉਸ ਝੰਡੇ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਏ ਜਿਸ ਹੇਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਸੀ: 'ਇੱਕਦਮ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਤਰਸਯੋਗ ਦ੍ਰਿਸ਼', ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੇ ਸੋਚਿਆ।

17

ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੋਰ, 14,000 ਤੋਂ ਵੱਧ, ਨੂੰ ਉਸ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਦੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਵੀ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਚਲਾਈ ਗਈ, ਇੱਕ ਵੀ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਗਈ।
ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੇ ਸਾਰੀ ਦੁਪਹਿਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੀ ਛੱਤ ਤੋਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਸ਼ਾਮ, ਮਿਸ਼ਰਤ ਥਕਾਵਟ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਵਿਲੀਅਮ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੇਮੰਡ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਭਟਕਣਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਜਾਸੂਸੀ ਐਨਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਸੀ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।'
ਦੋ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਲਿਖੀ ਗਈ ਇੱਕ ਪੋਸਟਸਕ੍ਰਿਪਟ ਵਿੱਚ, ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਖ਼ਬਰ ਆਈ: ਕੀ ਵਿਲੀਅਮ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਆਈ 'ਐਡਮਿਰਲ ਨੈਲਸਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਲ ਸੈਨਾ ਕਾਰਵਾਈ' ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਸੀ? 1 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਨੀਲ ਨਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ, ਨੈਲਸਨ ਨੇ ਅਬੂਕੀਰ ਖਾੜੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਪੂਰੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਡੁਬੋ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੀਆਂ ਮਿਸਰ ਨੂੰ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬੇਸ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਮੋੜ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੇ ਮਿਸਰ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਸੀ, ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਭਵ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਅਗਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਬਸਤੀ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਖ਼ਤਰਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗਿਆ ਸੀ।18
ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਬਹੁਤ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਵੈਲੇਸਲੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ 14,000 ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਕੋਮਲ ਜਿੱਤ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣੋਗੇ,' ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਡੁੰਡਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਮੇਰੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਤੱਥ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਫੌਜ ਦਾ ਝੰਡਾ ਤਿਰੰਗੇ ਵਾਲਾ ਝੰਡਾ ਸੀ: ਭਾਰਤ ਮਹਾਂਦੀਪ 'ਤੇ ਉਸ ਵਰਣਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ। ਇਹ ਝੰਡਾ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ

ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਟਿੱਪਣੀ ਵਜੋਂ ਘਰ ਭੇਜਾਂਗਾ।'

19

ਹੁਣ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਵੈਲੇਸਲੀ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ।

4 ਨਵੰਬਰ 1798 ਨੂੰ, ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਨੀਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਹਾਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ: 'ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੌਜੂਦ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਲਗਾਵ ਤੋਂ ਕਿ ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।'

20 ਟੀਪੂ ਨੇ ਦਿਆਲੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ,
ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਪਰ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ, ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: 'ਮੈਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਕਈ ਵਾਰ ਹਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'

21

ਜਦੋਂ ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਲਿਖਿਆ, ਤਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਸਦਾ ਸੁਰ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਸੀ: 'ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕੱਟੜ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਾਣਦੇ ਹੋ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਉਚਿਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਉਸ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਛੁਪਾਵਾਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸਬੰਧ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚਕਾਰ ਦੋਸਤੀ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਗਾਉਣ, ਅਤੇ

ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅਰਾਜਕਤਾ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ... ਉਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਸਦਾ ਤੁਸੀਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਨੂੰ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।'

22 ਪਰ ਟੀਪੂ
ਨੇ ਖਿੱਚੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: 'ਅਕਸਰ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ,' ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਮੈਂ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ... ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੋਸਤਾਨਾ ਪੱਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੈਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹੋ।'

23

ਵੈਲਸਲੀ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਛੋਹਾਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੰਗ ਲੜਨ ਲਈ ਵਿੱਤ ਹੁਣ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ ਅਤੇ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮਾਰਵਾੜੀ ਬੈਂਕਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਨੂੰ 10 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ (£1 ਮਿਲੀਅਨ, ਅੱਜ £130 ਮਿਲੀਅਨ) ਦੀ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਭੇਜੀ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ 'ਤੇ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

24 ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ
ਟੀਕੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਪੈਸਾ ਆਇਆ।

25

ਉਸਨੇ ਪੁਣੇ ਦੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਵਿਲੀਅਮ ਪਾਮਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਸੂਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਤੋੜਨ ਅਤੇ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਟ੍ਰਿਪਲ ਅਲਾਇੰਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਟੀਪੂ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਝਿਜਕਦੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ ਪਾਮਰ ਨਾਲ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਰਾਠੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਚਨਬੱਧਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ 25,000 ਫੌਜਾਂ ਭੇਜਣਗੇ - ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪੈਦਲ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ।

26 ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ
ਨਵੇਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਸੰਧੀ ਵਿੱਚ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਮੁਸਲਿਮ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਟਕਰਾਅ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਬਦਨਾਮੀ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ, ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਹੁਣ ਟੀਪੂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ 'ਇੱਕ ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਨਿਰਦਈ ਦੁਸ਼ਮਣ', 'ਜੰਗਲ ਦਾ ਇੱਕ ਜਾਨਵਰ', ਇੱਕ 'ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਕੱਟੜਪੰਥੀ' ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਭਰੀ ਨਫ਼ਰਤ' ਸੀ ਜਿਸਦੀ 'ਜ਼ਬਾਨ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਿਹਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ' ਸਨ। ਇਸ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਇੱਕ 'ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਸਕ... [a]; ਖੂਨੀ ਜ਼ਾਲਮ, ਇੱਕ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ', ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਇੱਕ 'ਗੁੱਸੇ ਵਾਲਾ ਕੱਟੜਪੰਥੀ' ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।27

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੇ ਕੋਰਟ ਆਫ਼ ਡਾਇਰੈਕਟਰਜ਼ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਫਜ਼ੂਲ ਸਾਹਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ: 'ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਉਣ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਿਆ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਉਮੀਦਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵੱਲ ਸੇਧਿਤ ਹਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਲਈ ਅੱਗੇ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।'

28

ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਓਨੀ ਹੀ ਝੂਠੀ ਸੀ ਜਿੰਨੀ ਉਸਨੇ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਾਲਣਯੋਗ ਜੰਗ ਛੇੜਨ ਲਈ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਫੌਜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, 25 ਦਸੰਬਰ 1798 ਨੂੰ, ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਮਦਰਾਸ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੱਖਣੀ ਬੇਸ ਤੋਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਹ 1798 ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ ਦੁਆਰਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇਹ ਐਡਵਰਡ, ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ ਸੀ, ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸੁਸਤ ਪੁੱਤਰ, ਜਿਸਦੀ ਪਾਂਸੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪਲਾਸੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਨੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਇੱਕ ਖੜ੍ਹੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉਸਦੇ ਮੂਲ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਡੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਛੋਟਾ ਕਲਾਈਵ 'ਇੱਕ ਯੋਗ, ਜੋਸ਼ੀਲਾ, ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸੱਜਣ ਵਰਗਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀ; ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾ, ਗਿਆਨ, ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ, ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਆਇਆ?'29 ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਘੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਐਡਵਰਡ

ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਟੀਪੂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ।
ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੱਕ, ਜਨਰਲ ਹੈਰਿਸ ਦੀ ਭਾਰੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਾਲੀ ਰੇਲਗੱਡੀ, ਇਸਦੇ ਭਿਆਨਕ ਭੱਠਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਈਨਿੰਗ ਗੀਅਰਾਂ ਸਮੇਤ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵੈਲੋਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਮੈਸੂਰ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼-ਕਬਜ਼ੇ ਦਾ ਆਖਰੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ 20,000 ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਡਿਊਕ ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ 1,400 ਕੁਲੀਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਗ੍ਰਨੇਡੀਅਰ, ਅਤੇ ਕਿਲਟਡ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਹਾਈਲੈਂਡਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬਟਾਲੀਅਨ ਸਿਖਲਾਈ ਅਭਿਆਸਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹੈਰਿਸ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

30

ਟੀਪੂ ਕੋਲ ਜਾਸੂਸਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੁਸ਼ਲ ਨੈੱਟਵਰਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ: 'ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਇਹ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਕਿ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਫੌਜੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਪੈਦਲ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।'

31 ਜਦੋਂ ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ
ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ, ਟੀਪੂ ਨੇ ਬਰਾਬਰ ਊਰਜਾ ਨਾਲ, ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਆਖਰੀ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਤੋਂ ਸਮਰਥਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਜੋ ਵੀ ਮਤਭੇਦ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋਣ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। 8 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ, ਜੇਮਜ਼ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਟੀਪੂ ਨੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਸੰਧੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੱਠਜੋੜ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਰਾਦਾ 'ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੀ'।

32 ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, 10 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ, ਪੁਣੇ ਤੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ
ਪੱਤਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਟੀਪੂ ਦੇ ਰਾਜਦੂਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਫ਼ਦ ਵੀ ਮਰਾਠਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ।33
ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਜ਼ਮਾਨ ਸ਼ਾਹ, ਜੋ ਕਿ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ ਸੀ, ਨੂੰ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਟੀਪੂ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਿਆ, 'ਇਹ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣ,' 'ਉਸ ਤਰਸਯੋਗ ਰਾਜਾ [ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ] ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਲਾਹੁਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਿਸਨੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ

ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ,' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

34 ਪਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਵੈਲਸਲੀ ਹੁਣ ਤਿਆਰ ਸੀ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਗੱਠਜੋੜ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

35 ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਟੀਪੂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ
ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਏ ਕਿ ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦੂਜੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਕਰਕੇ ਕਰੇ; ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਜਿੱਤ ਦਾ ਯਕੀਨ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ, ਟੀਪੂ ਨੇ ਉਸ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜ ਸੀ, ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਲੜਦਾ ਸੀ।
ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਸਫਲਤਾ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਘੱਟ ਸਨ: ਉਸਦੀ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ '10,000 ਫ੍ਰੈਂਕ [ਫਰਾਂਸੀਸੀ]' ਦੀ ਇੱਕ ਬਚਾਅ ਫੋਰਸ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਪਹੁੰਚਣ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਦਰਜ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ 20 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਸੁਪਨੇ ਨੇ ਜਗਾਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਈਸਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫੌਜ ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ 'ਤੇ ਮਾਰਚ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

36 ਪਰ ਉਸਦਾ
ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਕਿ ਵੈਲਸਲੀ ਦਾ ਉਸਦੇ ਰਾਜ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਭੇਡ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਦਿਨ ਜੀਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਾਂਗਾ... ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਂਗ ਮਰਨਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ, ਕਾਫ਼ਰਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੁਖੀ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਨਬੋਬਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ।'

37

3 ਫਰਵਰੀ 1799 ਨੂੰ, ਜਨਰਲ ਹੈਰਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ 'ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੇਰੀ ਨਾਲ... ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀਰੰਗਾਪਟਨਮ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵੱਲ ਵਧਣ' ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਅੱਗੇ

ਵਧਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਭੇਜੇ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ, ਹਾਲਾਤ ਜੋ ਵੀ ਹੋਣ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਫੌਜ ਸ੍ਰੀਰੰਗਾਪਟਨਮ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

38

19 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ, ਕਰਨਲ ਜੇਮਜ਼ ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ, ਹੈਦਰਾਬਾਦੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਹੋਰ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਅਤੇ 10,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਨਰਲ ਹੈਰਿਸ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। 5 ਮਾਰਚ ਨੂੰ, ਲਗਭਗ 30,000 ਭੇਡਾਂ, ਅਨਾਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭੰਡਾਰ ਅਤੇ 100,000 ਬੈਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਮੈਸੂਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈਆਂ।

39 ਉੱਥੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 100,000 ਕੈਂਪ ਫਾਲੋਅਰਜ਼ ਆਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲੜਾਕਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਚਾਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਵੈਲੇਸਲੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਫੌਜ 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਫੌਜ ਹੈ'; ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਬੇਕਾਬੂ ਤਾਕਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਵੱਲ ਪੰਜ ਮੀਲ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਹੌਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਵਧਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਟਿੱਡੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬੱਦਲ ਵਾਂਗ 'ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਯੋਗ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ' ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

40

1792 ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਟੀਪੂ ਦੇ ਸਰੋਤ ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀਮਤ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮੌਕਾ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਟਾਪੂ ਕਿਲ੍ਹੇ-ਰਾਜਧਾਨੀ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਉਡਾਨਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਇੱਕ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕੂਰਗ ਤੋਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਬੰਗਲੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈਰਿਸ ਦੀ ਮੁੱਖ ਫੌਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਜਿੱਥੇ ਟੀਪੂ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਾਪਟਨਮ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।
ਸਿਰਫ਼ 37,000 ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ ਕਿ, ਪਿਛਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਐਂਗਲੋ- ਮੈਸੂਰ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਹਰਾਇਆ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੰਪਨੀ ਕਮਾਂਡਰ, ਸਰ ਡੇਵਿਡ ਬੇਅਰਡ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਜੇਮਜ਼ ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਦੋਵੇਂ ਟੀਪੂ ਦੇ ਕੈਦੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 1780 ਵਿੱਚ ਪੋਲਿਲੁਰ ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 44 ਲੰਬੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਥਿਆਰਾਂ 'ਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਈ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਆਫ਼ਤ'।41

14 ਮਾਰਚ ਤੱਕ, ਹੈਰਿਸ ਦੀ ਫੌਜ ਬੰਗਲੌਰ ਤੋਂ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮੁੱਖ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ, 5 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ, ਫੌਜ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ। 6 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ, ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਕੁਝ ਬਾਹਰੀ ਰੱਖਿਆ 'ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਸਫਲ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ; ਤੇਰਾਂ ਕੰਪਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੀਮ ਨੂੰ ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। 7 ਤਰੀਕ ਨੂੰ, ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

42

ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਤੁਰਾਈ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ, ਟੀਪੂ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਹਰ ਸੰਕੇਤ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਉਸਨੇ 'ਸਾਨੂੰ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬੰਦੂਕ ਦਿੱਤੀ... [ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਝੜਪਾਂ] ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ... ਜਲਦੀ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋ ਗਏ; ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਭਾਰ ਦੇ ਗੋਲੇ ਅਤੇ ਰਾਕੇਟ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰ੍ਹਦੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਚੌਦਾਂ ਪੌਂਡਰ ਅਤੇ ਅੰਗੂਰ ਖਾਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਤਬਾਹੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਰਹੇ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਬੈਟਰੀਆਂ ਦੀ ਅੱਗ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ... ਟਾਈਗਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ [ਟਾਈਗਰ-ਧਾਰੀਦਾਰ ਵਰਦੀਆਂ ਪਹਿਨੇ ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਕੁਲੀਨ ਫੌਜਾਂ] ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਗੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਡੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ।' ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਲਗਭਗ 120 ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੀਹ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

43

ਛੋਟੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਕੋਰ, ਲਗਭਗ 450-ਮਜ਼ਬੂਤ, ਸਾਰੇ ਰਿਪਬਲਿਕਨ ਕਾਕੇਡ ਅਤੇ ਲੌਰੇਲ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਨੇ ਵੀ 'ਮਹਾਨ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ', 22 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਟਾਪੂ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਵੱਲ ਭੱਜਦੇ ਹੋਏ: 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਸਾਡੀਆਂ ਸੰਗੀਆਂ 'ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਡਿੱਗ ਪਏ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਇਸਦੇ ਨੇੜੇ ਮਾਰੇ ਗਏ।'

44

ਟੀਪੂ ਨੇ ਇੱਕ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਬਚਾਅ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ: 'ਦੁਸ਼ਮਣ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਢਹਿ- ਢੇਰੀ ਹੋਏ ਪੈਰਾਪੇਟਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ,' ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨਾਲ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ... ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੁਣ ਮਨ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਗਣਨਾ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ

ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀ, ਵਿਆਪਕ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲੇਗੀ।'

45

ਪਰ ਵੈਲਸਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਬੇਮਿਸਾਲ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਚਾਲੀ 18-ਪਾਊਂਡਰ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਸੱਤ 8-ਇੰਚ ਅਤੇ 5.5-ਇੰਚ ਹਾਵਿਟਜ਼ਰ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਟੀਪੂ ਦੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਲਈ ਅੱਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਤਵੰਜਾ 6-ਪਾਊਂਡਰ ਸਨ।

46 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਟਾਪੂ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਿਰੇ 'ਤੇ
ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤੋਪਾਂ ਅਯੋਗ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। 3 ਮਈ ਤੱਕ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੇ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੋਨੇ ਦੇ 350 ਗਜ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਾੜ ਪੈ ਗਿਆ। ਹੈਰਿਸ ਨੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ।

47

ਉਸ ਸਵੇਰੇ, ਪਾੜ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਹਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਟੀਪੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾੜੇ ਸ਼ਗਨਾਂ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ। ਟੀਪੂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਤਿੰਨ ਹਾਥੀ, ਦੋ ਮੱਝਾਂ, ਇੱਕ ਬਲਦ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੱਕਰੀ' ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੇਲ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਇੱਕ ਲੋਹੇ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ' ਲਈ ਕਿਹਾ। ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

48

ਦੁਪਹਿਰ 1 ਵਜੇ, ਦਿਨ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ, ਟੀਪੂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਿਪਾਹੀ ਦੁਪਹਿਰ ਲਈ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਖਾਈਆਂ ਵਿੱਚ, ਡੇਵਿਡ ਬੇਅਰਡ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ 'ਇੱਕ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਡਰਾਮ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਿਸਕੁਟ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢੀ, "ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋ?" "ਹਾਂ," ਜਵਾਬ ਸੀ। "ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਮੁੰਡਿਓ ਅੱਗੇ ਵਧੋ!"49 ਫਿਰ ਉਹ ਖਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਿਆ ਅਤੇ 4,000 ਦੀ ਇੱਕ ਤੂਫਾਨੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਖੋਖਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਦਰਾਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਦੋ ਥੰਮ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ, ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਝੁਕਦੇ ਹੋਏ, ਭਿਆਨਕ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ।

ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਕਿ ਹਮਲਾ ਆਖਰਕਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਟੀਪੂ ਆਪਣਾ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਉਸ ਦਰਾਰ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਕੁਲੀਨ ਸ਼ੇਰ ਬਟਾਲੀਅਨ ਦਾ ਇੱਕ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਵੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਜੰਗੀ ਮੈਦਾਨਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੜਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ

ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਾਰੀ ਹੜ੍ਹ ਦਾ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਦੋ ਸੰਗੀਨ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਮੋਢੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ। ਉਸਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਕੀ ਤੂੰ ਪਾਗਲ ਹੈਂ? ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾ।'
ਇੱਥੇ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕੰਧ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਟੀਪੂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਥਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਵੀ 'ਉਸਦਾ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰਿਆ ਆਖਰੀ ਸਟੈਂਡ' ਮੰਨਿਆ ਸੀ।

50 ਲਾਲ ਕੋਟ ਦੇ ਇੱਕ ਦਲ ਨੇ
ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਗ੍ਰਨੇਡੀਅਰ ਨੇ ਜ਼ਖਮੀ ਆਦਮੀ ਦੀ ਕਮਰ 'ਤੇ ਚਮਕਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਬੱਕਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਇਸਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਘਾਤਕ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਨੇ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ, ਬਹੁਤ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚਾਰ ਯੁੱਧਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬੱਤੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ, ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਸ਼ੇਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ, ਮਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਮਰ ਰਹੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿੱਚ।

51

ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸ਼ਾਮ, ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬੇਅਰਡ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਦਰਬਾਰੀ, ਰਾਜਾ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਟੀਪੂ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਕੋਲ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। 'ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ,' ਇੱਕ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਗ੍ਹਾ ਇੰਨੀ ਹਨੇਰੀ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਢੇਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਾਰਨਾ ਪਿਆ, ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ, ਇੱਕ ਦੀਵੇ ਦੀ ਚਮਕਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬੇਅਰਡ ਨੂੰ ਟੀਪੂ ਮਿਲ ਗਿਆ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ, ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਗੇਟ ਤੋਂ ਸਿਰਫ 300 ਗਜ਼ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਬੇਅਰਡ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੈਦ ਬਿਤਾਈ ਸੀ।52
ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਮੁਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪਈ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਗਹਿਣੇ ਲਾਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਇੰਨਾ ਗਰਮ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ, ਦੀਵੇ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਬੇਅਰਡ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਸੁਲਤਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਉਸਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮ੍ਰਿਤਕ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ: 'ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗੜਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ,' ਬੇਅਰਡ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।53 ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ, 'ਉਸਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਚਿੱਟੇ ਲਿਨਨ ਦੀਆਂ ਜੈਕਟਾਂ ਸਨ। ਹੇਠਾਂ, ਉਸਨੇ 'ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਢਿੱਲੇ ਦਰਾਜ਼ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਸਦੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਸੂਤੀ ਦਾ ਲਾਲ

ਰੰਗ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਲਾਲ ਅਤੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਪੇਟੀ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਥੈਲਾ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਪੱਗ ਪਤਝੜ ਦੀ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਈ ਸੀ; ਉਸਦੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਇੱਕ ਤਾਵੀਜ਼ ਸੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਗਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।'

c ਲਾਸ਼
ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਹਿਲ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਟੀਪੂ ਦੇ ਫੜੇ ਗਏ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇਸਦੀ ਪਛਾਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

54

ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਮੈਸੂਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਮੌਤਾਂ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ: ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਲਗਭਗ 350 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਟੀਪੂ ਦੇ ਲਗਭਗ 10,000 ਸੈਨਿਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ: 'ਇਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ,' ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨਿਰੀਖਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਭਿਆਨਕ ਵਸਤੂਆਂ, ਭਿਆਨਕ ਤਮਾਸ਼ੇ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ, ਢੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਾਰੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਹਰ ਰਵੱਈਏ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਹਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ; ਵਰਾਂਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਗਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪਏ ਹੋਏ।'

55 ਪਰ
ਭਿਆਨਕਤਾ ਅਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ।
ਉਸ ਰਾਤ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਸ਼ਹਿਰ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 100,000 ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਬੇਰੋਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਘਰ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੌਜ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਮਤੀ ਗਹਿਣੇ, ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਸਲਾਖਾਂ ਆਦਿ ਵੇਚਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ 5 ਤਰੀਕ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ, ਫਾਂਸੀ, ਕੋੜੇ ਆਦਿ ਆਦਿ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਦਿਨ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਵਿਵਸਥਾ ਬਹਾਲ ਕੀਤੀ...'56
ਉਸ ਦੁਪਹਿਰ 4.30 ਵਜੇ, ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਜਲੂਸ ਰੋਂਦੇ ਬਚੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਤੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਨਿਕਲਿਆ। ਲੋਕ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, 'ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਲਾਸ਼ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਅਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ'।57 ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਜਲੂਸ ਲਾਲ ਬਾਗ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਦੇ ਚਿੱਟੇ, ਪਿਆਜ਼-ਗੁੰਬਦ ਵਾਲੇ ਮਕਬਰੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ।
ਇੱਥੇ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕੋਲ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ, 'ਉਸਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤੁਰੰਤ ਸ਼ਹੀਦ, ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਵਜੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ... ਉਸਦੇ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੂਰੇ ਫੌਜੀ ਸਨਮਾਨਾਂ ਨਾਲ'।58 ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਟੀਪੂ ਇੱਕ ਜ਼ਾਲਮ ਜ਼ਾਲਮ ਸੀ, ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਦੇ ਲੋਕ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਦੋਵੇਂ, ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ

ਉਸਦਾ ਰਾਜ ਕਿੰਨਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸੀ - 'ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਮਿਹਨਤੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਆਬਾਦੀ, ਨਵੇਂ ਸਥਾਪਿਤ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ' - ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸਟਾਫ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ: 'ਉਸਦੇ ਗੁਪਤ ਹਿੰਦੂ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜੋ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਸਨ, ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਉਦਾਰ ਅਤੇ ਰਹਿਮਦਿਲ ਮਾਲਕ ਮੰਨਿਆ।'

59

ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਇਨਾਮ ਕਮੇਟੀ, ਜਿਸਦਾ ਕੰਮ ਲੁੱਟ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਵੰਡਣਾ ਸੀ, ਨੇ ਟੀਪੂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਪਾਇਆ ਉਸ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ: 'ਮਹਿਲ ਦੀ ਦੌਲਤ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਚਮਕਦਾਰ ਸੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਮ੍ਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੇ ਆਦੀ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ, ਜਾਤੀ, ਗਹਿਣੇ, ਸੋਨਾ, ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਠਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਵੱਧ।'

60

ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਲਗਭਗ £2 ਮਿਲੀਅਨ

d ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਲੇਟ, ਗਹਿਣੇ, ਪਾਲਕੀ, ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਕਵਚ,
ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਸ਼ਾਲ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ: 'ਹਰ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਪੈਸਾ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਸੀ।'

61 ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਸਤੂ ਟੀਪੂ ਦਾ ਸੋਨੇ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਸੀ,
ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੇ ਟਾਈਗਰ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਫਾਈਨਲ 'ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ... [ਇਹ ਇੱਕ] ਹਾਉਦਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਟਾਈਗਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਕਾਲੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬਣੇ ਠੋਸ ਹਿੱਸੇ, ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਸੋਨੇ ਦੀ ਇੱਕ ਚਾਦਰ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਲਗਭਗ ਗਿੰਨੀ ਵਾਂਗ ਮੋਟੇ, ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਟਾਈਗਰ ਦੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਇੰਡੈਂਟ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਲਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ।'

62

ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ, ਇਨਾਮ ਏਜੰਟਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਅਜੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਇਸ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ 'ਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਇੰਗਲੈਂਡ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਫੌਜ ਦੇ ਇਨਾਮ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਉਸ ਮਾਣਮੱਤੇ ਸਮਾਰਕ ਨੂੰ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਟਰਾਫੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।'

63

ਸ੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਦੀ ਖੂਨੀ ਲੁੱਟ ਦੀ ਇੰਨੀ ਬਦਨਾਮੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵਿਲਕੀ ਕੋਲਿਨਜ਼ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਜਾਸੂਸ ਨਾਵਲ, ਦ ਮੂਨਸਟੋਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਨ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦਾ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ, ਜੌਨ ਹਰਨਕੈਸਲ, 'ਪੀਲਾ

ਹੀਰਾ... ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੂਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਰਤਨ [ਇੱਕ ਵਾਰ] ਚਾਰ-ਹੱਥਾਂ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤੀ ਦੇਵਤਾ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ' ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰਨਕੈਸਲ, 'ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਸ਼ਾਲ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਨਾਲ ਟਪਕਦਾ ਇੱਕ ਛੁਰਾ', ਮੂਨਸਟੋਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਖਰੀ ਉਸਨੂੰ ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੀਰੇ ਦਾ ਸਰਾਪ ਹਰਨਕੈਸਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਤੱਕ ਜਾਵੇਗਾ: 'ਮੂਨਸਟੋਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਵੀ ਲਵੇਗਾ!' ਨਾਵਲ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਹੀਰਾ ਲਗਭਗ ਹਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਮੌਤ ਅਤੇ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹੀਰੇ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਪੱਥਰ ਦੇ ਰਹੱਸਮਈ ਹਿੰਦੂ ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਾਪਸ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇ - ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਜੋ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਾਪਟਨਮ ਦੀ ਅਸਲ ਲੁੱਟ ਨਾਲ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

64

ਟੀਪੂ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨਿਆਂ ਦੀ ਕਰੀਮ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਨੂੰਹ, ਹੈਨਰੀਟਾ, ਪੋਵਿਸ ਦੀ ਕਾਊਂਟੇਸ, ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ, ਐਡਵਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਜੋ ਕਿ ਮਦਰਾਸ ਦਾ ਨਵਾਂ ਗਵਰਨਰ ਸੀ, ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਬੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਨਵੀਂ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਟੀਪੂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਧਰਤੀ ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਛਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਇਆ ਜੋ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਦੀ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੇ ਹੋਏ ਲੁੱਟ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਨਕਦੀ ਲਈ ਬਦਲਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ। ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਖਰਚੇ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਭਾਰਤੀ-ਇਸਲਾਮੀ ਕਲਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਪੋਵਿਸ ਦੇ ਕਲਾਈਵ ਸੀਟ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਇਸਨੂੰ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਲੁੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਹੈ।
ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਏ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿੱਚ, ਟੀਪੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਲੋਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਲਾਵਤਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜ਼ਮੀਨ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਹਿੰਦੂ ਵਾਡਯਾਰ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਿਸਦਾ ਤਖਤ ਹੈਦਰ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਨੇ ਹੜੱਪ ਲਿਆ ਸੀ। ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ 'ਦੁਖੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ... ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ੈੱਡ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ' ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ।65 ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਅਤੇ, ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਸਮਾਰੋਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਘਟੀ ਹੋਈ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ, ਜਿਸਦੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੁਆਰਾ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਵਾਡਯਾਰਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਆਪਣੀ

ਰਾਜਧਾਨੀ ਮੈਸੂਰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਇੱਕ ਖੰਡਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
ਅੱਜ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਟੀਪੂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬੱਕਰੀਆਂ ਉਸਦੇ ਕਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਨੋਰੰਜਨ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫਰਾਂਸੀਸੀ-ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਟੀਪੂ ਦੀ ਸਾਬਕਾ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਇਮਾਰਤ, ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹਿੰਦੂ ਸ਼੍ਰੀ ਰੰਗਨਾਥ ਮੰਦਰ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਟੀਪੂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਟੀਪੂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਬਲਕਿ ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਵਿਜੇਨਗਰ-ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵੀ ਆਈਕੋਨੋਕਲਾਸਟ ਦੇ ਛੈਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਕੱਟੜ 'ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਕੱਟੜ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਅੱਜ ਟੀਪੂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਚਰਾਗਾਹਾਂ 'ਤੇ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਟਾਈਗਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਗਵਾਹ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬਚੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਇਕਲੌਤਾ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਸੀ।

'ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸੱਜਣੋ,' ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਟੀਪੂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋਏ, 'ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ।'

66

ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਵੈਲਸਲੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਅਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬਜ਼ਾ

ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ-ਕਮਾਨ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਟਕਰਾਅ ਅਟੱਲ ਸੀ।
ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਪੱਛਮੀ, ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ - ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਇੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਮੋਰਚਾ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਉੱਭਰ ਸਕਦੇ ਸਨ; ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੈਲਸਲੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲੀ।
ਮਹਾਨ ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਕਾਰਜ 13 ਮਾਰਚ 1800 ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਸਦੀ ਤੱਕ ਮਰਾਠਾ ਕੂਟਨੀਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

67 ਨਾਨਾ, 'ਮਰਾਠਾ
ਮੈਕਿਆਵੇਲੀ', ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਰੇ ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਂਦ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ 1780 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਤੀਹਰਾ ਗੱਠਜੋੜ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਸੰਘ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਲਈ ਦੁਖਦਾਈ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਖਰੀ ਸੀ ਜੋ 1761 ਵਿੱਚ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ, 1795-1800 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਵਾ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਹੋਲਕਰ ਦੇ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਮਹਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ,' ਪੁਣੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ, ਜਨਰਲ ਪਾਮਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮਰਾਠਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਚਲੀ ਗਈ।'

68 ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ: ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮਹਾਨ ਸੰਘ ਦੇ ਟੁੱਟਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਨਾਨਾ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਤਿੰਨ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਪਰ ਝਗੜਾਲੂ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਕਿਸ਼ੋਰ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਨ, ਨੂੰ ਸੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ - ਨਵਾਂ ਪੇਸ਼ਵਾ, ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਦੂਜਾ; ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਨਵਾਂ ਮੁਖੀ, ਦੌਲਤ ਰਾਓ; ਅਤੇ ਹੋਲਕਰ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਨਵਾਂ ਮੁਖੀ, ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ - ਹੁਣ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਦੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵੈਲੇਸਲੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਹਥਿਆਰਬੰਦ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਘੁੰਮਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਟਕਰਾਅ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡੂੰਘੇ ਫਸਿਆ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇੱਕਜੁੱਟ ਰਹਿੰਦੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਹਰ ਬੀਤਦੇ ਦਿਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਏਕਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਮੂਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

69

ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਹੋਲਕਰ ਰਾਜਵੰਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪੁਰਾਣੇ, ਵਿਰਾਸਤੀ ਝਗੜੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਹੀ ਸੀ; ਹੁਣ ਇਹ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਲੰਘਦੀ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੱਤਣ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਵਿੱਚ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ 1794 ਵਿੱਚ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ, ਦੌਲਤ ਰਾਓ, ਸਿਰਫ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫੌਜ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬੇਨੋਇਟ ਡੀ ਬੋਇਨੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਗਾਮੀ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਿਖਾਈ। ਜਨਰਲ ਪਾਮਰ, ਜੋ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਨਿਰੀਖਕ ਸਨ, ਨੇ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਸੀ; ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ 'ਅਪਵਿੱਤਰ ਨੌਜਵਾਨ... ਕਮਜ਼ੋਰ [ਅਤੇ] ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਂਝਾ' ਦੱਸਿਆ।
ਉਸਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬੇਲੋੜਾ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਇੱਕ ਕਰੋੜ [10 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ, ਅੱਜ £130 ਮਿਲੀਅਨ] ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਬਕਾਏ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮੁਸਨੁਦ [ਸਿੰਘਾਸਣ] 'ਤੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਤੋਂ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਵਾਲੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜ ਕਰੋੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤਗੀ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਦੇ... ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਜਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਜਾਂ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕੋਈ ਦਿਆਲਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨੌਕਰ ਇਹਨਾਂ ਕਮੀਆਂ ਦਾ ਹਰ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰ ਉਲਝਣ, ਧੋਖਾਧੜੀ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ।

70

ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਕਿ ਨਵਾਂ ਪੇਸ਼ਵਾ, ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਦੂਜਾ, ਓਨਾ ਹੀ ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸੀ: ਪਾਮਰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕਿਰਦਾਰ, 'ਸਿੰਧੀਆ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਓਨੀ ਹੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੰਧੀਆ ਕਾਫ਼ੀ ਤਿਆਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ [ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ] ਦੋ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਭੂਮਿਕਾ ਮਿਲੀ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ।'

71

ਬਾਜੀ ਰਾਓ, ਇੱਕੀ ਸਾਲ ਦਾ ਮਾਮੂਲੀ, ਡਰਪੋਕ, ਬੇਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਦਿੱਖ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ, ਜਿਸਦੀ ਠੋਡੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਉੱਪਰਲਾ ਬੁੱਲ੍ਹ ਨੀਵਾਂ ਸੀ, ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧੜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਚੁਣੌਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਮਾਨ

ਦਿਖਾਇਆ ਜੋ ਉਸਦਾ ਸੱਤਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀਆ ਦੋਵੇਂ ਤੀਜੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦਲਾਲ, ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ ਹੋਲਕਰ, ਇੱਕ ਅੱਖ ਵਾਲਾ 'ਇੰਦੌਰ ਦਾ ਕਮੀਨਾ', ਨਾਲ ਅਸੰਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਵਾਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ 'ਤੇ ਸਨ।
ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਰਾਠਾ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚੋਲੇ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਪ੍ਰੈਲ 1802 ਵਿੱਚ, ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਲੋੜੇ, ਹੋਲਕਰਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਖੂਨੀ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵਿਟੋਜੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਫੜ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ 200 ਕੋੜੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਵਿਟੋਜੀ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਚੀਕਦੇ ਹੋਏ ਘਸੀਟਿਆ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਮਹਿਲ ਦੀ ਛੱਤ ਤੋਂ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ।

72 ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਨੇ ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

73

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਨਾਮ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ ਟੂਕੋਜੀ ਹੋਲਕਰ ਦਾ ਇੱਕ ਰਖੇਲ ਤੋਂ ਨਜਾਇਜ਼ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਜਾਇਜ਼ ਸੌਤੇਲੇ ਭਰਾ ਦੇ ਰਾਜਗੱਦੀ 'ਤੇ ਆਉਣ 'ਤੇ, ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ ਭਗੌੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੰਦੌਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮਾੜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਟੋਜੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜੇਜੂਰੀ ਵਿਖੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਸਾਧਨ-ਸੰਪੰਨ ਨੇਤਾ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਸਾਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ, 200 ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਭੀਲ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਵਜੋਂ ਤਾਜ ਪਹਿਨਾਇਆ।
ਉੱਥੇ, 31 ਮਈ ਨੂੰ, ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ ਹੋਲਕਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਧੀਆ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ, ਲਗਭਗ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਹਿਲ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਸਾੜਨ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ 1801 ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਕਣ ਲਈ ਬਿਤਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉਜੈਨ ਅਤੇ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਜਵਾਬੀ ਮਾਰਚ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਹਰ ਨਿਰਣਾਇਕ ਲੜਾਈ ਨਾਲ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੁੰਨਾ ਲਾਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਦੱਖਣ ਦੇ

ਦੂਜੇ ਕਮਾਂਡਰ, ਜੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਨਫ਼ਰਤ ਇੱਕ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਹੈ: ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਏਕਤਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਵਾਦ ਸਾਡੀ ਬਰਬਾਦੀ ਲਿਆਏਗਾ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਮਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਲਾਹ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ, ਵਿਵਾਦ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਿੰਸਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੜਦੀਆਂ ਗਈਆਂ।'

74

ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ ਨੇ ਗੋਦਾਵਰੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ, ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਪੁਣੇ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਪੇਸ਼ਵਾ, ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਲਈ ਬੇਤਾਬ, ਟੀਪੂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਾਕਤ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਗੱਠਜੋੜ ਲਈ ਕਿਹਾ।
ਇਹ ਵੈਲਸਲੀ ਲਈ ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਜੰਗੀ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਅਧਰੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਨੂੰ ਉਹੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਉਸਨੇ ਹੁਣੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ: ਇੱਕ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਗਠਜੋੜ ਅਤੇ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਗੈਰੀਸਨ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ, ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਾਲਾਨਾ ਨਕਦ ਅਦਾਇਗੀ। ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈਆਂ; ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਫੌਜ ਉਸਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਹੋਲਕਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੁਣੇ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ।
ਐਤਵਾਰ 25 ਅਕਤੂਬਰ 1802 ਨੂੰ, ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ 'ਤੇ, ਦੋਵੇਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਚੌੜੀ ਜੰਗਲੀ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨ। ਲੜਾਈ ਸਵੇਰੇ ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਹ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ, ਇੱਕ ਵਜੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਘੋੜਸਵਾਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, 'ਜਿਵੇਂ ਹਿਰਨਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ 'ਤੇ ਸ਼ੇਰ'। ਉਹ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।75 ਲੜਾਈ ਹਾਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ 5,000 ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਡਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ।
ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਲਈ, ਨੌਜਵਾਨ ਪੇਸ਼ਵਾ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪਹਾੜੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪਹਾੜੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਸਵੰਤ ਰਾਓ ਦੇ ਗਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਹ ਪੁਣੇ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਿੰਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕਿਆ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਦੁਰਗਮ ਪਹਾੜੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਨ ਮਰਾਠਾ, ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੂੰ ਤਾਜ ਪਹਿਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਉਸਨੇ

[redacted]
[redacted]
[redacted]

ਦੇਣਗੇ। ਉਸਨੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਖੁਦ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਇਕੱਠੇ ਮਰਾਠਾ ਫੌਜਾਂ ਹੁਣ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਇੱਕ 'ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸੰਘ' ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।
ਵੈਲਸਲੀ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਦੀ ਇਸ ਬੇਰਹਿਮੀ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਜਵਾਬ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਮਰਾਠਾ ਵਿਰੋਧ ਹੁਣ 'ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੰਭਵ' ਸੀ ਅਤੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ 'ਅਗਿਆਨਤਾ, ਮੂਰਖਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ' ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਆਪਣੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੜੇ ਰਹੇ, ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਖੁਫੀਆ ਸੂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਅਜਿਹਾ ਸੰਘ ਬਹੁਤ ਸੰਭਵ ਸੀ', ਕਿ ਹੋਲਕਰ ਹੁਣ ਵੀ ਪੁਣੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਰਾਠਾ ਸਰਦਾਰ, ਬੇਰਾਰ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਰਘੂਜੀ ਭੋਸਲੇ, ਉੱਥੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਸਹੀ ਸੀ। ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਕੰਪਨੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਖਰੀ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸੀ। ਹੁਣ ਪੰਝੱਤਰ ਸਾਲਾਂ ਦਾ, ਬੁੱਢਾ, ਅੰਨ੍ਹਾ ਰਾਜਾ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਖੰਡਰ ਹੋਏ ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਤੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭਰਮਪੂਰਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਨੇਤਰਹੀਣ ਸ਼ਾਸਕ ਸੀ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ - ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ, ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਕਲਾਈਵ, ਕਾਰਨਾਕ, ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ - ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਆਪਣੀਆਂ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਵਾਰਸ, ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ

[77]

[78]

ਭੁੱਖਮਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਨ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਲਈ ਪੁਣੇ ਦੇ ਮਾਲਕ [ਮਰਾਠਾ] ਜੋ ਵੀ ਖਰਚਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ'।
ਇੱਕ ਖਾਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਅੰਨ੍ਹੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕਣਾ ਪਿਆ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਰਾਠਾ ਮੁਖੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿੱਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸੇਵਾਦਾਰ, ਦਰਬਾਰੀ ਸਜਾਵਟ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਭੱਜ ਪਏ, ਕੁਝ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਅਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਮੁੱਕੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਟੀਸ਼ਨਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਹਰੀ ਉਪਨਗਰਾਂ 'ਤੇ ਛਾਪਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ।

79

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਮਰਾਠਾ ਘਰੇਲੂ ਯੁੱਧ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਅਸਥਿਰਤਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਰਾਓ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ: 'ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ,' ਉਸਦੇ ਜੀਵਨੀ ਲੇਖਕ, ਮੁੰਨਾ ਲਾਲ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ, 'ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ "ਇਹ ਬਦਨਾਮ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬਦਸੂਰਤ ਅਤੇ ਅਣਉਚਿਤ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਉਸ ਟਾਹਣੀ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਘੁਟਾਲੇ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋਵੇਗਾ।"'

80

ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਰਵੇਸ਼ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਰਖੇਲ ਨੇ 'ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲਾਲ ਗਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਛੱਡਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ, ਤਾਂ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ'। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।81
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇੱਕ ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ ਆਨੰਦ ਉਸਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਕੰਮ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸੱਤਰਵਿਆਂ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤਾ ਖਾਲੀ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਦੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨਪਸੰਦ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਅਤੇ ਨਦੀਰਤ-ਏ-ਸ਼ਾਹੀ, ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਆਫ਼ਤਾਬ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਦਿੱਲੀ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਪੂਰਾ-ਲੰਬਾਈ ਵਾਲਾ ਨਾਵਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ 4,000 ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਜਿਸਨੂੰ ਅਜਾਇਬ ਉਲ-ਕਸਾਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਸਤਾਨ (ਕਹਾਣੀ) ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ 'ਤੇ ਇੱਕ ਧਿਆਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ

ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਕਾਂਸਟੈਂਟੀਨੋਪਲ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਦੂਈ ਟਾਪੂਆਂ ਅਤੇ ਪਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਖੇਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਸੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਬੇਵੱਸੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਦਾਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਰਬਾਰੀ ਸੈਟਿੰਗਾਂ ਛੋਟੇ ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਅਣਗਹਿਲੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਰੀਬ ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹਨ।
ਦੌਲਤ ਰਾਓ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਲਾਰਡ ਵੈਲਸਲੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ, ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਕੋਲ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਕਾਨੂੰਨੀਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। 'ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਸਲ ਸ਼ਕਤੀ, ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਹਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸਦੀ ਨਾਮਾਤਰ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਥਾਪਿਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਸਿੱਕਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ...'82

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੂਨ 1803 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੰਧੀਆ ਬਾਸੀਨ ਦੀ ਸੰਧੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਯੁੱਧ ਹੁਣ ਅਟੱਲ ਸੀ, ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸਮਰਾਟ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। 'ਐਮ. ਪੈਰੋਨ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼' ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ, ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਮਾਲ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਕਰੇਗਾ'।

83 'ਮੈਂ ਆਗਰਾ
ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ,' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਆਰਥਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮੁਗਲ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ... ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਹਾਰਕ ਪਲ 'ਤੇ।'

84 ਇਹ ਉਹ ਪਲ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਕੰਪਨੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ
ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਰਬੋਤਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵਜੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਆਈ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ, ਸੱਯਦ ਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਚੈਨਲ ਵਜੋਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਰਤਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਪੱਤਰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ 1772 ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ

ਗਈ: 'ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਲਗਾਵ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਮ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਚਾਪਲੂਸੀ, ਵਿਅੰਗ ਅਤੇ ਅੱਧ-ਸੱਚ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। 'ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਸੱਟਾਂ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਨਾਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਮਾਣਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ, ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਹਤ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੇਠ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਵਾਂਗਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਲਗਾਵ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

85

ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼, ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ 'ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਹਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਆਰਾਮ ਲਈ ਹਰ ਪੱਧਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਖਾਉਣ', ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਕਿ 'ਤੁਹਾਡੀ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ'। ਇਹ ਉਦਾਰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਗਲੇ ਪੈਰੇ ਨੇ ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਅਸਲ ਇਰਾਦਿਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਮਰਾਟ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਪਟਨਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮੋਂਗੀਰ ਦੇ ਸਾਦੇ ਸੂਬਾਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

86 ਪਰ ਵੀਰ
ਲਾਰਡ ਲੇਕ, ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੋਸਤਾਨਾ ਰੱਖਿਅਕ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸੁਰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ: 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਅਤੇ ਲਗਾਵ ਦੇ ਹਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਲੋਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸਨਮਾਨ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ।'
ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਸੂਖਮ ਅੰਤਰ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਦੋ ਕੰਪਨੀ ਫੌਜਾਂ, ਇੱਕ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ, ਹੁਣ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਟਕਰਾਅ ਲਈ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਲੇਕ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਚੌਕੀ, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸ਼ਹਿਰ ਕੰਨੌਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੰਡਰ' 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਡ੍ਰਿਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਨੇੜੇ, 'ਉੱਚੀ ਘਾਹ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਦਾ ਹੋਇਆ, ਬਘਿਆੜ, ਗਿੱਦੜ ਅਤੇ ਬਾਘ ਵਰਗੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ' ਸੀ।

87

ਸਿਰਫ਼ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਲੇਕ ਨੇ ਫਰੈਡਰਿਕ ਮਹਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਤੇਜ਼, ਹਲਕੇ, ਘੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਖਾਨਿਆਂ, ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਗੈਲੋਪਰ ਬੰਦੂਕਾਂ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਸਿੱਖੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਫੌਜੀ ਨਵੀਨਤਾ ਲਿਆਇਆ: 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਤੋਪਾਂ, ਛੇ-ਪਾਊਂਡਰ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਹਰੇਕ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ,' ਮੇਜਰ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਰਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਵੱਡੀ ਟੁਕੜੀ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਯੁਕਤ ਹਰਕਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ', ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਜੋ ਜਲਦੀ ਹੀ 'ਮਰਾਠਾ ਘੋੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਹਿਸ਼ਤ' ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

88 ਲੇਕ ਨੇ
ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵੀ ਮੋਹਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਏਗੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਰਾਠਾ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾਉਣ।

ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ, ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਨਵੇਂ ਤਰੱਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ, ਵੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾ ਸੀ: ਟੀਪੂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ

ਰਾਜਧਾਨੀ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਵਿੱਚ ਫੌਜਾਂ, ਚੌਲਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਫੌਜਾਂ, ਤੋਪਖਾਨੇ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਉਸਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਆਵਾਜਾਈ ਮਸ਼ੀਨ - 32,000 ਬਲਦ ਅਤੇ 250,000 ਮਜ਼ਬੂਤ ਚਿੱਟੇ ਮੈਸੂਰ ਪਸ਼ੂ - ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

89 ਝੀਲ ਵਾਂਗ,
ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਾਇਆ, ਤੇਜ਼ ਵਗਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਰੈਕਲ ਨਾਲ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ 'ਆਪਣੀ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਚਾਲਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਗਤੀ ਦੀ ਉਹ ਇਕਸਾਰਤਾ ਸਿਖਾਈ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਵੀਹ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਏਗੀ'।

90

ਮਾਰਚ 1803 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਪੇਸ਼ਵਾ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪੁਣੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਗਿਆ, ਜੋ ਹੁਣ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੱਕੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੇਠ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾਏ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਲਕਰ ਨੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵੱਲ, ਦੱਖਣ ਦੇ ਪਾਰ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਹਿਲ ਜੀਵਨ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਹੁਣ ਇੱਕ ਮਰਾਠਾ ਨੇਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘੱਟ, ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਠਪੁਤਲੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰੁਟੀਨ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਪਲੇਟਾਂ ਲਈ ਭਰਪੂਰ ਸਜਾਵਟ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਡਿਨਰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਕਵਾਨਾਂ ਦੀ ਚੋਣ 'ਤੇ ਗਰਮ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ...'91
ਜਿਸ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਰਥਰ ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਇਹ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਸਮਝਿਆ, ਸਾਬਕਾ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਜੌਨ ਉਲਰਿਚ ਕੋਲਿਨਜ਼ 'ਤੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ'। ਇਹ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਗਲਤੀ ਸੀ; ਮਰਾਠਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ। ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਇੱਕ ਅਫਸਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕੋਲਿਨਜ਼ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਯਾਦ ਆਈ, ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ 'ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਬਾਕੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਨਰਲ ਨੂੰ, "ਛੋਟੇ ਕਿੰਗ ਕੋਲਿਨਜ਼" ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਿੰਨੇ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਹੋਣਗੇ।'

92

ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਜਰਨੈਲ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਡ੍ਰਿਲਿੰਗ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਖੁਦ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਜੰਗ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕੂਟਨੀਤਕ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਇਸਦੀ ਗਿਣਤੀ 115,000 ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਅੱਧੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜੋ 155,000 ਆਦਮੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ; ਅਗਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੁਬਾਰਾ 195,000 ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਯੂਰਪੀਅਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜ ਦੇ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਦੁੱਗਣੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸਨੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਵੀਂ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੌਜ ਦੀ ਭਰਤੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਮਜ਼ਬੂਤ ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਕਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਅਨਿਯਮਿਤ ਭਾਰਤੀ ਹਲਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਾਲੇਗਾਓਂ ਅਤੇ ਪੋਲਿਲੂਰ ਵਿੱਚ ਘਾਤਕ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਯੁੱਧ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਸਨ।

93

ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਉਲਟ, ਵੈਲਸਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧੀ ਹੋਈ ਫੌਜੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਦੇ ਭੂਮੀ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਮਾਲੀਆ 25 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਰਪਲੱਸ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਸਿੰਧੀਆ ਮਾਲਵਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾੜੇ ਸਿੰਚਾਈ ਵਾਲੇ ਘਰੇਲੂ ਅਧਾਰ ਤੋਂ ਸਿਰਫ 1.2 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ

f ਪ੍ਰਾਪਤ
ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਇਸ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਰਪਲੱਸ ਨੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ੇ ਤੱਕ ਆਸਾਨ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ, ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ

ਅਧੀਨ, 1798 ਅਤੇ 1806 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।
ਕੰਪਨੀ ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਮੁੜ ਵੰਡਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਬੈਂਕਰ ਅਤੇ ਗੋਪਾਲਦਾਸ-ਮਨੋਹਰਦਾਸ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਤੱਟ ਘਰਾਣੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੌਜ ਦੇ ਤਨਖਾਹਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਨਕਦੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤੀ। ਦਰਅਸਲ, ਭਾਰਤ ਭਰ ਦੇ ਬੈਂਕਰ ਕੰਪਨੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਦੋ ਬੈਂਕਿੰਗ ਘਰਾਣੇ, ਮੰਨੂ ਲਾਲ ਅਤੇ ਬੇਨੀਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਮੰਗਣ ਤੱਕ ਗਏ ਕਿ ਕੰਪਨੀ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਨਕਦੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ 'ਤੇ ਤਰਜੀਹ ਦੇਵੇਗੀ'।

94

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ ਸਫਲ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭਾੜੇ ਦੀ ਫੌਜ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਿੱਤੀ ਅਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਨਾਲੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸੇਠਾਂ, ਸਾਹੁਕਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰੌਫਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੇਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭੁੱਖੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦੇਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਨਕਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾਉਣਾ ਆਸਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, 'ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਮਰਾਠਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਘੋੜਸਵਾਰ ਤੱਕ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਸ਼ਿਲਿੰਗ ਹੈ'। ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ 1801 ਤੱਕ, ਆਰਥਰ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਰਾਠਾ ਘਰੇਲੂ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, 'ਪੁਣੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ 150 ਮੀਲ ਤੱਕ ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ ਜਾਂ ਮੱਕੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿੱਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ'।

95

ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਓਨੇ ਹੀ ਮਾੜੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜਦੂਤ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ 'ਪੈਸਾ ਕਿਤੇ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ'।96 ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਹੋਲਕਰ, ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਕਾਏ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹੂਕਾਰ ਅਕਸਰ ਹੋਰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਹਿਲੇ ਮਰਾਠਾ ਪੇਸ਼ਵਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਲੈਣਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫਸੇ ਹੋਏ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ' ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਸੀ... ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਚਮੜੀ ਨੂੰ ਰਗੜ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ।'

97

ਪਰ ਰਿਚਰਡ ਵੈਲਸਲੀ ਬਹੁਤ ਚਲਾਕ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਬੇਰਹਿਮ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਤਾਕਤ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ

ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੇ ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹਿਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਜਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਸਾ ਸਕੇ।
ਮਰਾਠਾ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਅਦਾਇਗੀ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਰਾਏਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ; ਸਿੰਧੀਆ ਦੀਆਂ ਉੱਤਰੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼, ਜਨਰਲ ਪੀਅਰੇ ਪੈਰੋਨ, ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ £280,000g ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਟਾਕ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਆਪਸੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ।

98

ਲੇਕ ਨੂੰ 'ਐਮ. ਪੈਰੋਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਜਬ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰੇਗੀ'।

99

ਬੁੱਢੇ ਯੋਧੇ ਤਪੱਸਵੀ ਅਨੂਪਗਿਰੀ ਗੋਸਾਈਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਹਿੰਮਤ ਬਹਾਦਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ-ਅਧਾਰਤ ਨਾਗਾ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਖੁਫੀਆ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹੋਇਆ ਕਿ 'ਹਿੰਮਤ ਬਹਾਦਰ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ... ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਵਰਗਾ ਸੀ ਜੋ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਦੋ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਡੁੱਬਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।'

100

ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਜੰਗ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਮਰਾਠਾ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਤਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਰੋਮਨ ਸਿਧਾਂਤ "ਪਾੜੋ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ" ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਹੋਲਕਰ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਫਲ ਰਿਹਾ।
ਜੂਨ 1803 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਹੋਲਕਰ ਨੇ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦਾ ਮਾਸਟਰਸਟ੍ਰੋਕ ਹੋਲਕਰ ਨੂੰ ਸਿੰਧੀਆ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਪੱਤਰ ਭੇਜਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਲਕਰ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਸੀ: 'ਆਓ ਆਪਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਏ,' ਦੌਲਤ ਰਾਓ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਬਦਲਾ ਲਵਾਂਗੇ।'

101

ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹੋਲਕਰ, ਜਿਸਨੇ ਸਿੰਧੀਆ ਵੱਲ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਗੱਠਜੋੜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਇਨਕਾਰ

[redacted]

1803 [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted], [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]

ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ 4 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ। 6 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਉਹ ਕੈਂਪ ਤੋੜ ਗਿਆ ਅਤੇ 40,000 ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਅਹਿਮਦਨਗਰ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ 11 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਬੰਬਾਰੀ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀਆ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬ ਕਿਰਾਏਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਅੰਦਰ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਬਾਰੂਦ, ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਭੋਜਨ ਸਪਲਾਈ ਮਿਲੀ। ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੇਸ ਵਜੋਂ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੁੱਖ ਮਰਾਠਾ ਫੌਜ ਦੀ ਭਾਲ ਲਈ ਸਕਾਊਟ ਭੇਜੇ।
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਭੋਂਸਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ; ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਵੈਲਸਲੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸੰਘੀ ਫੌਜ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਅਹਿਮਦਨਗਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਗੈਰੀਸਨ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ, ਵੈਲਸਲੀ ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 23 ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਅਜੰਤਾ ਦੱਰੇ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਧੂੜ ਭਰੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈਆਂ, ਜਦੋਂ ਵੈਲਸਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਭਰ ਅਠਾਰਾਂ ਮੀਲ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤੰਗ ਅਜੰਤਾ ਡਿਫਾਈਲ ਵਿੱਚੋਂ ਭੇਜਣ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਦੇਰੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਅੱਧੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਡਿਪਟੀ, ਕਰਨਲ ਸਟੀਵਨਸਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਕੋਲ 5,000 ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਆਦਮੀ ਸਨ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧੇ ਮਦਰਾਸੀ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਅੱਧੇ ਕਿਲਤ ਵਾਲੇ ਹਾਈਲੈਂਡਰ ਸਨ - ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਕਾਊਟਸ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਸਿੰਧੀਆ ਦਾ ਕੈਂਪ ਸਿਰਫ ਪੰਜ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਾਠੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਥੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ, ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿ ਜੇ ਉਹ

ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਖਾਨ ਬਚ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਸਿੱਧੇ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।
ਇੱਕ ਨੀਵੀਂ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਦੋ ਮਰਾਠਾ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਅਸਾਏ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਲ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂ ਅਤੇ ਕਾਨਤ (ਤੰਬੂ ਵਾਲੇ ਘੇਰੇ) ਖੇਲਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਛੇ ਮੀਲ ਤੱਕ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਛੋਟੀ ਨਦੀ, ਜੁਆਹ ਨਾਲ ਸੰਗਮ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ। ਉਸਨੇ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਲਗਭਗ 10,000 ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੰਜ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨਿਯਮਿਤ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਬਲਦ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਚਰ ਰਹੇ ਸਨ।
ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਛੱਡ ਕੇ, ਵੈਲਸਲੀ ਸਿੱਧਾ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਦੀ ਉੱਤੇ ਤੁਰੰਤ ਸਾਹਮਣੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ। ਫਿਰ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਉਹ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਅਣ-ਰੱਖਿਅਤ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਘੁੰਮਦੇ ਖੇਲਨਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਸਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਛੋਟੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸੀ: ਪਾਣੀ ਗੋਡਿਆਂ ਅਤੇ ਕਮਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਵੈਲਸਲੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਊਡਰ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪਾਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਦੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਈ, ਅਤੇ ਕਈ ਤੋਪਾਂ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਕਵਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਰਾਠਾ ਬੰਬਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।
ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇਗੀ; ਪਰ ਉਸਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਹੁਨਰਮੰਦੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਚਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਜਿਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਪਰੇਡ-ਗ੍ਰਾਊਂਡ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ।
ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਪਹਿਲਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਲੜੇ ਗਏ ਸਭ ਤੋਂ ਔਖੇ ਅਤੇ ਵਾਟਰਲੂ ਵਿੱਚ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਔਖਾ ਯਾਦ ਰੱਖੇਗਾ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ,' ਉਸਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਜੌਨ ਮੈਲਕਮ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਇੰਨੀ ਭਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ। ਸਾਰੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਲੜਾਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇਖੀ ਗਈ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਸੀ। ਸਾਡੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ; ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।'

109

ਇੱਕ ਖਾਸ ਝਟਕਾ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀਆਂ ਭਾਰੀ ਫੀਲਡ ਤੋਪਾਂ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਕੋਲਿਨਜ਼ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਘਾਤਕ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ: 'ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਅੱਗ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਹੋ ਗਈ,' ਮੇਜਰ ਜੌਨ ਬਲੈਕਿਸਟਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ। 'ਇੱਕ ਮੀਲ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ, 100 ਤੋਪਾਂ ਨੇ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਸਾਡੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਨੂੰ ਉਲਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਘਾਤਕ ਬਾਰਸ਼ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੇਨਿਯਮੀਆਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਕਿ, ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਮਨਾ ਸਕੀਆਂ।'

110 ਮੇਜਰ ਥੌਰਨ ਸਹਿਮਤ
ਸਨ: 'ਇਹ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਖੀ ਸੀ, ਕਿ ਅਸਾਏ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਬਰਾਬਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।'

111

ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਖੁਦ ਦੋ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਤੋਪਚੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਵੱਲ ਭੇਜੇ ਗਏ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਉਸਦੇ ਕਈ ਤੁਰੰਤ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਗੋਲਾ ਵੈਲਸਲੀ ਨੂੰ ਖੇਲਨਾ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਖੁੰਝ ਗਿਆ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਰੁਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਅਜਗਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਬਿਨਾਂ ਸਿਰ ਵਾਲੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਲੜਾਈ ਦੇ ਕਈ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੈਲੀਜ਼, ਹੋਲਸਟਰਾਂ ਅਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਕਾਠੀ ਦੇ ਹੋਰ ਜੋੜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਬੋਝ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ ਸੀ'।112
ਮਦਰਾਸ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਵੈਲਸਲੀ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਸੱਜੇ ਵਿੰਗ 'ਤੇ ਹਾਈਲੈਂਡਰਜ਼ ਨੂੰ ਖਾਸ ਹਿੰਸਾ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਰਾਠਾ ਤੋਪਚੀਆਂ ਨੇ ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਗਠਨ ਦੇ ਕੋਰ ਨੂੰ ਐਂਟੀ-ਪਰਸੋਨਲ ਚੇਨ ਅਤੇ ਗ੍ਰੇਪਸ਼ੌਟ ਦੇ ਵੱਡੇ ਡੱਬਿਆਂ ਨਾਲ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਛੋਟੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਅਤੇ ਨੇੜਿਓਂ

ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ: ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਚੀਕਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ, 'ਇਸਨੇ ਹਰ ਗੋਲੀ ਆਦਮੀਆਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ'।

113

ਫਿਰ ਵੀ, ਵੈਲਸਲੀ ਦੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਰਹੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ, ਫਿਰ ਮਰਾਠਾ ਤੋਪਾਂ 'ਤੇ ਸੰਗੀਨਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕੀਤਾ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਥੁੱਕ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ 'ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪੋਸਟਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀਆਂ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸੰਗੀਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ... ਕੁਝ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੋਲਮਡੌਜ਼ [ਬੰਦੂਕਾਂ] ਦੁਆਰਾ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੁਨਰ ਜਾਂ ਬਹਾਦਰੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।'।

114

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਆਖਰੀ ਹੈਰਾਨੀ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਭਜਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੰਘ ਗਈਆਂ, ਤਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਰਾਠੇ 'ਮਰੇ' 'ਅਚਾਨਕ ਉੱਠੇ, ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡੀ ਗਈ ਤੋਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਕਿ, ਆਪਣੇ ਕਰ ਰਹੇ ਕੰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਪਰਵਾਹ, ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉੱਡ ਰਹੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਡੱਬਿਆਂ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਮੁੜ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕੀਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ' ਇੱਕ ਹਤਾਸ਼ ਘੋੜਸਵਾਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਉਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਉਸਦੇ ਦੂਜੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

115

ਦੋ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਆਖਰੀ ਟੱਕਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੁਆਹ ਉੱਤੇ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਠਾਨਵੇਂ ਤੋਪਾਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ; ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਭਿਆਨਕ ਸਨ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਲਗਭਗ 6,000 ਆਦਮੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤੇ। ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਘੱਟ ਗੁਆਏ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਧੂੰਆਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮਰਿਆ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ: ਉਸਦੇ 4,500 ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 1,584 ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅਸਾਏ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ।116 ਦਰਅਸਲ, ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਇੰਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭੱਜ ਰਹੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, 'ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ [-ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ] ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਟੀਪੂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਬਿਹਤਰ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਤੋਪਖਾਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਅਸਲਾ ਇੰਨੀ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਸ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜਵਾਬਦੇਹ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਟੀਪੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਪਰ

[illegible][1] [illegible]

[illegible][2] [illegible]

[illegible][3] [illegible]

[illegible][4] [illegible]

[illegible][5] [illegible]

[illegible][6] [illegible]

[illegible][7] [illegible]

[illegible][8] [illegible]

[illegible][9] [illegible]

[illegible][10] [illegible]

[illegible][11] [illegible]

[illegible][12] [illegible]

[illegible][13] [illegible]

[illegible][14] [illegible]

[illegible][15] [illegible]

[illegible][16] [illegible]

[illegible][17] [illegible]

[illegible][18] [illegible]

[illegible][19] [illegible]

[illegible][20] [illegible]

[illegible][21] [illegible]

[illegible][22] [illegible]

[illegible][23] [illegible]

[illegible][24] [illegible]

[illegible][25] [illegible]

[illegible][26] [illegible]

[illegible][27] [illegible]

[illegible][28] [illegible]

[illegible][29] [illegible]

[illegible][30] [illegible]

[illegible][31] [illegible]

[illegible][32] [illegible]

[illegible][33] [illegible]

[illegible][34] [illegible]

[illegible][35] [illegible]

[illegible][36] [illegible]

[illegible][37] [illegible]

[illegible][38] [illegible]

[illegible][39] [illegible]

[illegible][40] [illegible]

[illegible][41] [illegible]

[illegible][42] [illegible]

[illegible][43] [illegible]

[illegible][44] [illegible]

[illegible][45] [illegible]

[illegible][46] [illegible]

[illegible][47] [illegible]

[illegible][48] [illegible]

[illegible][49] [illegible]

[illegible][50] [illegible]

[illegible][51] [illegible]

[illegible][52] [illegible]

[illegible][53] [illegible]

[illegible][54] [illegible]

[illegible][55] [illegible]

[illegible][56] [illegible]

[illegible][57] [illegible]

[illegible][58] [illegible]

[illegible][59] [illegible]

[illegible][60] [illegible]

[illegible][61] [illegible]

[illegible][62] [illegible]

[illegible][63] [illegible]

[illegible][64] [illegible]

[illegible][65] [illegible]

[illegible][66] [illegible]

[illegible][67] [illegible]

[illegible][68] [illegible]

[illegible][69] [illegible]

[illegible][70] [illegible]

[illegible][71] [illegible]

[illegible][72] [illegible]

[illegible][73] [illegible]

[illegible][74] [illegible]

[illegible][75] [illegible]

[illegible][76] [illegible]

[illegible][77] [illegible]

[illegible][78] [illegible]

[illegible][79] [illegible]

[illegible][80] [illegible]

[illegible][81] [illegible]

[illegible][82] [illegible]

[illegible][83] [illegible]

[illegible][84] [illegible]

[illegible][85] [illegible]

[illegible][86] [illegible]

[illegible][87] [illegible]

[illegible][88] [illegible]

[illegible][89] [illegible]

[illegible][90] [illegible]

[illegible][91] [illegible]

[illegible][92] [illegible]

[illegible][93] [illegible]

[illegible][94] [illegible]

[illegible][95] [illegible]

[illegible][96] [illegible]

[illegible][97] [illegible]

[illegible][98] [illegible]

[illegible][99] [illegible]

[illegible][100] [illegible]

[illegible][101] [illegible]

[illegible][102] [illegible]

[illegible][103] [illegible]

[illegible][104] [illegible]

[illegible][105] [illegible]

[illegible][106] [illegible]

[illegible][107] [illegible]

[illegible][108] [illegible]

[illegible][109] [illegible]

[illegible][110] [illegible]

[illegible][111] [illegible]

[illegible][112] [illegible]

[illegible][113] [illegible]

[illegible][114] [illegible]

[illegible][115] [illegible]

[illegible][116] [illegible]

[illegible][117] [illegible]

[illegible][118] [illegible]

[illegible][119] [illegible]

[illegible][120] [illegible]

[illegible][121] [illegible]

[illegible][122] [illegible]

[illegible][123] [illegible]

[illegible][124] [illegible]

[illegible][125] [illegible]

[illegible][126] [illegible]

[illegible][127] [illegible]

[illegible][128] [illegible]

[illegible][129] [illegible]

[illegible][130] [illegible]

[illegible][131] [illegible]

[illegible][132] [illegible]

[illegible][133] [illegible]

[illegible][134] [illegible]

[illegible][135] [illegible]

[illegible][136] [illegible]

[illegible][137] [illegible]

[illegible][138] [illegible]

[illegible][139] [illegible]

ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਸੀ, ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਰਗੇ ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਊਰਜਾ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਅਕਸਰ ਸਵੇਰੇ 2 ਵਜੇ ਉੱਠ ਕੇ ਮਾਰਚ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਸਨ।

120

ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ, ਲੇਕ ਨੇ 7 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਕਾਨਪੁਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਯੁੱਧ ਦੇ ਐਲਾਨ ਬਾਰੇ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮਾਨਸੂਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਪੈਰੋਨ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਇੱਕ ਤੇਜ਼-ਰਫ਼ਤਾਰ ਮੁਹਿੰਮ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ, ਲੇਕ ਆਪਣੇ ਨਾਲ 10,000 ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਪਰ ਉੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗ੍ਰੈਂਡ ਆਰਮੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀਆਂ ਹਲਕੀਆਂ ਗੈਲਪਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਇੱਕ ਘੋੜਸਵਾਰ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ; ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਭਾਰੀ ਤੋਪਖਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਾਲਾ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਨਹੀਂ ਲਿਆਇਆ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਫੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਉਸਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਹਕੀਕਤ ਨੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ, ਸਹਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਸਟਾਫ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕੁੱਲ ਸੰਸਥਾ 100,000 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਹਾਵਤ ਅਤੇ ਕੁਲੀ, ਘਾਹ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ, ਟੈਂਟ ਲਾਸਕਰ ਅਤੇ ਬਲਦ-ਪੁਰਸ਼, ਬੰਜਾਰਾ ਅਨਾਜ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ, 'ਔਰਤਾਂ ਕੁਆਕ, ਜੁਗਲਰ, ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ, ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮਰਥਕ' ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਸੰਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਾਥੀ, ਊਠ, ਘੋੜੇ, ਮੁਰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਭੇਡਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ- ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ: 'ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਦਾ ਮਾਰਚ ਇੱਕ ਚਲਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਰਗਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ,' ਮੇਜਰ ਥੌਰਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, 'ਇੱਕ ਆਇਤਾਕਾਰ ਵਰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜਿਸਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਚਮਕਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।'

121

ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ, ਚਿੱਕੜ ਅਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੀਲ ਕੀਤੇ ਗੋਲਾ-ਬਾਰੂਦ ਦੇ ਡੱਬੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ, 29 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਝੀਲ ਦੀ ਫੌਜ ਮਰਾਠਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਹੁਭੁਜ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫਰਾਂਸੀਸੀ-ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤੀਆਂ ਕੰਧਾਂ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੋਨੇ ਦੇ ਟਾਵਰਾਂ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ ਸੀ।

ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਪੂਰੇ ਮਾਰਚ ਦੌਰਾਨ, ਲੇਕ ਜਨਰਲ ਪੈਰੋਨ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਖਰਚਾ ਲਵੇਗਾ।

122

ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ, ਦੋਵੇਂ ਕਮਾਂਡਰ ਆਖਰਕਾਰ ਇੱਕ ਸਮਝ 'ਤੇ ਆ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਲੇਕ ਦੀ ਫੌਜ ਉਸਦੇ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਵੱਲ ਵਧੀ, ਤਾਂ ਲੇਕ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝੜਪ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੈਲਪਰ ਤੋਪਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੈਰੋਨ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਸਮੇਤ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ।
ਪੈਰੋਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਗਰਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਡਿਪਟੀ, ਕਰਨਲ ਪੇਡ੍ਰੋਨ, 'ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਜਿਸਨੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਲੇਸ ਅਤੇ ਐਪੋਲੇਟਸ ਵਾਲੀ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਜੈਕੇਟ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ', ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ: 'ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਹੋ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਜਾਂ ਤੇਜ਼ ਵਾਪਸ ਭੇਜੋਗੇ ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਆਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਜ ਬਣਾਓ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਫੌਜ ਜਾਂ ਜਨਰਲ ਲੇਕ, ਅਲੀਘੁਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਕਬਰ ਲੱਭ ਲਵੇਗੀ। ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਓ, ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਦੂਜੇ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖੋ। ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ!'123
ਇਹਨਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਭੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਆਖਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੇ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਜੂਨੀਅਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਫ਼ਸਰ, ਜੋ ਕਿ ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਖੂਨ ਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, 'ਆਹ, ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ! ਸਭ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ!' ਪੈਰੋਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ, 'ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ', ਨੌਜਵਾਨ ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਵੱਲ ਚੀਕਿਆ। 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਥੀਆਂ [ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ] ਨੇ ਬੁਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ: ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਕਰੋ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲ ਜਾਓ; ਇਹ ਸਭ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ!'124
ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੇਭਰੋਸਗੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਮਰਾਠਾ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰੇ ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕਿਨਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਇਸ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ: 'ਅਸੀਂ ਜਨਰਲ ਲੇਕ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ,' ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ।125 ਪੇਡਰੋਨ ਅਤੇ ਪੈਰੋਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸਾਥੀ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ

ਬੱਚਤ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਘਰ ਜਾਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਲੇਕ ਨੇ ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੇਡਰੋਨ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਮਰਾਠਾ ਕਮਾਂਡਰ ਚੁਣਿਆ, ਅਤੇ ਮੌਤ ਤੱਕ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਲੇਕ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਜ਼ੂਲ ਵਾਅਦੇ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹੇ। 'ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਢੰਗ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ,' ਲੇਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਿੱਦ ਨਾਲ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ, ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ।'

126

ਲੇਕ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਚੁਣੌਤੀ ਤੋਂ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ: 'ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ,' ਉਸਨੇ ਵੈਲਸਲੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਇੱਕ ਚੌਹੱਤਰ [ਬੰਦੂਕ ਜਹਾਜ਼] ਖਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।'

127 ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਅਤਿ-ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ 60 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ, ਲੇਕ
ਸੁਭਾਅ ਪੱਖੋਂ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ, ਅਤੇ ਵੈਸੇ ਵੀ ਕਾਨਪੁਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, 4 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪ ਚੁਣਿਆ: ਇੱਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਮਲਾ ਜਿਸਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਜਿੱਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਗੈਰੀਸਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਆਇਰਿਸ਼ ਭਗੌੜਾ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਲੂਕਨ, ਨੇ ਲੇਕ ਦੇ ਡਿਪਟੀ, ਕਰਨਲ ਮੋਨਸਨ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ, ਤੂਫਾਨੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ।
ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਤੂਫ਼ਾਨੀ ਦਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ। ਜੇ ਮਰਾਠੇ ਖਾਈ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਪੁਲ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦੇ, ਤਾਂ ਝੀਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਡਿਫੈਂਡਰਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਛਾਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ 6-ਪਾਊਂਡਰ ਬੰਦੂਕ ਨਾਲ ਪੰਜਾਹ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਟੋਲਾ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੁਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਵਿਕਟ ਗੇਟ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਲੂਕਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਤੂਫ਼ਾਨੀ ਦਲ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੋਸਟ 'ਤੇ ਸਿਗਰਟ ਪੀਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ। ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਉਹ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਭੱਜੇ,' ਅਤੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਵੱਢ ਦਿੱਤੇ। ਬਾਕੀ 'ਵਿਕਟ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਏ, ਅਤੇ

[illegible] a [illegible] [illegible] on on [illegible] on [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible], on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]'

[illegible], [illegible] [illegible] on [illegible], on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] on ... [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] on ... [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible][128]

[illegible] on on [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'on [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 12-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], on on [illegible] [illegible] on on [illegible] [illegible] on [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ਸਵਰਗ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇਕ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਨੀਵਾਂ ਵੇਖਿਆ... ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਧਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਅੰਦਰ ਭੱਜੇ। ਰਾਜਪੂਤ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ... ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ [ਝੀਲ] ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਮੋਟੇ ਪਏ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ। 'ਇਹ ਚੰਗੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ!' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ; ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ, ਉਹ ਕੈਂਪ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਦੌੜਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

132

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ, 2,000 ਦੀ ਗੈਰੀਸਨ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਚੌਥਾਈ ਮੰਗੀ ਗਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 'ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਤੈਰ ਕੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਆਦਮੀ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਟੁਕੜੀ ਮਾਰ ਦੇਵੇ ਜਿਸਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਗੋਤਾਖੋਰੀ ਕੀਤੀ,' ਲੇਕ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਮਾਸਟਰ ਜੌਨ ਪੇਸਟਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਠੰਡੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ।'
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਨ 'ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਛੱਡਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮਿਲੇ ਸਨ ... ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ 'ਤੇ ਗਾਰਡ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ, ਹਰੇਕ ਗੇਟ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਟਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਬਚਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਖਾਈ ਵਿੱਚ ਤੈਰਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਜੋ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਗੀਨਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

133

1 ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕੁਤੁਬ ਮੀਨਾਰ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਭੂਚਾਲ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਗਈ: 'ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਗਈਆਂ,' ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਜੀਵਨੀਕਾਰ, ਮੁੰਨਾ ਲਾਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। 'ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਧਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਟ ਗਈ। ਜੇ ਇਹ ਇੱਕ ਪਲ ਹੋਰ ਚੱਲਦੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ

ਬੁਰਾ ਸ਼ਗਨ ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਫ਼ਤਾਂ ਆਉਣਗੀਆਂ।'

134

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਗਨਾਂ ਅਤੇ ਪੂਰਵ-ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਘਬਰਾ ਗਿਆ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਹ ਇੱਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਬਾਲਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਨੇ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੋੜਾਂ 'ਤੇ, ਉਸਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਪੈਰੋਨ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਆਪਣੇ ਹੀਰਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਕਲਕੱਤਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਸਤਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਤ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮੌਕਾ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੈਲਸਲੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਚੌਕੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਐਲਾਨਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜੇਗਾ ਜਿਸਨੇ 'ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤਖਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ', ਉਸਨੇ ਸੱਯਦ ਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲੇਕ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿ 'ਜਨਤਕ ਪੱਤਰ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸਵੈਇੱਛਤ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹਨ ਬਲਕਿ ਮਜਬੂਰੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਉਲਟ ਹਨ... ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਾਂਗਾ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਬੇਵੱਸ ਹਾਂ।"'

135

ਫਿਰ ਵੀ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਉਸ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀ ਸੰਧੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਦੀਵਾਨੀ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿੱਚ ਇਕਪਾਸੜ ਕਟੌਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਤੀ ਭਰੋਸਾ ਮੰਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਭੱਤੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ: 'ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਨਰਲ [ਝੀਲ] ਲਈ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨਾਲ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਜਾਂ

ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਾ ਰਹੇ।'

136 ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਵਾਰਸ, ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਪੈਰੋਨ ਦੇ ਦਲ ਬਦਲੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਲੂਈਸ ਬੌਰਕੁਇਨ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਦੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਤਿਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਟਾਰਟਲੈੱਟ ਦੋਵੇਂ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਂਦੇ ਸਨ, 'ਰਸੋਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕਲਾ ਫੌਜੀ ਹੁਨਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਸੀ'।

137 ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਉਸਦੀ
ਅਸਲ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਸੀ, ਸਿੰਧੀਆ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹੀਆਂ, ਅਤੇ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ।
ਜਦੋਂ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਝੀਲ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ 'ਆਜ਼ਾਦ' ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਗਰਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬੌਰਕੀਨ ਨੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਘਾਟਾਂ ਤੋਂ ਯਮੁਨਾ ਪਾਰ ਆਪਣੀ 19,000 ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਦਰਾ ਵੱਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਸਮਤਲ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਦਲਦਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਨੀਵੀਂ ਪਹਾੜੀ ਵੇਖੀ ਅਤੇ ਹਿੰਡਨ ਨਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਘਾਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਦਲਦਲੀ ਝੀਲਾਂ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦਲਦਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਤੰਗ ਕਾਜ਼ਵੇਅ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੌ ਭਾਰੀ ਤੋਪਾਂ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹਾਥੀ ਘਾਹ ਦੇ ਉੱਚੇ ਪੱਖਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਅਰਧ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਝੀਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।
10 ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ, ਝੀਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਕੰਦਰਾ ਵਿਖੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਂਦੀ ਕਿ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਫੌਜ ਯਮੁਨਾ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ; ਪਰ ਉਹ ਫੌਜ ਦੇ ਠਿਕਾਣੇ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਖਾਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਮੁਗਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਲਈ ਆਖਰੀ ਲੜਾਈ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਲੜੀ ਜਾਵੇਗੀ: 'ਅਸੀਂ ਇਸ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ 'ਤੇ ਕਲੈਰੇਟ ਦੀ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਬੋਤਲ ਪੀਤੀ,' ਕੁਆਰਟਰਮਾਸਟਰ ਪੇਸਟਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ।'

138

ਝੀਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਵੇਰੇ 2 ਵਜੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ, ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵੱਲ ਆਖਰੀ ਮਾਰਚ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਸਵੇਰੇ 3 ਵਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ, ਅਠਾਰਾਂ ਮੀਲ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੂਰਜ ਕਾਲਮ 'ਤੇ ਡੁੱਬਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਝੀਲ ਨੇ

ਹਿੰਡਨ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇੱਕ ਦਲਦਲੀ ਝੀਲ ਦੇ ਕੋਲ ਨਾਸ਼ਤੇ ਲਈ ਰੁਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਤੰਬੂ ਲਗਾਏ ਗਏ, ਬੂਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਅੱਗ ਬਾਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਾਠੇ ਪਕਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਨਰਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਡਰਾਮ ਭੇਜਿਆ।
ਅਚਾਨਕ ਤੇਜ਼ ਝਪਕਣਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਗਰਜ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਆਈ, 'ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ, ਸਗੋਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਬੈਠੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਚਕਨਾਚੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ... ਵਿਸਫੋਟਕ ਥੁੱਕ-ਧਮਾਕਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਦਬਾਅ ਦੀ ਲਹਿਰ, ਜਿਸ ਨੇ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਘਾਹ ਨੂੰ ਸਮਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਹੋਰ, ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਿਆਨਕ ਸੁਣਨ ਦੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਆਈਆਂ ਜੋ ਬੋਲੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਖੇਡੀਆਂ। ਅੰਗੂਰ ਦੀ ਗੋਲੀ ਫਟ ਗਈ ਅਤੇ ਚੇਨ ਦੀ ਗੋਲੀ ਘਾਹ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਟਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਲੰਘੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਧਾਤੂ ਦੀ ਖੜਕ ਜਾਂ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਧੜਕਣ ਆਈ ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਈਲ ਉਪਕਰਣਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਲੱਗੀ।'

139

ਇਹ ਇੱਕ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸਟਰ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕੁਝ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ: 'ਇੱਕ ਅੰਗੂਰ ਦੀ ਗੋਲੀ ਮੇਰੀਆਂ ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਸਟਾਕ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਘੋੜਾ ਮੇਰੇ ਹੇਠਾਂ ਲੜਖੜਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਇੱਕ ਹੋਰ ਅੰਗੂਰ ਉਸਦੀ ਸਾਈਡ ਨੂੰ ਚਰ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਚਮੜੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ; ਇੱਕ ਤੀਜਾ ਅੰਗੂਰ ਉਸਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਲੜਖੜਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।'

140

ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮੱਚ ਗਈ, ਪਰ ਮਰਾਠੇ ਉੱਚੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਰਹੇ, ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਅਤੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਕੰਪਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਲੇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ। ਬੌਰਕੀਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਲੇਕ ਨੇ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਡਰਾਮੇ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ, ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਦੋ ਖੰਭਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਉੱਚੇ ਘਾਹ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਚਾਰਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ, ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਿੰਸਰ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਇਆ। ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਫਿਰ ਮੁੜੀ ਅਤੇ ਗੈਲਪਰ ਤੋਪਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਸੰਗੀਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿਧੀਪੂਰਵਕ ਅੱਗੇ ਵਧੀ। 'ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਮੁਨਾ ਵਿੱਚ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ,' ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਪੇਸਟਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਇਸਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ।'

ਫਲਾਇੰਗ ਤੋਪਖਾਨਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਉਬਲਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਨਦੀ ਵੱਲ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਲਈ, ਖੂਨ ਦੀ ਧਾਰਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਜੰਮ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਬੀਤ ਗਿਆ, ਅਸੀਂ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖਮੀ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ...
ਉੱਥੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ... ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਸਰਜਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਹਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਮਨੁੱਖੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸਫੋਟਕ ਸਭ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਦਿਲ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਰ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ; ਦੂਸਰੇ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸਹਿ ਰਹੇ ਸਨ... ਤੰਬੂ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਲੱਤਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਬੂਟ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।

141

ਉਸ ਰਾਤ, ਪੰਜ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਨੇ ਵੈਲਸਲੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕੀ ਬੀਤਿਆ ਹੈ।

142 ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ:

'ਤੁਹਾਡੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਸਮਝੇਗੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਹੈ... ਇੰਨੀ ਭਾਰੀ ਅੱਗ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਕਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ...'143 ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਰਾਠਾ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਅਸਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਯੁਕਤ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਪਖਾਨਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।'
ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਬੰਦੂਕਧਾਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸੰਗੀਨ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਨਾ ਗਏ... ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨੀ ਗੰਭੀਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਨਿਯੁਕਤ ਹੈ; ਕੋਈ ਵੀ ਖਰਚਾ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬੰਦੂਕ ਨਾਲੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਆਦਮੀ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਥੀ ਸ਼ੈਤਾਨਾਂ ਵਾਂਗ, ਜਾਂ ਨਾਇਕਾਂ ਵਾਂਗ ਲੜੇ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਹਮਲੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਭਾਅ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਅਸੀਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ, ਅਸੀਂ ਅਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸੀ।

144

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਸੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸਨੇ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੈਰ-ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਦਾ। ਇਸਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਉਸ ਦੁਖਦਾਈ ਸਦੀ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਫੌਜਾਂ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ, 'ਦੇਸ਼ ਹੁਣ ਵਧ-ਫੁੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਹਿਰਨ ਚੀਤੇ ਨਾਲ, ਮੱਛੀ ਸ਼ਾਰਕ ਨਾਲ, ਕਬੂਤਰ ਬਾਜ਼ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਚਿੜੀ ਬਾਜ਼ ਨਾਲ ਲੇਟਦੀ ਹੈ।'

145 ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ

ਦੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ

ਸੱਚਾਈ ਸੀ: ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਭਿਆਨਕਤਾਵਾਂ - 'ਮਹਾਨ ਅਰਾਜਕਤਾ' - ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਗਲੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਨੂੰ 'ਸੁਨਹਿਰੀ ਸ਼ਾਂਤੀ' ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮਰਾਠੇ ਆਖਰੀ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਫੌਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਹੋਲਕਰ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਰ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜਨੀਆਂ ਬਾਕੀ ਸਨ, ਪਰ ਅਸਾਏ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ। ਆਖਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਨਿਮਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਬੰਗਾਲ, ਮਦਰਾਸ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਹੁਣ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਇਕਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਦੱਖਣ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਜ਼ਮੀਨੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸਨੇ ਅੱਧਾ ਮਿਲੀਅਨ ਵਰਗ ਮੀਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੋ ਕਿ, ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਬਣ ਗਿਆ।

146

ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ: ਜੋਧਪੁਰ, ਜੈਪੁਰ, ਮਾਚੇਰੀ, ਬੁੰਦੀ ਅਤੇ ਭਰਤਪੁਰ ਦੇ ਜਾਟ ਰਾਜਾ ਨਾਲ ਸੰਧੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਾਸਨ ਹੁਣ ਜਾਂ ਤਾਂ ਜਿੱਤ, ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਏ ਗਏ ਸਨ ਜਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੁਸ਼ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਹਾਡੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਈਫਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।'

147

ਲਗਭਗ 600 ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੰਪਨੀ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ 155,000 ਭਾਰਤੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨਾ ਸੀ।

148 ਇੱਥੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਹੁਣ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫੌਜੀ
ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਅਸਲ ਸਮਰਾਟ ਸੀ। ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੁਆਰਾ ਗੁਆਏ ਗਏ - ਲਗਭਗ 50 ਮਿਲੀਅਨ - ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਡਰ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣਗੇ।149 ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਸਮਰਥਕ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਫੈਲਾਅ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਨਵੇਂ ਸਾਮਰਾਜ ਲਈ ਇੱਕ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਰੈਜੀਮੈਂਟਡ ਪਰ ਵਧਦੀ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਅਤੇ ਪਰਦੇਸੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਨੌਜਵਾਨ ਕੰਪਨੀ ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'

150

ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਅਜੇ ਵੀ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੁਆਰਾ ਜਿੱਤੇ ਗਏ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਗਠਨਾਂ ਜਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਬੰਧਤ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ। ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਬੌਸ, ਵਿਦੇਸ਼ ਸਕੱਤਰ, ਲਾਰਡ ਗ੍ਰੇਨਵਿਲ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਜਾਣ' ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੀ ਹਮਲਾਵਰ ਵਿਸਥਾਰਵਾਦੀ ਭਾਰਤੀ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਅੱਧੇ-ਖਾਲੀ ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਲਾਰਡਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

151

ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਆਈ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੱਟੜ ਇਮਾਮ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਉਸ ਪਲ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਦੋਂ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਸੀ: 'ਇੱਥੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਤੱਕ, ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਹੈ,' ਸ਼ਾਹ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਨੇ 1803 ਦੇ ਜੇਹਾਦ ਦੇ ਫਤਵੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ। 'ਭਾਰਤ ਹੁਣ ਦਾਰ ਉਲ-ਇਸਲਾਮ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।'

152 ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ
ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ: 'ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲਕ ਹਾਂ,' ਥਾਮਸ ਮੁਨਰੋ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਉਪਾਅ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।'

153

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਬਉੱਚਤਾ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਹੁਣ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। 1857 ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਰੋਹ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਬਿਹਤਰ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਲਈ, ਭਾਰਤ ਅਗਲੇ 144 ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹੇਗਾ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਗਸਤ 1947 ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ।

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਛੱਤ ਤੋਂ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਲਾਂਸਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਭੱਜ ਰਹੇ ਮਰਾਠਾ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਕੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ 'ਤੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ "ਉਹ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।"

154

ਅਗਲੇ ਦਿਨ, 15 ਸਤੰਬਰ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ,
ਜਨਰਲ ਲੇਕ ਨੇ ਯਮੁਨਾ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਲਗਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸੱਯਦ ਰਜ਼ਾ ਖਾਨ, ਜੋ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਸਵਰਗੀ ਥ੍ਰੈਸ਼ਹੋਲਡ ਵਿਖੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਯੂਨੀਵਰਸਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਕੀਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਭੇਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਜਨਰਲ ਨੇ ਯਮੁਨਾ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ, ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਠਹਿਰਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਸੱਯਦ ਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦਾ ਪੱਤਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦੂਤ ਨੂੰ ਚੋਲਿਆਂ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

155

16 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ, ਕ੍ਰਾਊਨ ਪ੍ਰਿੰਸ, ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ, ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਮ ਮੁਗਲ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾਲ, ਦੁਪਹਿਰ 3 ਵਜੇ ਤੱਕ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਪਰੇਡ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੇਜਰ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜੋ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਮਾਨਸੂਨ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਕੋਟ ਵਿੱਚ ਪਸੀਨਾ ਵਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। 'ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਆਮ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਾਫਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।'
ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ [ਝੀਲ] ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੱਕ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਦਰਅਸਲ, ਭੀੜ ਦਾ ਦਬਾਅ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜਲੂਸ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ, ਕਿ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਠੋਸ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੀ: ਅਤੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵੀ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਇੰਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬੱਦਲ ਹੇਠ ਸੀ।

156

ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਮਰਾਠਾ ਘੇਰਾਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਰਹੀਆਂ ਸਨ; ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਦਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ, ਫਿਲਹਾਲ, ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪਰ ਉਤਸੁਕ ਮਨ ਰੱਖਿਆ:

ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਹੌਲੀ ਤਰੱਕੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਕੱਠ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ, ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਬੀ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ...
ਪਰ ਹੁਣ, ਸੰਸਾਰੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਇਹੀ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ, ਮਹਾਨ ਅਕਬਰ ਦਾ ਵੰਸ਼ਜ, ਅਤੇ ਜੇਤੂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਤਰਸ ਦਾ ਪਾਤਰ, ਅੰਨ੍ਹਾ ਅਤੇ ਬੁੱਢਾ, ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ, ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫਟੀ ਹੋਈ ਛੱਤਰੀ ਹੇਠ ਬੈਠਾ, ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ ਦਾ ਟੁਕੜਾ, ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ।

157

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਲੇਕ ਨੇ ਫਿਰ ਵੀ 'ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ', ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਡਿਪਟੀ, ਕਰਨਲ ਸਰ ਡੇਵਿਡ ਓਕਟਰਲੋਨੀ ਰਾਹੀਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਸਮਰਾਟ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਓਕਟਰਲੋਨੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਇੱਕ ਹਾਈਲੈਂਡ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਸੀ ਜੋ ਮੈਸੇਚਿਉਸੇਟਸ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਮਰੀਕੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਪਰਿਵਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਡੇਵਿਡ 1777 ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਛੱਡਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ। ਉਸਨੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਪਤਨੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸਨੇ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਬੋਲਣਾ ਸਿੱਖਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੁੰਨਾ ਲਾਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਾਊਦ ਅਖਤਰ-ਲੂਨੀ ਬਹਾਦੁਰ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ) 'ਸਮਝ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਲਈ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ, ਉਸਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਗੱਲਬਾਤ 'ਤੇ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।'

158

ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਵੈਲਸਲੀ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਮੌਕੇ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਏ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਤਾਜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਧੀਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹਾਲੀ ਦਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਾਧਨ' ਦੱਸਿਆ।159 ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਮੁੰਨਾ ਲਾਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮਹਾਰਾਜ, ਕੰਪਾਨੀ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਜੇਰਾਰਡ ਲੇਕ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸਮਸਮ ਅਲ-ਦੌਲਾ, ਖਾਨ ਦੌਰਾਣ ਖਾਨ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ।' ਕਰਨਲ [ਆਕਟਰਲੋਨੀ] ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਨਾਸਿਰ ਅਲ-ਦੌਲਾ, ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਜੰਗ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਵੀ ਮਿਲਿਆ।'

160h ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਨੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ 600,000 ਰੁਪਏ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ
ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਖਰਚਿਆਂ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣਗੇ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ, ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਦਰਬਾਰੀਆਂ, ਰਾਜ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਲਈ 64,000 ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ।161

[redacted]
[redacted]
[redacted]

ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਜਮੇਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਮਰ ਅਲ-ਦੀਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਨਵਾਂ ਕਸਟਮ ਹਾਊਸ ਬਣ ਗਈ। ਨਵੇਂ ਕੰਪਨੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੁਆਰਾ ਕਈ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਜੁੜਵਾਂ ਐਂਗਲੋ-ਮੁਗਲ ਅਦਾਲਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

165 ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸੰਯੁਕਤ ਐਂਗਲੋ-ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ
ਗਿਆ।
ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਪਦੰਡ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਲ ਸੀ। ਕਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਦੁਆਰਾ 'ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦਾ ਰਾਜਾ' ਵਰਣਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਹੀਣ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਲਈ, ਇਹ ਉਸ ਬੁਝਾਰਤ ਦਾ ਅੰਤਮ ਹੱਲ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ: ਆਪਣੇ ਤੈਮੂਰ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕਿੱਥੋਂ, ਅਤੇ ਕਿਸਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੇਠ।

166 ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਸਤੱਤਰਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇੱਕ
ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਕੋਹ-ਏ-ਨੂਰ ਹੀਰਾ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਲਾਈਵ ਨਾਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਟਨਾ ਅਤੇ ਬਕਸਰ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਕਰਾਸ-ਕੰਟਰੀ ਟ੍ਰੈਕ ਨਾਲ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਜਫ ਖਾਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ; ਆਖਰੀ ਮਹਾਨ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਅਚਨਚੇਤੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿਰਜ਼ੇ ਵਾਂਗ ਅਲੋਪ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਣ ਲਈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ, ਸਮਰਾਟ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸਾਬਕਾ ਪਸੰਦੀਦਾ, ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਦੁਆਰਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਵੈਲਸਲੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਹੇਠ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ, ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ, ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਬਿਤਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 1806 ਨੂੰ, ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਦੇ ਡਿਪਟੀ, ਨਵੇਂ ਆਏ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਜੋ ਕਿ ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਨੇ ਇਨਵਰਨੈਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਰਾਟ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਰਬਾਰ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਘਰ ਲਿਖਿਆ: 'ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਆਖਰੀ ਤਿਉਹਾਰ 'ਤੇ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਮਸਜਿਦ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਮਾਣ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਦਰਬਾਰ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।'

ਇਸ ਸਮੇਂ, ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਚਾਲ, ਰੂਪ ਅਤੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਲੀਨਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਵਿਗਾੜਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਡੀ ਤਰਸ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਤਿਮੂਰ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਇੱਕ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਹੈ; ਲੰਗੜਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

167

ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਾਜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਦਾ ਜੀਵਨ ਦਿਆਲਤਾ, ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਭਿਆਨਕ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਿਖਾਈ। ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਲਟੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਲੜੀ ਝੱਲੀ; ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ - ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਅਤੇ ਰੋਹਿਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅੰਨ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ - ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰਾਹ ਛੱਡਣ ਦਿੱਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਹਾਨ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੇ, ਉਸਨੇ ਉੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖੁਦ ਵਧੀਆ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਕਵੀਆਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਉਦਾਰ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜੇ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਾਇਆ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਲਾਟ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਮਾਡਲ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਫਲ ਹੋਇਆ, ਜਿੱਥੇ ਅਸਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਯੁਕਤ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਆਭਾ ਅਤੇ ਉੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪਰਦੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਦੋਵੇਂ ਉਸਦੇ ਤੈਮੂਰ ਪੂਰਵਜਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸੀ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੇ ਪੋਤੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਨ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਦਰੋਹ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਪੜਾਅ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।168

ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਵੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੌਕਾ ਸੀ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਖੋਹਣ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਅੰਤਮ ਅੰਤ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਸਟਾਕ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਹਥਿਆ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ, ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਜਾਲ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਰੀਜੈਂਟ ਵਜੋਂ ਥੋਪ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਗਲ ਛਤਰੀ ਹੇਠ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਮਾਪ ਲੱਭਿਆ। 1831 ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਬੰਗਾਲੀ ਸੁਧਾਰਕ ਰਾਜਾ ਰਾਮਮੋਹਨ ਰਾਏ 'ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸਥਿਰਤਾ' ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਖੇਤਰੀ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਨਮਾਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਜਾਇਜ਼ ਨੀਂਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ'।

169 ਕੰਪਨੀ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ
ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤੋੜਨ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸ ਵਿੱਚ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਸੀ।
ਵੈਲਸਲੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਉਹ 'ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕੀ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ' ਕਿ ਉਹ 'ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਤਖਤ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ'।

170 ਪਰ ਇਹ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਬਿਲਕੁਲ
ਉਹੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਬਹੁ- ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਦੇ ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਸੀ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੱਕ, ਇਸਨੇ ਇੱਕ ਸੂਝਵਾਨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਸੇਵਾ ਵੀ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਲੰਡਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਡੌਕਲੈਂਡ ਬਣਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕੱਲੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਸਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਖਰਚ - ਲਗਭਗ £8.5 ਮਿਲੀਅਨ

j
- ਕੁੱਲ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਖਰਚ ਦੇ
ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ।

171 ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ
'ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਮਾਜ' ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਘੇਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ; ਦਰਅਸਲ, ਇਸਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਹੁਣ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਗਲੋਬਲ ਰਿਜ਼ਰਵ ਮੁਦਰਾ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਰਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ: 'ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋਇਆ;' ਜਾਂ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਇੱਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਨੇ ਮੰਨਿਆ, 'ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ'।172
ਫਿਰ ਵੀ, ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਆਪਣੇ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵੈਲੇਸਲੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦੀਵਾਲੀਆ ਹੋਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ £2 ਮਿਲੀਅਨ k ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਕਰਜ਼ਾ, ਜੋ ਕਿ ਵੈਲੇਸਲੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਰਤ ਆਉਣ 'ਤੇ £17 ਮਿਲੀਅਨ ਸੀ, ਹੁਣ £31.5 ਮਿਲੀਅਨ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ।l

1800 ਅਤੇ 1806 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ
ਭਾਰੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ £3.9 ਮਿਲੀਅਨ ਚਾਂਦੀm

ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਬੰਗਾਲ ਭੇਜਣੀ ਪਈ।

173 ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਮਹਿਲਦਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਘਰ ਦੀ ਲਾਗਤ
ਦੀ ਖ਼ਬਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੁਗਲ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਲਈ ਆਖਰੀ ਤੂੜੀ ਸੀ। ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਬਸ ਇੱਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ'।
6 ਨਵੰਬਰ 1803 ਨੂੰ ਕੋਰਟ ਆਫ਼ ਡਾਇਰੈਕਟਰਜ਼ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਵੈਲਸਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਲਿਖੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਸਥਾਪਿਤ ਸੰਵਿਧਾਨ 'ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਜਨਤਕ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਵਾਅਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਡੀਆਂ ਛਾਂਟੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਬੇਲੋੜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਉਹ ਵਿਆਪਕ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਅਟੱਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯੁੱਧਾਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ... ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਰਾਏ ਵਿੱਚ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਰਬੋਤਮਤਾ ਲਈ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਡਰ ਹੈ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ।

174

1803 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ: ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਆਲ੍ਹਣੇ ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੋਇਲ, ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ।

1803 ਵਿੱਚ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਸੀ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਕੰਪਨੀ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਜਿੱਤ ਹੁੰਦੀ ਗਈ, ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਇਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੀ ਗਈ; ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਿ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਸਤੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ, ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਸੰਗਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਐਡਿਨਬਰਗ ਰਿਵਿਊ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੁਮਨਾਮ ਲੇਖਕ, ਸ਼ਾਇਦ ਜੇਮਜ਼ ਮਿੱਲ, ਨੇ ਵੈਲਸਲੀ ਦੇ ਯਾਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ: 'ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਸਾਰੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਨੀਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ,' ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਕੋਈ ਵੀ ਇੰਨਾ ਬੇਤੁਕਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕੇ ਕਿ ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਇਸਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਸੌਂਪਣਾ ਸੀ।'

175 1813 ਵਿੱਚ, ਸੰਸਦ ਨੇ ਪੂਰਬ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਦੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ
ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੋਰ, ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਏਜੰਸੀ ਘਰਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

176

1825 ਤੱਕ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਹੋਂਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਸੀ ਕਿ 'ਜੇਕਰ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਸਦੀ ਦੌਲਤ ਦਾ ਸਥਾਨ ਇੰਨਾ ਦੂਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪਰਜਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਲਈ ਵੀ।' ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸਾ ਜਤਾਇਆ ਕਿ 'ਰਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸੰਸਦ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੈ'।

177 ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿੱਚ, ਜੇਮਜ਼ ਸਿਲਕ ਬਕਿੰਘਮ ਹੋਰ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ: 'ਇੱਕ
ਸੰਯੁਕਤ ਸਟਾਕ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ... 100 ਮਿਲੀਅਨ ਰੂਹਾਂ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਇੰਨਾ ਬੇਤੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਹੁਣ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਬੇਤੁਕੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਖੇਤਰ ਦੀ ਘਟੀਆ ਸਮਝ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।'

178

1833 ਵਿੱਚ, ਸੰਸਦ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਚਾਰਟਰ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਵਰਨਿੰਗ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਕੰਪਨੀ, ਜੋ ਕਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਦੀ ਸੀ - ਅਤੇ ਜੋ ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਵੀ ਸਿਰਫ ਚਾਹ ਦੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਸਾਲਾਨਾ £1 ਮਿਲੀਅਨ n ਕਮਾ ਰਹੀ ਸੀ - ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ।179
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, 10 ਮਈ 1857 ਨੂੰ, EIC ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ। ਨੌਂ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ 'ਤੇ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸਥਿਤ ਬਾਜ਼ਾਰ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ੱਕੀ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼

ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੇ ਪੂਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਖੂਨੀ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਮਹਾਨ ਵਿਦਰੋਹ - ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਰੋਹ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਦੇ ਬਾਅਦ ਸੰਸਦ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ।
ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਰਾਜ, ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਅਯੋਗਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭੁੱਖੇ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਕਾਬੂ ਕਰ ਗਿਆ। ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਫੌਜ ਤਾਜ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 1859 ਵਿੱਚ, ਇਹ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ - ਉਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀਵਾਨੀ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਕੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ - ਕਿ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ, ਲਾਰਡ ਕੈਨਿੰਗ ਨੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਤਾਜ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। EIC ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ, ਹੁਣ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ਾਸਕ ਹੋਵੇਗੀ।
ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਆਪਣੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਲੰਗੜਾ ਕੇ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਇਸਦਾ ਚਾਰਟਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ 1874 ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ, 'ਘੱਟ ਧੂਮਧਾਮ ਨਾਲ,' ਇੱਕ ਟਿੱਪਣੀਕਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਖੇਤਰੀ ਰੇਲਵੇ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਨਾਲੋਂ'।
ਇਸਦਾ ਬ੍ਰਾਂਡ ਨਾਮ ਹੁਣ ਕੇਰਲ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਕੋਲ ਹੈ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਲੰਡਨ ਦੇ ਵੈਸਟ ਐਂਡ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਤੋਂ 'ਮਸਾਲੇ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਭੋਜਨ' ਵੇਚਣ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

ਅੱਜ £6.5 ਮਿਲੀਅਨ।
b ਅੱਜ £4,379,550।
c ਕੁਝ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਟੀਪੂ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੁਆਰਾ ਲੱਭੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਿ ਬੇਅਰਡ ਨੇ ਹੀ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਬੇਅਰਡ ਦੁਆਰਾ ਜਨਰਲ ਹੈਰਿਸ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਇਹ ਮੋਂਟਗੋਮਰੀ ਮਾਰਟਿਨ (ਸੰਪਾਦਕ), ਦ ਡਿਸਪੈਚਸ, ਮਿੰਟਸ ਐਂਡ ਕੌਰਸਪੌਂਡੈਂਸ ਆਫ਼ ਮਾਰਕਿਸ ਵੈਲੇਸਲੀ, ਭਾਗ I, 1836, ਪੰਨੇ 687-9 ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੇਰਿੰਗਾਪੱਟਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਧਾ-ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਯੂਰਪੀਅਨ ਜਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਬੇਅਰਡ ਅਤੇ ਹੈਰਿਸ ਦੋ ਰੈਂਕਿੰਗ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਅੱਜ £200 ਮਿਲੀਅਨ।
ਅੱਜ £2.6 ਮਿਲੀਅਨ।
f ਇਹਨਾਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ: 25 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ = £325 ਮਿਲੀਅਨ; 1.2 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ = £15.6 ਮਿਲੀਅਨ।
g ਅੱਜ £29 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ।

ਸ਼ਾਇਦ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨਸੀਰਾਬਾਦ ਦਾ ਨਾਮ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਬੋਸਟੋਨੀਅਨ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
ਇਹਨਾਂ ਰਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ: 600,000 ਰੁਪਏ = ਲਗਭਗ £8 ਮਿਲੀਅਨ; 64,000 ਰੁਪਏ = £832,000।
j ਅੱਜ £890 ਮਿਲੀਅਨ।
ਮੰਨ ਲਓ, ਅੱਜ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ £210 ਮਿਲੀਅਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ।
ਮੰਨ ਲਓ, ਅੱਜ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ £3.3 ਬਿਲੀਅਨ।
m ਅੱਜ £400 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ।
ਅੱਜ £100 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ।

ਉਪਸੰਹਾਰ
ਲਾਲ ਰੇਤਲੇ ਪੱਥਰ ਵਾਲਾ ਮੁਗਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਿੱਥੋਂ ਦੀਵਾਨੀ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਤੋਂ ਕੱਢੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜ ਤੋਂ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ - ਲਾਹੌਰ, ਆਗਰਾ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਡਾ ਕਿਲ੍ਹਾ - ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਬੰਦ ਫੌਜੀ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਨਾ ਤਾਂ ਗੇਟ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਗਾਰਡਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਸੀ; ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਤਰੀ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਪਰੇਡ ਗਰਾਊਂਡ 'ਤੇ ਟਿੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਦੀਵਾਨੀ ਤੰਬੂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਆਪਣੀ ਫੇਰੀ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਈ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸ ਸੁੰਦਰ ਪਲ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤੀ ਗੋਧੂਲੀਬੇਲਾ - ਗਊ-ਧੂੜ ਦਾ ਸਮਾਂ - ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਯਮੁਨਾ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਰਤਨ ਦੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਚਮਕਦਾਰ ਚਮਕ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਈਗ੍ਰੇਟਸ ਨੇ ਕੰਢਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਚੁਣਿਆ, ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਸੰਗਮ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਸਥਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਡੁਬਕੀ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਯਮੁਨਾ ਗੰਗਾ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਾਲੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਕੈਟਫਿਸ਼ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਘੱਟ ਰਹੱਸਮਈ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪੈਰਾਕੀਟ ਜੰਗੀ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖੱਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ; ਮਯਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ।
ਚਾਲੀ ਮਿੰਟਾਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਹਿੰਦੇ ਰਹੇ, ਪਾਣੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬੁਰਜਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਬੁਰਜ ਦੇ ਮੀਲ-ਲੰਬੇ

ਯੂਰਪ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਧਾਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਜੋ ਯੂਰਪੀ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਵਧਦਾ- ਫੁੱਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ, ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ, ਰੇਲਵੇ, ਚਾਹ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਯੁਕਤ ਸਟਾਕ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਿਰਯਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਬਿਹਤਰ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਲਈ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਯੂਰਪੀ ਵਿਚਾਰ ਵਾਂਗ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਈਸਾਈਅਤ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਤੋਂ ਵੀ।
ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਹੁਣ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਊਰਜਾ ਵਰਤਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ: ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਾਰਵਰਡ ਦੇ ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਬਿਜ਼ਨਸ ਐਂਡ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਦੀ ਸਾਬਕਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਇਰਾ ਜੈਕਸਨ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਅੱਜ 'ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ... ਸਾਡੇ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮਹਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗਾਂ ਵਜੋਂ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ'। ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਜੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
ਵੱਡੀਆਂ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਖਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਨਜਿੱਠਣਾ ਹੈ, ਇਹ 300 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਸਵਾਲ ਅੱਜ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਵਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੈ: ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਵਾਧੂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਢੁਕਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਕਾਲੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਨਿਰੋਲ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਝੁਕਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ 2007-9 ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਬਪ੍ਰਾਈਮ ਬੁਲਬੁਲਾ ਅਤੇ ਬੈਂਕ ਢਹਿਣ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰ, ਢਾਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਰੂਪ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੇਠਾਂ ਖਿੱਚ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਜਨਵਰੀ 2007 ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ 2009 ਤੱਕ ਅਮਰੀਕੀ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀ ਬੈਂਕਾਂ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀਆਂ ਸੰਪਤੀਆਂ 'ਤੇ $1 ਟ੍ਰਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ। ਬਰਕ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ 1772 ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰੇਗੀ - ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ 'ਅਥਾਹ ਖੱਡ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ'

ਦੇਵੇਗੀ - ਅਸਲ ਵਿੱਚ 2008-11 ਵਿੱਚ ਆਈਸਲੈਂਡ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਿੱਜੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰਕ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀਗਤ ਢਹਿਣ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਵਾਲੀਆਪਨ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਾਵੀ ਜਾਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਸ਼ਕਤੀ, ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਦੇ ਘਾਤਕ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਜਾਂ ਬੇਅਸਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਇੱਕ ਘੱਟ ਫੰਡ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਹਾਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਸਨੇ 2009 ਤੋਂ 2014 ਤੱਕ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੋ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਘੁਟਾਲਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਖਣਿਜਾਂ ਦੇ ਦਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨ ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਦੀ ਅਸਲ ਕੀਮਤ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਿਕਰੀ ਤੱਕ ਸੀ।
ਸਤੰਬਰ 2015 ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਗਵਰਨਰ, ਰਘੂਰਾਮ ਰਾਜਨ ਨੇ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਪੈਸੇ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਦ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲਾਉਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ: 'ਭਾਵੇਂ ਸਾਡਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਜੀਵੰਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ,' ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਲੀਆ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੁੱਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕ੍ਰੋਨੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਨੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਅਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੋਖਲੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ਜ਼ਮੀਨ, ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਸਪੈਕਟ੍ਰਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ, ਕ੍ਰੋਨੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਮੁਫ਼ਤ ਉੱਦਮ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ, ਇਹ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹੈ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ 300 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰੇਸ ਵਾਲਪੋਲ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰੇਸ ਵਾਲਪੋਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੀਆਂ-ਜੁਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੀ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ।

ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਕੋਲ ਕੋਈ ਆਧੁਨਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਲਮਾਰਟ, ਜੋ ਕਿ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਹੈ, ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪਣਡੁੱਬੀਆਂ ਦਾ ਬੇੜਾ ਨਹੀਂ ਗਿਣਦੀ; ਨਾ ਤਾਂ ਫੇਸਬੁੱਕ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ੈੱਲ ਕੋਲ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦੀਆਂ ਰੈਜੀਮੈਂਟਾਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ - ਪਹਿਲੀ ਮਹਾਨ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਚੱਲਦੀ ਸੀ - ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਸਟਾਕ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਅੰਤਮ ਮਾਡਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਟੋਟਾਈਪ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।
ਅੱਜ, ਲੀਡਨਹਾਲ ਸਟਰੀਟ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਰਿਚਰਡ ਰੌਜਰਸ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਅਤੇ ਧਾਤ ਦੇ ਲੋਇਡ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਨੀਲੀ ਤਖ਼ਤੀ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਕਾਲੇ ਨੇ 'ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ' ਕਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀ। ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਵੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਕਿਵੇਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ ਅਕਸਰ ਕਿਵੇਂ ਤਾਲਾਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਜਗਰਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।
ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਵਿਘਨ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਇੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਂ ਸਾਹਿਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਦ ਬੁੱਕ ਆਫ਼ ਐਡਮਨਿਸ਼ਨ, ਜਾਂ 'ਇਬਰਤ-ਨਾਮਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਲੇਖਕ ਹਨ: 'ਅਜ਼ ਫਰਾ-ਦੀਦ-ਇ ਸਰ-ਗੁਜ਼ਾਸ਼ਤ-ਇ ਗੁਜ਼ਾਸ਼ਤਗਾਨ, ਬਰ ਖੁਦ 'ਇਬਰਤ ਪਜ਼ੀਰਾਦ' - ਇਹਨਾਂ ਪਿਛਲੇ ਜੀਵਨਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ।1

ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਅੱਜ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਚੇਤਾਵਨੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ - ਅਤੇ ਉਹ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਸਾਧਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਰਾਕ ਵਿੱਚ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਅਮਰੀਕੀ ਸਾਹਸਾਂ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਦੁਨੀਆ ਸਾਮਰਾਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਸਾਮਰਾਜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਹਿੰਮ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਲਾਬਿੰਗ, ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ, ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਨਿਗਰਾਨੀ-ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਡੇਟਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਜਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ - ਸਪੱਸ਼ਟ ਫੌਜੀ ਜਿੱਤ, ਕਬਜ਼ੇ ਜਾਂ ਸਿੱਧੇ ਆਰਥਿਕ ਦਬਦਬੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ।
ਆਪਣੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸੌ ਵੀਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨੀ ਤਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

[redacted]

[redacted]	[redacted]
[redacted]	[redacted] [redacted] [redacted]
[redacted]	[redacted] [redacted] [redacted]

	□□□ □□□ □□□
□□□	□□□ □□ □□□□□
□□ □□□□□ □□	□□□ □□□
□□□□□	□□□□ □□□□
□□□□	□□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□□□□□□
□□□□ □□	'□□□□□ □□ □□' □□□ □□□□□□□
□□□□□□□	□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□ □□□□ □□□□□□□ □□ □□□□□□ □□□□
□□□□□□	□□□□ □□□ □□□□□ □□□□□□ (□□□□□□□ □□□, '□□□ □□□□')
□□□□□	□□□□□□□ '□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□□ □□□□□□□□ □□□□□, □□ □□□□ □□□□□□ □□□ □□□□□ (□□□□□□□ □□□ '□□, '□□□□') □□ □□□□ □□□□□□ □□□□□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□□□ □□□
□□□□	□□□ □□□□-□□□□ □□□□ □□□□ □□□ □□ □□□□□ □□□□ □□□
□□□□□□	□□□□□ □□□□□ - □□□□□□□ □□□ '□□, '□□□□ □□ □□□□'□ □□□□□ □□ □□□□□
□□□□	□□□□ (□□□ □□ □□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□□□) □□□□□ □□□□
□□□□□□□	□□□□□□□□, □□□□□
□□□	□□□□□□ □□ □□□□ □□□ □□□ □□□ □□□ □□□□ □□ □□□ □□□□□
□□□□	10 □□□□□□ (□□□ 100 □□□)
□□□□□□□□	□□□□□ □□□ □□□ □□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□
□□□□	□□□□-□□□□□□; □□□ □□□□□□ □□□□□ □□ □□□□□

[illegible]	[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] ([illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible])
[illegible]	[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	'[illegible]-[illegible] [illegible] [illegible]' - [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]	[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] '[illegible]	[illegible] [illegible] '[illegible], '[illegible]-[illegible]-[illegible]' [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

□□□□□□□□□ □□, □□□□ □□ □□ □□-□□□□□ □□□□□ □□ □□□ □□ □□□ □□□□□□□□ □□□ □□□□ □□□□ □□□ □□□□□ □□ □□□ □□□□ □□□ □□□□□ □□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□, □□□□□ □□ □□□□□□ □□□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□□ '□□□

□□□□□

□□□□□□ □□ □□□□□ □□□□ □□ □□□□ □□ □□□□

□□□□□□

□□□□□ □□ □□□□□□□□□□

□□□□□□□

□□□□□□□□□ □□ □□□□

□□□□□

□□□□□□ □□□□□□, □□ □□□ □□□ □□□□ □□□□ □□ □□□□□ □□□□□ □□ □□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□ □□□ □□□□ □□

□□□

□□□ □□□□□□□ □□□□ □□□ □□□□ □□ □□□□□

□□□□□□

□□□□□ □□□□ □□□□□, □□ □□□ '□□ □□ □□ □□□□ '□□ □□□□ □□□□□ □□

□□□□□□□

□□□□□□□□□□□ □□□□□□□

□□□□□

□□□□-□□□□□□□□ □□□□□ '□□ □□□□□□ □□□□

□□□□□□

□□□□ □□□ □□□□□□

□□□-□□□□

□□□□□□□ □□□ □□□□□□

□□□□□□□

□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□□□□

□□□□□□□

□□□□□□□ □□□ □□□□ □□ □□□□ □□ □□□ □□□□ □□□ □□□ □□□□ □□ □□□ '□□ □□□ □□ □□□□

□□□□□

□□□□□□ □□ □□□□□ □□□□ □□□□□□□ □□□□ □□ □□□□□ □□□ □□□□ □□□□□ □□□□

	[illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible]

	[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] 2,500 [illegible] [illegible] [illegible] 2,500 [illegible] [illegible] [illegible]

	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] '[illegible] '[illegible]', [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible]
[illegible]	[illegible] [illegible] [illegible]

	□□□□□□□□□ (□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□□□) □□□ □□ □□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□□ □□ □□□□ □□□□□ □□□□
□□□□	□□□□
□□□□	□□□□□ □□□ □□□□□□□□ □□□□□
□□□□□□□□	□□□□□□□□
□□□□	□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□□□
□□□	□□□□□ □□□ □□□□□
□□□□□□□	□□□ □□□□□ □□□□□□
□□□□-□-□□□	□□□□□□ □□□
□□□□□□	□□□ □□ □□□□□ □□□ □□□□□
□□□	□□□□□ □□□ □□□□ □□ □□□□□, □□□ □□□ □□□ □□□ □□□□□
□□□□□	□□□□□□ □□ □□□□□ (□□□ □□□□□□ □□ □□□□-□□□□□ □□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□ □□□ □□□□)
□□□□	(□□□ □□□□□) □□□□□□ □□□□□□ □□ □□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□ □□□ □□□□ '□□□' □□ □□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□
□□□□□□	□□□□□ □□□□□□
□□□	□□□□□, □□□□□, □□□□□□□□ □□□ □□□□□□□□
□□□□□	□□□□ □□ □□□□□ □□□ □□□□□
□□□□□□□□	□□□□□□ □□□□□, □□□ □□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□ □□□□ □□□□□ □□□ □□□□□□
□□□□	□□□□□ □□ □□ □□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□ □□□, □□ □□□□□□ □□ □□□ □□□ □□□□□ □□□□ □□□□□ □□□ □□, □□□□□□

□□□□□ □□□□□□ □□ □□□□□ □□□□□□□□ □□ □□□□□□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□ □□□ □□□□□□ □□ □□□□ □□□ (□□□□□ □□□ □□ □□□ □□□□ □□□□ '□□□ □□ □□□□□' □□) □□ □□□□ □□□□ □□□ □□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□, □□ □□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□ □□□, □□□ □□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□ □□ □□□□□□□□ □□□□ □□ □□□□ □□□□□□□□ □□ □□□□□ □□□□ □□□

□□□□

□□□□□□

□□□□□

□□□□□, □□□□□, □□□□□□□□ □□□ □□□□□□□□

□□□□□□

□□□□□ □□□□□□

□□□□□

□□□□□□□□ □□□□

□□□□□□□□□

□□□□□□□□ □□□□□□ □□ □□□ □□□ □□□□ □□□□ □□□ □□□□ □□□ □□□□□ □□ □□□□ □□□ □□□□□□ □□□□□ □□

□□□□□□

□□□□□

□□□

□□□□□□ □□□□ □□ □□□□ □□ □□□□

□□□□□□

□□□□□□□□ □□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□□ □□□ □□□□□□ □□ □□ □□□ □□□ □□□□ □□□□ □□□ □□□□□□□□ □□ □□□ □□□□□□□□□ □□

□□□□

□□□□

□□□□□

□□□□□□□□ □□□ □□□□

□□□□□

□□□□□□ □□□□□

□□□□□□

□□□□□□□ (□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□)
□□□□, □□□ □□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□ □□□□□

'□□□	□□□□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□□□ □□□ □□□ □□ □□□□□ □□□□□ □□□□□□□□ □□□
□□□□□□	□□□□□□ □□ □□□
□□□□□	□□□□□□, □□□□□□□ □□□ □□□□□
□□□□	□□□□□□□ □□□ □□□□□□□□□□ (□□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□ □□□ □□□□□□ □□□□□ □□)
□□□□□□□	□□□□□□□, □□□
□□ □□□□□?	□□□, □□□ □□□□□□ □□ □□□□□□□
□□□□□□□□□□	□□□□□□□□□□ □□□ □□□□□□ □□□□□□

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

1 [redacted] [redacted] [redacted]

ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਅਫਰੀਕਾ, ਲੰਡਨ, 1978; ਫਿਲਿਪ ਕੈਲਕਿੰਸ, 'ਦ ਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਰੀਜਨਲੀ ਓਰੀਐਂਟਿਡ ਰੂਲਿੰਗ ਗਰੁੱਪ ਇਨ ਬੰਗਾਲ, 1700–1740', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, 29(4) (1970)।
6 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਅਲ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, ਫਕੀਰ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀਐਲ, ਓਆਈਓਸੀ, ਜਾਂ। 1932. f1v

ਅਧਿਆਇ 1: 1599
1 ਜੇਮਸ ਸ਼ੈਪੀਰੋ, 1599: ਵਿਲੀਅਮ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ, ਲੰਡਨ, 2005, ਪੰਨੇ 303–8।
2 ਹੈਨਰੀ ਸਟੀਵਨਜ਼, ਦ ਡੌਨ ਆਫ਼ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਟ੍ਰੇਡ ਟੂ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼, ਐਜ਼ ਰਿਕਾਰਡਡ ਇਨ ਦ ਕੋਰਟ ਮਿੰਟਸ ਆਫ਼ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ 1599–1603, ਕੰਟੇਨਿੰਗ ਐਨ ਅਕਾਊਂਟ ਆਫ਼ ਦ ਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਦ ਕੰਪਨੀ, ਲੰਡਨ, 1866, ਪੰਨੇ 1–10।
3 ਮਾਰਗੁਰੀਟ ਆਇਰ ਵਿਲਬਰ, ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਐਂਡ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਐਂਪਾਇਰ ਇਨ ਦ ਫਾਰ ਈਸਟ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 1945, ਪੰਨੇ 18-24।
4 ਰਾਬਰਟ ਬ੍ਰੇਨਰ, ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ: ਵਪਾਰਕ ਤਬਦੀਲੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਟਕਰਾਅ, ਅਤੇ ਲੰਡਨ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰੀ, 1550–1653, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ, 2003, ਪੰਨੇ 19–23, 61–4; ਜੇਮਜ਼ ਮੈਥਰ, ਪਾਸ਼ਾਸ: ਇਸਲਾਮੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀ, ਲੰਡਨ, 2009, ਪੰਨੇ 4, 40–2।

5 ਸਟੀਵਨਜ਼, ਦ ਡਾਨ ਆਫ਼ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਟ੍ਰੇਡ, ਪੰਨੇ 1-10।
6 ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਫੋਸਟਰ, 'ਦ ਫਸਟ ਹੋਮ ਆਫ਼ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ', ਦ ਹੋਮ ਕਾਉਂਟੀਜ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿੱਚ, ਐਡ. ਡਬਲਯੂ. ਪੈਲੇ ਬੈਲਡਨ, ਐਫਐਸਏ, ਭਾਗ XIV, 1912, ਪੰਨੇ 25-7; ਬੈਕਲਸ ਵਿਲਸਨ, ਲੇਜਰ ਐਂਡ ਸਵੋਰਡ: ਦ ਆਨਰੇਬਲ ਕੰਪਨੀ ਆਫ਼ ਮਰਚੈਂਟਸ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਟ੍ਰੇਡਿੰਗ ਟੂ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ 1599–1874, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1903, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 19-23।
7 ਸਟੀਵਨਜ਼, ਦ ਡਾਨ ਆਫ਼ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਟ੍ਰੇਡ, ਪੰਨੇ 5-6; ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, 'ਦ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਇਨ ਏਸ਼ੀਆ ਟੂ 1700', ਨਿਕੋਲਸ ਕੈਨੀ ਵਿੱਚ, ਦ ਆਕਸਫੋਰਡ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਭਾਗ 1, ਦ ਓਰਿਜਿਨਸ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1998, ਪੰਨੇ 267-9।
8 ਮੁਗਲ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉੱਤਰੀ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਆਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗਰੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਵਧਦਾ ਹੋਇਆ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੀਦਰਲੈਂਡਜ਼ ਰਾਹੀਂ।
9 ਕੇਨੇਥ ਆਰ. ਐਂਡਰਿਊਜ਼, ਵਪਾਰ, ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਬੰਦੋਬਸਤ: ਸਮੁੰਦਰੀ ਉੱਦਮ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, 1430– 1630, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1984, ਪੰਨੇ 12, 33, 256।
10 ਨਿਆਲ ਫਰਗੂਸਨ, ਸਾਮਰਾਜ: ਕਿਵੇਂ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਸਾਰ ਬਣਾਇਆ, ਲੰਡਨ, 2003, ਪੰਨੇ 6, 7, 9; ਜੀ. ਐਲ. ਬੀਅਰ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, 1578–1660, ਲੰਡਨ, 1908, ਪੰਨੇ 8–9।
11 ਗਾਈਲਸ ਮਿਲਟਨ, ਨਥਾਨਿਏਲ ਦਾ ਨਟਮੇਗ ਜਾਂ, ਮਸਾਲੇ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਯੋਗ ਸਾਹਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਰਾਹ ਬਦਲਿਆ, ਲੰਡਨ, 1999, ਪੰਨੇ 15-20।
12 ਐਂਡਰਿਊਜ਼, ਵਪਾਰ, ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਬੰਦੋਬਸਤ, ਪੰਨੇ 176, 200–22, 309, 314; ਫਰਗੂਸਨ, ਸਾਮਰਾਜ, ਪੰਨਾ 58।
13 ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਫਾਰਸੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੈਲੰਡਰ, ਜਾਣ-ਪਛਾਣ। ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਆਲਮ ਅਤੇ ਸੰਜੇ ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਭਾਗ 1, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014 (ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੀਪੀਸੀ), ਪੰਨਾ xxxi।
14 ਵਿਲੀਅਮ ਫੋਸਟਰ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਯਾਤਰਾਵਾਂ 1583–1619, ਲੰਡਨ, 1921, ਪੰਨੇ 1–47; ਜੀ. ਵੀ. ਸਕੈਮਲ, ਦ ਵਰਲਡ ਇਨਕਾੰਪਾਸਡ: ਦ ਫਸਟ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੈਰੀਟਾਈਮ ਐਂਪਾਇਰਜ਼, ਲੰਡਨ, 1981, ਪੰਨੇ 474।
15 ਬ੍ਰੇਨਰ, ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ, ਪੰਨੇ 20-1; ਮਿਲਟਨ, ਨਥਾਨਿਏਲ ਦਾ ਨਟਮੇਗ, ਪੰਨੇ 7, 42-52; ਹੋਲਡਨ ਫਰਬਰ, 'ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਾਮਰਾਜ, 1600-1800', ਮੈਰੀਟਾਈਮ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ, ਜਾਣ-ਪਛਾਣ। ਸੰਜੇ ਸੁਬ੍ਰਹਮਣੀਅਮ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2004, ਪੰਨਾ 31, 343n।
16 ਫਰਬਰ, 'ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਾਮਰਾਜ', ਪੰਨੇ 31-2; ਸ਼ਾਪੀਰੋ, 1599, ਪੰਨਾ 303; ਐਂਡਰਿਊਜ਼, ਵਪਾਰ, ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਬੰਦੋਬਸਤ, ਪੰਨਾ 260।
17 ਕੇ. ਐਨ. ਚੌਧਰੀ, ਦ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ: ਦ ਸਟੱਡੀ ਆਫ਼ ਐਨ ਅਰਲੀ ਜੁਆਇੰਟ-ਸਟਾਕ ਕੰਪਨੀ 1600–1640, ਲੰਡਨ, 1965, ਪੰਨਾ 11; ਮਾਥਰ, ਪਾਸ਼ਾਸ, ਪੰਨਾ 40।

18 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 19-21.
19 [illegible], Я [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 5-6.
20 Об [illegible] [illegible], [illegible] об [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1933, [illegible] 144-50.
21 [illegible], [illegible], [illegible] 41.

22 [illegible] Ал. [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 2011, [illegible] 6-9.
23 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], Я [illegible]: Я [illegible] [illegible] [illegible] Я [illegible], [illegible], 2003, [illegible] 26.
24 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 12-13.
25 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 31.
26 [illegible] Ал., Я [illegible] [illegible]: Я [illegible] [illegible] Я [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1991, [illegible] 13; [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 77.
27 Ал., Я [illegible] [illegible], [illegible] 9.
28 [illegible], Я [illegible] [illegible], [illegible] 12, 56–8.
29 [illegible] [illegible] об [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] об [illegible] [illegible] об [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ਆਉਂਦੀ ਹੈ,' ਸਰ ਥਾਮਸ ਰੋ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗੂੰਜਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ: 'ਯੂਰਪ ਏਸ਼ੀਆ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖੂਨ ਵਗਦਾ ਹੈ।' ਮੈਡੀਸਨ ਦੇ ਸਹੀ ਅੰਕੜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ 1600 ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿਸ਼ਵ ਜੀਡੀਪੀ ਦਾ 1.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤ 22.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। 1700 ਦੇ ਅੰਕੜੇ 2.88 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬਨਾਮ 22.44 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਨ।
ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮੈਡੀਸਨ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 1600 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ GDP ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦੌਲਤ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਜ ਹੈ, ਹਾਕਮਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਮਾਨ ਵੰਡੀ ਗਈ ਸੀ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਅਤੇ ਬੈਂਕਰਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੈਡੀਸਨ ਦਾ ਕੰਮ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ GDP ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੀ।
ਸ਼ਿਰੀਨ ਮੂਸਵੀ, ਜਿਸਨੇ ਇਰਫਾਨ ਹਬੀਬ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਆਪਣਾ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਨੇ 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਈਨ-ਏ-ਅਕਬਰੀ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਉਸਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਉਪਜ ਦਾ 56.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੜੱਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਖੋਜ ਪੰਜ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸੀ: ਆਗਰਾ, ਦਿੱਲੀ, ਲਾਹੌਰ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਅਤੇ ਅਵਧ। ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ 36 ਮਿਲੀਅਨ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਔਸਤ ਆਮਦਨ 380 ਡੈਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ - ਲਗਭਗ 1 ਡੈਮ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ (ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ 'ਡੈਮ' ਮਿਆਰੀ ਤਾਂਬੇ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਸੀ। ਲਗਭਗ 40 ਡੈਮਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਰੁਪਿਆ ਬਣਾਇਆ)।
ਡਬਲਯੂ. ਡਬਲਯੂ. ਹੰਟਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 1882 ਵਿੱਚ 1695 ਵਿੱਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਕੁੱਲ ਮਾਲੀਆ £80 ਮਿਲੀਅਨ ਹੋਣ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ। 1869 ਅਤੇ 1879 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕੁੱਲ ਟੈਕਸ £35.3 ਮਿਲੀਅਨ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ (ਲਗਭਗ 1700) ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ (ਲਗਭਗ 1880) ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣਾ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੋਵਾਂ ਦੌਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਆਕਾਰ ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਡਬਲਯੂ. ਡਬਲਯੂ. ਹੰਟਰ, ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਐਂਪਾਇਰ (ਲੰਡਨ, 1882) ਵੇਖੋ। ਸ਼੍ਰੀਕਾਂਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਮਾਚਾਰਿਆ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਜਿਸਨੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ।
45 ਡੀ. ਏ. ਵਾਸ਼ਬਰੂਕ, 'ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਲਗਭਗ 1720–1860', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 22, ਨੰ. 1 (1988), ਪੰਨੇ 57–96।
46 ਐਂਗਸ ਮੈਡੀਸਨ, ਕੰਟੋਰਸ ਆਫ਼ ਦ ਵਰਲਡ ਇਕਾਨਮੀ, 1–2030 ਐਡ: ਐਸੇਜ਼ ਇਨ ਮੈਕਰੋ-ਇਕਨਾਮਿਕ ਹਿਸਟਰੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2007, ਪੰਨੇ 116–20, 309–11, 379; ਸ਼ਸ਼ੀ ਥਰੂਰ, ਇੰਗਲੋਰੀਅਸ ਐਂਪਾਇਰ: ਵਟ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਡਿਡ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2016, ਪੰਨੇ 2–3।
47 ਸ਼ਾਇਰੀਨ ਮੂਸਵੀ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, c1595: ਇੱਕ ਅੰਕੜਾ ਅਧਿਐਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1987, ਪੰਨਾ 376; ਫੋਸਟਰ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਅਰਲੀ ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼, ਪੰਨਾ 112; ਈਟਨ, ਇੰਡੀਆ ਇਨ ਦ ਪਰਸ਼ੀਅਨੇਟ ਏਜ, ਪੰਨਾ 371।
48 ਫਰਬਰ, 'ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਾਮਰਾਜ', ਪੰਨਾ 45।

49 ਜੈਫਰੀ ਪਾਰਕਰ, ਦ ਮਿਲਟਰੀ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1988, ਪੰਨਾ 135। ਇਹ ਅੰਕੜਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ: ਪਾਰਕਰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਇਰਵਿਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਅਬੂ'ਲ ਫਜ਼ਲ ਦੀ ਆਈਨ-ਏ-ਅਕਬਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਡਰਕ ਕੋਲਫ ਦੀ ਨੌਕਰ, ਰਾਜਪੂਤ, ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਲੰਡਨ, 1992, ਇੱਕ ਠੋਸ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਬੂ'ਲ ਫਜ਼ਲ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਅੰਕੜਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ 1590 ਦੇ ਦਹਾਕੇ (ਮੂਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ) ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਸੁਬਿਆਂ ਦੇ 'ਫੌਜੀ ਲੇਬਰ ਮਾਰਕੀਟ' ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਅਸਲ ਆਕਾਰ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਨਾ 3ff ਵੇਖੋ (ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 'ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਿਸਾਨੀ' ਬਾਰੇ ਪੂਰਾ ਅਧਿਆਇ)।
50 ਮੀਲੋ ਕਲੀਵਲੈਂਡ ਬੀਚ ਅਤੇ ਏਬਾ ਕੋਚ (ਸੰਪਾਦਕ), ਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਵਰਲਡ - ਦ ਪਾਦਸ਼ਾਹਨਾਮਾ: ਐਨ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਮੁਗਲ ਮੈਨੂਸਕ੍ਰਿਪਟ ਫਰਾਮ ਦ ਰਾਇਲ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਵਿੰਡਸਰ ਕੈਸਲ, ਲੰਡਨ, 1997, ਪੰਨੇ 56–7, 58–60, 179–80; ਸੰਜੇ ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਦ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਸਾਮਰਾਜ ਇਨ ਏਸ਼ੀਆ: ਏ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਐਂਡ ਇਕਨਾਮਿਕ ਹਿਸਟਰੀ 1500–1700, ਨਿਊਯਾਰਕ, 1993, ਪੰਨੇ 165–6, 201; ਤੀਰਥੰਕਰ ਰਾਏ, ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ: ਦ ਵਰਲਡਜ਼ ਮੋਸਟ ਪਾਵਰਫੁੱਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2012, ਪੰਨੇ 83।

51 [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] 40–
52 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] 1581–1644, [illegible], 1989 [illegible]
53 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1996, [illegible] 17–
54 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible], 17 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1873, [illegible] 26-9, 38-9–
55Ibid., [illegible] 103–4– [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1615–9, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 1990 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
56 [illegible] [illegible] 30 [illegible] 1616 [illegible] '[illegible]' [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

73 [illegible], ‘ [illegible] [illegible], [illegible] 19; [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 68; [illegible] 1, [illegible] xi; [illegible], ‘[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]’, [illegible] 71–

74 [illegible], ‘[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]’, [illegible] 71-2–

75 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 35-6–

76Ibid., [illegible] 22–3; [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 130–1; [illegible] [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1688–1783, [illegible], 2001, [illegible] 85; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 77–

77 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 86-8–

78 [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible]), ‘ [illegible] [illegible] [illegible] 1618–1669, 13 [illegible], [illegible], 1906–27, [illegible] 3, [illegible] 345–

79 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 109, [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible]

80 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 136–7–

81 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1963, [illegible] 37–

82 [illegible] [illegible] [illegible], ‘ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1675–1680, 2 [illegible], [illegible], 1911, [illegible] 2, [illegible] 28; [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 4, [illegible] 308; [illegible] [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1993, [illegible] 112; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] ‘ [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2016, [illegible] 39–

83 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 3–

84 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 49–

85Ibid., [illegible] 47–

86Ibid., [illegible] 53–

87 [illegible] [illegible], ‘ [illegible] [illegible] [illegible] ‘ [illegible] [illegible], 2 [illegible], [illegible], 1930, [illegible] 1, [illegible] 8-9, 312-15–

88 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 53; [illegible] [illegible], [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1750–1850, [illegible], 2005, [illegible] 25–

89 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] ‘ [illegible] [illegible], 1656–68, [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible], 1934, [illegible] 437, 442; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 29–30; [illegible] [illegible], ‘ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1630–1720, [illegible], 1985, [illegible] 75, 162–3–

90 [illegible] [illegible], [illegible]: ‘ [illegible] [illegible] ‘ [illegible], [illegible] [illegible], 2017, [illegible] 66, 105–

91C. [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1983, [illegible] 20-1; [illegible] [illegible], ‘17 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]’, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], x (1973), [illegible] 209-18–

92 [illegible]. [illegible] [illegible], ‘ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1672–81, [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible], 3 [illegible], [illegible], 1909–15, [illegible] I, [illegible] 341; [illegible] [illegible], ‘[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ‘ [illegible] [illegible] ‘ [illegible] [illegible]’, [illegible] [illegible], 2, [illegible] 1958, [illegible] 81–98 [illegible] [illegible], 3, 3 [illegible] 1960, [illegible] 68–80; [illegible] [illegible], ‘ [illegible] [illegible] ‘ [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 2014, [illegible] 43 [illegible]

93 [illegible], ‘ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] II, [illegible] 67-8–

94 [illegible], [illegible], [illegible] 66–

95 [illegible] [illegible], ‘[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], c.1740–1849’, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 69, [illegible]. 3 ([illegible] 2005), [illegible] 651–90; [illegible]. [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]. [illegible], ‘[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]’, [illegible]. [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]. [illegible] ([illegible]), ‘ [illegible] [illegible], [illegible], 1977, [illegible] 567–8; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ਸਾਕਾ ਯੁੱਗ (= 1674 ਈ.) ਹੈ। 'ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਜ਼ ਇਨ ਗਤੀ: ਕਲਚਰ, ਪਾਵਰ ਐਂਡ ਦ ਪੋਲੀਟਿਕਸ ਆਫ ਮੋਬਿਲਿਟੀ ਇਨ 18 ਵੀਂ- ਸਦੀ ਇੰਡੀਆ', ਸੇਂਟ ਐਨਜ਼, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2 ਜੂਨ 2017 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਈ ਬਿਹਾਨੀ ਸਰਕਾਰ, ਟ੍ਰੈਵਲਿੰਗ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਐਂਡ ਬੈਲੀਗਰੈਂਟ ਬ੍ਰਾਹਮਣ: ਦ ਸ਼ਿਵਰਾਜਯਭੀਸ਼ੇਕਕਲਪਤਰੂ ਐਂਡ ਸ਼ਿਵਾਜੀ'ਜ਼ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਕੰਸੈਕਰੇਸ਼ਨ ਦੇਖੋ; www.academica.edu 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ; ਜੇਮਜ਼ ਡਬਲਯੂ. ਲੇਨ, ਸ਼ਿਵਾਜੀ: ਹਿੰਦੂ ਕਿੰਗ ਇਨ ਇਸਲਾਮਿਕ ਇੰਡੀਆ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2003।
96 ਵੇਲਚੇਰੂ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਓ, ਡੇਵਿਡ ਸ਼ੁਲਮਨ ਅਤੇ ਸੰਜੇ ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਟੈਕਸਚਰਜ਼ ਆਫ਼ ਟਾਈਮ: ਰਾਈਟਿੰਗ ਹਿਸਟਰੀ ਇਨ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਆ 1600–1800, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2003, ਪੰਨਾ 232 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਯੋਧਾ ਨਾਇਕ ਵਜੋਂ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੀ ਸਾਖ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ, ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪ੍ਰਿੰਸ ਆਫ਼ ਵੇਲਜ਼ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵੀ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀ ਹਿੰਦੂਤਵ ਸ਼ਿਵ ਸੈਨਾ ਪਾਰਟੀ, ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੀ ਫੌਜ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ 1992 ਵਿੱਚ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
97 ਟਰਸ਼ਕੇ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਪੰਨਾ 69।
98 ਸਯਦ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਤਬਾਤਾਬਾਈ, ਸੀਰ ਮੁਤਖ਼ੇਰੀਨ, ਕਲਕੱਤਾ, 1790–94, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 310–11। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਲਈ ਇਕਬਾਲ ਗਨੀ ਖਾਨ, 'ਏ ਬੁੱਕ ਵਿਦ ਟੂ ਵਿਊਜ਼: ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੀ "ਐਨ ਓਵਰਵਿਊ ਆਫ਼ ਮਾਡਰਨ ਟਾਈਮਜ਼", ਜਮਾਲ ਮਲਿਕ, ਐਡ., ਪਰਸਪੈਕਟਿਵਜ਼ ਆਫ਼ ਮਿਊਚੁਅਲ ਐਨਕਾਊਂਟਰਜ਼ ਇਨ ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਅਨ ਹਿਸਟਰੀ, 1760–1860, ਲੀਡੇਨ, 2000, ਪੰਨੇ 278–97, ਅਤੇ ਕੁਮਕੁਮ ਚੈਟਰਜੀ, 'ਹਿਸਟਰੀ ਐਜ਼ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ: ਦ ਰੀਕਾਸਟਿੰਗ ਆਫ਼ ਏ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਟ੍ਰੈਡੀਸ਼ਨ ਇਨ ਲੇਟ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਟਰਨ ਇੰਡੀਆ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 32, ਨੰ. 4 (1998), ਪੰਨੇ 913– 48 ਵੇਖੋ।
99 ਟਰਸ਼ਕੇ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਪੰਨਾ 120।
100Ibid., p. 65, ਜਿਓਵਨੀ ਜੇਮਲੀ ਕੈਰੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਇੰਡੀਅਨ ਟਰੈਵਲਜ਼ ਆਫ ਥੀਵੇਨੋਟ ਐਂਡ ਕੈਰੀ, ਐਡ. ਐਸ.ਐਨ. ਸੇਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1949, ਪੀ. 216. ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗਿਰੋ ਡੇਲ ਮੋਂਡੋ, ਰੋਮ, 1699 ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ।
101 ਅਹਕਾਮ-ਇ ਆਲਮਗਿਰੀ, f 61b ਭਾਰਗਵ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਪੰਨਾ 43 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
102 ਵਾਲਡੇਮਾਰ ਹੈਨਸਨ, ਦ ਪੀਕੌਕ ਥ੍ਰੋਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1986, ਪੰਨਾ 28 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
103 ਉਦੈ ਕੁਲਕਰਨੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ "ਦ ਏਰਾ ਆਫ਼ ਬਾਜੀ ਰਾਓ: ਐਨ ਅਕਾਊਂਟ ਆਫ਼ ਦ ਐਂਪਾਇਰ ਆਫ਼ ਦ ਡੈੱਕਨ", ਪੁਣੇ, 2017, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਜੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ।
104 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ. 1932. 2 ਵੀ.
105 Jean-Baptiste Gentil, Memoires sur l'Indoustan, Paris, 1822, p. 76.
106 ਦੇਖੋ ਸਟੀਵਰਟ ਗੋਰਡਨ, 'ਦਿ ਸਲੋਅ ਕੰਕਵੈਸਟ: ਐਡਮਿਨਿਸਟ੍ਰੇਟਿਵ ਇੰਟੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਮਾਲਵਾ ਇਨਟੂ ਦ ਮਰਾਠਾ ਐਂਪਾਇਰ, 1720–1760', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 11, ਨੰਬਰ 1 (1977), ਪੰਨੇ 1–40। ਨਾਲ ਹੀ ਆਂਦਰੇ ਵਿੰਕ, 'ਮਰਾਠਾ ਰੈਵੇਨਿਊ ਫਾਰਮਿੰਗ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 17, ਨੰਬਰ 4 (1983), ਪੰਨੇ 591–628; ਸਟੀਵਰਟ ਗੋਰਡਨ, ਮਰਾਠੇ, ਲੁਟੇਰੇ ਅਤੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਗਠਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994।

107 ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਮੋਡੇਵ ਦੀ ਕਾਉਂਟ ਦੁਆਰਾ, 1773–1776, ਸੰਪਾ. ਜੀਨ ਡੇਲੋਚੇ, ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ, 1971, ਪੰਨੇ 400– 1।
108 ਰਾਏ, 'ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਮਿਲਟਰੀ ਸਿੰਥੇਸਿਸ'; ਆਰ. ਸੀ. ਮਜੂਮਦਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਉੱਨਤ ਇਤਿਹਾਸ, 1978, ਮੁੜ ਛਪਾਈ, ਮਦਰਾਸ, 1991, ਪੰਨੇ 536–46; ਈਟਨ, ਭਾਰਤ ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ 1000–1765, ਪੰਨੇ 354; ਸਟੀਵਰਟ ਗੋਰਡਨ, ਦ ਮਰਾਠਾ, 1600–1818, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1993, ਪੰਨੇ 127–9, 140–3।
109 ਮੁਨਿਸ ਡੀ. ਫਾਰੂਕੀ, 'ਐਟ ਐਂਪਾਇਰਜ਼ ਐਂਡ: ਦ ਨਿਜ਼ਾਮ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਐਂਡ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਇੰਡੀਆ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, 43, 1 (2009), ਪੰਨੇ 5-43; ਸੰਜੇ ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਮ, 'ਅਨ ਗ੍ਰੈਂਡ ਡਿਰੇਂਜਮੈਂਟ: ਡ੍ਰੀਮਿੰਗ ਐਨ ਇੰਡੋ-

ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਐਂਪਾਇਰ ਇਨ ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਆ, 1740-1800', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਅਰਲੀ ਮਾਡਰਨ ਹਿਸਟਰੀ, 4, 3-4 (2000), ਪੰਨੇ 337-78; ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਆਲਮ, ਦ ਕ੍ਰਾਈਸਿਸ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ ਇਨ ਮੁਗਲ ਨੌਰਥ ਇੰਡੀਆ: ਅਵਧ ਐਂਡ ਦ ਪੰਜਾਬ 1707-1748, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1986।
110 ਸਲੀਮ ਅੱਲ੍ਹਾ, ਏ ਨੈਰੇਟਿਵ ਆਫ਼ ਦ ਟ੍ਰਾਂਜੈਕਸ਼ਨਜ਼ ਇਨ ਬੰਗਾਲ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਗਲੈਡਵਿਨ, ਕਲਕੱਤਾ, 1788; ਮੈਕਲੇਨ, ਲੈਂਡ ਐਂਡ ਲੋਕਲ ਕਿੰਗਸ਼ਿਪ, ਪੰਨਾ 72। ਤਿਲੋਤਮਾ ਮੁਖਰਜੀ, 'ਦਿ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਿੰਗ ਸਟੇਟ ਐਂਡ ਇਕਾਨਮੀ: ਦਿ ਨਿਜ਼ਾਮਤ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਬੰਗਾਲ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 43, ਨੰ. 2 (2009), ਪੰਨੇ 389– 436 ਵੀ ਵੇਖੋ।
111 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਖ਼ੇਰੀਨ, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 450; ਜੇ. ਐੱਚ. ਲਿਟਲ, ਦ ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਜਗਤ ਸੇਠ, ਕਲਕੱਤਾ, 1956, ਪੰਨਾ 3।
112BL, IOR, ਓਰਮ ਮਿਸ ਇੰਡੀਆ, VI, f. 1455।
113 ਇਬਿਡ., f. 1525।
114 ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਰੋਤ ਛੋਟਾ ਹੈ, ਜਗਤ ਸੇਠ ਦਾ ਘਰ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਚੌਧਰੀ, 'ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਦਾ ਬੈਂਕਿੰਗ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਘਰ', ਸਟੱਡੀਜ਼ ਇਨ ਪੀਪਲਜ਼ ਹਿਸਟਰੀ, 2, 1 (2015), ਪੰਨੇ 85-95 ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੇਖੋ; ਲਕਸ਼ਮੀ ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਨ, 'ਬਣਿਆਸ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼: ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਐਕਸਪੈਂਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, 21, 3 (1987); ਕੁਮਕੁਮ ਚੈਟਰਜੀ, 'ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਟਕਰਾਅ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੈਂਕਰ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਰਾਜ: 1757–1813', ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮੀਖਿਆ, ਭਾਗ 30, 3 (1993); ਥਾਮਸ ਏ. ਟਿੰਬਰਗ, ਦ ਮਾਰਵਾੜੀਆਂ: ਜਗਤ ਸੇਠ ਤੋਂ ਬਿਰਲਾ ਤੱਕ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014, ਪੰਨਾ 22; ਲੋਕਨਾਥ ਗੋਸ਼ਾ, ਭਾਰਤੀ ਮੁਖੀਆਂ, ਰਾਜਿਆਂ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੀ. ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਕਲਕੱਤਾ, 1881। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਆਪਕ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਰਜਤ ਦੱਤ, 'ਵਪਾਰੀਕਰਨ, ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਮੁਗਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਤੱਕ ਤਬਦੀਲੀ', ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਇਤਿਹਾਸ ਜਰਨਲ, ਭਾਗ 6, ਨੰਬਰ 2 (2003), ਪੰਨੇ 259–91; ਡੀ. ਏ. ਵਾਸ਼ਬਰੂਕ, 'ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਆਰਥਿਕ ਇਤਿਹਾਸ c.1720–1860', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 22, ਨੰਬਰ 1 (1988), ਪੰਨੇ 57–96; ਕੇ. ਐਨ. ਚੌਧਰੀ, 'ਉੰਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕਤਾ: ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਰਵੇਖਣ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 2, ਨੰਬਰ 1 (1968), ਪੰਨੇ 31–50 ਵੀ ਵੇਖੋ।

115 ਸੰਜੇ ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਮ, ਪੇਨੰਬਰਲ ਵਿਜ਼ਨਜ਼: ਮੇਕਿੰਗ ਪੋਲੀਟਿਕਸ ਇਨ ਅਰਲੀ ਮਾਡਰਨ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਆ, ਮਿਸ਼ੀਗਨ, 2001, ਪੰਨਾ 106; ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਆਲਮ ਅਤੇ ਸੰਜੇ ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਮ, ਰਾਈਟਿੰਗ ਦ ਮੁਗਲ ਵਰਲਡ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2012, ਪੰਨਾ 353–5; ਨਿਕੋਲਾਓ ਮੈਨੂਚੀ, ਸਟੋਰੀਆ ਡੂ ਮੋਗੋਰ, ਜਾਂ ਮੋਗਲ ਇੰਡੀਆ, 1653–1708, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਵਿਲੀਅਮ ਇਰਵਿਨ, ਲੰਡਨ, 1907, ਭਾਗ 3, ਪੰਨਾ 369–70।
116CPC 1, ਪੰਨਾ xxi; ਸਟਰਨ, ਦ ਕੰਪਨੀ ਸਟੇਟ, ਪੰਨਾ 176; ਆਲਮ ਅਤੇ ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਰਾਈਟਿੰਗ ਦ ਮੁਗਲ ਵਰਲਡ, ਪੰਨਾ 358–9, 394।
117 ਬ੍ਰਿਜੇਨ ਕੇ. ਗੁਪਤਾ, ਸਿਰਾਜੁਦਉੱਲਾ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, 1756-7, ਲੀਡੇਨ, 1966, ਪੀ. 44.
118 ਸਟੀਫਨ ਪੀ. ਬਲੇਕ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ: ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਵਰੇਨ ਸਿਟੀ, 1639–1739, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1991, ਪੰਨਾ 162।
119 ਇਸ਼ਰਤ ਹੱਕ, ਮੁਗਲ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਝਲਕੀਆਂ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1992, ਪੰਨਾ 21।
120 ਵਿਲੀਅਮ ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਅਤੇ ਯੂਥਿਕਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਮੁਗਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਕਵੀ 1707–1857, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ, 2012, ਪੰਨੇ 4–5; ਜ਼ਹੀਰ ਉਦੀਨ ਮਲਿਕ, ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ 1719–1748, ਅਲੀਗੜ੍ਹ, 1977।
121 ਜੈਂਟਿਲ, ਮੈਮੋਇਰਸ ਸੁਰ ਲ'ਇੰਡੌਸਤਾਨ, ਪੀ. 123-4.
122 ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਪੇਨੰਬਰਲ ਵਿਜ਼ਨਜ਼, ਪੰਨੇ 15-16।
123 ਸਯਦ ਅਥਰ ਅੱਬਾਸ ਰਿਜ਼ਵੀ, ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ-ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਹਿਜ਼ ਟਾਈਮਜ਼, ਕੈਨਬਰਾ, 1980, ਪੰਨਾ 141; ਗੋਰਡਨ, ਦ ਮਰਾਠਾ 1600–1818, ਪੰਨਾ 124–5; ਜ਼ਹੀਰ ਉਦੀਨ ਮਲਿਕ, ਦ ਰੀਗਨ ਆਫ਼ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ, ਪੰਨਾ 133; ਮਾਈਕਲ ਐਕਸਵਰਥੀ, ਦ

ਸਵੋਰਡ ਆਫ਼ ਪਰਸ਼ੀਆ: ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਫਰਾਮ ਟ੍ਰਾਈਬਲ ਵਾਰੀਅਰ ਟੂ ਕੌਂਕਰਿੰਗ ਟਾਈਰੈਂਟ, ਲੰਡਨ, 2006, ਪੰਨਾ 189; ਗੋਵਿੰਦ ਸਖਾਰਾਮ ਸਰਦੇਸਾਈ, ਏ ਨਿਊ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਮਰਾਠਾ, 3 ਭਾਗ, ਪੂਨਾ, 1946, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 154; ਭਾਰਗਵ, ਦ ਡਿਕਲਾਈਨ ਆਫ਼ ਦ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ, ਪੰਨਾ xv; ਜਾਦੁਨਾਥ ਸਰਕਾਰ, ਫ਼ੈਲ ਆਫ਼ ਦ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ, 1739–54, 4 ਭਾਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1991, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 2, 135।
124 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 1, ਪੀ. 302; ਸੁਬ੍ਰਹਮਣੀਅਮ, ਅਨ ਗ੍ਰੈਂਡ ਡੀਰੇਂਜਮੈਂਟ, ਪੀ.ਪੀ. 356-7; ਮਲਿਕ, ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ, ਪੀ. 135; ਬਲੇਕ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ, ਪੀ. 150
125 ਮਲਿਕ, ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ, ਪੰਨਾ 111।
126C. ਏ. ਬੇਲੀ, ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਮੇਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਪੰਨੇ 8-9।
127 ਮਲਿਕ, ਦ ਰਨ ਆਫ਼ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ, ਪੰਨਾ 265; ਰਿਜ਼ਵੀ, ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ-ਅੱਲ੍ਹਾ ਐਂਡ ਹਿਜ਼ ਟਾਈਮਜ਼, ਪੰਨਾ 141; ਗੋਰਡਨ, ਮਰਾਠਿਆਂ, ਪੰਨੇ 125, 128, 129, 135; ਸਰਦੇਸਾਈ, ਨਿਊ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਮਰਾਠਿਆਂ, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 159।
128 ਫਾਦਰ ਲੂਈਸ ਬਾਜ਼ਿਨ, 'ਥਾਮਸ ਕੌਲੀ-ਕਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਾਲਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਯਾਦਾਂ, ਭਰਾ ਬਾਜ਼ਿਨ ਦੇ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ', 1751, ਲੈਟਰਸ ਐਡੀਫਿਐਂਟੇਸ ਐਟ ਕਿਊਰੀਅਸ ਏਕ੍ਰਾਈਟਸ ਡੇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਏਟਰੇਂਜੇਰਸ, ਪੈਰਿਸ, 1780, ਭਾਗ IV, ਪੰਨੇ 277–321 ਵਿੱਚ। ਇਹ ਹਵਾਲਾ, ਪੰਨੇ 314–18।
129 ਵਿਲਮ ਫਲੋਰ, 'ਨਿਊ ਫੈਕਟਸ ਆਨ ਨਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ ਇੰਡੀਅਨ ਕੈਂਪੇਨ', ਇਨ ਇਰਾਨ ਐਂਡ ਇਰਾਨੀ ਸਟੱਡੀਜ਼: ਐਸੇਜ਼ ਇਨ ਆਨਰ ਆਫ਼ ਇਰਾਜ ਅਫਸ਼ਰ, ਐਡ. ਕੰਬਿਜ਼ ਇਸਲਾਮੀ, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ, 1998, ਪੰਨੇ 198–220, ਪੰਨੇ 200।

130 ਆਨੰਦ ਰਾਮ ਮੁਖਲਿਸ, 'ਤਜ਼ਕੀਰਾ', ਸਰ ਐਚ. ਐਮ. ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਜੌਨ ਡਾਉਸਨ ਵਿੱਚ, ਦ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, ਲੰਡਨ, 1867, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨੇ 82-3।
131 ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਅਨ ਗ੍ਰੈਂਡ ਡੀਰੇਂਜਮੈਂਟ, ਪੀ.ਪੀ. 357-8.
132 ਐਕਸਵਰਥੀ, ਦ ਸਵੋਰਡ ਆਫ਼ ਪਰਸ਼ੀਆ, ਪੰਨਾ 207।
133 ਮੁਖਲਿਸ, 'ਤਜ਼ਕੀਰਾ', ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਡਾਉਸਨ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨਾ 85।
134 ਮਾਈਕਲ ਐਡਵਰਡਸ, ਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਵਰਲਡ: ਦ ਲਾਈਫ਼ ਐਂਡ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਸਮਰਾਟ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਲੰਡਨ, 1970, ਪੰਨਾ 15।
135 ਫਲੋਰ, 'ਨਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਅਭਿਆਨ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਤੱਥ', ਪੰਨਾ 217।
136 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖ਼ਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖ਼ਰੀਨ, ਵੋਲ. 1, ਪੰਨਾ 315-17.
137 ਮੁਖਲਿਸ, 'ਤਜ਼ਕੀਰਾ', ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਡਾਉਸਨ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨਾ 86।
138 ਫਲੋਰ, 'ਨਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਅਭਿਆਨ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਤੱਥ', ਪੰਨਾ 217।
139 ਮੁਖਲਿਸ, 'ਤਜ਼ਕੀਰਾ', ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਡਾਉਸਨ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨਾ 87।
140 ਮਹਿਦੀ ਅਸਤਰਾਬਾਦੀ, ਤਾਰੀਖ-ਏ ਜਹਾਂਗੋਸ਼ਾ-ਯੇ ਨਾਦਰੀ: ਨਾਦਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰਤ ਇਤਿਹਾਸ, ਬੰਬੇ ਲਿਥੋਗ੍ਰਾਫ 1849/1265), ਪੰਨਾ. 207.
141 ਸਰਕਾਰ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, 1739–54, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 2–3, 4, 13।
142BL, 6585 ਜੋੜੋ, ਸ਼ਾਕਿਰ ਖਾਨ, ਤਾਰੀਖ-i ਸ਼ਾਕਿਰ ਖਾਨੀ, ff. 34-6.
143 ਡਰਕ ਐਚ.ਏ. ਕੌਲਫ, ਨੌਕਰ, ਰਾਜਪੂਤ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਕੈਮਬ੍ਰਿਜ, 1990।
144 ਵਾਸ਼ਬਰੂਕ, 'ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ c.1720–1860', ਪੰਨਾ 67।
145 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 3, ਪੰਨਾ 160-1.
146 ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਗੜਬੜ, ਪੰਨਾ 344।
147 ਐਸ. ਪੀ. ਸੇਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ, ਦ ਫ੍ਰੈਂਚ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, 1763–1816, ਕਲਕੱਤਾ, 1958; ਅਰਵਿੰਦ ਸਿਨਹਾ, ਦ ਪਾਲੀਟਿਕਸ ਆਫ਼ ਟ੍ਰੇਡ: ਐਂਗਲੋ-ਫ੍ਰੈਂਚ ਕਾਮਰਸ ਔਨ ਦ ਕੋਰੋਮੰਡਲ ਕੋਸਟ, 1763–1793, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2002; ਫਰਗੂਸਨ, ਐਂਪਾਇਰ, ਪੰਨੇ 30–2।

148 ਜੀਨ ਮੈਰੀ ਲਾਫੋਂਟ ਅਤੇ ਰੇਹਾਨਾ ਲਾਫੋਂਟ, ਦ ਫ੍ਰੈਂਚ ਐਂਡ ਦਿੱਲੀ, ਆਗਰਾ, ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਐਂਡ ਸਰਧਾਨਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2010, ਪੰਨੇ 41–4।
149 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਦੀ ਡ੍ਰਿਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਡੁਪਲੈਕਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਡੇਵਿਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਦਾ ਸਮਾਲ ਆਰਮਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ 1600–1856, ਲੰਡਨ, 1997, ਭਾਗ 4, ਪੰਨੇ 150–65, ਅਤੇ ਰੈਂਡੋਲਫ ਕੂਪਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੇਖ, 'ਕਲਚਰ, ਕੰਬੈਟ ਐਂਡ ਕਲੋਨੀਅਲਿਜ਼ਮ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਇੰਡੀਆ', ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਹਿਸਟਰੀ ਰਿਵਿਊ, ਭਾਗ 27, ਨੰਬਰ 3 (ਸਤੰਬਰ 2005), ਪੰਨੇ 534–49 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਨੇ 537–8 ਵੇਖੋ।
150 ਹੈਨਰੀ ਡੌਡਵੈਲ, ਡੁਪਲਿਕਸ ਅਤੇ ਕਲਾਈਵ: ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ, ਲੰਡਨ, 1920, ਪੰਨੇ 1-9।
151 ਫਰਗੂਸਨ, ਐਂਪਾਇਰ, ਪੰਨਾ 31।
152 ਆਨੰਦ ਰੰਗਾ ਪਿੱਲਈ ਦੀ ਨਿਜੀ ਡਾਇਰੀ, ਡੁਬਾਸ਼ ਟੂ ਜੋਸਫ਼ ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਡੁਪਲੈਕਸ, ਐਡ. ਜੇ. ਐੱਫ. ਪ੍ਰਾਈਸ ਅਤੇ ਕੇ. ਰੰਗਾਚਾਰੀ, 12 ਭਾਗ, ਮਦਰਾਸ, 1922, ਵੋਲ. 3, ਪੀ. 90.

153Ibid., ਪੰਨਾ 9; ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਪੇਨੰਬਰਲ ਵਿਜ਼ਨਜ਼, ਪੰਨਾ 14; ਜੈਫਰੀ ਪਾਰਕਰ, ਦ ਮਿਲਟਰੀ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1988, ਪੰਨਾ 133।
154 ਆਨੰਦ ਰੰਗਾ ਪਿੱਲਈ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਡਾਇਰੀ, ਪੰਨਾ 96; ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਪੇਨੰਬਰਲ ਵਿਜ਼ਨਜ਼, ਪੰਨਾ 14; ਪਾਰਕਰ, ਦ ਮਿਲਟਰੀ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ, ਪੰਨਾ 133; ਬਰਟ ਐਸ. ਹਾਲ ਅਤੇ ਕੈਲੀ ਡੀ ਵਰੀਸ, 'ਐਸੇ ਰਿਵਿਊ - ਦ "ਮਿਲਟਰੀ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ" ਰੀਵਿਜ਼ਿਟਡ', ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਐਂਡ ਕਲਚਰ, 31 (1990), ਪੰਨਾ 502; ਨੂਡ ਜੇ. ਵੀ. ਜੇਸਪਰਸਨ, 'ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਇਨ ਅਰਲੀ ਮਾਡਰਨ ਯੂਰਪ: ਸਮ ਡੈਨਿਸ਼ ਸਬੂਤ', ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਰਨਲ, 26 (1983), ਪੰਨਾ 1-2; ਮਾਈਕਲ ਹਾਵਰਡ, ਯੁੱਧ ਇਨ ਯੂਰਪੀਅਨ ਇਤਿਹਾਸ (1976, ਮੁੜ ਛਾਪਣਾ), ਆਕਸਫੋਰਡ, 1977, ਪੰਨਾ 61, 78; ਹਿਊ ਸਟ੍ਰੈਚਨ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ (1983, ਮੁੜ ਛਾਪਣਾ), ਲੰਡਨ, 1993, ਪੰਨਾ 33; ਰਾਏ, 'ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਸੰਸਲੇਸ਼ਣ'। 155 ਸਰ ਪੇਂਡਰੇਲ ਮੂਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਲੰਡਨ, 1989, ਪੰਨਾ 19।
156 ਪਾਰਥ ਚੈਟਰਜੀ, ਦ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ: ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਏ ਗਲੋਬਲ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਆਫ਼ ਪਾਵਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2012, ਪੰਨਾ 11।
157 ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਪੇਨੰਬਰਲ ਵਿਜ਼ਨਜ਼, ਪੰਨਾ 19।
158 ਗੁਪਤਾ, ਸਿਰਾਜੁਦੌਉੱਲਾ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 36।
159 ਬ੍ਰਾਇਨਟ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਉਭਾਰ, ਪੰਨਾ 9।
160Voyage en Inde, ਪੰਨੇ 67-8। ਮੋਡੇਵ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋਸਤ ਵੋਲਟੇਅਰ ਨੇ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ: 'ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਪਛਤਾਵਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰਕ ਮੁਨਾਫ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੈਣਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਇਸਦੇ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਗੁਪਤ ਦੰਡਾਵਲੀ ਦੁਆਰਾ ਬਚਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਸਿਰਫ ਰਾਜਾ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤੰਬਾਕੂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੁਆਰਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ: ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀ ਇੱਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਬੇਕਾਰ ਉਦਾਹਰਣ ਜੋ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਕੋਲ ਹੁਣ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹੀ ਹੈ', ਵੋਲਟੇਅਰ, ਪ੍ਰੇਸਿਸ ਡੂ ਸੀਕਲ ਡੀ ਲੂਈਸ XV, ਪੰਨਾ 1507, ਓਵਰੇਸ ਹਿਸਟੋਰਿਕਸ ਵਿੱਚ, ਐਡ. ਆਰ. ਪੋਮੇਉ, ਪੈਰਿਸ, 1962, ਪੰਨੇ 1297-572।
161 ਡੈਨੀਅਲ ਬਾਘ, ਦ ਗਲੋਬਲ ਸੇਵਨ ਈਅਰਜ਼ ਵਾਰ, 1754–63, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2014, ਪੰਨੇ 52–4।
162Ibid., ਪੰਨੇ 59-60।

ਅਧਿਆਇ 2: ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਠੁਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ
1NAI, ਬੰਗਾਲ ਚੋਣ ਕਮੇਟੀ, ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਪੱਤਰ, 25 ਮਈ 1756, ਭਾਗ 23 (1756–71), 13 ਫਰਵਰੀ 1756
2 ਇਤਿਹਾਸ।

3 [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], 1754–63, [illegible], 2014, [illegible] 462.

4 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1991, [illegible] 111–12.

5 [illegible]. [illegible], [illegible], 17 [illegible] [illegible] 18 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible], 1981, [illegible] 29.

6 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1924, [illegible] 132–3.

7 [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1600–1800', [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 2004, [illegible] 128–9; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 2012, [illegible] 116–17.

8 [illegible] [illegible]. [illegible], [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible].

9 [illegible]. [illegible]. [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible], 1700–1765', [illegible]. [illegible]. [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 2, [illegible] [illegible], [illegible], 1998, [illegible] 267–9; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], 1954, [illegible] 13; [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible]: [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 5, 1 [illegible]. (1989), [illegible] 20.

10 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 2 [illegible], [illegible], 1918, [illegible] 1, [illegible] 232–3; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1975, [illegible] 62–3.

11 [illegible] [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1974, [illegible] 3; [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1939, [illegible] 7.

12 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1, [illegible] 4-5.

13 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 31.

14 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1989, [illegible] 29.

15 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 61.

16 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], 1688–1783, [illegible], 2001, [illegible] 99–100.

17 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 30-1; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 67; [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1600–1784: [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2013, [illegible] 59; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1, [illegible] 194–201; [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 65–7.

18 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1, [illegible] 218.

19 [illegible]., [illegible] 233.

20 [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1750–1783, [illegible], 2005, [illegible] 84–5.

21 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], 1981, [illegible] 21 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

22 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 10.

23 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 148.

24 [illegible] [illegible]. [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1756–7, [illegible], 1966, [illegible] 14. [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [

ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਚੌਧਰੀ, ਕੰਪਨੀਆਂ ਕਾਮਰਸ ਐਂਡ ਮਰਚੈਂਟਸ: ਬੰਗਾਲ ਇਨ ਦ ਪ੍ਰੀ-ਕੋਲੋਨੀਅਲ ਏਰਾ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2017, ਪੰਨੇ 389–95 ਵੇਖੋ। ਰਿਚਰਡ ਈਟਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਵੀ, ਏਸ਼ੀਆਈ ਵਪਾਰੀਆਂ - ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਜਰਾਤੀਆਂ, ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ - ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।' ਈਟਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਿਤ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਏਸ਼ੀਆਈ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਡੈਲਟਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਚਾਂਦੀ ਪਾਈ, ਜੋ ਕਿ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ, ਸਥਾਨਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਮੁਦਰੀਕਰਨ ਕਰਕੇ ਵਧਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਰਹੱਦ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੁਗਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਈਟਨ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਡੈਲਟਾ, ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਫੈਲ ਰਹੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਰਹੱਦ ਅਤੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਕੋਰਸਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਦੇ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਧਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ - ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜੋ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦਖਲ ਨਾਲ ਵਿਘਨ ਪਈ ਸੀ। ਰਿਚਰਡ ਐਮ. ਈਟਨ, ਐਸੇਜ਼ ਆਨ ਇਸਲਾਮ ਐਂਡ ਇੰਡੀਅਨ ਹਿਸਟਰੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2000, ਪੰਨਾ 263 ਵੇਖੋ।
25 ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜੇਮੀਮਾ ਕਿੰਡਰਸਲੇ, ਲੈਟਰਸ ਫਰਾਮ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼, ਲੰਡਨ, 1777, ਪੰਨਾ 17। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਲਕੱਤਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ ਫਰਹਤ ਹਸਨ, 'ਕਲਕੱਤਾ ਇਨ ਦ ਅਰਲੀ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ', ਜੇ. ਐਸ. ਗਰੇਵਾਲ, ਕਲਕੱਤਾ: ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਆਫ਼ ਏ ਕਲੋਨੀਅਲ ਮੈਟਰੋਪੋਲਿਸ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1991, ਅਤੇ ਰਜਤ ਦੱਤਾ, 'ਫ੍ਰਾਮ ਮੈਡੀਵਲ ਟੂ ਕਲੋਨੀਅਲ: ਮਾਰਕਿਟਸ, ਟੈਰੀਟੋਰੀਅਲਿਟੀ ਐਂਡ ਦ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸ਼ਨ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਬੰਗਾਲ', ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਇਤਿਹਾਸ ਜਰਨਲ, ਭਾਗ 2, ਨੰਬਰ 1 (1999) ਵਿੱਚ।
26 ਕੇ. ਐਨ. ਚੌਧਰੀ, ਦ ਟ੍ਰੇਡਿੰਗ ਵਰਲਡ ਆਫ਼ ਏਸ਼ੀਆ ਐਂਡ ਦ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ 1660–1760, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1978, ਪੰਨਾ 253।
27 ਕੌਸ਼ਿਕ ਰਾਏ, 'ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਮਿਲਟਰੀ ਸਿੰਥੇਸਿਸ: ਆਰਮੀਜ਼, ਵਾਰਫੇਅਰ, ਐਂਡ ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ, ਸੀ.1740-1849', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਮਿਲਟਰੀ ਹਿਸਟਰੀ ਵਿੱਚ, ਵੋਲ. 69, ਨੰ. 3 (ਜੁਲਾਈ 2005), ਪੰਨਾ 651-90; ਵੀ.ਜੀ. ਦਿਘੇ ਅਤੇ ਐਸ.ਐਨ. ਕਨੂੰਗੋ, ‘ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ’, ਆਰ.ਸੀ. ਮਜੂਮਦਾਰ ਅਤੇ ਵੀ.ਜੀ. ਦਿਘੇ (ਸੰਪਾਦਨ), ਦਿ ਮਰਾਠਾ ਸਰਵਉੱਚਤਾ, ਮੁੰਬਈ, 1977, ਪੰਨਾ 567-8; ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, 1789-1803, 4 ਭਾਗ, 1950; ਰੀਪ੍ਰਿੰਟ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1992, ਪੀ. 85. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਨੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦਾ ਗ੍ਰਾਫਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ: 'ਮਰਾਠੇ ਬੀਰਭੂਮ (1742) ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸਨੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਬੁਣਕਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ ਉੱਡ ਰਹੇ ਹਨ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਸਰਕਾਰ, ਫਾਲ ਆਫ਼ ਦ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 43 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।
28 ਸਰਕਾਰ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 44 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
29 ਵੇਲਚੇਰੂ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਓ, ਡੇਵਿਡ ਸ਼ੁਲਮਨ ਅਤੇ ਸੰਜੇ ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਟੈਕਸਚਰ: ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 1600–1800, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2003, ਪੰਨੇ 236–7।
30 ਜੌਨ ਆਰ. ਮੈਕਲੇਨ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1993, ਪੰਨੇ 163-5; ਦ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਪੁਰਾਣ: ਇੱਕ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਬੰਗਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਠ, ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨ। ਐਡਵਰਡ ਸੀ. ਡਿਮੌਕ ਜੂਨੀਅਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੁਲ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤਾ, ਹੋਨੋਲੂਲੂ, 1965, ਪੰਨੇ 28-32। ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਲੀਮੁੱਲਾ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਸਲੀਮ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, 'ਬਰਗੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਨ, ਨੱਕ ਅਤੇ ਹੱਥ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਥੈਲਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ' (ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ); ਵੇਖੋ ਸਰਕਾਰ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 44। ਸਰਕਾਰ ਵਿਦਿਆਲੰਕਰ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੰਦਰਨਗਰ ਵਿਖੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਸਤੀ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਪੱਤਰ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।
31 ਸਰਕਾਰ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 8।
32 ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਗਲੈਡਵਿਨ, ਟ੍ਰਾਂਸ., ਦਿ ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਆਫ਼ ਖੋਜੇਹ ਅਬਦੁਲਕੁਰੀਮ, ਕਲਕੱਤਾ, 1788, ਪੰਨਾ 147-8।

33 ਰਾਏ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 165।
34Ibid., ਪੰਨੇ 25, 141–2, 165–7।
35 ਸੀ. ਏ. ਬੇਲੀ, ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਮੇਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1988, ਪੰਨਾ 49।
36 ਰਾਏ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 23। ਭਾਰਤੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਲਈ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਨਾਹਗਾਹ ਜਾਂ ਟੈਕਸ ਹੈਵਨ ਵਜੋਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਪਾਰੀ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਪਲਾਇਰਾਂ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਨੈੱਟਵਰਕਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸਨ। ਕਲਕੱਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਵਧਦੀ-ਫੁੱਲਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਜੋਂ ਸਥਿਤੀ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਚੁੰਬਕ ਬਣਾਇਆ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਰ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹਿਜੀਵਤਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਧ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਲਕੱਤਾ 'ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ' ਵਾਲਾ ਇਕਲੌਤਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਰਾਏ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਹੋਵੇ।
37 ਅਬਦੁਲ ਲਤੀਫ਼ ਸ਼ੁਸ਼ਤਾਰੀ, ਕਿਤਾਬ ਤੁਹਫ਼ਤ ਅਲ-ਆਲਮ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ 1802 ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਲਿਥੋਗ੍ਰਾਫ਼ ਬੰਬਈ 1847, ਪੰਨਾ. 427.
38 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 434।
39 ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਫਾਰਚੂਨ: ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇਨ ਬੰਗਾਲ ਇਨ ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1976, ਪੰਨੇ 218-19।

40 ਦੇਖੋ ਐਂਡਰਿਊ ਵਾਰਡ, ਸਾਡੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਖਿੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਲੰਡਨ, 1996, ਪੰਨਾ 8।
41 ਮਾਰਸ਼ਲ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਫਾਰਚੂਨ, ਪੰਨਾ 159।
42 ਸਕਾਟਿਸ਼ ਰਿਕਾਰਡਸ ਆਫਿਸ, ਹੈਮਿਲਟਨ-ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਐਮਐਸਐਸ, ਬੰਡਲ 56, ਜੀਡੀ 110, ਫੋਲੀਓ 1021,1021। ਸਟੈਅਰ ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਟੂ ਸਰ ਹਿਊ ਡੈਲਰਿੰਪਲ, 3 ਜਨਵਰੀ 1754; ਮਾਰਸ਼ਲ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਫਾਰਚੂਨਸ, ਪੰਨੇ 159, 215।
43 ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ 1756, ਡੇਵਿਡ ਰੈਨੀ, ਅਗਸਤ 1756, OIOC, BL, O.V. 19, ਪੰਨੇ 147–61; OIOC, HM ਭਾਗ 66, ਪੰਨੇ 821–4।
44 ਜੀਨ ਲਾਅ ਡੀ ਲੌਰੀਸਟਨ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਇੱਕ ਯਾਦ 1757-61, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਜੀ.ਐਸ.ਚੀਮਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014, ਪੀ. 59.
45OIOC, ਬੰਗਾਲ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ, ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, 16 ਜਨਵਰੀ 1752; ਗੁਪਤਾ, ਸਿਰਾਜੁਦੌਲਾ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, 1756–7, ਪੰਨਾ 37।
46 ਵਾਟਸ ਟੂ ਡਰੇਕ ਐਂਡ ਦ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਕੌਂਸਲ, ਬੀ.ਐਲ., ਓ.ਆਈ.ਓ.ਸੀ., ਬੰਗਾਲ ਪਬਲਿਕ ਕੰਸਲਟੇਸ਼ਨ, 15 ਅਗਸਤ 1755; ਗੁਪਤਾ, ਸਿਰਾਜੁਦੌਲਾ ਐਂਡ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, 1756–7, ਪੰਨਾ 38।
47 ਫਿਲਿਪ ਬੀ. ਕੈਲਕਿੰਸ, 'ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਉਪ-ਖੇਤਰੀ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ', ਰਿਚਰਡ ਐਲ. ਪਾਰਕ, ਅਰਬਨ ਬੰਗਾਲ, ਈਸਟ ਲੈਂਸਿੰਗ, 1969, ਪੰਨੇ 25-6 ਵਿੱਚ।
48 ਜੇ. ਪੀ. ਲੋਸਟੀ, 'ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਪੇਂਟਿੰਗ 1750–1820', ਨੀਤਾ ਦਾਸ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੀ ਲੇਵੇਲਿਨ ਜੋਨਸ ਵਿੱਚ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ: ਫਾਰਗੋਟਨ ਕੈਪੀਟਲ ਆਫ਼ ਬੰਗਾਲ, ਮੁੰਬਈ, 2013, ਪੰਨੇ 82–105; ਜੇ. ਪੀ. ਲੋਸਟੀ, 'ਟੂਵਾਰਡਜ਼ ਏ ਨਿਊ ਨੈਚੁਰਲਿਜ਼ਮ: ਪੋਰਟਰੇਟ ਇਨ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਐਂਡ ਅਵਧ, 1750–80', ਬਾਰਬਰਾ ਸਮਿਟਜ਼ (ਸੰਪਾਦਕ), ਆਫਟਰ ਦ ਗ੍ਰੇਟ ਮੁਗਲਜ਼: ਪੇਂਟਿੰਗ ਇਨ ਦਿੱਲੀ ਐਂਡ ਦ ਰੀਜਨਲ ਕੋਰਟਸ ਇਨ ਦ 18 ਵੀਂ ਐਂਡ 19 ਵੀਂ ਸੈਂਚੁਰੀਜ਼, ਮੁੰਬਈ, 2002 ਵਿੱਚ; ਜੇ. ਪੀ. ਲੋਸਟੀ, 'ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਮੁਗਲ ਪੇਂਟਿੰਗਜ਼ ਫਰਾਮ ਦ ਸਵਿੰਟਨ ਕਲੈਕਸ਼ਨ', ਦ ਬਰਲਿੰਗਟਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ, ਸੀ.ਐਲ.ਆਈ.ਐਕਸ, ਅਕਤੂਬਰ 2017, ਪੰਨੇ 789–99; ਤਿਲੋਤਮ ਮੁਖਰਜੀ, 'ਦ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਿੰਗ ਸਟੇਟ ਐਂਡ ਦ ਇਕਾਨਮੀ: ਦ ਨਿਜ਼ਾਮਤ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਬੰਗਾਲ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, 43, 2 (2009), ਪੰਨਾ 421।
49 ਇਸ ਲਘੂ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਜਲਾਵਤਨ ਨੱਥੂ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਰਬਾਬ 'ਤੇ ਬੈਂਡ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੁੰਦਰ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਛੱਜੂ ਖਾਨ ਅਤੇ ਦੀਦਾਰ ਖਾਨ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹਨ, ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ, ਤੰਬੂਰਾ 'ਤੇ, ਤਾਜ ਖਾਨ ਬੀਨ ਵਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਪਖਾਵਾਜ 'ਤੇ; 1755 ਸ਼ਹਾਮਤ ਜੰਗ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਹੈ। ਦ ਬਰਲਿੰਗਟਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ, CLIX, ਅਕਤੂਬਰ 2017,

ਪੰਨੇ 789-99, ਚਿੱਤਰ 29 ਵਿੱਚ 'ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਮੁਗਲ ਪੇਂਟਿੰਗਜ਼ ਫਰਾਮ ਦ ਸਵਿੰਟਨ ਕਲੈਕਸ਼ਨ' ਵੀ ਦੇਖੋ। ਇਸ ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਕੈਥਰੀਨ ਬਟਲਰ ਸਕੋਫੀਲਡ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ।
50 ਸਈਦ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਤਬਤਾਬਾਈ, ਸੀਰ ਮੁਤਖ਼ੇਰੀਨ, ਕਲਕੱਤਾ, 1790–4, ਭਾਗ 2, ਪੰਨੇ 156–62; ਮੁਖਰਜੀ, 'ਦਿ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਿੰਗ ਸਟੇਟ ਐਂਡ ਦ ਇਕਾਨਮੀ: ਦ ਨਿਜ਼ਾਮਤ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਬੰਗਾਲ', ਪੰਨਾ 412।

51 ਸਰ ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ II, ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰੀਅਡ 1200 ਈ.–1757 ਈ., ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1948, ਪੰਨਾ 448।
52NAI, ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਭਾਗ, ਜਨਤਕ ਸ਼ਾਖਾ, ਭਾਗ 1, 9 ਜਨਵਰੀ 1749, ਪੰਨਾ 73; ਮੁਖਰਜੀ, 'ਦ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਿੰਗ ਸਟੇਟ ਐਂਡ ਦ ਇਕਾਨਮੀ: ਦ ਨਿਜ਼ਾਮਤ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਬੰਗਾਲ', ਪੰਨਾ 389–436।
53 ਗੁਪਤਾ, ਸਿਰਾਜੁਦੁੱਲਾ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, 1756-7, ਪੰਨਾ. 45.
54 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਖ਼ੇਰੀਨ, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 164। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ ਵਕਾ-ਏ-ਮਹਾਬਤ ਜੰਗ [ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸ] ਜਾਂ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਦਾ ਅਹਵਲ-ਏ-ਮਹਾਬਤ ਜੰਗ, ਸਰ ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੋਸਾਇਟੀ ਆਫ਼ ਬੰਗਾਲ ਦੁਆਰਾ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਕਲਕੱਤਾ, 1952।
55 ਰਾਬਰਟ ਟ੍ਰੈਵਰਸ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜ: ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2007, ਪੰਨਾ 3; ਮੈਕਲੇਨ, ਲੈਂਡ ਐਂਡ ਲੋਕਲ ਕਿੰਗਸ਼ਿਪ, ਪੰਨਾ 6; ਮਾਰਸ਼ਲ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਫਾਰਚੂਨ, ਪੰਨਾ 34।
56BL, OIOC, IOR, ਬੰਗਾਲ ਪਬਲਿਕ ਕੰਸਲਟੇਸ਼ਨ, 10 ਜੂਨ 1753, ਰੇਂਜ 1, ਭਾਗ 26, f. 169। 9/11 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਗਦਾਦ ਵਿੱਚ ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਉਦੈ ਹੁਸੈਨ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਦੀ ਸਾਖ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਸੁਸ਼ੀਲ ਚੌਧਰੀ ਵੇਖੋ, ਜੋ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੀਰਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਾ ਖਲਨਾਇਕ ਕਿਰਦਾਰ ਇੱਕ ਗਲਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਚੌਧਰੀ, ਦ ਪ੍ਰੀਲੂਡ ਟੂ ਐਂਪਾਇਰ: ਪਲਾਸੀ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ ਆਫ਼ 1757, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2000, ਪੰਨੇ 29-36 ਵੇਖੋ।
57 ਲਾਅ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਇੱਕ ਯਾਦ 1757–61, ਪੰਨੇ 65–6।
58 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੰਨਾ 122, 183–4, 188।
59 ਜੇ. ਐੱਚ. ਲਿਟਲ, ਦ ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਜਗਤ ਸੇਠ, ਕਲਕੱਤਾ, 1956, ਪੰਨਾ 165।
60 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਖ਼ੇਰੀਨ, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 225। ਲਕਸ਼ਮੀ ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਨ ਅਤੇ ਰਜਤ ਕੇ. ਰੇਅ, 'ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ: ਮਹਾਨ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਤੱਕ' ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚਰਚਾ ਵੀ ਵੇਖੋ, ਦਵਿਜੇਂਦਰ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ: ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1991, ਪੰਨੇ 19-45।
61 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 95.
62 ਲਾਅ, ਏ ਮੈਮੋਇਰ ਆਫ਼ ਦ ਮੁਗਲ ਐਂਪਾਇਰ 1757–61, ਪੰਨਾ 52।
63 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 163.
64 ਗੁਪਤਾ, ਸਿਰਾਜੁਦੌਲਾ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, 1756–7, ਪੰਨੇ 39, 51; ਐਸ. ਸੀ. ਹਿੱਲ, ਇੰਡੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡਸ ਸੀਰੀਜ਼, ਬੰਗਾਲ ਇਨ 1756–7, 3 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1905, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 147।
65‘ਕਰਮ ਅਲੀ ਦਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਨਾਮਾ’, ਬੰਗਾਲ ਨਵਾਬਾਂ ਵਿੱਚ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ, ਕਲਕੱਤਾ, 1952, ਪੰਨਾ 58।
66 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 63।
67 ਗੁਪਤਾ, ਸਿਰਾਜੁਦਉੱਲਾ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, 1756-7, ਪੀ. 54.

68 ਅਪ੍ਰੈਲ 10 1756 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 10 1756 ਤੱਕ ਕਲਕੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਵਿਲੀਅਮ ਟੂਕ, ਬੀ.ਐਲ., ਓ.ਆਈ.ਓ.ਸੀ., ਓ.ਵੀ. 19, ਬੰਗਾਲ 1756, ਪੰਨੇ 5–46; ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ ਰੇ, ਦ ਫੇਲਟ ਕਮਿਊਨਿਟੀ: ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲਿਜ਼ਮ ਦੇ ਉਭਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2003, ਪੰਨਾ 233।
69 ਅਪ੍ਰੈਲ 10 1756 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 10 1756 ਤੱਕ ਕਲਕੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਪੰਨੇ 5-46।

70 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 21–

71 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1756–7, [illegible] 14, 53; [illegible], [illegible] [illegible] 1756–7, [illegible] 1, [illegible] 3–

72 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1773–1776, [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible], 1971, [illegible] 67–8–

73 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1757–61, [illegible] 218–19–

74CPC ii, [illegible]. 1101; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 2, [illegible] 315, 328–

75 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible].[illegible]., [illegible] 24080, [illegible]. 21.

76 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 1991, [illegible] 30, 59–

77 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1, [illegible] 222–

78 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1757–61, [illegible] 126–

79. [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]. 3, [illegible]. 334.

80 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1757-61, [illegible]. 126; [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible]-[illegible]', [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

95 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 2, [illegible] 286–9, [illegible] 3, [illegible] 189–90; [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 333[illegible]

[illegible] 3: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

1 [illegible], 10 [illegible], 1756 [illegible] 10 [illegible], 1756 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible].[illegible]., [illegible].[illegible].[illegible].[illegible]., [illegible].[illegible]. 19, [illegible] 1756, [illegible] 5–46[illegible]

2 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1991, [illegible] 301 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

3 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. [illegible]. 1757, [illegible] 14[illegible]

4 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] 1688–1783, [illegible], 2001, [illegible] 106 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

5 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 29200 [illegible], f. 38[illegible]

6 [illegible]

7 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible].[illegible]., [illegible].[illegible].[illegible].[illegible]., [illegible].[illegible]. [illegible] 66, [illegible] 821–4[illegible]

8 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 29200 [illegible], f. 39[illegible]

9 [illegible]

10 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] 66, [illegible] 821–4[illegible]

11 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. [illegible]. [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] III, [illegible] 299[illegible]

12 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible]: [illegible] [illegible] [illegible], 1989, [illegible] 42 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

13 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], 1790-4, [illegible]. 2, [illegible]. 190.

14 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible].[illegible]., [illegible].[illegible].[illegible].[illegible]., [illegible].[illegible]. [illegible] 66, [illegible] 821–4[illegible]

15 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], BL, OIOC, O.V. 19, [illegible] 77-92[illegible]

16 [illegible].

17 [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1756, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. [illegible]. [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] III, [illegible] 299[illegible]

18 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible]: [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1902, [illegible] 366[illegible]

19 [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], 1756–7 [illegible] [illegible], 3 [illegible], [illegible], 1905, [illegible] 1, [illegible] 51, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

20 [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1756, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. [illegible]. [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] III, [illegible] 299[illegible]

21 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible]-[illegible]-[illegible], [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible], 1982, [illegible] 120-2.

22 ਜੌਨ ਜ਼ੇਫਨੀਆਹ ਹੋਲਵੈਲ, ਬੰਗਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਵਿੱਚ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਵਿੱਚ ਦਮ ਘੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੱਜਣਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਖਦਾਈ ਮੌਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਬਿਰਤਾਂਤ; 20 ਜੂਨ 1756 ਦੀ ਸਫਲ ਰਾਤ, ਲੰਡਨ, 1758।
23 ਬਲੈਕ ਹੋਲ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਾਹਿਤ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੇ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਫੋਰੈਂਸਿਕ ਜਾਂਚ ਬ੍ਰਿਜੇਨ ਕੇ. ਗੁਪਤਾ, ਸਿਰਾਜੁਦੌਲਾ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, 1756–7, ਲੀਡੇਨ, 1966, ਪੰਨੇ 70–81 ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਾਰਥ ਚੈਟਰਜੀ, ਦ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ: ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਏ ਗਲੋਬਲ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਆਫ਼ ਪਾਵਰ, ਰਾਣੀਖੇਤ, 2012, ਪੰਨੇ 255; ਜਾਨ ਡੈਲੀ, ਦ ਬਲੈਕ ਹੋਲ: ਮਨੀ, ਮਿਥ ਐਂਡ ਐਂਪਾਇਰ, ਲੰਡਨ, 2006; ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ ਰੇ, ਦ ਫੇਲਟ ਕਮਿਊਨਿਟੀ: ਕਾਮਨੈਲਿਟੀ ਐਂਡ ਮੈਂਟੈਲਿਟੀ ਬਿਫੋਰ ਦ ਇਮਰਜੈਂਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲਿਜ਼ਮ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2003, ਪੰਨੇ 235–7; ਲਿੰਡਾ ਕੋਲੀ, ਕੈਪਟਿਵਜ਼: ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਐਂਪਾਇਰ ਐਂਡ ਦ ਵਰਲਡ 1600–1850, ਲੰਡਨ, 2002; ਵਿੱਚ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਚਰਚਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਆਨ ਬੈਰੋ, 'ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ', ਟਾਲ ਟੇਲਜ਼ ਐਂਡ ਟਰੂ: ਇੰਡੀਆ, ਹਿਸਟੋਰੀਓਗ੍ਰਾਫੀ ਐਂਡ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਇਮੇਜਿਨਿੰਗਜ਼, ਐਡ. ਕੇਟ ਬ੍ਰਿਟਲਬੈਂਕ, ਕਲੇਟਨ, ਵਿਕ., 2008, ਪੰਨੇ 7-18। ਬੈਟੀ ਜੋਸਫ਼ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਆਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਨਤਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਕੰਪਨੀ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਬੈਟੀ ਜੋਸਫ਼, ਰੀਡਿੰਗ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2006, ਪੰਨੇ 70-1।
24 ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਬਾਰੇ, ਬੀ.ਐਲ., ਓ.ਆਈ.ਓ.ਸੀ., ਐਚ.ਐਮ. ਭਾਗ 66, ਪੰਨੇ 821–4।
25 ਕਲਕੱਤਾ 1756 ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਡੇਵਿਡ ਰੈਨੀ, ਅਗਸਤ 1756, ਬੀ.ਐਲ., ਓ.ਆਈ.ਓ.ਸੀ., ਓ.ਵੀ. 19, ਪੰਨੇ 147–61।
26 ਜੀ. ਜੇ. ਬ੍ਰਾਇਨਟ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਉਭਾਰ 1600–1784: ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਣਨੀਤਕ ਵਿਆਖਿਆ, ਵੁੱਡਬ੍ਰਿਜ, 2013, ਪੰਨੇ 118–21।
27 ਹਿੱਲ, ਇੰਡੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡਸ ਸੀਰੀਜ਼, ਬੰਗਾਲ ਇਨ 1756–7, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 233, ਕਰਨਲ ਕਲਾਈਵ ਵੱਲੋਂ ਗੁਪਤ ਕਮੇਟੀ, ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਦਾ ਅੰਸ਼, ਮਿਤੀ 11 ਅਕਤੂਬਰ, 1756।
28 ਜਾਰਜ ਫੋਰੈਸਟ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1918, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 278।
29 ਮਾਰਕ ਬੈਂਸ-ਜੋਨਸ, ਕਲਾਈਵ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1974, ਪੰਨਾ 94।
30 ਡੈਨੀਅਲ ਬਾਘ, ਦ ਗਲੋਬਲ ਸੇਵਨ ਈਅਰਜ਼ ਵਾਰ, 1754–63, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2014, ਪੰਨਾ 286।
31 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 220.
32 ਬੈਂਸ-ਜੋਨਸ, ਕਲਾਈਵ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 98; ਕੀਥ ਫੀਲਿੰਗ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਲੰਡਨ, 1954, ਪੰਨਾ 23।
33 ਕੈਪਟਨ ਐਡਵਰਡ ਮਾਸਕੇਲੀਨ, ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਦ ਪ੍ਰੋਸੀਡਿੰਗਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਟ੍ਰੂਪਸ, ਬੀਐਲ, ਓਆਈਓਸੀ, ਮਿਸ ਯੂਰ ਓਰਮ, ਭਾਗ 20, ਪੰਨਾ 19।
34 ਐਡਵਰਡ ਆਈਵਜ਼, ਏ ਵੌਏਜ ਫਰਾਮ ਇੰਗਲੈਂਡ ਟੂ ਇੰਡੀਆ ਇਨ ਦ ਈਅਰ 1754, ਲੰਡਨ, 1733, ਕੀ, ਦ ਆਨਰਏਬਲ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 307 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
35 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 221.
36 ਆਈਵਜ਼, ਏ ਵੌਏਜ ਫਰਾਮ ਇੰਗਲੈਂਡ ਟੂ ਇੰਡੀਆ ਇਨ ਦ ਈਅਰ 1754, ਪੰਨਾ 102।
37 ਫੀਲਿੰਗ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਪੰਨਾ 23।
38 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਸਲੀਮ, ਰਿਆਜ਼ੂ-ਸ-ਸਲਾਤੀਨ, ਪੀ.ਪੀ. 369-70।
39 ਕੈਪਟਨ ਐਡਵਰਡ ਮਾਸਕੇਲੀਨ, ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਦ ਪ੍ਰੋਸੀਡਿੰਗਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਟ੍ਰੂਪਸ, ਜਿਸਦੀ ਕਮਾਨ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਦੁਆਰਾ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਬੀਐਲ, ਓਆਈਓਸੀ, ਮਿਸ ਯੂਰ ਓਰਮ, ਭਾਗ 20, ਪੰਨੇ 23-4; ਵਾਟਸ ਐਂਡ ਕੈਂਪਬੈਲ, ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ ਇਨ ਬੰਗਾਲ, ਐਨੋ. ਡੋਮ. 1757, ਪੰਨਾ 18।
40 ਵਾਟਸ ਅਤੇ ਕੈਂਪਬੈਲ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਐਨੋ. ਡੋਮ. 1757, ਪੰਨਾ 20।
41 ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਸਬੂਤ - ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਕਾਮਨਜ਼ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਿਪੋਰਟ; ਫੋਰੈਸਟ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 354-5।

42 ਕੈਪਟਨ ਐਡਵਰਡ ਮਾਸਕੇਲੀਨ, ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਦ ਪ੍ਰੋਸੀਡਿੰਗਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਟ੍ਰੂਪਸ, ਬੀਐਲ, ਓਆਈਓਸੀ, ਮਿਸ ਯੂਰ ਓਰਮ, ਭਾਗ 20, ਪੰਨੇ 28-30।
43 ਫੋਰੈਸਟ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 359–60।
44 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 222.
45 ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ। ਵਿਕਾਸ ਜਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2003, ਪੰਨਾ 362।

46 ਰੇ, ਦ ਫੇਲਟ ਕਮਿਊਨਿਟੀ, ਪੰਨਾ 244।
47 ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਖਿਡਾਰੀ - ਤਾਜ, ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਸੰਸਦ - ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇੱਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਣਾਅ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਲੂਸੀ ਸਦਰਲੈਂਡ ਦੀ ਕਲਾਸਿਕ, ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1952 ਵੇਖੋ।
48 ਬਾਘ, ਦ ਗਲੋਬਲ ਸੇਵਨ ਈਅਰਜ਼ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ 291। ਕਿਊਬਾ ਇੱਕ ਸਪੈਨਿਸ਼ ਬਸਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਪੇਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ।
49 ਹਿੱਲ, ਇੰਡੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡਸ ਸੀਰੀਜ਼, ਬੰਗਾਲ ਇਨ 1756–7, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 180–1, ਐਮ ਡੈਮੋਨਟੋਰਸਿਨ ਨੂੰ ਪੱਤਰ, ਚੰਦਰਨਗਰ, 1 ਅਗਸਤ, 1756।
50 ਜੀਨ ਲਾਅ ਡੀ ਲੌਰੀਸਟਨ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਇੱਕ ਯਾਦ 1757-61, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਜੀ.ਐਸ.ਚੀਮਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014, ਪੀ. 87.
51 ਕੇ, ਦ ਆਨਰਏਬਲ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 314।
52 ਸਰ ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ (ਸੰਪਾਦਿਤ) ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ II, ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰੀਅਡ 1200 ਈ.–1757 ਈ., ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1948, ਪੰਨੇ 484–5।
53 ਲਾਅ, ਏ ਮੈਮੋਇਰ ਆਫ਼ ਦ ਮੁਗਲ ਐਂਪਾਇਰ 1757–61, ਪੰਨਾ 98।
54 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਸਲੀਮ, ਰਿਆਜ਼ੂ-ਸ-ਸਲਾਤੀਨ, ਪੰਨੇ 373–4; ਬੀਐਲ, ਓਆਈਓਸੀ, ਐਚਐਮ 193, ਪੰਨਾ 88।
55 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 193.
56 ਲਾਅ, ਏ ਮੈਮੋਇਰ ਆਫ਼ ਦ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ 1757–61, ਪੰਨਾ 66।
57 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੰਨਾ 211, 213 .
58 ਲਾਅ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਇੱਕ ਯਾਦ ਪੱਤਰ 1757–61, ਪੰਨੇ 82–3।
59 ਹਿੱਲ, ਇੰਡੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡਸ ਸੀਰੀਜ਼, ਬੰਗਾਲ ਇਨ 1756–7, ਭਾਗ 2, ਪੰਨੇ 368–9, ਕਰਨਲ ਕਲਾਈਵ ਤੋਂ ਮਿਸਟਰ ਪਿਗੋਟ ਨੂੰ ਪੱਤਰ, ਮਿਤੀ 30 ਅਪ੍ਰੈਲ 1757।
60 ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉੱਘੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨ ਕੇ. ਐਮ. ਪਨੀਕਰ ਨੇ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ 'ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ, ਲੈਣ-ਦੇਣ' ਕਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਜਗਤ ਸੇਠ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਦਲਾਲਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕੇ. ਐਮ. ਪਨੀਕਰ, ਏਸ਼ੀਆ ਐਂਡ ਵੈਸਟਰਨ ਡੋਮੀਨੈਂਸ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 1954, ਪੰਨਾ 100। ਸੁਸ਼ੀਲ ਚੌਧਰੀ, ਕੰਪਨੀਆਂ, ਕਾਮਰਸ ਐਂਡ ਮਰਚੈਂਟਸ: ਬੰਗਾਲ ਇਨ ਦ ਪ੍ਰੀ-ਕਲੋਨੀਅਲ ਏਰਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2015, ਪੰਨਾ 336-52 ਵੀ ਦੇਖੋ।
61 ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ 1 ਮਈ, 1757, ਹਿੱਲ ਵਿੱਚ, ਇੰਡੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡਸ ਸੀਰੀਜ਼, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ 1756–7, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 370।
62 ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੈਂਕਰ, ਇਸ ਵਾਰ ਅਮੀਰ ਚੰਦ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ, ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਓਮੀਚੰਦ ਵਜੋਂ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪਲਾਸੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਓਮੀਚੰਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰਤਾਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪੂਰਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਰਵਰੀ ਸੰਧੀ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਵਾਟਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਵੀ ਗਿਆ। ਓਮੀਚੰਦ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੁੱਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ 'ਤੇ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸਿਰਾਜ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਦੋਂ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ 17 ਮਈ ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਤਾਂ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦੋਹਰੇ

ਸੰਧੀ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ, ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਓਮੀਚੰਦ ਦੇ 'ਕੱਟ' ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਲੇਖ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਚੌਧਰੀ, ਦ ਪ੍ਰੀਲੂਡ ਟੂ ਐਂਪਾਇਰ: ਪਲਾਸੀ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ ਆਫ਼ 1757, ਪੰਨਾ 127 ਅਤੇ ਪਾਸਿਮ ਵੇਖੋ।
63 ਪੈਟਰਸ ਅਰੈਟੂਨ ਵੱਲੋਂ ਕੋਰਟ ਆਫ਼ ਡਾਇਰੈਕਟਰਜ਼ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ, ਮਿਤੀ 25 ਜਨਵਰੀ 1759, ਜਿਸਦਾ ਹਵਾਲਾ ਫੋਰੈਸਟ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 432 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
64 ਵਾਟਸ ਅਤੇ ਕੈਂਪਬੈਲ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਐਨੋ. ਡੋਮ. 1757, ਪੰਨੇ 98-9।
65BL, OIOC, ਮਿਸ ਯੂਰ ਓਰਮ ਇੰਡੀਆ ਇਲੈਵਨ, ਨੰ. 153।
66BL, OIOC, IOR, HM 193, ਨੰ. 158।
67 ਇਬਿਡ., ਨੰ. 159।
68 ਸਪੀਅਰ, ਮਾਸਟਰ ਆਫ਼ ਬੰਗਾਲ, ਪੰਨਾ 87।
69 ਫੋਰੈਸਟ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 440।
70BL, OIOC, IOR, HM 193, ਨੰ. 161।
71 ਇਬਿਡ., ਨੰ. 162।
72 ਇਬਿਡ., ਨੰ. 167।
73Ibid., ਨੰ. 169।
74 ਬਿਡ.
75BL, OIOC, Orme Papers, O.V., CLXIV-A, f. 115.
76NAI, ਹੋਮ ਮਿਸਕ ਆਫ਼ ਐਨਸ਼ੀਐਂਟ ਰਿਕਾਰਡਸ, 1757, ਭਾਗ 19, ਪੰਨੇ 120–8, 26 ਜੁਲਾਈ 1757।
77 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੰਨਾ 230-1.
78 ਬੰਗਾਲ ਨਵਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਅਲੀ ਦਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਨਾਮਾ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ, ਕਲਕੱਤਾ, 1952, ਪੰਨਾ 76।
79 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਸਲੀਮ, ਰਿਆਜ਼ੂ-ਸ-ਸਲਾਤੀਨ, ਪੰਨਾ 375-6।
80 ਕੈਪਟਨ ਐਡਵਰਡ ਮਾਸਕੇਲੀਨ, ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਦ ਪ੍ਰੋਸੀਡਿੰਗਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਟ੍ਰੂਪਸ, ਬੀਐਲ, ਓਆਈਓਸੀ, ਮਿਸ ਯੂਰ ਓਰਮ, ਭਾਗ 20, ਪੰਨਾ 30।
81NAI, ਹੋਮ ਮਿਸਕ ਆਫ਼ ਐਨਸ਼ੀਐਂਟ ਰਿਕਾਰਡਸ, 1757, ਭਾਗ 19, ਪੰਨੇ 120–8, 26 ਜੁਲਾਈ 1757।
82BL, OIOC, IOR, HM 193, ਨੰ. 172।
83 ਮੂਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਪੰਨਾ 55।
84 ਹਿੱਲ, ਇੰਡੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡਸ ਸੀਰੀਜ਼, 1756–7 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 437, ਕਲਾਈਵ ਟੂ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ, ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ 30 ਜੂਨ 1757।
85BL, OIOC, IOR, HM 193, ਨੰ. 194।
86 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੰਨਾ 235-42.
87 ਕਰਮ ਅਲੀ ਦਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਨਾਮਾ, ਪੰਨਾ 78।
88 ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਸਾਮਰਾਜਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਅਣਮੇਕਿੰਗ: ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਸੀ. 1750–1783, ਪੰਨਾ 150; ਜੌਨ ਆਰ. ਮੈਕਲੇਨ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1993, ਪੰਨਾ 150।
89 ਫੋਰੈਸਟ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 35।

90 ਫਿਲਿਪ ਸਟਰਨ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕਿੰਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪਲਾਸੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਾਇਆ। ਫਿਲਿਪ ਜੇ. ਸਟਰਨ, ਦ ਕੰਪਨੀ ਸਟੇਟ: ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸੋਵਰਨਟੀ ਐਂਡ ਦ ਅਰਲੀ ਮਾਡਰਨ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਐਂਪਾਇਰ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2011 ਵੇਖੋ।
91 ਰੇ, ਦ ਫੇਲਟ ਕਮਿਊਨਿਟੀ, ਪੰਨੇ 245–6।

92 ਕੇ, ਦਿ ਆਨਰਏਬਲ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨੇ 317–18।
93 ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਡਾਓ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, 3 ਭਾਗ, ਡਬਲਿਨ, 1792, ਵੋਲ. 3, ਪੀ. xxiv.
94 ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਫਾਰਚੂਨ: ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇਨ ਬੰਗਾਲ ਇਨ ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1976, ਪੰਨਾ 8।

ਅਧਿਆਇ 4: ਘੱਟ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ
1 ਪਰਸੀਵਲ ਸਪੀਅਰ, ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਮਾਸਟਰ: ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਭਾਰਤ, ਲੰਡਨ, 1975, ਪੰਨਾ 97।
2 ਇਤਿਹਾਸ।
3 ਕਲਾਈਵ ਤੋਂ ਮੀਰ ਜਾਫਰ, 15 ਜੁਲਾਈ 1757, ਓਆਈਓਸੀ, ਐਚਐਮ 193, 180; ਮਾਰਕ ਬੈਂਸ-ਜੋਨਸ, ਕਲਾਈਵ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1974, ਪੰਨਾ 157।
4 ਕਲਾਈਵ ਤੋਂ ਜੌਨ ਪੇਨ, 11 ਨਵੰਬਰ 1758, ਨੈਸ਼ਨਲ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਆਫ਼ ਵੇਲਜ਼, ਕਲਾਈਵ ਮਿਸ 200 (2), ਪੰਨੇ 102–4।
5 ਜਾਰਜ ਫੋਰੈਸਟ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1986, ਭਾਗ 2, ਪੰਨੇ 119–22।
6 ਅਬਦੁਲ ਮਾਜੇਦ ਖਾਨ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ 1756-1775, ਕੈਮਬ੍ਰਿਜ, 1969, ਪੀ. 10-11।
7 ਜੇ. ਪ੍ਰਾਈਸ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦ ਵਪਾਰੀ ਤੋਂ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੱਤਰ, ਲੰਡਨ, 1778, ਪੰਨਾ 136; ਪੀਟਰ ਮਾਰਸ਼ਲ, ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ 1757–1813, ਲੰਡਨ, 1968, ਪੰਨਾ 26।
8 ਫੋਰੈਸਟ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 179; ਟਿਲਮੈਨ ਡਬਲਯੂ. ਨੇਚਮੈਨ, 'ਏ ਜਵੇਲ ਇਨ ਦ ਕਰਾਊਨ? ਇੰਡੀਅਨ ਵੈਲਥ ਇਨ ਡੋਮੇਸਟਿਕ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਇਨ ਦ ਲੇਟ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ', ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਅਧਿਐਨ, 41:1 (2007), ਪੰਨਾ 71–86, ਪੰਨਾ 74; ਸਪੀਅਰ, ਮਾਸਟਰ ਆਫ਼ ਬੰਗਾਲ, ਪੰਨਾ 119।
9 ਸਰ ਪੇਂਡਰੇਲ ਮੂਨ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1947, ਪੰਨਾ 35; ਅਬਦੁਲ ਮਾਜਿਦ ਖਾਨ, ਦ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸ਼ਨ ਇਨ ਬੰਗਾਲ 1756–1775, ਪੰਨਾ 28–9।
10 ਸਯਦ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਤਬਾਤਾਬਾਈ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਕਲਕੱਤਾ, 1790-94, ਭਾਗ. 2, ਪੰਨਾ 262,
11 ਸਰ ਪੇਂਡਰੇਲ ਮੂਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਲੰਡਨ, 1989, ਪੰਨਾ 62।
12 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 241.
13 ਇਬਿਡ., ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 351।
14 ਇਬਿਡ., ਭਾਗ 2, ਪੰਨੇ 262, 250–1, 373; ਹੈਨਰੀ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ, ਏ ਨੈਰੇਟਿਵ ਆਫ਼ ਦ ਟ੍ਰਾਂਜੈਕਸ਼ਨਜ਼ ਇਨ ਬੰਗਾਲ ਫਰਾਮ ਦ ਈਅਰ 1760, ਟੂ ਸਾਲ 1764, during the Government of Mr Henry Vansittart, London, 1766, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 151–3।

15 ਮੂਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਪੰਨਾ 86।
16OIOC, ਬੰਗਾਲ ਸੀਕ੍ਰੇਟ ਕੰਸਲਟੇਸ਼ਨ, 30 ਅਪ੍ਰੈਲ, 25, 26, 30 ਜੁਲਾਈ, 27 ਅਗਸਤ 1764, ਰੇਂਜ ਏ, ਭਾਗ 5, ਪੰਨੇ 156–61, 408–21, 444–58; ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਫਾਰਚੂਨ: ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇਨ ਬੰਗਾਲ ਇਨ ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1976, ਪੰਨੇ 118, 128; ਬੈਂਸ-ਜੋਨਸ, ਕਲਾਈਵ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 156।
17 ਵੈਨਸਿਟਟਾਰਟ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 25।
18 ਮਾਰਸ਼ਲ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਫਾਰਚੂਨਸ, ਪੰਨਾ 120।
19 ਬੈਂਸ-ਜੋਨਸ, ਕਲਾਈਵ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 156 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
20 Voyage en Inde du Comte de Modave, 1773–1776, ed. ਜੀਨ ਡੇਲੋਚੇ, ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ, 1971, ਪੀ. 48. 21Ibid., ਪੰਨੇ 282–7।
22 ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਭਾਗ 2, ਪੰਨੇ 79–84।
23Hastings to Vansittart, 25 ਅਪ੍ਰੈਲ 1762, OIOC, BL ਜੋੜੋ Mss 29,098, f. 7–8। ਵਾਲਟਰ ਕੇ. ਫਰਮਿੰਗਰ ਅਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਐਂਡਰਸਨ, ਦ ਡਾਇਰੀਜ਼ ਆਫ਼ ਥ੍ਰੀ ਸਰਜਨਜ਼ ਆਫ਼ ਪਟਨਾ, ਕਲਕੱਤਾ, 1909, ਪੰਨਾ 16 ਵੀ ਦੇਖੋ।
24 ਕੀਥ ਫੀਲਿੰਗ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਲੰਡਨ, 1954, ਪੰਨੇ 1-11; ਜੇਰੇਮੀ ਬਰਨਸਟਾਈਨ, ਡਾਨਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਰਾਜ: ਦ ਲਾਈਫ ਐਂਡ ਟ੍ਰਾਇਲਜ਼ ਆਫ਼ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਸ਼ਿਕਾਗੋ, 2000, ਪੰਨੇ 32-5।

25 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 39, 66; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] 81 [illegible] [illegible]

26Ibid., [illegible] 28, 41;

27 [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: 1733–1820, [illegible], 1996, [illegible] 118–23; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1, [illegible] 28 [illegible]

28 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 2, [illegible] 126; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].[illegible]., [illegible]. 466, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible] 635-6;

29 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible].[illegible]., 24080 [illegible]

30 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [

50 ਕੇ. ਕੇ. ਦੱਤਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਕਲਕੱਤਾ, 1965, ਪੰਨਾ 15। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੁਝ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਡੈਸਕ ਵੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਰਚੀਬਾਲਡ ਸਵਿੰਟਨ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਐਡਿਨਬਰਗ ਦੇ ਰਾਇਲ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੈ।
51 ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ ਜੈਂਟਿਲ, ਮੈਮੋਇਰਸ ਸੁਰ ਲ'ਇੰਡੌਸਟਨ, ਪੈਰਿਸ, 1822, ਪੀ.ਪੀ. 203–4.
52 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 404.
53 ਇਬਿਡ., ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 403।
54Ibid., ਭਾਗ 2, ਪੰਨੇ 401–3।
55 ਕੈਲਾਡ, ਏ ਨੈਰੇਟਿਵ ਆਫ਼ ਵੌਟ ਹੈਪਨਡ ਇਨ ਦ ਈਅਰ 1760, ਪੰਨਾ 35।
56 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੰਨਾ 371-2.
57 ਇਬਿਡ., ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 374।
58 ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਟੂ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ, ਬੀਐਲ, ਓਆਈਓਸੀ, ਐਡ ਐਮਐਸਐਸ 29132, ਐਫ. 103–11।
59 ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਟੂ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ, 10 ਜੁਲਾਈ 1760, ਬੀ.ਐਲ., ਓ.ਆਈ.ਓ.ਸੀ., ਐਡ ਐਮ.ਐਸ. 29132, ਐਫ. 103–11।
60 ਮੂਨ, ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੰਕੁਏਸਟ ਐਂਡ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 88; ਮੂਨ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਐਂਡ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 39; ਨਿਕੋਲਸ ਬੀ. ਡਰਕਸ, ਦ ਸਕੈਂਡਲ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ: ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਦ ਕ੍ਰਿਏਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਹਾਰਵਰਡ, 2006, ਪੰਨਾ 50।
61 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਸਲੀਮ, ਰਿਆਜ਼ੂ-ਸ-ਸਲਾਤੀਨ: ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ। ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁਸ ਸਲਾਮ ਦੁਆਰਾ ਮੂਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦਿਤ, ਕਲਕੱਤਾ, 1902, ਪੰਨੇ 385-6।

62 ਕੈਲਾਡ, ਏ ਨੈਰੇਟਿਵ ਆਫ਼ ਵੌਟ ਹੈਪਨਡ ਇਨ ਦ ਈਅਰ 1760, ਪੰਨਾ 50।
63 ਲੁਸ਼ਿੰਗਟਨ ਤੋਂ ਕਲਾਈਵ, 3 ਦਸੰਬਰ 1760, ਜੌਨ ਮੈਲਕਮ, ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਰਾਬਰਟ, ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਲੰਡਨ, 1836, ਭਾਗ II, ਪੰਨਾ 268 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
64 ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅੰਸਾਰੀ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼-ਏ-ਮੁਜ਼ਫਰੀ, ਪੰਨਾ 681।
65Ibid., ਪੰਨੇ 681–9।
66 ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਬੰਗਾਲ: ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬ੍ਰਿਜਹੈੱਡ - ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ 1740–1828, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1987, ਪੰਨਾ 86।
67 ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅੰਸਾਰੀ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼-ਏ-ਮੁਜ਼ਫਰੀ, ਪੰਨੇ 683, 685।
68 ਵੋਏਜ ਐਨ ਇੰਡੇ ਤੋਂ ਸਮਰੂ ਬਾਰੇ ਸਾਰੇ ਵੇਰਵੇ, ਪੰਨੇ 420–2।
69 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੰਨਾ 500-3.
70 ਇਬਿਡ., ਭਾਗ 2, ਪੰਨੇ 421, 434।
71 ਇਬਿਡ., ਭਾਗ 2, ਪੰਨੇ 427, 433।
72 ਇਬਿਡ., ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 427।
73 ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅੰਸਾਰੀ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼-ਏ-ਮੁਜ਼ਫਰੀ, ਪੰਨੇ 683, 688।
74 ਕਾਰਨੈਕ ਦਾ ਚੋਣ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪੱਤਰ, 5 ਮਾਰਚ 1761, ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 185।
75 ਦੱਤਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 18।
76 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੰਨਾ 406-7.
77 ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸਵਿੰਟਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਐਡਿਨਬਰਗ ਦੇ ਰਾਇਲ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
78 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 407.
79 ਮੂਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਪੰਨੇ 92–3।
80 ਦੱਤਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 21।
81 ਜੀ. ਜੇ. ਬ੍ਰਾਇਨਟ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਉਭਾਰ, 1600–1784: ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਣਨੀਤਕ ਵਿਆਖਿਆ, ਵੁੱਡਬ੍ਰਿਜ, 2013, ਪੰਨਾ 161 ਐਨ; ਦੱਤਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 47।

82 [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], 1760-1763, [illegible], 1935.

83 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. 205.

84 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 42.

85 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 39.

86 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1, [illegible] 300–7, 322–3.

87Ibid., [illegible] 2, [illegible] 97–102; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 2, [illegible] 227–8.

88 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 2, [illegible] 97–102; [illegible], [illegible], [illegible] 46–7; [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] (1756–1787), [illegible], 2017, [illegible] 66.

89 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 98-9.

90 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 50-1.

91 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]'[illegible], [illegible]. 210.

92 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible], [illegible] 387-8.

93 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 2, [illegible] 164-8; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2003, [illegible] 282-7.

94 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]. 2, [illegible] 465-6.

95 [illegible]

96 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 100.

97 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 38.

[illegible] 5: [illegible] [illegible] [illegible]

1BL, [illegible]. 466, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 700-2.

2 [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1909, [illegible] 40.

3 [illegible]., [illegible] 24.

4 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], 1790-94, [illegible]. 2, [illegible] 473-4.

5 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 703.

6 [illegible]., [illegible] 704.

7 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2003, [illegible] 277; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], 1996, [illegible] 11-12.

8 [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]'[illegible], [illegible], 1822, [illegible] 216-18.

9 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible], [illegible], 1770, [illegible] 48-9.

10 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 710-13.

11 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]. 2, [illegible]. 496.

12 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 710.

13 [illegible]., [illegible] 711.

14 [illegible]

15 [illegible]., [illegible] 715.

16 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 218-21.

17 ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅੰਸਾਰੀ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼-ਏ-ਮੁਜ਼ਫਰੀ, ਪੰਨਾ 708।
18Gentil, Mémoires sur l'Indoustan, ਪੰਨੇ 226–7। ਮੈਂ Gentil ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਗਤ ਸੇਠ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹਨ: ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਘੋਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਖੁਦ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੇਵਕ (ਖਿਦਮਤਗਰ) ਚੁੰਨੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਨਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਾਸਿਮ ਅਲੀ [ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ] ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ।' ਲੋਕਨਾਥ ਘੋਸ਼ਾ, ਦਿ ਮਾਡਰਨ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਚੀਫ਼ਸ, ਰਾਜਾਸ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ, ਅਤੇ ਸੀ, ਕਲਕੱਤਾ, 1881, ਪੰਨਾ 346 ਵੇਖੋ।
19 ਫਰਮਿੰਗਰ ਅਤੇ ਐਂਡਰਸਨ, ਦ ਡਾਇਰੀਜ਼ ਆਫ਼ ਥ੍ਰੀ ਸਰਜਨਜ਼ ਆਫ਼ ਪਟਨਾ, ਪੰਨਾ 1।
20 ਸਰ ਪੇਂਡਰੇਲ ਮੂਨ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1947, ਪੰਨਾ 54।
21 ਸ਼੍ਰੀਵ, ਡਾਰਕ ਲੀਗੇਸੀ, ਪੰਨਾ 16।
22 ਬਿਡ.
23 ਜੈਨਟਿਲ, ਮੈਮੋਇਰਸ ਸੁਰ ਲ'ਇੰਡੌਸਤਾਨ, ਪੀਪੀ. 227–34.
24 ਸ਼੍ਰੀਵ, ਡਾਰਕ ਲੀਗੇਸੀ, ਪੰਨਾ 18।
25 ਜੂਲੀਆ ਕੀ, ਫਰਜ਼ਾਨਾ: ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ, ਲੰਡਨ, 2014, ਪੰਨਾ 48।
26 ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅੰਸਾਰੀ ਦੀ ਤਾਰੀਖ-ਏ ਮੁਜ਼ਫਰੀ, ਪੰਨਾ 713।
27 ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਦੇ ਉਲਟ, ਪਟਨਾ ਕਤਲੇਆਮ ਲਗਭਗ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਹੈ।
28 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 518.
29 ਜੈਨਟਿਲ, ਮੈਮੋਇਰਸ ਸੁਰ ਲ'ਇੰਡੌਸਤਾਨ, ਪੀ. 35.
30 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 514.
31 ਜੈਨਟਿਲ, ਮੈਮੋਇਰਸ ਸੁਰ ਲੀ ਇੰਡੋਸਟਨ, ਪੀ. 35.
32 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 512.
ਵੇਲਚੇਰੂ ਨਰਾਇਣ ਰਾਓ, ਡੇਵਿਡ ਸ਼ੁਲਮਨ ਅਤੇ ਸੰਜੇ ਸੁਬ੍ਰਹਮਣੀਅਮ, ਟੈਕਸਟਚਰਜ਼ ਆਫ਼ ਟਾਈਮ, ਦਿੱਲੀ, 2003, ਪੰਨਾ 232-3 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਭੌਸਾਹੇਬੰਚੀ ਭਾਕਰ।
34 ਜਦੁਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, 4 ਭਾਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1991, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 316।
35 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੰਨਾ 528, 558।
36 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀਐਲ ਜਾਂ। 1932, 38v–39r.
37 ਇਬਿਡ., 39 ਆਰ.
38Ibid., 40v–41r.
39 ਨਾਗਾ ਗੋਸਾਈ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਲੜਦੇ ਸਨ, ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜੇਂਦਰਗਿਰੀ ਦੁਆਰਾ 1751 ਵਿੱਚ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਵਿਲੀਅਮ ਪਿੰਚ ਨੇ ਵਾਰੀਅਰ ਐਸਕੇਟਿਕਸ ਐਂਡ ਇੰਡੀਅਨ ਐਂਪਾਇਰਜ਼, ਕੈਂਬਰਿਜ 2006 ਦੇ ਅਧਿਆਇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨਾਗਾ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਪੱਕਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਪਰ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚੱਲੇ ਸੰਨਿਆਸੀ/ਫਕੀਰ ਵਿਦਰੋਹ ਦਾ ਵਰਣਨ ਡੇਵਿਡ ਐਨ. ਲੋਰੇਂਜ਼ਨ, 'ਵਾਰੀਅਰ ਐਸੇਟਿਕਸ ਇਨ ਇੰਡੀਅਨ ਹਿਸਟਰੀ', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਦ ਅਮੈਰੀਕਨ ਓਰੀਐਂਟਲ ਸੋਸਾਇਟੀ, ਭਾਗ 98, ਨੰਬਰ 1 (ਜਨਵਰੀ-ਮਾਰਚ 1978), ਪੰਨੇ 61-75 ਵਿੱਚ ਵੇਖੋ।

40CPC 1, ਆਈਟਮਾਂ 2130–1, 2136; ਅਸ਼ੀਰਵਾਦੀ ਲਾਲ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ, ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਭਾਗ 1, 1754–1765, ਕਲਕੱਤਾ, 1939, ਪੰਨਾ 182; ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ ਰੇ, 'ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਮੈਂਟ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉਪ੍ਰੇਮੇਸੀ, 1765–1818', ਪੀਟਰ ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1998, ਪੰਨੇ 518–19 ਵਿੱਚ।
41 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ. 1932, 41 ਵੀ.
42 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 530.
43 ਇਬਿਡ., ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 531।
44 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ. 1932. 42 ਵੀ.
45 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 530.
46 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ. 1932. 42 ਵੀ.
47 ਇਬਿਡ., 43 ਵ.
48 ਇਬਿਡ., 43 ਵ–44 ਰ.
49 ਇਬਿਡ., 44 ਆਰ.
50 ਬਿਡ.
51 ਰੇਨੇ-ਮੈਰੀ ਮੈਡੇਕ, ਮੇਮੋਇਰ, ਐਡ. ਜੀਨ ਡੇਲੋਚੇ, ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ 1983, ਪੀ. 71.
52. ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖ਼ਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖ਼ਰੀਨ, ਭਾਗ. 2, ਪੀ. 565
53 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ. 1932, 44 ਆਰ.
54 ਆਇਤ, 45 ਪੰ.
55 ਇਬਿਡ।
56 ਇਬਿਡ., 45 ਰ.
57 ਅਸ਼ੀਰਬਦੀ ਲਾਲ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ, ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਵੋਲ. 1, ਪੀ. 232.
58 ਸਰ ਪੇਂਡਰੇਲ ਮੂਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਲੰਡਨ, 1989, ਪੰਨਾ 111। 59 ਜੈਨਟਿਲ, ਮੈਮੋਇਰਸ ਸੁਰ ਲ'ਇੰਡੌਸਤਾਨ, ਪੀ. 258-9.
60 ਬਿਡ.
61 ਮੈਡੇਕ, ਮੈਮੋਇਰ, ਪੰਨਾ 74।
62 ਫਕੀਰ ਖੈਰੂਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ. 1932, 45 ਵੀ.
63 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੀ. 530.
64 ਬਿਡ.
65 ਸਵਰਗੀ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਜੌਨ ਐਂਟਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ, 4 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1774, ਭਾਗ IV, ਪੰਨਾ 533।
66 ਫਿਲਿਪ ਜੇ. ਸਟਰਨ, ਕੰਪਨੀ ਸਟੇਟ: ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਧੁਨਿਕ ਨੀਂਹਾਂ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2011, ਪੰਨਾ 3।
67 ਥਾਮਸ ਟਵਿਨਿੰਗ, ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਇਨ ਇੰਡੀਆ ਵਨ ਹੰਡ੍ਰੇਡ ਈਅਰਜ਼ ਐਗੋ, ਲੰਡਨ, 1983, ਪੰਨੇ 144–5।
68 ਇਸ ਸਮੇਂ ਘਰੇਲੂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਲਈ, ਜੇਮਜ਼ ਵੌਨ, ਦ ਪਾਲੀਟਿਕਸ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ ਐਟ ਦ ਐਕਸੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਜਾਰਜ III, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ, 2009 ਵੇਖੋ।
69 ਕੇਅ, ਫਰਜ਼ਾਨਾ, ਪੰਨੇ 53, 89।
70 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 2, ਪੰਨਾ 583-4.
71 ਜੈਨਟਿਲ, ਮੈਮੋਇਰਸ ਸੁਰ ਲੀ ਇੰਡੋਸਟਨ, ਪੀ. 259.

72 ਸਦਾਸੁਖ ਦਿਹਲਵੀ, ਮੁਨਕਤਾਬ ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ, ਅਨੁਵਾਦ। ਸਰ ਐਚ. ਐਮ. ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਜੌਨ ਡਾਉਸਨ, ਦ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, ਲੰਡਨ, 1867, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨਾ 408।

73 [illegible] [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] 1720–1801, [illegible], 1980, [illegible] 73[illegible]

74 [illegible] [illegible], [illegible], [illegible]: [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible]. 1800-1850, [illegible] [illegible], 2013, [illegible] 8-9.

75 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]. 2, [illegible]. 571.

76 [illegible] [illegible] II [illegible] [illegible], [illegible].[illegible]., [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 6 [illegible] 1764, [illegible].[illegible].[illegible]., [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible], 1764, 2 [illegible], 738; [illegible].[illegible].[illegible]. 1, lv, [illegible] 353[illegible]

77 [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] II [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1965, [illegible] 28-9[illegible]

78 [illegible] [illegible], [illegible] 1764, [illegible] [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1974, [illegible] 205 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

79 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1975, [illegible] 130-1[illegible]

80 [illegible] [illegible] [illegible], 7 [illegible] 1762, [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 208 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

81 [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 208[illegible]

82 [illegible]. [illegible]. [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1766', [illegible], 30 (1987), [illegible] 905–20[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible], [illegible] "[illegible] [illegible]" [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible], [illegible] 26, [illegible]. 4 ([illegible] 1983), [illegible] 801–29, [illegible] [illegible]. [illegible]. [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1761–64', [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] 12, [illegible]. 3/44, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] (1948), [illegible] 695–702[illegible]

83BL, OIOC, BL G37/4/1, f. 42; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 74[illegible]

84 [illegible], [illegible] [illegible] II [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 38[illegible]

85 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 14 [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]-[illegible], [illegible] 2, 1765–1775, [illegible], 1939, [illegible] 10; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 75 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

86 [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 219 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

87 [illegible] [illegible] [illegible], 3 [illegible] 1765, [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 74 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

88 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 3, [illegible] 9-10[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

89 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਸਲੀਮ, ਰਿਆਜ਼ੂ-ਸ-ਸਲਾਤੀਨ, ਪੰਨਾ 398, 413-14।
90 ਜਾਰਜ ਫੋਰੈਸਟ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1986, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 335।
91 ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਸਰਾਫਾ ਦਰਾਮਦ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਵਿਵਾਦਿਤ ਹੈ - ਵੇਖੋ ਰਜਤ ਦੱਤਾ, ਸਮਾਜ, ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ: ਪੇਂਡੂ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕਕਰਨ, c1760–1800, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2000। ਇਹ ਸਵਾਲ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਜਾਇਦਾਦ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੀਟਰ ਮਾਰਸ਼ਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, 'ਤੁਸੀਂ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦਲੀਲ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ "ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਾਗ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਇਸਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਜੇ ਜਾਣਗੇ।" ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ EIC ਵਿੱਚ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਇੱਕ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ 1757 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਬੇਅਸਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਰਾਜ ਦੇ ਦਖਲ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਬੇਰਹਿਮ ਲੁੱਟ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ, ਇੱਕ ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਆਂਡੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੰਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵੇਗੀ। [ਨਿਰਦੇਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ] ਹੰਸ ਦੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵਾਜਬ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਚੰਗੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਹ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।' ਮੇਰੀ ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੀਜੇਐਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ।
92 ਬੋਵੇਨ, ਰੈਵੇਨਿਊ ਐਂਡ ਰਿਫਾਰਮ, ਪੰਨੇ 111-12; ਮੂਨ, ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੰਕੁਏਸਟ ਐਂਡ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 125।
93 ਬੈਂਸ-ਜੋਨਸ, ਕਲਾਈਵ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 221।
94 ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, 'ਬਾਜ਼ਾਰ-ਨਿਰਧਾਰਤ ਤੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ-ਅਧਾਰਤ ਤੱਕ: ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਨਿਰਮਾਣ', ਜਿਓਰਜੀਓ ਰੀਲੋ ਅਤੇ ਤੀਰਥੰਕਰ ਰਾਏ (ਸੰਪਾਦਕ), ਭਾਰਤ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਹਿਨਿਆ: ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਦੀ ਦੁਨੀਆ, 1500–1800, ਲੀਡੇਨ, 2013, ਪੰਨੇ 224–41।
95 ਦੱਤਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 45; ਮੂਨ, ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਨਕੁਏਸਟ ਐਂਡ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 125; ਜੌਨ ਵਿਲਸਨ, ਇੰਡੀਆ ਕਨਕੁਏਰਡ: ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦਾ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਅਰਾਜਕਤਾ, ਲੰਡਨ, 2016, ਪੰਨਾ 115।

96 ਜੌਨ ਆਰ. ਮੈਕਲੇਨ, ਲੈਂਡ ਐਂਡ ਲੋਕਲ ਕਿੰਗਸ਼ਿਪ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਬੰਗਾਲ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1993, ਪੰਨਾ 195 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
97 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਖ਼ੇਰੀਨ, ਭਾਗ 3, ਪੰਨੇ 3, 46, 192–3, 202–4। ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ ਰੇਅ, 'ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਮੈਂਟ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉਪ੍ਰੇਮੇਸੀ, 1765–1818', ਵਿੱਚ ਖਾਨ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਵੇਖੋ, ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਪੰਨੇ 514–15। ਨਾਲ ਹੀ ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਮੇਕਿੰਗ ਐਂਡ ਅਨਮੇਕਿੰਗ ਆਫ ਐਂਪਾਇਰਜ਼: ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਅਮਰੀਕਾ ਸੀ. 1750–1783, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2007, ਪੰਨਾ 260।
98 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੇਰ ਮੁਤਖ਼ੇਰੀਨ, ਭਾਗ 3, ਪੰਨੇ 158–213। ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਦੌਲਤ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਨਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵ੍ਹਿਸਲਬਲੋਅਰ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਡੋ ਨੇ ਲਿਖਿਆ: 'ਉਨ੍ਹਾਂ [ਕੰਪਨੀ] ਨੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ', ਜਿਸਦਾ ਹਵਾਲਾ ਰਣਜੀਤ ਗੁਹਾ, ਏ ਰੂਲ ਆਫ਼ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਫਾਰ ਬੰਗਾਲ: ਐਨ ਐਸੇ ਆਨ ਦ ਆਈਡੀਆ ਆਫ਼ ਪਰਮਾਨੈਂਟ ਸੈਟਲਮੈਂਟ, ਡਰਹਮ, ਐਨਸੀ, 1983, ਪੰਨਾ 33 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
99 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖ਼ਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖ਼ਰੀਨ, ਵੋਲ. 3, ਪੰਨਾ 158-213.
100Ibid., ਭਾਗ 3, ਪੰਨੇ 32, 181, 194–5।
101 ਮੂਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਪੰਨਾ 224।

ਅਧਿਆਇ 6: ਅਕਾਲ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ
1OIOC, SCC, P/A/9, 29 ਨਵੰਬਰ 1769। 1769-79 ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਬੰਗਾਲ ਕਾਲ 'ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਮੂਹ ਹੈ। ਬੰਗਾਲ ਕਾਲ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਰਜਤ ਦੱਤਾ, ਸਮਾਜ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ: ਪੇਂਡੂ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕਕਰਨ, c1760-1800, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2000, ਅਧਿਆਇ ਪੰਜ, ਪੰਨੇ 238-84 ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਜਤ ਦੱਤਾ ਦਾ ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਫੌਜੀ ਜਿੱਤਾਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਜਾੜੇ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਉੱਥੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਜਿਸਨੇ ਅਕਾਲ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਵੱਡੇ ਬਦਲਾਅ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਵਹਾਅ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵੀ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਪੱਛਮ ਸੁੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜੇਕਰ ਬਾਰਸ਼ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਹ ਅਕਾਲ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪੂਰਬ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ 1769-70 ਦੇ ਅਕਾਲ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੱਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਹੜ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ।
ਬੰਗਾਲ ਨੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਗਿੱਲੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਤੀਬਰਤਾ ਵੇਖੀ ਸੀ। ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਤਹਿਤ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਡੈਲਟਾ ਇੱਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਰਹੱਦ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸੂਬਾਈ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੱਧ ਤੱਕ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਪਾਣੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਅਤੇ ਗਿੱਲੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜੇ. ਐਫ. ਰਿਚਰਡਸ, ਦ ਅਨਐਂਡਿੰਗ ਫਰੰਟੀਅਰ: ਐਨ ਇਨਵਾਇਰਮੈਂਟਲ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਅਰਲੀ ਮਾਡਰਨ ਵਰਲਡ, ਬਰਕਲੇ, 2003, ਪੰਨਾ 33 ਵੇਖੋ।
ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਕੰਮ ਰਿਚਰਡ ਈਟਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ, ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੂਬਾਈ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਸ਼ਕਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਤੀਬਰ ਗਿੱਲੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਕੇ। ਨਵਾਬਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਹ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਜਿਸਨੇ ਅਨਾਜ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ, 1760 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਵੇਖੋ ਰਿਚਰਡ ਐਮ. ਈਟਨ, ਦ ਰਾਈਜ਼ ਆਫ਼ ਇਸਲਾਮ ਐਂਡ ਦ ਬੰਗਾਲ ਫਰੰਟੀਅਰ 1204–1760, ਬਰਕਲੇ, 1993, ਪੰਨਾ 5।
ਦੱਤਾ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਨਾਜ ਦੇ ਖੇਤਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਝਟਕਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਕਾਲ ਦੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਅਸੰਤੁਲਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤਾ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਗੰਭੀਰ ਸੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਸਾਰੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਮੌਤ ਦਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ 10 ਮਿਲੀਅਨ ਤੱਕ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। EIC ਦੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਪੀਟਰ ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦੱਤਾ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਲਿਖੇ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ: 'ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਵਾਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਰਾਏ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਾਂ, ਜਿਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਜਤ ਦੱਤਾ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਰਣਾਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਖਾਸ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ, 'ਤੇ ਸ਼ੱਕੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਬੰਗਾਲ ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਪਜਾਊ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਸੂਬਾ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਇੱਕ ਸੂਝਵਾਨ ਵਪਾਰਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ ਸੀ... ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਪਾਰਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਦੁਆਰਾ ਵਪਾਰਕਕਰਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਕੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ? ਸ਼ਾਇਦ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਵਧੇਰੇ ਸਖ਼ਤ ਟੈਕਸ ਲਗਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੱਢਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਵਪਾਰਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਚ-ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜਾ ਜਾਂ ਨਮਕ, ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਅਤੇ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਲਈ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਨਾਜ ਵਪਾਰ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਖਲ ਦੇ ਸਕਣ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਦਾ "ਕਾਰਨ" ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਅਧਿਆਇ ਅੱਠ ਵਿੱਚ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਰਿਕਵਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੇ ਹੋ... ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾਇਆ... ਮੈਂ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਰਿਕਵਰੀ

ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇਹ ਉਸਦੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਲਿਆ ਸਕੇ।
ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਮਾਮਲੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਊਰੀ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕੰਪਨੀ ਅਕਾਲ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਜਾਂ ਕੀ ਵਾਤਾਵਰਣਕ ਕਾਰਕਾਂ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ, ਇਸਦੀ ਅਯੋਗ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘਾਤਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਟੈਕਸ ਵਸੂਲੀ ਨੇ ਇਸਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ - ਜੋ ਕਿ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਰੀਖਕਾਂ, ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਫ਼ਤ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਿਖੇ ਸਨ।
2OIOC, ਬੰਗਾਲ ਪਬਲਿਕ ਕੰਸਲਟੇਸ਼ਨ, 23 ਅਕਤੂਬਰ 1769।
3 ਦੱਤਾ, ਸਮਾਜ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਪੰਨਾ 244।
4 ਅਬਦੁਲ ਮਾਜੇਦ ਖਾਨ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ 1756-1775, ਕੈਮਬ੍ਰਿਜ, 1969, ਪੰਨਾ. 218.
5 ਦੱਤਾ, ਸਮਾਜ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਪੰਨਾ 244।
6 ਜੌਨ ਆਰ. ਮੈਕਲੇਨ, ਲੈਂਡ ਐਂਡ ਲੋਕਲ ਕਿੰਗਸ਼ਿਪ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਬੰਗਾਲ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1993, ਪੰਨਾ 196 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
7 ਰਿਚਰਡ ਬੇਚਰ ਦੀ ਕੈਨੀਬਿਲਿਜ਼ਮ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਲਈ, OIOC, SCC, P/A/10 ਵੇਖੋ।
8 ਦੱਤਾ, ਸਮਾਜ, ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਪੰਨਾ 252; ਰਾਬਰਟ ਟ੍ਰੈਵਰਸ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2007, ਪੰਨਾ 72।
9 ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਦੱਤਾ, ਸਮਾਜ, ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਪੰਨਾ 264 ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੀਬਰ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ (ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਸਨ) ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅੰਕੜੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਟੈਕਸ ਰਿਟਰਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ-ਦਰ-ਪਿੰਡ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ 10 ਮਿਲੀਅਨ, ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਕੜਿਆਂ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੌਨ ਵਿਲਸਨ, ਇੰਡੀਆ ਕੰਕਰਡ: ਬ੍ਰਿਟੇਨਜ਼ ਰਾਜ ਐਂਡ ਦ ਕੈਓਸ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਲੰਡਨ, 2016, ਪੰਨਾ 114, ਅਤੇ ਅਬਦੁਲ ਮਾਜਿਦ ਖਾਨ, ਦ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸ਼ਨ ਇਨ ਬੰਗਾਲ 1756–1775, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1969, ਪੰਨਾ 219 ਵੀ ਦੇਖੋ।
10 ਜੋਸਫ਼ ਪ੍ਰਾਈਸ, ਦ ਸੈਡਲ ਪੁਟ ਔਨ ਦ ਰਾਈਟ ਹਾਰਸ, ਲੰਡਨ, 1783, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 33। ਵਿਲਸਨ, ਇੰਡੀਆ ਕੰਕਵਰਡ, ਪੰਨਾ 114 ਵੀ ਦੇਖੋ।
11OIOC, HM, ਭਾਗ 102, ਪੰਨਾ 94। ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਲਸਨ, ਇੰਡੀਆ ਕਨਕਵਰਡ, ਪੰਨਾ 113।
12 ਖਾਨ, ਦ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸ਼ਨ ਇਨ ਬੰਗਾਲ, ਪੰਨਾ 219।
13 ਦੱਤਾ, ਸਮਾਜ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਪੰਨਾ 259।
14 ਸਯਦ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਤਬਾਤਾਬਾਈ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਕਲਕੱਤਾ, 1790-94, ਵੋਲ. 3, ਪੀ. 56.
15 ਡਬਲਯੂ. ਡਬਲਯੂ. ਹੰਟਰ, ਦ ਐਨਲਸ ਆਫ਼ ਰੂਰਲ ਬੰਗਾਲ, ਲੰਡਨ, 1868, ਪੰਨੇ 43-5।
16 ਖਾਨ, ਦ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸ਼ਨ ਇਨ ਬੰਗਾਲ, ਪੰਨਾ 219; ਐਸ. ਸੀ. ਮੁਖੋਪਾਧਿਆਏ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ 1757–1772, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਬੰਗਾਲ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟਸ [ਐਨ.ਡੀ.], ਪੰਨਾ 388।
17 ਜੇਰੇਮੀ ਬਰਨਸਟਾਈਨ, ਡਾਨਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਰਾਜ: ਦ ਲਾਈਫ਼ ਐਂਡ ਟ੍ਰਾਇਲਜ਼ ਆਫ਼ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਸ਼ਿਕਾਗੋ, 2000, ਪੰਨਾ 11।

18 ਦੱਤਾ, ਸਮਾਜ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਪੰਨਾ 259।
19 ਡੀਨ ਮਹੋਮੇਟ, ਦ ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਆਫ਼ ਡੀਨ ਮਹੋਮੇਟ, ਬਰਕਲੇ, 1997, ਪੰਨੇ 35-6।
20 ਮੁਖੋਪਧਿਆਏ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਬੰਗਾਲ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨਿਵਾਸੀ, ਪੰਨਾ 388।

21 [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 256–60; [illegible] [illegible], «[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]»: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2006, [illegible] 90.

22 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1757–1837, [illegible], 1908, [illegible] 52.

23 [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible]: [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] 1740–1828, [illegible], 1987, [illegible] 134.

24 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 378; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 217.

25 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 222.

26 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1771. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'Ode' [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ਬਦਲਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਲੂਸੀ ਐਸ. ਸਦਰਲੈਂਡ, ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ-ਸਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1952, ਪੰਨਾ 221।
43 ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬਾਅਦ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਮਿੱਥ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਭਾਰਤੀ ਟੈਕਸਟਾਈਲ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਂਕਾਸ਼ਾਇਰ ਕਪਾਹ ਦੇ ਆਯਾਤ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।
44 ਨਿਕੋਲਸ ਬੀ. ਡਰਕਸ, ਦ ਸਕੈਂਡਲ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ: ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਦ ਕ੍ਰਿਏਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਹਾਰਵਰਡ, 2006, ਪੰਨੇ 250-4 ਵਿੱਚ ਬੋਲਟਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੈ। ਟ੍ਰੈਵਰਸ, ਆਈਡਿਓਲੋਜੀ ਐਂਡ ਐਂਪਾਇਰ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ, ਪੰਨੇ 61-2 ਵੀ ਦੇਖੋ।
45 ਰਾਲਫ਼ ਲੇਸੇਸਟਰ ਤੋਂ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਮਾਰਚ 1772, ਬੀਐਲ, ਐਮਐਸ 29133 ਜੋੜੋ, ਐਫ. 72।
46 ਡਰਕਸ, ਦ ਸਕੈਂਡਲ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਪੰਨਾ 15 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
47 ਦ ਮੰਥਲੀ ਰਿਵਿਊ (1772); ਰੌਬਿਨਸ, ਦ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੈਟ ਚੇਂਜਡ ਦ ਵਰਲਡ, ਪੰਨੇ 78, 96 ਵੀ ਵੇਖੋ।
48 ਬੋਵੇਨ, ਰੈਵੇਨਿਊ ਐਂਡ ਰਿਫਾਰਮ, ਪੰਨਾ 127; ਐਚ. ਹੈਮਿਲਟਨ, 'ਦ ਫੇਲੀਅਰ ਆਫ਼ ਦ ਆਇਰ ਬੈਂਕ, 1772', ਆਰਥਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮੀਖਿਆ, ਦੂਜੀ ਲੜੀ, VIII (1955–6), ਪੰਨੇ 405–17।
49 ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦਾ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ, ਸੰਪਾਦਨਾ ਈ. ਸੀ. ਮੌਸਨਰ ਅਤੇ ਆਈ. ਐਸ. ਰੌਸ, ਦੂਜਾ ਸੰਪਾਦਨ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1987, ਪੰਨਾ 162, ਜਿਸਦਾ ਹਵਾਲਾ ਐਮਾ ਰੋਥਸਚਾਈਲਡ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਲੇਖ, 'ਦਿ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਐਂਡ ਦ ਅਮੈਰੀਕਨ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ' ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
50 ਮਾਰਸ਼ਲ, ਸਾਮਰਾਜਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਅਣਮੇਕਿੰਗ, ਪੰਨਾ 212।
51 ਬੋਵੇਨ, ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ, ਪੰਨਾ 117।
52BL, ਐਡ ਐਮਐਸ, 29133, ਐਫ. 534, ਬੋਵੇਨ, ਰੈਵੇਨਿਊ ਐਂਡ ਰਿਫਾਰਮ, ਪੰਨੇ 119-21 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
53 ਬਰਨਸਟਾਈਨ, ਡਾਨਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਰਾਜ, ਪੰਨਾ 81. ਰੌਬਿਨਸ, ਦ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੈਟ ਚੇਂਜਡ ਦ ਵਰਲਡ, ਪੰਨਾ 90-5।
54 ਬੋਵੇਨ, ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ, ਪੰਨਾ 127।

55 ਵਿਲਸਨ, ਇੰਡੀਆ ਕਨਕਵਰਡ, ਪੰਨਾ 129 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
56 ਐਨਨ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਿੱਤ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ, ਮਾਸਿਕ ਸਮੀਖਿਆ, ਭਾਗ XLVIII (1773), ਪੰਨਾ 99 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
57 ਥਾਮਸ ਪਾਓਨਲ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੱਕ, ਹਿੱਤ ਅਤੇ ਡਿਊਟੀ, ਸੋਧਿਆ ਐਡੀਸ਼ਨ, 1781, ਪੰਨਾ 4. ਬੋਵੇਨ, ਦ ਬਿਜ਼ਨਸ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰਜ਼, ਪੰਨਾ 17 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
58 ਜਾਰਜ III ਤੋਂ ਗ੍ਰਾਫਟਨ, 9 ਦਸੰਬਰ 1766, ਜੇ. ਫੋਰਟਸਕੂ ਵਿੱਚ, ਜਾਰਜ III ਦਾ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ, 1760–1783, 6 ਭਾਗ (1927–8), ਭਾਗ I, ਪੰਨੇ 423–4। ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਮੇਕਿੰਗ ਐਂਡ ਅਨਮੇਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰਜ਼, ਪੰਨਾ 209 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
59 ਬੋਵੇਨ, ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ, ਪੰਨਾ 85।
60 ਫੋਰੈਸਟ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਭਾਗ 2, ਪੰਨੇ 404–5।
61 ਇਬਿਡ., ਭਾਗ 2, ਪੰਨੇ 408–9।
62 ਨੇਚਟਮੈਨ, ਨੈਬੋਬਸ, ਪੰਨਾ 84।
6328 ਮਈ 1773, ਬੀ.ਐਲ., ਐਗਰਟਨ ਐਮ.ਐਸ., 249, ਪੰਨਾ 84–6।
64BL, ਐਗਰਟਨ ਮਿਸ, 240, ਪੰਨੇ 221, 225–6।
65 'ਜੂਨੀਅਸ' ਵਜੋਂ ਫਰਾਂਸਿਸ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਲਈ, ਦਿ ਲੈਟਰਸ ਆਫ਼ ਜੂਨੀਅਸ, ਐਡ. ਜੌਨ ਕੈਨਨ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1978 ਵੇਖੋ।
66 ਲਿੰਡਾ ਕੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲੇਖ ਵੇਖੋ: 'ਜੈਂਡਰਿੰਗ ਦ ਗਲੋਬ: ਦ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਐਂਡ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਥੌਟ ਆਫ ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ', ਪਾਸਟ ਐਂਡ ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਟ, ਨੰ. 209 (ਨਵੰਬਰ 2010), ਪੰਨੇ 117–48। ਸੋਫੀਆ ਵੇਟਜ਼ਮੈਨ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ, ਮੈਨਚੇਸਟਰ, 1929; ਕੀਥ ਫੀਲਿੰਗ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਲੰਡਨ, 1954, ਪੰਨਾ 138 ਵੀ ਵੇਖੋ।

67W. S. Lewis et al., [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 48 [illegible], [illegible] [illegible], CT, 1937–83, [illegible] 32, [illegible] 61–2.

68 [illegible] [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1974, [illegible] 300, 356 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (1745–1800) [illegible] [illegible] [illegible]

69 [illegible], [illegible], [illegible] 87; [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 299.

70 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 150-1.

71 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 133.

72 [illegible].

73 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1929, [illegible] 227.

74Ibid., [illegible] 221–2.

75Ibid., [illegible] 224.

76 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 232–3.

77 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]. 3, [illegible]. 168

78 [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1989, [illegible] 148.

79 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 139.

80 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1947, [illegible] 113.

81 [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 3 [illegible], [illegible], 1841, [illegible] 1, [illegible] 317.

82 [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible], 11 [illegible] 1772, [illegible].[illegible]., [illegible] [illegible]. 29,127, [illegible]. 63v. [illegible] [illegible]. [illegible], [illegible], 7 [illegible] 1772, [illegible]., [illegible]. 38v.

83 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 89-90.

84ibid., [illegible] 57 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

85 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 149.

86 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 87.

87 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 147 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible].

88 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 138.

89 [illegible] [illegible], 2, 47–51, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

95Ibid., ਪੰਨਾ 231. ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਉਦੈ ਐਸ. ਕੁਲਕਰਨੀ, 'Solstice at Panipat: An Authentic Account of the Panipat Campaign', ਪੁਣੇ, 2012; Jadunath Sarkar, 'Events Leading up to Panipat and Panipat, 1761', in India Historical Quarterly (ਜੂਨ 1934), pp. 258–73 ਅਤੇ pp. 547–58 ਵੀ ਦੇਖੋ।
96 ਇਰਫਾਨ ਹਬੀਬ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1999, ਜਾਣ-ਪਛਾਣ, ਪੰਨਾ xxii।
97 ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਕੋਰਟ ਆਫ਼ ਡਾਇਰੈਕਟਰਜ਼ ਦਾ ਪੱਤਰ, 27 ਅਪ੍ਰੈਲ 1765, ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ-ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਕੋਰਸਪੋਡੈਂਸ, ਲੰਡਨ, 1949-58, ਭਾਗ 4, ਪੰਨਾ 96 ਵਿੱਚ।
98 ਮੈਸੂਰ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਬੋਰ ਲਈ ਵੇਖੋ ਜੀਨ-ਮੈਰੀ ਲਾਫੋਂਟ, ਇੰਡਿਕਾ: ਐਸੇਜ਼ ਇਨ ਇੰਡੋ-ਫ੍ਰੈਂਚ ਰਿਲੇਸ਼ਨਜ਼ 1630– 1976, ਦਿੱਲੀ, 2000, ਪੰਨਾ 157। ਰਾਕੇਟਾਂ ਲਈ ਵੇਖੋ ਲਿੰਡਾ ਕੋਲੀ, 'ਗੋਇੰਗ ਨੇਟਿਵ, ਟੇਲਿੰਗ ਟੇਲਜ਼: ਕੈਪਟੀਵਿਟੀ, ਕੋਲਾਬੋਰੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਐਂਪਾਇਰ', ਇਨ ਪਾਸਟ ਐਂਡ ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਟ, ਨੰ. 168 (ਅਗਸਤ 2000), ਪੰਨਾ 190।

99 ਕੈਪਟਨ ਮੈਥਿਊਜ਼, ਪਾਰਥ ਚੈਟਰਜੀ, ਦ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ: ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਏ ਗਲੋਬਲ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਆਫ਼ ਪਾਵਰ, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ, 2012, ਪੰਨਾ 85 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
100 ਜੌਨ ਕਾਰਨੈਕ ਬੰਬੇ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ, 1 ਜਨਵਰੀ 1779, ਬੀ.ਐਲ., ਓ.ਆਈ.ਓ.ਸੀ., ਪੀ/ਡੀ/63, ਐਫ. 132।
101 ਰੈਜ਼ੋਲੂਸ਼ਨ ਦੇ ਜਵਾਬ, 24/01/1782, BL, IOR, bscc P/D/68, ff. 617–18, 24, ਮੇਸਰੋਬ ਵਾਰਤਾਵਰੀਅਨ ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, 'ਐਨ ਓਪਨ ਮਿਲਟਰੀ ਇਕਾਨਮੀ: ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੰਕਵੈਸਟ ਆਫ਼ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਆ ਰੀਕਨਸਾਈਡਰਡ, 1780– 1799', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਦ ਇਕਨਾਮਿਕ ਐਂਡ ਸੋਸ਼ਲ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਓਰੀਐਂਟ, ਭਾਗ 57, ਨੰ. 4 (2014), ਪੰਨੇ 486–510, ਪੰਨੇ 494।
102 ਸਟੀਵਰਟ ਗੋਰਡਨ, ਦ ਮਰਾਠਾ: 1600–1818, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1993, ਪੰਨਾ 164।
103 ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਖੁਫੀਆ ਨੈੱਟਵਰਕ ਲਈ, ਸੀ. ਏ. ਬੇਲੀ, ਐਂਪਾਇਰ ਐਂਡ ਇਨਫਰਮੇਸ਼ਨ: ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਗੈਦਰਿੰਗ ਐਂਡ ਸੋਸ਼ਲ ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਇਨ ਇੰਡੀਆ 1780–1870, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1996, ਪੰਨੇ 31–2 ਵੇਖੋ।
104 ਗੋਵਿੰਦ ਸਖਾਰਾਮ ਸਰਦੇਸਾਈ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ, 3 ਭਾਗ, ਬੜੌਦਾ, 1948, ਭਾਗ। 3, ਪੰਨਾ 97-8.
105 ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ ਰੇਅ, 'ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਨ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉੱਚਤਾ, 1765–1818', ਪੀਟਰ ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1998, ਪੰਨਾ 519 ਵਿੱਚ।
106 ਮਾਰਕ ਵਿਲਕਸ, ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਕੈਚ, ਭਾਗ 2, 1820, ਪੰਨੇ 261–2; ਵਾਰਤਾਵੇਰੀਅਨ, 'ਐਨ ਓਪਨ ਮਿਲਟਰੀ ਇਕਾਨਮੀ', ਪੰਨੇ 486–510, ਪੰਨੇ 491।
107 ਬਰਨਸਟਾਈਨ, ਡਾਨਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਰਾਜ, ਪੰਨਾ 134।
108 ਇਬਿਡ।
109Ibid., ਪੰਨੇ 113–14।
110BL, ਐਡ ਐਮਐਸ 39, 878, ਐਫ. 36; ਮੂਨ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 249।
111 ਬਰਨਸਟਾਈਨ, ਡਾਨਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਰਾਜ, ਪੰਨਾ 82।
112 ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਸੀਰ ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ਵੋਲ. 3, ਪੀ. 125.
113 ਪੋਲੀਲੂਰ ਵਿਖੇ ਕੈਪਟਨ ਮੁਆਟ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਬੀਐਲ, ਆਈਓਆਰ, ਐਚਐਮ 223, ਪੰਨਾ 117।
114 ਬਿਡ.
115 ਜੌਨ ਬੈਲੀ ਦਾ ਪੋਲਿਲੁਰ ਦਾ ਖਾਤਾ, ਬੀਐਲ, ਆਈਓਆਰ, ਐਚਐਮ 223, ਪੰਨੇ 160–6।
116 ਬਿਡ.
117 ਕੈਪਟਨ ਵੁੱਡ ਦਾ ਪੋਲਿਲੁਰ ਦਾ ਖਾਤਾ, ਬੀਐਲ, ਆਈਓਆਰ, ਐਚਐਮ 211, ਐਫ. 246।
118 ਪੋਲੀਲੂਰ ਵਿਖੇ ਕੈਪਟਨ ਮੁਆਟ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ, ਬੀਐਲ, ਆਈਓਆਰ, ਐਚਐਮ 223, ਪੰਨੇ 83-5।
119 ਐਲਨ ਟ੍ਰਿਟਨ ਵਿੱਚ 73 ਵੀਂ ਹਾਈਲੈਂਡ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਦਾ ਇੱਕ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ, ਜਦੋਂ ਟਾਈਗਰ ਫੌਟ ਦ ਥਿਸਟਲ, ਲੰਡਨ, 2013, ਪੰਨੇ 271–2।
120 ਟ੍ਰਿਟਨ, ਜਦੋਂ ਟਾਈਗਰ ਨੇ ਥਿਸਟਲ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ, ਪੰਨੇ 243, 248–53, 262–3।

121 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] 223, [illegible] 160–6।

122 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 272–4।

123 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1951, [illegible] 15।

124Ross to Macartney, 07/06/1781, IOR, HM 330, ff. 259–61; [illegible] to Coote, 02/07/1781, Add. Mss 22439, f. 9, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 'এই [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] 507।

125 এই [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

5NAI, ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, 2 ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ 6 ਦਸੰਬਰ, 1771, ਨੰ. 18; ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ, 20 ਅਪ੍ਰੈਲ 1771, ਪੀ. 177-81।
6 ਵਿਲੀਅਮ ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਲੰਡਨ, 1798, ਪੰਨਾ 36।
7NAI, ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, 2 ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ 6 ਦਸੰਬਰ, 1771, ਨੰ. 18; ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ, 17 ਮਈ, ਪੀ. 184-7.
8 ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨੇ 27-8।
9NAI, ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰੋਗਸ, 2 ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ 6 ਦਸੰਬਰ, 1771, ਨੰ. 18; ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ, 17 ਮਈ, ਪੰਨੇ 184–7।
10CPC 3, ਪੰਨੇ 190–1, ਨੰ. 702, 14 ਦਸੰਬਰ 1770, ਜਨਰਲ ਬਾਰਕਰ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ; CPC 3, ਪੰਨਾ 189, ਨੰ. 698, ਜਨਰਲ ਬਾਰਕਰ ਨੂੰ ਰਾਜਾ।
11 ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ ਜੇਨਟਿਲ, ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਆਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਪੰਨੇ 257-9।
12 ਮਾਈਕਲ ਐਚ. ਫਿਸ਼ਰ, 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੂਟਨੀਤੀ 1526–1858', ਐਚ. ਵੀ. ਬੋਵੇਨ, ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਮੈਨਕੇ ਅਤੇ ਜੌਨ ਜੀ. ਰੀਡ ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਾਮਰਾਜ: ਅਟਲਾਂਟਿਕ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਸੰਸਾਰ, ਸੀ. 1550–1850, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2012, ਪੰਨੇ 276–7। ਇਤਿਸਾਮ ਅਲ-ਦੀਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ, ਸ਼ਿਗਰਿਫ-ਨਾਮਹ-ਇ ਵਿਲਾਇਤ ਬੀ.ਐਲ., ਓਰ. 200 ਵਿਖੇ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਅਨੁਵਾਦ ਲਈ, ਬੰਗਾਲੀ ਰਾਹੀਂ, ਵਿਲਾਇਤ ਦੇ ਅਜੂਬੇ ਵੇਖੋ, ਜੋ ਕਿ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਯਾਦ ਹੈ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਕੈਸਰ ਹੱਕ, ਲੀਡਜ਼, 2001।
13 ਨੰਦਲਾਲ ਚੈਟਰਜੀ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਰੇਲਸਟ ਦਾ ਰਾਜ, 1939, ਪੰਨਾ. 129.
14 ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਾਥਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੋਈ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੇ. ਆਰ. ਕਾਨੁੰਗੋ, 'ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਭਾਓ ਗਾਥਾ ਦਾ ਟੁਕੜਾ', ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੇਖ, ਕਲਕੱਤਾ, 1968, ਪੰਨੇ 81-113।
15 ਪਰਸੀਵਲ ਸਪੀਅਰ, ਦ ਟਵਾਈਲਾਈਟ ਆਫ਼ ਦ ਮੁਗਲਸ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1951, ਪੰਨਾ 16।
16 ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, 4 ਭਾਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1991, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 329।
17 ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ, ਪੰਨਾ 326। ਗੁਲਫਿਸ਼ਾਂ ਖਾਨ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਲਿਮ ਧਾਰਨਾਵਾਂ, ਕਰਾਚੀ, 1998, ਪੰਨੇ 72-8, ਅਤੇ ਕੇ. ਕੇ. ਦੱਤਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨੇ 49-50 ਵੀ ਵੇਖੋ।
18 ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1959, ਪੰਨਾ 326।
19 ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਮਰਾਠਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡ, 1: ਦਿੱਲੀ ਮਾਮਲੇ (1761–1788), ਬੰਬੇ, 1953, ਪੰਨਾ 21।
20 ਮਾਈਕਲ ਐਡਵਰਡਸ, ਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਵਰਲਡ: ਦ ਲਾਈਫ਼ ਆਫ਼ ਦ ਲਾਸਟ ਗ੍ਰੇਟ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ, ਲੰਡਨ, 1970, ਪੰਨਾ 172।
21 ਗੋਵਿੰਦ ਸਖਾਰਾਮ ਸਰਦੇਸਾਈ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ, 3 ਭਾਗ, ਬੜੌਦਾ, 1948, ਭਾਗ। 3, ਪੀ. 138.
22 ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ, 18 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰੁਹੇਲਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਪਤਨ, ਅਲੀਗੜ੍ਹ, 1994, ਪੰਨਾ 138।
23 ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨੇ 50, 70।

24BL, 6585 ਜੋੜੋ, ਸ਼ਾਕਿਰ ਖਾਨ, ਤਾਰੀਖ-ਇ ਸ਼ਾਕਿਰ ਖਾਨੀ, ਐੱਫ. 91.
25CPC 3, ਪੰਨਾ 216, ਨੰ. 798, ਨਵਾਬ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਤੋਂ, 22 ਜੂਨ 1771।
26 ਬਿਡ.
27CPC 3, ਪੰਨਾ 215, ਨੰ. 795, ਜਨਰਲ ਬਾਰਕਰ ਟੂ ਦ ਕਿੰਗ, 20 ਜੂਨ 1771।
28CPC 3, ਪੰਨਾ 225, ਨੰ. 828, 22 ਮਈ; ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਤਾਬ ਰੇਅ ਤੋਂ, 20 ਜੁਲਾਈ; NAI, ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰੋਗਸ, 2 ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ 6 ਦਸੰਬਰ, 1771, ਨੰ. 18; ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ, 6 ਜੁਲਾਈ 1771, ਪੰਨੇ 266-9।
29 ਦੱਤਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨੇ 58-9।
30NAI, ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, 2 ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ 6 ਦਸੰਬਰ, 1771, ਨੰ. 18; ਇਲਾਹਾਬਾਦ, 17 ਜੁਲਾਈ 1771, ਪੰਨੇ 258-9।

31 [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1, [illegible] 36;[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 2, [illegible] 330-1[illegible]

32 [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1, [illegible] 47[illegible]

33NAI, [illegible] [illegible] [illegible], 1772–3, [illegible] 20, 10 [illegible] 1772[illegible]

34 [illegible], [illegible] [illegible] II [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 59[illegible]

35 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1773–1776, [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible], 1971[illegible]

36 [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1, [illegible] 55;[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 2, [illegible] 331[illegible]

37 [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1, [illegible] 57[illegible]

38 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 3, [illegible] 32[illegible]

39 [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1, [illegible] 58[illegible]

40 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. 3, [illegible]. 34; [illegible] [illegible]-[illegible]-[illegible] [illegible], '[illegible] [illegible], [illegible].[illegible]. 1932, [illegible]. 207-8.

41 [illegible], 18 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 144[illegible]

42 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 2, [illegible] 516[illegible]

43 [illegible] '[illegible] [illegible], [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible]. [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1957, [illegible]. 5.

44 [illegible].

45Ibid., [illegible] 5-6[illegible]

46 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

59 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 427–8।

60Ibid., [illegible] 420–2।

61 [illegible]., [illegible] 422।

62 [illegible]., [illegible] 103।

63 [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1, [illegible] 68-9। '[illegible] [illegible] [illegible],' [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible]' [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1925, [illegible] 145-6 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

64 [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 72–3। [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible], 1883।

65 [illegible] [illegible] [illegible] 20 [illegible] 1774 [illegible] [illegible] [illegible] 6 [illegible] 1774 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 3, [illegible] 64 [illegible]

66Ibid., [illegible] 83।

67 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1894, [illegible]. 48.

68Voyage en Inde, [illegible] 438। [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [

ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦੁੱਲ੍ਹਾ ਖਾਨ ਗਾਲਿਬ ਦੇ 88 ਉਰਦੂ ਪੱਤਰ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 1987, ਪੰਨਾ. 435.
89 ਸਰਕਾਰ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਮਰਾਠਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡ, 1, ਪੰਨੇ 105–6।
90 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 146।
91Ibid., ਪੰਨਾ 124; ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, 'ਕਰਨਲ ਪੋਲੀਅਰ'ਸ ਅਕਾਊਂਟ ਆਫ਼ ਦ ਸਿੱਖਸ', ਦ ਪੰਜਾਬ ਪਾਸਟ ਐਂਡ ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਟ, 4 (1970), ਪੰਨੇ 239, 24।
92 ਸਪੀਅਰ, ਦ ਟਵਾਈਲਾਈਟ ਆਫ਼ ਦ ਮੁਗਲਸ, ਪੰਨਾ 21।
93C. ਏ. ਬੇਲੀ, ਸ਼ਾਸਕ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ: ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1983, ਪੰਨਾ 102।
94 ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਰਸਲ, ਤਿੰਨ ਮੁਗਲ ਕਵੀ, ਪੰਨੇ 62–3।
95 ਦੱਤਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 86।
96 ਸੈਯਦ ਅਥਰ ਅੱਬਾਸ ਰਿਜ਼ਵੀ, ਸ਼ਾਹ 'ਅਬਦ ਅਲ'ਅਜ਼ੀਜ਼: ਪੁਰਾਤਨਵਾਦ, ਸੰਪਰਦਾਇਕਵਾਦ ਅਤੇ ਜੇਹਾਦ, ਪੀ. 47.
97 ਜੀਨ-ਮੈਰੀ ਲਾਫੋਂਟ, ਇੰਡਿਕਾ: ਐਸੇਜ਼ ਇਨ ਇੰਡੋ-ਫ੍ਰੈਂਚ ਰਿਲੇਸ਼ਨਜ਼ 1630–1976, ਦਿੱਲੀ, 2000, ਪੰਨਾ 179 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
98 ਇਬਿਡ।
99 ਹਰਬਰਟ ਕੰਪਟਨ, ਦ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਲੰਡਨ, 1943, ਪੰਨੇ 8-9; ਲਾਫੋਂਟ, ਇੰਡੀਕਾ, ਪੰਨੇ 185।
100 ਸੱਯਦ ਅਥਰ ਅੱਬਾਸ ਰਿਜ਼ਵੀ, ਸ਼ਾਹ 'ਅਬਦ ਅਲ' ਅਜ਼ੀਜ਼: ਪੁਰਾਤਨਵਾਦ, ਸੰਪਰਦਾਇਕਵਾਦ ਅਤੇ ਜੇਹਾਦ, ਪੰਨਾ 29-30।
101 ਸਰਕਾਰ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਮਰਾਠਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡ, 1, ਪੰਨਾ 127।
102 ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਆਲਮ ਅਤੇ ਸੰਜੇ ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਮ, ਰਾਈਟਿੰਗ ਦ ਮੁਗਲ ਵਰਲਡ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2012, ਪੰਨੇ 416–23 ਵਿੱਚ।
103 ਮਿਰਜ਼ਾ 'ਅਲੀ ਬਖਤ, ਵਕੀਅਤ-ਏ ਅਜ਼ਫਾਰੀ, ਐਡ. ਟੀ. ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰਨ ਅਤੇ ਸਈਅਦ ਹਮਜ਼ਾ ਹੁਸੈਨ ਉਮਰੀ, ਮਦਰਾਸ, 1957, ਪੀ. 6.

104 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 8।
105 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀਐਲ, ਜਾਂ। 1932, ਐੱਫ. 212.
106 ਬਿਡ.
107 ਸਰਕਾਰ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਮਰਾਠਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡ, 1, ਪੰਨਾ 195।
108 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀਐਲ, ਜਾਂ। 1932, ਐੱਫ. 214.
109Ibid., f. 213. ਇਸ ਭਾਗ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਸਰ ਐਚ. ਐਮ. ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਜੌਨ ਡਾਉਸਨ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, 8 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1867–77, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨਾ 246 ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
110 ਫਕੀਰ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ., ਓਰ. 1932. ਐਫ. 214. ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਭਾਗ 3, ਪੰਨਾ 270।
111 ਦੱਤਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 101।
112 ਫਕੀਰ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ., ਓਰ. 1932, ਪੰਨਾ। ਇਹ ਭਾਗ ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਡਾਉਸਨ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨੇ 246-7 ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 113 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀਐਲ, ਜਾਂ। 1932, ਐੱਫ. 214.
114 ਸਰਕਾਰ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਮਰਾਠਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡ, 1, ਪੰਨਾ 199।
115 ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗਲਤ ਮਸਜਿਦ ਮਿਲੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਜਾਮੀ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪਰਤ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਮਨੀਅਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਇਮਾਰਤ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਗੁੱਸਾ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਏਗਾ।' ਦੇਖੋ ਸਰਕਾਰ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਭਾਗ 3, ਪੰਨਾ 273।
116 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀਐਲ, ਜਾਂ। 1932, ਐੱਫ. 214.

117 ਮਿਰਜ਼ਾ 'ਅਲੀ ਬਖਤ, ਵਕੀਅਤ-1 ਅਜ਼ਫਾਰੀ, ਐਡ. ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰਨ ਅਤੇ ਸਈਅਦ ਹਮਜ਼ਾ ਹੁਸੈਨ ਉਮਰੀ, ਪੀ. 9.
118 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀਐਲ, ਜਾਂ। 1932, ਐੱਫ. 214.
119 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 215।
120 ਇਬਿਡ., f. 216।
121BL, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ Mss 29171, ff 319–20, ਜੋਨਾਥਨ ਸਕਾਟ ਜੋੜੋ।
122 ਫਕੀਰ ਖੈਰੂਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ., ਓਰ. 1932, ?ਵ. ਇਸ ਭਾਗ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਡਾਉਸਨ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨਾ 248 ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
123 ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨਾ 127।
124 ਫਕੀਰ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ. ਓਰ. 1932, ਪੰਨਾ 216। ਇਹ ਭਾਗ ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਡਾਉਸਨ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨਾ 249 ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੈਂਸਰ ਕੀਤੇ ਕੁਝ ਵੇਰਵੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਹਨ।
125 ਫਕੀਰ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ., ਓਰ. 1932, ਪੰਨਾ 217 ਰ. ਪਹਿਲਾਂ ਅਨੁਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
126 ਇਤਿਹਾਸ।

127Ibid. ਇਸ ਭਾਗ ਨੂੰ ਇਲੀਅਟ ਅਤੇ ਡਾਉਸਨ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਡਲਰਾਈਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੇਰਹਿਮ ਹੈ: 'ਮੀ-ਖਵਾਹਮ ਕੇ ਇਨ-ਹਾ-ਰਾ ਦਰ ਜ਼ੋਮਰਾ-ਯੇ ਪਰਸਤਾਰਨ-ਏ ਖੋਦ ਦਖੇਲ ਨੇਮਯਮ ਵਾ ਪਿਤਾ-ਏ ਮੋਬਾਸ਼ੇਰਤ ਦੇਹਮ! ਵਾ ਹਮਾ ਦੋਖਤਾਰਨ-ਏ ਸਲਾਤੀਨ ਬੇ ਅਫਗਾਨਾ ਵੱਖਰਾਮ, ਕੇ ਆਜ਼ ਨੋਟਫਾ-ਯੇ ਐਨ-ਹਾ ਫਰਜ਼ੰਦਨ-ਏ ਜਵਾਨ-ਮਰਦ ਬੇ-ਹਮ-ਰਸਾਦ।' 128 ਮਿਰਜ਼ਾ 'ਅਲੀ ਬਖਤ, ਵਕੀਅਤ-1 ਅਜ਼ਫਾਰੀ, ਐਡ. ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰਨ ਅਤੇ ਸਈਅਦ ਹਮਜ਼ਾ ਹੁਸੈਨ ਉਮਰੀ, ਪੀ. 8.
129 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 9।
130 ਜੂਲੀਆ ਕੀ, ਫਰਜ਼ਾਨਾ: ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ, ਲੰਡਨ, 2014, ਪੰਨੇ 183–4।
131 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 184।
132 ਸਰਕਾਰ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਮਰਾਠਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡ, 1, ਪੰਨਾ 200।
133 ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨਾ 189।
134 ਫਕੀਰ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ., ਓਰ. 1932, ?ਵ. ਇਸ ਭਾਗ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਡਾਉਸਨ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨਾ 253 ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
135 ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨਾ 190।
136 ਫਕੀਰ ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ., ਓਰ. 1932, ?ਵ. ਇਸ ਭਾਗ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਡਾਉਸਨ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨਾ 254 ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
137 ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨਾ 190।

ਅਧਿਆਇ 8: ਵਾਰਨ ਹੈਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ
1 ਟਿਲਮੈਨ ਡਬਲਯੂ. ਨੇਚਮੈਨ, ਨੈਬੋਬਸ: ਐਂਪਾਇਰ ਐਂਡ ਆਈਡੈਂਟਿਟੀ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2010, ਪੰਨਾ 104 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
2 ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ, ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣ, ਐਡ. ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, 6 ਭਾਗ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1991, ਭਾਗ 6, ਪੰਨੇ 275–6, 457।
3 ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਣ, ਐਡ. ਜਾਰਜ ਬੈੱਲ, ਕਲਕੱਤਾ, 1906, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 361, ਭਾਗ 6, ਪੰਨਾ 275-6।
4 ਕੀਥ ਫੀਲਿੰਗ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਲੰਡਨ, 1954, ਪੰਨਾ 355।
5 ਬਰਕ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਣ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 361, ਭਾਗ 6, ਪੰਨਾ 285-7।

6 ਵੀ. ਕੇ. ਸਕਸੈਨਾ (ਸੰਪਾਦਕ), ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਣ, 2 ਭਾਗ, ਦਿੱਲੀ, 1987, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 13-14।
7 ਬਰਕ, ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣ, 6 ਭਾਗ, ਭਾਗ 5, ਪੰਨੇ 401–2।
8 ਬਰਕ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਣ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 79।
9 ਥਾਮਸ ਬੈਬਿੰਗਟਨ ਮੈਕਾਲੇ, 'ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼', ਦ ਹਿਸਟੋਰੀਕਲ ਐਸੇਜ਼ ਆਫ਼ ਮੈਕਾਲੇ ਵਿੱਚ, ਐਡ. ਸੈਮੂਅਲ ਥਰਬਰ, ਬੋਸਟਨ, 1892, ਪੰਨਾ 362।

10 ਨਿਕ ਰੌਬਿਨਸ, ਦ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੈਟ ਚੇਂਜਡ ਦ ਵਰਲਡ: ਹਾਉ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਸ਼ੇਪਡ ਦ ਮਾਡਰਨ ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲ, ਲੰਡਨ, 2006, ਪੰਨਾ 133 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
11 ਆਕਸਫੋਰਡ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਆਫ਼ ਨੈਸ਼ਨਲ ਬਾਇਓਗ੍ਰਾਫੀ, ਭਾਗ XVIII, ਪੰਨਾ 81 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
12 ਫੀਲਿੰਗ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਪੰਨਾ 357।
13 ਜੈਨੀਫਰ ਪਿਟਸ, 'ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ ਦਾ ਅਜੀਬ ਯੂਨੀਵਰਸਲਿਜ਼ਮ', ਜੈਨੀਫਰ ਪਿਟਸ ਵਿੱਚ, ਏ ਟਰਨ ਟੂ ਐਂਪਾਇਰ: ਦਿ ਰਾਈਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਲਿਬਰਲਿਜ਼ਮ ਇਨ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਐਂਡ ਫਰਾਂਸ, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ, 2005।
14 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 285।
15 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 339।
16 ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਪੜਾਅ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਐਂਡਰਿਊ ਓਟਿਸ ਦੇ ਦਿਲਚਸਪ ਅਧਿਐਨ, ਹਿੱਕੀਜ਼ ਬੰਗਾਲ ਗਜ਼ਟ: ਦ ਅਨਟੋਲਡ ਸਟੋਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆਜ਼ ਫਸਟ ਨਿਊਜ਼ਪੇਪਰ, ਚੇਨਈ, 2018 ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
17 ਸਰ ਪੇਂਡਰੇਲ ਮੂਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਲੰਡਨ, 1989, ਪੰਨਾ 222।
18 ਫੀਲਿੰਗ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਪੰਨਾ 354।
19 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 111।
20BL, Mss 39903, f. 34r ਜੋੜੋ।
21 ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਏ ਰੈਟ੍ਰੋਸਪੈਕਟਿਵ ਵਿਊ ਆਫ਼ ਦ ਐਂਟੀਐਂਟ ਸਿਸਟਮ ਆਫ਼ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਵਿਦ ਏ ਪਲਾਨ ਆਫ਼ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ, ਲੰਡਨ, 1784, ਪੰਨਾ 73।
22 ਡੇਨਿਸ ਕਿਨਕੇਡ, 1938 ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ, ਲੰਡਨ, 1938, ਪੰਨੇ 22, 95।
23Voyage en Inde du Comte de Modave, 1773–1776, ed. ਜੀਨ ਡੇਲੋਚੇ, ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ, 1971, ਪੀ. 77.
24 ਰਜਤ ਦੱਤਾ, 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਆਰਥਿਕਤਾ', ਐਚ. ਵੀ. ਬੋਵੇਨ, ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਮੈਨਕੇ ਅਤੇ ਜੌਨ ਜੀ. ਰੀਡ ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਾਮਰਾਜ: ਅਟਲਾਂਟਿਕ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਸੰਸਾਰ, ਲਗਭਗ 1550– 1850, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2012, ਪੰਨਾ 361।
25 ਮੂਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਪੰਨਾ 245।
26 ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਸਾਮਰਾਜਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਅਣਮੇਕਿੰਗ: ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਲਗਭਗ 1750–1783, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2007, ਪੰਨਾ 243।
27 ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਬੰਗਾਲ: ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬ੍ਰਿਜਹੈੱਡ - ਈਸਟਰਨ ਇੰਡੀਆ 1740–1828, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1987, ਪੰਨਾ 114; ਦੱਤਾ, 'ਦਿ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਇਕਾਨਮੀ ਆਫ ਈਸਟਰਨ ਇੰਡੀਆ ਅੰਡਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੂਲ', ਪੰਨਾ 346।
28 ਐੱਚ. ਵੀ. ਬੋਵਨ, ‘ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆ, 1765–1813: ਦ ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟਨ ਕੰਟੈਕਸਟ’, ਪੀਟਰ ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1998, ਪੰਨਾ 535; ਸੀ. ਏ. ਬੇਲੀ, ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਮੇਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1988, ਪੰਨਾ 35; ਦੱਤਾ, ‘ਦਿ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਇਕਾਨਮੀ ਆਫ਼ ਈਸਟਰਨ ਇੰਡੀਆ ਅੰਡਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੂਲ’, ਪੰਨਾ 358।

29 [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1756–1833, [illegible], 2006, [illegible] 241–2; [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1600–1800', [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 2004, [illegible] 175[illegible]

30 [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] 346[illegible]

31 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 248–51[illegible]

32 [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] 363[illegible]

33Ibid., [illegible] 362–3; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 85[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1770–1830, [illegible], 1995 [illegible] [illegible]

34 [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 5, 1 [illegible] (1989), [illegible] 21[illegible]

35 [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible], [illegible] 1802 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1847, [illegible]. 427.

36 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 247[illegible]

37 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1970, [illegible] 205 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

38 [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. [illegible]. [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible], 1924, [illegible] 47-8[illegible]

39 [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 19, [illegible]. 3, [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 1984 (1985), [illegible] 387–413, [illegible] 403[illegible] [illegible] [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 1999, [illegible]-[illegible], [illegible] xxxi [illegible] [illegible]

40A. [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 101-11 [illegible]

41 [illegible]. [illegible]. [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. 125.

42 [illegible]., [illegible] 126[illegible]

43 [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible], [illegible] xxvii[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible].[illegible]. [illegible] [illegible]

44 [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible], [illegible] xxvi[illegible]

45 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1750–1850, [illegible], 2005, [illegible] 184–5; [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible], [illegible] xxxiv[illegible]

46T. [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1883, [illegible] 812–13[illegible] [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 5, 1 [illegible].[illegible]. (1989) [illegible] [illegible]

47 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 248[illegible]

48 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1792, [illegible] 33[illegible]

49 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 251[illegible]

50 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 149[illegible]

51 [illegible] [illegible], 25 [illegible] 1791, [illegible], [illegible], [illegible]/252/60, [illegible]. 2005–6; [illegible] [illegible], 30 [illegible] 1791, [illegible], [illegible]/252/61, [illegible]. 2318–2319; [illegible] [illegible], 15 [illegible] 1791, [illegible], [illegible] 251, [illegible]. 9–11; [illegible] [illegible], 24 [illegible] 1791, [illegible], [illegible], [illegible]/252/62, [illegible]. 2827–9; [illegible] [illegible], 12 [illegible] 1791, [illegible], [illegible], [illegible]/252/63, [illegible]. 3317, 3321; [illegible] [illegible], 21 [illegible] 1791, [illegible], [illegible], [illegible] 30/11/45, f. 5. [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 'The [illegible] [illegible] [illegible]: A [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1780–1799', [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 57, [illegible]. 4 (2014), [illegible] 486–510, [illegible] 496.

52 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 3 [illegible], [illegible], 1948, [illegible] 3, [illegible] 193 [illegible] [illegible] [illegible]

53 [illegible] [illegible] BL, IOR, HM251, ff. 746–7, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 'The [illegible] [illegible]', [illegible] 497.

54BL, OIOC, Eur Mss F228/52 [illegible] 1791, f. 1.

55 [illegible], [illegible], [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] 1630–1976, [illegible], 2000, [illegible] 186.

56BL, OIOC, Eur Mss F228/52 [illegible] 1791, f. 2.

57 [illegible]

58 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 200.

59 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 3, [illegible] 192.

60 [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] 342.

61 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2006; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2002.

62 [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1941, [illegible] 21; [illegible] [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1773–1833, [illegible], 1996, [illegible] 4; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible], 2002, [illegible] 50–2; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 70.

63C. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] 1780–1914, [illegible], 2004, [illegible] 111.

64 [illegible] [illegible], [illegible].[illegible]., [illegible].[illegible]. 45, 427 [illegible], [illegible].[illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 12 [illegible] 1786, [illegible]. 196.

65 [illegible], [illegible]: [illegible] [illegible], [illegible] 122-5.

66 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 111; [illegible], [illegible]: [illegible] [illegible], [illegible] 122-5; [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1983, [illegible] 466-7, 474, 479; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 108, 150.

67 [illegible] [illegible], 'The [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: 1757–1813', [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 30, 3 (1993), [illegible] 296–7. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1980 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'The [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] A [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 21, 2 (1979), [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] [illegible], 15, 2 (1981) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] A [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 23, [illegible]. 2 (1981) [illegible] [illegible]. [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

68 ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ ਰੇਅ, 'ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ ਸੁਪ੍ਰੀਮੇਸੀ, 1765–1818', ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਪੰਨੇ 516–17 ਵਿੱਚ।
69 ਸਰ ਐਚ. ਐਮ. ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਜੌਨ ਡਾਉਸਨ ਵਿੱਚ ਹਰੀ ਚਰਨ ਦਾਸ ਦਾ 'ਚਹਾਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸ਼ੁਜਾ', ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, 8 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1867–77, ਭਾਗ VIII, ਪੰਨਾ 229।
70 ਵਾਸ਼ਬਰੂਕ, ਬੇਲੀ ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ - ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ - ਪਾਰਥਸਾਰਥੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਥਿਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ - ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਵਿਵਾਦਿਤ ਹੈ: ਤੀਰਥਕਰ ਰਾਏ ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।
71 ਰੇ, 'ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉੱਚਤਾ, 1765–1818', ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਪੰਨਾ 517 ਵਿੱਚ।
72 ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, 4 ਭਾਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1991, ਭਾਗ 3, ਪੰਨਾ 254।
73 ਬੇਸ਼ੱਕ, ਕੰਪਨੀ ਸਿਰਫ਼ 'ਸਥਾਨਕ ਪੈਸੇ' 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਇਹ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜੇ. ਆਰ. ਵਾਰਡ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੁਰਾਣਾ ਲੇਖ 'ਦਿ ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ ਐਂਡ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਪੀਰੀਅਲਿਜ਼ਮ, 1750–1850', ਆਰਥਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮੀਖਿਆ, ਐਨ.ਐਸ., ਭਾਗ 47, ਨੰਬਰ 1 (ਫਰਵਰੀ 1994), ਪੰਨੇ 44–65 ਵਿੱਚ ਚਾਹ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ 'ਤੇ ਦੇਖੋ।
74 ਸੱਯਦ ਅਥਰ ਅੱਬਾਸ ਰਿਜ਼ਵੀ, ਸ਼ਾਹ 'ਅਬਦ ਅਲ'ਅਜ਼ੀਜ਼: ਪੁਰਾਤਨਵਾਦ, ਸੰਪਰਦਾਇਕਵਾਦ ਅਤੇ ਜੇਹਾਦ, ਕੈਨਬਰਾ, 1982, ਪੰਨਾ. 44.

75 ਫਰਡੀਨੈਂਡ ਮਾਊਂਟ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਹੰਝੂ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਦਰੋਹ, ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਵਿਆਹ 1805– 1905, ਲੰਡਨ, 2016, ਪੰਨਾ 185।
76 ਵੌਏਜ ਐਨ ਇੰਡੇ, ਪੰਨਾ 549–550।
77 ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਤੋਂ ਟੀਪੂ, 7 ਪਲੂਵੀਓਸ VII [26 ਜਨਵਰੀ 1799], OIOC, P/354/38। ਦੂਜਾ ਹਵਾਲਾ, ਜੋ ਐਂਡਰਿਊ ਰੌਬਰਟਸ ਦੁਆਰਾ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਅਤੇ ਵੈਲਿੰਗਟਨ, ਲੰਡਨ, 2001, ਪੰਨੇ 16-17 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ 1812 ਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੂਜੀ ਪੂਰਬੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਫਲਰਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਆਸਾਨੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮਾਇਆ ਜੈਸਾਨੋਫ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੇ ਮਿਸਰੀ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਐਜ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਹੈ।
78 ਸਰ ਜੌਨ ਮੈਲਕਮ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇਤਿਹਾਸ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1826, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 310 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਅਧਿਆਇ 9: ਭਾਰਤ ਦੀ ਲਾਸ਼
1 ਆਇਰਿਸ ਬਟਲਰ, ਦਿ ਐਲਡਰ ਬ੍ਰਦਰ: ਦਿ ਮਾਰਕਵੇਸ ਵੈਲੇਸਲੀ 1760–1842, ਲੰਡਨ, 1973, ਪੰਨਾ 134 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
2 ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਸੀ, ਰਿਚਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਰਨਿੰਗਟਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਰਲ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਮਝ ਦੀ ਸੌਖ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਕਿਸ ਵੈਲੇਸਲੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ 1799 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦਾ ਖਿਤਾਬ ਸੀ।
3 ਸਰ ਪੇਂਡਰੇਲ ਮੂਨ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਲੰਡਨ, 1989, ਪੰਨਾ 341।
4 ਬਟਲਰ, ਦਿ ਐਲਡਰ ਬ੍ਰਦਰ, ਪੰਨਾ 134।
5 ਰਿਚਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੋ ਵਿਚਾਰ: ਮਿਸਟਰ ਡੁੰਡਾਸ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ: 1798–1801, ਸੰਪਾ. ਐਡਵਰਡ ਇੰਗ੍ਰਾਮ, ਲੰਡਨ, 1970, ਪੰਨਾ 16।
6 ਐਨ ਬੱਡਲ ਦੁਆਰਾ ਦ ਟਾਈਗਰ ਐਂਡ ਦ ਥਿਸਟਲ: ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਐਂਡ ਦ ਸਕਾਟਸ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਐਡਿਨਬਰਗ, 1999, ਪੰਨਾ 33 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

7 ਇਸਦਾ ਅੰਤਮ ਸਰੋਤ ਐਮ ਡੋਮਪੋਰਟ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਕੋਰ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੇਰਿੰਗਾਪੱਟਮ ਵਿਖੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜੈਕੋਬਿਨ ਕਲੱਬ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਹੈ। ਪੇਪਰ ਸੀ ਇਨ ਆਫੀਸ਼ੀਅਲ ਡੌਕੂਮੈਂਟਸ ਰਿਲੇਟਿੰਗ ਦ ਨੈਗੋਸ਼ੀਏਸ਼ਨਜ਼ ਕੈਰੀਡ ਓਨ ਦ ਫ੍ਰੈਂਚ ਨੇਸ਼ਨ, ਕਲਕੱਤਾ, 1799; ਜੇ. ਮਿਚੌਡ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਮੈਸੂਰ ਅੰਡਰ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਐਂਡ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਵੀ. ਕੇ. ਰਮਨ ਮੈਨਨ, ਮਦਰਾਸ, 1924, ਪੰਨੇ 108-9। ਡੇਨਿਸ ਫੋਰੈਸਟ, ਟਾਈਗਰ ਆਫ਼ ਮੈਸੂਰ: ਦ ਲਾਈਫ ਐਂਡ ਡੈਥ ਆਫ਼ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ, ਲੰਡਨ, 1970, ਪੰਨੇ 250-2; ਮਾਇਆ ਜੈਸਾਨੋਫ, ਐਜ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ: ਕੰਕੁਏਸਟ ਐਂਡ ਕਲੈਕਟਿੰਗ ਇਨ ਦ ਈਸਟ, 1750-1850, ਲੰਡਨ, 2005, ਪੰਨੇ 150-1, 159-60 ਵੀ ਦੇਖੋ।
8 ਹਰਬਰਟ ਕੰਪਟਨ, ਦ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਲੰਡਨ, 1943, ਪੰਨੇ 8-9 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
9 ਫੋਰੈਸਟ, ਟਾਈਗਰ ਆਫ਼ ਮੈਸੂਰ: ਦ ਲਾਈਫ਼ ਐਂਡ ਡੈਥ ਆਫ਼ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ, ਪੰਨਾ 254।
10 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 259।

11 ਰਿਚਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ, ਮਾਰਕਸ ਵੈਲੇਸਲੀ, ਦ ਡਿਸਪੈਚਸ, ਮਿੰਟਸ ਐਂਡ ਕੌਰਸਪੌਂਡੈਂਸ ਆਫ਼ ਦ ਮਾਰਕਸ ਵੈਲੇਸਲੀ ਕੇਜੀ ਡੁਰਿੰਗ ਹਿਜ਼ ਐਡਮਿਨਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਐਡ. ਮੋਂਟਗੋਮਰੀ ਮਾਰਟਿਨ, 5 ਵੋਲਜ਼, ਲੰਡਨ, 1840, ਵੋਲਜ਼ 1, ਪੰਨਾ 159।
12 ਮਾਰਕ ਵਿਲਕਸ, ਹਿਸਟੋਰੀਕਲ ਸਕੈਚਸ ਆਫ਼ ਦ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਅਨ ਹਿਸਟਰੀ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1817, ਭਾਗ 2, ਪੰਨਾ 689।
13 ਰੇਮੰਡ ਦੇ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਪੂਰੇ ਅਨੁਵਾਦ ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ, 'ਜਨਰਲ ਰੇਮੰਡ ਆਫ਼ ਦ ਨਿਜ਼ਾਮਜ਼ ਆਰਮੀ', ਮੁਹੰਮਦ ਤਾਹਿਰ, ਮੁਸਲਿਮ ਰੂਲ ਇਨ ਡੇਕਨ, ਦਿੱਲੀ, 1997, ਪੰਨੇ 125-44 ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।
14 ਕੌਂਪਟਨ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼, ਪੰਨੇ 382–6।
15 ਵੈਲਸਲੀ, ਦ ਡਿਸਪੈਚਸ, ਮਿੰਟਸ ਐਂਡ ਕੌਰਸਪੌਂਡੈਂਸ ਆਫ਼ ਦ ਮਾਰਕਿਊਸ ਵੈਲਸਲੀ ਕੇਜੀ, 5 ਭਾਗ, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 209।
ਜੈਕ ਵੈਲਰ, ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1972, ਪੰਨਾ 24-5 ਵੀ ਦੇਖੋ।
16Rt ਮਾਨਯੋਗ ਐਸ. ਆਰ. ਲਸ਼ਿੰਗਟਨ, ਲਾਰਡ ਜਾਰਜ ਹੈਰਿਸ ਜੀ.ਸੀ.ਬੀ. ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਲੰਡਨ, 1840, ਪੰਨਾ 235।
17 ਜੇ. ਡਬਲਯੂ. ਕੇ, ਸਰ ਜੌਨ ਮੈਲਕਮ ਜੀ.ਸੀ.ਬੀ. ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ, ਲੰਡਨ, 1840, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 78।
18 ਇਬਿਡ., ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 78 ਐਨ.
19 ਮੂਨ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਪੰਨਾ 281।
20 ਬਟਲਰ, ਦਿ ਐਲਡਰ ਬ੍ਰਦਰ, ਪੰਨਾ 166 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
21 ਮੂਨ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਪੰਨਾ 284।
22 ਬਟਲਰ, ਦਿ ਐਲਡਰ ਬ੍ਰਦਰ, ਪੰਨਾ 167 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
23 ਮੂਨ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਪੰਨਾ 285।
24 ਅਮਾਲੇਸ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ, ਬੰਗਾਲ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤ, 1793–1833, ਕਲਕੱਤਾ, 1979, ਪੰਨੇ 4, 46– 7, 72, 80–1; ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ ਰੇ, 'ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਮੈਂਟ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉੱਚਤਾ, 1765–1818', ਪੀਟਰ ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1998, ਪੰਨੇ 516–17 ਵਿੱਚ।
25 ਬਰਟਨ ਸਟਾਈਨ, 'ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਭਾਰਤ: ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ', ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਧਿਐਨ, ਭਾਗ 5, 1 ਅੰਕ (1989), ਪੰਨਾ 21। ਡੀ. ਪੀਅਰਸ, 'ਰਾਜ, ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ', ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ, ਸੰਪਾ. ਡਗਲਸ ਪੀਅਰਸ ਅਤੇ ਨੰਦਿਨੀ ਗੁਪਤੂ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2012, ਪੰਨਾ 33 ਵੀ ਵੇਖੋ।
26 ਪ੍ਰਤੁਲ ਸੀ. ਗੁਪਤਾ, ਬਾਜੀ ਰਾਓ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1939, ਪੰਨਾ 57। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਹੁਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਰਾਠਾ ਮਿਆਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ। ਅਕਤੂਬਰ 1795 ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਮੌਤ (ਭਾਵੇਂ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦੁਆਰਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ) ਨੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੇਸ਼ਵਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਬਚੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰ, ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਚੀਮਾਜੀ, ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸਨ (ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਰਘੂਨਾਥ ਰਾਓ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ) ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਦੌਲਤ ਰਾਓ, ਜੋ ਅਜੇ ਪੁਣੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾਨਾ ਨੇ ਅਗਲੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਲਈ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਛਲ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੰਤ

ਵਿੱਚ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ, ਨਾਨਾ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਚੌਦਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਬਿਨਾਂ ਪੈਸੇ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਲਈ ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਤਜਰਬੇ ਲਈ ਨਾਨਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਆਪਸੀ ਸ਼ੱਕ ਡੂੰਘੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾਨਾ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਰਾਓ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਅ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਨਾਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਧੀਆ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਜਾਵੇ। ਸਿੰਧੀਆ ਪੈਸੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਨਾ ਕੋਲ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਹਨ। ਫਿਲੋਸ ਨਾਮਕ 'ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕਰਕੇ, ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਨਾਨਾ ਨੂੰ ਵਿਦਾਇਗੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਲੁਭਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਾਨਾ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਸਿੰਧੀਆ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਪੈਸਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਮਦਨਗਰ ਕੈਦੀ ਵਜੋਂ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਢਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਨਾ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰਕੇ ਬਹਾਲ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਸ਼ੱਕ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਨਾਨਾ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕੋਈ ਵੀ ਸਲਾਹ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਟੀਪੂ 'ਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਨਾ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਅਪ੍ਰੈਲ 1799 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਫੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰੇਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਸੰਧੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਟੀਪੂ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਨਾਨਾ ਨੇ 1799 ਵਿੱਚ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ 1800 ਵਿੱਚ ਹੋਈ।
27 ਵਿਲੀਅਮ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਨਤਕ ਕਾਰਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪੱਤਰ, ਲੰਡਨ, 1811 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੇਟ ਬ੍ਰਿਟਲਬੈਂਕ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਲਈ ਖੋਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1997, ਪੰਨਾ 11 ਵੀ ਦੇਖੋ।
28 ਬਟਲਰ, ਦਿ ਐਲਡਰ ਬ੍ਰਦਰ, ਪੰਨਾ 162 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
29 ਮੂਨ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਪੰਨਾ 277।
30 ਫੋਰੈਸਟ, ਟਾਈਗਰ ਆਫ਼ ਮੈਸੂਰ, ਪੰਨੇ 270–1।
31 ਬਟਲਰ, ਦਿ ਐਲਡਰ ਬ੍ਰਦਰ, ਪੰਨਾ 166 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
32OIOC, ਇੰਡੀਆ ਆਫਿਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਲੈਟਰਸ, ਮਿਸ ਯੂਰ F228/11 f. 10।
33 ਗੁਪਤਾ, ਬਾਜੀ ਰਾਓ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨਾ 58।
34 ਮਿਚੌਡ, ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨੇ 100-3।
35 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 129।
36 ਮਹਿਮੂਦ ਹੁਸੈਨ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ, ਕਰਾਚੀ, ਐਨ.ਡੀ.; ਮਿਚੌਡ, ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਨੇ 165-7।
37 ਮੂਨ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੰਕੁਏਸਟ ਐਂਡ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 285; ਸੀ. ਏ. ਬੇਲੀ, ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਮੇਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1988, ਪੰਨਾ 97।
38 ਬਟਲਰ, ਦਿ ਐਲਡਰ ਬ੍ਰਦਰ, ਪੰਨਾ 170।
39 ਇਸ ਸਮੇਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣ ਲਈ ਬੈਲਾਂ ਅਤੇ ਭੇਡਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨਾ ਜੇਮਜ਼ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। OIOC, ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਪੇਪਰਸ, ਮਿਸ ਯੂਰ F228/11, ਪੰਨੇ 14, 15, 28, ਆਦਿ ਵੇਖੋ।
40 ਵੈਲਸਲੀ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਮੂਨ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਨਕੁਏਸਟ ਐਂਡ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 286; ਬੱਡਲ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਟਿੱਪਣੀ, ਦ ਟਾਈਗਰ ਐਂਡ ਦ ਥਿਸਟਲ।
41 ਬਡਲ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਦ ਟਾਈਗਰ ਐਂਡ ਦ ਥਿਸਟਲ, ਪੰਨਾ 15।

42 ਡੇਵਿਡ ਪ੍ਰਾਈਸ, ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਅਰਲੀ ਲਾਈਫ਼ ਐਂਡ ਸਰਵਿਸ ਆਫ਼ ਏ ਫੀਲਡ ਅਫ਼ਸਰ ਔਨ ਦ ਰਿਟਾਇਰਡ ਲਿਸਟ ਆਫ਼ ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਆਰਮੀ, ਲੰਡਨ, 1839, ਪੰਨਾ 430।
43 ਬਡਲ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਦ ਟਾਈਗਰ ਐਂਡ ਦ ਥਿਸਟਲ, ਪੰਨਾ 34।
44 ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਬੀਟਸਨ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੇ ਮੂਲ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਲੰਡਨ, 1800, ਪੰਨੇ 97, 139-40; ਕੀਮਤ, ਇੱਕ ਫੀਲਡ ਅਫਸਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਪੰਨੇ 434-5।
45 ਕੀਮਤ, ਪੰਨੇ 418–21।

46 [illegible] [illegible]. [illegible]. [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] в [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 41 (1912), [illegible] 255–

47 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 73–

48 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 169; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 290–

49 [illegible] [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1912, [illegible] 68–

50 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 427–

51 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 291–

52 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible].

53 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 73–

54 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 123–

55 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1874, [illegible] 24-32–

56 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 288–

57 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 148–

58 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 432–

59 [illegible] [illegible], 1794, ч. [illegible], 'в [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] в [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] (Санкт-Петербург), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1977, I, [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 46 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

60 [illegible], [illegible] [illegible] в [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] в [illegible] [illegible], [illegible] 434–5–

61 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 299– [illegible] [illegible], в [illegible] [illegible] в [illegible], [illegible] 37–

62 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] в [illegible] [illegible], [illegible], 1800, [illegible] 102; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] в [illegible]: в [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (1750–1799), [illegible], 1990, [illegible] 36–

63 [illegible] [illegible] [illegible] в [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 1800– [illegible], [illegible] [illegible] в [illegible], [illegible] 38 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

64 [illegible] [illegible], в [illegible], [illegible], 1868–

65 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 188–

66 [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] (Санкт-Петербург), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2002, [illegible] 39 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

67 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] в [illegible] [illegible] в [illegible], [illegible], 1826, ч. [illegible]. [illegible], в [illegible] [illegible], 1526–1803 гг. (Москва, 1964) [illegible]; [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] в [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1974–

68 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 314–

69 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], в [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 314– [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible], [illegible], 1998 [illegible]

70 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] IV, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 13 [illegible] 1799–

71 [illegible].

72 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], 3 [illegible], [illegible], 1948, [illegible] 3, [illegible]. 371.

73 [illegible], [illegible] [illegible] II [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 23–

74 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] 3406, [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. 536.

75 [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], 4 [illegible], [illegible] [illegible], 1991, [illegible] 3, [illegible] 173–5.

76 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 3, [illegible] 371.

77 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] '[illegible] [illegible]' [illegible]: [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1982, [illegible]. 43.

78 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 346–7; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible]-[illegible] [illegible] c1800–1850, [illegible], 2013, [illegible] 31.

79 [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible].[illegible]., [illegible] 3921. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible] 1791 [illegible] [illegible]

80 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] 3406, [illegible]. 535.

81 [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible].[illegible]., [illegible] 3921. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible] 1791 [illegible] [illegible]

82 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 13 [illegible] 1804, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] IV, [illegible] 153.

83 [illegible], [illegible], [illegible] III, [illegible] 230–3.

84Ibid., [illegible] III, [illegible]. xxxv, 27 [illegible] 1803.

85BL, IOR, H/492 ff. 251–2, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 27 [illegible] ([illegible] [illegible]-[illegible], 2 [illegible] 1804).

86BL, IOR, H/492 f. 241, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 27 [illegible] ([illegible] [illegible]-[illegible], 2 [illegible] 1804). [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1951, [illegible] 35 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

87 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1908, [illegible] 150.

88 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], 1818, [illegible] 80.

89 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 86.

90 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 2 [illegible], [illegible], 1830, [illegible] 1, [illegible] 147. [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 4, [illegible] 227.

91 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 3, [illegible] 398-9.

92 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 2 [illegible], [illegible], 1829, [illegible] 1, [illegible] 145. [illegible] [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2003, [illegible] 81 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

93 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 85; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2016, [illegible] 187; [illegible]. [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1756–1833, [illegible], 2006, [illegible] 47; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2003, [illegible] 4.

94 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (1-21 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

96Ibid., ਪੰਨੇ 102–3, 106, 108; ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ ਰੇਅ, 'ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਮੈਂਟ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉਪ੍ਰੇਮੇਸੀ, 1765–1818', ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਪੰਨੇ 516–17 ਵਿੱਚ; ਸੀ. ਏ. ਬੇਲੀ, ਸ਼ਾਸਕ, ਟਾਊਨਸਮੈਨ ਐਂਡ ਬਜ਼ਾਰ: ਨੌਰਥ ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਇਨ ਦ ਏਜ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਐਕਸਪੈਂਸ਼ਨ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1983, ਪੰਨੇ 211–12।
97 ਜੇਮਸ ਡੱਫ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਮਰਾਠਾ, ਕਲਕੱਤਾ, 1912, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 431 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
98 ਕੌਂਪਟਨ, ਦ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਪੰਨਾ 328।
99 ਸਰਦੇਸਾਈ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ 3, ਪੰਨੇ 413–14।

100 ਵਿਲੀਅਮ ਪਿੰਚ ਇਨ ਵਾਰੀਅਰ ਐਸੇਟਿਕਸ ਐਂਡ ਇੰਡੀਅਨ ਐਂਪਾਇਰਜ਼, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2006, ਪੰਨੇ 106–7, 114. ਥਾਮਸ ਬਰੂਕ ਤੋਂ ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਵੇ, ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ। ਬੀ.ਐਲ., ਮਿਸ 37, 281 ਐੱਫ. 228 ਬੀ–229 ਐੱਫ. ਜੋੜੋ।
101 ਸਰਦੇਸਾਈ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ 3, ਪੰਨੇ 403–5।
102Ibid., ਭਾਗ 3, ਪੰਨਾ 397।
103 8 ਜੁਲਾਈ 1802 ਦਾ ਮੈਮੋਰੰਡਮ, ਮਾਈਕਲ ਐਚ. ਫਿਸ਼ਰ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੂਟਨੀਤੀ, 1526– 1858', ਐਚ. ਵੀ. ਬੋਵੇਨ, ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਮੈਨਕੇ ਅਤੇ ਜੌਨ ਜੀ. ਰੀਡ ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਾਮਰਾਜ: ਅਟਲਾਂਟਿਕ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਸੰਸਾਰ, ਸੀ. 1550–1850, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2012, ਪੰਨਾ 263।
104 ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਈ, ਮਾਰਕ ਬੈਂਸ-ਜੋਨਸ, ਰਾਜ ਦੇ ਮਹਿਲ, ਲੰਡਨ, 1973, ਅਧਿਆਇ 2 ਵੇਖੋ।
105 ਫਿਲਿਪ ਡੇਵਿਸ, ਸਪਲੈਂਡਰਸ ਆਫ਼ ਦ ਰਾਜ: ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਇਨ ਇੰਡੀਆ 1660–1947, ਲੰਡਨ, 1985, ਪੰਨਾ 35 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
106 ਬਟਲਰ, ਦਿ ਐਲਡਰ ਬ੍ਰਦਰ, ਪੰਨਾ 306।
107 ਸਰਕਾਰ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਭਾਗ 4, ਪੰਨਾ 229।
108 ਸਰਦੇਸਾਈ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ 3, ਪੰਨਾ 402।
10926 ਸਤੰਬਰ AW ਤੋਂ JM, ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਡਿਸਪੈਚਸ ਆਫ਼ ਆਰਥਰ, ਡਿਊਕ ਆਫ਼ ਵੈਲਿੰਗਟਨ, KG, 1797–1818, ਭਾਗ IV, ਪੰਨਾ 160। ਮੇਜਰ ਬਰਟਨ, 'ਵੈਲਸਲੀਜ਼ ਕੈਂਪੇਨਜ਼ ਇਨ ਦ ਡੈੱਕਨ', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਦ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਇੰਸਟੀਚਿਊਸ਼ਨ ਇੰਡੀਆ, 29 (1900), ਪੰਨਾ 61 ਵੀ ਦੇਖੋ।
110 ਜੌਨ ਬਲੈਕਸਟਨ, ਟਵੈਲਵ ਈਅਰਜ਼ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰ ਇਨ ਥ੍ਰੀ ਕੁਆਰਟਰਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਗਲੋਬ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1829, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 164–5। ਕੂਪਰ, ਦ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਕੈਂਪੇਨ ਐਂਡ ਦ ਕੰਟੈਸਟ ਫਾਰ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨੇ 108 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 111 ਮੇਜਰ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਰਨ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦੀ ਯਾਦ, ਪੰਨਾ 279।
112 ਕੂਪਰ, ਦ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਕੈਂਪੇਨਜ਼ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਡਿਊਕ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੂਪਰ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਅਨਮੋਲ ਪਾਏ। ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਲੀਡ ਮਸਕਟ ਬਾਲ ਜੋ ਮੈਂ ਪਿੱਪਲਗਾਓਂ ਤੋਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਤੁਰਦੇ ਸਮੇਂ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।
113 ਸਰ ਟੀ. ਈ. ਕੋਲਬਰੂਕ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਮਾਊਂਟਸਟੂਆਰਟ ਐਲਫਿਨਸਟੋਨ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1884, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 63-9।
114 ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਭਾਗ 4, ਪੰਨਾ 276। ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਲਸਨ, ਇੰਡੀਆ ਕੰਕਵਰਡ, ਪੰਨਾ 173।
115 ਥੋਰਨ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦੀ ਯਾਦ, ਪੰਨੇ 276-7।
116 ਕੂਪਰ, ਦ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਮੁਹਿੰਮਾਂ, ਪੰਨਾ 116।
117 ਐਂਟਨੀ ਬ੍ਰੇਟ-ਜੇਮਜ਼ (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਐਟ ਵਾਰ, 1794–1815: ਉਸਦੇ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਚੋਣ, ਲੰਡਨ, 3 ਅਕਤੂਬਰ 1803, ਪੰਨੇ 84–5।
118 ਸਰ ਥਾਮਸ ਮੁਨਰੋ, ਮੂਨ, ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੰਕੁਏਸਟ ਐਂਡ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 321 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

119 ਕੌਂਪਟਨ, ਦ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਪੰਨਾ 204; ਰੇਅ, 'ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਮੈਂਟ ਆਫ਼ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੁਪ੍ਰੀਮੇਸੀ, 1765–1818', ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਪੰਨਾ 522 ਵਿੱਚ।
120 ਪੀਅਰਸ, ਮੈਮੋਇਰ ਆਫ਼ ਦ ਲਾਈਫ਼ ਐਂਡ ਮਿਲਟਰੀ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਆਫ਼ ਵਿਸਕਾਉਂਟ ਲੇਕ, ਪੰਨਾ 1; ਮੂਨ, ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੰਕੁਏਸਟ ਐਂਡ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਪੰਨਾ 323।
121 ਥੋਰਨ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦੀ ਯਾਦ, ਪੰਨੇ 87-9।
122 ਕੌਂਪਟਨ, ਦ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਪੰਨੇ 299–301।
123 ਜੇਮਜ਼ ਬੈਲੀ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਮਿਲਟਰੀ ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਆਫ਼ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਸੀ.ਬੀ., 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1851, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 265; ਕੰਪਟਨ, ਦ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਪੰਨੇ 302–3। ਕੰਪਟਨ ਇਸ ਅੱਖਰ ਨੂੰ 'ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੱਖਰ, ਇਸਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ੇਖੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅਕਹਿ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਵਿਅਰਥਤਾ ਦੇ ਨਾਲ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।
124 ਫ੍ਰੇਜ਼ਰ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਜੇਮਸ ਸਕਿਨਰ ਸੀ.ਬੀ. ਦੀਆਂ ਮਿਲਟਰੀ ਮੈਮੋਇਰਜ਼, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 253–4; ਕੰਪਟਨ, ਦ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਪੰਨਾ 301।
125 ਫ੍ਰੇਜ਼ਰ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਸੀ.ਬੀ. ਦੀਆਂ ਮਿਲਟਰੀ ਮੈਮੋਇਰਜ਼, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 251।
126 ਕੌਂਪਟਨ, ਦ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਪੰਨੇ 303–4।
127 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 231।
128 ਫ੍ਰੇਜ਼ਰ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਸੀ.ਬੀ. ਦੀਆਂ ਮਿਲਟਰੀ ਮੈਮੋਇਰਜ਼, ਭਾਗ 1, ਪੰਨਾ 266।
129 ਥੋਰਨ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦੀ ਯਾਦ, ਪੰਨੇ 96-7।
130 ਬਿਡ.
131 ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਆਧੁਨਿਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰੈਂਡੋਲਫ ਜੀ. ਐਸ. ਕੂਪਰ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਮੁਹਿੰਮਾਂ, ਪੰਨੇ 161-3 ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।
132 ਫ੍ਰੇਜ਼ਰ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਜੇਮਸ ਸਕਿਨਰ ਸੀ.ਬੀ. ਦੀਆਂ ਮਿਲਟਰੀ ਮੈਮੋਇਰਜ਼, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 266–7।
133 ਜੌਨ ਪੇਸਟਰ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਅਤੇ ਖੇਡ 1802–6, ਲੰਡਨ, 1806, ਪੰਨੇ 156–7।
134 ਲਾਲ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ, ਟੋਂਕ ਮਿਸ 3406, ਸ਼ੁਭ ਰਾਜ ਦਾ 46 ਵਾਂ ਸਾਲ, ਪੰਨਾ 535; ਮੌਲਵੀ ਜ਼ਫਰ ਹਸਨ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਮਾਰਕ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1920, ਭਾਗ 3, ਪੰਨਾ 7।
135BL, OIOC, IOR/H/492 f. 301, f. 305, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੁਆਰਾ ਘੋਸ਼ਣਾ।
136BL, OIOC, IOR/H/492 f. 292, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੁਆਰਾ ਘੋਸ਼ਣਾ।
137 ਸਰਦਾਰਸਾਈ, ਏ ਨਿਊ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਮਰਾਠਿਆਂ, ਭਾਗ 3, ਪੰਨਾ 419; ਕੰਪਟਨ: ਦ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਪੰਨਾ 340-1, ਕੂਪਰ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਮੁਹਿੰਮਾਂ, ਪੰਨਾ 188।
138 ਪੇਸਟਰ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਅਤੇ ਖੇਡ 1802–6, ਪੰਨਾ 163।
139 ਰੈਂਡੋਲਫ ਜੀ. ਐਸ. ਕੂਪਰ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਇਹ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰਿਆ ਹਵਾਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਮੁਹਿੰਮਾਂ, ਪੰਨਾ 172 ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੈਪਟਨ ਜਾਰਜ ਕਾਲ ਦੇ ਜਰਨਲ, ਭਾਗ 1. ਪੰਨਾ 22, ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਐਕ. ਨੰ. 6807–150 ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
140 ਪੇਸਟਰ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਅਤੇ ਖੇਡ, ਪੰਨਾ 166।
141 ਇਬਿਡ., ਪੰਨਾ 169।
142 ਸਰਕਾਰ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਭਾਗ 4, ਪੰਨਾ 246।
143 ਪੀਅਰਸ, ਵਿਸਕਾਉਂਟ ਝੀਲ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਯਾਦ, ਪੰਨਾ 197।

144 ਮਾਰਟਿਨ, ਮਾਰਕਿਊਸ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ ਡਿਸਪੈਚ, ਭਾਗ III, ਪੰਨਾ 445। ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਜਨਰਲ ਲੇਕ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਰਿਚਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਡਿਸਪੈਚ।

145 ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ. 1932, ਐੱਫ. 1 ਆਰ.
146 ਬੋਵੇਨ, ਬਿਜ਼ਨਸ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਪੰਨਾ 5।
147 ਵਿਲਸਨ, ਇੰਡੀਆ ਕੰਕੇਅਰਡ, ਪੰਨਾ 176।
148Ibid., ਪੰਨੇ 122, 187। ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੇ ਜੁਲਾਈ 1800 ਵਿੱਚ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਵਾਲੇ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਿਆ।
149 ਬੋਵੇਨ, ਬਿਜ਼ਨਸ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਪੰਨਾ 5।
150 ਮੂਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਪੰਨੇ 328, 343।
151 ਬਟਲਰ, ਦਿ ਐਲਡਰ ਬ੍ਰਦਰ, ਪੰਨਾ 333।
152 ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ ਰੇਅ, ਦ ਫੇਲਟ ਕਮਿਊਨਿਟੀ: ਕਾਮਨੈਲਿਟੀ ਐਂਡ ਮੈਂਟੈਲਿਟੀ ਬਿਫੋਰ ਦ ਇਮਰਜੈਂਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲਿਜ਼ਮ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2003, ਪੰਨਾ 327; ਰੇਅ, 'ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਮੈਂਟ ਆਫ਼ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉੱਚਤਾ, 1765–1818', ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਪੰਨਾ 526 ਵਿੱਚ।
153 ਮੂਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਪੰਨੇ 328, 343।
154 ਪੇਸਟਰ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਅਤੇ ਖੇਡ, ਪੰਨਾ 174।
155 ਲਾਲ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ, ਟੋਂਕ ਮਿਸ 3406, ਸ਼ੁਭ ਰਾਜ ਦਾ 46 ਵਾਂ ਸਾਲ, ਪੰਨਾ 542।
156 ਥੋਰਨ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦੀ ਯਾਦ, ਪੰਨਾ 125।
157Ibid., ਪੰਨੇ 125–6।
158 ਲਾਲ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ, ਟੋਂਕ ਮਿਸ 3406, ਸ਼ੁਭ ਰਾਜ ਦਾ 46 ਵਾਂ ਸਾਲ, ਪੰਨਾ 544।
159 ਕੇ. ਕੇ. ਦੱਤਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਕਲਕੱਤਾ, 1965, ਪੰਨਾ 115।
160 ਲਾਲ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ, ਟੋਂਕ ਮਿਸ 3406, ਸ਼ੁਭ ਰਾਜ ਦਾ 46 ਵਾਂ ਸਾਲ, ਪੰਨਾ 544।
161BL, OIOC, IOR H/492, f. 349।
162 ਦੱਤਾ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਪੰਨੇ 114-15।
163 ਫ੍ਰੇਜ਼ਰ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਜੇਮਸ ਸਕਿਨਰ ਸੀ.ਬੀ. ਦੀਆਂ ਮਿਲਟਰੀ ਮੈਮੋਇਰਜ਼, ਭਾਗ 1, ਪੰਨੇ 293–4।
164 ਕੇ. ਐਨ. ਪਨੀਕਰ, ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਡਿਪਲੋਮੇਸੀ: ਦਿੱਲੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ 1803–1857, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1968, ਪੰਨਾ 7।
165 ਸਟੀਫਨ ਪੀ. ਬਲੇਕ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ: ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਵਰੇਨ ਸਿਟੀ, 1639–1739, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1991, ਪੰਨੇ 170, 181; ਸਪੀਅਰ, ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਟਵਾਈਲਾਈਟ, ਪੰਨਾ 92।
166 ਫਰਾਂਸਿਸ ਡਬਲਯੂ. ਪ੍ਰਿਟਚੇਟ, ਨੈੱਟਸ ਆਫ਼ ਅਵੇਅਰਨੈੱਸ, ਬਰਕਲੇ ਅਤੇ ਲਾਸ ਏਂਜਲਸ, 1994, ਪੰਨਾ 3 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
167 ਫ੍ਰੇਜ਼ਰ ਆਫ਼ ਰੀਲਿਗ ਆਰਕਾਈਵ, ਇਨਵਰਨੈਸ, ਭਾਗ 29, ਡਬਲਯੂਐਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਲੈਟਰਬੁੱਕ, 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 1806, ਐਡਵਰਡ ਐਸ. ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ।
168 ਵੇਖੋ ਵਿਲੀਅਮ ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਦ ਲਾਸਟ ਮੁਗਲ: ਦ ਫਾਲ ਆਫ਼ ਏ ਡਾਇਨੈਸਟੀ, ਦਿੱਲੀ, 1857, ਲੰਡਨ, 2006।

169 ਰੇ, ਦ ਫੇਲਟ ਕਮਿਊਨਿਟੀ, ਪੰਨੇ 301–3, 334।
170 ਜੇ.ਕੇ. ਮਜੂਮਦਾਰ, ਰਾਜਾ ਰਾਮਮੋਹਨ ਰਾਏ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਮੁਗਲ: ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਚੋਣ (1803–1859), ਕਲਕੱਤਾ, 1939, ਪੰਨੇ 4, 319–20 ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
171 ਬੋਵੇਨ, ਬਿਜ਼ਨਸ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਪੰਨਾ 277।
172 ਜੋਸਫ਼ ਸ੍ਰੇਮੇਕ, ਲਿੰਗ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਨਸਲ, 1765–1858, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2011, ਪੰਨਾ 17 ਵੇਖੋ।
173Ibid., ਪੰਨਾ 229।
174 ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ, 1757–1813, ਲੰਡਨ, 1968, ਪੰਨੇ 142–4।

175 [illegible]. [illegible], [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2010, [illegible] 225 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

176 [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] 36[illegible]

177 [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 16-17[illegible]

178Ibid., [illegible] 297[illegible]

179 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 2012, [illegible] xxiii[illegible]

180 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 36[illegible]

[illegible]

1 [illegible] [illegible]-[illegible]-[illegible] [illegible], '[illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] 1932, [illegible]. 1 [illegible].

□□□□□ □□□□

1. □□□□□ □□□□□□□□ □□□□ □□□-□□□□ □□□□

□□□□□□ □□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□, □□□□□□□ □□□□□□□□ (□□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□□□) □□□□

□□□□□□ □□□□

'□□□□□ □□□□ (1780-84) □□ □□□□ □□ □□□□□ □□□□ (1785), □□□□□□□□ □□□ □□ 116

□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□, □□□ □□□ □ 330

□□□□□□□□□ □□□□□□, □□□ □□□□ □□.88

□□□□ □□□□□□, □□□ □□□□ □ 6.66

□□□□□□□□□□ □□□□□, □□□ □□□□ □□.228

□□□□□□□ □□□□□□, □□□ □□□□ □□.547

□□□ □□□□□□□□

□□□□□□ □□ □□□□□□ □□ □□□□ 1756, □□□□□ □□□□, □□□□ 1756, □□□ □□□ □.□□. 19

10 □□□□□□ 1756 □□□ 10 □□□□□ 1756 □□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□ □□ □□□□□□□,

□□□□□□ □□□, □□□□□□□□ □□□ □.□□. 19

'□□□□□□ □□ □□□□□□ □□ □□□□□□□, □□□□ □□□ □□ □□□ □□□□□ □□□□□□ □□□□□, □□ □□

□□□□ □□, □□□ □□□ □□□□□, □□□□□ □□□□□□ □□ □□□ □□□□□ □□, □□ □□□□ □□□□□

□□□□□', □□□□□□□□ □□□ □.□□. 19

□□□□□ □□ □□□□□□ '□□ □□□□□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□□□ □□ □□□□ □□□ □□□□□ □□

□□□□□□ □□ □□□□, □□□□□ □□□□□ □□□□□□□□, □□□□□□□□ □□□ □.□□. 20

□□ □□□□□

□□□□□ □□□□ □□□□□

□□□□□ □□□□ □□□□□

□□□□□ □□□□ □□□□-□□□□□□

□□□□□ □□□□□ 1780–1804 L/AG/34/29/4-16

□□□□□ □□□□□□□□□ □□□□ IOR/P/BEN/SEC

□□□□□ □□□□□□□□ □□□□-□□□□□□ IOR/P/117/18

□□□□□□□□ □□□□□□□□□

'□□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□□ '□□ □□□□□ □□ □□□□□□□', □□□ 29200 □□□□□ □□□

ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਪੇਪਰ, ਮਿਸ 29,098–29,172 ਜੋੜੋ ਐਂਡਰਸਨ ਪੇਪਰਸ, ਐਮਐਸ 45,427 ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੋ
ਬ੍ਰਿਟ ਮਸ ਏਗਰਟਨ ਐਮਐਸ 2123
ਵੈਲਸਲੀ ਪੇਪਰਜ਼, ਐਮਐਸ 37,274–37,318 ਜੋੜੋ ਡੇਵਨ ਰਿਕਾਰਡਜ਼ ਆਫਿਸ, ਐਕਸੀਟਰ
ਕੇਨਾਵੇ ਪੇਪਰਸ ਬੀ 961 ਐਮ ਐਡ/ਐਫ 2
ਸੇਵੋਈ, ਚੈਂਬਰੀ, ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਵਿਭਾਗੀ ਪੁਰਾਲੇਖ ਡੀ ਬੋਇਨੇ ਆਰਕਾਈਵ
ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਲੰਡਨ
ਗਾਰਡਨਰ ਪੇਪਰਸ, NAM 6305–56
ਵੇਲਜ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ
ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਪੇਪਰਸ, ਜੀਬੀ 0210 ਆਰਓਬੀਸੀਐਲ 1
ਪਾਸਾਡੇਨਾ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ
ਹੰਟਿੰਗਡਨ ਦੀ ਕਾਊਂਟੇਸ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਨੂੰ ਥਾਮਸ ਰੋ ਦੇ ਪੱਤਰ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਪੰਜਾਬ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਲਾਹੌਰ
ਦਿੱਲੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਪੇਪਰਸ
ਸਕਾਟਿਸ਼ ਰਿਕਾਰਡ ਦਫ਼ਤਰ, ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਹਾਊਸ, ਐਡਿਨਬਰਗ
ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਦੀ ਵਸੀਅਤ। ਕਰਨਲ ਜੇਮਜ਼ ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਹੁਸੈਨ ਸਾਗਰ, 8 ਦਸੰਬਰ 1800: ਜੀਡੀ 135/2086
ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਪੱਤਰ ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਹੈਮਿਲਟਨ-ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ
ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ
ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਵਾਕਰ ਦੇ ਪੇਪਰ, NLS 13,601–14,193
ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਰਾਲੇਖ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ
ਗੁਪਤ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ
ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ
ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ
ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫੁਟਕਲ
ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਪੱਤਰ
ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਪੱਤਰ
ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਗੁਪਤ ਪੱਤਰ

ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਤਰ
ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਤਰ
ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਰਿਕਾਰਡਸ
ਨਿੱਜੀ ਪੁਰਾਲੇਖ
ਫਰੇਜ਼ਰ ਪੇਪਰਸ, ਇਨਵਰਨੈਸ
ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਪੇਪਰਸ, ਲੰਡਨ
2. ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਐਮਐਸਐਸ ਅਤੇ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ
ਚੰਦਰ, ਸੁਨੀਲ, ਇੱਕ ਪੂਰਵ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਆਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ ਤੱਕ: ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿੱਚ, c1748–1865, ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੀਐਚ.ਡੀ., ਕੈਂਬਰਿਜ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1987
ਘੋਸ਼, ਦੁਰਬਾ, ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਾਥੀ: ਬੀਬੀਆਂ, ਬੇਗਮਾਂ, ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੀਆਂ ਰਖੇਲ 1760–1830, ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੀਐਚ.ਡੀ., ਬਰਕਲੇ, 2000
ਕੈਕਰ, ਅਭਿਸ਼ੇਕ, ਅਨਕਵਾਇਟ ਸਿਟੀ: ਮੇਕਿੰਗ ਐਂਡ ਅਨਮੇਕਿੰਗ ਪੋਲੀਟਿਕਸ ਇਨ ਮੁਗਲ ਦਿੱਲੀ, 1707–39, ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੀਐਚ.ਡੀ., ਕੋਲੰਬੀਆ, 2014
ਰੋਥਸਚਾਈਲਡ, ਐਮਾ, 'ਦਿ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਐਂਡ ਦ ਅਮੈਰੀਕਨ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ', ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਲੇਖ

3. ਫਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ, ਬੰਗਾਲੀ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲ ਸਰੋਤ
A. ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ
ਓਰੀਐਂਟਲ ਅਤੇ ਇੰਡੀਆ ਆਫਿਸ ਕਲੈਕਸ਼ਨ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ (ਪੂਰਵ ਇੰਡੀਆ ਆਫਿਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ) ਲੰਡਨ
ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਆਲਮਗੀਰ ਸਾਨੀ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜਾਂ 1749
(ਇਸ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਮ, ਨਾ ਰਚਨਾ ਦੀ ਮਿਤੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਹੈ)
ਫਕੀਰ ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜਾਂ। 1932
ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਉਰਫ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ, ਮਿਸ ਐਡ 24080
ਇਤਿਸਮ ਅਲ-ਦੀਨ, ਸ਼ਿਗਰੀਫ-ਨਮਾਹ-ਇ ਵਿਲਾਯਤ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜਾਂ। 200
ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅੰਸਾਰੀ, ਤਾਰੀਖ-ਏ ਮੁਜ਼ਫਰੀ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜਾਂ 466 ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ-ਏ-ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਇਸਲਾਮੀ 3921
ਸ਼ਕੀਰ ਖਾਨ, ਤਾਰੀਖ-ਏ ਸ਼ਕੀਰ ਖਾਨੀ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਐਡ. 6585
ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਲੈਕਸ਼ਨ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ

ਤਮਕਿਨ ਕਾਜ਼ਮੀ, ਲਾਈਕ ਸਾਲਾਹ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ, ਅਰਿਸਟੂ ਜਾਹ (ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਉਰਦੂ ਜੀਵਨੀ, ਸੀ. 1950 ਲਿਖੀ ਗਈ ਅਤੇ ਲਾਇਕ ਸਾਲਾਹ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ, ਸੀ. 1980)
MAAPRI ਰਿਸਰਚ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਟੋਂਕ, ਰਾਜਸਥਾਨ
ਮੁਨਸ਼ੀ ਮੋਹਨ ਲਾਲ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ, ਟੋਂਕ ਮਿਸ 3406
B. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਲਿਖਤਾਂ
ਅਬੂਲ ਫਜ਼ਲ, ਆਈਨ-ਏ-ਅਕਬਰੀ, 3 ਭਾਗ, ਅਨੁਵਾਦ ਐਚ. ਬਲੋਚਮੈਨ ਅਤੇ ਐਚ. ਐਸ. ਜੈਰੇਟ, ਲਿਖਤੀ ਲਗਭਗ 1590, ਕਲਕੱਤਾ, 1873–94
ਅਲੀ, ਕਰਮ, 'ਕਰਮ ਅਲੀ ਦਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਨਾਮਾ', ਬੰਗਾਲ ਨਵਾਬਾਂ ਵਿੱਚ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ, ਕਲਕੱਤਾ, 1952
ਅੱਲ੍ਹਾ, ਸਲੀਮ, ਏ ਨੈਰੇਟਿਵ ਆਫ਼ ਦ ਟ੍ਰਾਂਜੈਕਸ਼ਨਜ਼ ਇਨ ਬੰਗਾਲ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਫਰਾਂਸਿਸ ਗਲੈਡਵਿਨ, ਕਲਕੱਤਾ, 1788
ਅਨੋਨ., 1720 ਤੋਂ 1890 ਤੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦਾ ਕਾਲਕ੍ਰਮ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, 1954 ਅਸਤਰਾਬਾਦੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਹਿਦੀ, ਤਾਰੀਖ-ਏ ਜਹਾਂਗੋਸ਼ਾ-ਏ ਨਾਦਰੀ: ਨਾਦਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰਤ ਇਤਿਹਾਸ, ਬੰਬੇ ਲਿਥੋਗ੍ਰਾਫ, 1265 ac/ad 1849

ਆਜ਼ਾਦ, ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਅਤੇ ਐਡ. ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਪ੍ਰਿਟਚੇਟ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਰ ਰਹਿਮਾਨ ਫਾਰੂਕੀ, ਅਬ-ਏ ਹਯਾਤ: ਉਰਦੂ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸ਼ੇਪਿੰਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2001
ਬੀਚ, ਮਿਲੋ ਕਲੀਵਲੈਂਡ, ਅਤੇ ਕੋਚ, ਏਬਾ, ਐਡੀਜ਼, ਕਿੰਗ ਆਫ ਦ ਵਰਲਡ - ਦ ਪਾਦਸ਼ਾਹਨਾਮਾ: ਐਨ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਮੁਗਲ ਮੈਨੂਸਕ੍ਰਿਪਟ ਫਰਾਮ ਦ ਰਾਇਲ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਵਿੰਡਸਰ ਕੈਸਲ, ਲੰਡਨ, 1997
ਬੇਗਲੇ, ਡਬਲਯੂ. ਈ., ਅਤੇ ਦੇਸਾਈ, ਜ਼ੈੱਡ. ਏ., ਐਡੀਜ਼, ਇਨਾਇਤ ਖਾਨ ਦਾ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਨਾਮਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1990
ਬਿਦਰੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਦਿਰ ਖਾਨ ਮੁਨਸ਼ੀ, ਤਾਰੀਖ ਆਈ ਆਸਫ ਜਾਹੀ, ਟਰਾਂਸ. ਡਾ. ਜ਼ੈਬੁਨਨੀਸਾ ਬੇਗਮ, 1266 ਏ.ਐਚ./1851 ਈ., ਹੈਦਰਾਬਾਦ, 1994 ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ।
ਦਾਸ, ਹਰੀ ਚਰਨ, ਹਰੀ ਚਰਨ ਦਾਸ ਦਾ 'ਚਹਾਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸ਼ੁਜਾ', ਸਰ ਐਚ. ਐਮ. ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਜੌਨ ਡਾਉਸਨ ਵਿੱਚ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, 8 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1867–77, ਭਾਗ VIII
'ਫਿਰਾਕੀ', ਕੁੰਵਰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਿਸ਼ੋਰ, ਵਕਈ-ਏ-ਆਲਮ ਸ਼ਾਹੀ, ਕਲਕੱਤਾ, 1949

ਗੰਗਾ ਰਾਮ, ਦ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਪੁਰਾਣ: ਐਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਬੰਗਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਠ, ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਐਡਵਰਡ ਸੀ. ਡਿਮੋਕ ਜੂਨੀਅਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੁਲ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤਾ, ਹੋਨੋਲੂਲੂ, 1965
ਗ਼ਾਲਿਬ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦੁੱਲ੍ਹਾ ਖ਼ਾਨ ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਉਰਦੂ ਪੱਤਰ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 1987
ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ, ਐਡ. ਏ.ਏ.ਐਮ. ਸੁਹਰਾਵਰਦੀ ਅਤੇ ਏ.ਐਮ.ਕੇ. ਸ਼ੀਰਾਜ਼ੀ, ਕਲਕੱਤਾ, 1914
ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਸਲੀਮ, ਰਿਆਜ਼ੂ-ਸ-ਸਲਾਤੀਨ: ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ। ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁਸ ਸਲਾਮ ਦੁਆਰਾ ਮੂਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦਿਤ, ਕਲਕੱਤਾ, 1902
ਗਲੈਡਵਿਨ, ਫਰਾਂਸਿਸ (ਟ੍ਰਾਂਸ.), ਖੋਜੇਹ ਅਬਦੁਲ ਕੁਰੀਮ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਕਲਕੱਤਾ, 1788 ਹਸਨ, ਮੇਹਦੀ, ਫਤਿਹ ਨਵਾਜ਼ ਜੰਗ, ਮੁਰਾਕਕ-ਇਬਰਾਤ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, 1300 ah/ad 1894 ਹੁਸੈਨ, ਸੈਯਦ ਇਲਤਿਫ਼ਤ, ਨਾਗਰਿਸਤਾਨ ਆਈ-ਅਸਫੀ, ਲਿਖਤੀ ਸੀ. 1816, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, 1900 ਵਿੱਚ ਛਪੀ
ਇਸਲਾਮ, ਖੁਰਸ਼ੀਦੁਲ, ਅਤੇ ਰਸਲ, ਰਾਲਫ਼, ਤਿੰਨ ਮੁਗਲ ਕਵੀ: ਮੀਰ, ਸੌਦਾ, ਮੀਰ ਹਸਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1991
ਇਤਿਸਮ ਅਲ-ਦੀਨ, ਵਿਲਾਇਤ ਦੇ ਅਜੂਬੇ, ਇੱਕ ਯਾਦ ਪੱਤਰ ਹੈ, ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ, ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਕੈਸਰ ਹੱਕ, ਲੀਡਜ਼, 2001
ਜਹਾਂਗੀਰ, ਦ ਟੂਜ਼ੁਕ-ਇ ਜਹਾਂਗੀਰੀ ਜਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਰੌਜਰਸ, ਐਡ. ਹੈਨਰੀ ਬੇਵਰਿਜ, ਲੰਡਨ, 1909–14
ਕਾਮਰਾਨ, ਮਿਰਜ਼ਾ, 'ਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇਮ: ਦ ਬੁੱਕ ਆਫ਼ ਦ ਪਰਫੈਕਟ ਜੈਂਟਲਮੈਨ', ਟ੍ਰਾਂਸ. ਮੌਲਵੀ ਐਮ. ਹਿਦਾਇਤ ਹੁਸੈਨ, ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਦ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੋਸਾਇਟੀ ਆਫ਼ ਬੰਗਾਲ, ਨਵੀਂ ਲੜੀ, ਭਾਗ IX, 1913
ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਅਬਦ ਉਲ-ਕਰੀਮ, ਬਾਯਾਨ-ਏ-ਵਾਕੇ, ਟ੍ਰਾਂਸ ਐਚ.ਜੀ. ਪ੍ਰਿਚਰਡ, ਬੀ.ਐਮ. ਮਿਸ ਐਡ 30782
ਖੈਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ, ਫਕੀਰ, 'ਇਬਰਾਤ ਨਾਮਾ, ਬੀ.ਐਲ. 1932

ਖਾਨ, ਦਰਗਾਹ ਕੁਲੀ, ਮੁਰੱਕਾ ਏ-ਦੇਹਲੀ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1989 ਖਾਨ, ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ, ਖਾਨ ਜ਼ਮਾਨ ਖਾਨ, ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਗੁਲਜ਼ਾਰ-ਏ-ਆਸਫੀਆ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, 1302 ah/ad 1891
ਖਾਨ, ਗੁਲਾਮ ਇਮਾਨ, ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਜਾਹੀ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, 1284 ਏ./ਈ. 1869
ਖਾਨ, ਐੱਮ. ਅਬਦੁਲ ਰਹੀਮ, ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਨਿਜ਼ਾਮ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, 1311 ਏ./ਈ. 1896

ਖਾਨ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਤਾਲੇਬ, 1799, 1800, 1801, 1802, ਅਤੇ 1803 ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਏਸ਼ੀਆ, ਅਫਰੀਕਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਤਾਲੇਬ ਖਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਚਾਰਲਸ ਸਟੀਵਰਟ, ਲੰਡਨ, 1810
ਖਾਨ, ਮੁਹੰਮਦ ਨਜਮੁਲ ਗਨੀ, ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਰਿਆਸਤ-ਏ-ਹੈਦਰਾਬਾਦ, ਲਖਨਊ, 1930
ਖਾਨ, ਸਾਕੀ ਮੁਸਤਦ, ਮਾਸਿਰ-ਏ-ਆਲਮਗਿਰੀ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਮਰਾਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ-ਆਲਮਗੀਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 1658-1707, ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ, ਕਲਕੱਤਾ, 1946
ਖਾਨ, ਸਈਅਦ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਤਬਤਾਬਾਈ, ਸੀਰ ਮੁਤਖ਼ੇਰੀਨ ਜਾਂ ਮਾਡਰਨ ਟਾਈਮਜ਼ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ, 4 ਭਾਗ, ਕਲਕੱਤਾ, 1790
ਲਾਲ, ਮੱਖਣ, ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਯਾਦਗਰ-ਏ-ਮੱਖਣ ਲਾਲ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, 1300 ਏ./ਈ. 1883
ਮਨਸਾਰਾਮ, ਲਾਲਾ, ਮਸੀਰ-ਇ-ਨਿਜ਼ਾਮੀ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਪੀ. ਸੇਤੂ ਮਾਧਵ ਰਾਓ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੱਖਣ, ਬੰਬਈ, 1963
ਮਾਰਵੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਜ਼ਮ, ਆਲਮ ਅਰਾ-ਯੇ ਨਦਰੀ, 3 ਭਾਗ, ਸੰਪਾਦਕ. ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਰਿਆਹੀ, ਤਹਿਰਾਨ, ਤੀਸਰਾ ਸੰਸਕਰਨ, 1374 ah/ad 1995
ਮਿਰਜ਼ਾ 'ਅਲੀ ਬਖਤ, ਵਕੀਅਤ-ਏ ਅਜ਼ਫਾਰੀ, ਸੰਪਾਦਕ. ਟੀ ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰਨ ਅਤੇ ਸਈਅਦ ਹਮਜ਼ਾ ਹੁਸੈਨ ਉਮਰੀ, ਮਦਰਾਸ, 1957
ਮੁਹੰਮਦ, ਫੈਜ਼, ਸਿਰਾਜ ਉਲ-ਤਵਾਰੀਖ (ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਦੀਵਾ), ਕਾਬੁਲ, 1913, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਆਰ.ਡੀ. ਮੈਕਚੇਸਨੀ (ਆਗਾਮੀ)
ਮੁਖਲਿਸ, ਆਨੰਦ ਰਾਮ, ਤਜ਼ਕੀਰਾ, ਸਰ ਐਚ. ਐਮ. ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਜੌਨ ਡਾਉਸਨ ਵਿੱਚ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, 1867–77, ਭਾਗ VIII
ਸੀ. ਐਮ. ਨਈਮ (ਅਨੁਵਾਦ, ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ), ਜ਼ਿਕਰ-ਏ ਮੀਰ: ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਗਲ ਕਵੀ ਦੀ ਆਤਮਕਥਾ, ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤਾਕੀ 'ਮੀਰ', ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1998
ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਫਾਰਸੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੈਲੰਡਰ, ਜਾਣ-ਪਛਾਣ। ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਆਲਮ ਅਤੇ ਸੰਜੇ ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਭਾਗ 1-9, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014 ਪੁਨਰਪ੍ਰਿੰਟ
ਪਿਲਈ, ਏ.ਆਰ., ਆਨੰਦ ਰੰਗਾ ਪਿੱਲਈ ਦੀ ਨਿਜੀ ਡਾਇਰੀ, ਡੁਬਾਸ਼ ਟੂ ਜੋਸਫ਼ ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਡੁਪਲੈਕਸ, ਐਡ. ਜੇ.ਐਫ. ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਕੇ. ਰੰਗਾਚਾਰੀ, 12 ਭਾਗ
ਐਮ. ਡੋਮਪੋਰਟ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਕੋਰ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੇਰਿੰਗਾਪੱਟਮ ਵਿਖੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜੈਕੋਬਿਨ ਕਲੱਬ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ, ਫ੍ਰੈਂਚ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਗੱਲਬਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਅਧਿਕਾਰਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਪਰ ਸੀ, ਕਲਕੱਤਾ, 1799
ਰੁਸਵਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਾਦੀ ਰੁਸਵਾ, ਉਮਰਾਓ ਜਾਨ ਅਦਾ, ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਐਮ. ਏ. ਹੁਸਾਨੀ ਦੁਆਰਾ ਮੂਲ ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, 1982

ਸਦਾਸੁਖ ਦਿਹਲਵੀ, ਮੁਨਕਤਾਬ ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ, ਅਨੁਵਾਦ। ਸਰ ਐਚ. ਐਮ. ਐਲੀਅਟ ਅਤੇ ਜੌਨ ਡਾਉਸਨ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਜ਼ ਟੋਲਡ ਬਾਏ ਇਟਸ ਓਨ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨਜ਼, 1867–77, ਭਾਗ VIII
ਸਲੀਮ, ਅੱਲ੍ਹਾ, ਏ ਨੈਰੇਟਿਵ ਆਫ਼ ਦ ਟ੍ਰਾਂਜੈਕਸ਼ਨਜ਼ ਇਨ ਬੰਗਾਲ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਫਰਾਂਸਿਸ ਗਲੈਡਵਿਨ, ਕਲਕੱਤਾ, 1788
ਸ਼ੁਸਤਾਰੀ, ਸੱਯਦ ਅਬਦ ਅਲ-ਲਤੀਫ਼ ਸ਼ੁਸ਼ਤਾਰੀ, ਕਿਤਾਬ ਤੁਹਫ਼ਤ ਅਲ-ਆਲਮ, ਲਿਖਤ ਹੈਦਰਾਬਾਦ, 1802 ਅਤੇ ਲਿਥੋਗ੍ਰਾਫ਼ਡ ਬੰਬਈ, 1847
ਤਾਲਿਬ, ਮੁਹੰਮਦ ਸਿਰਾਜੂਦੀਨ, ਮੀਰ ਆਲਮ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ
ਤਾਲਿਬ, ਮੁਹੰਮਦ ਸਿਰਾਜੂਦੀਨ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ
ਤੁਜ਼ੁਕ-ਏ-ਜਹਾਂਗੀਰੀ ਜਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਰੋਜਰਸ, ਐਡ. ਹੈਨਰੀ ਬੇਵਰਿਜ, ਲੰਡਨ, 1919
ਯੂਸਫ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਬੰਗਲਾ-ਏ-ਮਹਾਬਤਜੰਗੀ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਅਬਦੁਸ ਸੁਭਾਨ, ਕਲਕੱਤਾ, 1982
4. ਯੂਰਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਲੇਖ
ਅਨੋਨ., ਮੈਸੂਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸਕੈਚ, ਲੰਡਨ, 1800
ਐਂਡਰਿਊਜ਼, ਸੀ. ਐੱਫ., ਜ਼ਕਾਉੱਲਾ ਆਫ਼ ਦਿੱਲੀ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1929
ਆਰਚਰ, ਮੇਜਰ, ਟੂਰ ਇਨ ਅੱਪਰ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1833
ਬਰਨਾਰਡ, ਐਨ, ਕੇਪ ਐਂਡ ਐਲਸਵੇਅਰ ਤੋਂ ਹੈਨਰੀ ਡੁੰਡਾਸ ਨੂੰ ਲੇਡੀ ਐਨ ਬਰਨਾਰਡ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ 1793–1803, ਐਡ. ਏ. ਐਮ. ਲੇਵਿਨ ਰੌਬਿਨਸਨ, ਕੇਪ ਟਾਊਨ, 1973
ਬਰਨਾਰਡ, ਐਨ, ਦ ਕੇਪ ਜਰਨਲਜ਼ ਆਫ਼ ਲੇਡੀ ਐਨ ਬਰਨਾਰਡ 1797–98, ਐਡ. ਏ. ਐਮ. ਲੇਵਿਨ ਰੌਬਿਨਸਨ, ਕੇਪ ਟਾਊਨ, 1994
ਬੇਲੀ, ਐਮਿਲੀ, ਦ ਗੋਲਡਨ ਕੈਲਮ: ਐਨ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਲੇਡੀਜ਼ ਲਾਈਫ ਇਨ ਮੁਗਲ ਦਿੱਲੀ, ਲੰਡਨ, 1980
ਬਾਜ਼ਿਨ, ਫਾਦਰ ਲੂਈਸ, 'ਥਾਮਸ ਕੌਲੀ-ਕਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਾਲਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਯਾਦਾਂ, ਭਰਾ ਬਾਜ਼ਿਨ ਦੇ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ', 1751, ਲੈਟਰਸ ਐਡੀਫਿਐਂਟੇਸ ਐਟ ਕਿਊਰੀਅਸ ਏਕ੍ਰਾਈਟਸ ਡੇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਏਟਰਾਂਗਰੇਸ, ਪੈਰਿਸ, 1780, ਭਾਗ IV ਵਿੱਚ।
ਬੀਟਸਨ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੇ ਮੂਲ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਲੰਡਨ, 1800

ਬਰਨੀਅਰ, ਫ੍ਰਾਂਸਵਾ, ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਇਨ ਦ ਮੋਗਲ ਐਂਪਾਇਰ, 1656–68, ਐਡ. ਆਰਚੀਬਾਲਡ ਕਾਂਸਟੇਬਲ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਇਰਵਿੰਗ ਬ੍ਰੌਕ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1934
ਭਾਰਗਵ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਿਆਲ, ਬ੍ਰਾਊਨ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ, ਦਿੱਲੀ, 1960
ਬਲੈਕਿਸਟਨ, ਜੌਨ, ਟਵੈਲਵ ਈਅਰਜ਼ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰ ਇਨ ਥ੍ਰੀ ਕੁਆਰਟਰਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਗਲੋਬ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1829
ਬਲੋਚਮੈਨ, ਐੱਚ., ਟ੍ਰਾਂਸ. ਅਤੇ ਐਡ., ਅਬੂ'ਲ ਫਜ਼ਲ 'ਅੱਲਾਮੀ ਦੁਆਰਾ ਦ ਆਈਨ-ਏ ਅਕਬਰੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1977

ਬੋਲਟਸ, ਵਿਲੀਅਮ, ਭਾਰਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ; ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀਆਂ ਨਿਰਭਰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ, 3 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1772–5
ਬੌਰਕਵੀਨ, ਲੂਈਸ, 'ਜੇ.ਪੀ. ਥੌਮਸਨ ਦੁਆਰਾ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਲੂਈ ਬੌਰਕਵੀਨ ਦੀ ਇੱਕ ਆਤਮਕਥਾਤਮਕ ਯਾਦ', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਦ ਪੰਜਾਬ ਹਿਸਟੋਰੀਕਲ ਸੋਸਾਇਟੀ, ਭਾਗ IX, ਭਾਗ 7, 1923 ਵਿੱਚ
ਬਰਕ, ਐਡਮੰਡ, ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣ, ਐਡ. ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, 6 ਭਾਗ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1991
ਕੈਲਾਡ, ਜੌਨ, ਏ ਨੈਰੇਟਿਵ ਆਫ਼ ਵੌਟ ਹੈਪਨਡ ਇਨ ਬੰਗਾਲ ਇਨ ਦ ਈਅਰ 1760, ਲੰਡਨ, 1764 ਕੋਲਬਰੂਕ, ਸਰ ਟੀ. ਈ., ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਮਾਊਂਟਸਟੂਆਰਟ ਐਲਫਿਨਸਟੋਨ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1884 'ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਕਾਮਨਜ਼ ਦੀ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੂਕ ਦਾ ਸਬੂਤ', ਡਬਲਯੂ. ਕੇ. ਫਰਮਿੰਗਰ, ਐਡ., ਗ੍ਰੇਟ ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਕਾਮਨਜ਼, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਅਫੇਅਰਜ਼ 'ਤੇ ਰਿਪੋਰਟ, ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ, ਭਾਗ III, 1812 ਵਿੱਚ।
ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਐਂਟੀਐਂਟ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਇੱਕ ਪਿਛਾਖੜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਨਿਯਮਨ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਲੰਡਨ, 1784
ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਜੇਮਜ਼, ਕੈਪਟਨ ਜੇਮਜ਼ ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਦੁਆਰਾ ਰਾਚੋਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਸੀ, ਮਦਰਾਸ, 1796
ਡੀ'ਓਲੀ, ਚਾਰਲਸ, ਦ ਯੂਰਪੀਅਨ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1813
ਡਾਓ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, 3 ਭਾਗ, ਡਬਲਿਨ, 1792
ਡੱਫ, ਗ੍ਰਾਂਟ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਮਰਾਠਿਆਂ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1826
ਐਂਟਿਕ, ਦਿ ਲੇਟ ਰੈਵਰੈਂਡ ਜੌਨ, ਆਦਿ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ, 4 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1774
ਫੈਂਟਨ, ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ, ਦ ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਮਿਸਿਜ਼ ਫੈਂਟਨ, ਲੰਡਨ, 1901

ਫਰਮਿੰਗਰ, ਵਾਲਟਰ ਕੇ., ਅਤੇ ਐਂਡਰਸਨ, ਵਿਲੀਅਮ, ਦ ਡਾਇਰੀਜ਼ ਆਫ਼ ਥ੍ਰੀ ਸਰਜਨਜ਼ ਆਫ਼ ਪਟਨਾ, ਕਲਕੱਤਾ, 1909
ਫੋਸਟਰ, ਵਿਲੀਅਮ, ਐਡ., ਦ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਫੈਕਟਰੀਜ਼ ਇਨ ਇੰਡੀਆ 1618–1669, 13 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1906–27
ਫੋਸਟਰ, ਵਿਲੀਅਮ, ਐਡ., ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਯਾਤਰਾਵਾਂ 1583–1619, ਲੰਡਨ, 1921 ਫੋਸਟਰ, ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ, ਸਰ ਥਾਮਸ ਰੋਅ ਦਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦੂਤਾਵਾਸ 1615-9, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਜਰਨਲ ਅਤੇ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1990
ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ, ਵਿਲੀਅਮ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਲੰਡਨ, 1798
ਫ੍ਰੈਂਕਲਿਨ, ਵਿਲੀਅਮ, ਮਿਸਟਰ ਜਾਰਜ ਥਾਮਸ ਹੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਯਾਦਾਂ ਜੋ ਕਿ ਐਕਸਟਰਾਆਰਡੀਨਰੀ ਟੈਲੇਂਟਸ ਐਂਡ ਐਂਟਰਪ੍ਰਾਈਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਨਰਲ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀਆਂ, ਲੰਡਨ, 1805
ਫਰੇਜ਼ਰ, ਜੇਮਜ਼, ਨਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਲੰਡਨ, 1742
ਫਰੇਜ਼ਰ, ਜੇਮਜ਼ ਬੈਲੀ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਸੀ.ਬੀ. ਦੀਆਂ ਮਿਲਟਰੀ ਯਾਦਾਂ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1851
ਫਰਾਇਰ, ਡਾ. ਜੌਨ, ਏ ਨਿਊ ਅਕਾਊਂਟ ਆਫ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਪਰਸ਼ੀਆ ਲੈਟਰਸ ਬੀਇੰਗ ਨੌਂ ਯੀਅਰਜ਼ ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਬਿਗਨ 1672 ਅਤੇ ਫਿਨਿਸ਼ਡ 1681, 3 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1698

ਜੈਂਟਿਲ, ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਯਾਦਾਂ, ਪੈਰਿਸ, 1822
ਜਾਰਜ III, ਐਡ. ਜੇ. ਫੋਰਟਸਕੂ, ਜਾਰਜ III ਦਾ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ, 1760–1783, 6 ਭਾਗ, 1927–8 ਗ੍ਰੀਨ, ਜੈਕ, ਏਰੀਨਸ ਆਫ਼ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਲੁੱਟ, ਲੰਡਨ, 1767
ਹੈਮਿਲਟਨ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ, ਏ ਨਿਊ ਅਕਾਊਂਟ ਆਫ਼ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1930 ਹੈਨਵੇ, ਜੋਨਾਸ, ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਉੱਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਪਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੇਖਾ... ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਪਰਸ਼ੀਆ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਮਹਾਨ ਉਪਭੋਗਤਾ ਨਾਦਿਰ ਕੌਲੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਾਲ, 4 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1753 ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਵਾਰਨ, ਐਡ. ਜੀ. ਆਰ. ਗਲੀਗ, ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਲਾਈਫ਼ ਆਫ਼ ਦ ਰਿਟ ਮਾਨਯੋਗ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਫਸਟ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਆਫ਼ ਬੰਗਾਲ, 3 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1841
ਹੇਬਰ, ਰੇਜੀਨਾਲਡ, ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਬੰਬੇ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਪਰੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, 1824–1825, 3 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1827
ਹਿੱਕੀ, ਵਿਲੀਅਮ, ਵਿਲੀਅਮ ਹਿੱਕੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਐਡ. ਐਲਫ੍ਰੇਡ ਸਪੈਂਸਰ, 4 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1925

ਹਿੱਲ, ਐਸ. ਸੀ., ਬੰਗਾਲ 1756–7 ਵਿੱਚ, 3 ਭਾਗ, ਇੰਡੀਅਨ ਰਿਕਾਰਡਸ ਸੀਰੀਜ਼, ਕਲਕੱਤਾ, 1905
ਹੋਲਿੰਗਬੇਰੀ, ਵਿਲੀਅਮ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਹਿਜ਼ ਲੇਟ ਹਾਈਨੈਸ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਸੂਬਾ ਆਫ਼ ਦ ਡੇਖਾਨ, ਕਲਕੱਤਾ, 1805
ਹੋਲਵੈੱਲ, ਜੌਨ ਜ਼ੈਫਨਯਾਹ, ਬੰਗਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਵਿੱਚ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਵਿੱਚ ਦਮ ਘੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੱਜਣਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਖਦਾਈ ਮੌਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਬਿਰਤਾਂਤ; 20 ਜੂਨ 1756 ਦੀ ਸਫਲ ਰਾਤ, ਲੰਡਨ, 1758
ਹੰਟਰ, ਡਬਲਯੂ. ਡਬਲਯੂ., ਦ ਐਨਲਸ ਆਫ਼ ਰੂਰਲ ਬੰਗਾਲ, ਲੰਡਨ, 1868
ਜੋਨਸ, ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ, ਦ ਲੈਟਰਸ ਆਫ਼ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਜੋਨਸ, ਐਡ. ਗਾਰਲੈਂਡ ਕੈਨਨ, 2 ਭਾਗ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1970
ਜੌਰਡੇਨ, ਜੌਨ, ਜੌਨ ਜੌਰਡੇਨ ਦਾ ਜਰਨਲ 1608-17, ਐਡ. ਡਬਲਯੂ. ਫੋਸਟਰ, ਲੰਡਨ, 1905 ਕੇਅ, ਜੌਨ ਡਬਲਯੂ., ਸਰ ਜੌਨ ਮੈਲਕਮ ਜੀਸੀਬੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1856
ਕਿੰਡਰਸਲੇ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜੇਮੀਮਾ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਤੋਂ ਪੱਤਰ, ਲੰਡਨ, 1777 ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ, ਵਿਲੀਅਮ, ਟਿਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀਆਂ ਡਾਇਰੀ ਅਤੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪੱਤਰ, ਲੰਡਨ, 1804 ਲੌਰੀਸਟਨ, ਜੀਨ ਲਾਅ ਡੀ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਇੱਕ ਯਾਦ 1757-61, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਜੀ.ਐਸ.ਚੀਮਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014
ਲਿੰਸਚੋਟਨ, ਜੇ. ਐਚ. ਵੈਨ, ਦ ਵੌਏਜ ਆਫ਼ ਜੌਨ ਹਿਊਗੇਨ ਵੈਨ ਲਿੰਸਕੋਟੇਨ ਟੂ ਦਿ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼, 2 ਵੋਲਜ਼, ਲੰਡਨ, 1885 (ਅਸਲ ਡੱਚ ਐਡੀਨ 1598)
ਲੌਕੀਅਰ, ਚਾਰਲਸ, ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਨਿਯਮ ਹਨ, ਅਤੇ ਟੇਬਲ: ਫੋਰਟ ਸੇਂਟ ਜਾਰਜ, ਅਹੀਨ, ਮਲੱਕਾ, ਕੰਡੋਰ, ਅੰਜੇਂਜੋ, ਮਸਕਟ, ਗੋਂਬਰੂਨ, ਸੂਰਤ, ਗੋਆ, ਕਾਰਵਾਰ, ਤੇਲਚੇਰੀ, ਪਨੋਲਾ, ਕਾਲੀਕਟ, ਕੇਪ ਆਫ਼ ਗੁੱਡ ਹੋਪ, ਅਤੇ ਸੇਂਟ ਹੇਲੇਨਾ ਦੇ ਵਰਣਨ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਧਰਮ, ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰ, ਫਲ ਅਤੇ ਸੀ., ਲੰਡਨ, 1711

ਲਸ਼ਿੰਗਟਨ, ਰਿਟਾਇਰਡ ਮਾਨਯੋਗ ਐਸ. ਆਰ., ਲਾਰਡ ਜਾਰਜ ਹੈਰਿਸ ਜੀ.ਸੀ.ਬੀ. ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਲੰਡਨ, 1840
ਮੈਕਾਲੇ, ਥਾਮਸ ਬੈਬਿੰਗਟਨ, 'ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼', ਦ ਹਿਸਟੋਰੀਕਲ ਐਸੇਜ਼ ਆਫ਼ ਮੈਕਾਲੇ ਵਿੱਚ, ਐਡ. ਸੈਮੂਅਲ ਥਰਬਰ, ਬੋਸਟਨ, 1892
ਮੈਡੇਕ, ਰੇਨੇ-ਮੈਰੀ, ਮੇਮੋਇਰ, ਐਡ. ਜੀਨ ਡੇਲੋਚੇ, ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ, 1983

ਮਜੂਮਦਾਰ, ਜੇ. ਕੇ. (ਸੰਪਾਦਿਤ), ਰਾਜਾ ਰਾਮਮੋਹਨ ਰਾਏ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਮੁਗਲ: ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਚੋਣ (1803–1859), ਕਲਕੱਤਾ, 1939
ਮੈਲਕਮ, ਸਰ ਜੌਨ, ਸਕੈਚ ਆਫ਼ ਦ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਫਰਾਮ ਦ ਇੰਟਰੋਡਕਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਮਿਸਟਰ ਪਿਟਸ ਬਿੱਲ, ਲੰਡਨ, 1811
ਮੈਲਕਮ, ਸਰ ਜੌਨ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇਤਿਹਾਸ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1836
ਮੈਲਕਮ, ਸਰ ਜੌਨ, ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਰਾਬਰਟ, ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, ਲੰਡਨ, 1836
ਮੈਂਡੇਲਸਲੋ, ਜੇ. ਏ. ਡੀ, ਜੇ. ਐਲਬਰਟ ਡੀ ਮੈਂਡੇਲਸਲੋ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਫਰੈਡਰਿਕ ਡਿਊਕ ਆਫ਼ ਹੋਲਸਟਾਈਨ ਦੁਆਰਾ ਮਸਕੋਵੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਡਿਊਕ ਅਤੇ ਪਰਸ਼ੀਆ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਰਾਜਦੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾਵਾਂ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਜੌਨ ਡੇਵਿਸ, ਲੰਡਨ, 1662
Manucci, Niccolao, Storia do Mogor, or Mogul India, 1653–1708, 2 vols, trans. ਵਿਲੀਅਮ ਇਰਵਿਨ, ਲੰਡਨ, 1907
ਮੈਥਵੋਲਡ, ਵਿਲੀਅਮ, 'ਰੈਲਸ਼ਨਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਕਿੰਗਡਮ ਆਫ਼ ਗੋਲਚੌਂਡਾ ਐਂਡ ਅਦਰ ਨੇਬਰਹੁੱਡੀ ਨੇਸ਼ਨਜ਼ ਐਂਡ ਦ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟ੍ਰੇਡ ਇਨ ਦ ਥੇ ਪਾਰਟਸ, ਮਾਸਟਰ ਵਿਲੀਅਮ ਮੈਥਵੋਲਡ ਦੁਆਰਾ', ਡਬਲਯੂ. ਐਚ. ਮੋਰਲੈਂਡ ਵਿੱਚ, ਰਿਲੇਸ਼ਨਜ਼ ਆਫ਼ ਗੋਲਕੌਂਡਾ ਇਨ ਦ ਅਰਲੀ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ, ਲੰਡਨ, 1931
ਮੋਡਾਵੇ, ਕਾਉਂਟ ਆਫ਼, ਕਾਉਂਟ ਆਫ਼ ਮੋਡਾਵੇ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ, 1773–1776, ਸੰਪਾ. ਜੀਨ ਡੇਲੋਚੇ, ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ, 1971
ਮੂਰ, ਐਡਵਰਡ, ਕੈਪਟਨ ਲਿਟਲਜ਼ ਡਿਟੈਚਮੈਂਟ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੰਡਨ, 1794 ਨੂਜੈਂਟ, ਲੇਡੀ ਮਾਰੀਆ, ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਏ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸ ਇਨ ਇੰਡੀਆ 1811–15, ਭਾਗ 2, ਲੰਡਨ, 1839
ਪਾਰਕਸ, ਫੈਨੀ, ਪਿਕਚਰਸ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਿਲਗ੍ਰਿਮ ਦੀ ਭਟਕਣਾ, ਲੰਡਨ, 1850
ਪੈਲੋ, ਥਾਮਸ, ਦ ਐਡਵੈਂਚਰਜ਼ ਆਫ਼ ਥਾਮਸ ਪੈਲੋ, ਆਫ਼ ਪੇਨਰੀਨ, ਮੈਰੀਨਰ, ਐਡ. ਰੌਬਰਟ ਬ੍ਰਾਊਨ, ਲੰਡਨ, 1890
ਪੋਲੀਅਰ, ਐਂਟੋਇਨ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦਰਬਾਰ, ਕਲਕੱਤਾ, 1947
ਪਾਓਨਲ, ਥਾਮਸ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੱਕ, ਹਿੱਤ ਅਤੇ ਡਿਊਟੀ, ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ ਐਡੀਸ਼ਨ, 1781
ਪ੍ਰਾਈਸ, ਡੇਵਿਡ, ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਅਰਲੀ ਲਾਈਫ਼ ਐਂਡ ਸਰਵਿਸ ਆਫ਼ ਏ ਫੀਲਡ ਅਫ਼ਸਰ ਔਨ ਦ ਰਿਟਾਇਰਡ ਲਿਸਟ ਆਫ਼ ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਆਰਮੀ, ਲੰਡਨ, 1839
ਪ੍ਰਾਈਸ, ਜੋਸਫ਼, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦ ਵਪਾਰੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਪੱਤਰ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਐਸਕਿਊ, ਲੰਡਨ, 1778

ਪ੍ਰਾਈਸ, ਜੋਸਫ਼, ਦ ਸੈਡਲ ਪੁਟ ਆਨ ਦ ਰਾਈਟ ਹਾਰਸ, ਲੰਡਨ, 1783
ਪੁਰਚਾਸ, ਸੈਮੂਅਲ, ਹਕਲੂਇਟਸ ਪੋਸਟਹੁਮਸ ਜਾਂ ਪੁਰਚਾਸ ਹਿਜ਼ ਪਿਲਗ੍ਰੀਮਜ਼, ਕੰਟੇਨਿੰਗ ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਵਰਲਡ, 20 ਵੋਲਜ਼, ਗਲਾਸਗੋ, 1905

ਰੇਨੇਲ, ਜੇਮਜ਼, ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮਾਰਚ, ਲੰਡਨ, 1792 ਰੋ, ਸਰ ਥਾਮਸ, ਅਤੇ ਫਰਾਇਰ, ਡਾ. ਜੌਨ, 17 ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ, ਲੰਡਨ, 1873
ਰੋ, ਟੀ. ਵੈਂਕਟਸਾਮੀ, ਮਦਰਾਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਤੰਜੌਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇੱਕ ਮੈਨੂਅਲ, ਮਦਰਾਸ, 1883
ਸਰਕਾਰ, ਜਾਦੂਨਾਥ, ਸੰਪਾਦਿਤ, ਇੰਗਲਿਸ਼ ਰਿਕਾਰਡਸ ਆਫ਼ ਮਰਾਠਾ ਹਿਸਟਰੀ: ਪੂਨਾ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਕੋਰਸਪੋਡੈਂਸ, ਭਾਗ 1, ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਮਾਮਲੇ 1785–1794, ਬੰਬੇ, 1936
ਸਰਕਾਰ, ਜਾਦੂਨਾਥ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਅਤੇ ਐਡ., 'ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਅਤੇ ਗੋਲਕੋਂਡਾ 1750 ਵਿੱਚ ਸੀਨ ਥਰੂ ਫ੍ਰੈਂਚ ਆਈਜ਼: ਬਿਬਲੀਓਥੇਕ ਨੈਸ਼ਨਲ, ਪੈਰਿਸ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਇੱਕ ਫ੍ਰੈਂਚ ਅਫਸਰ ਦੀ ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਡਾਇਰੀ ਤੋਂ', ਇਸਲਾਮਿਕ ਕਲਚਰ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ X, ਪੰਨਾ 24
ਸਕਸੈਨਾ, ਵੀ. ਕੇ., ਐਡ., ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਣ, 2 ਭਾਗ, ਦਿੱਲੀ, 1987
ਸਕ੍ਰਾਫਟਨ, ਲੂਕ, ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ 'ਤੇ ਨਿਰੀਖਣ, ਲੰਡਨ, 1770
ਸਕੁਰੀ, ਜੇਮਜ਼, ਜੇਮਜ਼ ਸਕੁਰੀ ਦੀ ਕੈਦ, ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਬਚ ਨਿਕਲਣਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕੈਦੀ ਵਜੋਂ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਸਾਈਬ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ, ਲੰਡਨ, 1824
ਸੇਨ, ਐੱਸ., ਇੰਡੀਅਨ ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਆਫ਼ ਥੇਵੇਨੋਟ ਐਂਡ ਕੈਰੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1949 ਸਲੀਮੈਨ, ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਸਰ ਡਬਲਯੂ. ਐੱਚ., ਰੈਂਬਲਜ਼ ਐਂਡ ਰਿਕਲੇਕਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਐਨ ਇੰਡੀਅਨ ਆਫੀਸ਼ੀਅਲ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1915
ਸਮਿਥ, ਐਡਮ, ਦ ਕੌਰਸਪੌਂਡੈਂਸ ਆਫ਼ ਐਡਮ ਸਮਿਥ, ਐਡ. ਈ. ਸੀ. ਮੌਸਨਰ ਅਤੇ ਆਈ. ਐਸ. ਰੌਸ, ਦੂਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1987
ਸ੍ਰੇਮੇਕ, ਜੋਸਫ਼, ਕੰਪਨੀ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਨਸਲ, 1765–1858, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2011
ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸਚਾਰੀ, ਸੀ. ਐੱਸ., ਸੰਪਾਦਨ, ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ–ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਕੋਰਸਪੋਡੈਂਸ, ਭਾਗ 4, ਲੰਡਨ, 1949–58

ਸਟੀਵਨਜ਼, ਹੈਨਰੀ, ਦ ਡਾਨ ਆਫ਼ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਟ੍ਰੇਡ ਟੂ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼, ਐਜ਼ ਰਿਕਾਰਡਡ ਇਨ ਦ ਕੋਰਟ ਮਿੰਟਸ ਆਫ਼ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ 1599–1603, ਕੰਟੇਨਿੰਗ ਐਨ ਅਕਾਊਂਟ ਆਫ਼ ਦ ਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਦ ਕੰਪਨੀ, ਲੰਡਨ, 1866
ਟੈਵਰਨੀਅਰ, ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ, ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਵੀ. ਬਾਲ, ਐਡ. ਡਬਲਯੂ.ਐਮ. ਕਰੂਕ, 2 ਭਾਗ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1925
ਟੈਂਪਲ, ਰਿਚਰਡ ਕਾਰਨੈਕ, ਦ ਡਾਇਰੀਜ਼ ਆਫ਼ ਸਟ੍ਰੀਨਸ਼ੈਮ ਮਾਸਟਰ, 1675–1680, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1911
ਥੌਰਨ, ਮੇਜਰ ਵਿਲੀਅਮ, ਮੈਮੋਇਰ ਆਫ਼ ਦ ਵਾਰ ਇਨ ਇੰਡੀਆ ਕੰਡਕਟਡ ਬਾਏ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਐਂਡ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਸਰ ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਔਨ ਦ ਬੈਂਕਸ ਆਫ਼ ਦ ਹਾਈਫੇਸਿਸ, ਲੰਡਨ, 1818 ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ, ਹੈਨਰੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਹੈਨਰੀ ਵੈਨਸਿਟਾਰਟ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੌਰਾਨ 1760 ਤੋਂ 1764 ਤੱਕ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ, 3 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1766

ਵਾਲਪੋਲ, ਹੋਰੇਸ, ਐਡ. ਡਬਲਯੂ. ਐਸ. ਲੇਵਿਸ ਐਟ ਅਲ., ਹੋਰੇਸ ਵਾਲਪੋਲ ਦੇ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਯੇਲ ਐਡੀਸ਼ਨ, 48 ਭਾਗ, ਨਿਊ ਹੈਵਨ, ਸੀਟੀ, 1937–83
ਵਾਟਸ, ਵਿਲੀਅਮ, ਅਤੇ ਕੈਂਪਬੈਲ, ਜੌਨ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਐਨੋ. ਡੋਮ. 1757, ਲੰਡਨ, 1758
ਵੈਲਸ਼, ਜੇਮਜ਼, ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਸੇਵਾ ਦੇ ਜਰਨਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਫੌਜੀ ਯਾਦਾਂ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1830
ਵੈਲੇਸਲੀ, ਆਰਥਰ, ਡਿਊਕ ਆਫ਼ ਵੈਲਿੰਗਟਨ, ਫੀਲਡ ਮਾਰਸ਼ਲ ਆਰਥਰ ਡਿਊਕ ਆਫ਼ ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਦੇ ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਡਿਸਪੈਚ ਅਤੇ ਮੈਮੋਰੰਡਾ, ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਦੂਜੇ ਡਿਊਕ ਆਫ਼ ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ, 15 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1858–72
ਵੈਲੇਸਲੀ, ਰਿਚਰਡ, ਮਾਰਕਿਊਸ ਵੈਲੇਸਲੀ, ਦ ਡਿਸਪੈਚਸ, ਮਿੰਟਸ ਐਂਡ ਕੌਰਸਪੌਂਡੈਂਸ ਆਫ਼ ਦ ਮਾਰਕਿਊਸ ਵੈਲੇਸਲੀ ਕੇਜੀ ਡੁਰਿੰਗ ਹਿਜ਼ ਐਡਮਿਨਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 5 ਵੋਲਜ਼, ਐਡ. ਮੋਂਟਗੋਮਰੀ ਮਾਰਟਿਨ, ਲੰਡਨ, 1840
ਵੈਲੇਸਲੀ, ਰਿਚਰਡ, ਮਾਰਕਸ ਵੈਲੇਸਲੀ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ: ਮਿਸਟਰ ਡੁੰਡਾਸ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ: 1798–1801, ਸੰਪਾ. ਐਡਵਰਡ ਇੰਗ੍ਰਾਮ, ਲੰਡਨ, 1970
ਵਿਲਕਿਨ, ਕੈਪਟਨ ਡਬਲਯੂ. ਐੱਚ., ਸਰ ਡੇਵਿਡ ਬੇਅਰਡ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਲੰਡਨ, 1912
ਵਿਲਕਸ, ਮਾਰਕ, ਹਿਸਟੋਰੀਕਲ ਸਕੈਚਸ ਆਫ਼ ਦ ਸਾਊਥ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਭਾਗ 2, 1820 ਵਿਲੀਅਮਸਨ, ਕੈਪਟਨ ਥਾਮਸ, ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਵੈਡ ਮੇਕਮ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1810, ਦੂਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ, 1825

ਯੰਗ, ਆਰਥਰ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੇਖ, ਲੰਡਨ, 1772
ਯੂਲ, ਹੈਨਰੀ, ਹੌਬਸਨ-ਜੌਬਸਨ: ਏ ਗਲੋਸਰੀ ਆਫ਼ ਬੋਲਚਾਲ ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ ਵਰਡਜ਼ ਐਂਡ ਫਰੇਜ਼, ਲੰਡਨ, 1903
5. ਸੈਕੰਡਰੀ ਕੰਮ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਲੇਖ
ਅਹਿਮਦ ਅਜ਼ੀਜ਼, ਸਟੱਡੀਜ਼ ਇਨ ਇਸਲਾਮਿਕ ਕਲਚਰ ਇਨ ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਐਨਵਾਇਰਮੈਂਟ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1964
ਆਲਮ, ਮੁਜ਼ੱਫਰ, ਮੁਗਲ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਸੰਕਟ: ਅਵਧ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ 1707– 1748, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1986
ਆਲਮ, ਮੁਜ਼ੱਫਰ, ਅਤੇ ਅਲਾਵੀ, ਸੀਮਾ, ਮੁਗਲ ਪੂਰਬ ਦਾ ਇੱਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਨੁਭਵ: ਐਂਟੋਇਨ-ਲੂਈ ਹੈਨਰੀ ਪੋਲੀਅਰ ਦਾ ਇਜਾਜ਼-ਇ ਅਰਸਲਾਨੀ (ਫ਼ਾਰਸੀ ਪੱਤਰ, 1773–1779), ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2001
ਆਲਮ, ਮੁਜ਼ੱਫਰ, ਅਤੇ ਸੁਬ੍ਰਹਮਣੀਅਮ, ਸੰਜੇ, ਮੁਗਲ ਵਿਸ਼ਵ ਲਿਖਣਾ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2012 ਆਲਮ, ਸ਼ਾਹ ਮਨਜ਼ੂਰ, 'ਮਸੁਲੀਪਟਮ: ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟਨ ਪੋਰਟ', ਮੁਹੰਮਦ ਤਾਹਿਰ, ਸੰਪਾਦਨਾ, ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1997 ਵਿੱਚ। ਅਲਾਵੀ, ਸੀਮਾ, ਦ ਸਿਪਾਹੀ ਐਂਡ ਦ ਕੰਪਨੀ: ਟ੍ਰੈਡੀਸ਼ਨ ਐਂਡ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸ਼ਨ ਇਨ ਨੌਰਦਰਨ ਇੰਡੀਆ 1770–1830, ਦਿੱਲੀ, 1995
ਅਲਾਵੀ, ਸੀਮਾ, ਸੰਪਾਦਿਤ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2002

ਅਲੀ, ਐਮ. ਅਥਰ, 'ਦਿ ਪਾਸਿੰਗ ਆਫ਼ ਐਨ ਐਂਪਾਇਰ: ਦ ਮੁਗਲ ਕੇਸ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 9, ਨੰ. 13 (1975)
ਅਰਾਸਰਤਨਮ, ਸਿੰਨਪਾਹ, ਅਤੇ ਰੇ, ਅਨਿਰੁਧ, ਮਸੁਲੀਪਟਮ ਅਤੇ ਕੈਮਬੇ: ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਟੂ ਪੋਰਟ ਟਾਊਨ 1500-1800, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1994
ਆਰਚਰ, ਮਿਲਡਰੇਡ, ਇੰਡੀਆ ਆਫਿਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਡਰਾਇੰਗਾਂ, 1972
ਆਰਚਰ, ਮਿਲਡਰੇਡ, ਅਤੇ ਫਾਕ, ਟੋਬੀ, ਇੰਡੀਆ ਰਿਵੀਲਡ: ਦ ਆਰਟ ਐਂਡ ਐਡਵੈਂਚਰਜ਼ ਆਫ਼ ਜੇਮਜ਼ ਐਂਡ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ 1801–35, ਲੰਡਨ, 1989
ਐਵਰੀ, ਪੀਟਰ, ਹੈਂਬਲੀ, ਗੈਵਿਨ, ਅਤੇ ਮੇਲਵਿਲ, ਚਾਰਲਸ, ਦ ਕੈਂਬਰਿਜ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਈਰਾਨ, ਭਾਗ 7, ਨਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਇਸਲਾਮਿਕ ਗਣਰਾਜ ਤੱਕ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1991
ਐਕਸਵਰਥੀ, ਮਾਈਕਲ, ਦ ਸਵੋਰਡ ਆਫ਼ ਪਰਸ਼ੀਆ: ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕਬਾਇਲੀ ਯੋਧੇ ਤੋਂ ਕਨਕਰਿੰਗ ਜ਼ਾਲਮ ਤੱਕ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2006

ਐਕਸਵਰਥੀ, ਮਾਈਕਲ, ਈਰਾਨ: ਮਨ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ: ਜ਼ੋਰੋਸਟਰ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਤੱਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਲੰਡਨ, 2007
ਬਾਲਹੈਚੇਟ, ਕੇਨੇਥ, ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਨਸਲ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਜਮਾਤ: ਸਾਮਰਾਜੀ ਰਵੱਈਏ ਅਤੇ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੋਚਕ 1793–1905, ਲੰਡਨ, 1980
ਬਾਰਨੇਟ, ਰਿਚਰਡ, ਸਾਮਰਾਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ: ਅਵਧ, ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼, 1720–1801, ਬਰਕਲੇ, 1980
ਬੈਰੋ, ਇਆਨ, 'ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ', ਟਾਲ ਟੇਲਜ਼ ਐਂਡ ਟਰੂ: ਇੰਡੀਆ, ਹਿਸਟੋਰੀਓਗ੍ਰਾਫੀ ਐਂਡ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਇਮੇਜਿਨਿੰਗਜ਼, ਐਡ. ਕੇਟ ਬ੍ਰਿਟਲਬੈਂਕ, ਕਲੇਟਨ, ਵਿਕ., 2008 ਵਿੱਚ
ਬਾਘ, ਡੈਨੀਅਲ, ਦ ਗਲੋਬਲ ਸੇਵਨ ਈਅਰਜ਼ ਵਾਰ, 1754–63, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2014
ਬੇਲੀ, ਸੀ. ਏ., 'ਇੰਡੀਅਨ ਮਰਚੈਂਟਸ ਇਨ ਏ "ਟਰੈਡੀਸ਼ਨਲ" ਸੈਟਿੰਗ। ਬਨਾਰਸ, 1780–1830', ਕਲਾਈਵ ਡਿਊਈ ਅਤੇ ਏ. ਜੇ. ਹੌਪਕਿੰਸ, ਐਡੀਜ਼, ਦ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਇਮਪੈਕਟ: ਸਟੱਡੀਜ਼ ਇਨ ਦ ਇਕਨਾਮਿਕ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਅਫਰੀਕਾ, ਲੰਡਨ, 1978
ਬੇਲੀ, ਸੀ. ਏ., ਸ਼ਾਸਕ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ: ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1983
ਬੇਲੀ, ਸੀ. ਏ., ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਮੇਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1988
ਬੇਲੀ, ਸੀ. ਏ., ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਮੈਰੀਡੀਅਨ: ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ 1780–1830, ਲੰਡਨ, 1989
ਬੇਲੀ, ਸੀ. ਏ., ਐਂਪਾਇਰ ਐਂਡ ਇਨਫਰਮੇਸ਼ਨ: ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਗੈਦਰਿੰਗ ਐਂਡ ਸੋਸ਼ਲ ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਇਨ ਇੰਡੀਆ 1780–1870, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1996
ਬੈਂਸ-ਜੋਨਸ, ਮਾਰਕ, ਰਾਜ ਦੇ ਮਹਿਲ, ਲੰਡਨ, 1973
ਬੈਂਸ-ਜੋਨਸ, ਮਾਰਕ, ਕਲਾਈਵ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1974
ਬਰਨਸਟਾਈਨ, ਜੇਰੇਮੀ, ਡਾਨਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਰਾਜ: ਦ ਲਾਈਫ਼ ਐਂਡ ਟ੍ਰਾਇਲਜ਼ ਆਫ਼ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਸ਼ਿਕਾਗੋ, 2000
ਭਾਰਗਵ, ਮੀਣਾ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014
ਬਲੇਕ, ਸਟੀਫਨ ਪੀ., ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ: ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਵਰੇਨ ਸਿਟੀ, 1639–1739, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1991
ਬੋਵਨ, ਐਚ. ਵੀ., 'ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਸਟਾਕ ਵਿੱਚ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ, 1766', ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਰਨਲ, ਭਾਗ 30, ਨੰ.4 (1987)

ਬੋਵਨ, ਐੱਚ. ਵੀ., ਰੈਵੇਨਿਊ ਐਂਡ ਰਿਫਾਰਮ: ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਪ੍ਰੋਬਲਮ ਇਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪੋਲੀਟਿਕਸ, 1757–1773, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1991
ਬੋਵਨ, ਐੱਚ. ਵੀ., 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆ, 1765–1813: ਦ ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟਨ ਕੰਟੈਕਸਟ', ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1998 ਵਿੱਚ
ਬੋਵਨ, ਐੱਚ. ਵੀ., ਦ ਬਿਜ਼ਨਸ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ: ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਐਂਡ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਬ੍ਰਿਟੇਨ, 1756–1833, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2006
ਬ੍ਰੇਨਰ, ਰਾਬਰਟ, ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ: ਵਪਾਰਕ ਤਬਦੀਲੀ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਟਕਰਾਅ, ਅਤੇ ਲੰਡਨ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰੀ, 1550–1653, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ, 2003
ਬ੍ਰੈਟ-ਜੇਮਜ਼, ਐਂਟਨੀ, ਐਡ., ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਐਟ ਵਾਰ, 1794–1815: ਏ ਸਿਲੈਕਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਹਿਜ਼ ਵਾਰਟਾਈਮ ਲੈਟਰਸ, ਲੰਡਨ, 1961
ਬ੍ਰਿਗਜ਼, ਹੈਨਰੀ, ਦ ਨਿਜ਼ਾਮ: ਹਿਜ਼ ਹਿਸਟਰੀ ਐਂਡ ਰਿਲੇਸ਼ਨਜ਼ ਵਿਦ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਗਵਰਨਮੈਂਟ, ਲੰਡਨ, 1861
ਬ੍ਰਿਟਲਬੈਂਕ, ਕੇਟ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਦੀ ਖੋਜ: ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਡੋਮੇਨ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1997
ਬ੍ਰਾਇਨਟ, ਜੀ. ਜੇ., ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਉਭਾਰ 1600–1784: ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਣਨੀਤਕ ਵਿਆਖਿਆ, ਵੁੱਡਬ੍ਰਿਜ, 2013
ਬੁਚਨ, ਜੇਮਜ਼, ਜੌਨ ਲਾਅ: ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਸਾਹਸੀ, ਲੰਡਨ, 2019
ਬੱਡਲ, ਐਨ, ਦ ਟਾਈਗਰ ਐਂਡ ਦ ਥਿਸਟਲ: ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਐਂਡ ਦ ਸਕਾਟਸ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਐਡਿਨਬਰਗ, 1999
ਬਰਟਨ, ਡੇਵਿਡ, ਦ ਰਾਜ ਐਟ ਟੇਬਲ: ਏ ਕੁਲਿਨਰੀ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1993
ਬਟਲਰ, ਆਇਰਿਸ, ਦਿ ਐਲਡਰ ਬ੍ਰਦਰ: ਦਿ ਮਾਰਕਵੇਸ ਵੈਲੇਸਲੀ 1760–1842, ਲੰਡਨ, 1973 ਕੈਲਕਿੰਸ, ਫਿਲਿਪ, 'ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ-ਮੁਖੀ ਸ਼ਾਸਕ ਸਮੂਹ ਦਾ ਗਠਨ, 1700– 1740', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 29, ਨੰ. 4, (1970)
ਕੈਲਕਿੰਸ, ਫਿਲਿਪ ਬੀ., 'ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਉਪ-ਖੇਤਰੀ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ', ਰਿਚਰਡ ਐਲ. ਪਾਰਕ, ਅਰਬਨ ਬੰਗਾਲ, ਈਸਟ ਲੈਂਸਿੰਗ, 1969 ਵਿੱਚ
ਕਾਰਲੋਸ, ਐਨ ਐਮ. ਅਤੇ ਨਿਕੋਲਸ, ਸਟੀਫਨ, 'ਜਾਇੰਟਸ ਆਫ਼ ਐਨ ਏਅਰਲੀ ਕੈਪੀਟਲਿਜ਼ਮ: ਦ ਚਾਰਟਰਡ ਟ੍ਰੇਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਐਜ਼ ਮਾਡਰਨ ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲਜ਼', ਬਿਜ਼ਨਸ ਹਿਸਟਰੀ ਰਿਵਿਊ, ਭਾਗ 62, ਨੰ. 3 (ਪਤਝੜ 1988), ਪੰਨੇ 398–419

ਚੰਦਰਾ, ਸਤੀਸ਼, ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ, 1717–1740, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1972
ਚੰਦਰਾ, ਸਤੀਸ਼, '17 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਮਰਾਠਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪਿਛੋਕੜ', ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮੀਖਿਆ, x, (1973)
ਚੈਟਰਜੀ, ਇੰਦਰਾਣੀ, ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ, ਗੁਲਾਮੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1999
ਚੈਟਰਜੀ, ਕੁਮਕੁਮ, 'ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਟਕਰਾਅ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੈਂਕਰ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਰਾਜ: 1757–1813', ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਇਕਨਾਮਿਕ ਐਂਡ ਸੋਸ਼ਲ ਹਿਸਟਰੀ ਰਿਵਿਊ, ਭਾਗ 30, ਨੰ. 3 (1993)

ਚੈਟਰਜੀ, ਕੁਮਕੁਮ, ਵਪਾਰੀ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਬਿਹਾਰ: 1733–1820, ਲੀਡੇਨ, 1996
ਚੈਟਰਜੀ, ਕੁਮਕੁਮ, 'ਇਤਿਹਾਸ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਵਜੋਂ: ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 32, ਨੰ. 4 (1998)
ਚੈਟਰਜੀ, ਪਾਰਥ, ਦ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ: ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਏ ਗਲੋਬਲ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਆਫ਼ ਪਾਵਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2012
ਚੈਟਰਜੀ, ਨੰਦਲਾਲ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬ, 1760-1763, ਇਲਾਹਾਬਾਦ, 1935 ਚੈਟਰਜੀ, ਨੰਦਲਾਲ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਰੇਸਟ ਦਾ ਰਾਜ, 1939
ਚੌਧਰੀ, ਕੇ. ਐਨ., ਦ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ: ਦ ਸਟੱਡੀ ਆਫ਼ ਐਨ ਅਰਲੀ ਜੁਆਇੰਟ-ਸਟਾਕ ਕੰਪਨੀ 1600–1640, ਲੰਡਨ, 1965
ਚੌਧਰੀ, ਕੇ. ਐਨ., 'ਉੰਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕਤਾ: ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਰਵੇਖਣ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 2, ਨੰਬਰ 1 (1968)
ਚੌਧਰੀ, ਕੇ. ਐਨ., ਦ ਟ੍ਰੇਡਿੰਗ ਵਰਲਡ ਆਫ਼ ਦ ਏਸ਼ੀਆ ਐਂਡ ਦ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ 1660–1760, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1978
ਚੌਧਰੀ, ਨਾਨੀ ਗੋਪਾਲ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੰਬੰਧ, ਕਲਕੱਤਾ, 1964
ਚੌਧਰੀ, ਸੁਸ਼ੀਲ, ਦ ਪ੍ਰੈਲਿਊਡ ਟੂ ਐਂਪਾਇਰ: ਪਲਾਸੀ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ ਆਫ਼ 1757, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2000
ਚੌਧਰੀ, ਸੁਸ਼ੀਲ, 'ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਦਾ ਬੈਂਕਿੰਗ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਘਰ', ਸਟੱਡੀਜ਼ ਇਨ ਪੀਪਲਜ਼ ਹਿਸਟਰੀ, ਭਾਗ 2, ਨੰਬਰ 1 (2015) ਵਿੱਚ

ਚੌਧਰੀ, ਸੁਸ਼ੀਲ, ਕੰਪਨੀਆਂ, ਵਣਜ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ: ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਗਾਲ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2017
ਚੀਮਾ, ਜੀ. ਐੱਸ., ਦ ਫਾਰਗੋਟਨ ਮੁਗਲਸ: ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਲੈਟਰ ਐਮਪਰਾਰਸ ਆਫ਼ ਦ ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਬਾਬਰ, 1707–1857, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2002
ਚੇਟੀ, ਏ. ਸੁਬਾਰਾਯਾ, 'ਟੀਪੂਜ਼ ਐਂਡੋਮੈਂਟਸ ਟੂ ਹਿੰਦੂਜ਼ ਐਂਡ ਹਿੰਦੂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ', ਆਈ. ਐੱਚ. ਹਬੀਬ, ਐਡ., ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1999 ਵਿੱਚ
ਕੋਲੀ, ਲਿੰਡਾ, 'ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ: ਅੰਤਰ 1600–1800 'ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ' ਯੇਲ ਰਿਵਿਊ, LXXXVIII (2000) ਵਿੱਚ
ਕੋਲੀ, ਲਿੰਡਾ, 'ਗੋਇੰਗ ਨੇਟਿਵ, ਟੇਲਿੰਗ ਟੇਲਜ਼: ਕੈਪਟੀਵਿਟੀ, ਕੋਲੈਬੋਰੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਐਂਪਾਇਰ', ਪਾਸਟ ਐਂਡ ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਟ, ਨੰ. 168 (ਅਗਸਤ 2000)
ਕੋਲੀ, ਲਿੰਡਾ, ਕੈਦੀ: ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਸਾਮਰਾਜ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ 1600–1850, ਲੰਡਨ, 2002 ਕੋਲੀ, ਲਿੰਡਾ, 'ਜੈਂਡਰਿੰਗ ਦ ਗਲੋਬ: ਦ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਐਂਡ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਥੌਟ ਆਫ ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ', ਭੂਤਕਾਲ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ, ਨੰ. 209 (ਨਵੰਬਰ 2010)
ਕੋਲਿੰਗਮ, ਈ. ਐਮ., ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਬਾਡੀਜ਼: ਦ ਫਿਜ਼ੀਕਲ ਐਕਸਪੀਰੀਅੰਸ ਆਫ਼ ਦ ਰਾਜ c.1800– 1947, ਲੰਡਨ, 2001
ਕੰਪਟਨ, ਹਰਬਰਟ, ਸੰਪਾ., ਦ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮਿਲਟਰੀ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਲੰਡਨ, 1943

ਕੂਪਰ, ਰੈਂਡੋਲਫ ਜੀ. ਐੱਸ., ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ: ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਫੌਜੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2003
ਕੂਪਰ, ਰੈਂਡੋਲਫ, 'ਅਠਾਰਵੀਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ', ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮੀਖਿਆ, ਭਾਗ 27, ਨੰ. 3 (ਸਤੰਬਰ 2005)
ਕਰੂਜ਼, ਮਾਰੀਆ ਅਗਸਟਾ ਲੀਮਾ, 'ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਲਾਵਤਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਤਿਆਗੀ', ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮੀਖਿਆ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ XXIII, ਨੰ. 3 (1986)
ਡੈਲੀ, ਜਾਨ, ਦ ਬਲੈਕ ਹੋਲ: ਮਨੀ, ਮਿਥ ਐਂਡ ਐਂਪਾਇਰ, ਲੰਡਨ, 2006
ਡਾਲਮੀਆ, ਵਸੁਧਾ, ਅਤੇ ਫਾਰੂਕੀ, ਮੁਨੀਸ ਡੀ., ਸੰਸਕਰਨ, ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014
ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਵਿਲੀਅਮ, ਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਜਿਨਸ, ਲੰਡਨ, 1993

ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਵਿਲੀਅਮ, ਵਾਈਟ ਮੁਗਲਸ: ਲਵ ਐਂਡ ਬੇਟ੍ਰੇਅਲ ਇਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਭਾਰਤ, ਲੰਡਨ, 2002
ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਵਿਲੀਅਮ, ਦ ਲਾਸਟ ਮੁਗਲ: ਦ ਐਂਡ ਆਫ਼ ਏ ਡਾਇਨੈਸਟੀ, ਦਿੱਲੀ, 1857, ਲੰਡਨ, 2006
ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਵਿਲੀਅਮ, ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਾ, ਯੂਥਿਕਾ, ਮੁਗਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਕਵੀ 1707–1857, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ, 2012
ਦਾਸ, ਨੀਟਾ, ਅਤੇ ਲੇਵੇਲਿਨ-ਜੋਨਸ, ਰੋਜ਼ੀ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ: ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਮੁੰਬਈ, 2013
ਦੱਤਾ, ਰਜਤ, 'ਵਪਾਰੀਕਰਨ, ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਮੁਗਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਤੱਕ ਤਬਦੀਲੀ', ਮੱਧਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਜਰਨਲ, ਭਾਗ 6, ਨੰ. 2 (2003)
ਦੱਤਾ, ਰਜਤ, ਸਮਾਜ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ: ਪੇਂਡੂ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰੀਕਰਨ, c.1760– 1800, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2000
ਦੱਤਾ, ਰਜਤ, 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਆਰਥਿਕਤਾ', ਐਚ. ਵੀ. ਬੋਵੇਨ, ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਮੈਨਕੇ ਅਤੇ ਜੌਨ ਜੀ. ਰੀਡ ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਾਮਰਾਜ: ਅਟਲਾਂਟਿਕ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਸੰਸਾਰ, ਲਗਭਗ 1550–1850, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2012
ਦੱਤਾ, ਰਜਤ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ: ਇਸਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ, ਜਾਦੁਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਯਾਦਗਾਰੀ ਭਾਸ਼ਣ, ਬੰਗੀਆ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਮਤੀ, ਕੋਲਕਾਤਾ, ਅਪ੍ਰੈਲ 2019
ਡੇਵਿਸ, ਫਿਲਿਪ, ਸ਼ਾਨ ਰਾਜ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ 1660–1947, ਲੰਡਨ, 1985
ਡਿਊਈ, ਕਲਾਈਵ, ਅਤੇ ਹੌਪਕਿੰਸ, ਏ. ਜੇ., ਐਡੀਜ਼, ਦ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਇਮਪੈਕਟ: ਸਟੱਡੀਜ਼ ਇਨ ਦ ਇਕਨਾਮਿਕ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਅਫਰੀਕਾ, ਲੰਡਨ, 1978
ਡਿਘੇ, ਵੀ. ਜੀ., ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਗੋ, ਐਸ. ਐਨ., 'ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ', ਆਰ. ਸੀ. ਮਜੂਮਦਾਰ ਅਤੇ ਵੀ. ਜੀ. ਡਿਘੇ, ਸੰਪਾਦਨ, ਦ ਮਰਾਠਾ ਸਰਵਉੱਚਤਾ, ਮੁੰਬਈ, 1977 ਵਿੱਚ

ਡਰਕਸ, ਨਿਕੋਲਸ ਬੀ., ਦ ਸਕੈਂਡਲ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ: ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਦ ਕ੍ਰਿਏਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਹਾਰਵਰਡ, 2006
ਡਿਜ਼ਨੀ, ਏ. ਆਰ., ਟਵਾਈਲਾਈਟ ਆਫ਼ ਦ ਪੇਪਰ ਐਂਪਾਇਰ: ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਵਪਾਰ ਇਨ ਦ ਅਰਲੀ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ, ਹਾਰਵਰਡ, 1978
ਡੌਡਵੈਲ, ਹੈਨਰੀ, ਡੁਪਲਿਕਸ ਅਤੇ ਕਲਾਈਵ: ਦ ਬਿਗਨਿੰਗ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਲੰਡਨ, 1920

ਡੌਡਵੈਲ, ਹੈਨਰੀ, ਦ ਨੈਬੋਬਸ ਆਫ਼ ਮਦਰਾਸ, ਲੰਡਨ, 1926
ਦੱਤ, ਰੋਮੇਸ਼ ਚੰਦਰ, ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਭਾਰਤ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਇਤਿਹਾਸ, 1757–1837, ਲੰਡਨ, 1908
ਦੱਤਾ, ਕੇ. ਕੇ., ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਕਲਕੱਤਾ, 1965
ਈਟਨ, ਰਿਚਰਡ ਐਮ., ਦ ਰਾਈਜ਼ ਆਫ਼ ਇਸਲਾਮ ਐਂਡ ਦ ਬੰਗਾਲ ਫਰੰਟੀਅਰ 1204–1760,
ਬਰਕਲੇ, 1993
ਈਟਨ, ਰਿਚਰਡ ਐਮ., ਐਸੇਜ਼ ਆਨ ਇਸਲਾਮ ਐਂਡ ਇੰਡੀਅਨ ਹਿਸਟਰੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2000
ਈਟਨ, ਰਿਚਰਡ ਐਮ., ਭਾਰਤ ਇਨ ਦ ਫਾਰਸੀਏਟ ਏਜ, 1000–1765, ਲੰਡਨ, 2019
ਐਡਵਰਡਸ, ਮਾਈਕਲ, ਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਵਰਲਡ: ਦ ਲਾਈਫ਼ ਐਂਡ ਟਾਈਮਜ਼ ਆਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਮਰਾਟ, ਲੰਡਨ, 1970
ਫਾਰੂਕੀ, ਅਮਰ, ਜ਼ਫਰ, ਅਤੇ ਰਾਜ: ਐਂਗਲੋ-ਮੁਗਲ ਦਿੱਲੀ, ਸੀ. 1800-1850, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2013
ਫਾਰੂਕੀ, ਮੁਨਿਸ ਡੀ., 'ਐਟ ਐਂਪਾਇਰਜ਼ ਐਂਡ: ਦ ਨਿਜ਼ਾਮ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਐਂਡ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਭਾਰਤ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 43, ਨੰਬਰ 1 (2009)
ਫੀਲਿੰਗ, ਕੀਥ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਲੰਡਨ, 1954
ਫਰਗੂਸਨ, ਨਿਆਲ, ਸਾਮਰਾਜ: ਕਿਵੇਂ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਸਾਰ ਬਣਾਇਆ, ਲੰਡਨ, 2003 ਫਾਇੰਡਲੀ, ਐਲੀਸਨ ਬੈਂਕਸ, ਨੂਰਜਹਾਂ: ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1993 ਫਿਸ਼ਰ, ਮਾਈਕਲ ਐੱਚ., ਬਿਓਂਡ ਦ ਥ੍ਰੀ ਸੀਜ਼: ਟ੍ਰੈਵਲਰਜ਼ ਟੇਲਜ਼ ਆਫ਼ ਮੁਗਲ ਇੰਡੀਆ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1987
ਫਿਸ਼ਰ, ਮਾਈਕਲ, ਦ ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਆਫ਼ ਡੀਨ ਮਹੋਮੇਟ: ਐਨ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਭਾਰਤ ਰਾਹੀਂ, ਬਰਕਲੇ, 1997
ਫਿਸ਼ਰ, ਮਾਈਕਲ, ਕਾਊਂਟਰਫਲੋਜ਼ ਟੂ ਕਲੋਨੀਅਲਿਜ਼ਮ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2005
ਫਿਸ਼ਰ, ਮਾਈਕਲ ਐੱਚ., 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੂਟਨੀਤੀ 1526–1858', ਐੱਚ. ਵੀ. ਬੋਵੇਨ, ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਮੈਨਕੇ ਅਤੇ ਜੌਨ ਜੀ. ਰੀਡ ਵਿੱਚ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਾਮਰਾਜ: ਅਟਲਾਂਟਿਕ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਸੰਸਾਰ, ਲਗਭਗ 1550–1850, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2012
ਫਲੋਰ, ਵਿਲੇਮ, 'ਨਿਊ ਫੈਕਟਸ ਆਨ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ ਇੰਡੀਅਨ ਕੈਂਪੇਨ', ਇਨ ਇਰਾਨ ਐਂਡ ਇਰਾਨੀ ਸਟੱਡੀਜ਼: ਐਸੇਜ਼ ਇਨ ਆਨਰ ਆਫ਼ ਇਰਾਜ ਅਫਸ਼ਰ, ਐਡ. ਕੰਬਿਜ਼ ਇਸਲਾਮੀ, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ, 1998 ਫੋਰੈਸਟ, ਡੇਨਿਸ, ਟਾਈਗਰ ਆਫ਼ ਮੈਸੂਰ: ਦ ਲਾਈਫ਼ ਐਂਡ ਡੈਥ ਆਫ਼ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ, ਲੰਡਨ, 1970
ਫੋਰੈਸਟ, ਜਾਰਜ, ਦ ਲਾਈਫ ਆਫ਼ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1918

ਫੋਸਟਰ, ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ, 'ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਘਰ', ਦ ਹੋਮ ਕਾਉਂਟੀਜ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿੱਚ, ਸੰਪਾ. ਡਬਲਯੂ. ਪੈਲੇ ਬੈਲਡਨ, ਐਫਐਸਏ, ਭਾਗ XIV (1912)
ਫੋਸਟਰ, ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ, ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ, ਲੰਡਨ, 1926

ਫੋਸਟਰ, ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਪੂਰਬੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਖੋਜ, ਲੰਡਨ, 1933
ਫਰਬਰ, ਹੋਲਡਨ, 'ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਾਮਰਾਜ, 1600–1800', ਮੈਰੀਟਾਈਮ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ, ਜਾਣ-ਪਛਾਣ। ਸੰਜੇ ਸੁਬ੍ਰਹਮਣੀਅਮ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2004 ਘੋਸ਼, ਦੁਰਬਾ, ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੈਕਸ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ: ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2006
ਘੋਸ਼, ਸੁਰੇਸ਼ ਚੰਦਰ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ, ਲੀਡੇਨ, 1970
ਗੋਏਟਜ਼ਮੈਨ, ਵਿਲੀਅਮ ਐਨ., ਪੈਸਾ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲਦਾ ਹੈ: ਵਿੱਤ ਨੇ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਬਣਾਇਆ, ਲੰਡਨ, 2016
ਗੋਮੈਨਸ, ਜੋਸ ਜੇ. ਐਲ., ਦ ਰਾਈਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਇੰਡੋ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਸਾਮਰਾਜ c.1710–1780, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1999
ਗੋਰਡਨ, ਸਟੀਵਰਟ, 'ਦਿ ਸਲੋਅ ਕੰਕੁਏਸਟ: ਐਡਮਿਨਿਸਟ੍ਰੇਟਿਵ ਇੰਟੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਮਾਲਵਾ ਇਨਟੂ ਦ ਮਰਾਠਾ ਸਾਮਰਾਜ, 1720–1760', ਇਨ ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 11, ਨੰ. 1 (1977)
ਗੋਰਡਨ, ਸਟੀਵਰਟ, ਦ ਮਰਾਠਾ 1600–1818, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1993
ਗੋਰਡਨ, ਸਟੀਵਰਟ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠੇ, ਲੁਟੇਰੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਗਠਨ, ਦਿੱਲੀ, 1998
ਗੋਰਡਨ, ਸਟੀਵਰਟ, 'ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕੁਝ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ', ਜੌਨ ਐੱਫ. ਰਿਚਰਡਸ, ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਕਿੰਗਸ਼ਿਪ ਅਤੇ ਅਥਾਰਟੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1998 ਵਿੱਚ
ਗੋਸ਼ਾ, ਲੋਕਨਾਥ, ਭਾਰਤੀ ਮੁਖੀਆਂ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਰਾਜੇ, ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ, ਅਤੇ ਸੀ., ਕਲਕੱਤਾ, 1881
ਗ੍ਰੀਨ, ਨੀਲ, ਸੂਫੀਵਾਦ: ਇੱਕ ਗਲੋਬਲ ਇਤਿਹਾਸ, ਲੰਡਨ, 2012
ਗਰੇਵਾਲ, ਜੇ. ਐੱਸ., ਕਲਕੱਤਾ: ਇੱਕ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਮਹਾਂਨਗਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1991
ਗ੍ਰੇ, ਸੀ., ਅਤੇ ਗੈਰੇਟ, ਐਚ. ਐਲ. ਓ., ਯੂਰਪੀਅਨ ਐਡਵੈਂਚਰਰਜ਼ ਆਫ਼ ਨੌਰਦਰਨ ਇੰਡੀਆ 1785–1849, ਲਾਹੌਰ, 1929

ਗੁਹਾ, ਰਣਜੀਤ, ਬੰਗਾਲ ਲਈ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਨਿਯਮ: ਸਥਾਈ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਲੇਖ, ਡਰਹਮ, ਐਨਸੀ, 1983
ਗੁਪਤਾ, ਬ੍ਰਿਜੇਨ ਕੇ., ਸਿਰਾਜੁਦੁੱਲਾ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, 1756-7, ਲੀਡੇਨ, 1966 ਗੁਪਤਾ, ਨਾਰਾਇਣੀ, ਦਿੱਲੀ ਬਿਟਵੀਨ ਦੋ ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ 1803-1931, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1981 ਗੁਪਤਾ, ਪ੍ਰਤੁਲ ਸੀ., ਬਾਜੀ ਰਾਓ II ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1939 ਹਬੀਬ, ਇਰਫਾਨ, ਸੰਪਾ., ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1999
ਹਾਲ, ਬਰਟ ਐਸ., ਅਤੇ ਡੀ ਵਰੀਸ, ਕੈਲੀ, 'ਐਸੇ ਰਿਵਿਊ - ਦ "ਮਿਲਟਰੀ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ" ਰੀਵਿਜ਼ਿਟਡ', ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਨੰ. 31 (1990)
ਹਾਲਵਰਡ, ਐਨ. ਐਲ., ਵਿਲੀਅਮ ਬੋਲਟਸ: ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਡੱਚ ਸਾਹਸੀ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1920
ਹੈਮਿਲਟਨ, ਐੱਚ., 'ਆਇਰ ਬੈਂਕ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ, 1772', ਆਰਥਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮੀਖਿਆ, ਦੂਜੀ ਲੜੀ, ਭਾਗ VIII (1955–6)

ਹੈਨਸਨ, ਵਾਲਡੇਮਾਰ, ਦ ਪੀਕੌਕ ਥ੍ਰੋਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1986
ਹੱਕ, ਇਸ਼ਰਤ, ਮੁਗਲ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਝਲਕੀਆਂ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1992 ਹਾਰਡਿੰਗ, ਡੇਵਿਡ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਹਥਿਆਰ 1600–1856, 4 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1997
ਹੈਰਿਸ, ਜੋਨਾਥਨ ਗਿਲ, ਦ ਫਸਟ ਫਿਰੰਗੀ, ਦਿੱਲੀ, 2014
ਹੈਰਿਸ, ਲੂਸੀਅਨ, 'ਆਰਚੀਬਾਲਡ ਸਵਿੰਟਨ: ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਕਫੋਰਡ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਮਿਨੀਏਚਰ ਦੇ ਐਲਬਮਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸਰੋਤ', ਬਰਲਿੰਗਟਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ, ਭਾਗ 143, ਨੰ. 1179 (ਜੂਨ 2001), ਪੰਨੇ 360–6
ਹਸਨ, ਮੌਲਵੀ ਜ਼ਫ਼ਰ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਮਾਰਕ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1920
ਹਸਨ, ਮੋਹਿਬੁਲ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਕਲਕੱਤਾ, 1951
ਹਾਵੇਸ, ਕ੍ਰਿਸਟੋਫਰ, ਪੂਅਰ ਰਿਲੇਸ਼ਨਜ਼: ਦਿ ਮੇਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਯੂਰੇਸ਼ੀਅਨ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਇਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆ 1773–1833, ਲੰਡਨ, 1996
ਹਾਵਰਡ, ਮਾਈਕਲ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜੰਗ (1976, ਮੁੜ ਛਾਪਣਾ), ਆਕਸਫੋਰਡ, 1977 ਹੁਸੈਨ, ਅਲੀ ਅਕਬਰ, ਸੈਂਟ ਇਨ ਦ ਇਸਲਾਮਿਕ ਗਾਰਡਨ: ਏ ਸਟੱਡੀ ਆਫ਼ ਡੇਕਨੀ ਉਰਦੂ ਲਿਟਰੇਰੀ ਸੋਰਸਜ਼, ਕਰਾਚੀ, 2000
ਹੁਸੈਨ, ਇਕਬਾਲ, 18 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰੁਹੇਲਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਪਤਨ, ਅਲੀਗੜ੍ਹ, 1994

ਹਚਿਨਸਨ, ਲੈਸਟਰ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਫ੍ਰੀਬੂਟਰਸ ਇਨ ਮੁਗਲ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1964
ਆਈਵਸ, ਐਡਵਰਡ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਤੱਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 1754, ਲੰਡਨ, 1733
ਜੈਕਬ, ਸਾਰਾਹ, 'ਦ ਟ੍ਰੈਵਲਰਜ਼ ਟੇਲਜ਼: ਦ ਟ੍ਰੈਵਲ ਰਾਈਟਿੰਗਜ਼ ਆਫ਼ ਇਤੇਸਾਮੁਦੀਨ ਐਂਡ ਅਬੂ ਤਾਲੇਬ ਖਾਨ', ਵਿਲੀਅਮ ਏ. ਪੇਟੀਗਰੂ ਅਤੇ ਮਹੇਸ਼ ਗੋਪਾਲਨ ਵਿੱਚ, ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, 1600–1857: ਐਸੇਜ਼ ਆਨ ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ ਕਨੈਕਸ਼ਨ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2017 ਜੈਸਾਨੋਫ, ਮਾਇਆ, ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ: ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ, 1750– 1850, ਲੰਡਨ, 2005
ਜੈਸਪਰਸਨ, ਨੂਡ ਜੇ. ਵੀ., 'ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਧੁਨਿਕ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ: ਕੁਝ ਡੈਨਿਸ਼ ਸਬੂਤ', ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਰਨਲ, ਭਾਗ 26, ਨੰ. 1 (1983)
ਜੋਸਫ਼, ਬੈਟੀ, ਰੀਡਿੰਗ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2006
ਕੀ, ਜੌਨ, ਇੰਡੀਆ ਡਿਸਕਵਰਡ, ਲੰਡਨ, 1981
ਕੀ, ਜੌਨ, ਦ ਆਨਰਏਬਲ ਕੰਪਨੀ: ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਲੰਡਨ, 1991
ਕੀ, ਜੂਲੀਆ, ਫਰਜ਼ਾਨਾ: ਇੱਕ ਸਾਮਰਾਜ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ, ਲੰਡਨ, 2014
ਖਾਨ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਪੱਛਮ ਬਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਲਿਮ ਧਾਰਨਾਵਾਂ, ਕਰਾਚੀ, 1998 ਖਾਨ, ਅਬਦੁਲ ਮਾਜਿਦ, ਦ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸ਼ਨ ਇਨ ਬੰਗਾਲ 1756–1775, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1969
ਖਾਨ, ਇਕਬਾਲ ਗਨੀ, 'ਏ ਬੁੱਕ ਵਿਦ ਟੂ ਵਿਊਜ਼: ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੀ "ਐਨ ਓਵਰਵਿਊ ਆਫ਼ ਮਾਡਰਨ ਟਾਈਮਜ਼", ਜਮਾਲ ਮਲਿਕ, ਐਡ. ਵਿੱਚ, ਪਰਸਪੈਕਟਿਵਜ਼ ਆਫ਼ ਮਿਊਚੁਅਲ ਐਨਕਾਊਂਟਰਜ਼ ਇਨ ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਅਨ ਹਿਸਟਰੀ, 1760–1860, ਲੀਡੇਨ, 2000
ਕਿਨਕੇਡ, ਡੇਨਿਸ, 1938 ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ, ਲੰਡਨ, 1938

ਕੋਲਫ, ਡਰਕ, ਨੌਕਰ, ਰਾਜਪੂਤ, ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਲੰਡਨ, 1992
ਕੁਇਟਰਸ, ਵਿਲੇਮ ਜੀ. ਜੇ., ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇਨ ਬੰਗਾਲ 1756–1773: ਏ ਸੋਸਾਇਟੀ ਇਨ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸ਼ਨ ਸੀਨ ਥਰੂ ਦ ਬਾਇਓਗ੍ਰਾਫੀ ਆਫ਼ ਏ ਰੈਬਲ: ਵਿਲੀਅਮ ਬੋਲਟਸ (1739–1808), ਪੈਰਿਸ, 2002
ਕੁਲਕਰਨੀ, ਜੀ., ਅਤੇ ਕਾਂਤਕ, ਐਮ. ਆਰ., ਖਰਦਲਾ ਦੀ ਲੜਾਈ: ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਵਾਬ, ਪੁਣੇ, 1980
ਕੁਲਕਰਨੀ, ਉਦੈ ਐਸ., ਪਾਣੀਪਤ ਵਿਖੇ ਸੰਕ੍ਰਮਣ, 14 ਜਨਵਰੀ 1761, ਪੁਣੇ, 2011 ਕੁਲਕਰਨੀ, ਉਦੈ, ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਦਾ ਯੁੱਗ: ਡੈੱਕਨ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਲੇਖਾ, ਪੁਣੇ, 2017 ਕੁਮਾਰ, ਰਿਤੂ, ਕਾਸਟਿਊਮਜ਼ ਐਂਡ ਟੈਕਸਟਾਈਲਜ਼ ਆਫ਼ ਰਾਇਲ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1998

ਲਾਫੋਂਟ, ਜੀਨ-ਮੈਰੀ, 'ਲਖਨਊ ਇਨ ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ', ਵਾਇਲੇਟ ਗ੍ਰਾਫ ਵਿੱਚ, ਸੰਪਾਦਿਤ, ਲਖਨਊ: ਮੈਮਰੀਜ਼ ਆਫ਼ ਏ ਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ, 1997
ਲਾਫੋਂਟ, ਜੀਨ-ਮੈਰੀ, ਇੰਡਿਕਾ: ਐਸੇਜ਼ ਇਨ ਇੰਡੋ-ਫ੍ਰੈਂਚ ਰਿਲੇਸ਼ਨਜ਼ 1630–1976, ਮਨੋਹਰ, ਦਿੱਲੀ, 2000
ਲਾਫੋਂਟ, ਜੀਨ-ਮੈਰੀ, ਅਤੇ ਲਾਫੋਂਟ, ਰੇਹਾਨਾ, ਦ ਫ੍ਰੈਂਚ ਐਂਡ ਦਿੱਲੀ, ਆਗਰਾ, ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਐਂਡ ਸਰਧਾਨਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2010
ਲੇਨ, ਜੇਮਜ਼ ਡਬਲਯੂ., ਸ਼ਿਵਾਜੀ: ਇਸਲਾਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਾ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2003 ਲਾਲ, ਜੌਨ, ਬੇਗਮ ਸਮਰੂ: ਸੁਨਹਿਰੀ ਫਰੇਮ ਵਿੱਚ ਫੇਡਿੰਗ ਪੋਰਟਰੇਟ, ਦਿੱਲੀ, 1997
ਲਾਲ, ਕੇ. ਸੱਜੁਨ, ਸਟੱਡੀਜ਼ ਇਨ ਡੈੱਕਨ ਹਿਸਟਰੀ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, 1951
ਲਾਲ, ਕੇ. ਐੱਸ., ਮੁਗਲ ਹਰਮ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1988
ਲੇਨ-ਪੂਲ, ਸਟੈਨਲੀ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਲੰਡਨ, 1890
ਲੀਚ, ਲਿੰਡਾ ਯੌਰਕ, ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੇਂਟਿੰਗਜ਼ ਚੈਸਟਰ ਬੀਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਲੰਡਨ, 1995 ਤੋਂ
ਲੈਨਮੈਨ, ਬਰੂਸ, ਅਤੇ ਲਾਸਨ, ਫਿਲਿਪ, 'ਰਾਬਰਟ ਕਲਾਈਵ, "ਕਾਲਾ ਜਾਗੀਰ" ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜਨੀਤੀ', ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਰਨਲ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 26, ਨੰ. 4 (ਦਸੰਬਰ 1983)
ਲੈਨਮੈਨ, ਬਰੂਸ ਪੀ., ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਯੁੱਧ 1688–1783, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2001 ਲਿਓਨਾਰਡ, ਕੈਰਨ, 'ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 30, ਨੰ. 3 (1971)
ਲਿਓਨਾਰਡ, ਕੈਰਨ, 'ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਮਹਾਨ ਪੱਕਾ ਸਿਧਾਂਤ', ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਭਾਗ 21, ਨੰ. 2 (1979)
ਲਿਓਨਾਰਡ, ਕੈਰਨ, 'ਉੰਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਬੈਂਕਿੰਗ ਫਰਮਾਂ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 15, ਨੰ. 2 (1981)
ਲਿਟਲ, ਜੇ. ਐੱਚ., ਦ ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਜਗਤ ਸੇਠ, ਕਲਕੱਤਾ, 1956
ਲੇਵੇਲਿਨ-ਜੋਨਸ, ਰੋਜ਼ੀ, ਇੱਕ ਘਾਤਕ ਦੋਸਤੀ: ਨਵਾਬ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਤੇ ਲਖਨਊ ਸ਼ਹਿਰ, ਦਿੱਲੀ, 1982
ਲੇਵੇਲਿਨ-ਜੋਨਸ, ਰੋਜ਼ੀ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਆਦਮੀ: ਕਲਾਉਡ ਮਾਰਟਿਨ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਦਿੱਲੀ, 1992
ਲੇਵੇਲਿਨ-ਜੋਨਸ, ਰੋਜ਼ੀ, ਐਂਗੇਜਿੰਗ ਸਕਾਊਂਡਰੇਲਸ: ਟਰੂ ਟੇਲਜ਼ ਆਫ਼ ਓਲਡ ਲਖਨਊ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2000
ਲੌਕਹਾਰਟ, ਲੌਰੈਂਸ, ਨਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹ, ਲੰਡਨ, 1938

ਲੋਸਟੀ, ਜੇ. ਪੀ., 'ਟੂਵਰਡਜ਼ ਏ ਨਿਊ ਨੈਚੁਰਲਿਜ਼ਮ: ਪੋਰਟਰੇਟ ਇਨ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਐਂਡ ਅਵਧ, 1750–80', ਬਾਰਬਰਾ ਸਮਿਟਜ਼, ਐਡ., ਆਫਟਰ ਦ ਗ੍ਰੇਟ ਮੁਗਲਸ: ਪੇਂਟਿੰਗ ਇਨ ਦਿੱਲੀ ਐਂਡ ਦ ਰੀਜਨਲ ਕੋਰਟਸ ਇਨ ਦ 18 ਵੀਂ ਅਤੇ 19 ਵੀਂ ਸਦੀ, ਮੁੰਬਈ, 2002 ਵਿੱਚ।
ਲੋਸਟੀ, ਜੇ. ਪੀ., 'ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਪੇਂਟਿੰਗ 1750–1820', ਨੀਤਾ ਦਾਸ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੀ ਲੇਵੇਲਿਨ-ਜੋਨਸ ਵਿੱਚ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ: ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਮੁੰਬਈ, 2013 ਲੋਸਟੀ, ਜੇ. ਪੀ., 'ਸਵਿੰਟਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਮੁਗਲ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ', ਬਰਲਿੰਗਟਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ, ਭਾਗ 159, ਨੰ. 1375, ਅਕਤੂਬਰ 2017
ਲੋਸਟੀ, ਜੇ. ਪੀ., ਅਤੇ ਰਾਏ, ਮਾਲਿਨੀ, ਮੁਗਲ ਇੰਡੀਆ: ਆਰਟ, ਕਲਚਰ ਐਂਡ ਐਂਪਾਇਰ, ਲੰਡਨ, 2012
ਲਵ, ਐਚ.ਡੀ., ਵੈਸਟੀਜੇਸ ਆਫ਼ ਓਲਡ ਮਦਰਾਸ, 2 ਭਾਗ, ਲੰਡਨ, 1913
ਮੈਡੀਸਨ, ਐਂਗਸ, ਕੰਟੋਰਸ ਆਫ਼ ਦ ਵਰਲਡ ਇਕਾਨਮੀ, 1–2030 ਐਡ: ਐਸੇਜ਼ ਇਨ ਮੈਕਰੋ- ਇਕਨਾਮਿਕ ਹਿਸਟਰੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2007
ਮਲਿਕ, ਜਮਾਲੇਦ, ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, 1760–1860, ਲੀਡੇਨ, 2000
ਮਲਿਕ, ਜ਼ਹੀਰ ਉਦੀਨ, ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ, 1719–1748, ਅਲੀਗੜ੍ਹ, 1977 ਮਾਨਸਿੰਘ, ਗੁਰਬੀਰ, 'ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜੀ ਪ੍ਰਭਾਵ', ਰੀਮਿਨਿਸੈਂਸ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1997 ਵਿੱਚ
ਮਾਰਸ਼ਲ, ਪੀ. ਜੇ., ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ 1757–1813, ਲੰਡਨ, 1968
ਮਾਰਸ਼ਲ, ਪੀ. ਜੇ., ਐਡ., ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਡਿਸਕਵਰੀ ਆਫ਼ ਹਿੰਦੂਇਜ਼ਮ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1970 ਮਾਰਸ਼ਲ, ਪੀ. ਜੇ., ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਫਾਰਚੂਨ: ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1976
ਮਾਰਸ਼ਲ, ਪੀ. ਜੇ., ਬੰਗਾਲ: ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬ੍ਰਿਜਹੈੱਡ - ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ 1740–1828, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1987
ਮਾਰਸ਼ਲ, ਪੀ. ਜੇ., 'ਕੋਰਨਵਾਲਿਸ ਟ੍ਰਾਇੰਫੈਂਟ: ਵਾਰ ਇਨ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਬਲਿਕ ਇਨ ਦ ਲੇਟ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ', ਲਾਰੈਂਸ ਫ੍ਰੀਮੈਨ, ਪਾਲ ਹੇਅਸ ਅਤੇ ਰਾਬਰਟ ਓ'ਨੀਲ, ਐਡੀਜ਼, ਵਾਰ, ਸਟ੍ਰੈਟਜੀ ਐਂਡ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਪੋਲੀਟਿਕਸ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1992 ਵਿੱਚ
ਮਾਰਸ਼ਲ, ਪੀ. ਜੇ., 'ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੋਸਾਇਟੀ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 31, ਨੰ. 1 (1997)

ਮਾਰਸ਼ਲ, ਪੀ. ਜੇ., 'ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇਨ ਏਸ਼ੀਆ: ਟ੍ਰੇਡ ਟੂ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, 1700–1765', ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਐਡ., ਦ ਆਕਸਫੋਰਡ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਭਾਗ 2, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1998 ਵਿੱਚ।
ਮਾਰਸ਼ਲ, ਪੀ. ਜੇ., 'ਦ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਇਨ ਏਸ਼ੀਆ ਟੂ 1700', ਨਿਕੋਲਸ ਕੈਨੀ ਵਿੱਚ, ਦ ਆਕਸਫੋਰਡ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਭਾਗ 1, ਦ ਓਰਿਜਿਨਜ਼ ਆਫ਼ ਐਂਪਾਇਰ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1998
ਮਾਰਸ਼ਲ ਪੀ. ਜੇ., ਸੰਪਾਦਨਾ, ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ: ਵਿਕਾਸ ਜਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ?, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2003
ਮਾਰਸ਼ਲ, ਪੀ. ਜੇ., ਸਾਮਰਾਜਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਅਣਮੇਕਿੰਗ: ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਲਗਭਗ 1750–1783, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2005
ਮਾਤਰ, ਨਬੀਲ, ਤੁਰਕਸ, ਮੂਰਸ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਖੋਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 1999

ਮੈਥਰ, ਜੇਮਜ਼, ਪਾਸ਼ਾਸ: ਇਸਲਾਮੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀ, ਲੰਡਨ, 2009 ਮੈਕਲੇਨ, ਜੌਨ ਆਰ., ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1993
ਮਿਚੌਡ, ਜੇ., ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਟ੍ਰਾਂਸ. ਵੀ. ਕੇ. ਰਮਨ ਮੈਨਨ, ਮਦਰਾਸ, 1924
ਮਿਕਲਥਵੇਟ, ਜੌਨ, ਅਤੇ ਵੂਲਡ੍ਰਿਜ, ਐਡਰੀਅਨ, ਦ ਕੰਪਨੀ: ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਏ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨਰੀ ਆਈਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 2003
ਮਿਲਟਨ, ਗਾਈਲਸ, ਨਥਾਨਿਏਲ ਦਾ ਨਟਮੇਗ ਜਾਂ, ਮਸਾਲੇ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਯੋਗ ਸਾਹਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਰਾਹ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ, ਲੰਡਨ, 1999 ਮਿਸ਼ਰਾ, ਰੁਪਾਲੀ, ਏ ਬਿਜ਼ਨਸ ਆਫ਼ ਸਟੇਟ: ਕਾਮਰਸ, ਪੋਲੀਟਿਕਸ ਐਂਡ ਦ ਬਰਥ ਆਫ਼ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਹਾਰਵਰਡ, 2018
ਮੋਇਨ, ਏ. ਅਜ਼ਫਰ, ਦ ਮਿਲੇਨਿਅਲ ਸੋਵਰੇਨ: ਸੈਕਰਡ ਕਿੰਗਸ਼ਿਪ ਐਂਡ ਸੈਂਥੂਡ ਇਨ ਇਸਲਾਮ, ਕੋਲੰਬੀਆ, 2014
ਮੂਨ, ਸਰ ਪੇਂਡਰੇਲ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆ, ਲੰਡਨ, 1947
ਮੂਨ, ਸਰ ਪੇਂਡੇਰੇਲ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਡੋਮੀਨੀਅਨ, ਲੰਡਨ, 1989
ਮੂਸਵੀ, ਸ਼ਿਰੀਨ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, c.1595: ਇੱਕ ਅੰਕੜਾ ਅਧਿਐਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1987
ਮੋਰਲੈਂਡ, ਡਬਲਯੂ. ਐੱਚ., 'ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਗੋਲਕੋਂਡਾ ਤੱਕ', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਅਨ ਹਿਸਟਰੀ, ਭਾਗ XVII (1938) ਵਿੱਚ

ਮੌਰਿਸ, ਜੇਮਜ਼, ਸਵਰਗ ਦਾ ਹੁਕਮ: ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਤਰੱਕੀ, ਲੰਡਨ, 1973
ਮਾਊਂਟ, ਫਰਡੀਨੈਂਡ, ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਹੰਝੂ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਦਰੋਹ, ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਵਿਆਹ 1805– 1905, ਲੰਡਨ, 2016
ਮੋਇਨੀਹਾਨ, ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਬੀ., ਪਰਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਾਗ਼ ਵਜੋਂ ਪੈਰਾਡਾਈਜ਼, ਨਿਊਯਾਰਕ, 1979
ਮੁਖਰਜੀ, ਐਸ. ਐਨ., ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਜੋਨਸ: ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1968
ਮੁਖਰਜੀ, ਤਿਲੋਤਮ, 'ਤਾਲਮੇਲ ਰਾਜ ਅਤੇ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ: ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਜ਼ਾਮਤ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 43, ਨੰ. 2 (2009)
ਮੁਖਰਜੀ, ਤਿਲੋਤਮ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ: ਐਕਸਚੇਂਜ, ਖਪਤ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਨੈੱਟਵਰਕ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2013 ਮੁਖੋਪਾਧਿਆਏ, ਐਸ. ਸੀ., ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ 1757–1772, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਬੰਗਾਲ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨਿਵਾਸੀ (ਸੰ.)
ਨਈਮ, ਐਮ.ਏ., ਨਿਜ਼ਾਮੁਲ ਮੁਲਕ ਆਸਫ਼ ਜਾਹ (1720-48) ਦੇ ਅਧੀਨ ਦੱਖਣ ਦਾ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਬੰਬਈ, 1985
ਨੇਚਟਮੈਨ, ਟਿਲਮੈਨ ਡਬਲਯੂ., 'ਤਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਹਿਣਾ? ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਦੌਲਤ', ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ, ਭਾਗ 41, ਨੰ. 1 (2007)

ਨੇਚਮੈਨ, ਟਿਲਮੈਨ ਡਬਲਯੂ., ਨੈਬੋਬਸ: ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜ ਅਤੇ ਪਛਾਣ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2018
ਨੀਲਸਨ, ਸਟੇਨ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਅਨ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ 1750–1850, ਲੰਡਨ, 1968
ਓਟਿਸ, ਐਂਡਰਿਊ, ਹਿੱਕੀ ਦਾ ਬੰਗਾਲ ਗਜ਼ਟ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੀ ਅਣਕਹੀ ਕਹਾਣੀ, ਚੇਨਈ, 2018
ਓਵਨ, ਸਿਡਨੀ ਜੇ., ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ, ਲੰਡਨ, 1912
ਪੰਨੀਕਰ, ਕੇ. ਐਨ., ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਡਿਪਲੋਮੇਸੀ: ਦਿੱਲੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ 1803–1857, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1968
ਪਾਰਕਰ, ਜੈਫਰੀ, ਦ ਮਿਲਟਰੀ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1988
ਪੀਅਰਸ, ਕਰਨਲ ਹਿਊ, ਵਿਸਕਾਉਂਟ ਝੀਲ, ਲੰਡਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਪੱਤਰ, 1908

ਪੀਅਰਸਨ, ਐਮ. ਐਨ., ਦ ਨਿਊ ਕੈਂਬਰਿਜ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 1.1, ਦ ਪੁਰਤਗਾਲੀਜ਼ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1987
ਪੀਅਰਸ, ਡੀ., 'ਰਾਜ, ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ', ਡਗਲਸ ਪੀਅਰਸ ਅਤੇ ਨੰਦਿਨੀ ਗੁਪਟੂ ਵਿੱਚ, ਸੰਪਾਦਕੀ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 2012
ਪੇਲੋ, ਸਟੀਫਨ, 'ਦਇਆ ਦੇ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ “ਹਿੰਦੀ” ਦੀ ਤਜ਼ਕੀਰਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ੀ ਲਖਨਊ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਪਾਠ-ਪਛਾਣ, ਵਸੁਧਾ ਡਾਲਮੀਆ ਅਤੇ ਮੁਨੀਸ ਡੀ. ਫਾਰੂਕੀ ਵਿੱਚ, ਸੰਸਕਰਨ, ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014
ਪੈਂਬਲ, ਜੌਨ, 'ਦੂਜੇ ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕਾਂ', ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਰਨਲ, ਭਾਗ 19, ਨੰ. 2 (ਜੂਨ 1976), ਪੰਨੇ 375–404
ਪਰਨਾਉ, ਮਾਰਗਿਟ, ਰਾਜਮਨੀ, ਇਮਕੇ, ਅਤੇ ਸ਼ੋਫੀਲਡ, ਕੈਥਰੀਨ, ਮਾਨਸੂਨ ਫੀਲਿੰਗਸ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2018
ਫਿਲਿਪਸ, ਸੀ. ਐੱਚ., 'ਕਲਾਈਵ ਇਨ ਦ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਵਰਲਡ, 1761–64', ਬੁਲੇਟਿਨ ਆਫ਼ ਦ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਓਰੀਐਂਟਲ ਐਂਡ ਅਫ਼ਰੀਕਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਲੰਡਨ, ਭਾਗ 12, ਨੰ. 3/44, ਓਰੀਐਂਟਲ ਐਂਡ ਅਫ਼ਰੀਕਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਲਿਓਨਲ ਡੇਵਿਡ ਬਾਰਨੇਟ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ, ਭੂਤਕਾਲ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ (1948)
ਫਿਲਿਪਸ, ਜਿਮ, 'ਏ ਸਕਸੈਸਰ ਟੂ ਦ ਮੁਗਲਸ: ਦ ਨਵਾਬ ਆਫ਼ ਦ ਕਰਨਾਟਕ ਐਂਡ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, 1763–1785', ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਹਿਸਟਰੀ ਰਿਵਿਊ, ਭਾਗ 7, ਨੰ. 3 (ਅਗਸਤ 1985), ਪੰਨੇ 364–89
ਪਿੰਚ, ਵਿਲੀਅਮ, ਵਾਰੀਅਰ ਐਸੇਟਿਕਸ ਐਂਡ ਇੰਡੀਅਨ ਐਂਪਾਇਰਜ਼, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2006
ਪਿਟਸ, ਜੈਨੀਫ਼ਰ, ਸਾਮਰਾਜ ਵੱਲ ਮੁੜਨਾ: ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜੀ ਉਦਾਰਵਾਦ ਦਾ ਉਭਾਰ, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ, 2005
ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਓਮ, ਡੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, 1630–1720, ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ, 1985
ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਓਮ, 'ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਾਣ', ਜਿਓਰਜੀਓ ਰੀਲੋ ਅਤੇ ਤੀਰਥੰਕਰ ਰਾਏ ਵਿੱਚ, ਸੰਪਾਦਕੀ, ਭਾਰਤ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਹਿਨਿਆ: ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ, 1500–1800, ਲੀਡੇਨ, 2013
ਪ੍ਰਿਟਚੇਟ, ਫਰਾਂਸਿਸ ਡਬਲਯੂ. ਪੀ., ਜਾਲ ਜਾਗਰੂਕਤਾ: ਉਰਦੂ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੋਚਕ, ਬਰਕਲੇ ਅਤੇ ਲਾਸ ਏਂਜਲਸ, 1994
ਕਾਨੁੰਗੋ, ਕੇ. ਆਰ., ਜਾਟਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਕਲਕੱਤਾ, 1925

ਕਨੂੰਨਗੋ, ਕੇ.ਆਰ., 'ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਭਾਓ ਬੈਲਾਡ ਦਾ ਟੁਕੜਾ', ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੇਖ, ਕਲਕੱਤਾ, 1968 ਰਾਓ, ਪੀ. ਸੇਤੂ ਮਾਧਵ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੱਖਣ, ਬੰਬਈ, 1963
ਰਾਓ, ਵੇਲਚੇਰੂ ਨਾਰਾਇਣ, ਸ਼ੁਲਮਨ, ਡੇਵਿਡ, ਅਤੇ ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਸੰਜੇ, ਟੈਕਸਚਰਜ਼ ਆਫ਼ ਟਾਈਮ: ਰਾਇਟਿੰਗ ਹਿਸਟਰੀ ਇਨ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਆ 1600–1800, ਨਿਊਯਾਰਕ, 2003
ਰੇਅ, ਅਨਿਰਿਧ, ਸੰਪਾ., ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਉਮਰ: ਸੈਮੀਨਾਰ ਪੇਪਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਕਲਕੱਤਾ, 2002
ਰੇਅ, ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ, 'ਨਸਲ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਖੇਤਰ', ਐਮ. ਹਸਨ ਅਤੇ ਐਨ. ਗੁਪਤਾ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਦਿੱਲੀ, 1993
ਰੇਅ, ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ, 'ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਐਂਡ ਦ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਮੈਂਟ ਆਫ਼ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉਪ੍ਰੇਮੈਸੀ, 1765–1818', ਪੀ. ਜੇ. ਮਾਰਸ਼ਲ, ਦ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1998 ਵਿੱਚ
ਰੇਅ, ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ, ਦ ਫੇਲਟ ਕਮਿਊਨਿਟੀ: ਕਾਮਨੈਲਿਟੀ ਐਂਡ ਮੈਂਟੈਲਿਟੀ ਬਿਫੋਰ ਦ ਇਮਰਜੈਂਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਅਨ ਨੇਸ਼ਨਲਿਜ਼ਮ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2003
ਰੇਗਾਨੀ, ਸਰੋਜਿਨੀ, ਨਿਜ਼ਾਮ-ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੰਬੰਧ 1724–1857, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1963 ਰਿਚਰਡਸ, ਜੇ. ਐੱਫ., 'ਅਰਲੀ ਮਾਡਰਨ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਵਰਲਡ ਹਿਸਟਰੀ', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਵਰਲਡ ਹਿਸਟਰੀ, ਭਾਗ 8, ਨੰ. 2 (1997)
ਰਿਚਰਡਸ, ਜੇ. ਐੱਫ., 'ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਪੂਰਵ-ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ', ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 23, ਨੰ. 2 (1981)
ਰਿਚਰਡਸ, ਜੇ. ਐੱਫ., 'ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਸੰਕਟ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 24, ਨੰ. 4 (1990)
ਰਿਚਰਡਸ, ਜੌਨ ਐੱਫ., ਕਿੰਗਸ਼ਿਪ ਐਂਡ ਅਥਾਰਟੀ ਇਨ ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਆ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1998 ਰਿਚਰਡਸ, ਜੇ. ਐੱਫ., ਦ ਅਨਐਂਡਿੰਗ ਫਰੰਟੀਅਰ: ਐਨ ਇਨਵਾਇਰਮੈਂਟਲ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਅਰਲੀ ਮਾਡਰਨ ਵਰਲਡ, ਬਰਕਲੇ, 2003
ਰਿਜ਼ਵੀ, ਸੱਯਦ ਅਥਰ ਅੱਬਾਸ, ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ-ਅੱਲ੍ਹਾ ਐਂਡ ਹਿਜ਼ ਟਾਈਮਜ਼, ਕੈਨਬਰਾ, 1980 ਰਿਜ਼ਵੀ, ਸੱਯਦ ਅਥਰ ਅੱਬਾਸ, ਸ਼ਾਹ 'ਅਬਦ ਅਲ'ਅਜ਼ੀਜ਼: ਪੁਰਾਤਨਵਾਦ, ਸੰਪਰਦਾਇਕਵਾਦ ਅਤੇ ਜੇਹਾਦ, ਕੈਨਬਰਾ, 1982
ਰੌਬ, ਪੀਟਰ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਅ? ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਉਦਘਾਟਨੀ ਭਾਸ਼ਣ, 12 ਮਾਰਚ 1998, ਲੰਡਨ, 1998
ਰੌਬਰਟਸ, ਐਂਡਰਿਊ, ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਅਤੇ ਵੈਲਿੰਗਟਨ, ਲੰਡਨ, 2001
ਰੌਬਿਨਸ, ਨਿੱਕ, ਦ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੈਟ ਚੇਂਜਡ ਦ ਵਰਲਡ: ਹਾਉ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਸ਼ੇਪਡ ਦ ਮਾਡਰਨ ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲ, ਲੰਡਨ, 2006

[illegible], [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. 1740–1849', [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 69, [illegible]. 3 ([illegible] 2005)
[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 2012
[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible], 1995
[illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible], 1941

[illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], 3 [illegible], [illegible], 1946
[illegible], [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]', 18 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 2 [illegible] 2017 ([illegible] [illegible])
[illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] II, [illegible] [illegible] [illegible] 1200 [illegible].–1757 [illegible]., [illegible] [illegible], 1948
[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. [illegible] [illegible], [illegible], 1952
[illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1, [illegible] [illegible] (1761–1788), [illegible], 1953
[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1973
[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 4 [illegible], [illegible] [illegible], 1991
[illegible], [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible], [illegible]., [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1997 [illegible]
[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 1983
[illegible], [illegible]. [illegible]., [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], 1981
[illegible], [illegible]. [illegible]., '[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].1500–1750', [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 26, [illegible]. 4 (1992)
[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible], 1980

ਸਮਿਟਜ਼, ਬਾਰਬਰਾ, ਐਡ., ਮਹਾਨ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ: 18 ਵੀਂ ਅਤੇ 19 ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਂਟਿੰਗ, ਮੁੰਬਈ, 2002
ਸਕੋਫੀਲਡ, ਕੈਥਰੀਨ, ਅਤੇ ਲੁਨ, ਡੇਵਿਡ, 'ਸਮਰਾਟ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਮੌਨਸੂਨ ਦਾ ਅਨੰਦ, ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ', ਮਾਰਗਿਟ ਪਰਨੌ, ਇਮਕੇ ਰਾਜਾਮਨੀ ਅਤੇ ਕੈਥਰੀਨ ਸਕੋਫੀਲਡ, ਮੌਨਸੂਨ ਫੀਲਿੰਗਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2018 ਵਿੱਚ
ਸਕਾਟ, ਵਿਲੀਅਮ ਰਾਬਰਟ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਸਕਾਟਿਸ਼ ਅਤੇ ਆਇਰਿਸ਼ ਜੁਆਇੰਟ ਸਟਾਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਵਿੱਤ 1720, 3 ਭਾਗ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1912
ਸੇਨ, ਏ., 'ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੂਰਵ-ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਗਠਨ', ਬਰੁਣ ਡੇ, ਸੰਪਾਦਨਾ ਵਿੱਚ, ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, I, ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਾਪ, ਕਲਕੱਤਾ, 1977
ਸੇਨ, ਐਸ. ਐਨ., ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੌਰਾਨ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਸਬੰਧ, ਮਦਰਾਸ, 1974
ਸੇਨ, ਐਸ. ਪੀ., ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ, 1763–1816, ਕਲਕੱਤਾ, 1958
ਸ਼ੈਪੀਰੋ, ਜੇਮਜ਼, 1599: ਵਿਲੀਅਮ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ, ਲੰਡਨ, 2005 ਸ਼੍ਰੀਵ, ਨਿਕੋਲਸ, ਡਾਰਕ ਲੀਗੇਸੀ, ਅਰੁੰਡੇਲ, 1996
ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ, ਦਿੱਲੀ, 1925

ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ, 'ਕਰਨਲ ਪੋਲੀਅਰਜ਼ ਅਕਾਊਂਟ ਆਫ਼ ਦ ਸਿੱਖਸ', ਦ ਪੰਜਾਬ ਪਾਸਟ ਐਂਡ ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਟ, 4 (1970)
ਸਿੰਘ, ਕਵਿਤਾ, ਕਲਪਨਾ ਵਾਲੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲੀ ਪੰਛੀ: ਪਰਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁਗਲ ਪੇਂਟਿੰਗ, ਲਾਸ ਏਂਜਲਸ, 2017
ਸਪੀਅਰ, ਪਰਸੀਵਲ, ਦ ਟਵਾਈਲਾਈਟ ਆਫ਼ ਦ ਮੁਗਲਸ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1951
ਸਪੀਅਰ, ਪਰਸੀਵਲ, ਦ ਨੈਬੋਬਸ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 1963
ਸਪੀਅਰ, ਪਰਸੀਵਲ, ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਮਾਸਟਰ: ਕਲਾਈਵ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਭਾਰਤ, ਲੰਡਨ, 1975
ਸਪੀਅਰ, ਟੀ. ਜੀ. ਪੀ., 'ਦਿ ਮੁਗਲ ਫੈਮਿਲੀ ਐਂਡ ਦ ਕੋਰਟ ਇਨ 19 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਿੱਲੀ', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਅਨ ਹਿਸਟਰੀ, ਭਾਗ XX (1941) ਵਿੱਚ
ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ, ਅਸ਼ੀਰਬਦੀ ਲਾਲ, ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਵੋਲ. 1, 1754-1765, ਕਲਕੱਤਾ, 1939 ਸਟਾਈਨ, ਬਰਟਨ, 'ਰਾਜ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ 'ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 19, ਨੰ. 3, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ: ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੇਪਰ, ਕੈਂਬਰਿਜ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅਪ੍ਰੈਲ 1984 (1985)

ਸਟਾਈਨ, ਬਰਟਨ, 'ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਭਾਰਤ: ਇੱਕ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ', ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਧਿਐਨ, ਭਾਗ 5, ਅੰਕ 1 (1989)
ਸਟਰਨ, ਫਿਲਿਪ ਜੇ., ਕੰਪਨੀ ਸਟੇਟ: ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਧੁਨਿਕ ਨੀਂਹਾਂ, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2011
ਸਟ੍ਰੈਚਨ, ਹਿਊ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਆਰਮੀਜ਼ ਐਂਡ ਦ ਕੰਡਕਟ ਆਫ਼ ਵਾਰ (1983; ਰੀਪ੍ਰਿੰਟ), ਲੰਡਨ, 1993
ਸਟ੍ਰੈਚਨ, ਮਾਈਕਲ, ਸਰ ਥਾਮਸ ਰੋ 1581–1644, ਸੈਲਿਸਬਰੀ, 1989
ਸਟ੍ਰੈਚੀ, ਐਡਵਰਡ, 'ਜੇਮਜ਼ ਅਚਿਲਸ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਦਾ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਵਿਆਹ, ਸਮਟਾਈਮ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਐਟ ਦ ਕੋਰਟ ਆਫ਼ ਹੈਦਰਾਬਾਦ', ਬਲੈਕਵੁੱਡਜ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ, ਜੁਲਾਈ 1893 ਵਿੱਚ
ਸਟ੍ਰੈਚੀ, ਸਰ ਜੌਨ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਰੋਹਿਲਾ ਯੁੱਧ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1892 ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਸੰਜੇ, ਇੰਪਰੂਵਾਈਜ਼ਿੰਗ ਐਂਪਾਇਰ: ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿੱਚ ਬੰਦੋਬਸਤ 1500–1700, ਦਿੱਲੀ, 1990
ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਸੰਜੇ, ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਸਾਮਰਾਜ: ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਲੰਡਨ, 1993
ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਸੰਜੇ, 'ਕਨੈਕਟਡ ਹਿਸਟਰੀਜ਼: ਨੋਟਸ ਟੂਵਾਰਡਜ਼ ਏ ਰੀਕਨਫਿਗਰੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਅਰਲੀ ਮਾਡਰਨ ਯੂਰੇਸ਼ੀਆ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 31, ਨੰ. 3 (1997) ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਸੰਜੇ, 'ਅਨ ਗ੍ਰੈਂਡ ਡਿਰੇਂਜਮੈਂਟ: ਡ੍ਰੀਮਿੰਗ ਐਨ ਇੰਡੋ-ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਐਂਪਾਇਰ ਇਨ ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਆ, 1740–1800', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਅਰਲੀ ਮਾਡਰਨ ਹਿਸਟਰੀ, ਭਾਗ 4, ਨੰਬਰ 3–4 (2000)
ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਸੰਜੇ, ਪੇਨੰਬਰਲ ਵਿਜ਼ਨਜ਼: ਮੇਕਿੰਗ ਪੋਲੀਟਿਕਸ ਇਨ ਅਰਲੀ ਮਾਡਰਨ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਆ, ਮਿਸ਼ੀਗਨ, 2001
ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਨ, ਲਕਸ਼ਮੀ, 'ਬਨਿਆਸ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼: ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜੀ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਭਾਗ 21, ਨੰ. 3 (1987)

ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਮ, ਲਕਸ਼ਮੀ, ਅਤੇ ਰੇ, ਰਜਤ ਕੇ., 'ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ: ਮਹਾਨ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਤੱਕ', ਦਵਿਜੇਂਦਰ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1991 ਵਿੱਚ
ਸੁਬਰਾਮਨੀਅਨ, ਲਕਸ਼ਮੀ, 'ਆਰਮਜ਼ ਐਂਡ ਦ ਮਰਚੈਂਟ: ਦ ਮੇਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਬਾਣੀਆ ਰਾਜ ਇਨ ਲੇਟ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਇੰਡੀਆ', ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ, ਭਾਗ XXIV, ਨੰ. 2 (2001), ਪੰਨੇ 1–27

ਸਦਰਲੈਂਡ, ਲੂਸੀ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1952
ਟੈਲਟਸ਼ਰ, ਕੇਟ, ਇੰਡੀਆ ਇਨਸਕ੍ਰਾਇਡ: ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਈਟਿੰਗ ਆਨ ਇੰਡੀਆ 1600–1800, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1995
ਥਰੂਰ, ਸ਼ਸ਼ੀ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਮਰਾਜ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2016
ਟਿੰਬਰਗ, ਥਾਮਸ ਏ., ਦ ਮਾਰਵਾੜੀ: ਫਰਾਮ ਜਗਤ ਸੇਠ ਟੂ ਦ ਬਿਰਲਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014 ਟ੍ਰੈਵਰਸ, ਰਾਬਰਟ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜ: ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼, ਕੈਂਬਰਿਜ, 2007
ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ, ਅਮਾਲੇਸ, ਬੰਗਾਲ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਤ, 1793–1833, ਕਲਕੱਤਾ, 1979
ਤ੍ਰਿਵੇਦੀ, ਮਧੂ, ਦ ਮੇਕਿੰਗ ਆਫ਼ ਦ ਅਵਧ ਕਲਚਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2010
ਟ੍ਰਸ਼ਕੇ, ਆਡਰੀ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ: ਦ ਮੈਨ ਐਂਡ ਦ ਮਿਥ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2017
ਵਾਰਤਾਵਰੀਅਨ, ਮੇਸਰੋਬ, 'ਐਨ ਓਪਨ ਮਿਲਟਰੀ ਇਕਾਨਮੀ: ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੰਕਵੈਸਟ ਆਫ਼ ਸਾਊਥ ਇੰਡੀਆ ਰੀਕਨਸਾਈਡਰਡ, 1780–1799', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਦ ਇਕਨਾਮਿਕ ਐਂਡ ਸੋਸ਼ਲ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਓਰੀਐਂਟ, ਭਾਗ 57, ਨੰ. 4 (2014)
ਵਾਰਡ, ਐਂਡਰਿਊ, ਸਾਡੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਖਿੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਲੰਡਨ, 1996
ਵਾਸ਼ਬਰੂਕ, ਡੀ. ਏ., ‘ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਲਗਭਗ 1720–1860’, ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਆਈ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 22, ਨੰ. 1 (1988) ਵੀਟਜ਼ਮੈਨ, ਸੋਫੀਆ, ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ, ਮੈਨਚੈਸਟਰ, 1929 ਵੈਲਰ, ਜੈਕ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੈਲਿੰਗਟਨ, ਲੰਡਨ, 1972
ਵ੍ਹੀਟਲੀ, ਕੈਪਟਨ ਜੀ. ਆਰ. ਪੀ., 'ਟੀਪੂ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਤਿਮ ਮੁਹਿੰਮ', ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਦ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ, ਨੰ. 41 (1912)
ਵਿਲਬਰ, ਮਾਰਗਰੇਟ ਆਇਰ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਦੂਰ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 1945
ਵਿਲਕਿਨਸਨ, ਥਿਓਨ, ਟੂ ਮੌਨਸੂਨ, ਲੰਡਨ, 1976
ਵਿਲਸਨ, ਬੈਕਲਸ, ਲੇਜਰ ਐਂਡ ਸਵੋਰਡ: ਦ ਆਨਰੇਬਲ ਕੰਪਨੀ ਆਫ਼ ਮਰਚੈਂਟਸ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਟ੍ਰੇਡਿੰਗ ਟੂ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ 1599–1874, 2 ਵੋਲਜ਼, ਲੰਡਨ, 1903
ਵਿਲਸਨ, ਜੌਨ, 'ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਲਈ: ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕ', ਭੂਤਕਾਲ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ, ਨੰ. 189, ਨਵੰਬਰ 2005

ਵਿਲਸਨ, ਜੌਨ, ਭਾਰਤ ਜਿੱਤਿਆ: ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦਾ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ, ਲੰਡਨ, 2016

ਵਿੰਕ, ਆਂਡਰੇ, 'ਮਰਾਠਾ ਰੈਵੇਨਿਊ ਫਾਰਮਿੰਗ', ਮਾਡਰਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ, ਭਾਗ 17, ਨੰ. 4 (1983)
ਯੰਗ, ਡੇਸਮੰਡ, ਹਾਥੀ ਦਾ ਫੁਹਾਰਾ, ਲੰਡਨ, 1959
ਜ਼ੈਦੀ, ਐਸ. ਇਨਾਇਤ, 'ਯੂਰਪੀਅਨ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜਾਂ 1750– 1803 ਈ.', ਦ ਨੌਵੀਂ ਯੂਰਪੀਅਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਔਨ ਮਾਡਰਨ ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਹਾਈਡਲਬਰਗ, 9–12 ਜੁਲਾਈ 1986 ਵਿੱਚ
ਜ਼ੈਦੀ, ਐਸ. ਇਨਾਇਤ, 'ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕ 1499–1803', ਇੰਡੋ-ਫ੍ਰੈਂਚ ਸਬੰਧਾਂ: ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਦਿੱਲੀ, 1990 ਵਿੱਚ

ਚਿੱਤਰ ਕ੍ਰੈਡਿਟ
ਪਹਿਲੀ ਗਾਹਕੀ ਸੂਚੀ: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਸਰ ਥਾਮਸ ਸਮਿਥ, ਸਾਈਮਨ ਡੀ ਪਾਸ ਦੁਆਰਾ: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਸਰ ਜੇਮਜ਼ ਲੈਂਕੈਸਟਰ: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਮੈਰੀਟਾਈਮ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਗ੍ਰੀਨਵਿਚ, ਲੰਡਨ
ਸਰ ਥਾਮਸ ਰੋ: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਮੈਰੀਟਾਈਮ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਗ੍ਰੀਨਵਿਚ, ਲੰਡਨ
ਜਹਾਂਗੀਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ ਵਜੋਂ: © ਫ੍ਰੀਰ ਗੈਲਰੀ ਆਫ਼ ਆਰਟ, ਸਮਿਥਸੋਨੀਅਨ ਇੰਸਟੀਚਿਊਸ਼ਨ, ਅਮਰੀਕਾ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਨਿਊ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ: © ਲੰਡਨ ਮੈਟਰੋਪੋਲੀਟਨ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਡਿਪਟਫੋਰਡ ਵਿਖੇ ਜਹਾਜ਼ ਭੇਜਦੀ ਹੈ, 1660: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਮੈਰੀਟਾਈਮ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਗ੍ਰੀਨਵਿਚ, ਲੰਡਨ
ਡੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਹੁਗਲੀ ਵਿਖੇ: CC0 1.0 ਯੂਨੀਵਰਸਲ/ਰਿਜਕਸਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਐਮਸਟਰਡਮ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ
ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ, ਕਲਕੱਤਾ: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਲਮਗੀਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ: © ਐਸ਼ਮੋਲੀਅਨ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਆਕਸਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਭੌਂਸਲੇ: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਦੇ ਟਰੱਸਟੀ
ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ: © ਦ ਬੋਡਲੀਅਨ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ, ਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਆਕਸਫੋਰਡ ਐਮਐਸ. ਔਸਲੇ ਐਡ. 173, ਪੰਨਾ 29v

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲਾ ਨਾਲ: © RMN-Grand Palais (MNAAG, ਪੈਰਿਸ)/ਥੀਅਰੀ ਓਲੀਵੀਅਰ
ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰ: © ਵਿਲੀਅਮ ਡੈਲਰਿੰਪਲ
ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਹਵਾਈ ਦ੍ਰਿਸ਼: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਨੈਨਸੁਖ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸਵਾਰੀ: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ

ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ: © ਚੈਸਟਰ ਬੀਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਟਰੱਸਟੀ, ਡਬਲਿਨ ਸੀਬੀਐਲ 59.10 ਵਿੱਚ
ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਦਾ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਨੇੜੇ ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਉੱਪਰ, ਵੇਰਵਾ: © ਚੈਸਟਰ ਬੀਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਟਰੱਸਟੀ, ਡਬਲਿਨ ਸੀਬੀਐਲ 69.10 ਵਿੱਚ
ਫੈਜ਼ਾਬਾਦ ਦੇ ਮਹਿਲ: ਡੇਵਿਡ ਕਲੈਕਸ਼ਨ, ਕੋਪਨਹੇਗਨ/ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ: ਪਰਨੀਲ ਕਲੈਂਪ 46/1980
ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਹਾਕਿੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਅਤੇ ਪੋਤਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਛੱਤ 'ਤੇ, ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ
ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ: ਜ਼ੈਈ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਚਿੱਤਰ © 2017 ਕ੍ਰਿਸਟੀਜ਼ ਇਮੇਜਸ ਲਿਮਟਿਡ
ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੱਚਦਾ ਹੋਇਆ: © 2017 ਕ੍ਰਿਸਟੀਜ਼ ਇਮੇਜਸ ਲਿਮਟਿਡ
ਸ਼ਾਹਮਤ ਜੰਗ ਇੱਕ ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ: ਲੈਂਟ ਬਾਏ ਦ ਅਸਟੇਟ ਆਫ਼ ਦ ਮਰਹੂਮ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਸਰ ਜੌਨ ਸਵਿੰਟਨ। ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫੀ ਜੌਨ ਮੈਕਕੇਂਜ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਐਲ ਐਂਡ ਟੀ ਲਈ
ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਜੰਗ ਲਈ ਰਵਾਨਾ: ਸਵਰਗੀ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਸਰ ਜੌਨ ਸਵਿੰਟਨ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੁਆਰਾ ਉਧਾਰ। ਐਲ ਐਂਡ ਟੀ ਲਈ ਜੌਨ ਮੈਕਕੇਂਜ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫੀ
ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ: © ਦ ਬੋਡਲੀਅਨ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਜ਼, ਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਆਕਸਫੋਰਡ ਐਮਐਸ. ਡੌਸ ਓਰ. ਏ. 3, ਪੰਨਾ 16r
ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ 'ਤੇ ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਵਿਲੀਅਮ ਹੀਥ ਦੁਆਰਾ: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਖਾਨ, 1760: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ
ਲਾਰਡ ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ, ਲਗਭਗ 1764 ਥਾਮਸ ਗੇਨਸਬਰੋ ਦੁਆਰਾ © ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ

ਮੀਰ ਜਾਫਰ: © ਵਿਲੀਅਮ ਡੈਲਰਿੰਪਲ
ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ: © ਵਿਲੀਅਮ ਡੈਲਰਿੰਪਲ
ਖੋਜਾ ਗ੍ਰੈਗਰੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰਘਿਨ ਖਾਨ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ
ਇੱਕ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ: © ਐਸ਼ਮੋਲੀਅਨ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਆਕਸਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਇੱਕ ਪੈਲੇਡੀਅਨ ਘਰ ਅਤੇ ਬਾਗ਼: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਸਰਕਾਰੀ ਘਰ ਅਤੇ ਐਸਪਲੇਨੇਡ ਰੋਡ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਅਸ਼ਰਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀਪ ਚੰਦ ਦੁਆਰਾ: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਮੱਟਬੀ ਦੀਪ ਚੰਦ ਦੁਆਰਾ: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਨਵਾਬ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਾ ਜਲੂਸ: © ਦ ਬੋਡਲੀਅਨ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਜ਼, ਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਆਕਸਫੋਰਡ ਐਮਐਸ. ਡੌਸ ਓਰ. ਏ. 3, ਪੰਨਾ 4r
ਕੈਪਟਨ ਜੇਮਜ਼ ਟੌਡ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ
ਸਰ ਹੈਕਟਰ ਮੁਨਰੋ, ਡੇਵਿਡ ਮਾਰਟਿਨ ਨੂੰ ਸਿਹਰਾ: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਪੋਰਟਰੇਟ ਗੈਲਰੀ, ਲੰਡਨ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਫਸਰ: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀ: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ
ਰੌਬਰਟ ਕਲਾਈਵ: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਪੋਰਟਰੇਟ ਗੈਲਰੀ, ਲੰਡਨ
ਦ ਯੰਗ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਪੋਰਟਰੇਟ ਗੈਲਰੀ, ਲੰਡਨ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨੀ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ: ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਹਾਲ, ਕੋਲਕਾਤਾ ਦੇ ਟਰੱਸਟੀਆਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਆਗਿਆ।

ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਅਵਧ ਦਾ ਨਵਾਬ: ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਹਾਲ, ਕੋਲਕਾਤਾ ਦੇ ਟਰੱਸਟੀਆਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਆਗਿਆ।
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਜਲੂਸ: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ
ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ, ਜੇਮਜ਼ ਵੇਲਜ਼ ਦੁਆਰਾ: ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਹਾਲ, ਕੋਲਕਾਤਾ ਦੇ ਟਰੱਸਟੀਆਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ
ਮਦਰਾਸ ਇਨਫੈਂਟਰੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ ਪੋਲਿਲੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ: ਮੈਰੀ ਇਵਾਨਸ/© ਓਟੋ ਮਨੀ (ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫੀ ਏਆਈਸੀ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਿਕ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਦੁਆਰਾ)
ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਪੋਰਟਰੇਟ ਗੈਲਰੀ, ਲੰਡਨ
ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਪੋਰਟਰੇਟ ਗੈਲਰੀ, ਲੰਡਨ
ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਪੋਰਟਰੇਟ ਗੈਲਰੀ, ਲੰਡਨ
ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਮਹਾਂਦੋਸ਼: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਕੁਦਸੀਆ ਬਾਗ਼ ਪੈਲੇਸ: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ
ਅੰਨ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ
ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ, ਪੋਲਿਲੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਵੇਰਵਾ: ਮੈਰੀ ਇਵਾਨਸ/ © ਓਟੋ ਮਨੀ (ਏਆਈਸੀ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਿਕ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫੀ)
ਲਾਰਡ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ: ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਹਾਲ, ਕੋਲਕਾਤਾ ਦੇ ਟਰੱਸਟੀਆਂ ਦੀ ਦਿਆਲੂ ਆਗਿਆ ਨਾਲ।
ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ: © ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਲੈਕਸ਼ਨ, ਅਮਰੀਕਾ, ਤਸਵੀਰ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਓਲੀਵਰ ਫੋਰਜ ਅਤੇ ਬ੍ਰੈਂਡਨ ਲਿੰਚ ਲਿਮਟਿਡ
ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਡੌਕਸ ਦਾ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ: © ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੋਰਡ। ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ/ਬ੍ਰਿਜਮੈਨ ਚਿੱਤਰ
ਦੌਲਤ ਰਾਓ: © ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ, ਲੰਡਨ
ਰਿਚਰਡ ਵੈਲਸਲੀ ਜੌਨ ਫਿਲਿਪ 'ਪੋਪ' ਡੇਵਿਸ ਦੁਆਰਾ: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਪੋਰਟਰੇਟ ਗੈਲਰੀ, ਲੰਡਨ ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਰਾਬਰਟ ਹੋਮ ਦੁਆਰਾ: © ਨੈਸ਼ਨਲ ਪੋਰਟਰੇਟ ਗੈਲਰੀ, ਲੰਡਨ

ਡੈੱਕਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਦਾ ਡਿਊਕ: © ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੰਗ੍ਰਹਿ
ਦੋ ਫੌਜਾਂ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ: © ਚੈਸਟਰ ਬੀਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਟਰੱਸਟੀ, ਡਬਲਿਨ ਸੀਬੀਐਲ 64.17 ਵਿੱਚ

ਇੰਡੈਕਸ

ਅਬਦਾਲੀ ਇੱਥੇ
ਅਬਦੁਲ ਅਹਿਦ ਖਾਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਅਬਦੁਲ ਖਾਲਿਕ, ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਿੰਸ
ਇੱਥੇ ਆਚੇਹ
ਐਡਮਜ਼, ਮੇਜਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਅਦਿਆਰ ਨਦੀ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਇੱਥੇ
ਅਫਗਾਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਅਫਰਾਸੀਬ ਖਾਨ ਇੱਥੇ
ਆਗਰਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਆਗਰਾ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਅਹਕਾਮ-ਏ-ਆਲਮਗੀਰੀ ਇੱਥੇ
ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬੰਗਸ਼ ਇੱਥੇ
ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰਗਨੀ ਇੱਥੇ
ਅਹਿਮਦਨਗਰ ਇੱਥੇ
ਐਕਸ-ਲਾ-ਚੈਪਲ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸੰਧੀ
ਅਜਮੇਰ ਇੱਥੇ
ਅਕਬਰ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਆਲਮਗੀਰ ਦੂਜਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਅਲਬੇਮਾਰਲੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਥੇ
ਅਲੀ ਆਜ਼ਮ ਖਾਨ ਇੱਥੇ
ਅਲੀਗੜ੍ਹ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਅਲੀਨਗਰ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੀ ਸੰਧੀ
ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ, ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਨਵਾਬ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਪਿਛੋਕੜ
ਇੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਮਾਲੀਆ ਭੁਗਤਾਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ

ਇੱਥੇ ਅਦਾਲਤ
ਇੱਥੇ ਚਲਾਕ
ਇੱਥੇ ਫੌਜੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ
ਇੱਥੇ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਓ
ਇੱਥੇ ਚਿੱਟੀਆਂ ਫਾਰਸੀ ਬਿੱਲੀਆਂ ਲਈ ਜਨੂੰਨ ਹੈ ਇੱਥੇ ਰਾਜ ਕਰੋ
ਇੱਥੇ ਸਿਰਾਜ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ।
ਇੱਥੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ
ਇੱਥੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਮੌਤ
ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੀ ਸੰਧੀ ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੋ।
ਅਮਰੀਕੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਐਮਸਟਰਡਮ ਇੱਥੇ
ਐਮਸਟਰਡਮ ਏਜੰਟ, ਇੱਥੇ
ਅਮਿਆਟ, ਜੇਮਜ਼ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਆਨੰਦ ਰਾਮ ਮੁਖਲਿਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਆਨੰਦ ਰੰਗਾ ਪਿੱਲਈ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਐਂਡਰਸਨ, ਸਰਜਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਐਂਗਲੋ-ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ
ਸਾਲਾਨਾ ਰਜਿਸਟਰ ਇੱਥੇ
ਅੰਸਾਰੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਅਨੂਪਗਿਰੀ ਗੋਸਾਈਂ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਅਨਵਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇੱਥੇ
ਆਰਕੋਟ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਇੱਥੇ ਆਰਮਾਗਨ
ਇੱਥੇ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਲੋਕ
ਇੱਥੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ

ਆਸਫ਼ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਲਖਨਊ ਦਾ ਨਵਾਬ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਅਸੈਂਸ਼ਨ
ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੋਸਾਇਟੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਅਸਾਮ ਇੱਥੇ
ਅਸਾਏ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਇੱਥੇ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ
ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਆਲਮਗੀਰ ਇੱਥੇ
ਯੋਸੀਯਾਹ ਚਾਈਲਡ ਇੱਥੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਅੱਖਰ
ਇੱਥੇ ਰਾਜ ਕਰੋ
ਇੱਥੇ ਵਿਰੋਧ
ਇੱਥੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੀ ਮੌਤ
ਇੱਥੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵਿਵਾਦ ਹਨ
ਅਵਧ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਆਜ਼ਮ, ਪ੍ਰਿੰਸ ਇੱਥੇ
ਅਜ਼ਫਾਰੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਐਜ਼ਟੈਕ ਸਾਮਰਾਜ ਇੱਥੇ
ਬੈਫਿਨ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਬਾਗਵਾਨਗੋਲਾਹ ਇੱਥੇ
ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲਾ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ
ਬੈਲੀ, ਜੌਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ।
ਬੈਲੀ, ਕਰਨਲ ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਬੇਅਰਡ, ਡੇਵਿਡ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਇੱਥੇ
ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਦੂਜਾ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਤੁਲਨ
ਬੱਲਭਗੜ੍ਹ ਇੱਥੇ
ਬੈਂਕ ਢਹਿ ਗਿਆ, 2007-9 ਇੱਥੇ

ਬੈਂਕ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ, 1772 ਇੱਥੇ
ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਬਾਰਕਰ, ਜਨਰਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਬਾਰਲੋ, ਸਰ ਜਾਰਜ ਇੱਥੇ
ਬਰਸਾਨਾ ਇੱਥੇ
ਬਾਰਵੈੱਲ, ਰਿਚਰਡ ਇੱਥੇ
ਬੇਸਿਨ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੀ ਸੰਧੀ ਬਾਜ਼ਿਨ, ਫਾਦਰ ਲੂਈਸ ਇੱਥੇ
ਬੇਚਰ, ਰਿਚਰਡ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਬੇਦਰ ਬਖਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਬਨਾਰਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਬੰਗਾਲ
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਜਿੱਤ
ਇੱਥੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣਾ
ਇੱਥੇ ਨਵਾਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਧਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕੱਪੜਾ ਉਦਯੋਗ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਦੌਲਤ
ਇੱਥੇ ਨਿਰਯਾਤ ਮੁੱਲ
ਇੱਥੇ ਮੁਗਲ ਗਵਰਨਰ
ਇੱਥੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਹਮਲੇ
ਇੱਥੇ ਆਮਦਨ
ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਨਿਰਯਾਤ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਇੱਥੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਇੱਧਰ, ਇੱਧਰ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ
ਇੱਥੇ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਓ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਮੁੜ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਇੱਥੇ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ EIC ਕੰਟਰੋਲ
ਸੁਤੰਤਰ ਸਰਕਾਰ ਇੱਥੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ

ਇੱਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਰੰਗ
ਇੱਥੇ ਮਾਲੀਆ ਸਰਪਲੱਸ
ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਅਕਾਲ, 1770 ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਨਰਭੱਖਿਆ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਕਮੀ
ਮੌਤਾਂ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਤਬਾਹੀ
ਇੱਥੇ ਰਾਹਤ ਦੇ ਯਤਨ
ਇੱਥੇ ਦੌਰਾਨ ਟੈਕਸ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਇੱਥੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਜਮ੍ਹਾਂਖੋਰੀ ਇੱਥੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ
ਬੰਗਾਲੀ ਭਦ੍ਰਲੋਕ, ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਉਭਾਰ ਬਰਨੀਅਰ, ਫ੍ਰਾਂਸਵਾ ਇੱਥੇ
ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ ਇੱਥੇ

ਪਹਿਲਾ ਅਨੁਵਾਦ ਇੱਥੇ
ਭਾਗੀਰਥੀ ਇੱਥੇ
ਭਾਸਕਰ ਪੰਡਿਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਬਿਚਿਤਰ
ਬਿਹਾਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਬੀਜਾਪੁਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਬਿਥੁਰ
ਇੱਥੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦਾ ਬਲੈਕ ਹੋਲ
ਬਲੈਕਸਟੋਨ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਬਲੈਕਸਟਨ। ਮੇਜਰ ਜੌਨ ਇੱਥੇ।
ਬੋਗਲ, ਜਾਰਜ ਇੱਥੇ
Boigne, Comte Benoît de ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਬੋਲਟਸ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਭਾਰਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਇੱਥੇ
ਬੰਬਈ

ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
ਇੱਥੇ ਸੁੱਕੀ ਡੌਕ
ਇੱਥੇ ਬੰਦਰਗਾਹ
ਇੱਥੇ ਗੈਰੀਸਨ
ਇੱਥੇ ਵਾਧਾ
ਇੱਥੇ ਦੀ ਆਬਾਦੀ
ਇੱਥੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਭਾਈਚਾਰਾ
ਇੱਥੇ ਬੰਬੇ ਕਿਲ੍ਹਾ
ਬੋਸਟਨ ਟੀ ਪਾਰਟੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਬੌਰਕੀਅਨ, ਲੂਈਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਬ੍ਰੈਥਵੇਟ, ਜੌਨ ਇੱਥੇ
ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ, ਇੱਥੇ ਸੱਭਿਅਕ ਮਿਸ਼ਨ
ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੰਸਦ, EIC ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਵੇਸਵਾਘਰ ਹਨ
ਬ੍ਰਾਊਨ, ਕੈਥਰੀਨ ਬਟਲਰ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਭੂਰੇ ਬੇਸ ਮਸਕੇਟ ਹਨ
ਇੱਥੇ ਬੁੱਕੇਨੀਅਰ
ਬਕਿੰਘਮ, ਜੇਮਜ਼ ਸਿਲਕ ਇੱਥੇ
ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਘੁੰਮਣਾ
ਬਰਦਵਾਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਬਰਗੋਇਨ, ਜਨਰਲ ਜੌਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਬਰਕ, ਐਡਮੰਡ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਬਰਨੀ, ਫੈਨੀ ਇੱਥੇ
ਬਰੇਲ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਚਲੇ ਜਾਓ.
ਬਕਸਰ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਇੱਥੇ
ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਾ ਇੱਥੋਂ ਭੱਜਣਾ
ਇੱਥੇ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ
ਇੱਥੇ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ
ਕੈਲਾਉਡ, ਮੇਜਰ ਜੌਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਕਲਕੱਤਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਨੀਂਹ
ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਇੱਥੇ ਰਹੋ।
ਇੱਥੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੋ
ਇੱਥੇ ਵਾਧਾ
ਇੱਥੇ ਡੌਕਸ
ਇੱਥੇ ਯੂਰਪੀ ਘਰ
ਇੱਥੇ ਗਵਰਨਰ ਹਾਊਸ
ਇੱਥੇ ਆਬਾਦੀ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਲਾਭ
ਇੱਥੇ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਬਿਲਡਿੰਗ
ਇੱਥੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਬਚਾਅ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਬਲੈਕ ਟਾਊਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਵਿਭਿੰਨਤਾ
ਇੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਆਬਾਦੀ
ਇੱਥੇ ਵਪਾਰੀ
ਸ਼ੁਸ਼ਤਾਰੀ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ
ਇੱਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਸੀ
ਇੱਥੇ ਮੌਤ ਦਰ
ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਖਰਚਾ
ਇੱਥੇ ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ
ਇੱਥੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ
ਮੁਰੰਮਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇੱਥੇ ਹੈ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਇੱਥੇ ਤਰੱਕੀ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਪਤਨ
ਇੱਥੇ ਮਹਾਨ ਟੈਂਕ
ਇੱਥੇ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਇੱਥੇ
ਡਰੇਕ ਇੱਥੋਂ ਭੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਬਲੈਕ ਹੋਲ
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਮੁੜ ਜਿੱਤ
ਇੱਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਘਰ
ਇੱਥੇ ਸੇਂਟ ਐਨ ਦਾ ਚਰਚ
ਇੱਥੇ ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਰਾਤ ਦਾ ਹਮਲਾ

ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਇੱਥੇ ਆਇਆ।
ਕਲਾਈਵ ਇੱਥੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ਇੱਥੇ ਚਲੀ ਗਈ
ਬੇਲਵੇਡੇਅਰ ਇੱਥੇ
ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸੁੰਦਰਤਾ
ਇੱਥੇ ਤਨਖਾਹ
ਇੱਥੇ ਆਮਦਨ
ਕੈਨਿੰਗ, ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਥੇ
ਕੇਪ, ਇੱਥੇ
ਕੈਰੀ, ਜਿਓਵਨੀ ਜੈਮੈਲੀ ਇੱਥੇ
ਕਾਰਨੈਕ, ਜੌਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਕਰਨਾਟਕ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕਰਨਾਟਕ ਸੰਗੀਤ
ਕਰਨਾਟਕ ਯੁੱਧ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਕਾਰਟੀਅਰ, ਜੌਨ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਨਕਸ਼ਾ ਸਰਵੇਖਣ
ਬ੍ਰੈਗਾਂਜ਼ਾ ਦੀ ਕੈਥਰੀਨ ਇੱਥੇ
ਚੈਤ ਸਿੰਘ, ਬਨਾਰਸ ਦਾ ਰਾਜਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਚੰਦਰਨਗਰ
ਇੱਥੋਂ, ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਪਤਨ
ਇੱਥੇ ਰੱਖਿਆ
ਇੱਥੇ ਵਾਧਾ
ਇੱਥੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ

ਚਾਰਲਸ ਪਹਿਲਾ, ਇੱਥੇ ਰਾਜਾ
ਚਾਰਲਸ II, ਇੱਥੇ ਰਾਜਾ
ਚਾਰਨੌਕ, ਜੌਬ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ।
ਚਾਰਟਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ
ਇੱਥੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
ਸ਼ੇਵਾਲੀਅਰ, ਐਮ. ਇੱਥੇ
ਬੱਚਿਓ, ਸਰ ਯੋਸੀਯਾਹ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਚਿਨ ਕਿਲਿਚ ਖਾਨ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਚੀਨ ਇੱਥੇ
ਚੋਇਸੁਲ, ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਡਿਊਕ
ਈਸਾਈਅਤ, ਇੱਥੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ
ਇੱਥੇ ਚੁਨਾਰ
ਇੱਥੇ ਕਲੇਰਮੋਂਟ ਅਸਟੇਟ
ਕਲੇਵਰਿੰਗ, ਜਨਰਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਕਲਾਈਵ, ਐਡਵਰਡ, ਪੋਵਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਰਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਕਲਾਈਵ, ਹੈਨਰੀਟਾ, ਪੋਵਿਸ ਦੀ ਕਾਊਂਟੇਸ ਇੱਥੇ
ਕਲਾਈਵ, ਮਾਰਗਰੇਟ (ਨੀ ਮਾਸਕੇਲੀਨ) ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਕਲਾਈਵ, ਰਿਚਰਡ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਕਲਾਈਵ, ਰਾਬਰਟ, ਪਹਿਲਾ ਬੈਰਨ ਕਲਾਈਵ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਰਤਾ
ਇੱਥੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਲੁੱਟ
ਦੌਲਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਰੀਅਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਪਿਛੋਕੜ
ਇੱਥੇ ਜਨਮ
ਇੱਥੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਆਮਦ ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ।
ਇੱਥੇ ਅੱਖਰ

ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾ EIC ਕਰੀਅਰ
ਇੱਥੇ ਫੌਜੀ ਸਿਖਲਾਈ
ਇੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਫੌਜੀ ਕਰੀਅਰ
ਇੱਥੇ ਵਿਆਹ
ਇੱਥੇ ਮਦਰਾਸ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਪਸ, 1753 ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਖੇ
ਇੱਥੇ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆਓ
ਰਾਇਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕਲਕੱਤਾ ਉੱਤੇ ਮੁੜ ਕਬਜ਼ਾ
ਇੱਥੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਵਿਰੁੱਧ ਹਮਲਾ
ਚੰਦਰਨਗਰ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲੈਣਾ
ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚਦੇ ਹਨ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਅਲਟੀਮੇਟਮ ਇੱਥੇ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਪਲਾਸੀ ਵੱਲ ਵਧੋ
ਇੱਥੇ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ
ਇੱਥੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸੰਕਟ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ।
ਇੱਥੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵੱਲ ਵਧੋ
ਇੱਥੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਜਗਤ ਸੇਠ
ਇਨਾਮੀ ਰਾਸ਼ੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੋਂ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਾਪਸ ਜਾਓ।
ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਬਾਰੇ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਇੱਥੋਂ ਲੰਡਨ ਭੇਜਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ
ਇੱਥੇ ਲੁੱਟੋ
ਇੱਥੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਾਪਸ ਜਾਓ

ਇੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ
ਇੱਥੇ ਸ਼੍ਰੋਪਸ਼ਾਇਰ ਅਸਟੇਟ
ਭਾਰਤ ਵਾਪਸੀ, 1765 ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੋਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਗਵਰਨਰ ਵਜੋਂ
ਇੱਥੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਾਪਸ ਜਾਓ।
ਇੱਥੇ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਗੱਲਬਾਤ
ਇੱਥੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀ ਸੰਧੀ
ਇੱਥੇ ਜਿੱਤ
ਇੱਥੇ ਜਨਤਕ ਰਾਏ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਚੋਣ ਕਮੇਟੀ ਬਚਾਅ
ਇੱਥੇ ਉਦਾਸੀ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਟੂਰ
ਇੱਥੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ
ਇੱਥੇ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਣਾ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਕੋਲਬਰੂਕ, ਸਰ ਜਾਰਜ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕੋਲੇਰੂਨ ਨਦੀ
ਕੋਲਿਨਜ਼, ਜੌਨ ਉਲਰਿਚ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਕੋਲਿਨਜ਼, ਵਿਲਕੀ, ਦ ਮੂਨਸਟੋਨ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕੋਮੋਰੋ ਟਾਪੂ
Compagnie des Indes ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਤੋਂ ਕੰਪਨੀ
ਕੂਰਗ ਇੱਥੇ
ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ, ਚਾਰਲਸ, ਪਹਿਲੀ ਮਾਰਕਸ ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ ਇੱਥੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣਾ
ਇੱਥੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਖੇ
ਇੱਥੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਗਠਜੋੜ

ਇੱਥੇ ਤੀਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ ਇੱਥੇ ਸੁਧਾਰ
ਇੱਥੇ ਟੈਕਸ ਸੁਧਾਰ
ਇੱਥੇ ਭੂਮੀ ਸੁਧਾਰ
ਕੋਰੋਮੰਡਲ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਪੂੰਜੀਵਾਦ
ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਇੱਥੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਲਾਬਿੰਗ
ਇੱਥੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਹਿੰਸਾ
ਇੱਥੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ
ਇੱਥੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਚਿੱਤਰ ਹਨ ਇੱਥੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਸਿਸਟਮ
ਕਰੋਸ਼ੀਅਨ ਰਿਸ਼ਤਾ
ਕੁਡਲੋਰ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕੰਬਰਲੈਂਡ
ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਇੱਥੇ
ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਜੇਮਜ਼ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਪੌੜੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਇੱਥੇ
ਡਾਰੀਆ-ਏ-ਨੂਰ ਡਾਇਮੰਡ ਇੱਥੇ
ਦਾਊਦ ਖਾਨ ਇੱਥੇ
ਦੌਲਤ ਰਾਓ ਸਿੰਧੀਆ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਦਾ ਅਲਟੀਮੇਟਮ
ਇੱਥੇ ਕੰਪਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਅਸਾਏ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਡੇਵਿਸ, ਥਾਮਸ ਇੱਥੇ
ਡੇ, ਫਰਾਂਸਿਸ ਇੱਥੇ
ਡੇਲਸਫੋਰਡ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿੱਚ ਬਹਿਸਾਂ ਡੇਬ੍ਰਿਟ, ਜੌਨ ਇੱਥੇ
ਡੈੱਕਨ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਇੱਥੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ
ਦਿੱਲੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਕੈਦ
ਇੱਥੇ ਦੀ ਆਬਾਦੀ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਨ
ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬੀ
ਇੱਥੇ ਘਰੇਲੂ ਯੁੱਧ
ਇੱਥੇ ਪੇਸ਼ੇ
ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਇੱਥੇ ਸੱਤਾ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਫਗਾਨ ਕਬਜ਼ਾ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਇੱਥੇ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।
ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਇੱਥੇ ਬਰਬਾਦ ਅਤੇ ਉਜਾੜ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਇੱਥੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ

ਸਿੰਧੀਆ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕਾਰਜ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਭੂਚਾਲ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ
ਦਿੱਲੀ ਮੁਹਿੰਮ
ਇੱਥੇ ਮਾਰਚ ਦੀ ਲਾਈਨ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਇੱਥੋਂ ਚੱਲ ਪਿਆ।
ਇੱਥੇ ਮਹੱਤਵ
ਇੱਥੇ EIC ਦਾ ਜਵਾਬ
ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਫੌਜ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ
ਇੱਥੋਂ ਫਾਰੂਖਾਬਾਦ ਵੱਲ ਵਧੋ

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼
ਇੱਥੇ ਮਰਾਠਾ ਗੱਠਜੋੜ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਡਿਪਟਫੋਰਡ ਇੱਥੇ
ਡੇਵੇਰੂ, ਰਾਬਰਟ, ਏਸੇਕਸ ਦਾ ਅਰਲ ਇੱਥੇ ਢਾਕਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਢਾਕਾ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਡਿਕਨਸਨ, ਜੌਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਦੀਪ ਚੰਦ ਇੱਥੇ
ਦੀਵਾਨੀ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਡੌਡਲਲੀ
ਡਾਓ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਡਰੇਕ, ਸਰ ਫਰਾਂਸਿਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਡਰੇਕ, ਰੋਜਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ Drugeon, Louis Guillaume François ਇੱਥੇ
ਡੁਕਰੇਲ, ਪੈਟੀ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਦਮਦਮ।
ਡੁੰਡਾਸ, ਹੈਨਰੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਡੁਪਲੈਕਸ, ਜੋਸਫ ਫ੍ਰਾਂਕੋਇਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣਾ
ਇੱਥੇ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਿਆ ਇੱਥੇ ਦੌਲਤ
ਇੱਥੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ
ਮਦਰਾਸ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਉੱਦਮੀ ਵਜੋਂ
ਇੱਥੇ ਮਨਸਬ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
ਇੱਥੇ ਬਦਨਾਮ
ਦੁਰਾਨੀ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਡੱਚ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਡੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ VOC (Vereenigde Oostindische Compagnie) ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਹੈ।
ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਬੁਲਬੁਲਾ, ਇੱਥੇ ਫਟਦਾ ਹੈ

ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ
ਇੱਥੇ ਲੁੱਟੋ
ਇੱਥੇ ਜੰਗ ਛੇੜਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ ਬਣਦਾ ਹੈ
ਚਾਰਟਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਫੌਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਵਪਾਰਕ ਕੁਸ਼ਲਤਾ
ਇੱਥੇ ਕਰਮਚਾਰੀ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ
ਇੱਥੇ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ
ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੰਸਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਸ਼ੇਅਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ
ਕਰਜ਼ੇ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਹਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸਥਿਤੀ
ਨੀਂਹ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਗਾਹਕੀਆਂ ਇੱਥੇ ਹਨ
ਇੱਥੇ ਖਰਚੇ
ਇੱਥੇ ਸੰਯੁਕਤ ਸਟਾਕ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਗਾਹਕ
ਇੱਥੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਛਾਣ
ਇੱਥੇ ਬਣਤਰ
ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾ ਬੇੜਾ
ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾ ਫਲੀਟ ਲਾਭ
ਇੱਥੇ ਰਾਜਧਾਨੀ
ਇੱਥੇ ਫੰਡਿੰਗ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਭਰਤੀਆਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ
ਭਾਰਤ ਵੱਲ ਮੁੜੋ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਮੁਗਲ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ
ਇੱਥੇ ਮੁਨਾਫ਼ਾ, ਇੱਥੇ
ਦੂਜਾ ਜੁਆਇੰਟ ਸਟਾਕ ਇੱਥੇ

ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾ ਕਿਲਾਬੰਦ ਭਾਰਤੀ ਅੱਡਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਸ਼ਕਤੀ ਇੱਥੇ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ
ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਰਣਨੀਤੀ
ਇੱਥੇ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ
ਇੱਥੇ ਬੈਲੇਂਸ ਸ਼ੀਟਾਂ
ਇੱਥੇ ਚਾਰਟਰ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
ਇੱਥੇ ਸਟਾਕ ਕਰੋ
ਇੱਥੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਲੁੱਟ
ਬਰਦਵਾਨ, ਮਿਦਨਾਪੁਰ ਅਤੇ ਚਟਗਾਓਂ ਇੱਥੇ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ
ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ
ਇੱਥੇ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਟੈਕਸ ਮਾਲੀਆ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਮੁਗਲ ਵੈਧਤਾ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼
ਇੱਥੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ
ਇੱਥੇ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਬੇਨਕਾਬ ਹੋਈਆਂ ਦੁਰਵਰਤੋਂਾਂ
ਇੱਥੇ ਜਨਤਕ ਰਾਏ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਰਤਾ
ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ, 1772 ਇੱਥੇ
ਡਿਫਾਲਟ, 1772 ਇੱਥੇ

ਇੱਥੇ ਫੌਜੀ ਖਰਚੇ
ਪੈਸੇ ਭੇਜਣੇ, 1772 ਇੱਥੇ
ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਇੱਥੇ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਇੱਥੇ ਹੈ ਇੱਥੇ ਚਾਰਟਰਡ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸਥਿਤੀ ਹਿੱਲ ਗਈ ਹੈ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇਲਾਜ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ
ਇੱਥੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ
ਇੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ
ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਇੱਥੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਇਕਜੁੱਟਕਰਨ
ਇੱਥੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਸਿਸਟਮ
ਇੱਥੇ ਵਾਪਸ ਵਿੱਤਦਾਤਾ
ਇੱਥੇ ਫੌਜ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ
ਇੱਥੇ ਸਰਬਉੱਚਤਾ ਸਥਾਪਤ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਰੀਜੈਂਟ ਵਜੋਂ
ਵੈਲਸਲੀ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਇੱਥੇ ਬਿਜਲੀ ਬੰਦ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਰੋਹ
ਇੱਥੇ ਜਲ ਸੈਨਾ ਭੰਗ ਹੋ ਗਈ।
ਇੱਥੋਂ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਹਟਾਇਆ ਗਿਆ
ਇੱਥੇ ਬੰਦ ਕਰੋ
ਇੱਥੇ ਬ੍ਰਾਂਡ ਨਾਮ
ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਰਾਸਤ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਵਪਾਰਕ ਸੰਗਠਨ ਇੱਥੇ ਸਾਰਥਕਤਾ
ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਚਾਰਟਰ ਬਿੱਲ ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ

ਐਡਿਨਬਰਗ ਸਮੀਖਿਆ ਇੱਥੇ ਕਰੋ
ਐਡਵਰਡ, ਵੇਲਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਸ ਇੱਥੇ
ਐਡਵਰਡ ਬੋਨਾਵੈਂਚਰ ਇੱਥੇ
ਐਗਰਟਨ, ਕਰਨਲ ਇੱਥੇ
ਮਿਸਰ ਇੱਥੇ
ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਪਹਿਲੀ, ਰਾਣੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਐਲਿਸ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੰਗਲੈਂਡ
ਇੱਥੇ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥਨ
ਇੱਥੇ ਨਿਰਮਾਣ ਉਦਯੋਗ
ਇੱਥੇ ਦੀ ਆਬਾਦੀ
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਇੱਥੇ ਲਈ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ
ਇੱਥੇ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਬਦ ਇੱਥੇ ਬੁਣਾਈ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ
ਇੱਥੇ ਯੂਰਪੀ
ਐਵਲਿਨ, ਜੌਨ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਜਬਰਦਸਤੀ
ਫੇਸਬੁੱਕ ਇੱਥੇ
ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਫਾਰੂਖਨਗਰ ਇੱਥੇ
ਫੇਰਿਸ਼ਤਾ ਇੱਥੇ
ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ, 1772 ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾ ਬੇੜਾ
ਫਿਚ, ਰਾਲਫ਼ ਇੱਥੇ

ਫਲੋਅਰ, ਚਾਰਲਸ ਇੱਥੇ
ਫੁੱਟ, ਸੈਮੂਅਲ ਇੱਥੇ
ਫੋਰਡਾਈਸ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਇੱਥੇ
ਫੋਰਟ ਡੀ'ਓਰਲੀਅਨਜ਼ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਫੋਰਟ ਸੇਂਟ ਡੇਵਿਡ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਫੋਰਟ ਸੇਂਟ ਜਾਰਜ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਫੋਰਟ ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਫੌਕਸ, ਚਾਰਲਸ ਜੇਮਜ਼ ਇੱਥੇ
ਫਰਾਂਸ
ਇੱਥੇ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ
ਇੱਥੇ ਦੀ ਆਬਾਦੀ
ਇੱਥੇ ਇੱਛਾਵਾਂ
ਇੱਥੇ ਰਣਨੀਤੀ
ਫਰਾਂਸਿਸ, ਫਿਲਿਪ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਇੱਛਾ
ਅਤੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣਾ
ਭਾਰਤ ਵੱਲ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ
ਇੱਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਰੰਗ
ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਇੱਥੇ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਦੀ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨਾਲ ਲੜਾਈ
ਅਤੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਫਰੇਜ਼ਰ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਫ੍ਰੀਬੂਟਰ ਹਨ
ਇੱਥੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਯੁੱਧ
ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਇੱਥੇ
ਫਰਾਇਰ, ਡਾ. ਜੌਨ ਇੱਥੇ
ਫੁਲਰਟਨ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਫੁਲਟਾ, ਸਰ।
ਗਾਇਕਵਾੜ ਇੱਥੇ
ਗਗਾਭੱਟ ਇੱਥੇ
ਗੰਗਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਜੈਂਟਿਲ, ਜੀਨ-ਬੈਪਟਿਸਟ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਜੈਂਟਲਮੈਨਜ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਜਾਰਜ ਤੀਜਾ, ਰਾਜਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਘਸੀਟੀ ਬੇਗਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ-ਦੀਨ ਇੱਥੇ
ਘੇਰੀਆ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਸਲੀਮ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਖਾਨ ਰੋਹਿਲਾ ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਬੰਦੀ ਵਜੋਂ
ਇੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧੋ
ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕੈਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ
ਕੀ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਇੱਥੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਇੱਥੋਂ ਹਾਰ
ਇੱਥੇ ਉਡਾਣ
ਇੱਥੇ ਕੈਪਚਰ ਕਰੋ
ਗਿਬਨ, ਐਡਵਰਡ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ, 2008 ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਗਲੋਬ
ਗੋਆ ਇੱਥੇ
ਗੋਲਕੌਂਡਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਗੋਲਕੌਂਡਾ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਸੋਨਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਗੋਲਡਨ ਹਿੰਦ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸੁਜਾਕ
ਗ੍ਰੈਂਡ ਮੁਗਲ ਗੱਠਜੋੜ
ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦਾ ਇੱਥੇ ਲਈ ਵਿਚਾਰ
ਇੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਫੋਰਸ
ਇੱਥੇ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਨਾਗਾ ਸਾਧੂ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

EIC ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਅਲਟੀਮੇਟਮ
ਇੱਥੇ ਪਟਨਾ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧੋ
ਇੱਥੇ ਤਣਾਅ
ਇੱਥੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਪਟਨਾ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਸ਼ੁਜਾ ਇੱਥੋਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰਾਂਟ, ਕੈਪਟਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਗ੍ਰਾਂਟ, ਜੇਮਜ਼ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਮਹਾਨ ਮੁਗਲ ਹੀਰਾ
ਮਹਾਨ ਵਿਦਰੋਹ, ਇੱਥੇ
ਗ੍ਰੈਗਰੀ, ਇੱਥੇ ਲੱਭੋ
ਗ੍ਰੇਨਵਿਲ, ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਥੇ
ਗ੍ਰੋਸ, ਜੌਨ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਪੀਲਾ

ਗੁਰਗਿਨ ਖਾਨ, ਜਾਓ, ਜਾਓ।
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦਾ ਕਤਲ
ਹਦਾਸਪੁਰ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਹਾਫਿਜ਼ ਰਹਿਮਤ ਖਾਨ ਇੱਥੇ
ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕੰਪਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਬਲ
ਇੱਥੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ
ਇੱਥੇ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧੋ
ਇੱਥੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ EIC ਐਡਵਾਂਸ
ਇੱਥੇ ਪੋਲਿਲੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਇੱਥੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਲੂਕ
ਇੱਥੇ ਪੋਲਿਲੁਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲਤਾ ਚੰਗੀ ਸਰਕਾਰ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੀ ਮੌਤ
ਹਕਲੂਇਟ, ਰਿਚਰਡ ਇੱਥੇ

ਹੈਮਿਲਟਨ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਇੱਥੇ
ਹਾਂਸੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਸੁੱਟ ਦਿਓ।
ਹਰੀਪੰਤ ਫੜਕੇ ਇੱਥੇ
ਹਾਰਪਰ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗੈਬਰੀਅਲ ਇੱਥੇ
ਹੈਰਿਸ, ਜਨਰਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਮੈਰੀਅਨ ਇੱਥੇ
ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਵਾਰਨ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਇੱਥੇ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨਾ ਇੱਥੇ ਦਿੱਖ
ਇੱਥੇ ਪਿਛੋਕੜ
ਪਾਤਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸਿੱਖਿਆ
ਇੱਥੇ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ
ਇੱਥੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਪਛਾਣ
ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਚਾਰ
ਅਤੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਇੱਥੇ
ਅਤੇ ਐਲਿਸ ਸੰਕਟ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਇੱਥੇ ਅਪੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਟੈਕਸ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ
ਇੱਥੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵਜੋਂ
ਇੰਡੋਫਿਲਿਆ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਆਲੋਚਨਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਇੱਥੇ ਸਾਖ
ਅਤੇ EIC ਇੱਥੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕਲਕੱਤਾ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਸੁਧਾਰ
ਇੱਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਰੰਗ

ਇੱਥੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਫਰਾਂਸਿਸ ਇੱਥੇ ਦੁਵੱਲਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨਾਲ ਲੜਾਈ
ਪੋਲਿਲੁਰ ਆਫ਼ਤ ਬਾਰੇ ਇੱਥੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ
ਸਲਬਾਈ ਦੀ ਸੰਧੀ ਇੱਥੇ ਹੈ।
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਫੰਡਾਂ ਲਈ ਅਪੀਲ ਇੱਥੇ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਦੋਸ਼
ਇੱਥੇ ਸਮਰਥਕ
ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ
ਇੱਥੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ
ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ, ਇੱਥੇ।
ਹਾਕਿੰਸ, ਕੈਪਟਨ ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਹੈਕਟਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਹੇਲਸਾ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਇੱਥੇ
ਹਰਕੂਲੀਅਨ, ਐਚ.ਐਮ.ਐਸ. ਇੱਥੇ
ਹਿੱਪੋਨ, ਕੈਪਟਨ ਇੱਥੇ
ਹੌਜਸ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਹੋਲਡਰਨੇਸ, ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਥੇ
ਹੋਲਕਰ, ਟੂਕੋਜੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਹਾਲੈਂਡ, ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਗਣਰਾਜ
ਹੋਲਵੈੱਲ, ਜੌਨ ਸਫ਼ਨਯਾਹ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਇੱਥੇ
ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਲਾਰਡਜ਼, ਇੱਥੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਹੁਗਲੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਹੁਗਲੀ ਬੰਦਰ ਇੱਥੇ
ਹਿਊਮ, ਡੇਵਿਡ ਇੱਥੇ
ਹੰਟਰ, ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਹੰਟਰ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਇੱਥੇ ਆਈਬੇਰੀਅਨ ਸਾਮਰਾਜ
ਆਈਸਲੈਂਡ ਇੱਥੇ ਹੈ।
ਈਦ ਗਾਹ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਬੌਰਬਨ ਟਾਪੂ

ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਗਾਜ਼ੀ-ਉਦ-ਦੀਨ ਖ਼ਾਨ ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਪਿਛੋਕੜ
ਇੱਥੇ ਸੱਤਾ ਹਥਿਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਦਿੱਖ
ਆਲਮਗੀਰ II ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਈਰਖਾ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧ
ਇੱਥੇ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇੱਥੇ ਆਲਮਗੀਰ II ਦਾ ਕਤਲ
ਇੱਥੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ
ਇੱਥੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ
ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਢਹਿਣਾ
ਭਾਰਤ
ਇਧਰ, ਇਧਰ ਮੁੜੋ
ਇੱਥੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਕਤੀ
ਇੱਥੇ ਨਿਰਮਾਣ ਉਦਯੋਗ
ਇੱਥੇ ਦੀ ਆਬਾਦੀ
ਇੱਥੇ ਕੱਪੜਾ ਉਦਯੋਗ
ਇੱਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜ਼ਖ਼ਮ
ਇੱਥੇ ਫੌਜੀਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ
ਇੱਥੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਬਉੱਚਤਾ ਸਥਾਪਤ ਹੋਈ। ਭਾਰਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੋ
ਇੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਰੋਹ
ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਪਾਰ
ਇੱਥੇ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਵਿਆਹ

□□□□ □□□□
□□□□□□□ □□□□ □□
□□□□□, □□□ □□□□
□□□□ □□□□□□□□ 1745 □□ □□□□□□
□□□□□□□ □□□□
□□□ □□□, □□□□, □□□□, □□□□
□□□□ EIC □□□ □□□□□□
□□□□ □□□□□
□□□□ EIC □□□□ □□□□
□□□ □□□□□ □□-□□□□ □□□□, □□□□
□□□ □□□□□ □□□□
□□□ □□□□□ □□□□
□□□ □□□ □□□□ □□□□
□□□ □□□ □□□□□ □□□□, □□□□
□□□□□□□, □□□□□□□ □□□□, □□□□
□□□□ □□□□
□□□ □□ □□□□
□□□□□□ □□□□□□, 1616 □□□□
□□□□ □□□□□□□□
□□□□□ □□□□
□□□□□ □□□□□, □□□□ □□□□, □□□□, □□□□
□□□□□□ □□□□
□□□□□ □□□ □□□□□ □□□□, □□□□, □□□□, □□□□, □□□□
□□□ □□□□, □□□□
□□□□ □□□□
□□□□ □□□□□ □□□□
□□□□□□ □□□□
□□□□□, □□□□□□ □□□□
□□□□□□ □□□□ □□□□□□□ □□□□, □□□□, □□□□
□□□□, □□ □□□□□□ □□□□
□□□□□ □□□□

ਇੱਥੇ ਕਲਾਵਾਂਤ
ਕਾਂਚੀਪੁਰਮ ਇੱਥੇ
ਕਾਨਪੁਰ ਇੱਥੇ
ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ
ਕਾਰਲੇ ਇੱਥੇ
ਕਰਮਨਸਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਕੀ ਇਹ ਕਟਵਾ ਹੈ?
ਕਟਵਾ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਕੀਰ, ਆਰਚੀਬਾਲਡ ਇੱਥੇ
ਕੈਂਟ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਖੈਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਖਾਨ, ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਇੱਥੇ,
ਖਰਦਲਾ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਖੇਲਣਾ ਨਦੀ ਇੱਥੇ
ਖੋਜਾ ਅੰਤੂਨ ਇੱਥੇ
ਖੁਲਦਾਬਾਦ ਇਥੇ
ਖਵਾਜਾ ਪੈਟਰਸ ਅਰਾਤੂਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਕਿਲਪੈਟ੍ਰਿਕ, ਮੇਜਰ ਇੱਥੇ
ਕਿੰਡਰਸਲੇ, ਜੇਮੀਮਾ ਇੱਥੇ
ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ, ਜੇਮਜ਼ ਅਚਿਲਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਤਾਰਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ.
ਕੋਰਾ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਇੱਥੇ ਕੋਰਟਾਲੀਅਰ
ਇੱਥੇ ਕੋਟਵਾਨ
ਝੀਲ, ਗੈਰਾਲਡ, ਪਹਿਲਾ ਵਿਸਕਾਉਂਟ ਇੱਥੇ ਝੀਲ, ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਇੱਥੇ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਇੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਇੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ
ਇੱਥੇ ਬੇਗਮ ਸਮਰੂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦਾ ਹੈ
ਲਖੇਰੀ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਲੈਂਕੈਸਟਰ, ਸਰ ਜੇਮਜ਼ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਭੂਮੀ ਸੁਧਾਰ
ਲੈਂਗਲੇਡ, ਚਾਰਲਸ ਇੱਥੇ
ਲਾਅ, ਜੈਕਸ ਇੱਥੇ
ਲਾਅ, ਜੀਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਲਾਅ ਡੀ ਲੌਰੀਸਟਨ, ਜੌਨ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਮੁਗਲ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੱਥੇ ਹੇਲਸਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ
ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਇੱਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਵੋ ਅਤੇ ਫੜੋ
ਲਾਰੈਂਸ, ਸਟ੍ਰਿੰਗਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਲੇਵੈਂਟ ਕੰਪਨੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਲਿੰਡਸੇ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਲੰਡਨ
ਸੰਸਥਾਪਕਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਡੌਕਸ
ਇੱਥੇ ਹੇਮਾਰਕੇਟ ਥੀਏਟਰ
ਲੰਡਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਇੱਥੇ
ਲੰਡਨ ਪੋਸਟ ਇੱਥੇ
ਲੰਡਨ ਸਟਾਕ ਐਕਸਚੇਂਜ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਲੰਟੋਰ
ਇੱਥੇ ਲੁੱਟੋ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਲੂਕਨ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਲਖਨਊ ਇੱਥੇ
ਲੁਤਫ਼-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਇੱਥੇ
ਮੈਕਕਾਰਟਨੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਥੇ

ਮੈਕਾਲੇ, ਥਾਮਸ ਬੈਬਿੰਗਟਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਮੈਡੇਕ, ਰੇਨੇ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਮਦਰਾਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਨੀਂਹ
ਇੱਥੇ ਵਾਧਾ
ਇੱਥੇ ਪਗੋਡਾ ਸਿੱਕੇ
ਇੱਥੇ ਦੀ ਆਬਾਦੀ
ਇੱਥੇ ਗੈਰੀਸਨ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਇੱਥੇ EIC ਵਿੱਚ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾ ਆਗਮਨ
ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਡਿਪਟੀ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੋ
ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਛਾਪੇ, 1767 ਇੱਥੇ
ਮਦਰਾਸ ਕੌਂਸਲ ਇੱਥੇ
ਮਦਰਾਸਪਟਨਮ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ
ਮਹਿਫ਼ੂਜ਼ ਖਾਨ ਇੱਥੇ
ਮਹਿਤਾਬ ਰਾਏ ਜਗਤ ਸੇਠ ਏਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਮਲਾਰਟਿਕ, ਐਮ. ਇੱਥੇ
ਮੈਲਕਮ, ਜੌਨ ਇੱਥੇ
ਮਲਿਕਾ-ਏ-ਜ਼ਮਾਨੀ ਬੇਗਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਮਾਣਿਕਚੰਦ, ਰਾਜਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮਨਸੂਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮੈਨੂਚੀ, ਨਿਕੋਲਾਓ ਇੱਥੇ
ਮਰਾਠੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਫੌਜ
ਇੱਥੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਹਮਲੇ
ਇੱਥੇ ਕਲਕੱਤਾ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ
ਰਿਕਵਰੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਇੱਥੇ 1779 ਵਿੱਚ EIC ਫੋਰਸ ਨੂੰ ਹਰਾਓ ਇੱਥੇ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਇੱਥੋਂ ਗੱਠਜੋੜ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਾ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ
ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲੈ ਜਾਓ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਇੱਥੇ ਆਧੁਨਿਕ ਫੌਜੀ ਸਿਖਲਾਈ

ਇੱਥੇ ਸੰਘ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ
ਵੈਲਸਲੀ ਦੀ ਜੰਗ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਥੇ ਮਰਾਠਾ ਸੰਘ
ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ, 1803–1805 ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਪਿਛੋਕੜ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਅਤੇ ਇੱਥੇ
EIC ਇੱਥੇ ਬਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਅੰਤਿਮ ਤਿਆਰੀਆਂ
ਦੌਲਤ ਰਾਓ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਅਲਟੀਮੇਟਮ ਇੱਥੇ ਦੌਲਤ ਰਾਓ ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਇੱਥੇ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਇੱਥੇ ਅਸਾਏ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਇੱਥੇ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ
ਮਾਰਕਰ, ਇੱਥੇ ਜਨਰਲ
ਮਾਰਲਬਰੋ ਇੱਥੇ
ਕੀ ਇਹ ਮਾਰਵਾੜੀ ਓਸਵਾਲ ਹੈ?
ਮਾਸਕੇਲੀਨ, ਐਡਵਰਡ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਮਾਸਕੇਲੀਨ, ਇੱਥੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨੇਵਿਲ ਮਸੂਲੀਪਟਨਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮਸੂਮਪੁਰ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਮਾਰੀਸ਼ਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮੇਅ ਫਲੋਰੇ ਇੱਥੇ

ਮਹਿਰੌਲੀ ਇੱਥੇ
ਮੇਲਕੋਟ ਇੱਥੇ
ਭਾੜੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਮੈਟਕਾਫ਼, ਚਾਰਲਸ ਇੱਥੇ
ਮੈਕਸੀਕੋ ਇੱਥੇ
ਮਿਡਲਟਨ, ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਇੱਥੇ
ਮਿਦਨਾਪੁਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮਿਹਿਰ ਚੰਦ ਇੱਥੇ
ਫੌਜੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਫੌਜੀ ਵਿਕਾਸ
ਇੱਥੇ ਯੂਰਪੀ
ਇੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਸੁਧਾਰ
ਮਿੱਲ, ਜੇਮਜ਼ ਇੱਥੇ
ਮਿੱਲਜ਼, ਕਰਨਲ ਇੱਥੇ
ਮਿਨਚਿਨ, ਕਰਨਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮੀਰ (ਕਵੀ) ਇੱਥੇ
ਮੀਰ ਆਲਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮੀਰ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਇੱਥੇ
ਮੀਰ ਜਾਫਰ, ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਨਵਾਬ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਰਹੋ, ਇੱਥੇ ਰਹੋ।
ਅਤੇ ਇੱਥੇ EIC
ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਇੱਥੇ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨਾ
ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਜਗਤ ਸੇਠ
ਅਤੇ ਪਲਾਸੀ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ
ਇੱਥੇ ਵਧੀਆ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਲਓ
ਵਿਰੋਧੀ ਇੱਥੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ
EIC ਇੱਥੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਹੇਲਸਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ
ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ

ਤਖ਼ਤਾਪਲਟ, 1761 ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸ਼ੁਜਾ ਇੱਥੇ ਕੈਦੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਮੀਰ ਮਦਨ ਇੱਥੇ
ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ, ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਨਵਾਬ ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਅੱਖਰ
ਇੱਥੇ ਸਿੱਖਿਆ
ਤਖ਼ਤਾਪਲਟ, 1761 ਇੱਥੇ
ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਹੁਨਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਟੈਕਸ
ਇੱਥੇ ਪੁਨਰਗਠਨ
ਅਤੇ ਜਗਤ ਸੇਠ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਿਹਾਰ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਥੇ ਫੌਜ ਸੁਧਾਰ
ਇੱਥੇ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣਾ
ਇੱਥੇ ਖੁਫੀਆ ਨੈੱਟਵਰਕ
ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਲ EIC ਗੱਠਜੋੜ ਇੱਥੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ
EIC ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਪਾਗਲਪਨ
ਗੁਰਗਿਨ ਖਾਨ ਦਾ ਕਤਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਅਪੀਲ ਕਰੋ
ਇੱਥੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ
ਗ੍ਰੈਂਡ ਮੁਗਲ ਗੱਠਜੋੜ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਇੱਥੇ ਕਰਮਨਸਾ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਪਟਨਾ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ

ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਮੌਤ
ਮੀਰਾਂ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਹਿਦੀ ਅਸਤਰਾਬਾਦੀ ਇੱਥੇ
ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਹਿਦੀ ਇੱਥੇ
ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਫੀ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸੱਭਿਅਕ ਮਿਸ਼ਨ
ਮੋਡਾਵੇ, ਕੋਮਟੇ ਡੇ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮੁਹੰਮਦ ਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ ਇੱਥੇ
ਮੋਲੂਕਾਸ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਘਾਟ
ਮੰਗਲਕੋਟ ਇੱਥੇ ਹੈ।
ਮੋਂਗੀਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਮੋਨਸੇਰੇਟ, ਫਾਦਰ ਐਂਟੋਨੀਓ ਇੱਥੇ ਮੌਨਸਨ, ਕਰਨਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਮੋਰਟਨ ਇੱਥੇ ਕਹੋ, ਇੱਥੇ
ਮੋਰਸ, ਗਵਰਨਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ
ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ
ਇੱਥੇ ਦੌਲਤ
ਇੱਥੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੰਪਰਕ
ਇੱਥੇ ਫੌਜ ਦੀ ਤਾਕਤ
ਰੋਅ ਦਾ ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹੁਨਰ ਇੱਥੇ
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਅਧਿਕਾਰ ਲਈ EIC ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਇੱਥੇ ਨਜਿੱਠਣ ਬਾਰੇ ਰੋਅ ਦੀ ਸਲਾਹ ਯੋਸੀਯਾਹ ਚਾਈਲਡ ਇੱਥੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਵਿਰੋਧ

ਇੱਥੇ ਹੱਦ
ਇੱਥੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵਿਵਾਦ ਹਨ
ਇੱਥੇ ਖੇਤਰੀ ਗਵਰਨਰ
EIC ਇੱਥੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ
ਇੱਥੇ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ
ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਘੋੜਸਵਾਰ
ਇੱਥੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਕਟ
ਇੱਥੇ ਫੌਜੀਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦਾ ਢਹਿਣਾ
ਇੱਥੇ ਵਪਾਰ ਕਰੋ
ਇੱਥੇ ਦਾ ਸੁੰਗੜਾਅ
ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ, ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ
ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਹੀ, ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਖਾਤਮਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਇੱਥੇ
ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਹਾਜ਼ਿਨ ਇੱਥੇ
ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇੱਥੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।
ਇੱਥੇ ਸੁਖਵਾਦ
ਮੁਇਜ਼ੁਦੀਨ, ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਿੰਸ
ਮਲਿਕ ਪਰਿਵਾਰ ਇੱਥੇ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ
ਮੁਨ, ਥਾਮਸ ਇੱਥੇ
ਮੁੰਨਾ ਲਾਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮੁਨਰੋ, ਸਰ ਹੈਕਟਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਮੁਨਰੋ, ਥਾਮਸ ਇੱਥੇ
ਮੁਰਸ਼ੀਦ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਤਖ਼ਤਾਪਲਟ, 1761 ਇੱਥੇ
ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਹੁਸੈਨ ਇੱਥੇ

ਮਸਕੋਵੀ ਕੰਪਨੀ ਇੱਥੇ
ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਇੱਥੇ
ਮੈਸੂਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਨਬਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਬ ਇੱਥੇ
ਨਬੋਬ, ਦ ਹੇਅਰ
ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਫਸ਼ਰ
ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਹਮਲਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਪਰਸ਼ੀਆ ਵਾਪਸ ਜਾਓ
ਨਾਦੀਆ ਇੱਥੇ
ਨਾਗਾ ਸਾਧੂ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਨਜਫ ਖਾਨ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੱਥੇ ਪਿਛੋਕੜ
ਦਿੱਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਇੱਥੇ

ਇੱਥੇ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ
ਇੱਥੇ ਪੱਥਰਗੜ੍ਹ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਇਨਾਮ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਫੌਜ
ਇੱਥੇ ਮੁੜ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਇੱਥੇ ਆਗਰਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਇੱਥੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਦਾਲਤੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼
ਬਿਮਾਰੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਰੀਜੈਂਟ ਬਣਾਇਆ
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਮੌਤ
ਇੱਥੇ ਖੇਤਰੀ ਲਾਭ ਗੁਆਏ ਗਏ
ਇੱਥੇ ਕਬਰ
ਨਜੀਬ-ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਨਜੀਬ ਖਾਨ ਯੂਸਫਜ਼ਈ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਨਜੀਬ-ਉਲ-ਤਵਾਰੀਖ ਇੱਥੇ
ਨਾਨਾ ਫੜਨਵੀਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਨੰਦਕੁਮਾਰ ਇੱਥੇ

ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਬੋਨਾਪਾਰਟ
ਇੱਥੇ ਵੱਡੀ ਰਣਨੀਤੀ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਇੰਗਲੈਂਡ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ
ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਓ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਮੌਤ
ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਰਾਲੇਖ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਜਾਇਬ ਘਰ, ਦਿੱਲੀ ਇੱਥੇ
ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਨਵਲ ਸਿੰਘ ਇੱਥੇ
ਨਵਾਜ਼ੀਸ਼ ਖਾਨ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਨਵਾਂ ਫਰਾਂਸ
ਨਿਊਯਾਰਕ ਇੱਥੇ
ਨਿਧਾ ਮੱਲ ਇੱਥੇ
ਨੀਲ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਇੱਥੇ
ਉੱਤਰ, ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਨੌਰਥ ਵੈਸਟ ਪੈਸੇਜ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਨੂਰਜਹਾਂ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਆਕਟਰਲੋਨੀ, ਸਰ ਡੇਵਿਡ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਯਾਦ ਇੱਥੇ ਹੈ
ਅਫੀਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਅਫੀਮ ਯੁੱਧ, ਇੱਥੇ
ਓਰਮ, ਰਾਬਰਟ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਓਟੋਮੈਨ ਤੁਰਕੀ
ਓਵੈਨ ਗਰੱਫ ਇੱਥੇ ਗਵੇਨਵਿਨ ਹੈ
ਪਾਦਸ਼ਾਹਨਾਮਾ, ਇੱਥੇ
ਪਾਮਰ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਪਾਣੀਪਤ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਪੱਥਰਗੜ੍ਹ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਪੈਟਿਸੀਅਰ, ਚਾਰਲਸ-ਜੋਸਫ, ਮਾਰਕੁਇਸ ਡੀ ਬੁਸੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਪਟਨਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਇੱਥੇ ਗ੍ਰੈਂਡ ਮੁਗਲ ਗਠਜੋੜ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਇੱਥੇ ਅਕਾਲ ਹੈ
ਪਟਨਾ ਕਤਲੇਆਮ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਪੈਟਲੀ ਇੱਥੇ
ਪੀਅਰਸ, ਕਰਨਲ ਥਾਮਸ ਡੀਨ ਇੱਥੇ
ਪੇਡਰੋਨ, ਕਰਨਲ ਇੱਥੇ
ਮਿਰਚ ਇੱਥੇ
ਸਥਾਈ ਬੰਦੋਬਸਤ, ਇੱਥੇ
ਪੈਰੋਨ, ਪੀਅਰੇ ਕੁਇਲਰ - ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਪਰਸ਼ੀਆ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਪੇਸਟਰ, ਜੌਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਫਿਲਿਪ II, ਸਪੇਨ ਦਾ ਰਾਜਾ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂ
ਪਿਟ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ
ਪਲਾਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਇੱਥੇ ਅੱਗੇ ਵਧੋ
ਇੱਥੇ ਯੁੱਧ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ
ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਫੌਜ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਲੜਾਈ
ਇੱਥੇ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ
ਇੱਥੇ ਮੌਨਸੂਨ ਤੂਫਾਨ
ਮੀਰ ਮਦਨ ਦਾ ਘੋੜਸਵਾਰ ਇੱਥੇ ਚਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੀਰ ਜਾਫਰ ਇੱਥੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ
ਇੱਥੇ ਪਿੱਛਾ
ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਇੱਥੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਪਹਿਲੀ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ

ਪੋਲੀਅਰ, ਐਂਟੋਇਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਪੋਲਿਲੁਰ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ
ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਇੱਥੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਮੌਜੂਦਗੀ
ਡੁਪਲੈਕਸ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਬਣੇ।
ਇੱਥੇ ਗੈਰੀਸਨ
ਇੱਥੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ
ਇੱਥੇ ਆਸਟ੍ਰੀਆ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦੀ ਜੰਗ ਪੋਰਟ ਲੋਰੀਐਂਟ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਇੱਥੇ ਪੁਰਤਗਾਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਪੋਵਿਸ ਕਿਲ੍ਹਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਪਾਓਨਲ, ਥਾਮਸ ਇੱਥੇ
ਪ੍ਰਸਾਦ, ਈਸ਼ਵਰੀ ਇੱਥੇ
ਪ੍ਰਿੰਸ ਜਾਰਜ ਇੱਥੇ
ਪ੍ਰਾਈਵੇਟਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਮੁਨਾਫ਼ਾ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ
ਪੁਣੇ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਪੁਣੇ ਮੁਹਿੰਮ, 1779 ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲ੍ਹਾ
ਪੂਰਨੀਆ ਇੱਥੇ
ਕੁਦਸੀਆ ਬੇਗਮ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕਿਊਬੇਰੋਨ ਬੇ
ਇੱਥੇ ਕੁਤੁਬ-ਉਦ-ਦੀਨ ਬਖਤਿਆਰ ਖਾਕੀ ਰਘੂਜੀ ਭੌਂਸਲੇ, ਬੇਰਾਰ ਦੇ ਰਾਜਾ, ਇੱਥੇ ਰਘੂਨਾਥ ਰਾਓ ਇੱਥੇ
ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਇੱਥੇ
ਰਾਜਾ ਖਾਨ ਇੱਥੇ
ਰਾਜਾ ਰਾਮਮੋਹਨ ਰਾਏ ਇੱਥੇ

ਰਾਜਨ, ਰਘੂਰਾਮ ਇੱਥੇ
ਰਾਜਸਥਾਨ ਇੱਥੇ
ਰਜਤ ਕਾਂਤਾ ਰੇਅ ਇੱਥੇ
ਰਾਜਮਹਿਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਰਾਜਪੂਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਰੈਲੇ, ਸਰ ਵਾਲਟਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਰਾਮ, ਗੰਗਾ ਇੱਥੇ
ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ, ਰਾਜਾ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਕਤਲ
ਰਾਮਦੁਲਾਲ ਡੇ ਇੱਥੇ
ਰਾਣਾ ਖਾਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਰੰਗਪੁਰ ਇੱਥੇ
ਰੇਮੰਡ, ਮਿਸ਼ੇਲ ਜੋਆਚਿਮ ਮੈਰੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਲਾਲ ਡਰੈਗਨ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਸਨ ਬਦਲੋ
ਰੈਗੂਲੇਟਿੰਗ ਐਕਟ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਰੇਨਹਾਰਡਟ, ਵਾਲਟਰ (ਸਮਰੂ) ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਰੇਨੋ, ਐਮ. ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਰੈਨੇਲ, ਜੇਮਜ਼ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਰੈਨੀ, ਕੈਪਟਨ ਡੇਵਿਡ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਰੇਨੋਲਡਸ, ਜੋਸ਼ੂਆ ਇੱਥੇ
ਰਿਆਜ਼ੂ-ਸ-ਸਲਾਤਿਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਰੋਨੋਕੇ ਟਾਪੂ ਇੱਥੇ ਹੈ
ਰੋ, ਸਰ ਥਾਮਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ
ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਾਪਸ ਆਓ, ਇੱਥੇ
ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਇੱਥੇ ਹੈ ਰੋਹਿਲਾ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਰੋਹਿਲਾ ਯੁੱਧ
ਰੋਥੇਨਸਟਾਈਨ, ਵਿਲੀਅਮ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਰਾਇਲ ਨੇਵੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾਈ-ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਇੱਥੇ
ਸਆਦਤ ਖਾਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ, ਅਵਧ ਦਾ ਨਵਾਬ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਇੱਥੇ
ਸੈਫ਼ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਇੱਥੇ
ਸੇਂਟ ਥਾਮਸ ਮਾਊਂਟ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸਲਬਾਈ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸੰਧੀ
ਸੈਲਿਸਬਰੀ ਜਰਨਲ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਲੂਣ
ਇੱਥੇ ਲੂਣ
ਸੰਭਾਜੀ ਇੱਥੇ
ਸੈਨ ਥੋਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸਤਾਰਾ ਇੱਥੇ
ਸੌਦਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸਾਂਡਰਸ, ਥਾਮਸ ਇੱਥੇ
ਸੱਯਦ ਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਇੱਥੇ
ਸਿੰਧੀਆ, ਦੌਲਤ ਰਾਓ ਵੇਖੋ ਦੌਲਤ ਰਾਓ ਸਿੰਧੀਆ
ਸਿੰਧੀਆ, ਮਹਾਦਜੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ ਕੋੜਾ
ਸਕ੍ਰਾਫਟਨ, ਲੂਕ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਸਕਰਰੀ, ਜੇਮਜ਼ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸਕਰਵੀ
ਦੂਜਾ ਜੁਆਇੰਟ ਸਟਾਕ ਇੱਥੇ
ਗੁਪਤ ਕਮੇਟੀ ਇੱਥੇ
ਚੋਣ ਕਮੇਟੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸਰਾਏ ਆਲਮਚੰਦ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀਰੰਗਾਪਟਨ
ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜੰਗ
ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ

ਇੱਥੇ ਸਕੇਲ ਕਰੋ
ਪੋਰਟ ਲੋਰੀਐਂਟ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਫੈਲਾਅ
ਸ਼ਾਹ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਇੱਥੇ
ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਕੈਦ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦਿੱਖ
ਪਾਤਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਪਿਛੋਕੜ
ਇੱਥੇ ਜਨਮ
ਇੱਥੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਇੱਥੇ ਸਿਰਲੇਖ
ਇੱਥੇ ਸੂਫ਼ੀਵਾਦ
ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਦੀ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਈਰਖਾ
ਇੱਥੇ ਇਮਾਦ ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨਾਲ ਸਬੰਧ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ
ਇੱਥੇ ਬੰਗਾਲ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ
ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਕਰਮਨਸਾ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੋ
ਇੱਥੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ
ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜਾਂ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ
ਇੱਥੇ ਮਸੂਮਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਇੱਥੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵੱਲ ਵਧੋ
ਇੱਥੇ ਹੇਲਸਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ
ਇੱਥੇ ਹਾਰ
ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ
ਇੱਥੇ EIC ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ
ਇੱਥੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ

ਇੱਥੇ EIC ਭੱਤਾ
ਇੱਥੇ ਆਮਦਨ
ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੁਗਲ ਗੱਠਜੋੜ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ EIC ਨਾਲ ਸਬੰਧ
ਇੱਥੇ EIC ਨਾਲ ਰਿਹਾਇਸ਼
ਬਕਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ
ਕਲਾਈਵ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਗੱਲਬਾਤ
ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀ ਸੰਧੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਦਿੱਲੀ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਇੱਥੇ ਰਵਾਨਗੀ
ਇੱਥੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੋਂ ਦਾ EIC ਇਲਾਜ
ਇੱਥੇ ਜਾਰਜ III ਦੇ ਰਾਜਦੂਤ
ਇੱਥੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ
ਨਜਫ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ
ਦਿੱਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਇੱਥੇ
ਸਿੰਧੀਆ ਇੱਥੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇੱਥੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼
ਇੱਥੇ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ
ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਲੂਕ
ਇੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਮਰਾਠਾ ਗੱਠਜੋੜ ਟੁੱਟ ਗਿਆ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ
ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਗਾਣੇ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਆਗਰਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਇੱਥੇ ਅਦਾਲਤੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼
ਇੱਥੇ ਅਦਾਲਤ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ
ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

[redacted]

ਸ਼ੇਅਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਸ਼ੇਅਰਧਾਰਕ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਰੀਆ ਕਾਨੂੰਨ
ਪੂਰਨੀਆ ਦੇ ਸ਼ੌਕਤ ਜੰਗ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸ਼ੈੱਲ ਕਰੋ
ਸ਼ੈਰੀਡਨ, ਰਿਚਰਡ ਬ੍ਰਿੰਸਲੇ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸ਼ਿਪਮੈਨ, ਸਰ ਅਬਰਾਹਿਮ ਇੱਥੇ
ਸ਼ਿਤਾਬ ਰਾਏ ਇੱਥੇ
ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਭੌਂਸਲੇ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਅਵਧ ਦਾ ਨਵਾਬ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ ਲਈ ਸਾਖ
ਇੱਥੇ ਤਾਕਤ
ਇੱਥੇ ਦਿੱਖ
ਇੱਥੇ ਬੁਰਾਈਆਂ
ਅਤੇ ਗ੍ਰੈਂਡ ਮੁਗਲ ਗੱਠਜੋੜ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ EIC ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਅਲਟੀਮੇਟਮ
ਪਟਨਾ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਬਕਸਰ ਵਾਪਸੀ
ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਬਕਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਇੱਥੇ
ਬਕਸਰ ਤੋਂ ਇੱਥੋਂ ਭੱਜ ਜਾਓ।
ਇੱਥੇ ਵਿਰੋਧ
ਇੱਥੇ ਸਮਰਪਣ ਕਰੋ
ਇੱਥੇ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
ਕਲਾਈਵ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਮੁਲਾਕਾਤ
ਇੱਥੇ ਰੋਹਿਲਾ ਯੁੱਧ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸ਼ੁਸ਼ਤਾਰੀ, ਅਬਦੁਲ ਲਤੀਫ਼ ਇੱਥੇ ਸਿਡੰਸ, ਸਾਰਾਹ ਇੱਥੇ
ਸੀਅਰਾ ਲਿਓਨ ਕੰਪਨੀ ਇੱਥੇ
ਸਿਕੰਦਰ ਜਾਹ ਇੱਥੇ

ਸਿਕੰਦਰਾ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸਿੱਖ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਚਾਂਦੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਨਵਾਬ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਪਾਤਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸਾਖ
ਇੱਥੇ ਲਿੰਗਕਤਾ
ਇੱਥੇ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਫੜੋ
ਇੱਥੇ ਨਾਮਜ਼ਦ ਵਾਰਸ
EIC ਇੱਥੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕਾਸਿਮਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਇੱਥੇ ਡਰੇਕ ਦੀ ਮੰਗ
ਕਲਕੱਤੇ ਵੱਲ ਵਧੋ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ
ਇੱਥੇ ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਰਾਤ ਦਾ ਹਮਲਾ
ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਇੱਥੇ ਹਮਲਾ
ਇੱਥੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਓ
ਇੱਥੇ ਅਲੀਨਗਰ ਦੀ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ
ਅਤੇ ਚੰਦਰਨਗਰ ਦਾ ਪਤਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ ਇੱਥੋਂ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼
ਕਲਾਈਵ ਦਾ ਅਲਟੀਮੇਟਮ ਇੱਥੇ ਹੈ
ਕਲਾਈਵ ਦੀ ਇੱਥੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ
ਅਤੇ ਪਲਾਸੀ ਇੱਥੇ
ਪਲਾਸੀ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਭੱਜ ਜਾਓ
ਇੱਥੇ ਉਡਾਣ
ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਸ਼ ਦੀ ਪਰੇਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਕੈਦ

ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਮੌਤ
ਇੱਥੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
ਸ਼ਿਵਭਾਰਤ ਇੱਥੇ
ਸਕਿਨਰ, ਜੇਮਜ਼ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਗੁਲਾਮਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ

ਚੇਚਕ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸਮਿਥ, ਐਡਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸਮਿਥ, ਸਰ ਥਾਮਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਸੋਮ, ਸਰ ਸਟੀਫਨ ਇੱਥੇ
ਸੋਬੇਲ, ਦਾਵਾ ਇੱਥੇ
ਸਪੇਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਸਪੇਨੀ ਆਰਮਾਡਾ
ਇੱਥੇ ਸਪਾਈਸ ਆਈਲੈਂਡਜ਼
ਇੱਥੇ ਸਪਾਈਸ ਰੂਟਸ
ਮਸਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵਪਾਰ
ਇੱਥੇ ਵੜਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਇੱਥੇ ਲਾਭ, ਇੱਥੇ
ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਮ ਇੱਥੇ
ਸ੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਕਿਲ੍ਹੇਬੰਦੀਆਂ
ਇੱਥੇ ਹਮਲਾ
ਇਨਕਲਾਬੀ ਜੈਕੋਬਿਨ ਕਲੱਬ ਇੱਥੇ ਹੈ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ
ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਪਤਨ
ਇਥੋਂ ਦਾ ਬਲਾਤਕਾਰ
ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ
ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ
ਸਟਾਈਨ, ਬਰਟਨ ਇੱਥੇ
ਸਟੀਵਨਜ਼, ਫਾਦਰ ਥਾਮਸ ਇੱਥੇ
ਸਟੀਵਨਸਨ, ਕਰਨਲ ਇੱਥੇ

ਸਟੀਵਰਟ, ਕੈਪਟਨ ਜੇਮਜ਼ ਇੱਥੇ ਸਟ੍ਰੈਚੀ, ਜੇਨ ਇੱਥੇ ਹੈ।
ਸਟ੍ਰੈਚੀ, ਰਿਚਰਡ ਇੱਥੇ
ਸਟ੍ਰੈਥਮ ਇੱਥੇ
ਸਬਪ੍ਰਾਈਮ ਬੁਲਬੁਲਾ, 2007-9 ਇੱਥੇ ਸੁਬ੍ਰਾਹਮਣੀਅਮ, ਸੰਜੇ ਇੱਥੇ
ਗਾਹਕੀ ਕਿਤਾਬ ਇੱਥੇ
ਸੁਲੇਮਾਨ, ਪ੍ਰਿੰਸ ਇੱਥੇ
ਸਮਰੂ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਸਮਰੂ, ਬੇਗਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਸੂਰਤ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਸੁਜ਼ਨ ਇੱਥੇ ਹੈ।
ਕਿਤੇ ਵੀ
ਸੁਵਰਨਦੁਰਗ ਇੱਥੇ
ਸਵਰੂਪ ਚੰਦ ਇੱਥੇ
ਸਵਿੰਟਨ, ਆਰਚੀਬਾਲਡ ਇੱਥੇ
ਟੈਗੋਰ, ਦਵਾਰਕਾਨਾਥ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਤਾਲੇਗਾਂਵ
ਇੱਥੇ ਤਾਮਿਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ
ਟੈਂਜੀਅਰ ਇੱਥੇ
ਤੰਜੌਰ ਇੱਥੇ
ਤਖ਼ਤਾਪਲਟ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, 1749 ਇੱਥੇ
ਤਾਰੀਖ-ਏ ਮੁਜ਼ਫਰੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਟੈਕਸ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ
ਇੱਥੇ ਟੈਕਸ ਡਿਫਾਲਟਰ
ਟੈਕਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਚਾਹ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਚਾਹ ਟੈਕਸ
ਕੱਪੜਾ ਉਦਯੋਗ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਤੀਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ
ਥਾਮਸ, ਜਾਰਜ ਇੱਥੇ

ਥੌਰਨ, ਮੇਜਰ ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੰਬੂ
ਮਦਰਾਸ ਛਾਪਾ, 1767 ਇੱਥੇ
ਪੋਲਿਲੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਲੂਕ ਇੱਥੇ ਅੱਖਰ
ਇੱਥੇ ਤਖਤ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਦਿੱਖ
ਚੰਗੀ ਸਰਕਾਰ ਬਾਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਲਾਹ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਇੱਥੇ ਫੌਜੀ ਹੁਨਰ
ਇੱਥੇ ਵਪਾਰਕ ਵਿਭਾਗ
ਇੱਥੇ ਸੁਧਾਰ
ਇੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ
ਇੱਥੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਚੈਂਪੀਅਨ ਵਜੋਂ
ਇੱਥੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਚਿੱਤਰਣ
ਇੱਥੇ ਨਵੀਨਤਾ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ
ਇੱਥੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ
ਇੱਥੇ ਹਿੰਸਾ
ਇੱਥੇ ਕਮੀਆਂ ਹਨ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਇੱਥੇ ਤੀਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ
ਇੱਥੇ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਗਤੀ
ਇੱਥੇ ਫੌਜ ਦੀ ਤਾਕਤ
ਫੌਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਭੱਜ ਗਈਆਂ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਧੀ
ਇੱਥੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦਾ ਦੂਤਾਵਾਸ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਹਾਇਤਾ ਇੱਥੇ ਹੈ

ਵੈਲਸਲੀ ਦਾ ਇੱਥੇ ਪੱਤਰ
ਵੈਲਸਲੀ ਦੀ ਇੱਥੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ

[redacted]
[redacted]
[redacted]

ਵੇਰੇਲਸਟ, ਹੈਨਰੀ ਇੱਥੇ
ਵਿਕਟੋਰੀਆ, ਰਾਣੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਕਾਲ
ਅਧਿਕਾਰਤ ਯਾਦ ਇੱਥੇ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ
ਇੱਥੇ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ
ਇੱਥੇ ਗ੍ਰਾਮ ਗਣਰਾਜ
ਵਰਜੀਨੀਆ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਵਿਟੋਜੀ ਰਾਓ ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਵਿਜ਼ਾਗ
VOC (ਡੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ), ਡੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਵੋਲਟੇਅਰ ਇੱਥੇ
ਵੋਲਟਨ, ਜੋਸਫ਼ ਡੀ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਵਡਗਾਓਂ, ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸੰਧੀ
ਵਡਿਆਰ ਵੰਸ਼, ਇੱਥੇ ਬਹਾਲੀ
ਵਾਲਕੋਟ ਇੱਥੇ
ਵਾਲਮਾਰਟ ਇੱਥੇ
ਵਾਲਪੋਲ, ਹੋਰੇਸ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਵਕੀਅਤ-ਏ-ਅਜ਼ਫਾਰੀ ਇੱਥੇ
ਆਸਟ੍ਰੀਆ ਦੀ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦੀ ਜੰਗ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਵਾਰਿਡ ਇੱਥੇ
ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ, ਜਾਰਜ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਵਾਟਸਨ, ਐਡਮਿਰਲ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਵਾਟਸ, ਵਿਲੀਅਮ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ
ਵੈਲਸਲੀ, ਕਰਨਲ ਆਰਥਰ (ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਦਾ ਡਿਊਕ) ਇੱਥੇ
ਇੱਥੇ ਪਿਛੋਕੜ
ਭਰਾ ਦਾ ਇੱਥੇ ਸਵਾਗਤ ਹੈ।
ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਇੱਥੇ
ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ 'ਤੇ ਹਮਲਾ
ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਤਖਤ

[redacted]

□□□□□ □□□ □□□ □□□□
□□□□□□ □□□ □□□□□□ □□□□, □□□□, □□□□, □□□□, □□□□, □□□□
□□□□□ □□□□ □□□□
□□□□□ □□□□ □□□□
□□□□ □□□□□ □□□□

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਨੋਟ
ਵਿਲੀਅਮ ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਵੁਲਫਸਨ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਵ੍ਹਾਈਟ ਮੁਗਲਜ਼, ਦ ਲਾਸਟ ਮੁਗਲ, ਜਿਸਨੇ ਡੱਫ ਕੂਪਰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜਿੱਤਿਆ, ਅਤੇ ਹੈਮਿੰਗਵੇ ਅਤੇ ਕਾਪੁਚਿੰਸਕੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਰਿਟਰਨ ਆਫ਼ ਏ ਕਿੰਗ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਕਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ ਹਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰਕ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਲੜੀਵਾਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ 2002 ਵਿੱਚ ਬਾਫਟਾ ਵਿਖੇ ਸਰਬੋਤਮ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਲੜੀ ਲਈ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜਿੱਤਿਆ। ਉਸਨੇ ਥਾਮਸ ਕੁੱਕ ਟ੍ਰੈਵਲ ਬੁੱਕ ਅਵਾਰਡ, ਸੰਡੇ ਟਾਈਮਜ਼ ਯੰਗ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਈਟਰ ਆਫ਼ ਦ ਈਅਰ ਅਵਾਰਡ, ਐਫਪੀਏ ਮੀਡੀਆ ਅਵਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਲ ਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਵੀ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੰਜ ਆਨਰੇਰੀ ਡਾਕਟਰੇਟ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਇਲ ਸੋਸਾਇਟੀ ਆਫ਼ ਲਿਟਰੇਚਰ, ਰਾਇਲ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੋਸਾਇਟੀ ਅਤੇ ਰਾਇਲ ਸੋਸਾਇਟੀ ਆਫ਼ ਐਡਿਨਬਰਗ ਦਾ ਫੈਲੋ ਹੈ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਊਨ ਵਿਖੇ ਵਿਜ਼ਿਟਿੰਗ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪਾਂ ਰੱਖ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਊਯਾਰਕ ਰਿਵਿਊ ਆਫ਼ ਬੁੱਕਸ, ਦ ਨਿਊਯਾਰਕਰ ਐਂਡ ਦ ਗਾਰਡੀਅਨ ਲਈ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। 2018 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਕੈਡਮੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਜੈਪੁਰ ਸਾਹਿਤ ਉਤਸਵ ਦੀ ਸਹਿ-ਸੰਸਥਾਪਕਤਾ ਲਈ ਵੱਕਾਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਮੈਡਲ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਲੀਅਮ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਫਾਰਮ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਲੇਟਾਂ ਦਾ ਭਾਗ

22 ਸਤੰਬਰ 1599 ਨੂੰ, ਮੂਰਗੇਟ ਫੀਲਡਜ਼ ਦੇ ਫਾਊਂਡਰਜ਼ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਪਹਿਲੀ ਜਨਤਕ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, 'ਆਡੀਟਰ ਸਮਾਈਥ' ਦੁਆਰਾ 'ਦ ਵੋਆਗ ਟੂ ਦ ਈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼' ਲਈ 101 ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੰਡਨ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਗਾਹਕੀ ਸੂਚੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

1616 ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸਰ ਥਾਮਸ 'ਆਡੀਟਰ' ਸਮਿਥ।

ਸਰ ਜੇਮਜ਼ ਲੈਂਕੈਸਟਰ, ਜਿਸਨੇ 1601 ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਰ ਥਾਮਸ ਰੋ, ਜੇਮਜ਼ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਰਾਜਦੂਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1615 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕੂਟਨੀਤਕ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ।

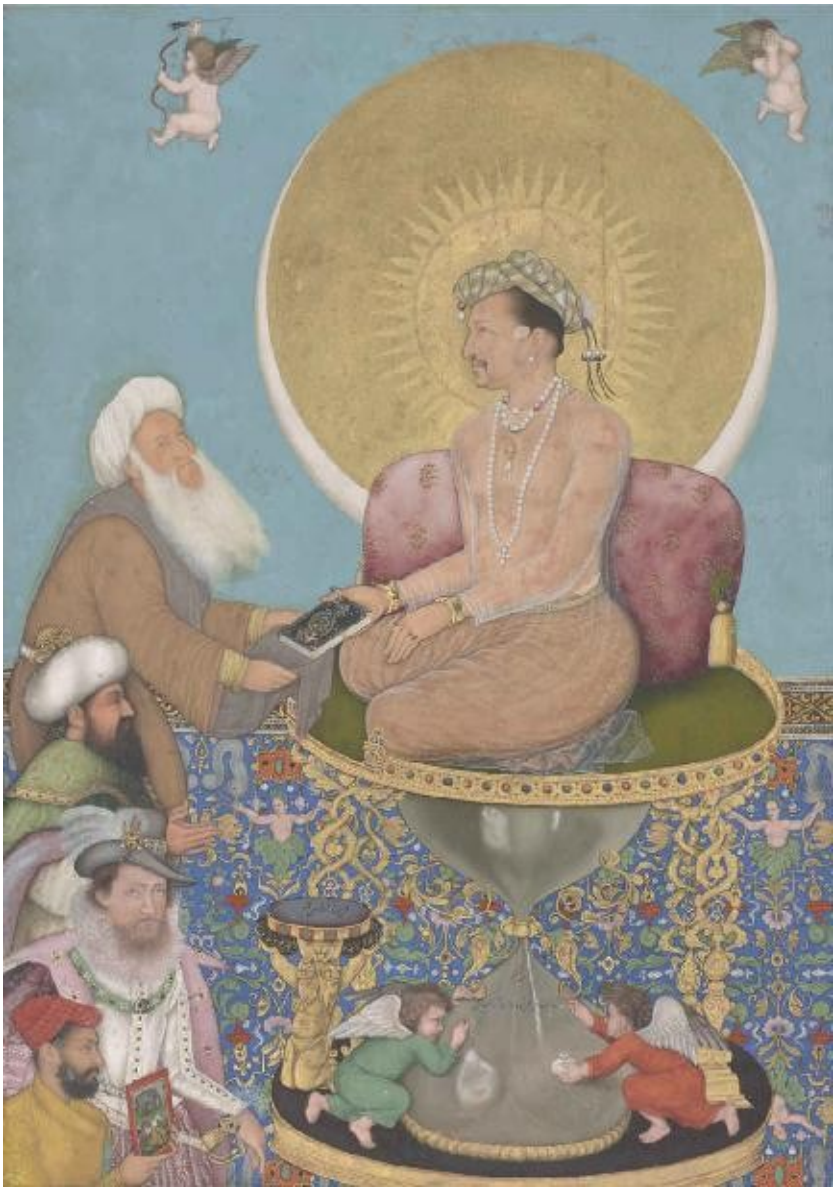

ਜਹਾਂਗੀਰ, ਬਿਚਿਤਰ ਦੁਆਰਾ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਮੰਡਲ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਚਮਕਦਾ ਬੈਠਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪੁਟੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਚਮਕ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਪੁਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜੋੜਾ ਇੱਕ ਬੈਨਰ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਅੱਲ੍ਹਾ- ਓ ਅਕਬਰ! ਹੇ ਰਾਜਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਰਹੇ!' ਸਮਰਾਟ ਓਟੋਮੈਨ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਕੇ ਇੱਕ ਸੂਫ਼ੀ ਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਮੁੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਜੇਮਜ਼ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਫਰੇਮ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਅਤੇ ਬਿਚਿਤਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਵੈ-ਪੋਰਟਰੇਟ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉੱਪਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਤਿੰਨ-ਚੌਥਾਈ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ - ਇੱਕ ਕੋਣ ਜੋ ਮੁਗਲ ਲਘੂ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਪਾਤਰਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਹੈ - ਮੁਗਲ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨੀਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸਿਰਕੇ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਝਲਕ ਹੈ।

ਨਿਊ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ, ਲੰਡਨ ਦੀ ਲੀਡਨਹਾਲ ਸਟਰੀਟ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ, ਇਸਦੀ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਪੈਲੇਡੀਅਨ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ। ਇੱਕ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਯਾਤਰੀ ਨੇ 1731 ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ 'ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਗਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੱਥਰ ਵਾਲਾ ਸੀ; ਪਰ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਜਵਾਬਦੇਹ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ'। ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਂਗ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਦੀ ਸਾਦੀ ਦਿੱਖ ਬਹੁਤ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਸੀ।

ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੇ 1660 ਵਿੱਚ ਡੈਪਟਫੋਰਡ ਵਿਖੇ ਜਹਾਜ਼ ਭੇਜਿਆ।

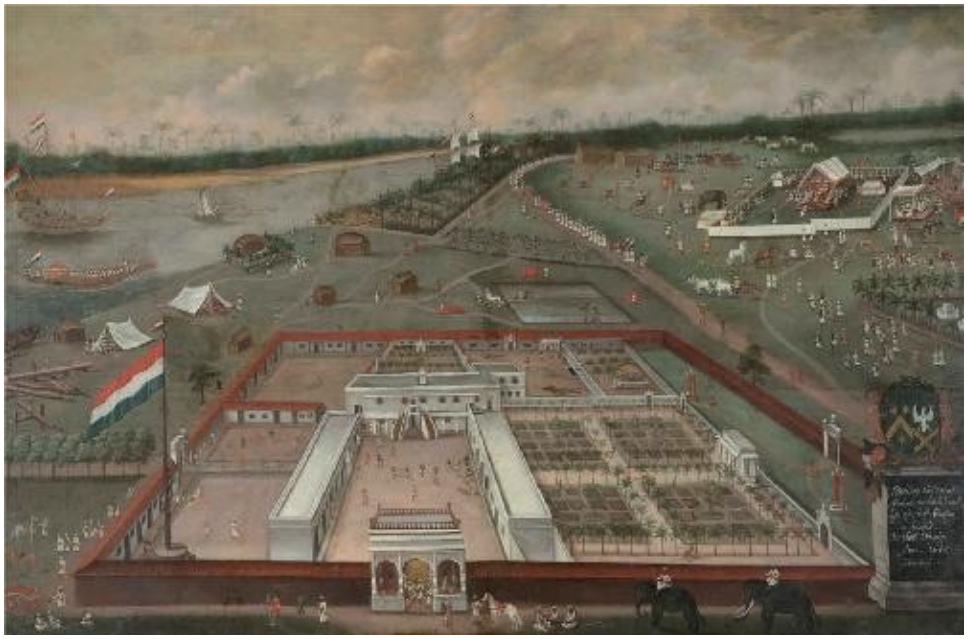

□□□□□□□□ □□□ □□□□□□□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□ □□□□ □□□□, 1665□

□□□□ □□□□□□, □□□□□□, □□□□ □□□□□□ □□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□, 1731□

ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਲਮਗੀਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਜਿਸਦੀ ਦੱਖਣ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਫਿਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ, ਲਗਭਗ 1653 ਵਿੱਚ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਹੇਠਾਂ ਉਸਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਮਰਾਠਾ ਸੂਰਬੀਰ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਭੌਂਸਲੇ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 1680 ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾਏ, ਇੱਕ ਜਲ ਸੈਨਾ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ। 1674 ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਗੜ੍ਹ ਰਾਏਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਦੋ ਲਗਾਤਾਰ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਛਤਰਪਤੀ, ਜਾਂ ਛੱਤਰੀ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਦਾ ਤਾਜ ਪਹਿਨਾਇਆ ਗਿਆ।

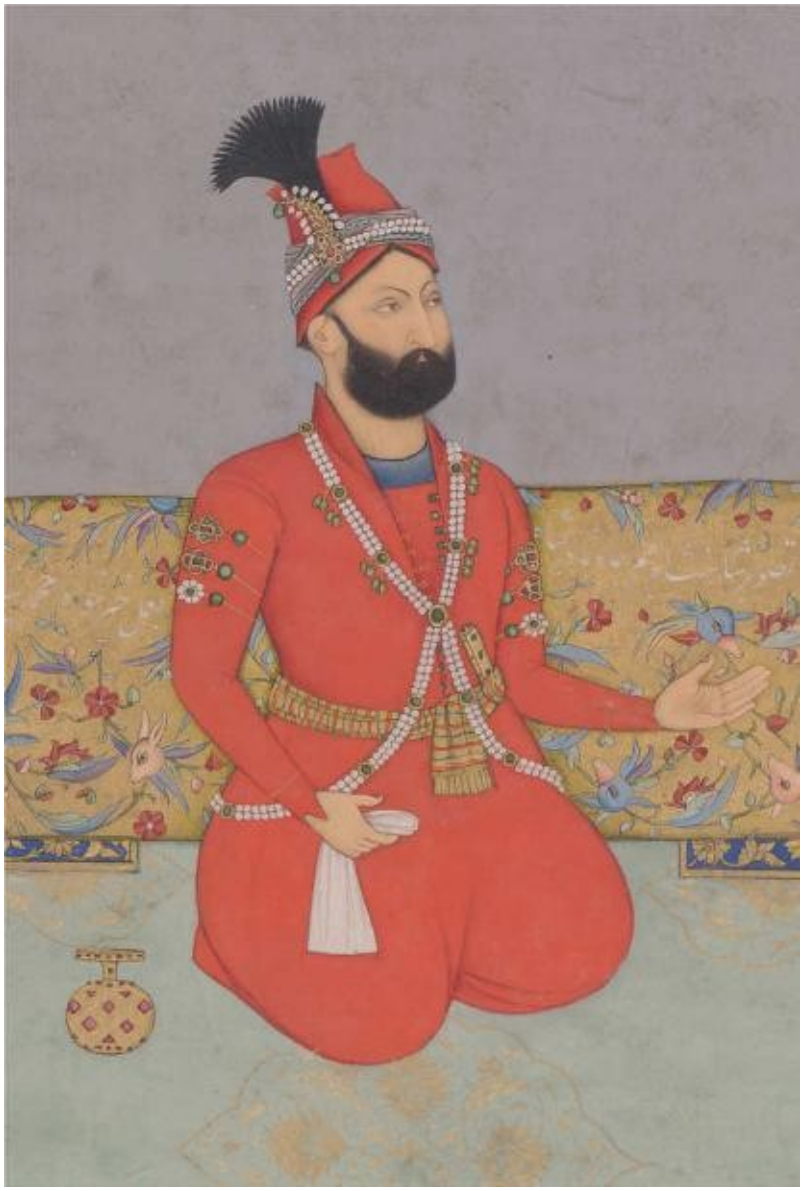

ਫ਼ਾਰਸੀ ਜੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਇੱਕ ਨਿਮਰ ਚਰਵਾਹੇ ਅਤੇ ਫਰੀਅਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫੌਜੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਫਾਵਿਦ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਭਰਿਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫਿਰ 'ਮੁਗਲ ਮੋਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੁਨਹਿਰੀ ਖੰਭ ਤੋੜਨ' ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਹਜ ਸਮਰਾਟ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਿਸਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ, ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਸਮੇਤ, ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਕੋਹ-ਏ-ਨੂਰ ਹੀਰਾ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਾਦਰ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ, ਬਾਲਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਬਾਇਲਰ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਗ ਨਿਕਲ ਗਈ।

□□□ □□□□□ □□□□□□□□□, □□□□□□ □□□□□□□ □□□□□ □□□□, □□□ □□□□□□□ □□ □□□□ '□□ □□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□, □□□□□ 1739, □□□□□ □□ □□□□□ □□□□□ □□ □□□□□□

□□□□ □□□□□□□ □□ □□□□□□□ □□□□□ □□□□□□□, □□□□□ 1770□

ਨੈਨਸੁਖ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਇੱਕ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸਵਾਰੀ। ਮੁਗਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਾਹੀ ਕਲਾਕਾਰ ਪੂਰੇ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਏ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਾਸਟਰਪੀਸਾਂ ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀਆਂ ਤਲਹਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਲੇਰ ਅਤੇ ਜਸਰੋਟਾ ਵਰਗੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਂਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ।

ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਨ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉਪਾਅ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਸੰਬੰਧਿਤ ਪਰ ਡੂੰਘਾ ਫੌਜੀ ਸਮਾਜ ਬਣ ਗਿਆ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਹੁਨਰਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੰਗ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਤੋਪਖਾਨੇਦਾਰਾਂ ਵਜੋਂ।

□□□□□□□□□□□□ □□ □□□□ □□□□□□□ □□□□□ □□ □□□□ □□□□□□□□

□□□□□□□□□□□□ □□ □□□□□ □□□□□□ □□ □□□□□□

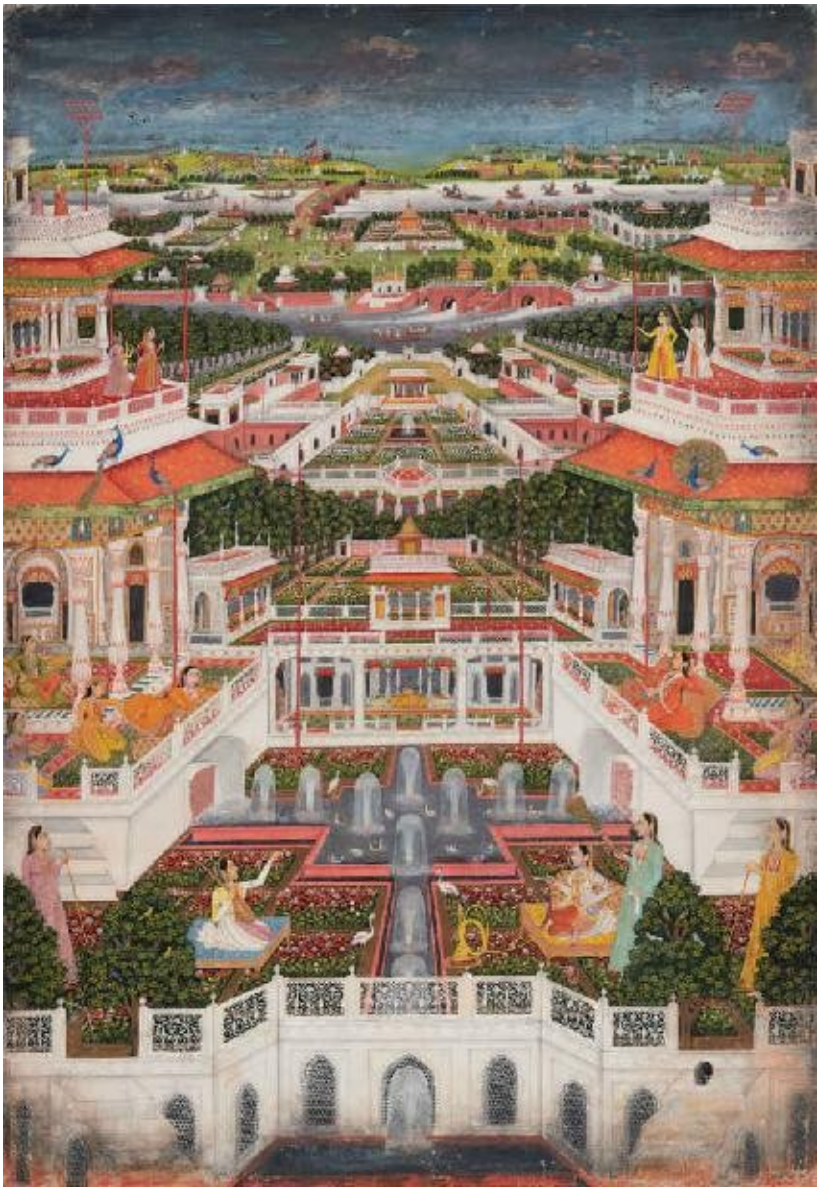

□□□□□□□□□ □□ □□□□□□

ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ 1740 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਤਖ਼ਤਾਪਲਟ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਜਗਤ ਸੇਠ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਬਿੱਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਭੋਜਨ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਮੁਗਲ ਪਤਨ ਦੀ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਟਾਪੂ ਸੀ।

ਉੱਪਰ, ਅਲੀਵਰਦੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੌਕਿੰਗ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੱਡਾ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਗ ਦਾ ਗਹਿਣਾ, ਜਾਂ ਸਰਪੇਚੇ, ਮੁਗਲ ਅਹੁਦੇ ਦਾ ਬੈਜ, ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪੋਤਾ, ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ।

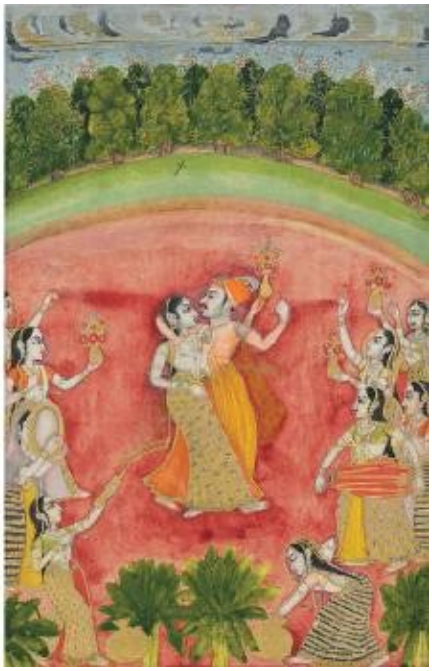

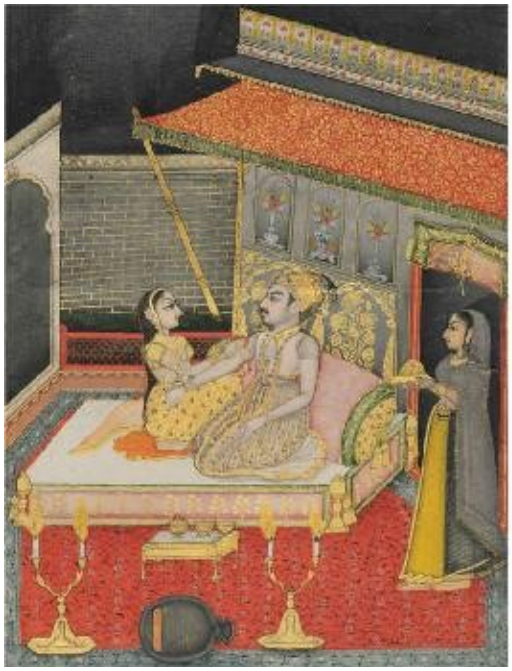

ਖੱਬੇ ਅਤੇ ਸੱਜੇ: ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਆਪਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ। 'ਇਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਮਨਾ ਲਈ ਲਗਭਗ ਹਰ ਲਿੰਗ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਖੇਡ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ,' ਉਸਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।

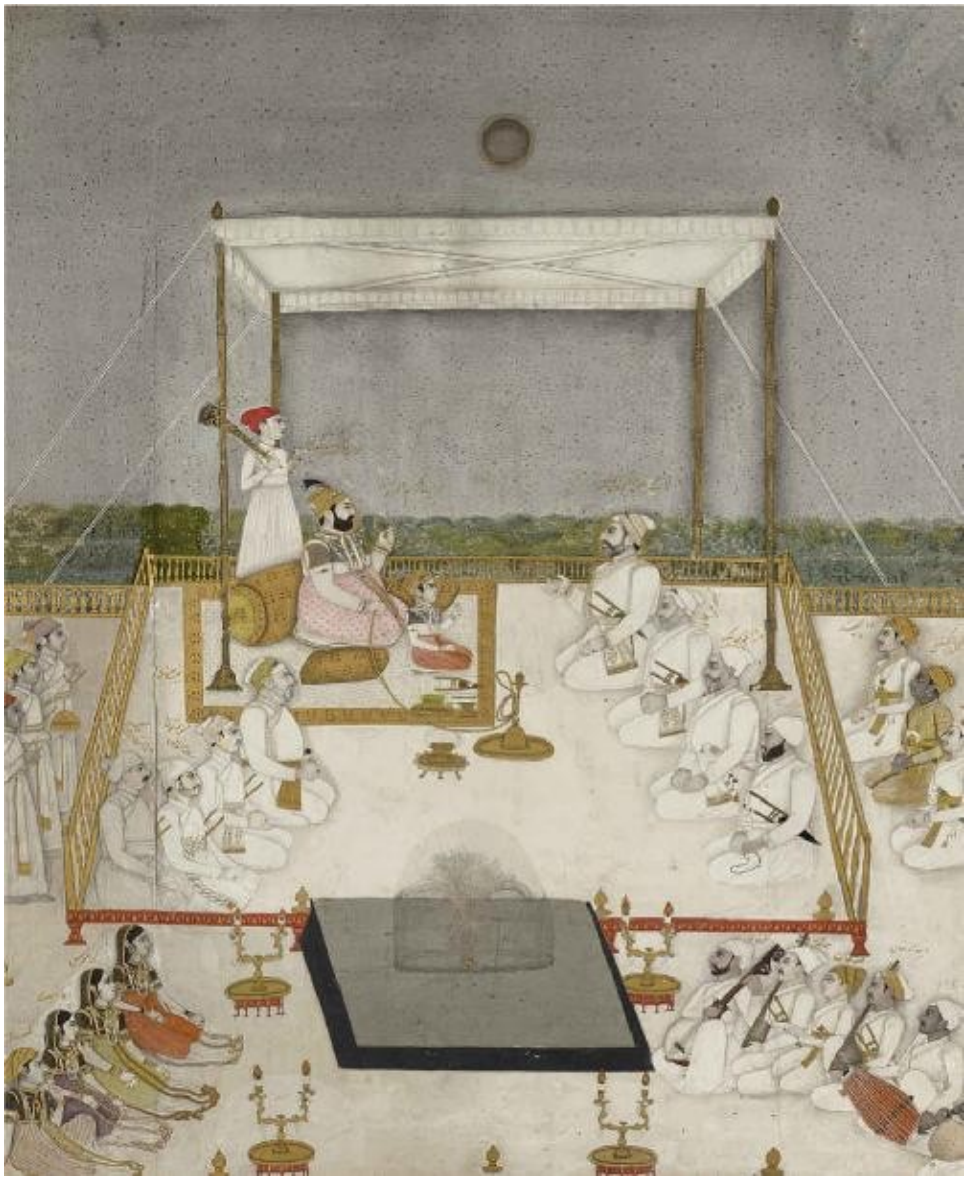

ਅਲੀਵਰਦੀ ਦੇ ਜਵਾਈ, ਸ਼ਾਹਮਤ ਜੰਗ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਿਰਾਸਤੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ, ਜਾਂ ਕਲਾਵਾਂਟਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀਆਂ ਚਾਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਦਿੱਲੀ ਵੇਸ਼ਿਆਵਾਂ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਨ।

ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਜੰਗ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

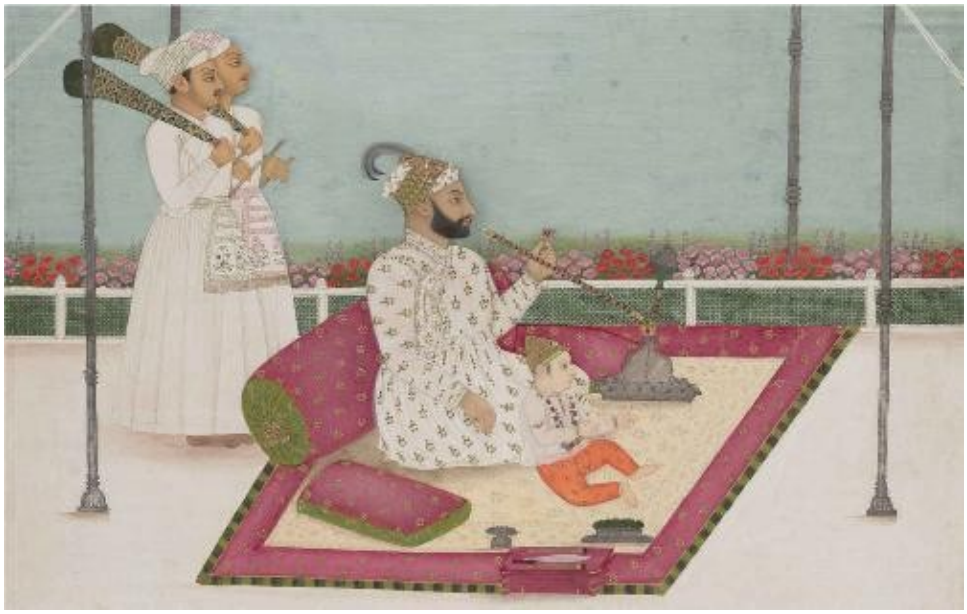

ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ। ਨਵਾਬ ਦਾ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਖੰਡਰ ਗਲੀਆਂ ਤੋਂ ਹਿਜਰਤ ਕਰਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਕਿਤਾਬ "ਸੇਰ ਮੁਤਖ਼ੇਰੀਨ", ਜਾਂ ਮਾਡਰਨ ਟਾਈਮਜ਼ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਉਸਦਾ ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਭਾਰਤੀ ਸਰੋਤ ਹੈ।

1757 ਵਿੱਚ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਰਾਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਕਮਾਂਡਰ ਸੀ।

ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਖਾਨ ਇੱਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਅਰਬ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲਾ ਸਿਪਾਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਲੀਵਰਦੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਿੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ, ਅਤੇ 1756 ਵਿੱਚ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਲਈ ਕਲਕੱਤਾ ਉੱਤੇ ਸਫਲ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਾਜ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਜਗਤ ਸੇਠਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਗਈ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਕਠਪੁਤਲੀ ਸ਼ਾਸਕ ਪਾਇਆ। ਰਾਬਰਟ ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਥੋੜ੍ਹੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ' ਦੱਸਿਆ।

ਨੌਜਵਾਨ ਰਾਬਰਟ ਕਲਾਈਵ, ਲਗਭਗ 1764, ਬਕਸਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ। ਸੰਖੇਪ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੰਸਕ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਮਰੱਥ ਨੇਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਟ੍ਰੀਟਫਾਈਟਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸੀ, ਮੌਕੇ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਜੋਖਮ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ।

1759 ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇੱਕ ਤਖਤ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੈਸਾ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੁਹਜ, ਕਾਵਿਕ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸੁਧਰੇ ਹੋਏ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਭਰਪਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਲਗਭਗ 20,000 ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਸ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੰਗਾਲ ਅਤੇ ਘੱਟ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੀਰਾਨ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਠੋਕਰ ਖਾਂਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਉਸਦਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਪਰ ਹਿੰਸਕ ਪੁੱਤਰ ਮੀਰਾਨ ਵਧਦੀ ਹੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। 'ਉਸਦਾ ਝੁਕਾਅ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਦਾ ਸੀ,' ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। 'ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਹੁਨਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰ ਬਦਨਾਮ ਜਾਂ ਘਿਣਾਉਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਤਾ ਦੇ ਕੰਮ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦਾ ਸੀ।'

1765 ਵਿੱਚ ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ (ਉੱਪਰ) ਅਤੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ (ਸੱਜੇ)। ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਆਪਣੇ ਅਰਾਜਕ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਹੁਰੇ, ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਤੋਂ ਓਨਾ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉੱਤਮ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪਟਨਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਫੌਜੀ ਤਜਰਬਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਵਾਨ, ਸਮਰੱਥ, ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਉਸਨੇ 1760 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਖ਼ਤਾਪਲਟ ਵਿੱਚ ਮੀਰ ਜਾਫ਼ਰ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਸਦਾ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਹੋ ਗਿਆ।

ਖੋਜਾ ਗ੍ਰੈਗਰੀ ਇੱਕ ਇਸਫਾਹਾਨੀ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਗੁਰਘਿਨ ਖਾਨ, ਜਾਂ ਬਘਿਆੜ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਆਦਮੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ: 'ਆਮ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਰੀਰ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੋਰੇ ਰੰਗ, ਇੱਕ ਐਕੁਲੀਨ ਨੱਕ ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਅੱਗ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ।'

ਇੱਕ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ - ਸ਼ਾਇਦ ਵਿਲੀਅਮ ਫੁੱਲਰਟਨ ਅਤੇ ਮੀਰ ਕਾਸਿਮ, ਪਟਨਾ, 1760-65।
ਫੁੱਲਰਟਨ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਸਰਜਨ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਟਨਾ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋਸਤ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਦਖਲ ਨਾਲ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਰਾਇਆ ਦੇ ਬੰਗਾਲੀ ਕਲਾਕਾਰ ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਪੈਲੇਡੀਅਨ ਘਰ ਅਤੇ ਬਾਗ਼।

ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਸ਼ੇਖ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਘਰ ਅਤੇ ਐਸਪਲੇਨੇਡ ਰੋਡ, ਕਲਕੱਤਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼। ਦੋਵੇਂ 1827 ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਪੇਂਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਰਾਜਕਤਾ ਵਿੱਚ ਢਹਿ ਗਈ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀਪ ਚੰਦ ਅਤੇ ਨਿਧਾ ਮੱਲ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਪਟਨਾ ਅਤੇ ਲਖਨਊ ਦੇ ਅਮੀਰ, ਵਧੇਰੇ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਲੱਭਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਖੇਤਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਸਤਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਿੱਟੇ ਰੇਤ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਜਲ ਮਾਰਗਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਉੱਪਰ: ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪਟਨਾ- ਅਧਾਰਤ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਵਪਾਰੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਸ਼ਰਫ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬੀਬੀ ਮੁੱਟਬੀ ਯੂਰਪੀਅਨ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸ਼ਰਫ ਇੱਕ ਰੀਜੈਂਸੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਲੱਤਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਲੱਕੜ ਦੇ ਟੀਪੌਏ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੁੱਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ, ਨਵਾਬ ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਲੰਘਦੇ ਹਨ।

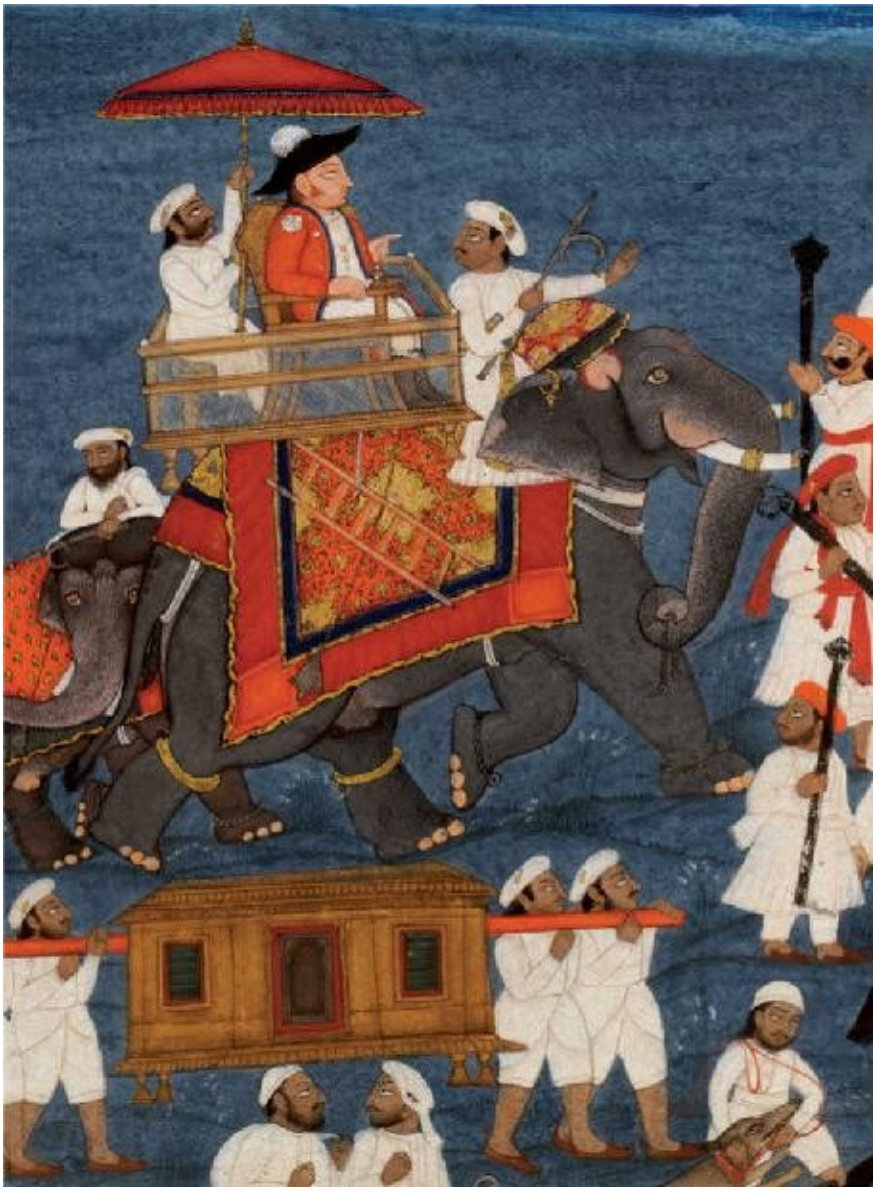

ਬਕਸਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਗਾਰਡ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਏ, ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਲੜਦੇ ਸਨ, ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉੱਪਰ: ਕੈਪਟਨ (ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਰਨਲ) ਜੇਮਜ਼ ਟੌਡ ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਚੋਖਾ, ਮੇਵਾੜ ਦੁਆਰਾ, 1817।

ਹੈਕਟਰ ਮੁਨਰੋ, ਲਗਭਗ 1785। ਮੁਨਰੋ ਬਕਸਰ ਦਾ ਜੇਤੂ ਸੀ ਅਤੇ ਪੋਲਿਲੁਰ ਵਿਖੇ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮਦਰਾਸ ਸਿਪਾਹੀ, ਲਗਭਗ 1780।

ਵੇਲੋਰ ਦੇ ਯੇਲਾਪਾਹ ਦੁਆਰਾ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਫਸਰ।

□□□ □□□□□ □□□□□ □□ □□□ □□□□ □□□□□, □□□□□□□□□□□□, 1765□

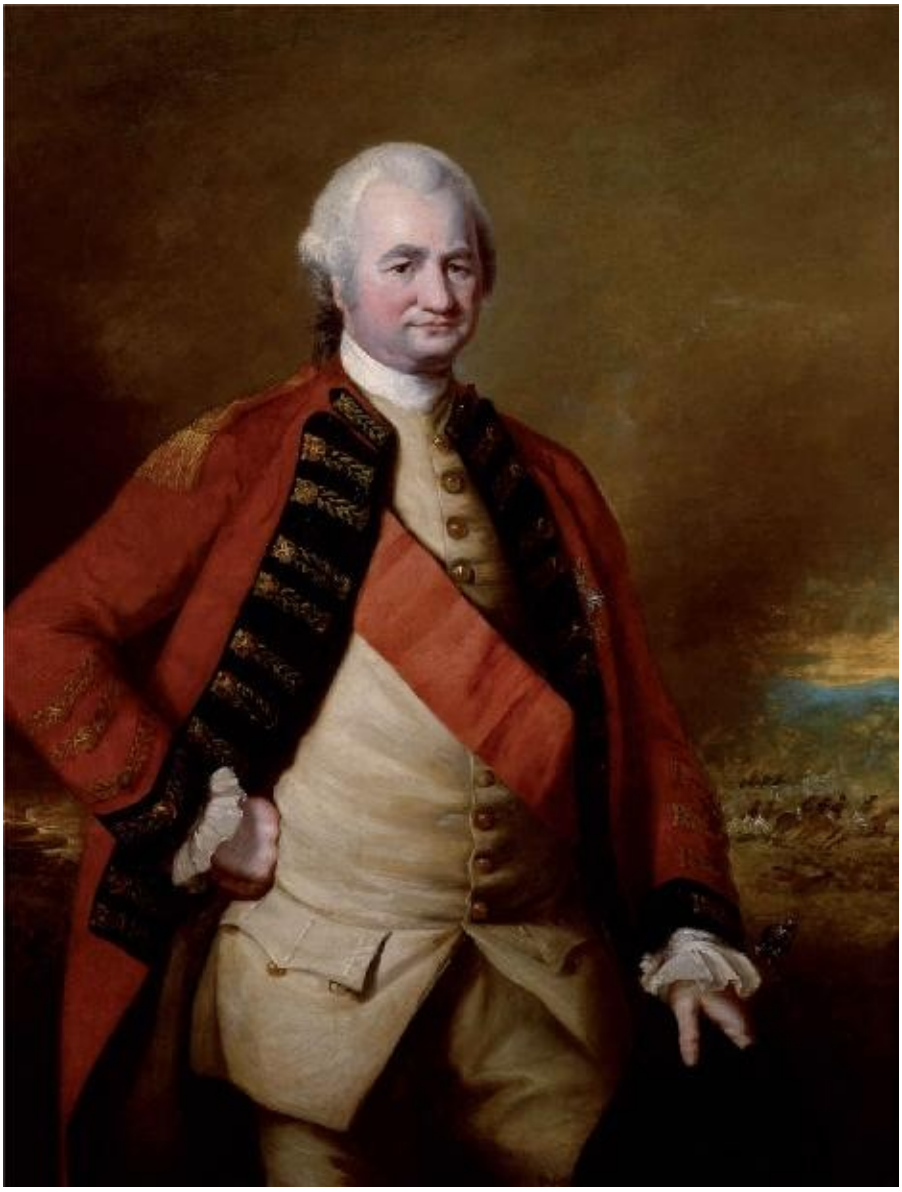

ਰਾਬਰਟ ਕਲਾਈਵ, ਨਥਾਨਿਏਲ ਡਾਂਸ ਦੁਆਰਾ, ਲਗਭਗ 1770। ਇੱਥੇ ਪਲਾਸੀ ਦੇ ਬੈਰਨ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਇੱਕ ਢਿੱਲੇ ਮੱਧਯੁਗ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਆਦਮੀ ਜੋ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜਾਣੂ ਹੈ। 'ਕਿਸਮਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚੱਲਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਜਾਪਦੀ ਹੈ,' ਕਲਾਈਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਜੀਵਨੀ ਲੇਖਕ ਰੌਬਰਟ ਓਰਮ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ। 'ਹਰ ਵਸਤੂ, ਹਰ ਉਮੀਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਹੈ।'

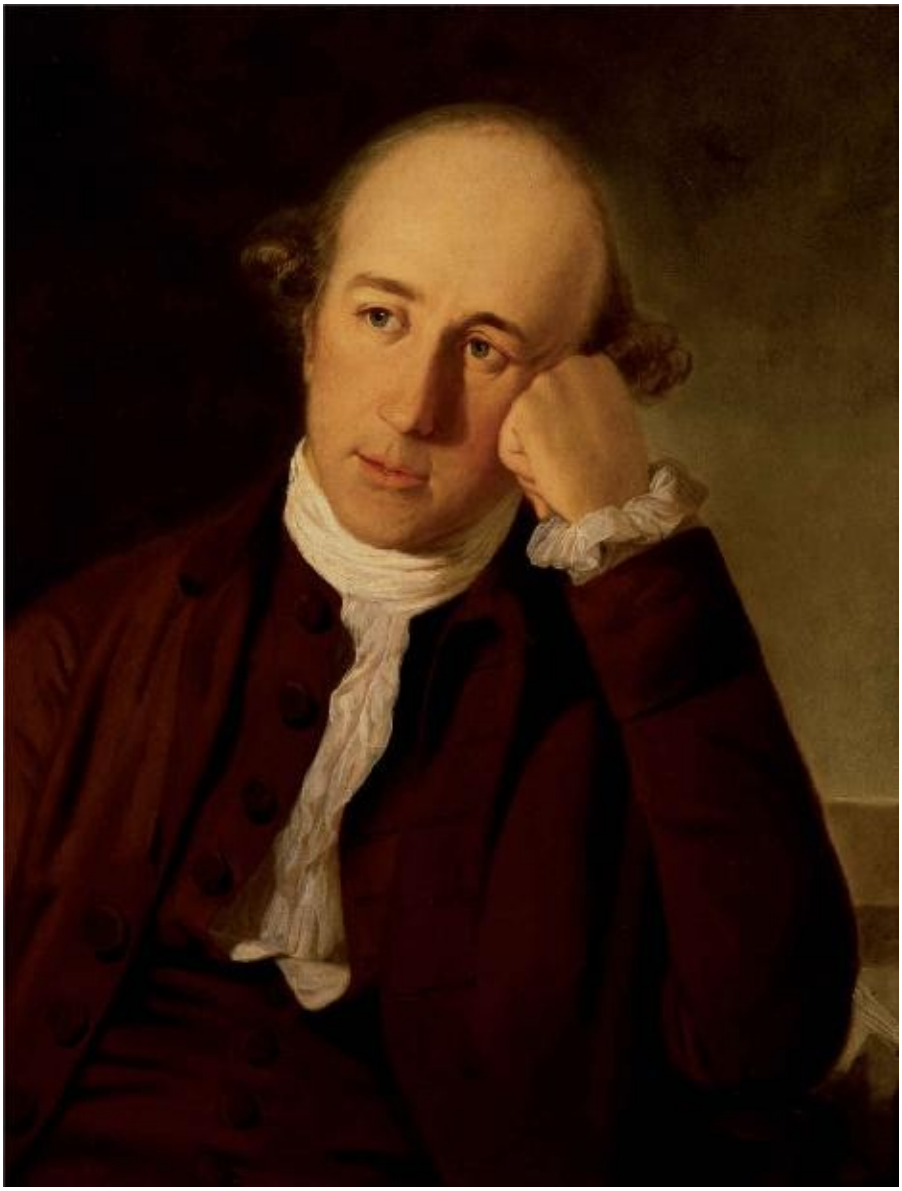

ਟਿਲੀ ਕੇਟਲ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਨੌਜਵਾਨ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਲਗਭਗ 1772। ਇੱਕ ਪਤਲਾ, ਸਾਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੰਜਾ ਹੋਇਆ ਨੌਜਵਾਨ, ਸਾਦੇ ਭੂਰੇ ਫੁਸਟੀਅਨ ਵਿੱਚ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਉਦਾਸੀ ਭਰੇ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲਾ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈੱਟ ਵਿੱਚ ਹਾਸੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਨਾਲ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਪੱਤਰ ਇੱਕ ਸੰਕੋਚੀ, ਤਪੱਸਵੀ, ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਉੱਠਦਾ ਸੀ, ਠੰਡਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਬਾਜ਼ ਲੈ ਕੇ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਗਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ ਸੀ, 'ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ਰਾਬ' ਪੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ ਪੜ੍ਹਨ, ਗਿਟਾਰ ਵਜਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫਾਰਸੀ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਈਆਂ।

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਬੈਂਜਾਮਿਨ ਵੈਸਟ ਦੁਆਰਾ, ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨੀ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ।
ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਅਣਇੱਛਤ ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਹਾਂਗੇ। ਇਹ ਪੋਥੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਮਾਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕਲਾਈਵ - ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ - ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ 'ਉੱਚ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਉੱਚੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀ, ਸਾਡੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੇਵਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ' ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਗਲ ਟੈਕਸਾਂ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਗਈ - ਜਿਸਦਾ ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਇਸਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਜਨਰਲ ਬਾਰਕਰ ਨਾਲ, ਟਿਲੀ ਕੇਟਲ ਦੁਆਰਾ। 1771 ਵਿੱਚ, ਬਾਰਕਰ ਨੂੰ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਪਰ ਉਸਨੂੰ 'ਸਾਰੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਤੋਂ ਬੋਲਾ' ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਵਜੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਸਹਿਣਯੋਗ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਤਰਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਜੋ ਵੀ ਜੋਖਮ ਹੋਣ।

ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ, ਅਵਧ ਦਾ ਨਵਾਬ, ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਜਨਰਲ ਬਾਰਕਰ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਟਿਲੀ ਕੇਟਲ ਦੁਆਰਾ। ਸ਼ੁਜਾ ਉਦ-ਦੌਲਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਸੱਤ ਫੁੱਟ ਲੰਬਾ, ਉੱਘੀਆਂ, ਤੇਲ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲਾ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਹਰੇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ। ਉਸਨੂੰ 1765 ਵਿੱਚ ਬਕਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕਲਾਈਵ ਨੂੰ ਅਵਧ ਦੇ ਤਖਤ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ EIC ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

1771 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਜਲੂਸ। ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਟੁਕੜਾ ਯਮੁਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ, ਇੱਕ ਉਪਜਾਊ ਲੈਂਡਸਕੇਪ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਘੁੰਮਦਾ ਹੋਇਆ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਜਲੂਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹਨ। ਫਿਰ ਗਦਾਮੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਕਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖੁਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਉੱਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅੰਗ-ਰੱਖਿਅਕ ਦੁਆਰਾ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅੱਗੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਹੀ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਲਕੀਆਂ ਅਤੇ ਢੱਕੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਨ; ਫਿਰ ਭਾਰੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਘਸੀਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ, ਫੌਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਅੱਖ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਹੈ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

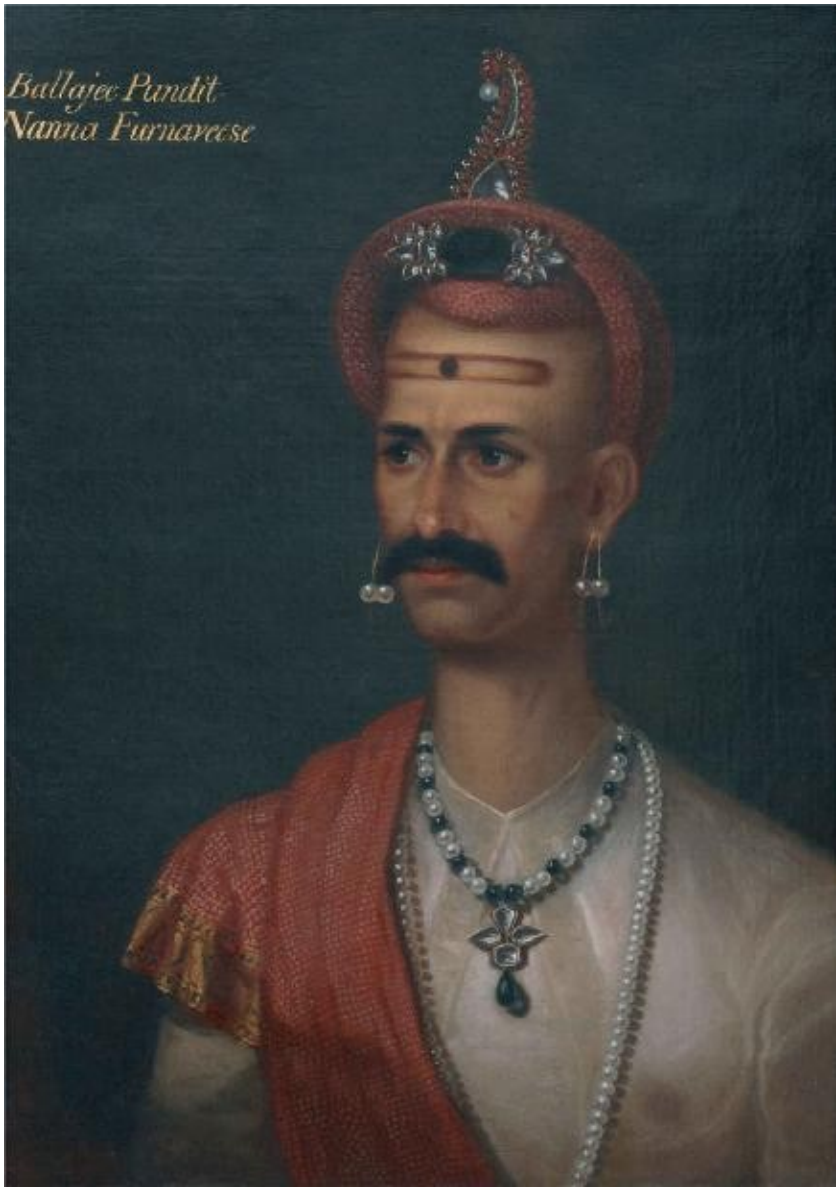

[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] 'Ballajee Pandit Nanna Furnaveese' [illegible] [illegible] [illegible]

□□□□□ □□□□□□□□ □□ □□□□□□, □□□□□ □□ □□□□□□□ □□□□□□

ਪੋਲਿਲੂਰ ਦੀ ਲੜਾਈ। ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ 1780 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬਾਗ਼ ਮਹਿਲ, ਦਰਿਆ ਦੌਲਤ ਬਾਗ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ, ਕਰਨਲ ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਉਂਗਲ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਛੂਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਟੀਪੂ ਆਪਣੀ ਗੋਲਾ- ਬਾਰੂਦ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਉਡਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਚੌਕ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ, ਸਰ ਜੋਸ਼ੂਆ ਰੇਨੋਲਡਜ਼ ਦੇ ਸਟੂਡੀਓ ਤੋਂ। ਬਰਕ ਇੱਕ ਐਂਗਲੋ-ਆਇਰਿਸ਼ ਵਿਗ ਰਾਜਨੇਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੇ ਭਾਰਤ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਟਾਕ ਵਿੱਚ ਗਲਤ ਅਟਕਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਰਕ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਬਰਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ 'ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ' ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਜਲਦੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਅਪ੍ਰੈਲ 1782 ਤੱਕ, ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬਾਈ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਰਕ ਫਿਰ ਸਦਨ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਇਆ। ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜਨੂੰਨੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਰਕ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਮਨਾ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਬੂਤ ਹਨ।

ਫਿਲਿਪ ਫਰਾਂਸਿਸ, ਜੇਮਜ਼ ਲੋਂਸਡੇਲ ਦੁਆਰਾ, ਲਗਭਗ 1806। ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵਜੋਂ ਬਦਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਫਰਾਂਸਿਸ ਨੇ 1774 ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੱਕ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੁਵੱਲੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਪਸਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਿਸਤੌਲ ਦੀ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਲੰਡਨ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ, ਏਲੀਯਾਹ ਇਮਪੀ ਦੋਵਾਂ ਉੱਤੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

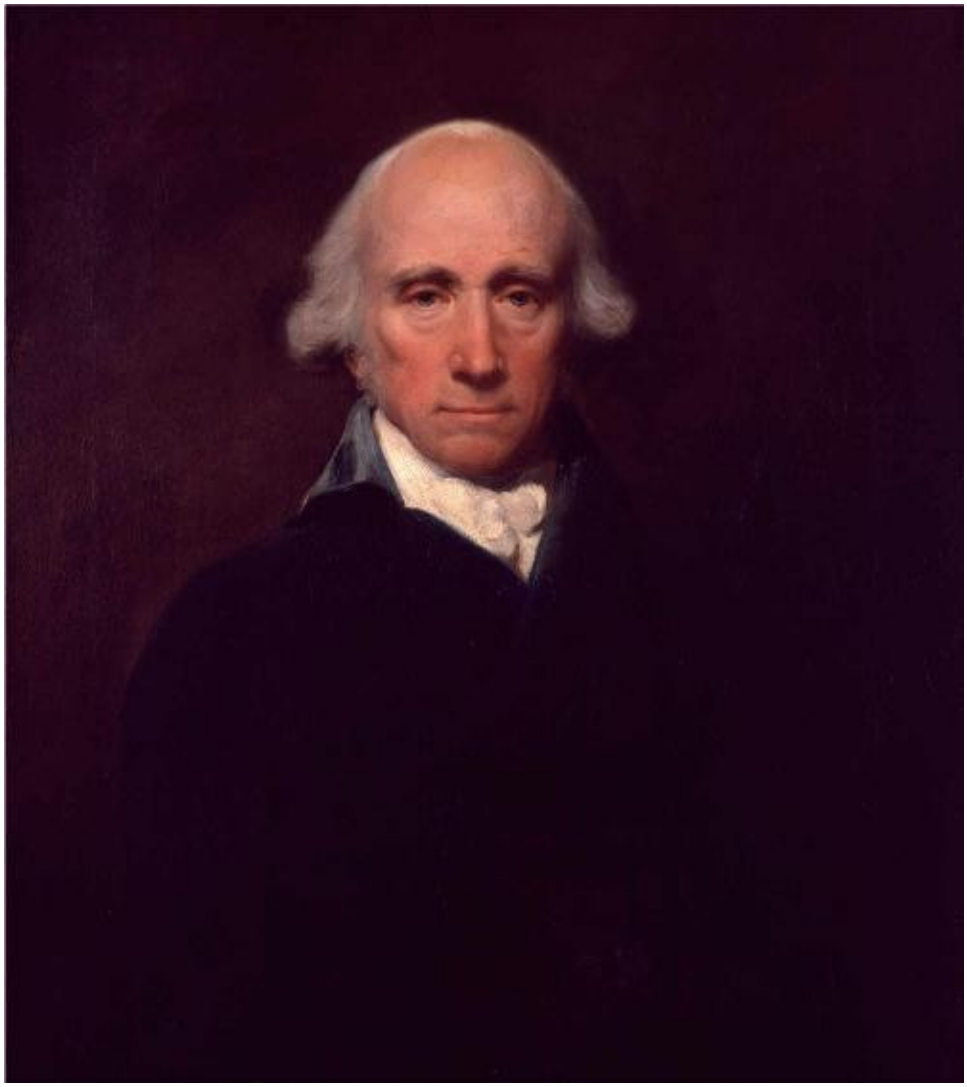

ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਚਿੱਤਰ, ਲੇਮੂਅਲ ਫ੍ਰਾਂਸਿਸ ਐਬੋਟ ਦੁਆਰਾ, 1796। ਇੱਕ ਦਿਖਾਵੇਦਾਰ ਅਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ-ਅਮੀਰ 'ਨੈਬੋਬ' ਹੋਣ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਦੂਰ, ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਇੱਕ ਮਾਣਮੱਤਾ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤਪੱਸਿਆ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਾਦੇ ਕਾਲੇ ਫਰੌਕ ਕੋਟ, ਚਿੱਟੇ ਸਟੋਕਿੰਗਜ਼ ਅਤੇ ਸਲੇਟੀ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੰਜੂਸ ਲੁਟੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪਿਊਰਿਟਨ ਮੰਤਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਛੇ ਫੁੱਟ ਲੰਬਾ, ਉਸਦਾ ਭਾਰ ਅੱਠ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ: 'ਖਾਲੀ ਆਦਤ ਵਾਲਾ, ਬਹੁਤ ਗੰਜਾ, ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਐਨੀਮੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ।'

ਵੈਸਟਮਿੰਸਟਰ ਹਾਲ, 1788 ਵਿੱਚ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦਾ ਮਹਾਂਦੋਸ਼। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਜਾਰਜ ਤੀਜੇ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਕੁਝ ਸੀਟਾਂ ਲਈ ਟਿਕਟਾਂ £50 ਤੱਕ ਬਦਲੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਂਦੋਸ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ 'ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਭੀੜ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣਗੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਭੀੜ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਲੇਹਾਊਸ ਦੇ ਟੋਏ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੈਰਿਕ ਕਿੰਗ ਲੀਅਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ'।

ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਜਲ ਸੈਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਨਾਚ ਨਾਲ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਲਗਭਗ 1790।

ਕੁਦਸੀਆ ਬਾਗ ਮਹਿਲ ਜਿੱਥੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪਾਲਿਆ-ਪੋਸਿਆ ਸੀ।

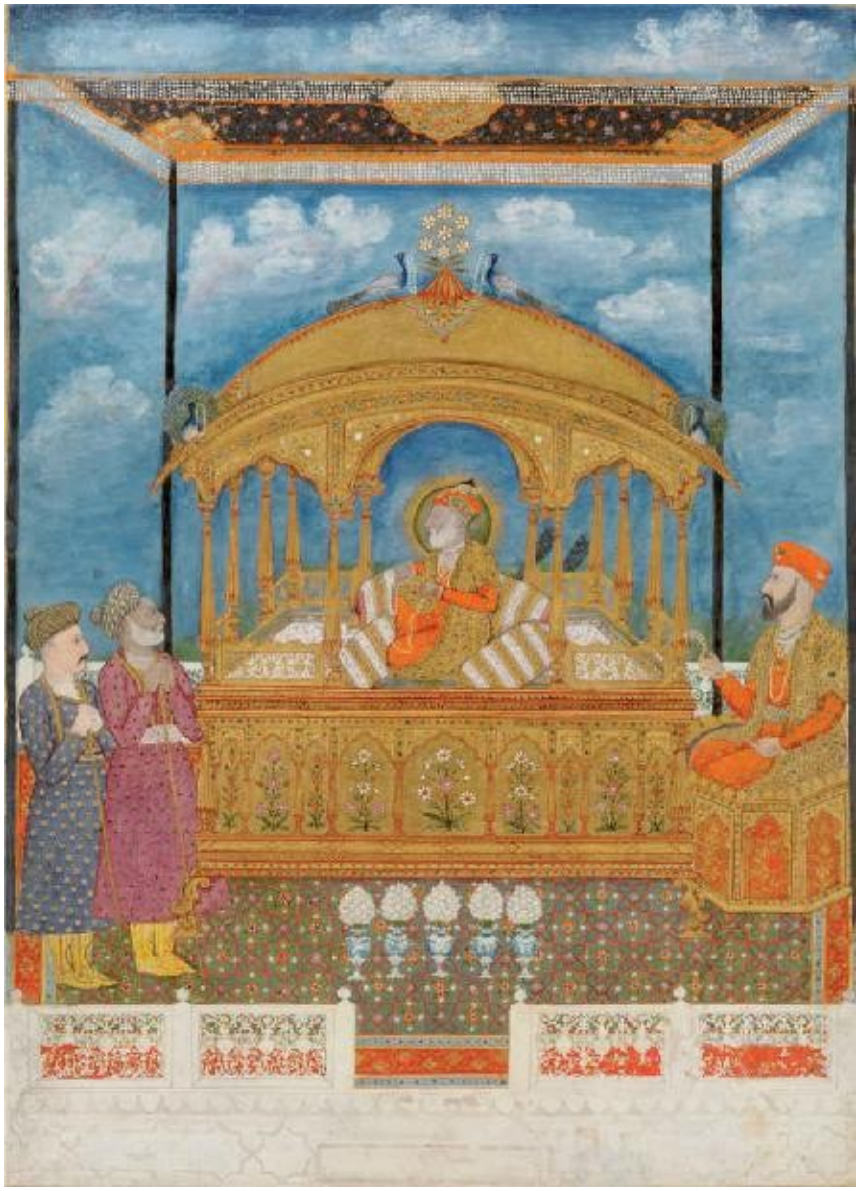

ਖੈਰਉੱਲਾ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਤੀ 'ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II, ਲਗਭਗ 1790। ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਸੱਤਰਵਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਬੁੱਢਾ ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਖੰਡਰ ਹੋਏ ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭਰਮਪੂਰਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਨੇਤਰਹੀਣ ਸ਼ਾਸਕ।

ਪੋਲਿਲੂਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ।

1792 ਵਿੱਚ ਮੈਸੂਰ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਥਰ ਬ੍ਰਾਊਨ ਦੁਆਰਾ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਾਰਡ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ।

ਟੀਪੂ ਨੇ 1782 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ। ਉਸਨੂੰ 1792 ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਕਾਰਨਵਾਲਿਸ ਦੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਅਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਟ੍ਰਿਪਲ ਅਲਾਇੰਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 1799 ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਵੈਲਸਲੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਡੌਕਸ ਦਾ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਲਗਭਗ 1808 ਵਿੱਚ ਵਿਲੀਅਮ ਡੈਨੀਅਲ ਦੁਆਰਾ, ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਡੌਕ, ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
1750 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਦੇ ਮੁਗਲ ਭਾਰਤ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਸੇਵਾ ਵੀ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਲੰਡਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਡੌਕਲੈਂਡ ਬਣਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦਾ ਲਗਭਗ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕੱਲੇ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਸਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਖਰਚ - ਲਗਭਗ £8.5 ਮਿਲੀਅਨ - ਕੁੱਲ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਖਰਚ ਦੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਮਾਜ' ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ।
ਸਿੰਧੀਆ

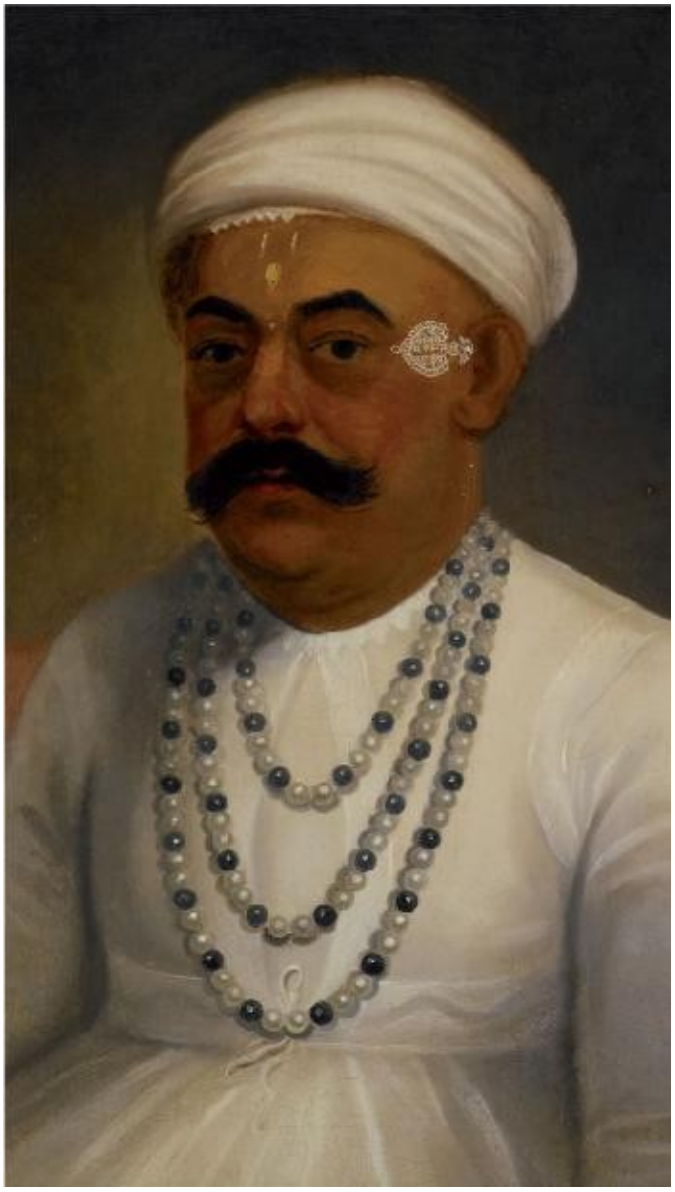

ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਇੱਕ ਚਲਾਕ ਮਰਾਠਾ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸੀ ਜਿਸਨੇ 1771 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਮਰਾਠਾ ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਸੈਵੋਯਾਰਡ ਜਨਰਲ ਬੇਨੋਇਟ ਡੀ ਬੋਇਨੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਆਧੁਨਿਕ ਫੌਜ ਬਣਾਈ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਟੂਕੋਜੀ ਹੋਲਕਰ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਅਤੇ ਸਲਬਾਈ ਦੀ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਇਕਪਾਸੜ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਮਰਾਠਾ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ 1794 ਵਿੱਚ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ, ਦੌਲਤ ਰਾਓ, ਸਿਰਫ਼ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫੌਜ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬੇਨੋਇਟ ਡੀ ਬੋਇਨੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਗਾਮੀ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਿਖਾਈ। ਹੋਲਕਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਮੋਰਚਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲਤਾ 1803 ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਦੂਜੇ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ। ਇਸਨੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਵੈਲਸਲੀਜ਼

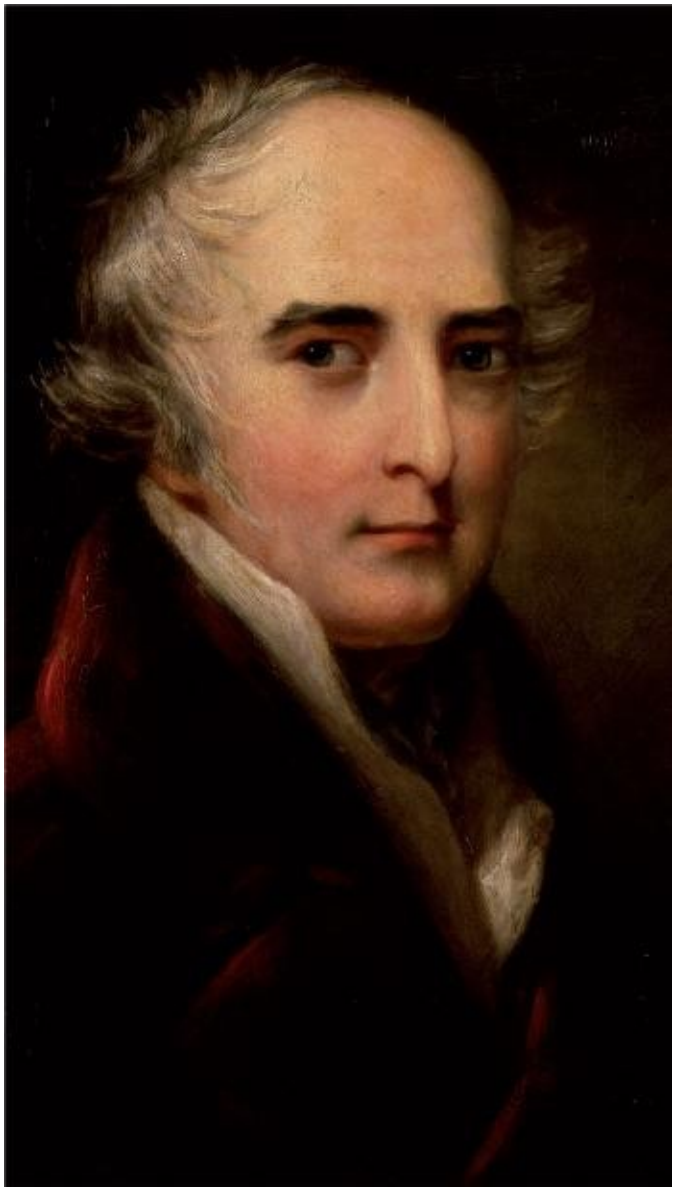

ਰਿਚਰਡ ਵੈਲਸਲੀ ਨੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਨਾਲੋਂ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਿੱਤਿਆ। ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਚੌਥੀ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਜੰਗ ਲੜਨ ਲਈ ਇਸਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ 1799 ਵਿੱਚ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋਈ, ਫਿਰ ਦੂਜੀ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਜੰਗ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ 1803 ਵਿੱਚ ਸਿੰਧੀਆ ਅਤੇ ਹੋਲਕਰ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਯੂਨਿਟਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

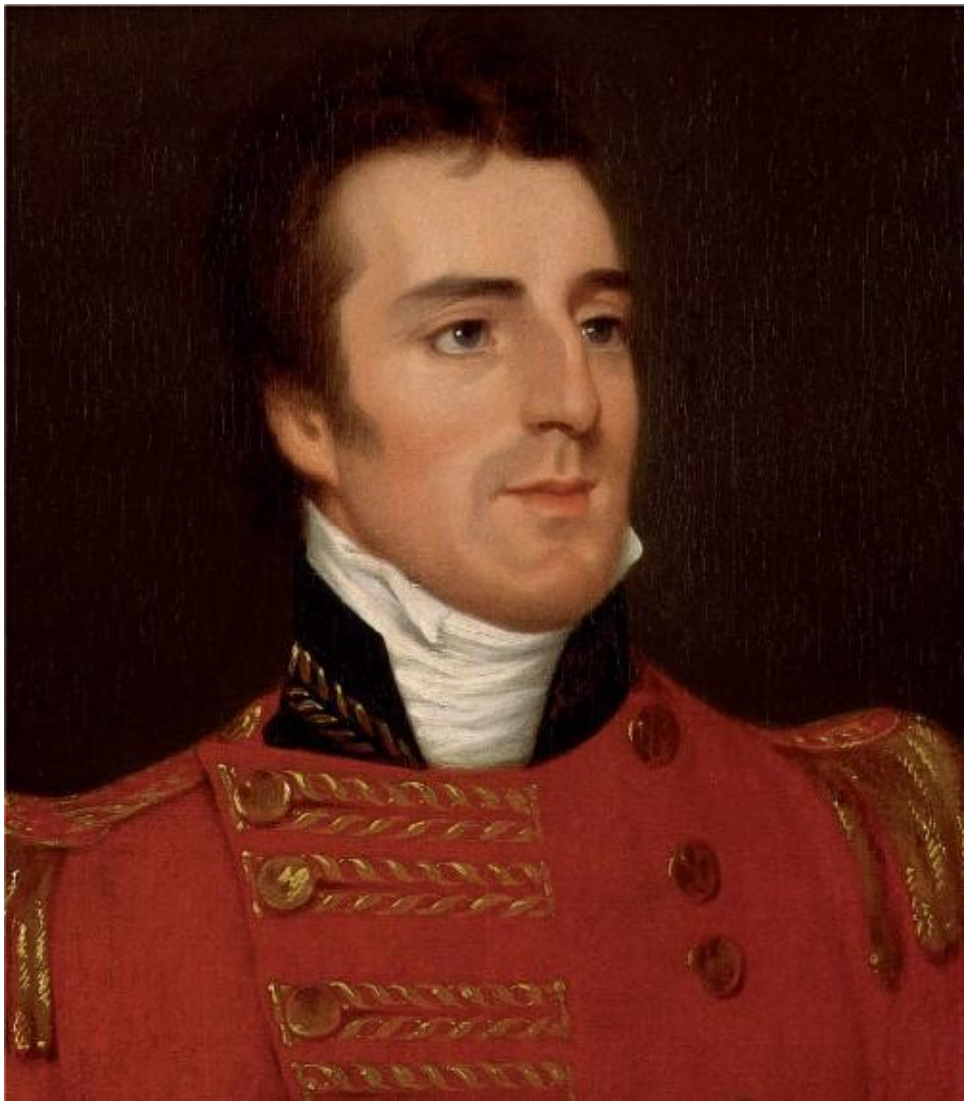

ਆਰਥਰ ਵੈਲੇਸਲੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੈਸੂਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ 'ਦੱਖਣੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਮਰਾਠਾ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀ' ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ 1799 ਵਿੱਚ ਟੀਪੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ 1803 ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਸਾਏ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਡਿਊਕ ਆਫ਼ ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ।

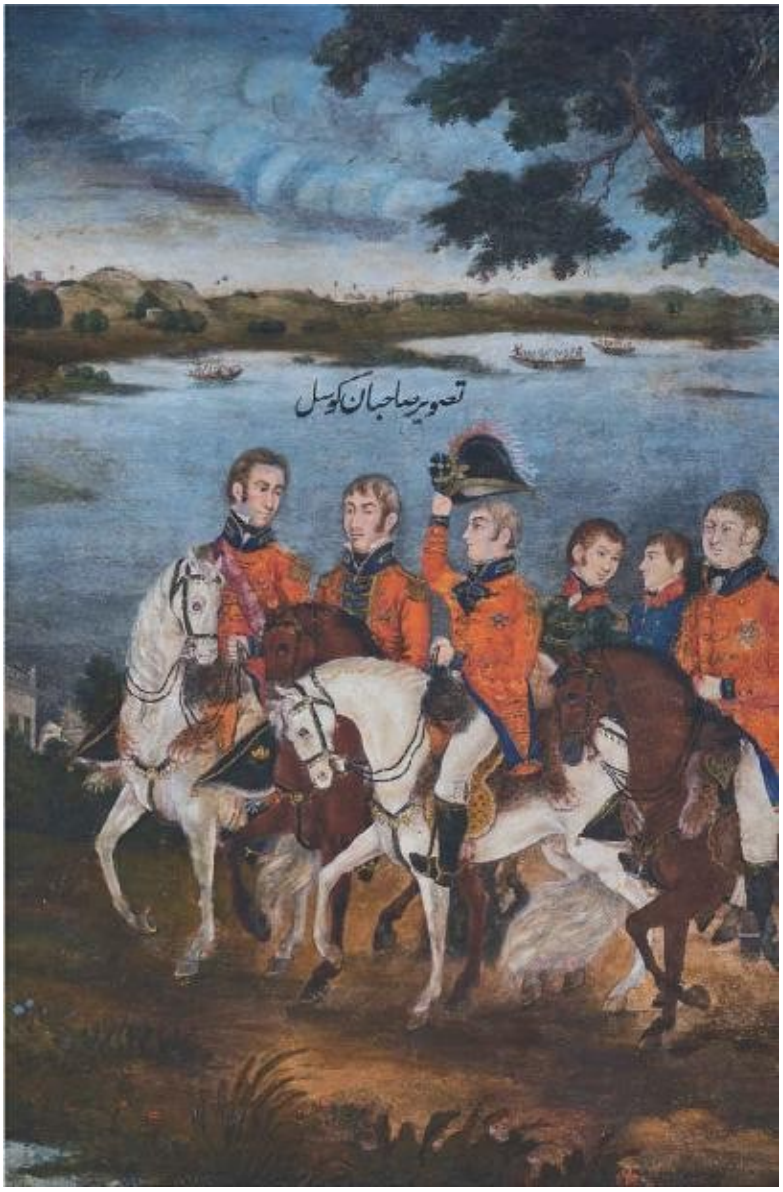

ਡੇਕਨ, 1803 ਵਿੱਚ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਵੈਲਿੰਗਟਨ ਦਾ ਡਿਊਕ। ਅਸਾਏ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੈਲੇਸਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਅਫਸਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ: 'ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਹੋਰ ਜਿੱਤਾਂ ਖਰੀਦਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ।'

ਦੋ ਫੌਜਾਂ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਪਖਾਨਾ, ਖੰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਾਥੀ ਸਨ।

ਬਲੂਮਬਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
ਬਲੂਮਸਬਰੀ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਪੀ.ਐਲ.ਸੀ.
50 ਬੈੱਡਫੋਰਡ ਸਕੁਏਅਰ, ਲੰਡਨ, WC1B 3DP, ਯੂਕੇ
ਬਲੂਮਸਬਰੀ, ਬਲੂਮਸਬਰੀ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਅਤੇ ਡਾਇਨਾ ਲੋਗੋ ਬਲੂਮਸਬਰੀ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਪੀਐਲਸੀ ਦੇ ਟ੍ਰੇਡਮਾਰਕ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗ੍ਰੇਟ ਬ੍ਰਿਟੇਨ 2019 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ
ਕਾਪੀਰਾਈਟ © ਵਿਲੀਅਮ ਡੈਲਰਿੰਪਲ, 2019
ਨਕਸ਼ੇ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ © ਓਲੀਵੀਆ ਫਰੇਜ਼ਰ, 2019
ਵਿਲੀਅਮ ਡੈਲਰਿੰਪਲ ਨੇ ਕਾਪੀਰਾਈਟ, ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਅਤੇ ਪੇਟੈਂਟ ਐਕਟ, 1988 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇਸ ਕੰਮ ਦੇ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣੇ ਜਾਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।
ਕਾਨੂੰਨੀ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ, ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ ਇਸ ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਪੰਨੇ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸਥਾਰ ਹਨ।
ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਜਾਂ ਮਕੈਨੀਕਲ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫੋਟੋਕਾਪੀ, ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਟੋਰੇਜ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਦੁਬਾਰਾ ਤਿਆਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।
ਬਲੂਮਸਬਰੀ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਪੀ.ਐਲ.ਸੀ. ਦਾ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤੀਜੀ-ਧਿਰ ਦੀਆਂ ਵੈੱਬਸਾਈਟਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਨਿਯੰਤਰਣ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਪਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਸਹੀ ਸਨ। ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਜੇਕਰ ਪਤੇ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਸਾਈਟਾਂ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤਾਂ ਹੋਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਸੁਵਿਧਾ ਲਈ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਦਲਾਅ ਲਈ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਕੈਟਾਲਾਗ ਰਿਕਾਰਡ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਤੋਂ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।
ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਆਫ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਕੈਟਾਲਾਗਿੰਗ-ਇਨ-ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਡੇਟਾ ਲਈ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ
ISBN: HB: 978-1-4088-6437-1; TPB: 978-1-4088-6438-8; eBook: 978-1-4088-6440-1
ਸਾਡੇ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਨ ਲਈ www.bloomsbury.com 'ਤੇ ਜਾਓ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਨਿਊਜ਼ਲੈਟਰਾਂ ਲਈ ਸਾਈਨ ਅੱਪ ਕਰੋ।